

TOPOGRAFIE STARÝCH ATHEN

NAPSAL

DR. FRANT. GROH

MŘ. PROFESSOR ČESKÉ UNIVERSITY V PRAZE

ČÁST PRVNÍ:

ATHENY AŽ DO VÁLEK PERSKÝCH

X⁴⁰
285

S 39 OBRÁZKY

NÁKLADEM ČESKÉ AKADEMIE CÍSAŘE FRANTIŠKA JOSEFA
PRO VĚDY, SLOVESNOST A UMĚNÍ

1909

Číslo ref. reál. gymnásium
v Praze XII.
Knihovna učitelská.

Číslo inv. 285

Sign. katal. X4

Průběh ze škol. roku.....

PŘEDMLUVA.

Úmysl, napsati topografii starých Athen, utvrdil se ve mně roku 1903 v Athenách. Munificencí c. k. ministerstva kultu a vyučování bylo mi tehdáž možno, pobýti pět měsíců v Itálii a Řecku a prohlédnouti si téměř všechna důležitější místa a jejich památky. Athenám mohl jsem věnovati plných šest neděl. Zde jsem slyšel několik přednášek o topografii athenské, které pro rakouské stipendisty na místě samém konal *Adolf Wilhelm*, tehdejší sekretář rakouského archaeologického ústavu, nyní professor na universitě Vídeňské. Z přednášek o Athenách, které měl nejlepší znalec topografie athenské *Vilém Dörpfeld*, první sekretář německého ústavu archaeologického, připadla do doby mého pobytu pouze jediná, ale za to měl jsem příležitost na cestě po Peloponnesu a po ostrovech řeckých, za vedení prof. Dörpfelda podniknuté, poznati prakticky a názorně, jak třeba rozuměti zříceninám. Vrátiv se z této cesty do Athen, prostudoval jsem na místě samém všechny zachované památky, zhotovil si četné plány a náčrtky a opatřil mnoho fotografií. Hned po svém návratu do Čech přikročil jsem k spracování sebraného materiálu — to byl základ této knihy. Že k vydání dochází teprve po šesti letech, toho příčina jest tato. Čím více jsem se obíral topografií athenskou, tím více jsem uznával potřebu dalších a podrobnějších studií, zejména původních pramenů o výkopech; s díkem tu připomínám podporu, kterou mi r. 1905 poskytl *Svatobor* k zakoupení pomůcek, zde nepřístupných. Tato studia způsobila, že původní základ byl znovu přepracován. Uspořádání látky po způsobu historickém ponechal jsem však tak, jak bylo již v plánu prvotním.

Podávám v této knize výsledky dosavadního zkoumání o topografii athenské. V této nauce jest dosud mnoho nejistého

a sporného, jak ani jinak býti nemůže. V takových případech hleděl jsem počínati si co možná objektivně, aby čtenář mohl posouditi sám, o který problém jde a jaké jsou důvody sporných stran. Že jsem šel mnohdy cestou samostatnou, pozná, tuším, čtenář sám. Vše snažil jsem se pověděti způsobem stručným a jasným; proto také neuvádím veškerou literaturu odbornou, nýbrž jen přiměřený výbor z ní. Mohl jsem tak učiniti tím spíše, poněvadž kdo by chtěl podrobněji pracovati o některé otázce, nalezne příslušnou literaturu sebránu ve výborné knize *Judeichově*.

Ke konci vzdávám upřímné díky *německému ústavu archaeologickému v Athenách* za přenechání četných fotografií a svolení k jejich reprodukci, *sl. III. třídě České akademie* za to, že převzala náklad knihy a svolila, aby byla opatřena hojnými obrázky, jakož i p. koll. *Ign. Vysokému*, referentu České Akademie o spise tom, za pokyny a dodatky, které podal ve svém úředním posudku.

Na Král. Vinohradech dne 14. května 1909.

Frant. Groh.

ÚVOD.

Prameny a literatura.

Chceme-li poznati staré Atheny, nastává nám především otázka, oč se opírají naše vědomosti o nich, jinak řečeno, tážeme se po pramenech. Jsou velmi hojné a rozmanité, ač ovšem nepodávají nám přece takového poučení, jakého bychom si přáli.

Jest to především půda, na níž Atheny se rozkládaly. Zůstala celkem táž, jaká byla koncem starověku. Středověk tu mnoho nezměnil, a když v době nejnovější zvoleny byly Atheny za hlavní město osvobozeného království řeckého, zbudováno moderní město tak, aby zabíralo co možná nejmenší plochu antického města. Odmyslíme-li si tedy stavby moderní, můžeme si utvořiti dosti jasný obraz o poloze starých Athen.

Dalším velmi důležitým pramenem jsou zachované antické památky samy. Nikde v celém Řecku není jich tolik, poměrně tak dobře zachovaných, jako v Athenách. Za doklad postačí uvéstí akropolis s Parthenonem, Erechtheiem, propylajemi a chrámem Atheny Niky. Jsou to sice jen trosky, zbavené střech i celého vnitřního zařízení, ale můžeme na nich dobře studovati architekturu řeckou a doplniti si kresbou stavbu původní. Studium architektury řecké a zvláště athenské pokročilo již takovou měrou, že můžeme již z pouhého materiálu nebo z některých zvláštností staveb vysuzovati důležité poznatky. Tak mluví k nám řečí výmluvnou i takové památky, z nichž nedochovalo se nám nic více než pouhé základy.

Tím přistupujeme k jinému prameni, totiž k výkopům. Když zašla sláva starověkých Athen, byly opuštěné stavby zne-

náhla zasypány, tak že se o některých později ani nevědělo, kde ležely. Poslouchá se nyní téměř jako pohádka, slyšíme-li, jak architekt J. H. Strack teprve r. 1862 objevil divadlo Dionysovo na jihovýchodním svahu akropole, po němž dříve nebylo ani stopy. A tak odkrývá se znenáhla kus starověkého města po kuse. Největší zásluhy získala si při tom řecká Společnost archaeologická. V letech 1885—1890 podnikla na př. systematické výkopy na akropoli, při nichž bylo kopáno tak hluboko, dokud se nepřišlo na holou skálu, tak že nyní lze říci, že jest objeveno vše, co půda akropolská v sobě chovala. Její péčí byl odkryt též posvátný okres Asklepiův na jižním svahu akropole a starověký hřbitov před branou Dipylskou. Nyní právě obírá se Společnost velkolepým plánem, odkrytí starou agoru vyvlastněním budov, které stojí nyní v oněch končinách. Vedle toho pečuje též o konservování zachovaných památek. Její péčí upevněny byly Parthenon i Erechtheion a uchovány tak před další zkázou; téže ochrany dostane se i ostatním památkám. Vedle ní účastní se výkopů i ostatní školy archaeologické, z nichž zejména sluší uvést německý ústav archaeologický, jenž objevil v l. 1892—1895 zcela neznámý kus starých Athen na západním svahu akropole. A lze doufat, že systematické výkopy přinesou nám ještě mnohé poučení. Zejména krajina jižně od akropole je dosud velmi málo prozkoumána, ač tu není vážných překážek, které by se mohly stavěti výkopům v cestu.

Cenného poučení poskytují nám dále nápisy, jichž se mnoho našlo i při kopání jen nahodilém. Máme tu na př. usnesení lidu, stavěti chrám Atheny Niky, účty za potřebný materiál k Feidiově soše Atheny ze zlata a slonové kosti, podrobnou zprávu kommise o tom, jak pokročila stavba Erechtheia, četné nápisy na podstavcích soch i na darech votivních atd. Z tvaru písma lze určit, z které doby která památka pochází. Mnohdy lze též stanovit polohu místa některého, když buď nápis jest zachován v poloze původní (*in situ*) nebo když jest vyloučena možnost, že by mohl býti jinam zavlčen. Pojmenování některých památek zjištěno bylo jen z nápisů.¹⁾

¹⁾ Nápisy, týkající se akropole athenské, jsou sebrány v „*Arx Athenarum a Pausania descripta, ediderunt Otto Jahn et Adolfus Michaelis*“, 3. vyd. v Bonnu 1901 (appendix epigraphica, str. 89—138). Ostatní nápisy třeba hledati ve sbírkách jiných, zejména v prvních

Také některé mince attické mohou nám býti nápomocny, pokud podávají obraz některých zachovaných památek.¹⁾

Vedle pomůcek právě uvedených máme ještě hojné zprávy literární u mnohých spisovatelů řeckých. Z doby starší jsou to jen příležitostné zmínky; teprve když sláva Athen pominula, vzniklo odborné studium starožitnické a tehdy teprve napsáni byli „průvodcové po Athenách“ k potřebě cizinců, kteří se přišli podívat na město, kdysi tak mocné. Ze starší periegetické literatury této došly nás pouze skrovné zlomky jako citáty u rozličných spisovatelů; proto víme o některých spisovatelích jen o málo více než jejich jména.

Nejstarším periegetem byl Diodoros z konce IV. stol. př. Kr., jenž psal o demech attických (*περὶ τῶν Ἀττικῶν δήμων*) a o náhrobcích (*περὶ μνημάτων*), ale, jak se zdá, spíše pro potřebu učenců než obyčejných návštěvníků.²⁾ Důležitější byl Polemon z Ilia, jenž žil v II. stol. př. Kr.³⁾ Mezi četnými jeho spisy připomíná se popis akropole athenské (*περὶ τῆς Ἀθήνῃσι ἀκροπόλεως*) ve čtyřech knihách, popis obrazů v pinakothece (*περὶ τῶν ἐν Προπύλαις πινάκων*) a popis svaté cesty z Athen do Eleusiny. Zdá se, že tyto spisy byly částí velkého díla, ve kterém byly podrobně popsány nejen Atheny, nýbrž celé Řecko.⁴⁾ Ještě důležitější byl Heliodoros Athenský, jenž žil o něco později, nespíše v druhé polovici II. stol. př. Kr. Popisu památek akropolských věnoval dokonce 15 knih; mimo to popsal též ostatní památky athenské v různých spisech, na př. připomíná se jeho spis *περὶ τῶν Ἀθήνῃσι τριπόδων* a jiný *περὶ μνημάτων*. Uspořádání látky nebylo však, jak se zdá, topografické, nýbrž syste-

třech svazcích sbírky „Inscriptiones Graecae“, vydávané Berlínskou akademií; tyto svazky nazývaly se dříve „Corpus inscriptionum Atticarum“ (v Berlíně 1873 nn.).

¹⁾ Mince, týkající se Athen, sestaveny jsou v pojednání F. Imhoofa Blumera a Percy Gardnera *A numismatic commentary on Pausanias* (Journ. of hell. stud. VIII., 1887, str. 21 nn.) a ve vydání Pausania od Hitziga a Blümnera, sv. I., tab. XI.

²⁾ Zlomky jsou otištěny ve *Fragm. histor. Graec.* II. 353 nn.

³⁾ Věk jeho zjištěn nápisem delfským (Dittenberger, *Sylloge*² 268, ř. 260). V tomto seznamu proxenů jmenován k r. 177/6 Πολέμων Μιλησίου Πιεύς.

⁴⁾ Skrovné zlomky ve *FHG.* III. 116 nn.

matické. Zlomky jeho, bohužel velmi skrovné, patří k nejcennějším zprávám starověkým o Athenách.¹⁾

Nejspíše z konce II. stol. pochází popis cesty po Řecku, zachovaný v rukopise pařížském z XII. stol. (Gr. suppl. n. 443). Popisují se zde Atheny, pak cesta Boiotií a příchod do Chalkidy na Euboi. Skladateli však nešlo o popis památek; podává stručným, aforistickým způsobem své dojmy cestovní, tak že spisek má význam spíše kulturně historický než topografický.²⁾ Skladatel není znám. Spisek vydává se sice za dílo Dikaiarcha, žáka Aristotelova, ale to nemůže býti správné, poněvadž jsou tam narážky na události mnohem pozdější. Pronáší sice K. Müller³⁾ domněnku, že by skladatelem jeho mohl býti grammatik Herakleides, zvaný *ὁ κριτικός*, ale sám pokládá věc za nejistou.

Ještě z doby před Kristem pochází zlomek popisu Peiraiea, zachovaný v papyru egyptském, z něhož však mnoho nezískáváme.⁴⁾ Rovněž velmi stručné jest, co geograf Strabon z doby Augustovy podává o Athenách ve své geografii.⁵⁾ Omlouvá se sám, že prý nechce zavadit s těmi četnými spisovateli, kteří Atheny velebili.

Jediný, úplně zachovaný spis z řecké literatury periegetické jest Pausaniová *Περιήγησις τῆς Ἑλλάδος* v 10 knihách. Athen a Attiky týče se kniha první, kteráž se ve vydáních nadpisuje *Ἀττικὰ*, t. j. památky attické.⁶⁾ O životě Pausaniově nevíme nic jiného, než co můžeme usouditi z jeho díla. Žil v II. stol. po Kr. za vlády císařů Hadriana, Antonina Pia a Marka Aurelia. Mnoho cestoval; znáť kromě Řecka též Malou Asii, Syrii, Palaestinu, Egypt, Itálii a Sardinii. Rodištěm jeho byla asi Magnesie pod Sípylem v Lydii nebo některé jiné město v sousedství; aspoň

¹⁾ Zlomky Heliodorovy ve *FHG.* IV. 425 n. Srv. též článek Br. Keila v *Hermu* XXX., 1895. str. 199 nn.

²⁾ Otištěn ve *FHG.* II. 254 nn. a v *Strena Helbigiana*, v Lipsku 1900, str. 143 nn.

³⁾ *FHG.* II. 232.

⁴⁾ Nejpřístupněji otištěn u Curtia, *Stadtgeschichte von Athen*, v Berlíně 1891, str. CXX.

⁵⁾ Strabon IX., p. 396.

⁶⁾ Rozdělení v knihy a nadpisy jejich nepochází od Pausania samého, nýbrž jest dílem pozdějšího starověku. Srv. co o tom vykládá Karel Robert, *Pausanias als Schriftsteller*, v Berlíně 1909, str. 3, p. 1.

mluvě o památkách té krajiny, užívá výrazu „u nás“ (*παρ' ἡμῖν*).¹⁾ Dílo své nevydal Pausanias najednou, nýbrž po částkách; trvalo nejméně dvacet let, než je dokončil. Nejprve vydal knihu první, a to mezi lety 143—161 po Kr., tedy za vlády Antonina Pia. Soudíme tak z toho, že v této knize připomíná sice přestavbu stadia athenského, kterou r. 143 svým nákladem provésti dal Herodes Attikus,²⁾ ale neví ještě nic o odeiu, zbudovaném od téhož muže na počest jeho manželky Regilly, r. 161 zemřelé; o této budově zmiňuje se teprve dodatečně v knize sedmé.³⁾ Co se týče ostatních knih, zdá se, podle různých narážek, že byly vydány na třikrát: knihy II.—IV. mezi lety 160—174, knihy V.—VII. r. 174 a knihy VIII.—X. po r. 177 po Kr.⁴⁾ Pausanias neměl v úmyslu, popisovati podrobně všechny památky, nýbrž jen ty, které se mu zdály nejdůležitější; nesmíme se tedy diviti, nenajdeme-li u něho ani zmínky o některých stavbách, které za jeho doby jistě stály. Ve výboru Pausaniově bylo zajisté mnoho subjektivního; zejména pozorujeme, že opomíjí nové stavby, všimaje si raději věcí starobylých. K popisu památek připíná

¹⁾ Paus. V. 13, 7 praví: „Že Pelops a Tantalos u nás bydleli, toho důkazy zachovaly se až do této doby: Tantalovo jezero podle něho pojmenované a statný jeho hrob a Pelopův trůn na vrcholu hory Sipylu“. O těchto památkách srovn. výklad, který podali W. M. Ramsay v *JHS.* III., str. 33 nn. a Karel Humann v *AM.* XIII., 1888, str. 22 nn., kteří krajinu kol Sipylu prozkoumali. Jiné mínění o rodišti Pausaniově pronesl nedávno Robert na uv. m., str. 271 nn. Ztotožňuje periegetu Pausania s oním Pausaniem, jehož spisy o Syrii připomíná Stefanos Byzantský. Poněvadž pak Konstantinos Porfyrogennetos, *De them.* p. 4, 12 připomíná vedle Strabona a Skylaka též Pausania z Damašku, soudí Robert, že rodištěm periegety byl Damašek v Syrii. Domněnka ta je však nejistá, poněvadž se může jednati o jiné muže téhož jména. Robert však připouští aspoň, že Pausanias v Lydii žil a psal.

²⁾ Paus. I. 19, 6 *τοῦτο* (toti *στάδιον*) *ἀνὴρ Ἀθηναῖος Ἡρώδης οἰκοδόμησε*. O době přestavby srv. výklad Curta Wachsmutha v *AM.* IX., 1884, str. 95.

³⁾ Paus. VII. 20, 6. Pausanias zmiňuje se tu o odeiu v Patrách a praví, že jest nejkrásnější v celém Řecku, vyjímaje ovšem odeion athenské, zbudované od Heroda. Na vysvětlenou, že se o něm nezmínil již v popisu Athen dodává: *ἐμοὶ δὲ ἐν τῇ Ἀττικῇ συγγραφῇ τὸ ἐς τοῦτο παρεισθῆ τὸ Ὀιδεῖον, ὅτι πρότερον ἔτι ἐξείργαστό μοι τὰ ἐς Ἀθηναίους ἢ ὑπὴρκετο Ἡρώδης τοῦ οἰκοδομήματος*.

⁴⁾ Šíře o tom vykládá Robert na uv. m., str. 222 a 270.

Pausanias velmi často výklady historické i mythologické, mnohdy dosti obsírné, které čtenáře moderního, jenž hledá v Pausaniově hlavně poučení topografického a archaeologického, jen zdržují. Že však i tato vypravování byla v původním plánu spisovatelově, patrně zřejmě ze slov, kterými zakončuje svůj popis Attiky: „To jest podle mého mínění u Atheňanů nejznamenitější jak k vypravování tak k podívání, i vybíral jsem od počátku z velkého množství, co se do díla hodilo.“¹⁾ Škoda, že Pausanias nejtěžší látku zpracoval nejdříve; pozdější jeho popisy jsou formálně i věcně mnohem dokonalejší.

Třebas bychom v popisu Pausaniově leccos postrádali, přece nemáme práva, pochybovati o hodnověrnosti spisovatelově. V té věci se dříve velmi hřešilo. Wilamowitz odsoudil břitce zprávy Pausaniovy o Athenách a Olympii jako popletené výpisky z Polemona.²⁾ Mnohem dále šel A. Kalkmann, jenž prohlásil Pausania za švindlěře, jenž ve skutečnosti žádných cest nekonal, žádných památek nikdy neviděl, nýbrž pouze neobratně z Polemona vypisoval, tváře se, jako by popisoval z autopsie; proto prý Pausanias nepopsal Řecko, jaké bylo v polovici II. stol. po Kr., nýbrž Řecko z II. stol. před Kristem, jak našel ve svých pramenech.³⁾ Nesprávnost toho tvrzení podrobně dokázali Vilém Gurlitt, Rudolf Heberdey a J. G. Frazer; ba Kalkmann sám později své mínění změnil, připustiv, že Pausanias viděl skutečně hlavní místa, která ho zajímala.⁴⁾ Nejlepšího zadostiučinění dostalo se Pausaniově francouzskými výkopy v Delfech, které spolehlivost jeho zpráv

¹⁾ Paus. I. 39, 3 *τοσαύτα κατὰ γνώμην τὴν ἐμὴν Ἀθηναίους γνώριμώτατα ἦν ἐν τε λόγοις καὶ θεωρήμασιν, ἀπέκρινε δὲ ἀπὸ τῶν πολλῶν ἡ ἀρχὴς ὁ λόγος μοι τὰ ἐς συγγραφὴν ἀνήκοντα*, Zásadu tu opakuje Pausanias též III, 11, 1. Srv. výklad Robertův na uv. m., str. 3 nn.

²⁾ U. von Wilamowitz-Moellendorf v Hermu XII., 1877, str. 345 nn. Proti němu polemisoval R. Schoell tamtéž XIII., 1878, str. 432 nn.

³⁾ A. Kalkmann, Pausanias der Perieget, v Berlíně 1886. Proti němu polemisoval J. V. Prášek ve Věstníku. král. spol. nauk 1887, str. 154 nn.

⁴⁾ W. Gurlitt, Über Pausanias, v Št. Hradci 1890. — R. Heberdey, Die Reisen des Pausanias in Griechenland (Abh. d. arch.-epigr. Seminares der Univ. Wien, seš. X.), ve Vídni 1894. — J. G. Frazer, Pausanias's Description of Greece, sv. I., v Londýně 1898, str. XXX. nn. — Kalkmannovo pozdější mínění vysloveno jest v Arch. Anzeiger 1895, str. 12.

skvěle potvrdily. Nyní nepochybuje nikdo, že Pausanias vše viděl, co popisuje, a že tedy jeho zprávy zasluhují víry. Kromě autopsie a zpráv ústních, kterých se mu na cestách dostalo od lidí domácích, zejména kněží, čerpal Pausanias zajisté též ze spisů svých předchůdců, ač ovšem podrobně to ukázati nelze.

Z novějších vydání Pausania připomenouti sluší textové vydání *Spirovo* v bibliotheca Teubnerské, opatřené stručným apparatusem kritickým (Pausaniae Graeciae descriptio recogn. Frid. Spiro, 3 sv., v Lipsku 1903), pak velké kritické a exegetické vydání od *Hitziga* a *Blümnera* s podrobným apparatusem kritickým a obsáhlým komentářem (Des Pausanias Beschreibung von Griechenland. Mit kritischem Apparat herausg. von Hermann Hitzig, mit erklärenden Anmerkungen versehen von H. Hitzig und Hugo Blümner, dosud 5 polosvazků, obsahujících kn. I.—IX., v Berlíně 1896 a v Lipsku 1899—1907). Pěkný úvod a důkladný komentář připojen jest k anglickému překladu od *J. G. Frazera* (Pausanias's Description of Greece translated with a commentary by J. G. Frazer, 6 svazků, v Londýně 1898). Zvláštní vydání pouze první knihy Pausaniovy se stručnými, pro první čtení vhodnými poznámkami opatřil *Carroll* (The Attica of Pausanias ed. by Mitchell Carroll, v Bostonu a Londýně 1908). Potřebě vědecké určeno jest vydání *Jahnovo* a *Michaelisovo*, které podává Pausaniův popis akropole i jižního svahu jejího s obsáhlým archaeologickým apparatusem a četnými tabulkami (Arx Athenarum a Pausania descripta. In usum scholarum ediderunt Otto Jahn et Adolfus Michaelis, 3. vyd. v Bonnu 1901).

Zdali po Pausaniovi skládali též jiní podobná díla periegetická, nevíme. Všechny další zprávy naše, týkající se topografie athenské, čerpány jsou buď z příležitostných zmínek některých spisovatelů pozdějších nebo ze scholiastů a lexikografů, z nichž mnozí ani Athen neznali, ale své výklady ze spisů starších přejímali. Že v užívání těchto zpráv pozdních jest třeba opatrnosti, jest na jevě.

Z doby byzantské není znám prazádný popis Athen; teprve z doby, kdy stály Atheny pod vládou Franků (1205—1458), počínají zase souvislé zprávy. Nejstarší z nich jest cestopis, který po latinsku napsal Ital Niccolò da Martoni. Byl to notář v městečku kampanském Carinole; r. 1394 putoval do svaté země a zastavil se na zpáteční cestě (r. 1395) v Athenách, které právě před tím dostaly se v moc Benátčanů. Ve svém, dosti zajímavém

cestopise zmiňuje se stručně o Peiraieu i Athenách, ale mnoho se od něho nedovídáme.¹⁾ Důležitější a cennější jsou latinské poznámky, kteréž si učinil vzdělaný italský kupec *Cyriacus z Ankonu* (Ciriaco de' Pizzicolti), jenž r. 1436 a 1447 Atheny navštívil. Jeho péče byla především obrácena k starým nápisům, ale činil si také poznámky o důležitějších stavbách antických. Také nakreslil některé budovy; od něho máme na př. nejstarší kresbu západního průčelí Parthenonu.²⁾

Všechny další zprávy, které máme o Athenách před r. 1833 pocházejí z doby, kdy Atheny úpěly pod jhem tureckým.

Ze stol. XV. pocházejí tři popisy Athen, složené od neznámých skladatelů. Podle měst, kde jsou chovány, nazývají se anonymus vídeňský, pařížský a milánský; první dva jsou psány řecky, třetí italsky. *Anonymus vídeňský*, chovaný v dvorní knihovně (cod. theolog. Graec. 252, list 29—32), má název *τὰ θεῖα καὶ διδασκαλεῖα τῶν Ἀθηνῶν*; jest dosti obsírný a všímá si hlavně památek antických. *Anonymus pařížský* chovaný v národní knihovně (cod. Graec. 1631 A, list 158), jest nadepsán *περὶ τῆς Ἀττικῆς*; podává stručný přehled zachovaných památek a jest mladší než traktát vídeňský. Oba tyto popisy jsou zajímavé hlavně tím, že z nich poznáváme, jak se v Athenách samých na původní význam starých památek zapomnělo a jak se jim přikládala jména zcela libovolná. Tak na př. zachovaná věž větrů pokládala se za „školu Sokratovu“ a choregický pomník Lysikratův za „lucernu Demosthenovu“. Z té doby pochází také označení „Theseion“ pro nejlépe zachovaný chrám řecký, kterého dosud užíváme, ač víme, že jest nesprávný.³⁾ *Anonymus*

¹⁾ Cestopis Nicola da Martoni vydal *Léon le Grand* v *Revue de l'Orient latin* III., 1895, str. 566; odtud otiskl zprávy, Peiraiea i Athen se týkající, *Walther Judeich* v *AM.* XXII., 1897, str. 423 nn.

²⁾ O životě a významu Cyriakově pěkně pojednal *Erich Ziebarth* v *Neue Jahrb.* IX., 1902, str. 214 nn. Zprávy jeho o Athenách jsou otištěny u *Wachsmutha*, *Die Stadt Athen im Alterthum* I., v Lipsku 1874, str. 727 nn., jeho kresby u *Leona hr. Laborda*, *Athènes au XVe, XVIIe et XVIIIe siècles*, v Paříži 1854, I. 33 a u *H. Omonta*, *Athènes au XVIIe siècle*, v Paříži 1898, tab. XXIV. O kresbách Cyriakových srv. též článek *Emila Reische* v *AM.* XIV., 1889, str. 217 nn.

³⁾ Oba uvedení anonymové jsou nejpohodlnější přístupni u *Wachsmutha*, *Die Stadt Athen* I., str. 731 nn. — *Anonymus pařížský* vydán však lépe od *Rich. Foerster* v *AM.* VIII., 1883, str. 32 podle nové

milánský, uložený v knihovně Ambrosianské (cod. Ambrosianus C 61 inf., list 88—91), jest dílem nějakého Benátčana, jenž se nejspíše účastnil r. 1466 výpravy, kterou jeho krajané podnikli proti Turkům. Popis je dosti podrobný, ale na akropolis, která byla tureckou pevností, se skladatel nedostal; popisuje z ní pouze tolik, co mohl viděti z dola. Zajímavé jest, že Benátčan onen má zájem o nápisy, jichž několik vložil do svého popisu.¹⁾

Ze stol. XVII. máme některé obrazy a plány tehdejších Athen, které jsou nyní vesměs publikovány ve výborném díle Omontově.²⁾ Z nich sluší zvláště uvést obraz akropole a thenského okolí, nakreslený od neznámého malíře italského r. 1670; chová se nyní v Bonnském museu. Podáváme jej v obr. 1, aby bylo patrno, jak úplně byly zasypány končiny, ve kterých leželo Asklepieion a divadlo Dionysovo, a jak propylaje, opatřené vysokou zdí francouzskou, byly proměněny.³⁾ Důležitý k poznání tehdejších Athen jest též tak zv. plán kapucínský, chovaný nyní v Paříži. Kapucíni měli totiž v Athenách svůj hospic bližší pomníku Lysikratova, jenž byl částí hospice a sloužil za knihovnu.⁴⁾ Kolem r. 1670 sestavili mniši plán Athen, jenž po způsobu tehdejších byl z části též obrazem; některé budovy, které pokládali za důležité, byly totiž do plánu vkresleny. Tento plán měl zvláštní osudy. Poprvé uveden byl v širší známost r. 1675, kdy vydán byl jako příloha ke spisu Guilleta de Saint Georges, nadepsanému „Athènes ancienne et nouvelle“. Ačkoliv Guillet sám v Athénách nikdy nebyl, pokusil se podle plánu kapucínského i podle zpráv, které dostal od některého mnicha, z Athen do Paříže přislého, zejména pak podle spisů hollandského filologa Jana Meursia⁵⁾ napsati popis Athen, užívaje při tom fikce, že

kollace rukopisu pařížského. Poněvadž Jan Psichari v *Revue crit.* 1886, II., str. 15 pozn. tvrdí, že onen rukopis pařížský pochází teprve z r. 1671, je možno, že onen popis pochází teprve ze stol. XVII.

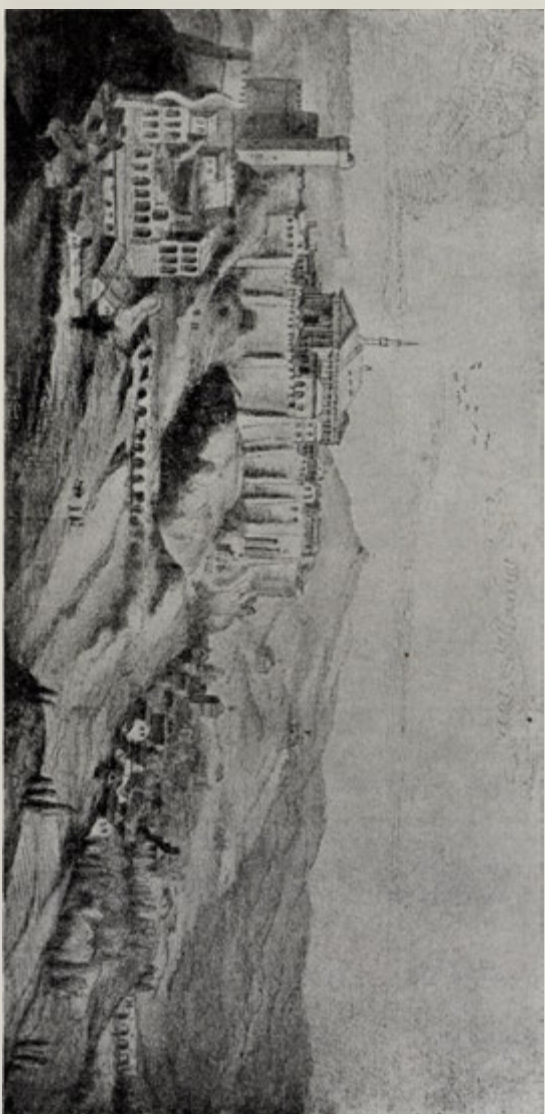
¹⁾ Anonymus Ambrosianus uveřejněn od Ericha Ziebartha v *AM.* XXIV., 1899, str. 72 nn.

²⁾ Henri Omont, *Athènes au XVIIe siècle*, v Paříži 1898. Některé jsou též u Laborda v díle výše připomenutém.

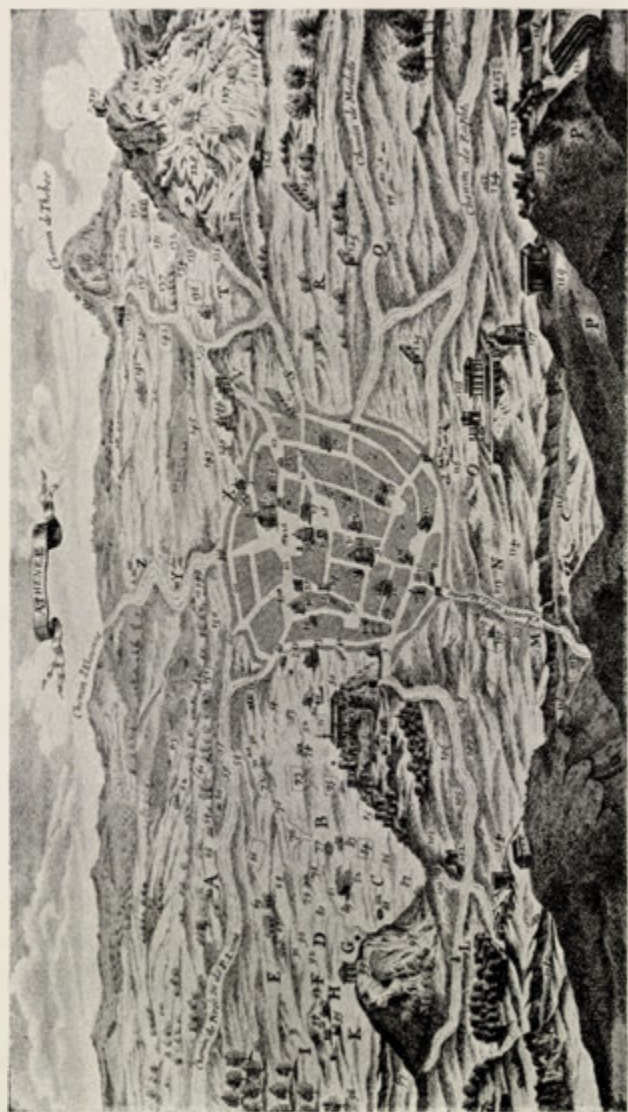
³⁾ Obraz uveřejněn též v *AM.* II., 1877, tab. II.

⁴⁾ Pomník Lysikratův je do dnes majetkem vlády francouzské, jejímž nákladem byl také svého času opraven.

⁵⁾ Jan Meursius (1579—1639) sebral poprvé, a to s úplností na ten čas až překvapující, veškeré zprávy starověké o Athenách. Nejdůležitější

Obr. I. Akropolis athenská r. 1670. (Podle Omonta, Athènes au XVIIe siècle, tab. XXIX.)

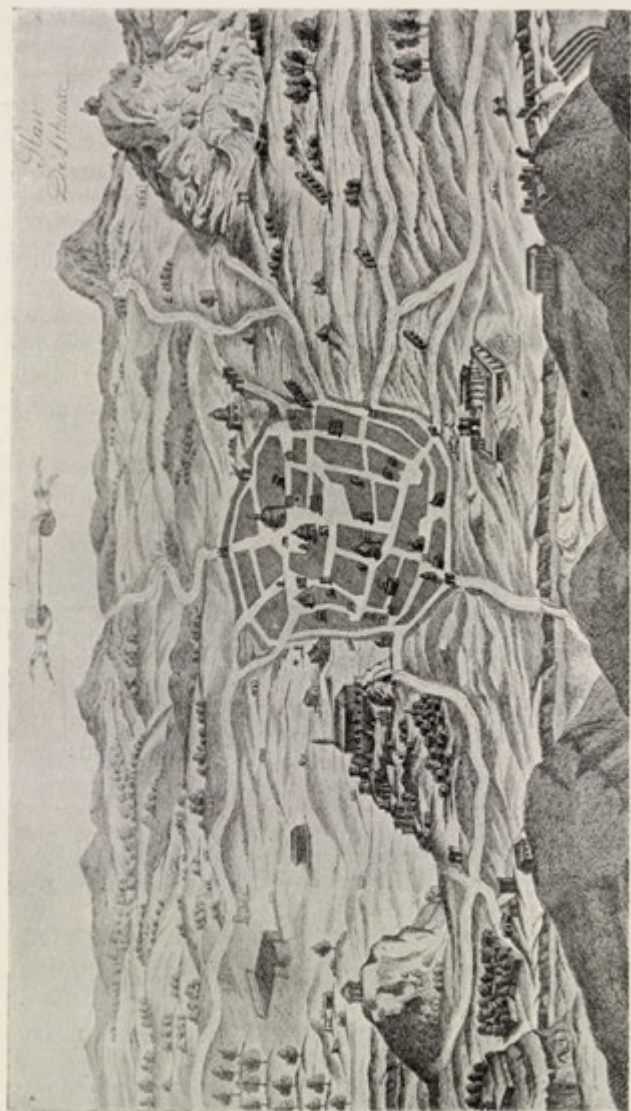

Obr. 2. Guilletův plán Athen z r. 1675

vše vypravuje jeho bratr, jenž prý byl delší dobu v zajetí tureckém. Aby mohl připomínati co možná největší počet míst a památek starověkých, stanovil si polohu jejich zcela libovolně. Tam, kde je označil pouze číslicemi, do plánu vepsanými, jejichž význam vykládal pak ve zvláštním seznamu, nebylo by to ko-
nečně tak zlé; neboť rozvážný posuzovatel viděl zřejmě, že je to jen domněnka. Ba mnohdy, jak se zdá, naznačil Guillet sám nejistotu svého lokalisování tím, že některé číslice vložil do tečkovaných čtverečků (v. obr. 2). Hůře však bylo, že na některých místech svůj plán měnil a leccos do něho si přikreslil. To je zejména patrné na západ od akropole. Zde přikreslil si Guillet pod čís. 77 „studnu Enneakrunos“ a vedle ní pod čís. 82 zbytky „divadla Dionysova čili Lenaja“. Jakub Spon, učený lékař lyonský, jenž navštívil Atheny rok po vydání knihy Guilletovy, právem mu vytkl tyto nesprávnosti. Guillet napsal, že do Enneakruny teče potůček, jenž se vine po louce, a tak to také ve svém plánu nakreslil. Ale Spon praví, že po louce tu není ani stopy, rovněž ani po divadle.¹⁾ Jak si Guillet počínal, vysvitne nám lépe, přihlédneme-li k druhé kopii, kterou přinesli do Paříže francouzští inženýři, kteří byli r. 1685 vysláni, aby prohlédli některá opevnění v zemích východních. Tento plán chová se nyní v Paříži, v národní knihovně, a nazývá se obyčejně plánem kapucinským (obr. 3). Srovnáme-li oba plány, vidíme ihned charakteristické rozdíly: na plánu z r. 1685 je nakreslena pnyx, v pravo od ní t. zv. Theseion, a po straně veliký lev; to vše chybí na příslušném místě plánu Guilletova. S druhé strany zase chybí v plánu kapucinském Enneakrunos i s divadlem. Avšak Guillet má přece Theseion i lva, ale na zcela jiném místě, na straně severovýchodní pod číslem 144 a 146. Poněvadž nelze pochopiti, proč by Guillet vynechával tak charakteristické stavby jako pnyx a Theseion, nebo proč by překládal onoho lva, zdá se, že předloha, podle níž dal zhotoviti

z jeho prací, sem hledících, jsou: *Cecropia sive de Athenarum arce*, Lugduni Batavorum 1622, *Athenae Atticae*, tamtéž 1624, a *Ceramicus Geminus*, vyd. teprve po jeho smrti od Pufendorfa 1663. Znova otištěny jsou v Meursiových sebraných spisech (Ioannis Meursii Opera), kteréž vydal Jan Lamius v sv. I. a II., ve Florencii 1741 a 1743 a též v Gro-noviově *Thesauru antiquitatum Graecarum*, v svazku IV. a V., v Benátkách 1733.

¹⁾ Spon, *Voyage d'Italie, de Dalmatie, de Grèce et du Levant* v Lyoně 1678. sv. II., str. 209 a 162.

Obr. 3. Kapucínský plán Athen z r. 1685.

svůj plán, byla na straně západní neúplná. Z toho je patrné, že plán z r. 1685, třebaž pozdější, je hodnověrnější a že třeba plánu Guilletova užívatí s velkou opatrností.¹⁾ Rovněž s kritikou třeba užívatí třetí kopie, kterou pořídil r. 1687 Pater Coronelli pro benátského šlechtice Martinelliho; opírá se o plán Guilletův a mimo to je tu mnoho příkrášleno.²⁾

O něco dříve než spis Guilletův vyšel tiskem obšírný dopis, který poslal učený jesuita J a k u b B a b i n, jenž delší čas v Athenách se zdržoval, abbému Pécoilovi v Lyoně. Dopis je datován ve Smyrně 8. října 1672; vydán byl r. 1674 péčí Sponovou v Lyoně zároveň s Babinovou kresbou, představující Atheny od jihozápadu.³⁾ Z podrobného popisu toho poznáváme dobře tehdejší názory o jednotlivých památkách athenských.

Téhož r. 1674, kdy vydán dopis Babinův, meškal v Athenách návštěvou markýz Nointel, vyslanec Ludvíka XIV. u vlády turecké, s četnou družinou. Nointel vymohl si na veliteli akropole dovolení, aby jeden z malířů, kteří ho provázeli, mohl pro něho okreslit skulptury Parthenonu. Tyto kresby, ačkoliv musily provedeny býti na rychlo a z dola, jsou velmi cenné již proto, že jsou zdělány dříve, než přikvačila na Parthenon katastrofa, která střed chrámu úplně zničila. Krom toho okresleny byly též některé jiné památky athenské. Kresby přičítaly se dříve obyčejně francouzskému malíři Jakubu Carreyovi; nyní však se soudí, že jsou dílem jednoho ze dvou flámských malířů, kteří markýze Nointela provázeli.⁴⁾ Šíře o nich se zmíníme při výkladě

¹⁾ O plánu kapucinském pojednal J. R. Wheeler v Harvard Studies XII., 1901, str. 221 nn., jenž dobře poukázal k nejistotě vývodů Dörpfeldových v AM. XX., 1895, str. 510, podle nichž zasluhuje větší přednosti plán Guilletův.

²⁾ Srv. článek J. R. Wheelera v Harvard Studies VII., 1896, str. 178 nn. a plán u Omonta na uv. m., tab. XLI.

³⁾ Nadpis knihy zní: Relation de l'état présent de la ville d'Athènes. Dopis Babinův otištěn i s plánem u Laborda I., str. 182 nn., bez plánu u Wachsmutha, Stadt Athen I., str. 745 nn.

⁴⁾ Ony kresby, chované nyní v Paříži, v nár. knihovně, jsou vydány nejprístupněji u Omonta na m. uv., tab. I.—XIX. Již Omont, str. 1 nn. pochyboval, že by Carrey byl jejich původcem. Šíře o tom pojednal Albert Vandal, L'Odyssée d'un ambassadeur, les voyages du marquis de Nointel, v Paříži 1900, str. 280 nn.; srv. zprávu o tom v Comptes rendus de l'Académie des Inscr. 1900, str. 262 nn.

o Parthenonu. Se jménem Nointelovým spojen jest také spisek neznámého Francouze, který se označuje jako „Anonymus Nointelianus“. S Nointelem souvisí však jen potud, že si jej přivezl s sebou do Paříže, aby ho užil k popisu své cesty, k čemuž však nedošlo. Skladatelem je však nejspíše některý francouzský kapucín v Athenách. Obsahem svým podobá se Anonymus tento velice Anonymu vídeňskému a pařížskému, o kterých jsme se dříve zmínili.¹⁾

První, jenž ze zájmu vědeckého podnikl výpravu do Řecka, byl učený lékař lyonský Jakub Spon, o němž jsme se již svrchu zmínili. Nadšen jsa dopisem Babinovým vykonal r. 1675/6 spolu s několika anglickými šlechtici, zejména přírodopiscem Jiřím Whelerem a matematikem Frant. Vernonem rozsáhlou cestu po Řecku. V Athenách pobyl sice Spon jen osmnáct dní, ale podporován jsa tamějším anglickým konsulem Guiraudem, jenž byl rodem Francouz, prohlédl si všecko velmi dobře až na akropolis, kam měl pouze jedenkrát přístup. V druhém svazku Sponova spisu „Voyage d'Italie, de Dalmatie, de Grèce e du Levant“, v Lyoně 1678, podán na tu dobu zdařilý pokus topografie athenské. Také oba výše jmenovaní účastníci výpravy Sponovy psali o svých cestách. Wheeler uveřejnil „A journey into Greece“, v Londýně 1682, kdež se věrně přidržoval výkladů Sponových; zajímavě však jest, že byl první, jenž správně určil, kde byly propylaje a kde ležel Areiopag.²⁾ Vernon pak, jenž se dostal do Athen dříve než jeho společníci, kteří cestovali napřed do Cařihradu, pobyl tam dva měsíce a navštívil třikrát akropolis; i vydal ještě před Sponem stručnou zprávu o zříceninách athenských.³⁾

Také průvodce Nointelův, Ital Cornelio Magni vydal popis tehdejších Athen „Relazione della città d' Atene“ v Parmě 1688.

¹⁾ Titul jeho jest: Relattion des antiquittés d'Attenes; vydal jej Max. Collignon v Comptes rendus de l'Académie des Inscriptions 1897, str. 59 nn.

²⁾ George Wheeler, A journey into Greece, str. 359 a 383 n.

³⁾ Vernanova zpráva vyšla ve Philosophical Transactions XI., 1676, str. 575 nn. Výtah z ní, pokud se týče akropole, podává Michaelis, Arx Athenarum, str. 32.

V téže době, kdy Nointel i Spon navštívili Atheny, meškal tam také Němec Jan Jiří Transfeldt. Bojoval ve službách polských proti Turkům, ale byl od nich r. 1672 zajat a do otroctví prodán. Podařilo se mu však uprchnouti do Athen, kdež se stýkal s Guiraudem; se Sponem zůstal ve spojení i na dále. Z Athen uprchl do Aleppa, kdež napsal r. 1694 spisek „Examen reliquarum antiquitatum Atheniensium“, ve kterém poprvé zcela dobře zjistil pomník Lysikratův podle nápisu, který podařilo se mu správně přečísti. Také zjištění Olympieia, které se dříve pokládalo za palác Hadrianův, pochází od něho.¹⁾

R. 1687 podařilo se Benátčanům na několik měsíců Athen se zmocniti; ovšem utrpěl při tom Parthenon škodu nenahraditelnou. Z té doby pocházejí některé obrazy, představující bombardování Parthenonu,²⁾ jakož i plán města Athen, pořízený od hraběte San Felice a plán akropole od kapitána Verneidy;³⁾ tyto plány byly po dlouhou dobu základem dalších prací.

V století XVIII. nabývají při zkoumání památek athenských vrchu Angličané. Byli to nejprve Richard Pococke, od něhož pochází důkladný popis některých památek athenských s plány a kresbami, a Richard Dalton, z jehož kreseb nejcněnější jest obraz západního průčelí Parthenonu.⁴⁾

Největší však zásluhu o poznání a prozkoumání památek athenských získali si malíř James Stuart a architekt Mikuláš Revett. Prodlévali téměř tři leta (1751—1754) v Athenách, měříce a kreslíce veškeré, tehdáž zachované památky; Stuart měl na starost skulpturu, Revett architekturu. Dříve však než mohli vydati první svazek svého velkého díla, předstihl je čiperný francouzský architekt Le Roy, jenž r. 1755 za několik měsíců okreslil si v Athenách vše, co se mu zdálo zajímavým, a již r. 1758

¹⁾ Vlastní rukopis Transfeldtův zachoval se v Haagu; podle něho vydal spisek onen Ad. Michaelis v *AM.* I., 1876, str. 102 nn.

²⁾ Uveřejněny u Omona, tab. XXXII—XXXVII.

³⁾ Uveřejnil je Fr. Fanelli, *Atene Attica*, v Benátkách 1707. Verneidův plán akropole otištěn též od Michaelise, *Arx Athenarum* str. 27.

⁴⁾ Pococke, *A description of the East and some other countries*, sv. III., v Londýně 1745. — Dalton, *A series of engravings, repres. views of places, buildings, antiquities etc. in Sicily, Greece, Asia Minor and Egypt*, v Londýně 1751—1752.

vydal v Paříži nádherné dílo „Ruines des les plus beaux monuments de la Grèce“; ovšem je to práce kvapná a pro skulpturu úplně bezcenná. Teprve r. 1762 vyšel v Londýně první svazek velikého díla Stuartova a Revettova „Antiquities of Athens“; další svazky vyšly teprve r. 1787, 1794 a 1816 (2. vyd. 1825—27). Zde jest množství krásných mědirytin a přesných plánů, které nepozbyly ceny své ani po dnes, zejména když některé památky ve válkách potomních byly zničeny.¹⁾

Aby „Antiquities of Athens“ byly co nejúplnější, vyslala londýnská Society of dilettanti další výpravu do Řecka, v jejímž čele stál filolog Richard Chandler; mimo to byl tu také Revett a mladý malíř Vilém Pars. Výprava pobyla bezmála celý rok v Athenách (1765—6). Výsledkem byl velmi pěkný cestopis Chandlerův, „Travels in Greece“, v Oxfordě 1776, ve kterém po prvé správně poznána Pnyx. Pars zasloužil se zejména svými kresbami reliéfu parthenonského, jež pojaty byly do díla Stuartova a Revettova.

Ještě na počátku XIX. stol. stáli v čele topografie athenské Angličané. Značí to kniha Viléma Wilkinse, Atheniensia, doplněk díla Antiquities of Athens (v Londýně 1816) a cestopisy Daniela Clarka, Travels in various countries of Europe, Asia and Africa (II. sv., v Londýně 1814, str. 462 nn.) i Edwarda Doddwella, Classical and topographical tour through Greece (I. sv., v Londýně 1819, str. 288 nn.). Od Angličana složen byl také první pokus topografie starých Athen, který vydal Jan Hawkins, „On the topography of Athens“, v Londýně 1817 (ve Walpolových Memoirs relating to European and Asiatic Turkey, I., str. 480 nn.). Hawkins podal též plán starých Athen, opíraje se při tom o badání francouzského konsula v Athenách, malíře Fr. S. Fauvela.

Nejvíce však ze všech vynikl anglický plukovník Martin Leake, od něhož máme první vědeckou topografii starých Athen v nynějším smyslu slova. Jeho „Topography of Athens“, vydaná poprvé v Londýně 1821, po druhé 1841, značí skutečně

¹⁾ Do němčiny přeložili dílo C. Wagner a F. Osann, Die Altertümer von Athen, 2 svazky textu a 7 fol. svazků tabulek; v Darmstadt 1829—1831.

epochu v badání topografickém.¹⁾ Leake vychází od Pausania, jehož překlad podává; k tomu připojuje podrobný výklad o četných sporných otázkách, jež většinou velmi šťastně řeší. Dílo jeho mělo veliký vliv na další zkoumání a přes četné objevy pozdější nezastaralo podnes.

Od té doby, co Řekové, od tureckého jha jsouce osvobozeni, přijali za krále bavorského prince Ottu (r. 1833), nabyli v topografii athenské vrchu Němci. Nelze jim popřít, že s pravou německou důkladností a vytrvalostí docílili značných úspěchů. Hned od počátku kladli důraz na to, že nejlepším prostředkem k poznání starověkých Athen jsou výkopy a prováděli je buď sami nebo byli archaeologům domácím při nich nápomocní. Již první z nich, **Ludvík Ross**, jmenovaný od krále Otty inspektorem starožitností a později professorem archaeologie na nově zřízené universitě athenské, pojal velkolepý plán, vyvlastniti a vykopati celou část města mezi t. zv. Theseiem, stoou Attalovou a Areiopagem, aby byla zjištěna poloha agory athenské. Ale nedošlo k tomu. Nelze upřít, že by se byl dal ten plán tehdáž, když většina domů byla válkou pobořena, mnohem snáze provést než nyní, kdy se o něm opětně počíná jednati. Ale ovšem, bude-li plán nyní uskutečněn, provedou se výkopy s daleko větší přesností, poněvadž po velikých výkopech, které v poslední době byly podniknuty jak v Řecku, tak v Malé Asii, jsou archaeologové k úkolu svému zcela jinak připraveni než mohli býti dříve. Nicméně podnikl Ross společně s německými architekty **E. Schaubertem** a **K. Hansenem** první výkopy na akropoli, jejichž výsledkem bylo objevení a opětné zbudování chrámu Atheny Niky.²⁾ Ross pobyl v Řecku plných deset let a poznal na svých cestách všechny jeho kraje. I později, když se stal professorem v Halle, pracoval v topografii athenské. Jeho články sem hledící sebrány jsou většinou v jeho „*Archaeologische Aufsätze*“, 2 sv., v Lipsku 1855 a 1861.

¹⁾ Do němčiny přeloženo 1. vydání od M. H. E. Meiera a K. O. Müllera, v Halle 1829; 2. vydání od Baitera a Sauppa, v Zurychu 1844.

²⁾ Zpráva o tom měla tvořiti počátek většího díla o akropoli, jak svědčí nadpis: „*Die Akropolis von Athen nach den neuesten Ausgrabungen. Erste Abteilung: Der Tempel der Nike Apteros*“ (v Berlíně 1839). Avšak další pokračování nevyšlo. — O Rossovi srovn. nyní též akad. řeč K. Roberta, Ludwig Ross, Rectoratsrede, v Halle 1906 a řeči P. Kavvadia, Jiřího Kara a Viléma Dörpfelda v *AM.* XXXIII., 1908, str. I. nn.

Od doby Rossovy rozumí se ve vědeckém světě samo sebou, že kdo chce pracovati v topografii athenské, musí přijíti do Řecka a studovati památky na místě samém. Tak spěchal do Athen r. 1839 též Karel Otfried Müller, jenž napsal již r. 1820 jako 23letý jinoch pro Erschovu a Gruberovu Encyklopaedii článek o Athenách, opírající se hlavně o zprávy starověké, a později ještě několik pojednání topografických.¹⁾ Ale věda neměla míti prospěchu z jeho neobyčejného nadání; přivodiv si horečku při čtení nápisů na terase chrámu Apollonova v Delfech, zemřel r. 1840 v Athenách a pohřben na Koloně.

Vedle Rossa byl v Athenách činným Jindřich Mikuláš Ulrichs, jsa professorem latiny na universitě. Od něho pocházejí výborné články o dlouhých zdech a přístavech athenských.²⁾ Dvakráte v Athenách delší dobu pobyl Petr Vilém Forchhamer, jehož zásluhou jest, že první poznal, kde leží Lykabettos.³⁾ Za to jeho „Topographie von Athen“, vydaná v Kieler philologische Studien (v Kielu 1841, str. 273 nn., též o sobě), znamená proti Leakovi krok zpět. Forchhammer měl zcela mylnou představu o rozsáhlosti starých Athen; domníval se totiž, že hradby ležely na jihovýchodní a jižní straně až za Ilisem a na straně západní až za tamějšími vrchy. Jiný jeho omyl spočíval v tom, že hledal agoru athenskou ne severně, nýbrž jižně od Areiopagu. Dále třeba uvéstí architekta Karla Böttichera, jenž napsal mnoho článků o rozličných otázkách topografických a zejména se stal známým svou teorií o hypaethrálním chrámu, která se dlouho držela.⁴⁾ Rovněž Konrad Bursian v prvním

¹⁾ Ersch-Gruber, Encyclopaedie, I. oddělení, 6. svazek, str. 228 nn. — Jiná pojednání K. O. Müllera jsou: De munimentis Athenarum quaestiones archaeologicae, v Gottingách 1836, De foro Athenarum, tamtéž 1839. Část denníku jeho řecké cesty publikovali Otto a Elsa Kernovi ve spise: Karl Otfried Müller, v Berlíně 1908.

²⁾ Nyní jsou otištěny v jeho Reisen und Forschungen in Griechenland, sv. II., v Berlíně 1863, str. 133 nn.

³⁾ Stalo se to ve spisku Zur Topographie Athens, v Gottingách 1833.

⁴⁾ K. Bötticher, Der Hypaethraltempel auf Grund des vitruvischen Zeugnisses gegen Prof. Dr. L. Ross erwiesen, v Postupími 1847. Hlavní dílo Bötticherovo jest Die Tektonik der Hellenen, v Postupími 1844—1852, 2. vyd. v Berlíně 1872—1881. Jeho články viz v Archaeol. Zeitung XIII. až XVI. (1855—1858), ve Philologu XVII.—XIX., XXI. n., XXIV. n. (1860—1868) a Suppl. III. (1867), Zeitschr. f. Bauwesen XIII. (1863) a j.

svazku své *Geographie von Griechenland*, v Lipsku 1862 (str. 264 nn.), podal ve svém popise starých Athen souhrn všeho, co za té doby bylo vyzkoumáno.

Velký pokrok v dalším badání učinil Arnošt Curtius (1814—1896). Hned jeho první literární práce, dissertace *De portubus Athenarum* (v Halle 1841) týkala se Athen, kdež byl před tím delší čas pobyl. Kromě četných menších článků napsal též *Attische Studien*, 2 svazky, v Göttingách 1862 a 1865 (původně v *Abhandlungen der Ges. d. Wiss. zu Göttingen* sv. XI., str. 53 nn. a XII., str. 119 nn.), kde vyložil své mínění o Pykně a o agoře athenské. Velikou jeho zásluhou jest, že se postaral o přesné vyměření Athen i Attiky. Měření Athen provedl nejprve r. 1862 Karel v. Stranz, major pruského generálního štábu, za pomoci Julia Schmidta, ředitele hvězdárny athenské; výsledky jeho zpracoval Curtius v atlantě „*Sieben Karten zur Topographie von Athen*“ (v Gothě 1868), k němuž připojil vysvětlující text. Další měření jak Athen tak celé Attiky podnikli v letech 1875 a následujících důstojníci pruského generálního štábu řízením válečného rady J. A. Kauperta. Výsledky nového měření uveřejněny byly v „*Atlas von Athen*“, vydaném od Curtia společně s Kaupertem v Berlíně r. 1878. Zde jsou na listě I. zobrazeny Atheny nynější s okolím v měřítku 1 : 12.500 a na listě II. Atheny starověké s okolím v témž měřítku. Některé části, jako vrchy na straně západní s akropolí a krajina kolem Olympieia, podány ještě jednou v měřítku 1 : 4000. Všude hleděno k tomu, aby rozlišeno bylo již graficky jisté od domnělého. Mimo to nalezneme v atlantu četná, na ten čas velmi zdařile provedená vyobrazení jednotlivých méně známých památek a některé plány. Na základě vyměření Attiky vydal Curtius s Kaupertem veliké dílo „*Karten von Attika*“, v Berlíně 1881—1903, jehož dokončení se však již nedočkal; vysvětlující text napsal Arthur Milchöfer. Dílo skládá se ze tří částí: ze speciální mapy na 28 listech, kdež Atheny a Peiraius zobrazeny jsou (dvakráte) v měřítku 1 : 12.500 a ostatní Attika v měřítku 1 : 25.000, z přehledné mapy Attiky na 9 listech v měřítku 1 : 100.000 a konečně z menší přehledné mapy, na které jsou jména attických měst označena

Také článek o Athenách v Paulyově *Realencyclopaedii* I.² (1866), str. 1968 nn. pochází od Böttichera.

podle zkoumání Milchhöferova.¹⁾ Velkou zásluhou Curtiovou je též, že kladl důraz na historický způsob badání; třeba zkoumati Atheny v jednotlivých dobách zvláště, abychom se domohli skutečných dějin města. Jak si to Curtius představoval, ukázal jasně ve své krásné knize „Stadtgeschichte von Athen“ (v Berlíně 1891), v níž položil základ k historickému vyličení rozvoje starých Athen. Kniha jeho je cenná také tím, že kromě pěkných map a plánů podává též sbírku veškerých zpráv starověkých o památkách athenských, sestavenou od A. Milchhöfera. Curtius zamýšlel jako doplněk uvedené knihy napsati vlastní topografii, ve které měly býti podrobně popsány veškeré zachované památky, ale smrt zabránila mu provést ten úmysl.

Doplňkem k dílu „Karten von Attika“ jest geologická mapa Attiky v měřítku 1 : 25.000, kterou vydal Richard Lepsius v Berlíně 1891. Textem k ní jest spis téhož autora „Geologie von Attika“, v Berlíně 1893. Od Lepsia pochází též pojednání „Griechische Marmorstudien“ (Abhandl. d. Berliner Akad. 1890, přídavek), které jest důležité k rozřešení některých otázek, týkajících se stavebního materiálu.

Pro topografii athenskou nemalou důležitost má též dílo Curta Wachsmutha, „Die Stadt Athen im Alterthum“ kteréz, bohužel, zůstalo torsem (I. svazek v Lipsku 1874, II. sv., I. oddělení tamtéž 1890). V prvním svazku pojednáno o prameňech, důkladně rozebrán popis Pausaniův a podány stručně dějiny města Athen; vydaná část svazku druhého týče se Peiraiea, demů a agory athenské. Ve svých výkladech přihlíží Wachsmuth hlavně ke stránce antiquární, snaže se vyličit život v Athenách. Vedle menších článků topografických napsal Wachsmuth r. 1903 ještě stručnou topografii starých Athen pro Realencyclopaedii Pauly-Wissowovu (Suppl. I., str. 159 nn.; též o sobě); je to práce cenná zvlášť pro hojnou literaturu, která zde sebrána.²⁾

¹⁾ Listy I. a IA. tohoto díla jsou totožné s listem I. a II. Atlasu Athen. List I. vydán byl znova od Kauperta pod názvem Athen und seine Umgebung, v Berlíně 1892, při čemž doplněny nové výkopy. List druhý vyšel též jako nástěnná školní mapa ve zvětšeném měřítku 1 : 6000.

²⁾ Z článků Wachsmuthových uvádím zvláště jeho Beiträge zur Topographie von Athen (Sitzber. d. sächs. Ges. d. Wiss. 1887, str. 369 nn.) a Neue Beiträge zur Topogr. v. Athen (Abhandl. d. sächs. Ges. d. Wiss. XVIII., 1897, str. 1 nn.).

Od té doby, co zřízeno bylo v Athenách zvláštní oddělení německého ústavu archaeologického (r. 1874) a založeny byly „Mitteilungen des kaiserlich deutschen archaeologischen Instituts, athenische Abteilung“ (r. 1876), množí se práce o topografii athen-ské měrou tak značnou, že není možno, jednotlivě je vypočítávati. Není téměř svazku uvedeného časopisu, aby nepřinesl nějakého příspěvku z tohoto oboru. Mimo to jsou uveřejňovány práce podobné též v „Jahrbuch des kaiserlich deutschen archaeologischen Instituts“ a „Antike Denkmäler“, založených r. 1886. A není také divu: vždyť Německo vysílá každoročně pět stipendistů na jih, kteří mohou celý rok věnovati se studiu památek antických v Itálii a Řecku, po případě též účastniti se výkopů, majíce za výborné učitele sekretáře archaeol. ústavu v Římě i v Athenách. Proto zmíníme se jen o zjevech nejdůležitějších.

Mezi ně patří H a b b o G e r h a r d L o l l i n g, jenž napsal stručný, ale cenný nástin topografie athenské v III. svazku encyklopaedického díla „Handbuch der klassischen Altertums-wissenschaft“, vydávaného Ivanem Müllerem (Nördlingen 1886). Kromě článků menších pochází od něho též známá cestovní knížka „Baedeker's Griechenland“, které dovedl Lolling dodati vědeckou cenu tím, že v ní podával výsledky badání nejnovějšího.¹⁾ Pěkný nástin topografie athenské napsal též A r t h u r M i l c h h ö f e r pro I. svazek Baumeisterových „Denkmäler des klassischen Altertums“ (v Mnichově 1885); o jiných jeho pracích zmínili jsme se již dříve.

Populární díla o Athenách vydali: G u s t a v H e r t z b e r g, Athen historisch topographisch dargestellt, v Halle 1885, F r i t z B a u m g a r t e n, Ein Rundgang durch die Ruinen Athens, v Lipsku 1888 a A d o l f B ö t t i c h e r, Die Akropolis von Athen nach den neusten Erforschungen, v Berlíně 1889. Hertzberg podává vlastně dějiny athenské, vplétaje do svého vypravování popis památek athenských, Baumgarten provádí čtenáře velmi názorně starými Athenami, Böttcherovo dílo přes svou krásnou úpravu jest práce jen prostřední. Zdařilý pokus, seznámiti školu střední s akropolí athenskou, učinil H. L u c k e n b a c h ve svém obrázkovém díle „Die Akropolis von Athen“ (v Mnichově

¹⁾ První vydání vyšlo v Lipsku r. 1883, třetí, ještě od Lollinga uspořádané, r. 1893. Nyní jest již vydání páté (1908).

1896, 2. úplně přepracované vydání 1905). Jsou zde četné obrázky, plány a rekonstrukce, provázené stručným vysvětlujícím textem.

Nejlepším znalcem topografie athenské jest za nynější doby Vilém Dörpfeld, první sekretář německého archaeologického ústavu v Athenách. Povoláním svým architekt, účastnil se od r. 1877 počínaje téměř všech výkopů, v Řecku konaných, a získal si za dlouholetého svého působení v Athenách takovou znalost stavitelství řeckého, jakou se nemůže nikdo jiný honositi. První poukázal k tomu, že již z pouhého materiálu a rozličných zvláštností technických můžeme souditi o stáří neb o původním tvaru některé památky. O něm lze skutečně říci, že přinutil zříceniny, aby mluvily. V topografii athenské děkujeme mu mnohé objevy; poznal polohu Eridanu, zjistil původní plán propylají, objevil Hekatompedon a starou orchestr v divadle Dionysově a odkryl zcela neznámou končinu mezi Areiopagem, Pyknou a akropolí. I kde theorie jeho nedošly souhlasu, vzbudily aspoň živou diskusi, kterou se mnohé problémy lépe osvětlily. Dörpfeld nenapsal sice soustavného díla o topografii athenské, ale svými články v Athen. Mitteilungen od r. 1881 počínaje a svými přednáškami o topografii athenské, konanými každý rok na místě samém, přispěl velice k objasnění mnohých záhad a odchoval celou generaci topografů.

Výsledky dosavadního badání shrnul pěkně Walther Judeich ve svém díle „Topographie von Athen“, v Mnichově 1905. Jeho kniha, ozdobená názornými plány a třemi velmi krásnými mapami, jest částí připomenuté encyklopaedie Müllerovy, majíc nahraditi práci Lollingovu. Po úvodě, jednajícím o pramenech, literatuře a pomůckách, vypsány jsou nejprve dějiny města Athen od dob nejstarších až do nynějška, načež podán systematický popis města. Topografie Judeichova jest cenná zvláště tím, že jest tu uváděna na příslušných místech veškerá literatura; proto zůstane na dlouhou dobu základem dalšího badání.

Nejnovější německé publikace, týkající se topografie athenské, pocházejí od Eugena Petersena, druhdy profesora archaeologie v Praze a bývalého sekretáře německého archaeol. ústavu v Římě. Je to nejprve monografie „Die Burgtempel der Athenaia“, v Berlíně 1907, ve kterém se vykládá o nejstarších chrámech na akropolí, a pěkná, bohatě ilustrovaná knížečka

„Athen“, v Lipsku 1908, určená sice kruhům širším, ale zajímavá i odborníkům.

Zdařilou rekonstrukci akropole i jižního svahu jejího nakreslil stavební ředitel J o s e f D u r m na své nástěnné tabulce „Die Akropolis von Athen“, v Mnichově 1895; cenné jsou jeho výklady o chrámech a jiných památkách athenských v jeho „Baukunst der Griechen“, 2. vyd. v Darmstadtě 1892. Poučný model akropole v nynějším stavu sestrojil r. 1897 H. W a g l e r v Berlíně. Velmi pěkná jest knížka H. L u c k e n b a c h a „Die Akropolis von Athen“, 2. vyd. v Mnichově 1905. Jsouc určena především potřebám středních škol, podává kromě stručného, ale spolehlivého textu četná vyobrazení i rekonstrukce; Durmova rekonstrukce i Waglerův model jsou tu zobrazeny. Podobně možno s pochvalou se zmíniti o knížce F r a n t. P r i x e, „Athen“, ve Vídni 1907; je to výklad k četným skioptickým obrázkům, které se týkají topografie starých Athen.

Také o školní mapu Athen jest nyní již postaráno. Vydal ji E. S c h w a b e ve sbírce historických map nástěnných, kterou pořádá A. Baldamus, v Lipsku 1907. Zde jsou zobrazeny Atheny v měřítku 1 : 2500, akropolis s okolím dokonce v měřítku 1 : 625.

Naproti této mnohostranné činnosti Němců ustupuje činnost ostatních národů do pozadí. Čile si vedou Řekové. Hlavní činnost jejich jest obrácena k výkopům a publikování jejich, avšak většího díla o topografii athenské, které by vyhovovalo nynějšímu stavu badání, dosud nemají. Výkopy podniká jejich Společnost archaeologická (*ἀρχαιολογική εταιρία*), založená r. 1837, výsledky pak uveřejňuje ve svých časopisech *Ἐφημερίς ἀρχαιολογική* a *Πρακτικά τῆς ἐν Ἀθῆναις ἀρχαιολογικῆς εταιρίας*, které v posledních letech mohou se obsahem i technickým provedením vyrovnati nejlepšímu časopisům odborným.¹⁾ Mimo ně vycházelo krátký čas

¹⁾ Při *Ἐφημερίς ἀρχαιολογική* třeba rozeznávat tři řady. Řada I. jde od r. 1837—1860; zde se nečíslovaly ročníky, nýbrž jednotlivé sešity, jichž je celkem 55; časopis vycházel nepravidelně, jednou i s mezerou desíti let. Řada II. od r. 1862—1874 skládá se ze 17 sešitů, které vycházely rovněž nepravidelně. Rokem 1883 počíná řada III., kde pravidelně každý rok vydává se samostatný svazek. — *Πρακτικά* vycházejí pravidelně od r. 1871; před tím podávala Společnost svou výroční zprávu v drobných sešitech různého názvu, někdy také nevyšlo vůbec nic.

Δελτίον ἀρχαιολογικόν.¹⁾ Z výkopů v Athenách, od Společnosti podniknutých, třeba uvést především epochální výkopy na akropoli od r. 1885—1890, o nichž vyšla nedávno úřední publikace řecko-německá „Die Ausgrabungen der Akropolis“ od P. C a v v a d i a a G. K a w e r a u a (v Athenách 1906), dále objevení svatyně Asklepiovy na jižním svahu akropole, pohřebiště u Dipylu a j. Nyní obmýšlí Společnost uskutečniti dávný plán Rossův, odkryti totiž celou plochu, kde ležela stará agora. Články a zprávy o výkopech, uveřejněné v uvedených časopisech, jsou k studiu topografie athenské nezbytné.

Ze starších spisů, které vydali Řekové, třeba uvést tyto. Nástupce Rossův v úřadě gener. inspektora řeckých starožitností *Κυριακὸς Πιπτάκης* vydal knihu: *L'ancienne Athènes ou la description des antiquités d'Athènes et de ses environs*, v Athenách 1835. Jednostranná záliba v sbírání nápisů svedla ho k tomu, že knihu přeplnil nápisy, z nichž některé si prostě vymyslíl; jakkoliv jeho vlastenecké nadšení zasluhuje chvály, třeba jeho zprávy přijímati s velkou opatrností. Mnohem lepší práci napsal filolog a státník *Ἀλέξανδρος Ῥίζος Παγκαβῆς* (po francouzsku Rangabé): *Ἐπιτομὴ πραγματεία περὶ τῆς ἀρχαίας τοπογραφίας τῶν Ἀθηνῶν* (nyní v 18. svazku jeho filologických spisů, v Athenách 1888, str. 37—202). Probírá nejprve cesty Pausaniovy po Athenách, jichž uznává jedenáct, pak jedná o památkách, které Pausanias opominul, jakož i o těch, jejichž poloha jest neznámá, a konečně vykládá o horstvu, vodstvu a přístavech.

Ostatní spisy, o Athenách jednající, jsou vesměs populární; chtějí rozšířiti mezi lidem známost památek antických. Takové knížky napsali: *Δ. Πανταζῆς, Περιηγητῆς Ἀθηνῶν, ἤτοι περιγραφή τῶν Ἀθηνῶν, τοῦ Πειραιῶς καὶ τῶν ἐν αὐτοῖς ἀρχαιοτήτων*, v Athenách 1852, nové vyd. 1868, *Παναγιώτης Γ. Καστριώτης, Μνῆματα τῶν Ἀθηνῶν, ἤτοι περιγραφή ἱστορικὴ, ἀρχαιολογικὴ καὶ τοπογραφικὴ τῆς τε πόλεως καὶ τῶν μνημείων αὐτῆς*, 4. vyd., tamtéž 1902 a *Χριστὸς Τσοῦντας, Ἡ Ἀκρόπολις τῶν Ἀθηνῶν*, tamtéž 1900. Třeba vyznati, že účelu svému vyhovují velmi dobře.

¹⁾ *Δελτίον* vycházelo samostatně od r. 1888—1892, a sice počalo hned svazkem III.; první dvě leta totiž byla to příloha vládních novin *Ἐφημερίς τῆς κυβερνήσεως*.

Vedle Řeků pracují v topografii athenské za novější doby také Angličané. Je to stará tradice. Po Leakovi napsal biskup Kryštof Wordsworth stručný, ale pěkný popis Athen v knize: *Athens and Attica, notes of a tour*, v Londýně 1836; kniha tak se líbila, že se dočkala čtvrtého vydání r. 1869. Méně zdařilá je větší kniha Tomáše H. Dycera: *Ancient Athens*, v Londýně 1873. Záslužný spis vydala sl. Johanna Eleonora Harrisonová v knize „*Mythology and monuments of ancient Athens*“, v Londýně 1890. Zde podán po částkách překlad topografických částí I. knihy Pausaniovy, pořízený od paní Markéty Verrallové, a k němu připojeny obšírné výklady, provázené četnými ilustracemi; při tom hlavní zřetel obrácen jest k mythologii. Od téže spisovatelky pochází spis „*Primitive Athens as described by Thucydides*“, v Cambridži 1906, ve kterém se vykládají a šíře odůvodňují Dörpfeldovy theorie o Athenách za doby před vpádem perským. Nové dílo o Athenách chystal J. H. Middleton, ale smrt, která ho r. 1896 zasáhla, zmařila jeho úmysl. Zůstaly však po něm plány a kresby staveb athenských, cenné tím více, že se opíraly o jeho měření, které provedl v Athenách r. 1890 a 1892. Vydal je Arnošt Arthur Gardner: *Plans and drawings of Athenian buildings*, v Londýně 1900 (*Journal of hellenic studies*, Supplementary paper No 3).

Vposledních letech vyšly dvě krásné anglické knihy o Athenách, Je to dílo „*Ancient Athens*“ od právě připomenutého Arnošta Arthura Gardnera, v Londýně 1902 a „*The Acropolis of Athens*“ od Martina L. D'Ooge, v Novém Yorku 1908. Jsou to díla bohatě ilustrovaná, která podávají výsledky nejnovějšího badání ve formě i neodborníkům přístupné. V obou postupuje se způsobem historickým.

Jak Angličané, tak Američané mají v Athenách svou školu archaeologickou; z časopisů jejich třeba zde uvést „*Journal of hellenic studies*“ (od r. 1880) a „*The American journal of archaeology*“ (I. řada od r. 1885, II. řada od r. 1897). Oba přinášejí cenné články, americký časopis má též pravidelné výtahy z archaeologických publikací.

Proti anglické literatuře zůstává francouzská pozadu. Raoul Rochette vydal své úvahy o knize Leakově a Forchhammerově, jež byly uveřejněny původně v *Journal des savants*, též samostatně pod názvem „*Sur la topographie d' Athènes*“, v Paříži 1852.

Cenné jest dílo Karla Arnošta Beulé, známého svým objevením římské brány akropolské, která se odtud zove branou Beuléovou; má titul: *L'Acropole d'Athènes*, v Paříži 1853 a 1854 (2. vyd. 1862). Populární knihy napsali: E. Bréton, *Athènes decrite et dessinée*, v Paříži 1862 (2. vyd. 1868) i E. Burnouf, *La ville et l'Acropole d'Athènes aux diverses époques*, tamtéž 1877. Velmi důležité však jest dílo hraběte Leona Laborda, *Athènes aux XVe, XVIe et XVIIe siècles* ve 2 svazcích, v Paříži 1854, zejména pak publikace Jindřicha Omonta, *Athènes au XVIIe siècle*, tamtéž 1898; o obou jsme se již několikráte výše zmínili. Omont podává kresby skulptur parthenonských, přičítané dříve malíři Carreyovi, a hojnou sbírku starých plánů, obrazů a pohledů, týkajících se akropole. Panorama starověkých Athen pokusil se sestojiti Pavel Auler: *Les villes antiques. Athènes, restauration archéologique*, v Paříži 1899, ale ovšem je to restaurace velmi hypotetická. Konečně možno ještě připomenouti cestovní příručku ze sbírky Guides-Joanne: *Athènes et ses environs*, poněvadž jest zpracována od dobrých znalců; dříve to byl Bernard Haussoullier (2. vyd. 1896), nyní Gustav Fougères (1906).

Z francouzských časopisů archaeologických třeba uvést *Revue archéologique* (I. řada od r. 1844, II. od r. 1860, III. od r. 1883, IV. od r. 1903), *Bulletin de correspondance hellénique* (od r. 1877) a *Revue des études grecques* (od r. 1888).

Z literatury italské znám jen knížku „Atene, brevi cenni sulla città antica e moderna“, kterou pro „Manuali Hoepli“ napsal Solone Ambrosoli (v Miláně 1901). Má cenu jen svým přídatkem v němž s velikou pílí sestavena jest hojná literatura o památkách antických, ačkoliv ani tento abecední seznam není úplný.

U Slovanů byla topografie athenská málo pěstována. R. 1890 vydal Štěpán Cybulski v Petrohradě pěkný plán Athen i akropole na dvou listech, určený hlavně pro školy, a k němu vysvětlující text Древний городъ Афины и его гавани. Je to číslo XIV. Cybulského sbírky „Tabulae quibus antiquitates Graecae et Romanae illustrantur“. Druhé, úplně přepracované vydání uspořádal Robert Loeper, sekretář ruského archaeologického ústavu v Cařihradě, jenž napsal též vysvětlující text „Das

alte Athen“, v němž popisuje Atheny způsobem historickým (plány vyšly v Lipsku 1903, text 1905).

U nás Justin V. Prášek napsal knihu „Athény, črty cestopisné a vzpomínky z minulosti“ (ve sbírce „Z našich i cizích vlastí, ilustrovaná bibliotéka novel a cestopisův“, číslo VII., v Praze 1890), kdež vypsál svou návštěvu Athen z r. 1886, pojednávaje při tom obšírně o památkách antických. Podobného rázu je též menší spis téhož autora „Z druhé cesty řecké“ (ve sbírce „Světlem, sbírka populárních spisů cestopisných“, v Praze 1906), kde se popisují kromě Athen i jiná města řecká. Obou knih třeba však užívat s opatrností.

Ke konci ještě několik slov o fotografiiích, které jsou čím dále tím důležitější pomůckou k poznání zachovaných památek. Nejbohatší a nejcennější sbírku jich má německý ústav archaeologický v Athenách; z nich vynikají zejména ty, které zobrazují jednotlivé fáse výkopů. Všechny jsou na prodej, ale katalog jejich, dávno již ohlášený, dosud nevyšel. Pouze v Archaeol. Anzeiger 1891, str. 75 nn. a 1895, str. 55 nn. uveřejněn zatímni seznam. Též fotografové athenští, na př. Aristoteles Rhomaidēs, Mikuláš Pantzopoulos, Moraites, anglická fotografická společnost a j., mají na skladě hojnou sbírku fotografií. Z ostatních firem třeba uvést Aloise Beera v Celovci, pak Novou fotografickou společnost v Berlíně, kteráž vydala zvláštní sbírku 100 fotografií athenských (Sammlung „Athen“) a W. A. Mansella v Londýně, jenž má krásné fotografie skulptur, chovaných v Britském museu. Podle fotografií anglické společnosti vydal pěkné a laciné album *Ἑλλάς* ve 2 sešitech Vilém Barth, knihkupec v Athenách.

Oddíl první.

Doba předhistorická.

Kapitola první.

Povaha půdy.

Místo, na kterém se rozkládaly Atheny, bylo k založení nového města takřka stvořené. Je to rovina, chráněná se všech téměř stran horami proti nepříznivým vlivům. Na severu zvedá se mohutné pohoří Parnes, dostupující až do výše 1412 *m*, na východní straně Pentelikon čili Brilettos (1108 *m*) a Hymettos (1027 *m*); hranici západní tvoří nízký Aigaleos, skládající se ze dvou částí, zvaných Poikilon (452 *m*) a Korydallos (468 *m*). Jen na straně jižní, směrem k moři, jest rovina otevřena. Než rovina ta člení se ještě dále směrem příčným. Protíná ji totiž nižší pásmo horské, skládající se z nízkého pohoří, zvaného nyní Turkovuni (= Turecké pohoří), ve starověku snad Anchesmos (339 *m*), vybíhající na jihu v strmý Lykabettos (277 *m*). Jihozápadně od Lykabettu prostírá se akropolis (156 *m*) s Areiopagem (115 *m*). Ještě dále na západ zvedají se tři pahorky, které ve starověku byly označovány souhrnným názvem Pnyx, nyní však k vůli větší zřetelnosti rozeznávají se jako pahorek nymf (104 *m*), Pnyx vlastní (109 *m*) a Museion (147 *m*). Název „pahorek nymf“ jest moderní, opírá se však o starobylý nápis do skály samé tam vtesaný, kterým onen vrch označen jako památný nymfám; jméno Museion pro třetí vrch je však dosvědčeno již ze starověku, aspoň pro dobu římskou.¹⁾ Od pahorku nymf vybíhá východně nízké

¹⁾ Polohu Lykabettu zjistil po prvé Petr Vilém Forchhammer, Zur Topographie Athens, v Gottingách 1833, str. 2 nn., 17 nn. — Nápis

návří, na kterém stojí nyní kostelík Hagia Marina, vzniklý nejspíše z antické kulaté cisterny, do skály vtesané; severovýchodně od něho zvedá se nízký kopeček (68 *m*), na kterém stojí chrám, známý obecně nesprávným názvem Theseion. Starověké názvy těchto návří neznáme; vršek, na kterém stojí t. zv. Theseion, označují topografové nyní jako *Κολωνός ἀγοραῖος*.

Již Platon pronesl mínění, že všechny vrchy onoho příčného pohoří od Lykabettu až po Pnyx původně mezi sebou souvisely. Práví totiž, že původní hrad athenský byl mnohem větší, zaujímaje též Pnyx a Lykabettos a sahaje až k řekám Eridanu a Ilisu, avšak že povodeň a zemětřesení způsobily nyníjší stav. Tvrzení Platonovo jest moderním badáním geologickým skvěle potvrzeno. Zjistilo se totiž, že jak Lykabettos, akropolis a Areio-

Obr. 4. Geologické vrstvy. (Podle Lepsia, *Geologie von Attika* tab. I.)

pag, tak pahorek nymf se svými výběžky Pyknou i Museiem mají stejný geologický útvar: na vrstvě břidlice spočívá vrstva slínu, směsí to vápna s jílem, na ní teprve leží modravě šedý vápenec, protkaný žilami červenými a žlutými, jenž jest charakteristickým materiálem těchto vrchů (v. obr. 4). Proto soudí též moderní geologové, že celé pásmo příční, jež se skládá nyní z oddělených vrchů, bylo původně jediným, souvislým celkem.²⁾

Aby obraz krajiny byl úplný, poznamenáváme ještě, že na straně severní dosti daleko od Athen zvedá se nízký, pouze 56 *m* vysoký vrch, zvaný *Κολωνός ἱππιος*. Vyšší jsou výběžky Hymetta na straně jižní: Sikelia (78 *m*) jihozápadně od Muscia a Ardettos (133 *m*) jihovýchodně od akropole.

Konečně třeba ještě dodati, že ve vzdálenosti ne zcela 8 *km* od akropole bylo moře s poloostrovem peirajským, vynikajícím

na pahorku nymf zní: *ἡερὸν Νυμφῶν δέμο* (Inscript. Graecae I. č. 503). — Název Museion dosvědčen u Plut. Thes. 27 a Paus. I. 15, 8.

¹⁾ Platon, *Kritias* p. 112 A.

²⁾ R. Lepsius, *Geologie von Attika*, v Berlíně 1893, str. 53.

třemi zavřenými přístavy. I zde zvedaly se vrchy, chránící ony přístavy, a to nízká Eetioneia (16 *m*), vyšší Akte (47 *m*) a nejvyšší Munichia (86 *m*). Východně odtud rozkládala se široká a otevřená zátoka falerská.¹⁾

Celou rovinou od severu k jihu protéká řeka Kefisos, největší řeka celé Attiky; vzniká jedním ramenem na Penteliku, druhým na Parnethu a vlévá se do zátoky falerské. Jeho břehy pokryty jsou krásnými olivovými háji. Druhou řekou po něm a hlavní řekou pro Atheny jest Ilisos,²⁾ jenž vzniká na Hymettu, teče jižně od akropole a nyní se ztrácí v polích; za starověku buď se vléval do Kefisu aneb ústil přímo do moře.³⁾ Přítokem Ilisu byla říčka Eridanos, protékající městem. Polohu její zjistil teprve Vilém Dörpfeld,⁴⁾ opíraje se o výše uvedené místo Platonovo. Právě-li Platon, že akropolis obsahovala původně též Pnyx i Lykabettos a že skláněla se k Eridanu a Ilisu, chce tím patrně udati rozsah praehistorické akropole podle čtyř stran světových; poněvadž Ilisos leží jižně, musí Eridanos ležeti severně. I zjistil Dörpfeld Eridanos v potůčku, vznikajícím na Lykabettu, jenž časem byv na mnohých místech překlenut, teče nyní úplně pod zemí, tak že jen na jediném místě, u brány dipylské, můžeme jej pozorovati. Všechny tyto řeky, ani Kefisos nevyjímaje, mají hojnost vody pouze v zimě a na jaře, v létě vysychají skoro úplně.⁵⁾

Podnebí athenské jest velmi mírné, teplejší než podnebí jiných měst téže zeměpisné šířky. Podle meteorologických pozorování, která byla konána ve hvězdárně athenské,⁶⁾ obnáší prů-

¹⁾ Na nápisích attických píše se vždy *Μοῦνυχία*, v rukopisech antičkých spisovatelů však *Μοῦννυχία*. Dáváme přednost čtení nápisnému jakožto staršímu a lépe zaručenému.

²⁾ V rukopisech píše se *Ἰλισός*, ale na nápisích *Ἰλισός*; držíme se čtení nápisného.

³⁾ Tak souditi lze ze Strabona IX., p. 400, jenž praví o Ilisu, že se vlévá do téhož přímoří (*εἰς τὴν αὐτὴν παραλίαν*) jako Kefisos.

⁴⁾ Athenische Mittheilungen (= *AM.*) XIII., 1888, str. 211 nn.

⁵⁾ U starých spisovatelů připomínají se ještě potůčky *Κνυλοβόρος* (Aristof. Jezdci 137 a schol.) a *Ξεῖρος* (Paus. I. 36, 4). Ač se mluví o obou jako rozvodněných bystřinách, nevíme, kde ležely; první z nich byl ostatně již ve starověku zasypán.

⁶⁾ Podrobné zprávy o tom uveřejnili ředitelé hvězdárny athenské Julius Schmidt, *Météorologie et phénoménologie d'Attique*, v Athenách 1884 a Demetrios Eginitis, *Le climat d'Athènes* (Annales des

měrná teplota v lednu, nejchladnějším měsíci, $+ 8^{\circ} \text{C}$, v červenci, nejteplejším měsíci, 27° . Nejnížší teplota lednová obnáší -0.25° , nejvyšší červencová 37° (měřeno vesměs v stínu). Za celý rok prší pouze v 97 dnech, počítaje v to již pět dní, ve kterých sněží. Pršky začínají v druhé polovici října a trvají až do března, dešť však bývá obvykle jen krátký a trvá zřídka celý den; průměrně prší v oněch měsících jen 11 dní. Vzduch je neobvykle čistý a jasný; za celý rok bývá pouze ve 40 dnech obloha tak zatážena, že není slunce viděti. Rovněž noci jsou velmi jasné. Že však v onom suchém a teplém vzduchu se též příjemně dýše, toho příčinou jest veliká pohyblivost atmosféry. Jenom 37 dní v roce je bezvětří, jinak však vanou stále větry buď od severní nebo jižní strany, z hor nebo z moře; větry se strany západní a východní jsou však velmi řídké.

Půda attická jest pokryta poměrně jen tenkou vrstvou prsti,¹⁾ i vyžaduje tedy od svých obyvatel, aby se náležitě přičinili, chtějí-li z ní těžiti. Ovšem blízkost moře ukazovala sama též k jinému způsobu výživy.

Zdá se, že půda Athen se za dvě tisíciletí, po které můžeme dějiny jejich sledovati, celkem nezměnila; jedině lesů ubylo, tak že všechny hory, které Atheny obklopují, jsou nyní holé skály. Ale ani ve starověku nesmíme si představovati hory úplně zalesněné; neboť již ve IV. stol. př. Kr. nařiká Platon²⁾ nad úbytkem lesů.

Kapitola druhá.

Nejstarší osídlení akropole.

Z vrchů, jež rovinu attickou na příč prostupují, hodila se k založení pevného sídla jedině akropolis. Lykabettos vylučoval

l'observatoire d'Athènes, sv. I.), v Athenách 1897; pozorování ta jdou od r. 1858—1893. Obširnější výtah ze spisů uvedených podal Curt Wachsmuth v Pauly-Wissowově Realencyclopaedii, Suppl. I. (1903), str. 164 nn. Nové dílo Eginitisovo *Τὸ κλίμα τῆς Ἑλλάδος*, v Athenách 1907—8 pojednává v prvním svazku o podnebí v Athenách, v druhém o podnebí v Attice; pozorování jdou až do r. 1903.

¹⁾ Thukyd. I. 2, 5: *τὴν γοῦν Ἀττικὴν ἐκ τοῦ ἐπὶ πλείστον διὰ τὸ λεπτόγεων ἁστασίαιστον οὖσαν ἀνθρώποι ὥκουν οἱ αὐτοὶ ἀεί.*

²⁾ Platon, Kritias p. 111 B.

se již svou srázností a přílišnou výškou, ostatní pak vrchy byly jednak příliš nízké, jednak tvaru tak nepravidelného, že nebylo možno je opevniti. Vad těch byla prosta akropolis. Na všech stranách je srázná, pouze na západ, směrem k Areiopagu, se mírně sklání. A vskutku již za prastarých dob, o nichž nemáme zpráv historických, byla akropolis osazena a opevněna.

Opevnění to přičítali Atheňané *Pelagúm* a nazývali je proto *Πελαγικόν*.¹⁾ Uznávali tedy sami, že před nimi sídlél na akropoli národ jiný. Ale poněvadž se brzy začali pokládati sami za praobyvatele (*αὐτόχθονες*) Attiky, změnili onen název v *Πελαργικόν*, což souvisí se slovem *πελαργός* (čáp); přirovnávali tedy ono starobylé opevnění k hnízdu čápů.²⁾ Zbytky pelagického opevnění akropole zachovaly se až do dnů našich. Podrobněji seznali jsme je při posledních výkopech, které v letech 1885—1890 podnikla na akropoli řecká Společnost archacologická, řízením Panagiota Kavvadia.³⁾ Tehdáž přijato za zásadu, kopati tak hluboko, až se přijde na samou skálu, aby se určité zjistilo, co půda akropolská ještě v sobě chová. Tu zjištěn byl nejen směr nejstaršího opevnění, nýbrž nalezeny byly též zbytky pelagického paláce a pelagických domů (v. obr. 5).

Největší kus hradby pelagické zachoval se jižně od propylají, na místě, kde stála kdysi vysoká francká věž.⁴⁾ Hradba má tu téměř 6 m zšíři a skládá se z velikých nepravidelných balvanů z téhož vápence, jenž tvoří skálu akropole. Mezery mezi balvany vyplněny jsou kameny drobnějšími. Kameny nebyly spojeny

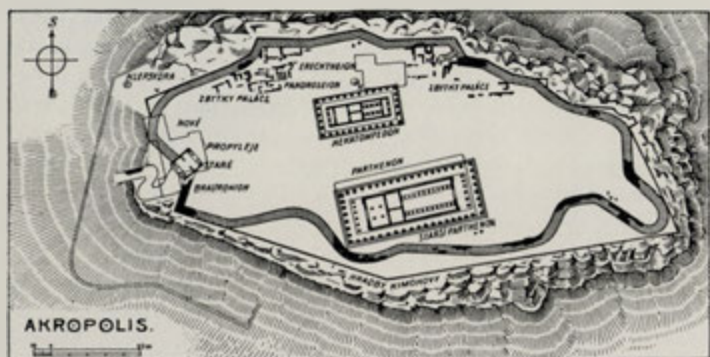
¹⁾ Herod. V. 64, VI. 137 poskytuje nejstarší toho doklad.

²⁾ Název *Πελαγικόν* čteme na nápise z doby před válkou peloponéskou IG. I., suppl. 27b (p. 59) ř. 54 nn. (= Dittenberger, Sylloge² č. 20; Michel, Recueil č. 71; Roberts, Greek epigraphy II. č. 9). Též u Thukydida II. 17 čteme v rukopise Laurent. tvar *Πελαργικόν*. — Jinak vykládá si název *Πελαργικόν* E. A. Gardner, Ancient Athens, str. 43 n. Soudí, že prý na akropoli sídlél kdysi nějaký kmen, jenž odvozoval své jméno od čápů, jako prý fyly Aigeis nebo Leontis má své jméno od zvířat. Než celý výklad ten jest pravdě nepodobný.

³⁾ Úřední publikace o tom jest: Die Ausgrabung der Akropolis vom Jahre 1885 bis zum Jahre 1890 von P. Cavvadias und G. Kawerau, v Athenách 1906 (vydána teprve r. 1908), s textem novoreckým a německým, plány a obrázky.

⁴⁾ Věž ta zbudována byla koncem XIV. stol., když Florentiňan Rainerio Acciajoli vlády v Athenách se zmocnil; byla stržena r. 1875 řeckou Společností archaeologickou nákladem Jindř. Schliemannů.

maltou, ale hlinou. Jsou zpracovány zcela nepatrně; hleděno pouze k tomu, aby na té straně, kde je bylo viděti, měly rovnou plochu, přes to však vyčnívají některé poněkud z této čáry. Je to tedy též způsob stavby, jaký známe z t. zv. „kyklopských“ zdí v Tiryntě a Mykenách. Hradba je zde zachována až do výše 3 m; zdá se však, že původní výška její obnášela více než 10 metrů.²⁾ Další zbytky, objevené jihozápadně a jihovýchodně od Parthenonu, jakož i pod nynějším museem akropoliským (v. obr. 5), jsou nyní většinou zase zasypány. Za to však ponechán zvlášť poučný kus na straně východní, za menším museem, jehož obraz zde po-

Obr. 5. Akropolis před válkami perskými. (Podle Luckenbacha, Die Akropolis str. 2.)

dáváme (obr. 6). Na straně severní jsou zbytky hradeb pelagických mnohem skrovnější, poněvadž pozdější hradba šla celkem tímž směrem.

Přehlédneme-li směr hradby pelagické, jak jej můžeme doplniti ze zachovaných zbytků, a srovnáme-li s tím hradbu pozdější, vidíme, že původní opevnění mělo směr velmi nepravidelný, přimykajíc se těsně k útvaru skály a poznáváme zároveň, že akropolis měla za nejstarších časů rozsah asi o pětinu menší než za dob historických.

²⁾ Dörpfeld (*A.M.* X., 1885, str. 139) soudí, že ještě v V. stol. př. Kr. sáhala zde tato zeď až do výše 10 metrů.

Zvláštní zmínky zasluhuje opevnění na straně západní. Poněvadž se tu akropolis značně sklání, bylo třeba opevnění zvlášť důkladného. Podle svědectví antických historiků měla pelasgická hradba devět bran,¹⁾ kteréž musíme zajisté uznávati na straně západní.²⁾ Podle analogie hradu tiryntského, kde nepřítel, i kdyby prorazil první bránu, octl se v dlouhé, s obou stran pevnými zdmi obklopené chodbě a než se dostal na nádvoří, musil se probíti ještě dvěma branami, vystaven jsa stále s nekryté strany střelám obhájců, můžeme s velkou pravdě podobností souditi, že i zde byly podobné pevné chodby a že oněch devět bran zvedalo se nad sebou podle toho, jak skála stoupala. Bohužel máme právě z tohoto opevnění velmi nepatrné zbytky, poněvadž již v V. stol. př. Kr., pozbyvši významu svého, sloužilo Atheňanům jako kamenný lom.³⁾ Jen západně od propylají a na jihozápadním svahu (nad pozdějším odeiem Heroda Attika) zachovaly se určitější jeho stopy. Nelze však pochybovati, že do opevnění pojat byl také pramen Klepsydra na sz. svahu, poněvadž akropolis sama jest bez vody. Zdi, jejichž pozůstatky se nyní kolem Klepsydry spatřují, neukazují sice nikterak k době pelasgické, nýbrž jeví spíše stavbu V. století,⁴⁾ avšak jest přirozeno, že každá doba stála o tento pramen, jenž i nyní poskytuje i v letních měsících s dostatek dobré, studené vody. Sem tedy, ke Klepsydre, sáhalo asi

¹⁾ Podle atthidografa Kleidema (v Bekkerových Anecd. I. p. 419 27) Pelasgové *ἡπέδιζον τὴν ἀκρόπολιν περιέβαλλον δὲ ἐννεάπυλον τὸ Πελαργικόν*. Polemon pak (u schol. k Sof. Oid. na Kol. 489) zaznamenal, že svatyně heroa Hesycha ležela *παρὰ τὸ Κυλῶνειον ἐπὶ τὸν ἐννεάπυλον*.

²⁾ Mylné jest domněnī, které pronesl Tomáš Davidson, The Parthenon frieze and other essays, v Londýně 1882, str. 147 nn. a nezávisele od něho Arnošt Curtius, Eleusinion und Pelargikon v Sitzb. der Berl. Akad. 1884, str. 499 nn. (srv. též jeho Stadtgeschichte, str. 47 n. a plán na str. 61), že totiž Pelargikem třeba rozuměti hradbu, která obklopovala na úpatí celou akropolis a že v ní třeba uznávati oněch devět bran. Takováto hradba pod hradem nemá pro obranu vlastního hradu náležitého smyslu, a bylo by také velmi těžko, jí hájiti.

³⁾ V nápisě, uvedeném již na str. 33, pozn. 2 zapovídá se výslovně, aby se přístě již nelámali kámen v Pelargiku ani se odtud nevyvážela hlína ani kámen (*μεδὲ τὸς λίθος τέμνεν ἐκ τὸ Πελαργικὸ μεδὲ γέν ἐχσάγεν μεδὲ λίθος*).

⁴⁾ Dörpfeld (v AM. XXII., 1897, str. 479) pokládá tyto zdi za pelasgické; proti němu však právně polemizuje Judeich, Topogr. str. 110, p. 6, jenž uvádí je ve spojení s hradbami Kimonovými.

opevnění pelagické na straně severní a podobně asi daleko můžeme je uznávat i na straně jižní. Jak však zde ona cesta se vinula a jak zejména oněch devět bran bylo umístěno, jest těžko říci. V obr. 7 podáváme pokus amerického archaeologa Waltera Millera, jenž si představuje Pelargikon jako pět silných hradeb, které v polokruzích menších a menších vznášely se nad sebou, jsouce prolomeny na určitých místech branami. Vchod jeho podobá se labyrintu a byl by asi obyvatelům samým velmi nepohodlný; mimo to jde Miller příliš daleko, vztahuje-li též celé pozdější Asklepieion do Pelargika. Pravděpodobnější jest, že to

Obr. 6. Pelagická zeď z východního rohu akropole.
(Podle fotografic.)

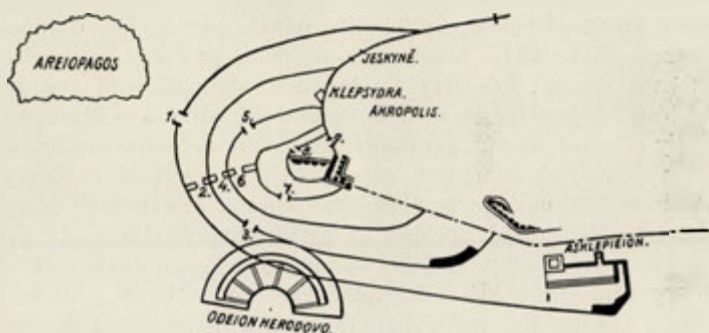
byla jediná, pevnými zdmi ohrazená cesta, vinoucí se spirálovitě a vystupující podle toho, jak skála stoupala.¹⁾

Kromě hlavního vchodu na straně západní byl na opačné straně, východní, ještě východ postranní. Při výkopech r. 1887 byly totiž východně od Erechtheia objeveny schody, vytesané na skále, kteráž se zde sklání. Tímto východem z nouze, jenž podobá

¹⁾ Že názor ten jest správný, tomu nasvědčuje i to, že za dob, kdy akropolis byla pevností tureckou, musilo se projíti pěti branami, než se přišlo před propylaje; cesta vinula se rovněž hadovitě (srv. mapu Benátčana Vernedy ze stol. XVII. u Jahna-Michaelise, str. 27, jakož i ještě mapu Leakovu, *Topographie Athens*, 2. vyd., 1844, tab. 3). Zajisté stejná potřeba, zajistiti totiž akropoli nedobytnost, vedla k podobným výsledkům.

se velice podobným brankám v Tiryntě a Mykenách, mohli obyvatelé hradeb se zachrániti, zatím co pozornost nepřátel právě na opačnou stranu, na hlavní vchod, byla obrácena. Tato branka byla zajisté dobře opevněna; ovšem jak, nyní nelze říci, poněvadž zde zachovaná část hradby pochází ze středověku. Že by však bylo ještě více východů než právě uvedeno, toho nemáme pražádné stopy. Zejména bylo by mylné, uznávati devět bran v hoření hradbě akropolis. Každá brána seslabuje pevnost opevnění; bylo by tedy tím o bezpečnost hradu věru špatně postaráno.

Zásluhou Pelasgů bylo také, že povrch akropole, jenž byl původně mnohem nerovnější než nyní, urovnali. To uznávali staří sami.¹⁾

Obr. 7. Pelargikon podle W. Millera. (Amer. journal of archaeology 1893, str. 489.)

Z památek doby nejstarší nejdůležitější jsou zbytky paláce královského, které odkryty byly r. 1887 západně i východně od Erechtheia. V obr. 5 jsou označeny silnými čarami. Jsou to zbytky rozličných větších místností, které byly obehnané silnými zdmi pelasgickými, zbudovanými z vápence akropoliskeho. Některé zdi jsou na zevnější straně pěkně upraveny, tak že zajisté měly býti viditelné; z jiných objeveny jsou základy. Zbytky na straně západní přičítaly se dosud budovám soukromým, kdežto v troskách na východní straně spatřovány pozůstatky paláce královského, avšak od té doby, co objeveny na Krétě paláce

¹⁾ Kleidemos na uv. m. pravil o nich: ἡπέδισον τὴν ἀκροπολιν.

královské, můžeme se spíše domnívati, že to vše jsou části jediné rozsáhlé stavby, paláce královského. Ovšem nalezené části týkají se vesměs budov vedlejších a jsou celkem tak kusé, že nelze z nich poznati původní půdorys. Hlavní síň paláce, megaron, byla asi uprostřed akropole; a tam skutečně nalezeny byly pod základy starého chrámu Hekatompeda zbytky dvou čtverhranných desek, které měly nahoře kruhovitý, asi 10 cm vysoký podstavec pro dřevěný sloup o 62 cm v průměru. Oba podstavce, zhotovené z vápence peirajského (poros), nalezeny byly na původním místě (*in situ*); upomínají svým tvarem na podstavce podobné z Tiryntu a Myken, které rovněž k podobnému účelu byly určeny.¹⁾

Po svatyních nezachovalo se ani stopy; nemůžeme proto říci, kde Pelasgové své bohy uctívali. Nejspíše dalo se to v některé místnosti paláce; bylť král u národů primitivních zároveň knězem. Zvláštních chrámů pro tu dobu předpokládati nelze. Rovněž nevíme, kde tito praobyvatelé akropole měli své pohřebiště. Nejspíše však to bylo na akropoli samé a v Pelargiku; našly se aspoň na různých místech na akropoli primitivní hroby, a na jihozápadním svahu, před pozdějším posvátným okresem Asklepiovým, objeven praehistorický hrob.²⁾ Pro ty doby neplatila totiž ještě zásada, pohřbívati mrtvé mimo vlastní sídlo.

Co se týče doby, ve které akropolis od Pelasgů byla osazena a opevněna, lze ji klásti do t. zv. doby mykenské, t. j. do stol. XV.—XII. př. Kr., poněvadž tam nalezeny byly vásy slohu mykenského.³⁾ Jaké národnosti byli tito praobyvatelé athenští, to není dosud zjištěno úplně, avšak pravdě nejpodobnější jest, pokládati je za kmen *neřecký*, ba snad i za *neindoevropský*.⁴⁾

Zdali kromě akropole a západního svahu jejího, t. zvaného Pelargika, byly osídleny i vrchy jiné na půdě pozdějších Athen, jest nejisto. Někteří badatelé dřívější uznávali na západě a jihozápadě osady foinické nebo thrácké, jiní zase se domnívali, že tu sídlili též Lelegové nebo Minyové, avšak přísnější zkoumání uká-

¹⁾ Mimo ně nalezen byl podobný podstavec sloupový, zhotovený z vápence akropolského, východně od Erechtheia, ale ten nebyl *in situ*.

²⁾ O hrobech na akropoli v. Ausgrabungen, str. 38 nn. o hrobě na jz. svahu akropole zprávu podal Skias v 'Εφ. ἀρχ. 1902, str. 123 nn.

³⁾ Vásy ty nejsou dosud uveřejněny.

⁴⁾ Srv. článek Em. Peroutky v Listech filol. XXXIII., 1906. tr. 95 nn.

zalo, že tomu tak nebylo.¹⁾ Rovněž pravdě nepodobna osvědčila se domněnka Curtiova, že prý vedle akropole existovalo ještě „skalní město“ na pahorcích západních, Museiu, Pykně a pahorku nymf.²⁾ Nechceme-li se pouštět do nejistých hypotéz, učiníme nejlépe, budeme-li uznávat v dobách předhistorických pouze jediné osazení, totiž na akropoli. Zde byl pevný, silnými a vysokými hradbami obehnaný hrad, jehož rozsáhlá plocha poskytovala dosti místa četnému lidu. I ti, kteří uznávají kromě hradu na akropoli ještě jakési podhradí — ač zpráv starověkých o tom nemáme a výkopy rovněž to nepotvrdily — musí uznati že v dobách válečných mohlo se obyvatelstvo, pod akropolí bydlicí, snadno na hrad utéci.

Toť vše, co s jakousi určitostí pověděti lze o době nejstarší, předhistorické.

¹⁾ Příslušnou literaturu v. u Judeicha, Topogr. str. 49.

²⁾ Arn. Curtius, Stadtgeschichte, str. 25 nn. a j. Více o té věci vyložíme v oddílu III.

Oddíl druhý.

Atheny až do vpádu perského.

Kapitola třetí.

Historický přehled.

Atheňané pokládali se za praobyvatele (*αὐτόχθονες*) celé Attiky a zakládali si nemálo na tom, že Attika jediná ze všech krajin řeckých ušetřena byla zmatků, jež stěhování obyvatelstva mívá v zápětí. Tato víra byla u Atheňanů již v V. stol. tak pevně zakotvena, že Thukydides dovolává se autochthonie Atheňanů jako věci zcela zjištěné.¹⁾ Nicméně historická kritika doby moderní o tom pochybuje. Poukazuje k tomu, že nejstarší hradby akropole jsou původu pelasgického, že vásy mykenské, na akropoli nalezené, jsou neattické, že kopulovité hroby, na několika místech Attiky objevené, ukazují k staršímu, cizímu obyvatelstvu a konečně že i rozličná jména místní na př. Hymettos, Ardettos, Lykabetos a j. jsou přejata od původních, neattických praobyvatelů.²⁾ Proto uznává se nyní téměř všeobecně, že Atheňané asi na sklonku druhého tisíciletí (kolem r. 1000 př. Kr.) přišli do Attiky, a to nejspíše od moře, přes Euboiu.³⁾ Původní obyvatelstvo bylo podrobeno znenáhla, a to, jak se zdá, způsobem mírným. Uplynulo asi několik staletí, než Pelasgové byli ze svých sídel vytlačeni

¹⁾ Thuk. I. 2, 5 *τὴν γοῶν Ἀττικὴν ἐκ τοῦ ἐπὶ πλείστον διὰ τὸ λεπτόγεων ἁσπεσίαν οὖσαν ἀνθρώποι φέρον οἱ αὐτοὶ αἰεὶ.*

²⁾ O kopulovitém hrobě, objeveném v Menidi (starověkých Acharnách) viz publikaci Das Kuppelgrab von Menidi, v Athenách 1880.

³⁾ O celé této otázce srv. širší výklad u Busolta, Griech. Geschichte I². str. 168 nn., II²., str. 66 nn.

a než Řekové stali se pány celé Attiky; při tom nejspíše původní obyvatelstvo z velké části splynulo s národem, nově příšlým. Král, jenž Řeky do Attiky přivedl, usadil se na akropoli, ostatní obyvatelstvo rozložilo se po různu v menších městech po celé Attice. Na tom místě, kde byly historické Atheny, bylo založeno několik vesnic. Musíme tak souditi z toho, že za dob historických Atheny dělily se na čtvrti (demy) se zvláštními názvy. To byly zajisté, aspoň většinou, obce původně samostatné, neboť takovým způsobem, sloučením a přibráním osad sousedních, vznikají všechna větší města. Při tom výkladu pochopíme snadno, že mohly býti při výkopech posledních let nalezeny býti hrobky uvnitř historického města.¹⁾ Ovšem z nálezů oněch hrobů nelze nic usuzovati o hranicích oněch vesnic, poněvadž předpisu nepohřbívati mrtvol uvnitř osady, tehdaž ještě nebylo.²⁾

Ony vesnice třeba si mysliti neohrazené; nastal-li vpád nepřátel, mohlo se obyvatelstvo utéci na akropolis.

 Nejdůležitější událostí pro další vývoj Athen byl t. zv. synoikismos (συννοικισμός), t. j. sloučení všech obcí celé Attiky v jediný politický celek. To se přičítalo mythickému králi athen-skému Theseovi. Soudil tak již Thukydides, jenž tvrdí, že před Theseem skládala se Attika z jednotlivých samostatných obcí, které měly své vládce a stály mnohdy nepřátelsky proti Athenám. Tomu prý učinil konec Theseus, zrušiv úřady jednotlivých obcí a ustanoviv pouze jedinou radnici a jediné prytaneion pro celou Attiku.³⁾ Sjednocení Attiky nesmíme si představovati tak, jakoby snad všechno obyvatelstvo všech obcí bylo převedeno do Athen — to by byl čin velmi nemoudrý — nýbrž tak, že všechna města celé Attiky uznala krále athenského za svého vládce a zřekla se své samostatnosti. Týkalo se to asi jen několika mocných měst, na př.

¹⁾ Německý ústav archaeologický objevil r. 1897 šest hrobů z t. zv. doby dipylské severně od Areiopagu a již dříve několik hrobů jižně od onoho vrchu (AM. XXII., 1897, str. 478; srv. B. ph. Woch. 1898, str. 318); zvláštní publikaci o nich chystá R. Zahn. R. 1900 našla řecká společnost archaeologická jihozápadně od odeia Herodova hrob z téže doby (Πρακτικά 1900, str. 92).

²⁾ Také v Eleusíně byly mrtvoly v těch dobách pohřbívány uvnitř města; srv. Έφ. ἀρχ. 1898, str. 29 nn. O věci jedná širěji Frederik Poulsen, Die Dipylongräber und die Dipylonvasen, v Lipsku 1905, str. 14 n.

³⁾ Thuk. II. 15.

Eleusiny, kteráž prý dokonce vedla kdysi válku proti Athenám; neboť pro menší obce samostatnost neměla velké ceny.¹⁾ Že synoikismos nebyl pouhou bájí, patrně nejlépe z toho, že památka jeho oslavována byla slavností synoikií (*Συνοικία*), slavenou v prvním měsíci roku, hekatombaionu.²⁾ Pozdější chronografové kladli Theseův synoikismus na r. 1259 př. Kr.;³⁾ tomu ovšem víry přikládati nelze. Sjednocení Attiky událo se zajisté mnohem později, ale určitého data říci nemůžeme. Zdá se ostatně, že nebylo dílem jediného roku, nýbrž delší doby.

Synoikismem vzaly Atheny na sebe povinnost, starati se o bezpečnost obyvatelstva celé Attiky v případě války. Bylo tedy nezbytným následkem sjednocení Attiky, že hlavní město, Atheny, musilo býti obeháno pevnými hradbami, aby se sem mohlo veškeré obyvatelstvo v dobách nebezpečných utéci. Neboť opevněná akropolis stačila sice za útočiště obyvatelům několika vesnic poblíž akropole, nikoliv však celé Attice, i kdybychom si počet jejího obyvatelstva představovali sebe menší. Proto soudíme, že zároveň se „synoikismem Theseovým“ byly Atheny obehány hradbami.

O tom však někteří badatelé pochybují. Wilamowitz na př. domnívá se, že Atheny ani za vpádu perského neměly ještě hradeb, sice by prý Atheňané ani nebyli vytáhli proti Peršanům k Marathonu ani o deset let později nebyli by odešli na Salaminu, nýbrž byli by prý klidně vyčkali obléhání perského.⁴⁾ Avšak Atheňané počínali si, tuším, zcela rozumně, že nedopustili, aby k obléhání došlo; město nebylo tehdy ještě spojeno s přístavem v jediný celek, i byli by jim mohli Peršané snadno zameziti veškeren dovoz potravin. Jiný důvod téhož badatele jest, že kdyby byly Atheny opevněny bývaly, byli by je učinili Peršané r. 479 středem svých operací válečných; za ono středisko však byly zvoleny opevněné Theby. Než počínání perského vůdce Mardonie vyložíme si zcela přirozeně tím, že rovinatá Boiotie poskytovala

¹⁾ O původním politickém rozdělení Attiky jedná podrobně Jiří Busolt, *Griech. Gesch.* II. 2. vyd., v Gothě 1895, str. 76 nn.

²⁾ Thuk. II. 15.

³⁾ Marmor Parium ep. 20.

⁴⁾ Ulrich v. Wilamowitz-Möllendorff, *Aus Kydathen* (Philolog. Untersuchungen I) v Berlíně 1880, str. 197 nn. Proti němu polemisoval u nás J. V. Prášek ve Sborníku dějepisných prací bývalých žáků Dra Václava Vlad. Tomka, v Praze 1888, str. 125 nn.

mnohem výhodnější pole k svedení bitvy než pahorky prostoupená rovina kolem Athen. Wilamowitz ostatně připouští, že synoikismos, Theseovi přiřítaný, nutně sebou přinášel zřízení hradeb, ale tvrdí, že prý před válkami perskými již neexistovaly; zboření jich pak přiřítá Peisistratovi. „Peisistratos to byl, jenž strhl hradby prostě proto, že již nepostačovaly pro obyvatelstvo, které se za jeho rozvážné vlády a vlivem ústavy Solonovy značně rozmnožilo.“¹⁾ Avšak v zájmu tyranna nemohlo přece býti zboření hradeb městských, již proto ne, že by se mnohem tíže mohl brániti, kdyby snad Atheňané povolali proti němu cizí moc.

Než máme určité svědectví o existenci hradeb předperských u Thukydidy. Thukydidés, jenž počal své dějiny války peloponneské spisovati hned po míru Nikiově (r. 421 př. Kr.), domnívá se, že válka jest již skončena, nebyl od stavby hradeb Themistokleových vzdálen ani šedesát let a mohl tedy z ústního podání zcela dobře věděti, jak vypadalo jeho rodné město před válkami perskými. A u něho čteme, že po odchodu barbarů „zbylo z peribolu jen málo“ a že po vystavění hradeb Themistokleových „obvod města všude se rozšířil“.²⁾ Není tedy možno, o existenci hradeb předperských pochybovati.

Atheny hodily se výborně za hlavní město celé Attiky. Ležely v nejúrodnější části její, v rovině kefisské, kteráž svými olivovými háji, vinicemi a polnostmi poskytovala obyvatelstvu snazší a lepší výživy než kraje ostatní, ačkoliv ovšem, pro poměrně tenkou vrstvu prsti, vyžadovala dosti péče od nich. Rovina byla, jak jsme již výše uvedli, se všech stran chráněna horami, a s akropole bylo viděti na všechny strany, tak že město odnikud nemohlo býti náhle přepadeno. Moře bylo na blízku a přece vzdáleno;

¹⁾ Na uv. m., str. 105.

²⁾ Thuk. I. 89 τοῦ τε γὰρ περιβόλου βραχέα εἰστίηκει, I. 93 μείζων γὰρ ὁ περιβόλος πανταχὲ ἐξήχθη τῆς πόλεως. — E. A. Gardner, Ancient Athens, str. 44 poukazuje ještě k Thuk. VI. 54, kde se vypravuje o spiknutí Harmodiově a Aristogeitonově. Thukydidés zde praví, že o slavnosti Panathenají pořádal Hippias venku v tak řečeném kerameiku (ἐξω ἐν τῷ Κεραμειῷ καλουμένῳ) postup jednotlivých oddílů průvodu. Patrně si tedy představoval Hippia venku za hradbami městskými. — Také řečník Andokides I, 108 praví, že po odchodu Persanů našli Atheňané „svatyně spálené, hradby a domy zbořené“ (λερὰ τε κατακεκαυμένα τείχη τε καὶ οἰκίας καταπεπρωκνίας).

mohly tedy Atheny požívatí výhod přímořského města, jsouce ušetřeny jeho stinných stránek. Synoikismem pak Atheny jen získaly. Šlechtici venkovští, chtějíce býti králi na blízku, přestěhovali se do hlavního města a dodali mu svým bohatstvím nového lesku. Zároveň s nimi přešly do Athen některé kulty venkovské, na př. kult Artemidy Brauronské, Dionysa Eleutherského, bohyně eleusinských a j. Pro ně byly postaveny nové chrámy a zavedeny nové slavnosti. Ani spory vnitřní, kterými Atheny v VII. a VI. stol. byly stíženy, městu neublížily. Šlechtici omezovali moc královskou, až ji konečně vůbec zrušili a způsobili, že zavedena byla vláda devíti archontů. Tím přestala býti akropolis sídlem králů a stala se výhradně střediskem kultu, ač ani potom nepřestala nikdy býti pevnou tvrzí, kam v dobách nebezpečných mohlo se obyvatelstvo na čas utéci. Pro archonty zřizovány nové úřadovny v městě vlastním.

Pro další vývoj Athen nejdůležitější jest vláda tyranna Peisistrata a synů jeho Hippiá a Hipparcha. Peisistratos zmocnil se r. 560 úskočným způsobem samovlády v Athenách a podržel ji až do své smrti r. 528; ačkoliv byl dvakráte vypuzen, dovedl si přece vynutiti návrat. Po něm vládli jeho synové, nejprve společně, po zavraždění Hipparchově pak Hippias sám až do r. 510, kdy byl vypuzen. Doba tato znamená veliký rozkvět Athen po stránce stavební; tyrannové stavěli chrámy nové a opravovali staré, povolávali do Athen umělce z jiných krajín řeckých, zřizovali budovy veřejné, starali se o úpravu cest a ulic, opatřili město novým vodovodem, jenž dodával hojnost vody pitné, a vůbec nešetřili nákladu na zvelebení města. Za jejich vlády stala se akropolis opětně sídlem vladařským.

Než i doba následující přinesla Athenám nové památky. Za Kleisthena (r. 509) bylo podniknuto nové politické rozdělení celé Attiky na fyly, trittye a demy, které se dotklo ovšem též čtvrtí hlavního města. Osvobozenému lidu zřídilo se na Pykné sněmoviště v podobě divadla, a tu, jak se zdá, přikročilo se na akropoli k stavbě velkolepého chrámu, jenž měl být zasvěcen bohyni Atheně. Atheny byly výstavným městem, ale všechna ta nádhera byla zničena, když r. 480 a 479 Peršané vpadli do města, zapálili je a zpusťovali. Než Atheňané nezoufali; po odchodu barbarů vzrostlo z plamenů a ssutin jako fénix nové město ještě krásnější.

Po tomto stručném přehledu, jenž podává jen věci k dalším výkladům potřebné, pokusíme se nastíniti obraz Athen za doby před válkami perskými.

Kapitola čtvrtá.

Akropolis před vpádem perským.

Akropolis byla i za doby, o které jednáme, obehnána pelasgickými hradbami, které na západní straně, kde byl vchod, zakončeny byly devítibranným opevněním. Časem asi opevnění to dosti sešlo; nebyloť ho již tolik potřebí, když na akropoli ne-sídlili králové. Soudím tak z toho, že nejspíše za doby Peisistratovy bylo přikročeno k nové úpravě poslední brány, která vedla přímo na akropolis.

Zbytky těchto starších propylají zachovány jsou jižně od nynějších propylají. Objevil je již r. 1840 Ludvík Ross, ale úplně je vyklidil a podrobně popsal teprve nedávno americký archaeolog Weller.¹⁾ Stará pelasgická zeď, šikmo zříznutá, jest obložena deskami mramoru pentelského; mimo to jest viděti též antu. Další stopa jest v prostřední cestě nynějších propylají, kde možno dosud spatřiti rýhy ve skále, které jeví touž odchylku od nynějších propylají jako zbytky dříve uvedené. Doplníme-li si podobnou zeď i na straně protější, dostaneme bránu téhož tvaru, jaký známe na př. z Tiryntu. Mezi antami třeba si domysleti po dvou dorských sloupech na každé straně a uprostřed ovšem silnou zeď s pevnými dveřmi (obr. 5). Zeď ta není sice zachována, ale jest nutna, poněvadž by jinak nebyla to brána, sloužící k opevnění, nýbrž otevřený průchod; zbytky její jsou nejspíše ukryty pod propylajemi pozdějšími. Jaký směr měla druhá zeď pelasgická, která se pojila po levé straně k oněm propylajím, nevíme. Weller poukazuje ke zbytkům zdi pelasgické, jejíž zbytky se táhnou od t. zv. brány Beuléovy směrem východním, přímo ke středu propylají a domnívá se, že pokračování její ohraničovalo vchod po straně druhé. Tím bychom dostali za-

¹⁾ L. Ross, Arch. Aufsätze I., str. 77 nn. (s plánem); Charles Heald Weller v Am. Journ. of Arch. S. S. VIII., 1904, str. 35 nn. s tab. I.—VI. Starší plán u Richarda Bohna, Die Propyläen der Akropolis zu Athen, v Berlíně 1882, tab. III.

jímavý případ, že brána leží v úhlu dvou zdí, šikmo k sobě se sbíhajících (v. rekonstrukci v obr. 8). Jest to výklad zajisté pozoruhodný, ale ovšem jen hypotetický, zejména když ono pokračování pelagické zdi není zachováno.¹⁾ Vše souvisí s otázkou, jak byl upraven celý devítibranný vchod, která asi vždy zůstane nerozřešena.

Před branou byl volný prostor přiměřeně upraven; aby stará pelagická zeď nekontrastovala příliš s propylajemi z mramoru pentelského, byla aspoň v dolní své části obložena mramorovými

Obr. 8. Starší propylaje. Rekonstrukce Ch. H. Wellera. (Podle *Am. journ. of archaeology*, 1904.)

deskami. Před vchodem pak stála čtverhranná, dosud zachovaná mramorová base, na níž kdysi umístěna byla trojnožka, vítězná odměna ze závodů sborových. Jak ukázal Wiegand,²⁾ jsou ony desky metopy původního Hekatompeda, které při přestavbě Peisistratově, kdy chrám dostal nové obsloupení, byly odstraněny. Podle toho můžeme stavbu starších propylají klásti do doby Peisistratovy.³⁾ Tam se také hodí již proto, že Peisistratos měl největší zájem o to, aby akropolis byla nedobytna.

¹⁾ Judeich, *Topographie*, str. 198 podává jinou rekonstrukci starších propylají, v níž levá zeď pelagická jde směrem kolmým ke vchodu.

²⁾ Wiegand, *Die archaische Porosarchitektur*, str. 110.

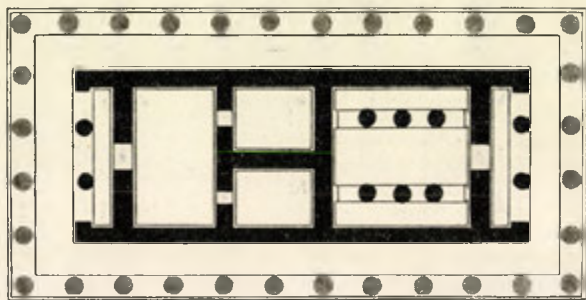
³⁾ Dörpfeld, *AM.* XXVII., 1902, str. 411 klade je do začátku V. stol. asi do doby, kdy stál obci v čele Aristeides.

Obr. 9. Zachované zbytky Hekatompeda; v pozadí Erechtheion. (Podle fotografie.)

Kdy a jak se stalo, že byl zbořen starý, pelasgický palác na akropoli, nevíme; faktum jest, že jeho místo zaujaly za doby řecké svatyně bohů. Abychom poznali, které z nich byly nejstarší, doporučuje se, abychom se obrátili nejprve k výkopům.

R. 1885 objevil Vilém Dörpfeld mezi Erechtheiem a Parthenonem základy starého, do té doby naprosto neznámého chrámu, jenž, jak víme nyní z nalezeného nápisu, nazýval se *Hekatompedon* (*Ἑκατόμπεδον*), poněvadž byl sto stop dlouhý.¹⁾ Pohled na zachované zbytky podává obr. 9. Chrám byl zbudován na půdě nerovné, proto musila býti proň zřízena na straně severozápadní podezdívka až 3 m vysoká, která se tam spatřuje až dosud. Třebas zachovány z chrámu jen základy, nemůže býti pochybnosti

Obr. 10. Plán Hekatompeda. (Podle Luckenbacha, Die Akropolis str. 5.)

o jeho rozčlenění (v. obr. 10). Nejprve patrné, že to byl chrám s obslupekým. Vlastní chrám skládal se ze dvou částí, východní a západní, které byly od sebe zdi příční odděleny. V části východní spatřujeme mimo předsíň rozsáhlou cellu chrámovou,

¹⁾ Přesný popis jeho podal Dörpfeld v *AM.* XI., 1886, str. 337 nn. s podrobným plánem v příloze A. Další články jeho o tomto chrámě uveřejněny jsou tamtéž XII., 1887, str. 25 nn., 190 nn., 276 nn. a XV., 1890, str. 480 nn. Mimo to uveřejnil plán jeho ještě v *Antike Denkmäler* I. tab. 1 a 2.— Nápis otištěn v *IG.* I., suppl. 18, 19 (p. 138) a nyní nejlépe u Jahna-Michaelise, *Arx Athen.*, str. 99. V ř. 10 nn. nazývá se chrám τὸ Ἑκατόμπεδον a v ř. 17 n. ukládá se pokladníkům Atheniným: τὰ οἰκίσματα [τὰ ἐν τῷ Ἑκατόμπεδῳ ἀνοίγειν τοῖς] ταμίαις μὴ ὀλέζον τοῖς τῷ μὲν[ος] θιάσθαι, τὰς ἐνα[ς] ἐμ[ε]ρ[ας] [τὰς πρὸ τῆς νομηνίας καὶ τῆς] δεκάτης καὶ τῆς εἰκάτης ὑπὲρ ἐμ[μ]ιν παρόντας. Ze závěrečných slov nápisu plyne, že jest to usnesení lidu z archontátu Filokratova (z r. 485/4 př. Kr.).

rozdělenou dvěma řadami sloupů ve tři lodi. V části západní jde se z předsíně nejprve do místnosti větší, z níž je vchod do dvou komor menších, ležících vedle sebe. Přihlédneme-li blíže, přesvědčíme se snadno, že obsloupení jest původu pozdějšího. Neboť chrám sám, bez obsloupení, měří přesně 100 staroattických stop; název Hekatompedon vznikl tedy, dokud chrám ještě obsloupení

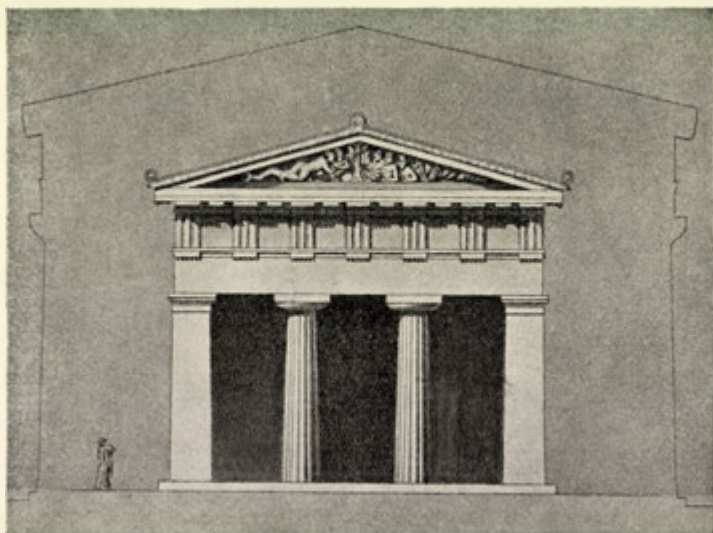
Obr. 11. Zazděné žernovy sloupů z Hekatompeda. (Podle fotografie.)

neměl. Věc ta se potvrzuje, přihlédneme-li k materiálu, z něhož zdělány jsou základy. Kdežto pro vlastní chrám vzat byl modravě šedý vápenec akropolský, užito pro základy obsloupení červenavě šedého vápence, jehož lomy objeveny byly jihovýchodně od Athen na úpatí Hymettu, u vesnice Kará.¹⁾ Poněvadž téhož

¹⁾ O tomto kameni širě jedná Rich. Lepsius, Griechische Marmorstudien, v Berlíně 1890, str. 116.

Grob: Topografie starých Athen.

kamene užilo se též při základech Olympieia, kteréž, jak ze zpráv literárních víme, počal budovati Peisistratos, lze vším právem souditi, že obsloupení Hekatompeda přidáno bylo teprve za doby Peisistratovy. Aby pak nemohlo býti ani nejmenší pochybnosti o tom, že obsloupení teprve později bylo připojeno, máme zbytky dvojího násloupí a dvojích skulptur štítových, z nichž jedny hodí se pro chrám bez obsloupení, druhé pro chrám s obsloupením.¹⁾

Obr. 12. Rekonstrukce staršího Hekatompeda. (Podle Wieganda, *Archaische Poros-Architektur* str. 108.)

A sice v severní zdi akropoliské, a to severozápadně od Hekatompeda, jest zasazeno několik triglyfů s příslušnými metopami a římsami,²⁾ dále východně od Erechtheia tvoří část hradby hlavice a žernovy sloupů³⁾ (v. obr. 11) a mimo to nalezeny

¹⁾ Nejlepší poučení o tom podává dílo Th. Wieganda, *Die archaische Poros-Architektur der Akropolis zu Athen*, v Kasselu a Lipsku 1904 s krásnými tabulkami.

²⁾ Pohled na tuto část zdi zároveň s průřezem podává Middleton, *Plans and drawings of Athenian buildings*, tab. 5, obr. VI.

³⁾ Pohled a průřez podává Middleton na m. uv., tab. 6, obr. VIII.

jiné kusy sloupů po různu při posledních výkopech na akropoli. Všechny tyto zbytky jsou z poru ($\pi\omega\rho\varsigma$), měkkého, světle šedého vápence peirajského, a jeví stopy požáru. Mimo to objeveny byly části soch, které kdysi zdobily štíty chrámové; jedny z nich, patřící původnímu chrámu, jsou z poru, druhé, pocházející z chrámu s obsloupením, z mramoru.

Z toho vidíme, že chrám byl slohu dorského a že byl celý zbudován z poru. Nevzhlednost tohoto materiálu zakryta byla tím, že byl poros potažen velmi jemným stukem a pak že byl celý chrám pomalován živými barvami, jejichž stopy dosud spatřiti lze. Jak asi zářil chrám svými skvělými barvami, o tom můžeme si učiniti představu z rekonstrukce Wiegandovy.¹⁾

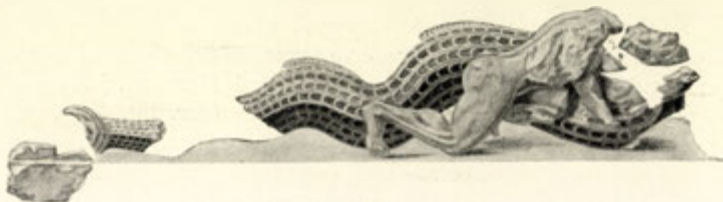
Původní chrám, bez obsloupení, zbudovaný jako dvojitý chrám *in antis* (v. obr. 12), měl ve štítech sochy z poru, jež byly omalovány. V jednom štítě zpodoben byl Herakles, jak zápasí s nějakým mořským bohem, snad Tritonem (obr. 13). Zápas ten zaujal pouze levou polovici štítu: mořský démon, jehož tělo se končí v šupinatý rybí ocas, ubíhá před Heraklem, ale ten popadá ho mohutnými pažemi svými a kleká si na pravé koleno, aby zaujal pevné postavení. Kontrast mezi nahým tělem Herakleovým a šupinatým, pestrými barvami se skvělejším tělem Tritonovým byl zajisté působivý. V pravé polovici štítu byl trojtělý démon nějaký, snad Tyfon, jenž se zájmem sleduje zápas, který se před ním odehrává (obr. 14). Tyfona představil umělec způsobem zvláštním: jsou to tři poprsí za sebou, která se končí v hadovitý ohon, jehož rozmanitě proplétané závitky se stále újí; v levé ruce držel každý démon — u dvou je to dosud patrné — blesk. Jednota naznačena byla nejspíše tím způsobem, že k oběma krajním tělům připojeno křídlo, které u třetího těla dosud je zachováno. Zvláštního rázu dodávají celé této skupině barvy, které jsou opět velmi pestré. Každá hlava má jiné vlasy a vousy — třetí hlava na př. má je modré a známa jest proto v kruzích archaeologických jako „modrovous“ — také závitky hadí jsou opatřeny různobarevnými pruhy. Skupiny právě popsané zaujímaly obě křídla štítu; uprostřed nebyla však nějaká postava, nýbrž stál tam strom, na kterém byly pověšeny šaty Herakleovy.²⁾ Celé provedení onoho štítu

¹⁾ Wiegand na uv. m. tab. I.

²⁾ Th. Wiegand na uv. m., str. 88 nn. a 106. — Celá skupina s Tyfonem zobrazena v barvách u Springer a Michaelise, Hand.

ukazuje zřejmě, že jsme teprve v začátcích attického umění; usmíváme se naivním prostředkům umělcovým, ale líbí se nám jeho energie. — Proč Herakles zápasil s Tritonem, nevíme; důmyslná však jest domněnka Furtwänglerova, že Herakles chtěl z věštného boha vynutiti nějakou tajnou věštbu.¹⁾

Stanoviti předmět druhého štítu není možno. Ze zachovaných zbytků vidíme, že uprostřed seděla Athena, v levo od ní nejspíše Zeus; na pravo od Atheny bylo nějaké jiné božstvo. Pravý i levý roh vyplňovali obrovští hadové hradní, strážci akropole, znamenající snad Erechthea a Kekropa. I tento štít vyznačoval se živými barvami, zejména pěkně působila asi těla obou hadů.²⁾

Obr. 13. Herakles s Tritonem zápasící. (Podle Wieganda, Archaische Poros-Architektur tab. IV.)

Jaký však mythus, scéna tato představovala, o tom lze pro-
nésti pouze nejisté domněnky.

buch der Kunstgeschichte I., 7. vyd., v Lipsku 1904, tab. V. čís. 1. „Modrovous“ zobrazen v barvách u Maxima Collignona, Gesch. d. griech. Plastik I., v Strassburce 1897, tab. 2.

¹⁾ Adolf Furtwängler v Sitzb. bayr. Ges. d. Wiss. 1905, str. 437 n.; jinak však mne návrhy jeho nepřesvědčily. Furtwängler na př. odlučuje od skupiny zápasu Herakleova t. zv. Tyfona a překládá ho na druhý štít. O Tyfonovi soudí, že to jsou vlastně tři bratři démonové větrů (*τριτοπάτορες*).

²⁾ Th. Wiegand na uv. m., tab. V. Eugen Petersen, Die Burgtempel der Athenaia, v Berlíně 1907, str. 21 nn. pronáší domněnku, že relief z poru, na akropoli nalezený (u Wieganda tab. XIV.), na kterém je viděti olivu a chrám, pochází z tohoto druhého štítu. To je však pravdě nepodobno. — Pro otázku o štítech Hekatompeda důležitá jest dosud starší práce Alfreda Brücknera, Porosskulpturen auf der Akropolis v AM. XIV., 1889, str. 67 nn. a XV., 1890, str. 84 nn. Z novějších prací uvádím ještě: Henri Lechat, La sculpture attique avant Phidias, v Paříži 1904, str. 41 nn.

Nemalou ozdobou štítu bylo malování, kterým okrášleny byly římsy jejich. Byly tu velké, stilisované květy, mezi nimiž se spatřovali orlové a čápi.

Za vlády Peisistratovy vyžadovalo Hekatompedon nějaké větší opravy, i umínil si Peisistratos, že je okráší obsloupením. I postaveno po šesti sloupech dorských na stranách kratších a po dvanácti na stranách podélných; byly rovněž z poru, jako celý chrám (obr. 10). Poněvadž rozšířený chrám musil dostati novou střechu, byly staré, tehdáž snad již poškozené skulptury ze štítů odstraněny a do nových štítů dány nové sochy z mramoru par-

Obr. 14. Trojtělý Tyfon. (Podle Wieganda, *Archaische Poros-Architektur* tab. IV.)

ského. Také střecha byla pokryta mramorem; zbytky nalezené ukazují, že to byl velkozrnný mramor naxický. Jak velice se změnil ráz chrámu přidáním obsloupení, ukazuje jasně obr. 12 a 15; první představuje Hekatompedon původní a zároveň jest na něm naznačeno pozdější rozšíření, druhý podává chrám v té podobě, jak byl upraven za Peisistrata.

Z tohoto nově upraveného Hekatompeda zachovány pouze zbytky jediného štítu. Umělec vzal si za předmět boj bohů s Giganty; uprostřed stála Athena nad poraženým Gigantem, v rozích byli dva Giganti, uprostřed pak jiné osoby, které blíže určití nelze.¹⁾ Zde je viděti zřejmě, jaký pokrok učinila skulptura attická od doby, kdy chrám byl zbudován.

Pochází-li obsloupení, jak soudíme, z doby Peisistratovy, můžeme zbudování původního Hekatompeda klásti směle na konec

¹⁾ Fr. Studniczka, *AM.* XI., 1886, 184 nn.; H. Schrader tamtéž XXII., 1897, str. 59 nn. s tab. III.—V.; zvláště pak Wiegand na uv. m., str. 126 nn. a tab. XVI. a XVII.

VII. stol. př. Kr. Neboť zajisté uplynula značná doba než chrám, který byl s takovou pietou zbudován, tak sešel, že bylo potřebí, provésti na něm větší změny a opravy.¹⁾

Nesnadnější jest otázka, komu Hekatompedon bylo zasvěceno. Že východní polovice náležela Atheně, o tom nelze vůbec pochybovati. Jde o to, jakému účelu sloužila část západní, rozdělená (mimo předsíně) na tři místnosti. Na první pohled mohlo by se

Obr. 15. Rekonstrukce pozdějšího Hekatompeda. (Podle Luckenbacha, Die Akropolis str. 5.)

zdáti, že tu snad byl uctíván zeměrodý Erechtheus, tak že by Hekatompedon byl chrám dvojitý, t. j. kultu dvou božstev věnovaný.²⁾ Avšak takovému výkladu přičí se celé rozdělení části západní; nemáme tu místnost jedinou, stejně rozsáhlou jako cella

¹⁾ Nemohu proto souhlasiti s E. Petersenem, jenž v *Neue Jahrb.* XIII., 1907, str. 326 n. klade původní chrám do doby kol r. 550 a rozšíření jeho již do r. 525.

²⁾ Výkladu toho drží se mnozí badatelé; v. J. *Judeichovu Topografii*, str. 242, pozn. 4.

Athenina, nýbrž místnost mnohem menší a za ní dvě menší, dosti temné komory, které asi sotva mohly sloužiti kultu. K tomu přistupuje, že se v nápisě, o němž jsme se svrchu zmínili (str. 33), ukládá pokladníkům Atheniným, aby nejméně třikrát v měsíci, a to posledního, desátého a dvacátého dne, otvírali „místnosti v Hekatompedu“ (*τὰ οἰκήματα τὰ ἐν τῷ Ἑκατομπέδῳ*) lidu na podívanou, při čemž mají sami býti přítomni v nadpoloviční většině.¹⁾ Pravdě nejpodobnější tedy jest, vztahovati tento předpis na ony tři místnosti v západní části Hekatompeda a vykládati účel jejich tak, že tam byly uloženy drahocenné poklady chrámové, t. j. zlaté a stříbrné nádoby obětní, sošky a pod.²⁾ Proto učiníme nejlépe, budeme-li Hekatompodon pokládati za chrám, zasvěcený pouze jedinému božstvu, bohyni Atheně. Výklad ten potvrzuje se tím, že Parthenon, jenž, jak uvidíme později, měl býti náhradou za Hekatompodon, rovněž byl zasvěcen jedině bohyni Atheně a měl rovněž v západní části své uloženy poklady chrámové.

Seznavše, co výkopy na jevo vynesly o starém chrámu Athenině z konce VII. stol., můžeme si předložit otázku, zdali to byl jediný chrám Athenin na akropoli před vpádem perským. Zejména jedná se o to, zdali Hekatompodon jest onen chrám, o kterém mluví Homer a Herodot.

V Odyssei VII. 80 n. čteme, že Athena, ukázavši Odysseovi palác Alkinoův, odešla přes moře a „přišla do Marathonu a širotírných Athen a vešla do pevného domu Erechtheova“.³⁾ Oním

¹⁾ Doplnění [*ἡνπέρ ἡμῶν παρόντας*] podal Ad. Wilhelm v Hermu XXXVIII, 1903, str. 154.

²⁾ Za nemožný pokládám výklad Gust. Körte v Rh. Mus. LIII., 1898, str. 429 nn., jenž pokládá *οἰκήματα* za samostatné pokladny, které byly zřízeny v posvátném okrese, zvaném Hekatompodon, jenž prý se rozkládal v těch místech, kde byl později zbudován Parthenon. Ale takové pokladny (*θησαυροί*), jaké známe na př. z Olympie nebo z Delf, sotva můžeme na akropoli předpokládati a mimo to celý výklad o Hekatompedu jako posvátném okrese na místě pozdějšího Parthenonu pozbyl půdy od té chvíle, co Dörpfeld AM. XXVII., 1902, str. 382 nn. ukázal, že t. zv. „starší Parthenon“ (v. níže str. 59) pochází již z doby předperské. Nemůže se tedy v uvedeném nápisě, jenž pochází z archontátu Filokratova (r. 485/4 př. Kr.), Hekatompodem míniti nic jiného než chrám.

³⁾ Hom. Odys. VII. 80 n.

*ἦκετο δ' ἐς Μαργαρίωνα καὶ εὐρυάγνυαν Ἀθήνην
δῶκε δ' Ἐρεχθίδος πυκινὸν δόμον.*

„pevným domem Erechtheovým“ nemůže býti míněno nic jiného než chrám, ve kterém byla ctěna společně s Erechtheem. To se potvrzuje jiným místem Iliady. V katalogu lodním (II 547 nn.) čteme o zeměrodém Erechtheovi, že ho odchovala Athena a „usadila ho v Athenách, ve svém bohatém chrámě“.¹⁾ I když pokládáme obě zmínky za pozdější přídavek z doby třebas Peisistratovy,²⁾ plyne z nich přece nade vší pochybnost, že byl na akropoli athenské chrám, zasvěcený Atheně a Erechtheovi. Erechtheus byl starý lokální bůh athenský, jenž později byl ztotožňován s Poseidonem. Na akropoli lokalisovala se báj o zápasu Poseidona a Atheny o vládu nad Attikou. Zde ukazoval se slaný pramen, jež vytvořil Poseidon svým trojzubcem, po kterém též zůstalo ve skále znamení; zde rostla též posvátná oliva, kterou Athena darovala Attice. U těchto posvátných památek musil státi onen chrám, oběma božstvům společný. Poněvadž pak znamení, trojzubcem Poseidonovým učiněné, ukazovalo se ve skále pod severní před-
síní pozdějšího Erechtheia a poněvadž též slaný pramen byl pod západní síní Erechtheia, musíme souditi, že asi právě v těchto místech, kde bylo později zbudováno dosud stojící Erechtheion, byl za dávných dob chrám, ve kterém uctívána byla Athena s Erechtheiem. Toto s t a r š í E r e c h t h e i o n můžeme pokládati za nejstarší chrám na akropoli. Členění jeho bylo asi takové, jako u pozdějšího Erechtheia; ve východní části ctěna byla Athena, v západní Poseidon Erechtheus. Zde byla starobylá, dřevěná socha Athenina, o které se věřilo, že s nebe spadla.³⁾ Že při posledních výkopech nebylo nalezeno pranic z tohoto nejstaršího chrámu, nesvědčí nijak proti našemu výkladu; neboť i jiné svatyně, které ještě Pausanias na akropoli viděl, nezanechaly po sobě ani stopy.⁴⁾ Mimo to jak znamení trojzubce, tak slaný pramen

¹⁾ Hom. Il. II. 548 καὶ δ' ἐν Ἀθήνῃς εἶσεν, ἔφ' ἐνὶ πύλῃσι νηῶν.

²⁾ Srv., co o tom v nejnovější době dobře vyložil Eug. Petersen, Die Burgtempel der Athenaia, str. 6 nn.

³⁾ Pausan. I. 26, 6.

⁴⁾ Odkud ví sl. Harrisonová, Primitive Athens, str. 41, že „velmi skrovné zbytky starého chrámu Poseidona-Erechthea lze viděti, jak běží na příč pod západní částí nového Erechtheia“, nemohl jsem se dopátrati. V úřední publikaci „Ausgrabungen“ atd. nic o tom není; na str. 84 čteme jen, že při stavbě základů Erechtheia užilo se na některých místech kvádrů a architektonických částí budov starších.

ukazovaly se ve skále samé; musily tedy základy staršího Erechtheia, podobně jako novějšího, založeny býti na skále samé i není divu, byly-li při stavbě novějšího chrámu odstraněny. Konečně uvidíme, že stavbu dosud zachovaného Erechtheia lze nejlépe pochopiti, uznáme-li, že mělo nahraditi Erechtheion starší.

Že máme plné právo, uznávati na akropoli mimo chrám Athenin ještě starší a menší chrám, ve kterém byl uctíván Erechtheus s Athenou, toho nevývratným svědkem jest Herodot. Mluví sice Herodot, jakož přirozeno, o velkém chrámu Athenině, Hekatompedu, jako o chrámu vůbec, poněvadž zde bylo za dob, o kterých jedná, středisko kultu, přece však zmiňuje se na dvou místech o starším chrámu, Erechtheovi a Atheně zasvěceném. Zejména určité jest jeho svědectví v VIII. knize, kap. 53 nn., kde Herodot zřejmě odlišuje od hlavního chrámu Athenina chrám Erechtheovi zasvěcený. Pro důležitost věci uvedeme celou souvislost. Je řeč o tom, jak Peršané, slezše na místě strmém a proto nechráněném hradby, zmocnili se akropole. Herodot praví: „A jak je užřeli Atheňané vystupovat na akropolis, jedni se vrhali se zdi a hynuli, druhí *utíkali do chrámu*. A ti z Peršanů, kteří vystoupili, nejprve se obrátili k bráně a otevíraje ji, vraždili prosebníky, a když je všechny porubali, vyplnivše svatyni zapálili celou akropolis.“ Pak vypravuje Herodot, jak Xerxes, zmocniv se úplně Athen, poslal o tom zprávu do Sus, a pokračuje: „Druhého dne po odeslání posla (Xerxes) svolav uprchlíky athenské, kteří ho provázeli, vyzýval je, aby po svém způsobu vykonali oběti, vystoupíce na akropolis; buď mu to ukládalo nějaké zjevení ve snu anebo si vzal k srdci, že zapálil svatyni. Uprchlíci athenští učinili, jak jim bylo rozkázáno. A povím, proč jsem se o tom zmínil. *Jest na té akropoli chrám Erechthea*, jenž prý ze země se narodil, *a v něm jest oliva a slaný pramen*, o kterých jest pověst u Atheňanů, že Poseidon a Athena, sváříce se o zemi, jako důkazy (své moci) je vytvořili. Tato oliva byla s ostatní svatyní zapálena od barbarů; ale druhého dne po požáru, jakmile vystoupili do svatyně ti, kteří měli rozkaz od krále obětovati, viděli, jak z pahýlu vypučela větev asi loketní.“¹⁾ Z toho způsobu, jakým se

¹⁾ Slova, o která jde, zní v originálu takto: ὡς δὲ εἶδον αὐτοὺς ἀναβέβηκotas οἱ Ἀθηναῖοι ἐπὶ τὴν ἀκρόπολιν, οἱ μὲν ἐρρίπτειον ἑαυτοὺς κατὰ τοῦ τείχεος κάτω καὶ διεφθείροντο, οἱ δὲ ἐς τὸ μέγαρον κατέφευγον (kap. 53). ἔστι ἐν τῇ ἀκροπόλει ταύτῃ Ἐρεχθεὺς τοῦ γηγενέος λεγομένου εἶναι

Herodot zmiňuje o chrámu Erechtheově, jest patrné, že jej odlišuje od tehdejšího hlavního chrámu Athenina, jehož polohu jako známou předpokládá.

Ještě jednou činí Herodot zmínku o starším Erechtheiu; v knize V kap. 77 zmiňuje se totiž o „chrámu k západu obráceném“.¹⁾ Tím může býti míněn jen chrám některého boha zemního (chthonického); neboť jejich chrámy byly orientovány na západ. Že však Erechtheus byl bůh chthonický, víme již z uvedeného místa Homerovy Iliady.

Na obou místech uvedených mluví Herodot pouze o chrámu Erechtheovu; že však měl na mysli chrám, ve kterém mimo Erechthea byla též Athena ctěna, patrné ze zmínky o posvátné olivě. Ostatně obě uvedené zmínky Homerovy, kde jednou jest Athena hostem u Erechthea, po druhé Erechtheus hostem v jejím chrámě, ukazují s dostatek, že pomýšleti jest na chrám oběma společný.²⁾

I můžeme si tedy historii chrámů akropoliských za doby, o níž jednáme, představit asi takto. U oněch posvátných známek zřízen byl za dob pradávných, snad již v VIII. stol. př. Kr. malý, dvojitý chrám, ve kterém ctěn Erechtheus v části západní, Athena v části východní. Asi na sklonku VII. stol. zbudován výhradně pro kult Athenin, veliký 100 stop dlouhý chrám, Hekatompedon. Za časů Peisistratových byl tento chrám rozšířen připojením dorského obsloupení.

Teprve nyní, seznavše poměr mezi oběma chrámy, můžeme se zmíniti o tom, jaká socha stála v Hekatompedu. Na starších vásách attických shledáváme dvojí typus soch Atheniných; první

νηός, ἐν τῷ ἐλαίῃ τε καὶ θαλάσσῃ ἐνι, τὰ λόγος παρὰ Ἀθηναίων Ποσειδέωνά τε καὶ Ἀθηναίην ἐρίσαντας περὶ τῆς χώρης μαρτύρια θίσθαι.

¹⁾ Her. V. 77 praví o poutech, v nichž úpěli Chalkidáné a Boiotové, r. 506 př. Kr. od Atheňanů přemožení, že visela ještě za jeho doby na hradbách, začazených od Peršanů, a to naproti chrámu na západ obrácenému (*ἀντίον δὲ τοῦ μεγάρου τοῦ πρὸς ἐσπέρην τετραμμένον*). — Že místu Herodotovu sluší tak rozuměti, jak v textu uvedeno, vyložil jsem v Listech filologických XXXI, 1904, str. 1 nn.

²⁾ Eug. Petersen, *Die Burgtempel der Athenaia*, str. 11, v úvaze o Herodotových zmínkách o svatyních akropoliských zatarasil si cestu k řádnému porozumění tím, že místo VIII. 55 neuvedl celé. Jinak však uznává i on existenci staršího Erechtheia, ale myslí, že bylo orientováno na sever, což však by bylo úplně bez analogie.

představuje bohyni ztrnule stojící, ozbrojenou přilbou, kopím a štítem, v druhém naproti tomu vidíme Athenu pohodlně sedící, která odloživši kopí a sňavši přilbu, pravou ruku s miskou natahuje, oběť žádajíc.¹⁾ Jest dosti pravdě podobno, že malíři vás zobrazili sochy, které za jejich doby stály v chrámech Atheniných na akropoli. Poněvadž první typus, upomínající na sochy ze dřeva (*ξόανα*) jest rozhodně starší, můžeme se domnívati, že toho asi způsobu byla ona starobylá, dřevěná socha Athenina v starším Erechtheiu, o které se věřilo, že spadla s nebe. Naproti tomu v Hekatompedu byla asi socha typu druhého, Athena mírumilovná, sedící.

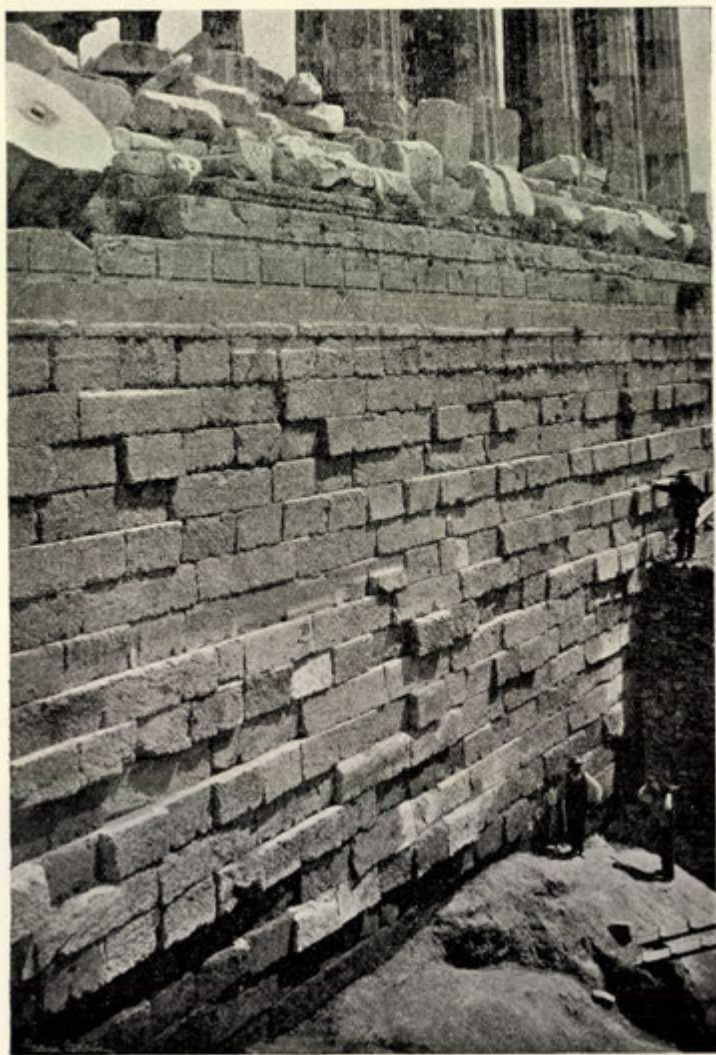

Obr. 16. Průřez akropole. (Podle Michaelise, *Arx Athenarum*, tab. III.)

Ačkoliv na akropoli stály již dva chrámy, Atheně zasvěcené, přikročili Atheňané před válkami perskými ještě k stavbě třetího chrámu, jenž měl svou velikostí překonati oba chrámy dřívější. Chrám ten však nikdy nebyl dokonán; vpád perský zmařil celé dílo. Poněvadž měl státi na místě, kde později zbudován byl Parthenon, nazýváme jej *starším Parthenonem*.

Chrám založen byl z velké části na půdě teprv uměle utvořené. Skála akropolská skláněla se totiž v těch místech silně k jihu (v. obr. 16); nicméně pojat byl úmysl, zbudovati pro nový chrám mohutnou terasu do kvádrů a upravití pak celou plochu akropole na straně jižní. Stopy základů pro nový chrám byly pozorovatelný

¹⁾ Amfora a hydria z VI. stol. na kterých se ony obrazy spatřují, zobrazeny jsou u Petersena na m. uv., str. 29 a 43, též u Jahn-Michaelise, *Arx Athen.* tab. XXXVII. čís. 2 a 5. Co vykládá Petersen na uv. m., str. 60 o oněch sochách, pokládám za čistou fantasií.

Obr. 17. Základy Parthenonu. (Podle fotografie.)

již dávno, zejména na východní a jižní straně Parthenonu,¹⁾ ale vlastní hloubka jejich ukázala se teprve při výkopech r. 1888. Nebylo sice možno na žádné straně odkrýti základy Parthenonu po celé délce, poněvadž tak vzácná památka nesměla býti vydána v nebezpečství, nýbrž odkopávána vždy jen část po částce, ale

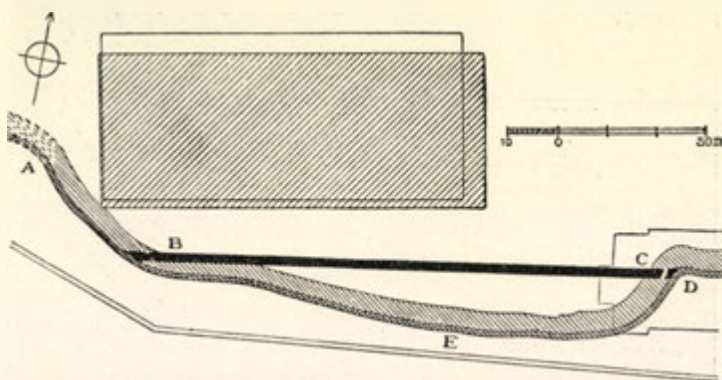

Obr. 18. Opěrná zeď při stavbě staršího Parthenonu. (Podle fotografie.)

i tak se zjistilo, že na nejnižším místě na straně jižní sáhaly základy přes 10 m do hloubky: neméně než 20 vrstev mohutných kvádrů bylo tu položeno na sebe (v. obr. 17). Při tom zároveň bylo možno, stopovati celý způsob práce.

¹⁾ Zkoumal je již Ludv. Ross r. 1835; srv. jeho *Archaeol. Aufsätze* I. 88 nn., 132 nn.

Kvádry jsou vyrobeny z vápence peirajského (poru); byly nejspíše otesány hned v Peiraieu a pak teprve na akropolis dopraveny. Byly skoro vesměs nové; jen málo kde pozorovány byly kameny, kterých se užilo již dříve. Prostor mezi základy chrámovými a starou pelasgickou zdí, která tehdáž akropolis na jižní straně ohrazovala, měl býti vyplněn hlinou a drobnějšími kameny. Aby však ta obrovská massa země snad nezbořila starou, tehdáž snad již sešlou zeď pelasgickou, byla stavěna rovnoběžně s jižní stranou chrámu opěrná zeď z tvrdého, většinou neotesaného vápence. Nebyla to však zeď kvádrová, nýbrž polygonální (v. obr. 18),

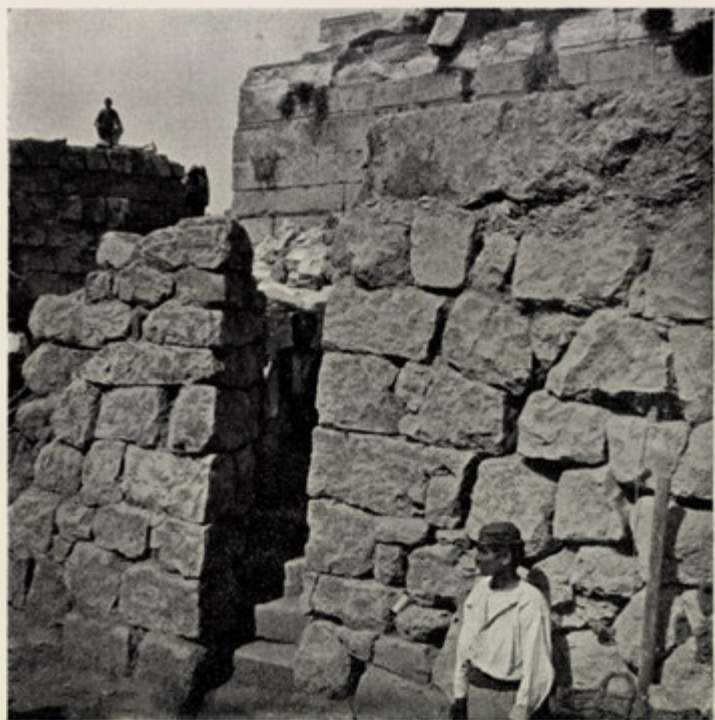

Obr. 19. Půdorys staršího Parthenonu a jeho terasy. První stadium.
(Podle *A.M.* 1902. str. 396.)

nebyla zřízena najednou, nýbrž stavěna postupně; tím se vykládá, proč se od rovnoběžného směru poněkud uchyluje (obr. 19). Na jednom místě udělány byly točité schody, aby dělníci mohli sestupovati dolů (v. obr. 20). Ani tato opěrná zeď, ani ony schody neměly býti po dokonané stavbě viditelné, nýbrž vše mělo býti zasypáno tak, aby povstala tu rovná plocha ve stejné výši s nejnižším stupněm nového chrámu.

Rovněž bylo možno při výkopech dobře pozorovati, jak se při stavbě postupovalo. Neužívalo se lešení, nýbrž jakmile se položily dvě řady kvádrů, byl prostor mezi základy a onou opěrnou zdí vyplněn hlinou a drobnějším kamením, tak že dělníci měli opět pevnou půdu pod sebou, na níž pracovali dále. Než polo-

žili další dvě řady kvádrů, byla země pokryta úlomky a odpadky porovými, které při výkopech jako bílé čárky oddělovaly jednotlivé vrstvy od sebe. I na našem obr. 21 možno tyto vrstvy, značící postup práce, dobře pozorovati.

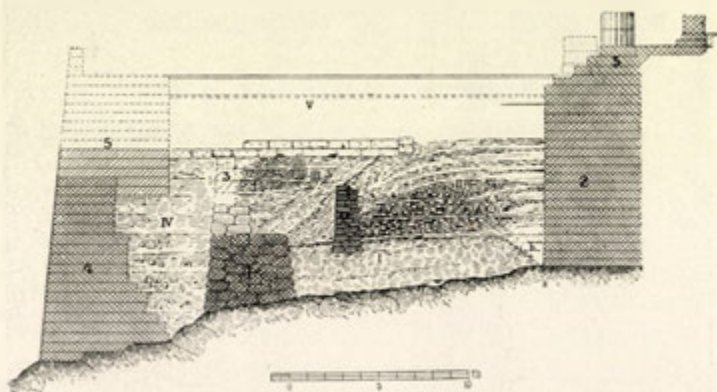

Obr. 20. Schody v opěrné zdi. (Podle fotografie.)

Zdali celý prostor, na kterém měl státi nový chrám, byl i uvnitř vyplněn kvádry, či zda uvnitř byly vedeny pouze jednotlivé zdi, mezi kterými byly ponechány mezery, nemohlo být zjištěno, poněvadž by bylo nutno, odstraniti mramorovou dlažbu Parthenonu. Na několika místech však, kde dlažba ta byla již vylámána, učiněn přece pokus, vniknouti do základů samých

a tu shledáno, že nejméně čtyři nejhořejší vrstvy, na kterých položena byla dlažba, jsou všude massivní kvádry. Přes to však domnívá se účastník výkopů, Jiří Kawerau, že uvnitř byly jen zdi základní, dovolávaje se toho, že se půda na některých místech sesedla.¹⁾ Uvážíme-li však, že na týchž základech mohl býti později postaven chrám jinak rozčleněný, totiž Parthenon, budeme se spíše kloniti k mínění, že celá ona rozsáhlá půda, která musila býti uměle utvořena, skládala se z massivních kvádrů.

Položení všech základů trvalo velmi dlouho a pohltilo mnoho peněz, i není divu, že po nějakém čase byla stavba přerušena.

Obr. 21. Průřez rozličných teras jižně od Parthenonu. (Podle *A.M.* 1902, str. 393.)

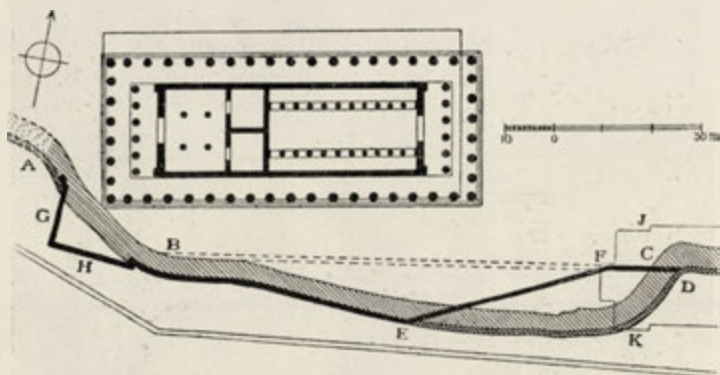
O tom nevypravují nám pranic zprávy starověké, ani při výkopech se na to nepřišlo; teprve za dvanáct let po skončení prací výkopných zjistil to nade vší pochybnost Dörpfeld — z fotografií něm. archaeologického ústavu, které byly dělány hned při výkopech samých.²⁾ Jak jest viděti na fotografiích, představujících výkopy uprostřed jižní strany Parthenonu, dle nichž zdělán průřez v obr. 21, sesula se část nánosů přes onu opěrní zeď. To bylo možno jen tenkrát, byla-li stavba na delší dobu přerušena, poněvadž by

¹⁾ *Ausgrabungen*, str. 106.

²⁾ Dörpfeldův důležitý článek o tom vyšel v *A.M.* XXVII, 1902, str. 379 nn.

se jinak tomu bylo v čas zabránilo. Když stavba byla zase obnovena, byla zřízena nová, pevnější opěrná zeď, a to z kvádrů; měla směr nepravidelný a spočívala částečně na zdi pelasgické. Poměr její k opěrné zdi předešlé možno pozorovati z půdorysu (obr. 22); zeď samu možno viděti na obr. 20 v levo nahoře. Obě tyto opěrné zdi zároveň se starou hradbou pelasgickou jsou nyní zase zasypány; pouze na jz. straně Parthenonu ponechána malá část odkryta, aby bylo možno konstrukci všech těchto zdí pozorovati.

Když konečně dostala se stavba ze základů, počalo se s kladením nejdolejších žernovů pro obsloupení. Podle mínění Dörpf-

Obr. 22. Půdorys staršího Parthenonu a jeho jižní terasy.
Druhé stadium. (Podle AM. 1902, str. 398.)

feldova¹⁾ mělo státi na stranách užších po 8, na stranách podélných po 19 sloupech dorských, tak že celý chrám by byl úzký a táhlý a sloupy by byly těsně u sebe. Jaký měl býti půdorys vlastního chrámu, o tom ovšem nelze pranic určitého pověděti, Dörpfeld nakreslil jej původně jako „*templum in antis*“, později však²⁾ jako amfiprostylos. Tento druhý návrh podáváme zde v obr. 22, kdež jest zároveň k srovnání naznačen rozsah pozdějšího Parthenonu. Uvnitř byl podle mínění Dörpfeldova chrám rozčleněn tímž způsobem jako Hekatompedon. Rozměry celého chrámu udává Dörpfeld na 33·88 × 76·88 m.

¹⁾ Dörpfeld v AM. XVII., 1892, str. 158 nn.

²⁾ Dörpfeld v AM. XXVII., 1902, str. 398.

Jest otázka, kdy se počalo se stavbou tohoto „staršího Parthenonu“. Původně kladl jej Dörpfeld do doby Kimonovy¹⁾ a Furtwängler do doby Themistokleovy;²⁾ oba tedy do doby po válkách perských. Avšak když r. 1902 zjistil Dörpfeld, že *pod* stylobatem Parthenonu na straně západní jest dosud viděti na několika místech stopy požáru, byla otázka rázem rozřešena. Nelze po-

Obr. 23. Zazděné žernovy sloupové ze staršího Parthenonu.
(Podle fotografie.)

chybovati, že starší Parthenon pochází již z doby předperské. Když Peršané vpadli do Athen a zapálili celou akropolis, shořelo též lešení, které bylo zřízeno k tomu cíli, aby obsloupení bylo postaveno; požár začernil též nejvyšší řadu základů, na kterou potom

¹⁾ Dörpfeld v *AM.* XVII., str. 187 nn.

²⁾ Furtwängler, *Meisterwerke der griech. Plastik*, str. 162 nn.

položen byl stylobat Parthenonu. Tážeme-li se, za které asi doby mohli Atheňané pojmuti úmysl, postaviti Atheně nový chrám, jeví se k tomu býti nejvhodnější doba Kleisthenova. Tehdáž, když byli osvobozeni od dlouholeté vlády tyrannů, byla asi nejvhodnější k tomu chvíle. Tak aspoň soudí Dörpfeld.

Po odchodu Peršanů bylo 24 mramorových žernovů tohoto nedokončeného chrámu zasazeno do severní hradby akropolské severně od Erechtheia, aby byly stálým svědectvím jejich zločinného počínání. Jsou jich dvě řady po osmi nad sebou a vedle nich jest ještě osm (v. obr. 23). Při posledních výkopech byly objeveny ještě jiné žernovy jv. a jz. od Parthenonu. Jsou ještě nezpracované; mají ještě „ucha“ (*ὠτα*), t. j. výběžky po stranách, za které měly býti vytahovány.

Nelze pochybovati, že kromě uvedených chrámů byly na akropoli před válkami perskými ještě jiné svatyně.¹⁾ Nebyly to však chrámy, nýbrž pouze posvátné okresy s oltářem.

Z nich sluší především uvéstí *Pandroseion*, svatyni Pandrosy, jedné ze tří dcer nejstaršího mythického krále athenského Kekropa. Leželo západně od Erechtheia,²⁾ připojujíc se šikmým směrem k západní jeho stěně. Byl to jen posvátný okres nepravidelného tvaru, ohrazený zdí. Uvnitř stála posvátná oliva a pod ní oltář *Dia Herkeia*.³⁾ Když bylo budováno Erechtheion, byl při stavbě vzat zřetel na tuto svatyni. Ze severní jeho před síně vedla postranní dvířka do *Pandroseia* a mimo to udělány ve stěně západní ještě druhé dveře; není tedy třeba, uznávati ještě třetí dveře na straně západní, jak činí Judeich.⁴⁾

O něco dále směrem jižním leželo *Kekropion*, hrob Kekropův. Připojovalo se k jihozápadnímu rohu Erechtheia,⁵⁾ ale

¹⁾ Svědčí o tom též Thukyd. II. 15 *τὰ γὰρ ἱερὰ ἐν αὐτῇ τῇ ἀκροπόλει καὶ ἄλλων θεῶν ἐστι.*

²⁾ O poloze Erechtheia svědčí nápisy *IG. I. 321* a *322* (s příslušnými doplňky), jež se týkají stavby Erechtheia. Zde se označuje západní stěna Erechtheia jako *τοῖχος τὸ πρὸς τοῦ Πανδροσείου* a štít západní téhož chrámu jako *ὁ πρὸς τοῦ Πανδροσείου αὐτός.*

³⁾ Filochoros u Dionys. Halik., o Deinarchovi 13.

⁴⁾ Judeich, Topogr. str. 247, obr. 31. O tom, co výkopy poslední na jevo vynesly, jedná *Kawerau*, Ausgrabungen, str. 86 n.

⁵⁾ Poloha jeho zjištěna nápisem o stavbě Erechtheia *IG. I. 322*, kde se mluví o „rohu u Kekropia“ (*ἡ γωνία ἡ πρὸς τοῦ Κεκροπίου*) a jižní předsíň, čili t. zv. „divčí síň“ nazývá se *πρόστασις ἡ πρὸς τῷ Κεκροπίῳ.*

nezanechalo po sobě žádných zbytků. Existenci jeho zde však do-
svědčuje zřetel, který se naň bral při stavbě Erechtheia. U jižní
předsíně jeho, t. zv. „dívčí síně“, nejsou stupně vedeny na stranu
západní; vejcovitý ornament, kterým je ozdobena římsa této
síně, přechází jen na malou část strany západní, ostatek je bez
toho ornamentu; konečně jest právě pod jz. rohem Erechtheia
a oním místem „dívčí síně“, které je bez onoho ornamentu, po-
ložen veliký mramorový kvádr mnohem větší, než jaký se dával
nade dvěře.¹⁾ Z toho všeho plyne, že v koutě pod základy Heka-
tompeda, které se zde zvedaly 3 m nad niveau dolejší, u samého
rohu Erechtheia a dívčí síně zvedala se do značné výšky hrobka
Kekropova. Byla, jak se zdá, ohrazena, ale jak daleko tento po-
svátný okres sáhal, určití nelze. Zjistě však musíme se domnívati,
že mezi Pandroseiem i Kekropiem byl ponechán prostor volný,
jinak řečeno, že obě svatyně byly samostatné, nikoliv však sva-
tyní jedinou.

Jiná svatyně byla zasvěcena Artemidě Brauron-
ské.²⁾ Byla velmi starobylá, založená hned tehdy, kdy kult Ar-
temidy přenesen byl z Braurona, města ve východní Attice, do
Athen. Poloha její jest známa. Hned jak se vyšlo ze starších pro-
pylajů, bylo viděti na pravé straně rozsáhlý okres, Artemidě zasvě-
cený. Hranici jeho tvořila na západě a jihu pelagická zeď; jak
daleko však sáhal na stranách ostatních, nesnadno říci, poněvadž
zachované zbytky neukazují k dobám předperským. Jest však
velmi pravdě podobno, že aspoň na straně východní byl rozsah
svatyně týž, poněvadž, jak z jiných příkladů shledáme, kněží
úzkostlivě bděli nad tím, aby posvátné okresy nebyly zmenšovány.
Hranice její na straně severní jest však nejspíše teprve z doby
klassické, poněvadž jde rovnoběžně s pozdějšími propylajemi.
Nyní jest zde holá skála, která pouze na východní straně jest
upravena v rovinu, jinak však se silně sklání k západu; rozdíl
výšky mezi stranou východní a západní obnáší téměř 5 metrů!
Tak tomu ve starověku asi sotva mohlo býti; nerovnost půdy
byla jistě nějak vyrovnána. Byl-li v tomto okrese chrám čili nic,
není jisto; při výkopech nebylo objeveno po něm ani stopy. Přes

¹⁾ Viz obraz u Middletona, Plans and drawings, tab. 12. Podle
kresby jeho měří onen balvan $14\frac{1}{2}$ angl. stop délky a skoro 5' šířky
(= 4.40×1.50 m).

²⁾ Výsledky výkopů podává Kawerau, Ausgrabungen str. 142 nn.

to však soudil bych, že tu již před válkami perskými chrám existoval; v nápisném inventáři této svatyně připomíná se totiž několikrát „starobylá socha sedící“ (*τὸ ἔδος τὸ ἀρχαῖον*) a tu nelze si dobře myslet než v chrámě.¹⁾ Ostatně již rozsáhlost posvátného okresu nasvědčuje sama tomu, že tu chrám státi mohl. Že po něm nezbylo ani stopy, vyložití jest asi tím, že nebyl asi příliš veliký, tak že základy jeho nešly až na samou skálu.

O Brauroniu v době klassické bude řeč v kap. sedmé.

Akropolis byla již před válkami perskými plna četných darů votivních, které tam buď Atheňané jménem celé obce nebo jednotlivci věnovali.

Mezi dary prvního druhu připomenouti jest zejména brozové čtverospřeží, které postavili Atheňané na památku svého vítězství nad Chalkidany a Boioty z r. 506. Podáme o něm výklad širší, poněvadž naskytuje se tu otázka, methodicky velmi poučná a zajímavá. Při tom ovšem nemůžeme zůstatí pouze v rámci doby, o které právě jednáme, nýbrž musíme si všimnouti osudů onoho anathematu i za dob pozdějších.

Obširnější zprávu o něm čteme u Herodota V., 77. Herodot zmíniv se o tom, že Atheňané zajaté Chalkidany a Boioty drželi v poutech a teprve po čase za velké výkupné je propustili, pokračuje takto: „A jejich okovy, ve kterých byli spoutáni, zavěsili na akropolis; a zachovaly se tam ještě i do mých časů, zavěšené na zdech, začazených ohněm od Peršanů, a to naproti chrámu, k západu obrácenému. A desátek z výkupného obětovali, davše udělati bronzové čtverospřeží; a to stojí po levé ruce tomu, kdo vchází do propylají na akropoli.“ Pak uvádí Herodot věnovací nápis, a to v tomto znění:

*ἔθνεα Βοιωτῶν καὶ Χαλκιδέων δαμάσαντες
παῖδες Ἀθηναίων ἔργμασιν ἐν πολέμῳ
δεσμῷ ἐν ἀχλυόεντι σιδηρέῳ ἔσβεσαν ὕβριν
τῶν ἵππους δεκάτην Παλλάδι τάσδ' ἔθεσαν.*

Podle Herodota tedy byly ony okovy zavěšeny na hradbách, začazených požárem perským, a to naproti chrámu, na západ obrácenému. Podle výkladu, který jsme podali výše (str. 58), jest tím chrámem míněno t. zv. „starší Erechtheion“, ale určení

¹⁾ IG. II. 751, 754, 755, 756.

„naproti chrámu“ jest přece příliš neurčité, než abychom mohli přesně stanovití místo, kde ony okovy na hradbách severních byly zavěšeny. Čtverospřeží samo bylo za Herodota odděleno od oněch okovů a stálo „po levé straně vchodu do propylají“. Oněmi propylajemi nemůže dějepisec míniti propylaje starší — ty za té doby, jak ještě uvidíme, již neexistovaly — nýbrž jediné propylaje Mnesikleovy, budované od r. 437—432 př. Kr. Herodot, jak z díla jeho je patrné,¹⁾ dočkal se začátků války peloponneské. I kdyby se snad po svém odchodu do Thurií již do Athen nevrátil, ale v Thuriích před ukončením díla svého zemřel, přece lze souditi, že se dovídal o tom, co se děje v Athenách; nižádným však způsobem nebyl by ponechal ve svém díle takové poznámky, která by se neshodovala se skutečností. Musíme tedy svědectví Herodotovo pro jeho dobu pokládati za správné. Avšak přece naskytují se některé pochybnosti. R. 1886 objeven byl ne před vchodem do propylají, nýbrž na akropoli samé, sv. od propylají zlomek onoho nápisu, napsaný na černém kameni elcusinském.²⁾ Je to sice jen několik písmen, ale přece patrné, že je tu důležitá odchylka proti Herodotovi. Nápis měl pouze dvě řádky, poněvadž hexametr a pentametr psány byly vedle sebe, ale kdežto pentametry jsou na stejném místě jako u Herodota, jest počátek hexametru převrácen. Nápis počíná tedy 3. veršem Herodotovým: *Δεσμῶ ἐν ἀχλυόεντι σιδηρέῳ ἔσβεσαν ὄβριον*, pak následují ostatní verše v pořádku: 2, 1, 4. Na první pohled mohlo by se říci, že Herodot se zmýlil, že citoval z paměti nebo že je to stará chyba písařská, která se vloudila do archetypu našich rukopisů. Ale co říci tomu, když máme ještě dva zlomky z jiného nápisu, z V. stol., vyrytého na mramoru pentelském³⁾, na kterém jsou uvedeny verše zcela v témž pořádku jako u Herodota? Aby pak zmatek byl ještě větší, popisuje Pausanias⁴⁾ toto čtverospřeží ne pod propylajemi, kde je viděl Herodot, nýbrž na akropoli samé vedle

¹⁾ Her. VI 91, 98; VII 137, 233; IX 73.

²⁾ IG. I., suppl. 334a (p. 78)

.. ἔσβεσαν ὄβριον : παίδες Ἀθηναίων ..

.. δαμασάντες : τὸν ἥλιος δ' ἐκάτεν ..

³⁾ IG. I., 334; zlomek druhý, teprve před několika lety objevený, uveřejněn u Hickse-Hilla, Greek historical inscriptions, 2. vyd., čís. 12 a u Robertse, Greek epigraphy, II čís. 178.

⁴⁾ Paus.

obrovské bronzové sochy Atheniny. Jak z toho zmatku vyváznouti? Má pravdu Herodot či Pausanias? Rozřešení není tak snadné, jak by se na první pohled mohlo zdáti. Oba spisovatelé, Herodot i Pausanias, zasluhují v podobných údajích, které se opírají o autopsii, plné víry, ovšem každý má pravdu jen pro svou dobu. Za Herodota tedy stálo ono čtverospřeží jinde než za Pausania; bylo tedy později přemístěno. Rovněž svědectví obou nápisů ukazuje zřejmě k tomu, že již dříve, v V. stol., stala se s oním čtverospřežím nějaká změna. Příčinu této první změny snadno lze uhodnouti: při požáru, který způsobili na akropoli Peršané, bylo čtverospřeží zničeno a později, nejspíše po r. 446, kdy Atheňané opět Chalkidu podrobili, postaveno znova. A tu dáno bylo na jiné místo, na levo pod propylaje, postaveno na novou basi a pořádek hexametrů změněn. Jak velmi pěkně vyložil Kirchhoff,¹⁾ změněn pořádek hexametrů nejspíše proto, že čtverospřeží bylo v novém postavení svým odděleno od okovů. Na prvotním místě, když stálo čtverospřeží poblíže oněch okovů, počínal nápis zcela vhodně poukazem na okovy slovy *δεσμῶν ἐν ἀχλυσίν τε σιδηρέων*, ale na místě novém, kde okovy ony nebyly, bylo vhodnější začítí jménem poražených protivníků. Místo pod propylajemi, kde čtverospřeží po r. 446 umístěno bylo, určil nejvhodněji Lolling: bylo to právě ono místo, kde dosud stojí vysoká basis pomníku Agrippova.²⁾ Tento výklad je tím vhodnější, poněvadž sám zároveň naznačuje příčinu, proč se oním čtverospřežím opět hnulo. Aby se získalo zvlášť pěkné místo k postavení pomníku slavného vojevůdce Augustova, bylo čtverospřeží přeneseno opět na akropolis a dáno poblíž veliké bronzové sochy Atheniny od Feidia.

Shrneme-li vše, co dosud vyloženo, musíme uznávati trojí umístění onoho čtverospřeží:

1. Původně, t. j. od svého postavení až do vpádu perského, stálo na akropoli naproti staršímu Erechtheiu blíže okovů, na severní hradbě akropoliske zavěšených. Bylo zničeno při požáru perském.

¹⁾ Ad. Kirchhoff v Sitzb. Berl. Akad. 1887, str. 113 nn.

²⁾ Habbo Gerhard Lolling, Topographie str. 343, pozn. 2 a ve zhoršené formě *Δελτίον ἀρχ.* 1889, str. 194, p. 2.

2. Nejspíše po vítězství z r. 446 bylo znova obnoveno a postaveno na levou stranu pod propylaje; při tom pořádek hexametru změněn. Okovy zůstaly na starém místě.

3. Za doby Augustovy přeneseno na akropolis a postaveno blíže veliké bronzové sochy Feidiovy, aby získáno bylo vhodné místo pro pomník M. Agrippy.¹⁾

Kromě anathemat od obce věnovaných bylo hojně darů od osob soukromých. Abychom si mohli učiniti představu o tom, jak četné dary votivní zdobily tehdaž akropolis, uvedeme tato čísla. Máme nyní již 160 nápisů věnovacích z doby před vpádem perským, které pocházejí z akropole. Zajisté nejsou všechny; počet darů obětních, na akropoli vystavených, byl beze vší pochybnosti mnohem větší. Zajímavo jest, že všechny téměř byly věnovány Atheně. Neboť nehledíme-li k nápisům, na kterých jméno božstva buď není zachováno aneb není výslovně jmenováno, týkají se jen čtyři nápisy bohů jiných, jeden Afrodity, jeden Poseidona a dva Herma.²⁾

Z rozmanitých darů obětních, které na akropoli pod širým nebem byly vystaveny, zvláště zajímavý jsou t. zv. dívky (*κόραι*). Poznali jsme je teprve při posledních výkopech na akropoli. Dne 5. a 6. února 1886, když se odkrývala u severní hradby ta část, která leží právě proti západnímu průčelí Hekatompeda, objeveno bylo 14 soch toho druhu³⁾ a r. 1888 ještě jedna u jižní hradby mezi svatyní Artemidy Brauronské a západním průčelím Parthenonu. Jak se tam dostaly? Když Peršané r. 480 zpustošili a zapálili celou akropolis, pokáceli a rozbili také tyto sochy, takže Atheňané, vrátivše se po odchodu barbarů domů, našli na akropoli hroznou spoustu. Otloučené a bezhlavé sochy válely se asi delší čas po akropoli; Atheňané měli tehdaž jiné věci na starosti a ti, kteří sochy ony věnovali, buď nebyli již na živu nebo vůbec nepomýšleli na to, aby je nahradili novými. Teprve

¹⁾ O této otázce je celá literatura, která je zaznamenána v Blümmervově i Frazerově komentáři k Pausaniově I., 28, 2 a u Judeicha, Topogr., str. 216, pozn. 8.

²⁾ Podrobná sbírka votivních nápisů akropolských jest u Jahn-Michaelise, *Arx Athenarum* str. 113 nn. Nápisy, starší r. 480 př. Kr. jsou tam označeny hvězdičkou.

³⁾ Srv. Kavvadiovu zprávu o tom v *Ausgrabungen* str. 23 nn. s obr. 1. a 2.

Obr. 24. Dívka z akropole. (Podle Collignona, Griech. Plastik I.)

když se stavěly nové hradby kolem akropole, byly sochy uloženy v násypu, který měl vyrovnati rozdíl půdy blíže hradeb a ostatní akropolí. Bylo to rozřešení pro nás velmi výhodné; neboť získali jsme důležité doklady o stavu skulptury attické před válkami perskými. Nejcennější bylo však poznání, že tyto mramorové sochy byly pomalovány. Otázka, kterou se již před tím mnozí archaeologové obírali, došla tak svého rozřešení.

Chceme-li všeobecně popsati typus těchto „dívěk“, můžeme je charakterisovati asi takto:¹⁾ Na vysokém podstavci, jenž měl obyčejně podobu sloupu a opatřen byl příslušným nápisem,²⁾ stála mramorová socha, představující dospělou dívku v životní velikosti, oděnou krásným rouchem. V hlavě sochy byla zaražena krátká bronzová tyčka, nejspíše proto, aby ptáci nemohli tam sedati. Typickým příkladem jest socha, kterou podáváme v obr. 24. Vidíme před sebou usměvavou statnou dívku, oči poněkud šikmých, jak levice nadzdvihuje si svůj až k zemi sáhající chiton; v pravé ruce, která kdysi byla od lokte natažena, držela nějaký předmět. Hojné vlasy spleteny jsou v četné silné vrkoče, které spadají vpřed i vzad; vlasy na čelo splývající zatočeny jsou v umělé kroužky. Obdivuhodná jest péče, kterou si umělec dal, aby napodobil různé části její toalety. Lehounkými rýhami charakterisován jest měkký, lněný chiton, vlnitými krátký chitoniskos, který viděti jest pouze z části, hlubokými však zářezy a četným podřezáváním koketně přes ramena přehozený pláštík (himation). Zvlášť zajímavá jest polychromie. Kdežto skulptury z poru byly zcela pomalovány, jest zde veliká část sochy bez barev, především pleť a šat. Na těle zbarveny jsou jen ty části, které se zvláštní barvou vyznačují, jako vlasy, obočí, oči a ústa; na šatě pomalovány jen ornamenty, na chitonu pruh středem od zhora dolů se táhnoucí, u ostatního šatstva jen lem. Že šperky, jako náušnice a náramky byly vyznačeny barvou, jest zcela přirozeno.³⁾

¹⁾ Srovň. pěkný výklad u M. Collignona, *Geschichte der griech. Plastik I.*, str. 359 nn., Ludv. Sybela, *Weltgeschichte der Kunst*, 2. vyd., str. 136 nn., Reinharda Kekule, *Die griech. Skulptur*, 2. vyd., str. 7 nn., zejména pak u Lermána, *Altgriech. Plastik*, v Mnichově 1907, str. 51 nn.

²⁾ Srv. obraz podobného sloupu u Collignona na m. uv., str. 369.

³⁾ Tato socha v barvách jest zobrazena u Collignona na m. uv., tab. I. — Velmi poučný článek o polychromii těchto soch uveřejnil H. Lechat v *BCH.* XIV. 1890, str. 552 nn.

Ne všechny sochy byly právě takové, jako socha právě popsaná; některé měly ráz starobylejší, jiné zase byly mnohem dokonalejší. Celkem však můžeme říci, že to byl týž typus.

Jaký význam měly tyto „dívky“, není dosti jasno. Pravdě nejpodobnější výklad jest, že původně měly zobrazovati věnovatelku samu, ale ne ve věrném portrétu, nýbrž idealisovanou podle uměleckého ideálu té doby. Původně asi jen dívky nebo ženy mohly sochy takové věnovati, a to nejspíše jen Atheně; když však staly se tyto sochy určitým druhem daru votivního, mohli je obětovati též muži, a to nejen Atheně, nýbrž třeba i Poseidonovi. Máme toho aspoň dva doklady. Z jednoho daru máme zachování hlavičky sloupu a na ní zbytky sochy ženské; nápis zní: „Euthydikos, syn Thaliarchův, věnoval“.¹⁾ Druhý nápis je ještě určitější, poněvadž Naulochos, jenž věnoval Poseidonovi podobnou sochu jako desátek z rybolovu, výslovně ji nazývá κόρη:²⁾

[Τέ]νδε κόρεν ἀνέθεκεν ἀπαρχὴν [Ναύ]λοχος ἄγγρας
ἐν οἱ ποντομέδ[ον χρο]υστοῖσιν ἐπορεν.

Výkladu tomu nasvědčuje, že i známá socha z akropole, představující muže, nesoucího na krku telátko k oběti, jest patrně socha portretní. Patří k nejlepším výtvorům řeckého umění archaického.³⁾ Podle nápisu věnoval ji jakýsi Bombos (nebo Rhombos), syn Palův.

Na konec popisu akropole třeba dodati několik slov o jeskyních.

Ve skále akropolské jest několik jeskyní, zejména na straně severní, kteráž se nazývala Μαχαί (t. πέτραι), „Dlouhé skály.“⁴⁾ Nejzápadněji, přímo nad Klepsydrou, leží otevřená nehluboká jeskyně, která se podobá spíše výklenku (obr. 25, v pravo). Je těžko přístupná a nebyla asi nikdy předmětem kultu. Mnohem důležitější jsou jeskyně sousední.

¹⁾ IG. I., suppl. 373¹¹⁸ (p. 92); srv. Arch. Jahrbuch 1887, str. 219.

²⁾ IG. I., suppl. 373⁹ (p. 179).

³⁾ IG. I., suppl. 373²³³ (p. 198) /Βόμβος ἀνέθεκεν ἡ Παῖλο. — Dříve se viděl v této soše Apollon μωχοφόρος.

⁴⁾ Podrobnější prozkoumání jejich pochází teprve z r. 1896 a 1897, kdy řecká Společnost archaeologická podnikla tu výkopy. O výsledcích jejich zprávu podal P. Kavvadias v 'Εφ. ἀρχ. 1897, str. 1 nn. a 87 nn. s tab. I.—IV.

Je to především jeskyně Apollonova (na obr. našem prostřední) 7·30 *m* vysoká, 4·30 *m* široká a 2·40 *m* hluboká. V ní patrný jsou dosud hojné stopy po votivních deskách, které tu byly kdysi připevněny; asi uprostřed zadní stěny jest zvlášť velký výklenek, ve kterém nejspíše stála socha. V rumu před jeskyní nalezeno jedenáct votivních desk, pocházejících z doby římské; jsou důležité tím, poněvadž zjišťují jméno svatyně.

Obr. 25. Jeskyně v sz. rohu skály akropoliské. (Podle fotografie.)

Apollon zde ctěný nazýván jest v nich totiž *Ἀπόλλων ὑπὸ Μακρῶν* nebo *ὑπὸ Ἀκρῶν* nebo *ὑποακρῶς* (Apollon pod Skalami). Před jeskyní vytesány jsou do skály čtverhranné základy pro oltář.

Hned vedle jeskyně Apollonovy jest jeskyně jiná, mnohem vyšší (11·20 *m*) a o něco málo širší a hlubší. Před ní jest jáma, kterou Kavvadias, ovšem s výhradou, pokládá za „rozsedlinu“ (*χάσμα χθονός*), kterou připomíná Euripides v dramate Ionu jako hrob Erechtheův.¹⁾ Poněvadž zde nenalezeny stopy

¹⁾ Eurip. Ion 281.

kultu, jest sporno, komu patřila. Kavvadias spojuje ji s jeskyní Apollonovou v jeden celek, Judeich naproti tomu domnívá se, že patřila k následující jeskyni a zasvěcena byla Panovi.¹⁾ Veliký rozdíl mezi oběma jeskyněmi co se týče desek votivních, nasvědčuje spíše výkladu Judeichovu.

Východně od jeskyně právě připomenuté jest jiná, která teprve r. 1896 byla objevena. Je plně ukryta ve skále a skládá se ze dvou chodeb, ku kterým vedou tři malé vchody. Na našem obr. 25 jest viděti při levém kraji jeden z nich. Dary votivní ani zde nebyly nalezeny. Přes to nelze pochybovati, že zasvěcena byla Panovi; neboť i Euripides i Pausanias připomínají vedle jeskyně Apollonovy jeskyni Panovu.²⁾ Milostné setkání Apollona s Kreusou, jež tvoří podklad Euripidova Iona, mohlo se nejlépe zde lokalisovati a také Aristofanes v Lysistratě nemohl pomýšleti na jinou jeskyni než na tuto.³⁾

Ještě východněji odtud je jiná, rovněž skrytá jeskyně, která také teprve r. 1896 byla prozkoumána. Je to dlouhá chodba ve skále, v níž nahoře viděti jest mohutné balvany, které takřka hrozí spadnutím; na některých místech jde přímo pod hradbami. Zdá se, že dlouho známa nebyla, jinak by Themistokleova hradba nebyla postavena přímo nad ní. Za pozdějšího starověku poznalo se, že by se jeskyně mohlo užiti za tajný východ, i prolomen tu otvor a zřízeny schody s akropole do jeskyně, při čemž část hradby vylámána. Také ve středověku sloužila jeskyně za tajnou cestu s hradu. Kultu věnována nebyla.⁴⁾

Také na straně východní jest ve skále akropolské veliká otevřená jeskyně, která však taktéž nejeví stopy kultu. Konečně třeba připomenouti jeskyni nad divadlem, před kterou r. 319 př. Kr. postavil Thrasylos svůj pomník choregický. Zdali byla již za starověku sídlem kultu, nevíme; ve středověku však byla tu ctěna *Παναγία χρυσοσπηλιώτισσα* (Madonna ve zlaté jeskyni) a dosud se zde kult její udržuje.

¹⁾ Kavvadias na uv. m., str. 18 n.; Judeich, Topogr., str. 270, p. 14.

²⁾ Eurip. Ion 936 nn.; Paus. I. 28, 4.

³⁾ Aristof. Lys. 911 n.

⁴⁾ E. A. Gardner, Ancient Athens, str. 47 a 97 soudí, že se tudy dostali r. 480 Peršané na akropolis. To se však nezdá pravdě podobno.

Kapitola pátá.

Město před vpádem perským.

Jak jsme viděli již svrchu (str. 42 n.), byly Atheny nejspíše již od dob synoikismu Theseova obehnány h r a d b a m i. Kde se však tyto nejstarší hradby rozkládaly a jak veliký obvod ohrazovaly, nelze říci s určitostí, poněvadž z nich není zachováno pranic. Hlavní oporou jest nám tu Herodotos, jenž uvádí delfskou věštbu, danou r. 480 př. Kr., ve které se Atheňanům radí, aby opustili „výšiny města kruhovitého“.¹⁾ Toto označení nehodí se na akropolis, ale jediné na město, hradbami v kruhu obehnané.

Chceme-li si přece utvořiti jakýsi obraz o rozloze Athen za dob předperských, můžeme s velkou pravdě podobností tvrditi, že hradba na straně západní šla přes nejvyšší body tamějších vrchů Museia, Pykny a pahorku Nymf; neboť jinak by tyto výšiny poskytl nepřítelům vhodné místo k útoku na město. Mimo to, jak uvidíme níže, byl přímo pod Pyknou vodovod Peisistratův zakončen fontánou a ležely tam starobylé svatyně, což nasvědčuje tomu, že tato část ležela uvnitř hradeb. Na straně východní jest důležitým mezníkem brána Hadrianova nedaleko Olympieia, která nesla na západní straně nápis: „Zde jsou Atheny, kdysi Theseovo město“ a na straně východní: „Zde jest město Hadrianovo, nikoliv Theseovo“.²⁾ Z šikmé polohy oné brány, kteráž jest v příkrém kontrastu s Olympieiem, můžeme se domnívati, že brána ona postavena byla na místě brány starší a klásti až sem rozsah města Theseova. Na straně jižní nesáhalo město až k Ilisu; neboť ten nebyl ani později pojat v obvod města. Na straně severní pak se zdá, že i potok Eridanos byl tehdyž mimo město. Atheňané vypustili obě říčky z obvodu městského nejspíše proto, poněvadž v době letní, kdy ve starověku výhradně války se vedly, byly bez vody a tedy obleženým spíše ke škodě než k prospěchu, ježto by vyschlým řečištěm nepřítel snadno mohl se dostat do města. Představíme-li si v těchto mezích

¹⁾ Herod. VII. 140 πόλις τροχοειδὲς ἄκρα κάρηνα.

²⁾ IG. III. 401 Αἰδ' εἰς' Ἀθῆναι, Θεσέως ἢ πρὶν πόλις. 402 Αἰδ' εἰς' Ἀδριανὸν καὶ οὐχὶ Θεσέως πόλις.

hradby, vedené celkem v kruhu, dostaneme, v hrubých ovšem rysech, rozsah Athen před válkami perskými.¹⁾

Jako každé větší město měly též Atheny své čtvrti městské. Názvy jejich byly nejspíše totožné se jmény osad, které se tu před zřízením hradeb městských rozkládaly. Abychom je zjistili, nutno vycházeti od reformy Kleisthenovy z r. 509 př. Kr., poněvadž je pravdě podobno, že tu byla ponechána jména původní.

Celá Attika dělila se geograficky na tři části: rovinu kolem města Athen, počítaje v to i přístav peirajský a falerský, pruh pobřežní na straně východní i západní a konečně hornaté vnitrozemí. Obyvatelé každého z těchto krajů měli jiné zájmy; spory jejich tvoří obsah nejstarších dějin athenských. Aby tímto nesvárum konec učinil, rozdělil Kleisthenes celou Attiku na deset fyl, a to tak, že každé fyle přidělil jednu třetinu (*τριτὴς*) v okolí města, druhou na pobřeží, třetí ve vnitrozemí. Fyly tedy nebyly okresy souvislé, nýbrž na tři díly, tritty, roztržené; místní celky tvořily jediné tritty. V každé tritty bylo několik obcí, čili demů (*δῆμοι*). Všechny tritty i demy byly od sebe ohraničeny mezníky, z nichž některé se dosud zachovaly. Je jich ovšem velmi málo a také zprávy starých spisovatelů o tom jsou skrovné; proto je politické rozdělení Attiky věcí dosud nerozřešenou.²⁾ Přes to však můžeme podle novějších zkoumání pokládati za prokázané, že Kleisthenes rozdělil část kolem města (*τὰ περὶ τὸ ἄστυ*) takovým způsobem na deset tritty, aby každá fyla částí svého území

¹⁾ Jiná jest domněnka J u d e i c h o v a, Topogr., str. 114, že brána, kterou Pausanias I. 15, 1 připomíná na agoře, jest zbytek nejstaršího opevnění. Tím bychom dostali nový pevný bod na straně severní. Bohužel, pokud nebude poloha agory zjištěna výkopy, nelze určit, kde ona brána ležela; z těch, kdož se dosud pokusili, rekonstruovati agoru athenskou, kladl ji každý jinak. Mimo to jest vůbec pochybné, že by náměstí bylo zřízeno hned u brány.

²⁾ Důležitá je zpráva Aristotelova *Ἀθ. pol.* 21, 4. Zde čteme o Kleisthenovi: *διένειμε δὲ καὶ τὴν χώραν κατὰ δήμους τριάκοντα μέρη, δέκα μὲν τῶν περὶ τὸ ἄστυ, δέκα δὲ τῆς παραλλῆλως, δέκα δὲ τῆς μεσογείου καὶ ταύτας ἐπονομάσας τριττὴς ἐκλήρωσεν τρεῖς εἰς τὴν φυλὴν ἐκάστην, ὅπως ἐκάστη μετέχῃ πάντων τῶν τόπων.* Z novějších pojednání nejdůležitější jsou práce Milchhöffery (Abhandl. Berl. Akad. 1892, v dodatku a *AM.* XVIII., 1893, str. 277) a Loeperova (*AM.* XVII., 1892, 319 nn. s pěknou mapou). Jména demů podle výkladů Milchhöffery naznačena jsou v „Übersichtskarte von Attika“.

města se dotýkala. Že při tom jen několik demů mohlo ležeti v městě samém, bylo zcela přirozeno. Leč to je právě otázka, o kterou nám zde v první řadě jde.

Chtíce určití, které demy ležely na půdě města Athen za doby Kleisthenovy, musíme počítí od demů, jejichž poloha je nepochybná.¹⁾ To je především *Kerameikos* (*Κεραμεικός*). Byl to rozsáhlý demos, jenž se rozkládal směrem severozápadním od Akademie až na náměstí, které se někdy nazývalo prostě „Kerameikos“. Sídliili tu hlavně hrnčíři (*κεραμείς*), kteří zde měli výtečnou hlínu pro své malované vásy, kterým se dosud dívíme. Pro svou rozsáhlost nemohl býti celý demos pojat do města, i rozeznával se proto Kerameikos vnitřní (*Κ. ὁ εἰςω*), t. j. městský, od Kerameiku vnějšího (*Κ. ὁ ἔξω*) či předměstského. Máme zachován ještě mezník přímo za branou dipylskou, na kterém čteme nápis *ὁρος Κεραμείου*. Nápis pochází sice teprve z II. stol. př. Kr. a týče se rozsahu města doby Themistokleovy, leč nelze pochybovati, že označuje touž hranici Kerameiku jako za dob starších. Jižně od Kerameiku rozkládal se demos Melite (*Μελίτη*), jenž zaujímal vrchy na západní straně města (pahorek Nymf, Pnyx a Museion) s příslušnými částmi města; na př. patřil k němu též Kolonos Agoraios, na němž stojí t. zv. Theseion.²⁾ S Melitou hraničil demos Kollytos (*Κολλυτός*), proto třeba jej hledati jižně od akropole, ačkoliv přesnějších hranic udati nelze. Akropolis sama s Areiopagem a se severní částí města tvořily demos Kydathenaios (*Κυδαθηναίον*). Tento název, jenž se ostatně velmi zřídka připomíná,³⁾ je patrně uměle utvořený; nejspíše povstal teprve za Kleisthena, kdy ho bylo třeba k pojmenování nejskvělejší části města.⁴⁾

¹⁾ Dokladů neuvádím; jsou přehledně sestaveny pod příslušnými hesly od Milchhöfera v Curtiově díle „Stadtgeschichte von Athen“, str. LXV. nn.

²⁾ Není správně pokládati tento *Κολωνὸς ἀγοραῖος* za samostatný demos, jak činí Judeich, Topogr., str. 156 n. Svědčí proti tomu zjevně schol. k Aristof. Ptákům 997, kde čteme o tomto Kolonu: *Μελίτη γὰρ ἅπαν ἐκείνο, ὡς ἐν τοῖς ὀρεῖσμοις γέγραπται τῆς πόλεως*.

³⁾ Pouze u Hesychia s. v. *Κυδαθηναῖος* a u schol. k Plat. Symp. 173 B.

⁴⁾ Někteří topografové, na př. Loeper v plánu Athen, obracejí pořádek těchto posledních dvou demů, pomýšlejíce nejspíše na Thukydidu (II., 15), dle něhož nejstarší město rozkládalo se jižně od akropole. Avšak podle určitého svědectví Eratosthenova (u Strabona I., p. 65) hraničil Kollytos

Více demů než tyto na území Athen předperských zjistiti nelze, i můžeme se tedy domnívati, že Atheny, když byly poprvé ohrazeny hradbami, obsahovaly kromě vlastního města na akropoli a v nejbližším okolí ještě tři menší osady: osadu hrnčírů Kerameikos na severozápadě, osadu Melite na západě a osadu Kollytos na straně jižní.

Seznavše demy v městě samém, můžeme se rozhlédnouti i po nejbližších demech v okolí; poznáme tak zásadu, dle níž se Kleisthenes řídil v přiřazování demů do fyl. V úředních výkazech uváděly se fyly vždy v určitém pořádku, a to: Erechtheis (I.), Aigeis (II.), Pandionis (III.), Leontis (IV.), Akamantis (V.), Oineis (VI.), Kekropis (VII.), Hippothontis (VIII.), Aiantis (IX.) a Antiochis (X.). Sama sebou se naskytuje myšlenka, že tento stálý pořádek má svou oporu i v poloze místní. A to se vskutku potvrzuje, přihlídneme-li též k demům okolním. Jihovýchodně od Athen, při Ilisu a Ardettu rozkládal se demos Agryle, patřící fyle I. Erechtheidě, severně od něho ležely demy nám již známé Kollytos z fyly II. Aigeidy a Kydathenaion z fyly III. Pandionidy. Ještě severněji prostíral se demos Skambonidai fyly IV. Leontidy, jenž teprve za Themistoklea pojat byl do obvodu městského. Západně odtud rozkládal se Kerameikos, patřící V. fyle Akamantidě. Od Kerameiku na západ ležel demos Lakiaidai VI. fyly Oineidy, jižně pak Melite fyly VII. Kekropidy. Od Melity západně, v krajině, kde se později táhly „dlouhé zdi“ spojující město s přístavem, ležela Koile, patřící fyle VIII. Hippothontidě. Na jižní straně připojovaly se demy Faleron fyly IX. Aiantidy a Alopeke fyly X. Antiochidy. Je tedy patrné, že Kleisthenes, ustanovuje pořádek fyl, řídil se geografickým položením jednotlivých demů. Počal od jihovýchodní strany a obešel město s nejbližším okolím kol do kola.

s Melitou, což není jinak možno, než ležel-li Kollytos jižně od akropole. Mimo to přesný pořádek geografický, dle kterého přiděleny jednotlivé demy určitým fylám (v. níže), byl by při onom výkladě porušen. Proč nazváno bylo místo severně od akropole Kydathenaion, toho příčinou asi bylo, že tam ležely některé úřední budovy, jako prytanceion, basileion a j. Mimo to patřila sem akropolis! Konečně není jisto, zdali též některá část jižního svahu akropoliského, na př. divadlo, Olympieion a pod. nepatřila též ke Kydathenaiau.

Středisko veřejného života je na náměstí (*ἀγορά*), i je přirozeno, že bychom rádi věděli, jak vypadala agora athenská za starších dob. Bohužel musíme říci, že nejen nemáme z ní nic zachováno, nýbrž ani nevíme s určitostí, kde ležela. Když Turci r. 1833 opustili Atheny, navrhoval L. Ross vyvlastniti a vykopati celou část města mezi t. zv. Theseiem, stoou Attalovou a Areiopagem, aby se tak zjistila poloha agory. Avšak nedošlo k tomu. Nyní se tím plánem vážně obírá řecká Společnost archaeologická, i jest žádoucno, aby byl proveden co nejdříve. Dokud se tak nestane, budeme ovšem v mnohých věcech v nejistotě; rovněž musíme se připraviti na mnohá překvapení, která nové výkopy přinesou.

Především třeba podotknouti, že starověk znal pouze jedinou agoru v Athenách, a to v Kerameiku. Jediná zmínka o jiné, „staré“ agoře (*ἀρχαία ἀγορά*) pochází z Apollodorova ztraceného spisu „O bozích“ (*περὶ θεῶν*).¹⁾ Apollodoros tvrdil, že v Athenách nazývala se ta Afrodita „Pandemos“, jejíž chrám ležel blíže staré agory, poněvadž se tam za starých časů shromažďoval veškeren lid (*πᾶς δῆμος*) ve shromážděních, které se zvaly agory. Jest patrné, že Apollodoros podával etymologický výklad příjmení Afroditina; odvozoval je od toho, že chrám její ležel u shromaždiště všeho lidu. Poněvadž pak věděl, že chrám Afrodity Pandemos ležel na jz. svahu akropole — tam jej viděl ještě Pausanias²⁾ — soudil, že tam ležela „stará agora“. Máme tedy před sebou pouhou domněnku, nikoliv bezpečnou zprávu. Přes to někteří badatelé zprávě té uvěřili; tak Curtius uznává „starou agoru“ jižně od akropole, Judeich pak západně od vchodu na akropolis.³⁾ Výkopy prázdných dokladů pro ni nepřinesly.

Že agora athenská ležela v Kerameiku, o tom pochybovati nelze; Pausanioví na př. je *Κεραμεικός* synonymní s *ἀγορά*.⁴⁾ Přes to jsou o poloze její rozmanité názory. Většina topografů

¹⁾ Zachována v slovníku Harpokrationově s. v. *Πάνδημος ἄφροδιτη: Ἀπολλόδωρος ἐν τῷ περὶ θεῶν πάνδημόν φησιν ἡθρήνησι κληθῆναι τὴν ἀμφιδρυθεῖσαν περὶ τὴν ἀρχαίαν ἀγορὰν διὰ τὸ ἐνταῦθα πάντα τὸν δῆμον συνάγεσθαι τὸ παλαιὸν ἐν ταῖς ἐκκλησίαις, ὥς ἐκάλουν ἀγοράς.*

²⁾ Paus. I. 22, 3.

³⁾ Curtius, Stadtgeschichte, str. 61, obr. 13; Judeich, Jahrb. f. kl. Phil. CXLI, 1890, str. 742 n. a Topographie, str. 58.

⁴⁾ Paus. I. 3. 1; 14, 6 a j.

klade ji do prostoru mezi t. zv. Theseiem, stouou Attalovou a Areiopagem, kde je též přirozená rovina, ale liší se od sebe tím, že jedni ji kladou spíše k Theseiu,¹⁾ druzí spíše k stoi Attalově,²⁾ třetí dokonce soudí, že zajímala celý onen rozsáhlý prostor.³⁾ Jsou však také badatelé, kteří se domnívají, že agora nešla na jih až k Areiopagu, ale za to že se rozkládala na východ mnohem dále, až asi k t. zv. věži větrů.⁴⁾ Ba vyskytlo se také mínění, že agora v prostoru naznačené vůbec neležela, nýbrž že ji hledati sluší na severním úpatí akropole.⁵⁾ Rekonstrukce, o které se někteří badatelé pokusili, liší se od sebe velmi značně, a to i tehdaž, stojí-li na téměř stanovisku.⁶⁾ V nejnovější době doufá Vilém Dörpfeld rozřešiti tuto otázku prakticky — rýčem. Podnikl výkopy východně od Theseia a našel skutečně zbytky dvou antických budov, z nichž jednu pokládal za stou královskou (*στοὴ βασιλείος*), úřadovnu archonta krále.⁷⁾ Leč budova ta měla spíše podobu chrámu než stoe. Skládá se totiž ze čtverhranného sálu ($9 \times 9 m$) s před síní, která měla podle Dörpfelda šest sloupů v průčelí. To však jest tvar chrámu, t. zv. prostylu. Jedinou odchylkou jest, že tento chrámeček měl též dvěře postranní v severní zdi podélní.

¹⁾ Dörpfeld, *Antike Denkmäler* II., tab. 37.

²⁾ Curtius, *Stadtgeschichte* str. 171.

³⁾ Judeich, *Topographie* str. 306.

⁴⁾ Milchhöfer, *Berl. phil. Woch.* 1900, č. 9, 11 a 12.

⁵⁾ Alex. Malinin, *Zwei Streitfragen der Topographie von Athen*, v Berlíně 1901, str. 5 nn. V jeho mínění důležitou úlohu má scholion k Aristof. *Míru* 1183, ač je zcela bezcenné. Novější pojednání Malininovo o této otázce jest v *Zápiskách klassického oddělení ruské archaeol. společnosti*, sv. III, 1904, str. 33 nn. (s plánem).

⁶⁾ Rekonstrukce novější nalezneme pohromadě v Blümnerově komentáři k Pausaniovi I., tab. II.—VI.; k nim by nyní přistoupila rekonstrukce Fallisova v disertaci *Pausanias auf der Agora von Athen*, v Mnichově 1895, Loeperova na jeho plánu *Athen* z r. 1903 Judeichova v jeho *Topografii* str. 306 a Robertova, *Pausanias als Schriftsteller*, v Berlíně 1909, str. 330. Naprosto netřeba nyní hleděti k rekonstrukci Petra Viléma Forchhammera, *Topographie von Athen* (v *Kieler philolog. Studien*), v Kielu 1841, str. 306 nn. s tab., jenž soudil, že agora ležela mezi Areiopagem, Pyknou a akropolí; výkopy Dörpfeldovy v těch končinách, o nichž se níže šíře zmíníme, nemožnost onoho mínění nade vší pochybnost dokázaly.

⁷⁾ Dörpfeld v *AM.* XXI., 1896, str. 107 (s plánem) a XXII., 1897, str. 225, *Antike Denkmäler* II., tab. 37. Plán výkopů opakován též u Judeicha, *Topographie*, str. 296.

Druhá budova nebyla dosud zcela odkryta. Tyto výsledky ovšem mínění Dörpfeldovu zrovna nenásvědčují, třeba však vyčkati výkopů dalších.¹⁾

Nezbývá tedy než abychom si vzali na pomoc Pausania²⁾ a uvedli z jeho popisu ty památky, které stály na agoře již před vpádem perským. Ovšem agoru za té doby sotva si můžeme mysliti obklopenou pouze budovami veřejnými; nevzniklať najednou podle určitého plánu, nýbrž teprve znenáhla byla stavěna jedna budova vedle druhé. Byly tam tedy za té doby nejspíše též domy soukromé. Teprve po válkách perských lze pomýšleti na agoru, výhradně veřejnými budovami a chrámy obklopenou.

Vešlo-li se na agoru se strany severní, byla první budova po pravé straně sto a královská (*στοὰ βασιλεια*), úřadovna archonta, jenž měl název král (*βασιλεύς*). Pausanias viděl na obou koncích římsy sochy z pálené hlíny: na jednom konci byl Theseus, jak hází do moře lupiče Skirona, na druhém Hemera, jak unáší krásného Kefala. Zdali tyto sochy pocházely ještě z doby předperské nebo zda to byly kopie soch, při vpádu perském zničených, těžko říci: starobylým dojmem působily zajisté. Stou samu musíme si mysleti jako stavbu podlouhlou, v předu řadou dorských sloupů opatřenou; zdali však též za zadní stěnou byly úřadovny či zda archon úřadoval jen v otevřené stoi, nevíme. V sloupovádi vystaveny byly zákony Solonovy, napsané na trojstranných hranolech (*κύρβεις*), které se mohly otáčeti; před stoou stál kamenný oltář, u kterého nově zvolení archontové musili přísahati, že budou úřadovati podle zákonů a že se nedají podplatiti, jinak že za trest postaví zlatou sochu.³⁾ Venku byly vystaveny kamenné desky (stély) s důležitými nápisy; tak se připomíná, že tu stál nápis, obsahující podmínky, za kterými spachtována byla část území,

¹⁾ Ani Judeich na m. uv., str. 306 v té věci s Dörpfeldem ne-souhlasí. Jeho stou královskou nazývá stoou Dia Eleutheria a druhou, dosud úplně neodkrytou budovu pokládá za chrám Apollona Patroa. V poslední době se Dörpfeld svého mínění vzdal, ba (jak svědčí Carroll ve svém vydání Pausania str. 40) soudí dokonce, že ona budova vůbec nepatřila na agoru.

²⁾ Pausan. I., 3 nn.

³⁾ Aristot. *Ἠθ. πολ.* 7, 1 a 55, 5. O tvaru oněch *κύρβεις* můžeme si utvořiti představu z nápisu, nalezeného v stoi Hadrianově, *IG. I.*, suppl. 559 (p. 125), zejména pak z nápisu r. 1903 objeveného v Asklepieiu kojském (v. *AM.* XXX., 1905, str. 173 nn. s tab. VII.).

r. 506 př. Kr. Chalkidčanům odňatého.¹⁾ Za doby, o které jednáme, byla to jediná stoa v Athenách vůbec; zdali sloužila též občanům k procházkám, není známo. Také dobu jejího zbudování nelze určit.

Nejspíše na jižní straně agory stály jiné budovy úřední. Byla to radnice (*βουλευτήριον*), kde zasedala a úřadovala rada athenská, a blíže ní kruhovitá budova, zvaná podle své podoby tholos (*θόλος*) nebo skias (*σκιάς*), ve které obětovali a hodovali prythanové, úřadující to část rady.²⁾ O jejich zřízení mnoho nevíme. V radnici byla kaplička, zasvěcená Diovi radodárnému a Atheně radodárné; když radní pánové vcházeli do radnice, klaněli se těmto božstvům.³⁾ Starou, dřevěnou sochu Diovu viděl tu ještě Pausanias.⁴⁾ Zdali zasedací síň měla tvar malého divadla jako před nedávnem objevené radnice v Prieně a Miletě,⁵⁾ nevíme; ve zprávách našich připomíná se pouze zvláštní prostor pro prytiny, řečníště (*βῆμα*), sedadla pro členy rady a konečně zvláštní, mříží oddělené místo pro posluchače.⁶⁾ Co se týče tholy, jest zvláštní tvar její vysvětliti tím, že zde byl posvátný krb (*κοινὴ ἑστία*) celého státu, na kterém byl udržován věčný oheň. Krby měly v Řecku podobu kruhovitou.

¹⁾ Aelian, *Varia hist.* VI. 1.

²⁾ Na nápisech vyskytuje se výhradně název *σκιάς*; pouze na jediném nápise z doby císařské (*IG. III. 764, 3*) čteme *θόλος*. Jméno *σκιάς* souvisí se *σκιά*, stín; *Etym. Magn.* p. 717, 38 vykládá, že kruhovitě stavby se tak nazývaly proto, že měly střechu v podobě slunečníku (*διὰ τὸ τὴν ὀροφὴν ἔχειν μίμημα τῶν σκιαδείων*).

³⁾ Máme o tom sice zprávu teprve z konce V. stol. u Antifonta VI., 45 *ἐν αὐτῷ τῷ βουλευτηρίῳ Διὸς βουλαίου καὶ Ἀθηνᾶς βουλαίας ἱερόν ἐστι καὶ εἰσιόντες οἱ βουλευταὶ προσεύχονται*, ale můžeme předpokládati, že tomu tak bylo již od počátku.

⁴⁾ Pausan. I., 35. O sochách ostatních, které tu Pausanias připomíná, totiž o Apollonovi od Peisia a personifikovaném Demu od Lysona nelze se domnívati, že by již tehdy stály v radnici; oba umělci jsou, mimochodem podotčeno, jinak zcela neznámi.

⁵⁾ Priene, *Ergebnisse der Ausgrabungen und Untersuchungen in den Jahren 1895—1898* von Theodor Wiegand und Hans Schrader, v Berlíně 1904, obr. 209 nn. — Milet, *Ergebnisse der Ausgrabungen und Untersuchungen seit dem Jahre 1899*. Heft II. Das Rathaus von Milet von Hubert Knackfuss, v Berlíně 1908, obr. 6. a tab. I. a IV.

⁶⁾ Lys. XIII., 37; Antifon VI., 40; Aristof. Jezdci 640 n., Xen. Hell. II., 3, 55.

Blízko tholy i buleuteria, ale o něco výše, stály sochy desíti heroů attických, podle nichž byly pojmenovány fyly. Toto místo desíti *eponymů* bylo navštěvovatelům agory zvlášť na ráně; proto byly zde vystavovány nejdůležitější vyhlášky, jako na př. seznamy občanů, vojenskou službou povinných¹⁾ a pod.

O něco dále a výše, blíže cesty, kudy se chodilo na akropolis,²⁾ stálo sousoší *tyrannobijců*, Harmodia a Aristogeitona, dílo slavného tehdy sochaře Antenora. Bylo to místo kruhové, které se nazývalo orchestra (*ὄρχηστρα*).³⁾ V orchestře vystupovaly o slavnostech sbory ženské i mužské a provozovaly rozličné tance, provázené zpěvem.

Nejspíše uprostřed agory leželo *Leokorion* (*Λεωκόριον*), heroon postavené na památku dcer krále athenského Lea, které za doby hladu dobrovolně skončily smrtí, aby vlast zachránily. U Leokoria zabit byl Hipparchos r. 514 od Harmodia a Aristogeitona.⁴⁾ Na jiném místě, rovněž uprostřed agory, stála bronzová socha *Hermova* (*Ἑρμῆς ἀγοραῖος*), zjevný to doklad, že agora nebyla věnována jen účelům politickým, nýbrž též obchodním.⁵⁾ Naproti tomu není známo místo, kde stál oltář *dvanácti bohů* (*βωμὸς τῶν δώδεκα θεῶν*), jejž postavil Peisistratos mladší, syn Hippiův.⁶⁾ Po vyhnání tyrannů Atheňané

¹⁾ Aristot. *Ἀθ. πολ.* 53, 4.

²⁾ Arrian Anab. III. 16, 8 ἢ ἀνιμεν ἐς πόλιν.

³⁾ Timaios, *Lex. Plat.* s. v. *ὄρχηστρα* · τόπος ἐπιφανῆς εἰς πανήγυριν, ἐνθα Ἀρμόδιον καὶ Ἀριστογεΐτονος εἰκόνας.

⁴⁾ Thuk. I., 20, VI., 57. Arist. *Ἀθ. πολ.* 18, 3. Z ostatních zpráv zvlášť důležité jest scholion k Demosthenovi LIV. 7. Že si Leokorion máme představití uprostřed agory, toho dokladem jest zpráva Fanodemova (u Harpokrationa s. v.): τὸ δὲ Λεωκόρειον εἶναι φησι Φανόδημος ἐν θ' Ἀθιδος ἐν μέσῳ τῷ Κεραμειῳ; Kerameikos zajisté zde značí agoru právě tak jako u Pausania. — Je-li starověké podání o Leokorii jen lidová etymologie a značí-li Leokorion spíše svatyni neznámé jinak bohyně *Λεωκόρος* „pěstitelky lidu“, jak se domnívá Wachsmuth, *Die Stadt Athen* II., I., str. 416 n., nechávám nerozhodnuto.

⁵⁾ Schol. k Aristof. *Jezd.* 297 svědčí, že stál uprostřed agory (ἐν μέσῳ τῇ ἀγορᾷ ἰδρυται Ἑρμὸς ἀγοραῖον ἀγάλμα). Podle Filochora (u Hesych. s. v. *ἀγοραῖος* Ἑρμῆς) byla socha postavena za archontátu Kebridova. Nevíme sice, kterého roku byl Kebris archontem, ale zdá se, že to bylo před válkami perskými; Jan Kirchner, *Prosopographia Attica* II., str. 633 klade ho mezi leta 499/8—497/6.

⁶⁾ Wachsmuth, *Die Stadt Athen* I., 167 n., II., 434 klade jej na jižní kraj agory.

oltář rozšířili, ale věnovací nápis vyhladili. Oltář sloužil též za hlavní milník; všechny vzdálenosti v celé Attice byly měřeny od něho. Záhy počalo se ho užívat jako asyly, kterýžto význam zůstal mu i v dobách pozdějších.¹⁾

Jak velická byla agora, nevíme, ale zajisté smíme si ji představovati hodně rozsáhlou, poněvadž sloužila též za trh nejrozmanitějšího zboží. Prodávači měli vykázána určitá místa podle toho, co prodávali, tak že agora dělila se na mnoho částí či kruhů (*κύκλοι*). Tyto kruhy měly svá jména podle zboží, které se tam prodávalo; rybní trh na př. zval se prostě *οἱ ἰχθυῖες*, obilní *τὰ ἀλφίτα*, zelný *τὰ λάχανα*, hrnčířský *αἱ χύτραι* atd. Máme sice podrobnější zprávy o tom teprve pro doby pozdější, ale nelze pochybovati, že i pro dobu, o které jednáme, můžeme totéž předpokládati.²⁾

Nedaleko agory, a to již na úpatí akropole, leželo Eleusinion, svatyně Demetry a Kory, jakási filiálka starobylého a slavného chrámu v Eleusíně. Poloha Eleusinia patří také k sporným bodům topografie athenské. Příčina této nejistoty tkví v tom, že Pausanias³⁾ je připomíná v souvislosti s fontánou Enneakrunou, o jejíž poloze se badatelé, jak uvidíme dále, teprve dohodnouti nemohou. Není tedy divu, že bylo kladeno na nejrozličnější místa svahu akropolského, na sever, na východ, na jih i na západ⁴⁾; ba vyskytli se též, kteří je vůbec odlučovali od akropole a dávali na místa dosti vzdálená.⁵⁾ Za nynější doby mnoho přívrženců má mínění Dörpfeldovo,⁶⁾ dle něhož rozkládalo se Eleusinion západně od akropole, a to jižně od nově objevené svatyně Amynovy (v. níže str. 106 a obr. 32). To však souvisí s otázkou o Enneakruně, o níž pojednáme později (v. str. 114 nn.). Nechtějíce výklad ten předbíhati, poznamenáváme pouze tolik. Že Eleusinion leželo pod akropolí, toho zřejmým důkazem jest

¹⁾ Thuk. VI., 54, Herod. VI., 108 a II., 7, IG. I., 522.

²⁾ Srv. zajímavé líčení, které o trhu athenském podává Wachsmuth, Die Stadt Athen II., I, str. 443 nn.

³⁾ Paus. I., 14.

⁴⁾ Přehled příslušné literatury viz ve vydání Pausania od Hitziga a Blümnera, I., str. 190 n. a u Judeicha, Topogr., str. 257 n.

⁵⁾ Pittakis v 'Eφ. ἀρχ. 1854, str. 1221 a Forchhammer ve Philol. XXXIII., 1877, str. 118 nn. kladli Eleusinion do předměstí Agrai za Ilisem, nejnověji pak Svoronos v Journ. international d'archéologie numismatique IV., 1901, str. 420 nn. domníval se, že to byla Pnyx.

⁶⁾ Dörpfeld v AM. XVII., 1892, str. 440 a XIX., 1894, tab. 14.

svědectví nápisu, ve kterém se nazývá *Ἐλευσίνιον τὸ ὑπὸ τῇ πόλει*, t. j. Eleusinion pod akropolí.¹⁾ K tomu přistupuje zcela bezpečná zpráva, že posvátná loď, na které byl o slavnosti Panathenaji jako plachta napjat peplos, přinášeny v oběť Atheně, zakotvovala u Eleusinia.²⁾ Z toho patrně, že třeba Eleusinion hledati na úpatí akropole, a to blíže vchodu. Poněvadž pak strana jihozápadní, kde jest vše již odkryto, sama sebou odpadá, zbývá strana západní a severozápadní. Kdo souhlasí s Dörpfeldovým umístěním Enneakruny, musí přijmouti také jeho mínění o poloze Eleusinia; kdo však s ním souhlasiti nemůže, tomu nezůstává než rozhodnouti se v ten smysl, že Eleusinion leželo severozápadně od akropole, nedaleko agory.

Eleusinion patřilo k nejposvátnějším svatyním v Athenách; zde se shromažďovali o velkých mysteriích zasvěcenci, prve než se odebrali na pouť do Eleusiny.³⁾ Byla to rozsáhlá, uzavřená svatyně⁴⁾; byl-li tu však chrám, není jisto. Aspoň se výslovně nikde nepřipomíná. Víme jen, že tu stál oltář a že bylo pokládáno za těžké porušení mysterií, odvážil-li se kdo, položiti naň o této slavnosti prosebnou ratolest.⁵⁾ Po mysteriích konala se zde podle zákona Solonova schůze rady athenské, z čehož patrně, že to byla svatyně dosti rozsáhlá.⁶⁾ V jejím peribolu ležela také hrobka Immarada, syna eleusinského krále Eumolpa, symbol to jednoty mezi Athenami a Eleusinou.⁷⁾

Na severozápad od akropole, ale již blíže k Areiopagu, možno klásti malou svatyni *Kyloneion*, postavenou nejspíše na usmířenou toho, že druhové Kylonovi asi r. 632 př. Kr. proti danému slovu byli od Atheňanů věrolomně usmrčeni.⁸⁾

¹⁾ IG. III., 5, ř. 14 n. Podobně nazývá Eleusinion Klemens Alex. Protr. 3, 45 *τὸ ὑπὸ τῇ ἀκροπόλει*.

²⁾ Schol. k Aristof. Jezd. 566; totéž má Suidas s. v. *πέπλος*.

³⁾ IG. I., 1 sl. C. ř. 39 = Leges Graecorum sacrae e titulis collectae II., č. 3.

⁴⁾ Thuk. II., 17, 1.

⁵⁾ Andok. I., 110 a 116.

⁶⁾ Andok. I. 111; IG. II. 372, 4; 431, 30; III. 2, 3.

⁷⁾ Klem. Alex. Protr. 3, 45.

⁸⁾ Existence této svatyně opírá se o konjekturu. Ve scholiích k Sof. Ojd. Kol. 489 zachována jest zpráva Polemonova, že svatyně heroa Hesycha ležela *παρὰ τὸ Κυθώνιον ἐκτὸς τῶν ἐννεία πυλῶν*. K. O. Müller navrhl čtení *Κυλώνειον*, které se nyní obecně přijímá.

Druhé místo, kde stálo několik úředních budov pohromadě, bylo na severním úpatí akropole. Střediskem jejich bylo *prytaneion* (*πρυτανεῖον*), budova, kde mužové o stát zasloužili a vyslanci cizích států byli hostěni. Místo, kde prytaneion leželo, objeveno dosud nebylo, ale poloha jeho severně od akropole zajištěna jest svědectvím Pausaniovým.¹⁾ Ovšem domnívají se někteří badatelé, že prytaneion původně leželo jinde, totiž na „staré agoře“; na místo, kde je viděl Pausanias, bylo prý teprve později přeloženo.²⁾ Avšak o dvojím prytaneiu nevědí starší spisovatelé pranic a mimo to by takové přenášení veřejných budov bylo v topografii athenské beze vší analogie. Výklad ten je výsledkem viry v „starou agoru“ athenskou, kteráž však, jak jsme viděli svrchu (str. 82), nikdy neexistovala. — Prytaneion mělo za starších dob důležitější úkol než později. Podle Aristotela bylo před Solonem úřadovnou archonta eponyma a ještě za dob římských chovaly se tam zbytky zákonů Solonových, napsané na dřevěných deskách (*ἄξωνες*).³⁾ Proto mohli bychoť spíše projevit domněnku, že prytaneion byla stará radnice, v níž úřadovala rada a většina archontů a že později, když byla na agoře zřízena nová radnice a tholos, byla určena k hostění zasloužilých občanů a vzácných hostů.

Politický význam měly za doby starší také budovy blíže prytaneia. Bylo to t. zv. *Bukoleion* (*Βουκόλειον*), jež bylo původně úřadovnou archonta krále (*βασιλευς*), dokud nebyla k tomu účelu zřízena stoa královská na agoře. I později ještě zůstalo Bukoleion v jakémisi spojení s oním archontem. Jeho man-

¹⁾ Paus. I., 18, 3 uvádí, že jest blízko svatyně Aglauríny, která ležela na severním svahu akropole. S tím souhlasí též, co čteme u něho I., 20, 1, že totiž od prytaneia k divadlu rozkládá se „cesta trojnožek“.

²⁾ Curtius, Attische Studien II., v Gottingách 1865, str. 54 nn. (= Abh. d. Gött. Ges. d. Wiss. XII.) soudil, že prytaneion původně bylo na akropoli, pak že přeloženo bylo na starou agoru jižně od akropole a teprve v době římské přeneseno bylo na sever od akropole. I v posledním díle svém „Stadtgeschichte von Athen“, str. 244 setrval Curtius při svém mínění, až na to, že připouští s R. Schoellem (v Hermu VI., 1872, str. 18 nn.), že poslední přemístění prytaneia stalo se již v době hellenistické. — V nejnovější době také Judeich, Topographie, str. 266 n. klade původní prytaneion na svou starou agoru západně od akropole, ač výkopy tam takové budovy neobjevily.

³⁾ Aristot. *Ἀθ. πολ.* 3, 5. — Paus. I., 18, 3. Plut. Solon 25 a Harpokrat. s. v. *ἄξων*.

želka, zvaná basilinna nebo basilissa, byla tu o slavnosti anthesterii symbolicky zasnubována s Dionysem.¹⁾ Co značí jméno Bukoleion, nepodařilo se dosud vysvětliti.²⁾ Jak se zdá, byl jiný název pro touž stavbu též basileion.³⁾

Nejspíše v týchž místech ležela též stará úřadovna archonta polemarcha, která se původně nazývala polemarcheion, ale když ji polemarchos Epilykos svým nákladem dal přestavěti, jmenovala se podle něho Epilykeion (*Ἐπιλυκεῖον*). Více však o ní nevíme.⁴⁾

Z toho všeho jest patrno, že v době před Solonem byly na severní straně akropole úřadovny archonta eponyma, basilea a polemarcha. Takové budovy čekali bychom nejspíše na náměstí; proto kdo chce mermomocí uznávati „starou agoru“, měl by ji spíše klásti do těchto končin.

Na severní straně města známe z té doby ještě tři svatyně, jejichž polohu však přesně určití nemůžeme.⁵⁾ Na úpatí akropole, a to nejspíše na severozápad, ne příliš daleko od vchodu k ní, stálo Theseion (*Θησεῖον*), které se připomíná již za vlády Peisistratovy.⁶⁾ K němu patřilo rozsáhlé prostranství, na kterém se mohla konati též přehlídka vojska. Nedaleko bylo Anakeion (*Ἀνάκειον*), svatyně Dioskurů, kteří byli v Athenách ctěni jako *Ἄνακτες*, t. j. Ochraanci; také zde se připomíná rozsáhlé prostranství, kterého se užívalo k účelům vojenským.⁷⁾ Ještě dále, a to již na svahu akropole, nejspíše východně od jeskyň Pana a Apollona (str. 76), ležela svatyně Aglaurina, k níž patřil posvátný háj. Aglauros, dcera Kekropova, svrhla se sama se skály, když otevřela proti zákazu skříňku, kterou jí svěřila Athena, a uzřela v ní malého Erichthonia, ovinutého hady. Jak vypravuje Herodot, dostali se Peršané r. 480 podle této svatyně na akropolis,

¹⁾ Arist. *Ἀθ. πολ.* 35.

²⁾ Curtius (Stadtgesch. von Athen str. 51) domnívá se, že to byl původně královský dvorec s porážkou, Wilamowitz (Aristoteles und Athen II, str. 42) soudí, že to bylo místo, kde byl ctěn Dionysos v podobě býčí atd.

³⁾ Jen Pollux VIII, 111 připomíná basileion jako sídlo náčelníků fyl (*φυλοβασιλείς*) a tvrdí, že leželo u Bukolia.

⁴⁾ Naše vědomosti opírají se pouze o Aristotela *Ἀθ. πολ.* 3, 5.

⁵⁾ Paus. I, 17, 2—18, 2.

⁶⁾ Arist. *Ἀθ. πολ.* 15, 4.

⁷⁾ Andokides I. 45, Thuk. VIII. 93, 1.

ač tu jest skála velmi srázná.¹⁾ Při výkopech z r. 1897 bylo pátráno též po svatyni Aglaufině, ale marně.²⁾

Vrátíme-li se odtud, najdeme na severozápadní straně Athen pohřebiště u pozdější brány dipylské. Zde byly podniknuty výkopy r. 1871 a 1891, kteréž zjistily zde hroby dvojího druhu, starší z VIII. stol. a mladší z VI.—IV. stol.³⁾ V hrobech starších bylo pohřbívání obyčejnější než spalování, v mladších bylo tomu naopak. V hrobech starších nalezeny byly vásy s ornamenty geometrickými, které tehdaž nebyly odjinud známy; proto nazývají se podle prvního naleziště všechny hroby i vásy z té doby „dipylskými“ a mluví se rovněž o kultuře „dipylské“.⁴⁾

Jak již řečeno, převládalo v hrobech starších pohřbívání. Tak na př. mezi 19 hroby dipylskými, odkrytými r. 1891, byl pouze jediný, ve kterém byla nalezena bronzová popelnice s kostmi; ostatní hroby všechny svědčily o pohřbívání. Hroby byly as 2 m dlouhé a 1—1½ m široké a byly určeny pouze pro jednotlivce; stěny nikdy neměly kamenné obložení. Mrtvoly ležely na zemi samé, a to v poloze natažené; jen v jednom hrobě byla mrtvola, jak se zdá, pohřbena v sedě. Nebožtíci byli dobře oblečeni, často i náhradními rouchy opatřeni; měli šperky, ač ne mnoho, zejména ženy měly ve vlasech diademy. Kolem mrtvoly postaveny byly nádoby rozmanité: hrnce, misky, talíře, koněvky, poháry, amfory a měsidla; v nich bylo jídlo a víno. Ani skříňky s líčidlem a mastí nechyběly. U mužů ležela zbraň: meč, kopí, sekera, ale úplná výzbroj nebyla nikde. Zbraň byla již ze železa, zřejmý to doklad, že

¹⁾ Herod. VIII. 53.

²⁾ Ch. W. Weller na sjezdě amerického archaeologického ústavu v prosinci r. 1907 dokazoval, že Aglaufina svatyně ležela v místech blíže u Klepsydry, a to tak daleko na západ, jak dovolí Pelargikon (srv. Am. Journ. arch. 1908, str. 68 n.).

³⁾ Zprávy o výkopech z r. 1871 podali Štěp. Kumanudis v *Πρακτικά* 1873/4, str. 17 nn. a Hirschfeld v *Annali del Instituto* 1872, str. 13 nn. a *Monumenti* XI., tab. XXXIX. a XL., o výkopech z r. 1891 Alfred Brückner a Erich Pernice v *AM.* XVIII., 1893, str. 73 nn.

⁴⁾ Zejména v Eleusině objevil r. 1884 a 1888 Filios a r. 1895—1898 Skias četné hroby dipylské (srv. *Πρακτικά* 1884, 83 nn. a 1898, str. 73 nn., *Εφημερίς ἀρχ.* 1889, str. 171 nn. a 1898, str. 29 nn.). — O hrobech a vásách dipylských máme nyní pěknou monografii od dánského archaeologa Frederika Poulsena, *Die Dipylongräber und die Dipylonvasen*, v Lipsku 1905.

hroby ty pocházejí z doby pozdější než hroby v Mykenách. Hrob takto upravený nebyl zasypán hlinou, nýbrž nechán tam prostor volný. Než byl hrob uzavřen, vykonána ještě oběť nebožtíkovi; z ní pocházejí zbytky zvířecích kostí, v hrobech nalezené. Pak byl hrob pokryt trámy a prkny, které mnohdy byly pomalovány, a na něm zřízen násyp ze země, do kterého vsazena veliká hliněná amfora, pomalovaná zpravidla scénami pohřebními. Váša ta měla duté dno i sloužila nejen za náhrobek, nýbrž i za dutý oltář, kterým tekuté oběti, jako mléko, med, olej, víno a snad i krev obětních zvířat mohly téci do hrobu. Podáváme v obr. 26 takovou vášu náhrobní, jež nám může býti zároveň ukázkou slohu dipylského. Jest vysoká 1.23 m a chová se v národním museu athenském. Zde zobrazen průvod pohřební v několika řadách nad sebou. Lůžko, na němž nebožtík odpočívá, stojí na voze, dvěma koňmi taženém; nad ním vznáší se baldachýn. Průvod tvoří dlouhá řada mužů i žen naříkajících. V dolejšim pasu jsou vozy, které průvod doprovázejí. Jako ornamenty vyskytují se tu dvojité maeandry, soustředné kruhy s různici uprostřed, hákovitý kříž a šikmé čáry. Primitivní způsob, jakým jsou nakresleny osoby, ukazuje jasně, na jak nízkém stupni stáli tehdy ještě malíři vás.¹⁾

Ve dvou případech byly mrtvoly pochovány v hliněných nádobách (*αἱθροι*); jednou bylo to dítě, po druhé dospělý muž. Jsou to hrubé nádoby podlouhlého tvaru, dole zašpičatělé, kterých se v domácnostech užívalo k přechovávání potravin a vína. Mrtvola musila se sem vmáčknouti. V hrobech stály tyto urny šikmo, konec jejich zaražen byl do země.

Na hrobech VI. stol. stály nejčastěji vysoké mramorové stély (*στῆλαι*). Byly to tenké mramorové desky tvaru čtverhranného, které se do výše poněkud úžily. Nahoře ozdobeny byly akroteriem, obvykle v podobě palmetty, dole upevněny byly v nízkém postavi, na kterém napsáno bylo jméno nebožtíkovo, po případě též jméno umělce, jež stelu zhotovil. Hlavní totiž ozdobou jejich byl obraz nebožtíka, buď jen namalovaný na mramoru anebo vytvořený v plochém reliéfu, jež byl ovšem též

¹⁾ O vásách dipylských jednají: Dumont a Chaplain, *Les céramiques de la Grèce propre*, v Paříži 1888, I., str. 92 nn.; O. Rayet a M. Collignon, *Histoire de la céramique grecque*, v Paříži 1888, str. 23 nn.; Kroker v *Jahrb. d. arch. Inst.* I., 1886, str. 95 nn.; Walters, *History of ancient pottery*, v Londýně 1905, I., str. 280 a j.

pomalován. Každému, kdo se obírá dějinami řeckého umění, jsou dobře známy dvě stély, objevené ve Velanidece ve východní Attice, jež zdobí nyní národní museum athenské. Jest to nejprve stéla Lyseova, na níž je namalován Lyseas, oděný chitonem a

Obr. 26. Náhrobní vása dipylská. (Podle Collignona, *L'archéologie grecque* str. 283.)

plášťem, jak drží v pravé ruce pohár, v druhé ratolesti, a pak stéla Aristionova, zhotovená od sochaře Aristoklea, na níž zpodoběn jest v plochem, malovaném reliefu Aristion v plné zbroji.¹⁾

¹⁾ Hlavní dílo o náhrobních stélách attických jest od Alex. Conze, *Die attischen Grabreliefs*, v Berlíně 1890 nn.

Takové stély zdobily zajisté též hroby athenské. Že však z Athen žádná úplná náhrobní stěla z té doby se nedochovala, toho příčinou jest, že byly rozbity od Persanů a že se jich pak užilo jako staviva, když se Atheny opevňovaly novými hradbami. Z hradeb Themistokleových byly také při posledních výkopech r. 1906 některé zlomky jejich vytaženy,

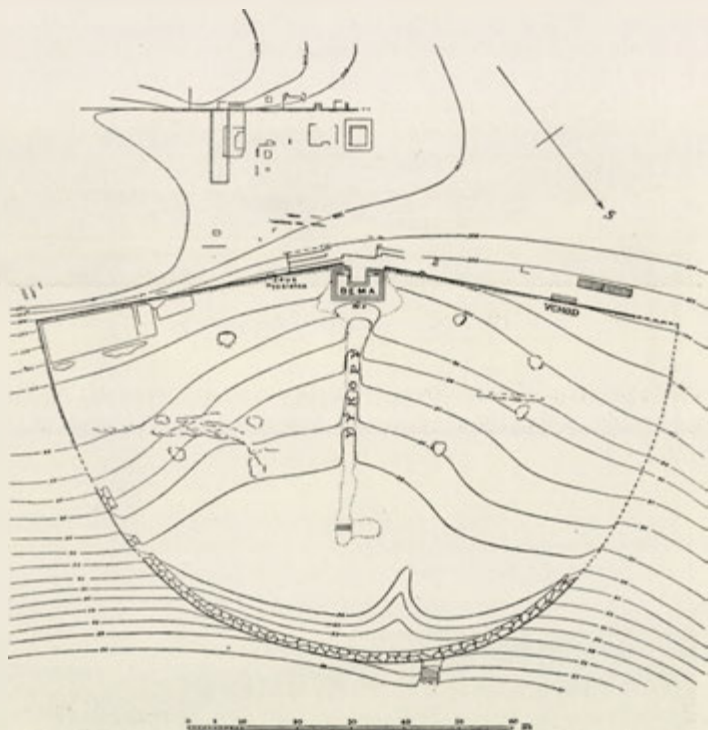
Máme některé toho stopy, že někdy také sochy nebožtíků zdobily hroby attické. Ovšem jsou z nich zbytky tak skrovné, že se musíme spokojiti pouhým konstatováním té věci.²⁾

Kráčíme-li od pohřebiště dipylského směrem jižním, najdeme na Pykně zbytky zajímavé stavby (obr. 27). Je to sněmoviště athenské, zvané taktéž Πνυξ (*Πνύξ*). Má podobu výseče kruhové, která se téměř blíží polokruhu; na šířku měří téměř 120 *m* a hluboká jest téměř 70 *m*. Tam, kde se oba poloměry v tupém úhlu sbíhají, vytesáno jest ve skále samé rozsáhlé řečniště s oltářem. Řečniště zvedá se na třech stupních a má nahoře rozsáhlou, přes 9 *m* širokou a přes 2 *m* hlubokou plochu volnou, za níž stojí oltář, mající podobu veliké krychle, která ovšem nyní jest v předu již otlučena. Před oltářem, jenž byl nejspíše zasvěcen Diovi agoraiovi, je stupínek, ve kterém kdysi, jak patrno ze zachovaných stop, zapuštěny byly čtyři kamenné desky s nápisy. Po obou stranách vedou na oltář menší stupně (obr. 28). Než nejen řečniště a oltář jsou vytesány ze skály samé, také obě stěny, které běží odtud paprskovitě v pravo a v levo, jsou vytesány ve skále, tak že tím vzniká terasa vyšší. Přímo za řečništěm pozorovati jest na oné vyšší terase stopy sedadel, ve skále vytesaných; snad byly určeny prytanům. V pravé stěně viděti jest čtyři široké stupně, kudy se mohlo shora dovnitř pohodlně vcházeti. Asi 4 *m* za vchodem zachovány zbytky zdi, kterou sněmoviště bylo ohrazeno. Myslíme-li si tuto zeď prodlouženu až k sedadlům prytanů — tam třeba si zajisté představiti zakončení jiné — dostaneme úzkou chodbu, kudy každý musil projíti, než se dostal ke vchodu; to nasvědčuje přísné kontrole, která se při vstupu do sněmoviště prováděla. Také levou stranu třeba si představiti týmž způsobem upravenou; a skutečně zachovaly se na příslušném místě stopy toho, že i zde

¹⁾ Srv. o tom článek Ferd. Noacka v *AM.* XXXII., 1907, str. 513 nn.

²⁾ Šíře o tom jedná M. Collignon, *Gesch. d. griech. Plastik I.*, str. 402 nn.

byl vchod, ale ten mohl vésti pouze k vyšším řadám. Na tom místě totiž, jak z půdorysu i z fotografie patrné, nebyla skála zcela odpracována, ale stojí tam dosud do značné výše. Tato nedbalost dělníků jest však pro nás důležitou pomůckou k vyzkoumání původního tvaru sněmoviště.

Obr. 27. Pnyx. (Podle Judeicha, Topogr. str. 349.)

Neméně zajímavá jest i kruhovitá zeď, která sněmoviště s druhé strany ohrazuje. Jak patrné z obr. 29, jest zbudována z ohromných kamenů, které jsou lámány z pahorku samého. Některé kameny jsou téměř 4 m dlouhé, přes 2 m vysoké a jdou 1.50 m do hloubky. Zvenčí mají tvar kvádrů až na to, že nejsou ani stejně veliké, ani pravidelně položené, ani na povrchu uhlazené;

také uvnitř nejsou zpracovány. Tato mohutná zeď jest na východní straně zachována až do výšky 4 m. Původně byla zajisté mnohem

Obr. 28. Pnyx. (Podle fotografie.)

vyšší; při nynější výšce byla by zcela zbytečná, poněvadž do téže výšky jde skála. Byla vystavěna zajisté proto tak massivní, že

Obr. 29. Ohrazení Pykny. (Podle fotografie.)

měla snášeti veliký tlak. Představíme-li si však celý ten polokruhovitý prostor obklopený vysokou zdí a vyplněný zemí, povlovně k řečništi se sklánějící, dostaneme tvar divadla řeckého. A že

Pnyx měla skutečně tvar divadla, o tom svědčí Pollux, jenž ji srovnává s divadlem, poznamenáváje, že to bylo místo blíže akropole, upravené dle starodávné prostoty, nikoliv dle nádhery divadelní.¹⁾ Nyní pochopujeme, jak mohli dělníci nechat v levém rohu od řečniště velký kus skály státi. Byla-li celá plocha zasypaná, byl blíže obvodu nános nejvyšší a proto ovšem ona skála tam nijak nevadila.²⁾

Občané, jdouce do sněmu, kráčeli podle oné obvodní zdi po schodech, jejichž stopy na severní straně dosud jsou patrný. Pak vešli na onu úzkou hořejší terasu, kde 6 úředníků, *ληξίαρχοι* zvaných, s 30 členy rady, zvanými *συνλογεῖς τοῦ δήμου*, nad tím bděli, aby nikdo nepovoláný do sněmu se nedostal. Oněch 30 členů rady bylo asi vybráno po jednom z každé tritty; mohlo tedy vcházení dít se dosti rychle. Uvnitř byla pro sněmovníky zřízena sedadla; nevíme však zda dřevěná či kamenná.³⁾ Z toho, že se mohlo na jedné straně vcházeti do dolních řad sedadel, na druhé však jen do řad vyšších, můžeme souditi, že jednotlivým fylám i trittyím bylo vykázano určité místo. Každý občan věděl, kde podle své příslušnosti bude sedět a podle toho vcházel buď pravým nebo levým vchodem. Místa trittyí byla nejspíše označena nápisy; aspoň se našel mezník s nápisem *Λακιαδῶν τριττῆς* nedaleko řečniště samého a druhý s nápisem *Κεραμεῶν τριττῆς* jižně od Pykny.

K doplnění našeho obrazu o athenském sněmovišti dodáváme, že Meton, astronom athenský z doby Perikleovy, umístil na zdi, která ohrazovala Pyknu, r. 433/2 př. Kr. velké sluneční hodiny (*ἡλιοτρόπιον*), které asi bylo viděti též z agory.⁵⁾

Aby nebylo nejmenší pochybnosti o tom, že máme před sebou skutečně sněmoviště athenské, nalezen byl r. 1839 v pravo od

¹⁾ Pollux VIII. 132 Πνύξ δὲ ἦν χωρίον πρὸς τῇ ἀκροπόλει, κατεσκευασμένον κατὰ τὴν παλαιάν ἀπλότητα, οὐκ εἰς θεάτρον πολυπραγμοσύνην.

²⁾ Podrobný popis Pykny podal americký archacolog John M. Crow v Papers of the American school of classical studies at Athens IV., 1885—86, str. 205; zde je též na str. 233 nn. uvedena příslušná literatura.

³⁾ Z Aristof. Arch. 25 mohlo by se souditi, že sedadla byla dřevěná, ale z Jezdců 783 nn., že byla kamenná.

⁴⁾ IG. I., 502 a 502. Mezníky jsou z mramoru pentelského; naleziště jejich jest dosvědčeno Pittaksem.

⁵⁾ Svědčí o tom Filochoros u schol. k Aristof. Ptákům v. 997.

Groh: Topografie starých Athen.

kamenného řečniště mezník s nápisem: *λόγος Πυκνός*.¹⁾ Přes to však byly až téměř do nejnovější doby pronášeny pochybnosti o tom, je-li to starověká Pnyx. I jest proto zajímavé, zmíniti se stručně o tom, jaké názory o významu této stavby byly pronášeny.

Že Spon pokládal Pnyx za Areiopag nebo že Stuart a Revett viděli ve sněmovišti Odeion Herodovo, tomu se konečně nedivíme. První, jenž poznal zde starověkou Pnyx, byl Richard Chandler.²⁾ Při tom pojmenování bylo by zajisté zůstalo, poněvadž poloha vrchu zprávám starověkým úplně vyhovuje, kdyby nebyly bývaly ve výklenku na levé straně od řečniště (v. obr. 28) nalezeny votivní desky, obětované Diovi Hypsistu na poděkování za šťastné uzdravení.³⁾ Ačkoliv tyto nápisy pocházejí vesměs z doby římské, kdy Pnyx již dávno pozbyla svého účelu jako sněmoviště, přece zavdaly příčinu, že celé toto místo bylo prohlášeno za oltář Dia Hypsista. Učinil to první Welcker; jeho mínění převzal a až do své smrti důrazně hlásal Curtius.⁴⁾ Podle Curtia nesmíme přý souditi, že by zde byl v dobách římských zařízen nový kult nejvyššímu bohu, nýbrž naopak, že tehdáž, když kult léčivých bohů zatlačil všechny kulty ostatní, také nejvyšší bůh nabyt v některých kruzích popularity zázračným léčením. Ono místo, které Chandler pokládal za sněmoviště, bylo prý sice určeno k tomu, aby se tu lid shromažďoval, ale ne k účelům politickým, nýbrž náboženským; bylo to starobylé, Diovi zasvěcené obětiště. K účelům sněmovním se podle Curtia naprosto nehodilo, poněvadž se půda od oltáře dolů sklání; je prý to jen libovolná domněnka, doplňují-li se vysoké zdi a utváří se tak půda k oltáři se sklánějící. Atheňané měli dosti vrchů, přirozeně se sklánějících; nepotřebovali tedy takové nákladné stavby. Nic není prý pro Atheňany charakterističtější než že ve svých stavbách přimykali se všude k přirozené povaze půdy. Curtius proto hledal vlastní sněmoviště athenské jinde, na svahu Museia.⁵⁾ Autorita Curtiova byla taková, že byla

¹⁾ IG. I., 501; nápis nalezen byl Pittakisem.

²⁾ Chandler, *Travels in Greece* II., str. 67 n.

³⁾ IG. III. 148—156.

⁴⁾ Bedf. Welcker, *Der Felsaltar des höchsten Zeus und das Peiasgikon zu Athen* (Abh. Berl. Akad. 1852, str. 325 nn.). — Arnošt Curtius, *Attische Studien* I. (= Abh. d. Ges. d. Wiss. zu Göttingen XI., 1862), str. 2i nn. a II. (= tamtéž XII., 1865), str. 68 nn.; *Stadtgeschichte von Athen*, str. 29 nn.

⁵⁾ Curtius, *Stadtgeschichte*, str. 61.

doba, kdy slušný filolog nesměl o oné stavbě užití slova „Pnyx“; nejvýše se dovolovalo říkati „tak zvaná Pnyx“ nebo „*bema Chandle-rianum*“. Po smrti Curtiově obnovil jeho mínění Drerup; pokládá Pyknu za prastarý skalní oltář, jenž později, když moc lidu vzrostla, proměněn byl v politické shromaždiště lidu.¹⁾ To je výklad sprostředkující, ale ovšem rovněž tak mylný jako výklad Curtiův. Neboť vycházíme-li od toho, co skutečně zachováno, nemůžeme si zachované zbytky vyložit jinak než jak výše bylo uvedeno, t. j. jako jakési divadlo čili sněmoviště. Že by bylo možno stavbu podobnou pořídit i laciněji na pahorku, přirozeně se sklánějícím, na př. na Museiu, jest sice pravda, ale rovněž je pravda, že ani na Museiu ani na jiných místech, kam se Pnyx kladla,²⁾ nebylo objeveno ani stopy po nějakém zřízení podobném. Nemáme práva, staré Atheňany mistrovati a rozhodovati, co mohli učiniti a co ne. Že by Pnyx v té formě, jak ji známe ze zachovaných trosek, sloužila původně kultu, je holá, ničím neodůvodněná domněnka. Co bylo na tom místě před tím, než bylo upraveno v sněmoviště, nevíme; výkopy zjištěno bylo pouze několik schodů skalních pod nynější půdou. Od té doby však, co byla Pnyx upravena mohutnou polokruhovitou zdí v uzavřené místo, byla sněmovištěm.

Jiné domněnky, které o účelu Pykny byly proneseny, stačí jen registrovati: Göttling pokládal ji za Pelasgikon, Wecklein za orchestru na agorě, Fallis za starou agoru, Svoronos konečně za svatyni Demetry a Kory, Eleusinion.³⁾ Při těchto domněnkách, které nejsou nijak odůvodněny, vadí též to, že původcové jejich nedovedou říci, kde se vlastně stará Pnyx rozkládala.

Zbývá, zmíniti se ještě o době, kdy Pnyx byla zřízena. Stavba polokruhovitá zdi je rozhodně mnohem pozdější než pelasgická

¹⁾ Engelbert Drerup, *Homer, Anfänge der hellenischen Kultur*, v Mnichově 1903, str. 65 a ve zvláštním článku ve *Philologu* LXIV., 1905, str. 83 nn.; proti němu Dörpfeld tamtéž LXV, 1906, str. 132 nn.

²⁾ Wachsmuth, *Die Stadt Athen I.*, str. 372 kladl ji na západní svah akropole a Lolling v *Nachrichten der Ges. d. Wiss. zu Göttingen* 1873, str. 464 na vrch Nymf. Lolling se ovšem brzy svého mínění vzdal (*Topogr.*, str. 311).

³⁾ Göttling, *Gesammelte Abhandlungen I.*, str. 68 nn.; Mik. Wecklein, *Sitzb. bayr. Akad.* 1887, str. 91 nn.; Fallis, *Pausanias auf der Agora von Athen*, v Mnichově 1895, str. 6 n.; Svoronos v *Journ international d'archéologie numismatique*, IV, 1901, str. 420 nn.

zeď, kterou byla obehnána akropolis. Je to tedy dílo řecké, a to z doby, kdy lid vymohl si rozhodující vliv ve státě athenském. To bylo však teprve v VI. stol. Proto tedy buď do doby Solonovy nebo ještě spíše do doby Kleisthenovy klásti jest stavbu Pykny.

Sestoupíme-li s Pykny, abychom se podívali na třetí pahorek, Muscion, zpozorujeme ve skále četné stopy někdejších

Obr. 30. Sedm křesel na úpatí Museia. (Podle fotografie.)

sídel lidských. Zdali však pocházejí z doby, o níž jednáme, jest nesnadno říci, poněvadž technika prací skalních jest za všech dob stejná. Přece však se zdá, že z dob předperských pochází aspoň sedm křesel vytesaných ve skále na sz. úpatí Museia (obr. 30). Křesla, pečlivě vytesaná, jsou zcela pohodlná: před nimi jest nízký stupínek, kterým se celé toto místo vyvyšuje nad své okolí. Na obrázku našem není ho viděti, poněvadž půda je zanesena pískem a hlínou.¹⁾ Po straně levé (se stanoviska pozorovatelova) je udělána ve skále lavička. Jaký byl účel oněch křesel, není dosti

¹⁾ Onen stupínek jest dobře viděti na obrázku u Curtia, Atlas von Athen, list VI, 4.

jasno. Judeich se domnívá, že je to jakási primitivní exedra, místo, kde si mohli obyvatelé odpočinouti a pohovořiti. Curtius soudí, že zde, pod širým nebem, zasedalo nějaké kollegium soudcovské.¹⁾ Curtiovo mínění zdá se nám pravdě podobnější.

Než vraťme se z této opuštěné krajiny opět do končin živějších. Tu zasluhuje zmínky vrch Areiopag (*Ἀρειος πάγος* = vrch Areův), jenž se od akropole povlovně na západ sklání, ale na ostatních stranách jest dosti příkrý (obr. 31). Schody, kudy se tam se strany jižní vcházelo, vznášejí se nyní dosti vysoko nad okolím, poněvadž se tu půda snížila. Jinak však je nyní

Obr. 31. Areiopag. (Podle fotografie.)

Arciopag holá skála, ve které jen rýhy označují místo někdejších staveb. Výkopy, které r. 1896 podnikl na straně západní německý ústav archaeologický, bylo zjištěno, že Areiopag byl hustě obydlen; byla odkryta také uzounká, křivolaká ulice, která sem z Kerameiku vedla.²⁾ Nejspíše na východní, nejvyšší části možno hledati místo, kde zasedala rada Areiopagitů (*ἡ ἐξ Ἀρείου πάγου βουλὴ*), která tehdáž byla nejvyšší strážkyní zákonů a rozhodovala pře, týkající se vraždy. Jak víme z popisu Pausaniova,³⁾

¹⁾ Judeich, Topogr. str. 354, Curtius, Atlas von Athen str. 20, Stadtgeschichte von Athen str. 27.

²⁾ Dörpfeld v *AM.* XXI, 1896, str. 459.

³⁾ Paus. I 28, 5—7.

stál zde oltář, zasvěcený Atheně Arei, který prý postavil Orestes, když byl působením Atheniným osvobozen od areopagitů ze zavraždění matky své. Zde byly též dva neotesané kameny, zvané *λίθος ὀργῆος* (kámen Pychu) a *λίθος Ἀναδείας* (kámen Nesmiřitelnosti); na prvním stával obviněný, na druhém žalobce.¹⁾ Zde byla vystavena také deska, na které byly napsány zákony o vraždě.²⁾ Vše bylo ovšem pod širým nebem; neboť soudcové nesměli býti s vrahem pod jednou střechou, aby se neposkvřili. Na Areiopagu připomíná se konečně jakási starobylá stavba, která měla ještě za doby císaře Augusta střechu z hlíny; byla-li to snad úřadovna areopagitů, nevíme.³⁾

Že můžeme místo, kde se konaly soudy nad vražedníky, klásti na východní stranu Areiopagu, tomu nasvědčuje toto. Pod Areiopagem na straně východní byla ve skále hluboká rozsedlina, která byla pokládána za sídlo mstných bohyň Erinyí (*Σεμναι*). Zde stály sochy a oltáře nejen těchto bohyň, nýbrž i, podle svědectví Pausaniova, sochy Plutona, Herma a Země, u nichž obětovali zvláště ti, kdož byli na soudě areopagitů osvobozeni.⁴⁾ Nyní jest zde půda částečně změněna, poněvadž zemětřesením odtrhl se kus skály. Na téže straně ukazoval se též hrob Oidipův. Na svahu Areiopagu, neznámo však kterém, ležela nejspíše též *svatyně Amazonek*, o nichž se bájilo, že válčice s Theseem, tento vrch obsadily.⁵⁾

Novou, zcela neznámou část starých Athen objevily nám výkopy německého ústavu, podniknuté řízením Dörpfeldovým od r. 1892—1895 v krajině mezi Areiopagem, Pyknou a akropolí.⁶⁾ Zde máme kus města, jaké bylo v VI. stol., s úzkými, křivolakými ulicemi, malými domy, starobylými svatyněmi a četnými stud-

¹⁾ Tak tyto názvy vyložil již Forchhammer v index lect. university Kielské za zimní běh r. 1843/4, str. 7. Dosti pravdě podobné jest mínění Wachsmuthovo v Pauly-Wissowově Realencyclopaedii II, str. 628, že to byly stupně, vytesané ze skály samé.

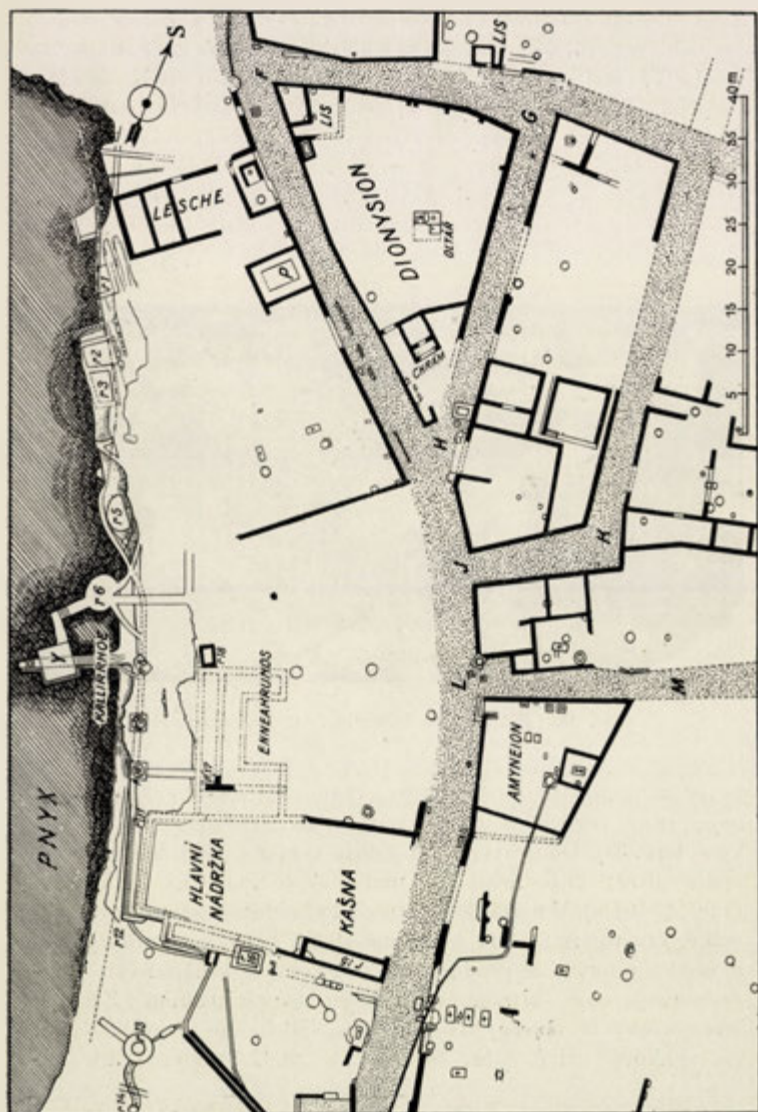
²⁾ Lys. I 30.

³⁾ Vitruvius II 5.

⁴⁾ Paus. I 28, 6. — Rozsedlinu onu připomíná Eur. El. 1270 n.; srv. též Aisch. Eum. 1037.

⁵⁾ O hrobě Oidipově v. Paus. I 28, 7; o svatyni Amazonek Aisch. Eum. 688 nn.

⁶⁾ Zprávy o nich uveřejněny jsou v Athen. Mitteilungen, sv. XIX. až XXI., XXVI. a XXX.; uvedeme je na příslušném místě.

Obr. 32. Krajina mezi Areiopagem, Pyknoia a akropolí (Podle A.M. XXX, 1905, tab. I.)

nami. Ovšem toto místo, kde se křižovaly cesty s několika stran, zakusilo v pozdějších dobách mnohých změn, tak že nad budovami z VI. stol. př. Kr. zvedaly se stavby z II. stol. po Kr. a ještě pozdější. Půdorys náš (obr. 32) podává pouze stavby, které lze s jakousi pravdě podobností klásti do doby předperské.

Zde budí především pozornost naši starobylá *svatyně Dionysova*, která má podobu nepravidelného trojúhelníka, kolem něhož se všech stran obíhají ulice.¹⁾ Zeď, kterou je obehnaná, zhotovena jest z téhož modravě šedého vápence, jako

Obr. 33. Část starého Dionysia. (Podle fotografic.)

je skála akropole a ostatních vrchů athenských, avšak jeví hojně stopy pozdějších oprav; jest zachována do značné poměrně výše (obr. 33). Do svatyně byl jediný vchod z postranní ulice na straně jižní; blíže něho stál malý, skoro nepatrný chrámeček (3.96×5.40 m). V rozsáhlé prostora za chrámem stál asi uprostřed velký, čtverhranný oltář v podobě stolu; rýhy v podstavci jeho nasvědčují tomu, že před ním stálo několik desk nápisných. Nejzajímavější objev učiněn však v rohu severozápadním. Zde objeven vinný lis (*ληνός*) toho způsobu, jakého se dosud v Řecku na venkově užívá (obr. 34). Je to malá stavba tvaru ne-

¹⁾ Popis svatyně podal Dörpfeld v AM. XX., 1895, str. 161 nn. s tab. 4.

pravidelného čtyřúhelníku, jejíž podlaha jest pokryta jemným stukem a skloněna do jednoho rohu; zde udělán ve zdi otvor, aby víno mohlo téci do veliké hliněné nádoby venku. Lisu toho se hojně užívalo; byl několikrát předěláván. Původně tvořil celý prostor svatyně, měřící asi 560 m², jediný celek; brzy však rozdělena svatyně dvěma příčnými zdmi, které se připínaly k chrámečku, ve dvě části: menší, přední, s chrámem, a větší, zadní, s oltářem a lisem. Zavřely-li se dvěře v jedné z těchto zdí, byl

Obr. 34. Lis v starém Dionysiu. (Podle fotografie.)

rozsáhlý peribolos s oltářem úplně nepřístupen. Pozoru hodno jest, že tu nebyly nalezeny nápisy ani dary votivní, které by se týkaly doby starší.

Jest otázka, komu byla tato svatyně zasvěcena. Z toho, že tu objeven vinný lis, možno souditi, že tu byl ctěn Dionysos. Dörpfeld se pokusil určití onu svatyni blíže, dovolávaje se řeči Apollodorovy proti Neaiře.¹⁾ Řečník zmiňuje se tu o předpisech obětních, týkajících se slavnosti anthesteríí, a dodává: „A ten zákon napsali na kamenné desce a postavili ve svatyni Dionysově

¹⁾ [Dem.] LIX., 73 nn.

u oltáře v Bažínách. A ta deska stojí ještě i nyní (t. j. 343—340 př. Kr., do které doby se ta řeč klade), hlásajíc nejasným písmem attickým, co tu napsáno. . . . A proto postavili ji ve velmi starobylé a posvátné svatyni Dionysově v Bažínách, aby nevěděl každý, co tu napsáno; neboť jen jednou za rok se otevírá, dvanáctého anthesteriona.“ Poněvadž v nově objevené svatyni byly před oltářem rýhy k umístění desk s nápisy a poněvadž také lze zadní část svatyně uzavřítí a od přední části, v níž byl chrám, úplně oddělití, soudí Dörpfeld, že zde našel Dionysion v Bažínách (*Διονύσιον ἐν Αἰμναις*), o kterém se zmiňuje také Thukydidés.¹⁾ A poněvadž za dob deštivých do těchto končin stéká voda se tří vrchů, z Pykny, Areiopagu a akropole, tak že i nyní je tu vlhko, domnívá se, že se tato krajina nazývala *Αἰμναι*, Bažiny.²⁾ Věc není však tak jistá, jak myslí Dörpfeld. I jinde stávaly nápisné desky před oltářem — sami shledali jsme (str. 94) toho doklad na Pykně —, oddělení zadní části svatyně od přední není původní, název „v Bažínách“ mohl se udržeti i jinde, třeba na místě tak označeném bažiny již dávno nebyly. Hlavní obtíž spočívá v tom, že poloha nově objevené svatyně vyhovuje zprávě Thukydidově jen tenkrát, připustíme-li, že dějepisec mohl mezi svatyněmi, které se rozkládaly od akropole „směrem hlavně jižním“ (*πρὸς νότον μάλιστα*), jmenovati též svatyni, která ležela přímo na západ. Leč o celém místě Thukydidově bude třeba podati výklad širší ke konci této kapitoly (str. 114 nn.), poněvadž s tím souvisí ještě jiné otázky.

Jižněji odtud objevena byla svatyně léčivého boha *Amyna* o jehož existenci neměli jsme před tím ani tušení.³⁾ Na rohu dvou ulic, k akropoli vedoucích, rozkládal se neveliký, posvátný okres v podobě nepravidelného čtyřúhelníku (obr. 32), prostřední jeho šířka byla 13 m, prostřední délka 19 m, takže zaujímal plochu asi 250 m². Ohrazen byl zdí, jejíž zbytky dosud jsou zachovány;

¹⁾ Thuk. II., 15.

²⁾ Dörpfeld původně se domníval (*AM.* XX., 1895, str. 180 nn.), že ono Dionysion je zároveň též Lenaion, ale později poznal, že *Διονύσιον ἐν Αἰμναις* a *Ἀθηναίων* jsou svatyně zcela různé, upustil od toho mínění a pokládá nově objevenou svatyni pouze za *Διονύσιον ἐν Αἰμναις* (tamtéž str. 368 nn.).

³⁾ Srv. popis Alfr. Koerte v *AM.* XVIII., 1893, str. 231 nn. s tab. 11 a XXI., 1896, str. 287 nn. s tab. 11; první článek je důležitý zvláště proto, že jsou tu zobrazeny votivní dary.

vchod byl se strany západní, kde zřízena byla dvojitá brána. Uvnitř okresu zachovaly se stopy po četných votivních darech, které zde na poděkování za šťastné uzdravení byly vystaveny; některé byly také ještě nalezeny. V pozadí byl chrámeček, rozměru ještě menších než právě připomenutý chrám Dionysiův (3·30 : 3·50 cm) a v něm mramorový stůl obětní a kruhovitá basis, na níž stával nějaký dar obětní. Před chrámem byla studna, 4 metry hluboká, do skály vyvrtaná; nyní, jsouc vyčištěna, dává opět dobrou pitnou vodu. Že však nebyla vždy vodou hojná, o tom svědčí zbytky starého vodovodu z VI. stol. př. Kr., kterým se do ní voda přiváděla. Již nalezené votivní dary — byly mezi nimi údy lidské, které se dosud v Řecku dávají do kostelů za šťastné uzdravení — ukazovaly jasně, že objeven okres boha léčivého; jméno jeho zjištěno bylo z nápisů, jichž velká část vytažena byla ze studny. Z nich jest patrné, že ve IV. stol. př. Kr. byla svatyně tato zasvěcena Asklepiovi a Amynovi. Poněvadž však kult Asklepiův, jak plyne z nápisu, Körttem důmyslně a zcela bezpečně doplněného,¹⁾ byl kult Asklepiův přenesen do Athen teprve o mysteriích r. 420 př. Kr., kdežto naše svatyně pochází z doby předperské, jest patrné, že božstvem, zde původně uctívaným byl Amynos; také se našlo věnování, které svědčí jedině Amynovi.²⁾

Nově objevená svatyně jest zajímavá tím, že v ní knězem byl také Sofokles. Ze dvou nápisů, zde nalezených³⁾ víme, že v polovici IV. stol. byl tento posvátný okres střediskem náboženského bratrstva, které pěstovalo kult Amynův, Asklepiův a Dexionův (*ὁργεῶνες τοῦ Ἀμύνου καὶ τοῦ Ἀσκληπιοῦ καὶ τοῦ Δεξιῶνος*). Tento Dexion nebyl nikdo jiný než Sofokles; hlásá nám totiž věrohodná zpráva starověká, že Sofokles byl po své smrti ctěn od Atheňanů jako heros Dexion, poněvadž přijal Asklepieia ve svém domě a postavil mu oltář.⁴⁾ A ve starém životopise čteme, že Sofokles zastával také kněžství boha Alona.⁵⁾ S tímto „Alonem“ nevěděli jsme si dříve rady; obyčejně se opravoval po návrhu

¹⁾ Alfr. Körte v *AM.* XXI., 1896, str. 314.

²⁾ *AM.* XXI., 1896, str. 296: *Δόφαντος Καλλίου ἐκ Κερ(αμείων) Ἀμύνω/ε* *εὐξάμενος* (z polovice IV. stol., př. Kr.).

³⁾ *AM.* XXI., str. 299 a 302 n.

⁴⁾ Etymol. magn. s. v. *Δεξιῶν*.

⁵⁾ Život Sofokleův § 11: *ἔσχε δὲ καὶ τὴν τοῦ Ἀλωνος ἱερωσύνην.*

Meinekově v Alkona, ačkoliv ani o kultu jeho v Athenách nebylo určitějších zpráv. Nyní vidíme jasně: v životopise jest stará chyba, místo Ἄλωνος třeba čísti Ἀμύνου. Rovněž rozumíme nyní, jak se stalo, že Sofokles přijal Asklepia. Když se r. 420 přenášel kult Asklepiův (z Epidauru) do Athen, přijal Sofokles, jako kněz staršího léčivého boha Amyna, nové božstvo; to značilo, že starý bůh nic nenamítá proti kultu nového božstva. Za to byl Sofokles po smrti ctěn zároveň s Amynem a Asklepiem na téměř místě.

Kromě těchto svatyní objeveny byly v těchto končinách i zbytky domů soukromých a snad i nějaké budovy veřejné, kterou Dörpfeld pokládá za leschu, místnost, kdež se občané mohli scházeti k rozpravám (v. plán v obr. 32). Nejznamenitějším však nálezem jest, že zde, na samém úpatí Pykny zjištěn byl konec vodovodu Peisistratova, v němž Dörpfeld vidí pramen Kallirrhoe, změněný od Peisistrata ve fontánu Enneakrunos. Leč výklad o této sporné otázce podáme až ke konci této kapitoly, až poznáme Kallirrhoi u Ilisu. Zatím postoupíme ve svém popisu starých Athen dále.

Na jihovýchodním svahu akropolském rozkládal se posvátný okres Dionysa Eleutherského se starobylým chrámem a divadlem. Kult tohoto Dionysa byl sem přenesen z Eleuther, městečka na rozhraní mezi Attikou a Boiotií, které bylo proslulé svým prastarým kultem Dionysovým. Eleutherští tvrdili, že se Dionysos u nich narodil, a nemálo si zakládali na starobylé, dřevěné soše Dionysově. Původně patřili k Boiotii, ale přidali se, nejspíše již v VI. stol., k Atheňanům. Tu byla stará socha Dionysova přenesena do Athen a umístěna v chrámě tehdaž zřízeném; Eleutherští spokojili se kopií. V jaké úctě chovala se tato stará socha, patrně z toho, že se ukazovala ještě za časů Pausaniových.¹⁾ Z chrámu samého zachovaly se jen nepatrné zbytky za skenou pozdějšího divadla; přece však lze z nich boznati aspoň tolik, že to byl chrám řádu dorského *in antis*, jenž se skládal z předsíně a celly.²⁾ Obě místnosti byly půdorysu čtvercového (strana celly měřila 6·5 m, strana předsíně asi 4 m). Stáří chrámu jest dosvědčeno stavebním materiálem. Základy totiž jsou z modravého vápence akropolského, na nich

¹⁾ Paus. I., 20. 3 a 38, 8; Diod. III., 66, 1.

²⁾ Dörpfeld, Das griech. Theater, v Athenách 1896, str. 14 nn.

spočíval sokl z velmi tvrdého, světlejšího vápence, jenž pocházel z lomů pod Hymettem u nynější vesnice Kará; vlastní stavba provedena byla z poru peirajského. Poněvadž se tyto tři druhy staviva vyskytují u všech budov předperských, lze klásti tento starý chrám do VI. stol. př. Kr.

Ještě skrovnější jsou zbytky starého divadla Dionysova (*τὸ ἐν Διονύσου θέατρον*). Původně bylo tu jen kruhovitě, dobře upěchované místo taneční, orchestra, kdež mohly sbory tančiti a zpívatí k počtě Dionysově. Že známe polohu a rozsah orchestry, jest zásluhou Vil. Dörpfelda, jenž v letech 1886 a 1889 objevil zbytky její na třech místech.¹⁾ Dle toho byla orchestra velmi rozsáhlá, majíc 24 m v průměru; okraj její byl lemován polygonálním modravým vápencem akropolským. Za to však nezachovalo se ani stopy po jevišti nebo po skeně; i zdá se vůbec, že v této době kamenné stavby k tomu účelu ani nebylo, nýbrž že pro hry dramatické, které se pořádaly pouze dvakráte do roka, zřizovala se dřevěná skena pokaždé zvlášť. Rovněž nezachovalo se téměř nic z hlediště. Od té doby co začal Thespis poprvé provozovati dramata v městě — stalo se tak podle svědectví kroniky Parské²⁾ mezi r. 535 až 533 — shromažďovalo se do Athen o slavnostech Dionysových mnoho obecnstva. V prvních letech spokojili se diváci asi tím, že se usadili na skále akropolské; aby se však mohl větší počet obecnstva dívati hrám, byla zřízena sedadla dřevěná, která se částečně opírala o skálu, ale na obou křídlech zbudována byla zcela volně. Ale když v 70. olympiadě (r. 500 př. Kr.) závodil tragický básník Pratinas s Aischylem a Choirilem, sřítla se tato sedadla, načež zbudováno bylo divadlo stálé.³⁾ Z tohoto nejstaršího, kamenného divadla máme pouze jediný čtverhranný kámen, na němž asi v polovici V. stol. př. Kr. bylo napsáno, že ona část, kde kdysi stál, jest vyhrazena služebníkům rady.⁴⁾

¹⁾ Dörpfeld na uv. m., str. 25 nn.

²⁾ Marmor Parium ř. 58, ep. 43.

³⁾ Suidas s. v. *Πρατίνης*. ἐπιδεικνυμένων δὲ τοῦτον συνέβη τὰ ἴκρια, ἐφ' ὧν ἐστήμεσαν οἱ θεαταί, πεσεῖν καὶ ἐκ τοῦτον θέατρον ᾠκοδομήθη Ἀθηναίοις.

⁴⁾ Kámen zobrazen u Dörpfelda. Das griech. Theater, str. 37. Nápis na něm zní *βολῆς ὑπηρετῶν*. Šíře o té věci pojednal jsem v Řeckém divadle, str. 140 nn.

Že v Athenách, a to v jižní části jejich, bylo více starobylých svatyní, než o kterých se nám zachovaly zprávy antické, o tom jsme se přesvědčili r. 1885 nálezem nápisu, jenž se týče s v a t y n ě K o d r a, N e l e a a B a s i l y .¹⁾ Je to usnesení rady a lidu z r. 418/7, podle něhož mají se propachtovati na dvacet let pozemky kolem svatyně oněch božstev. Pachtýř má se zavázati, že svým nákladem ohradí svatyni a že na pozemcích kolem ní zasadí nejméně 200 oliv. Veliký a těžký nápis ten nalezen byl v zemi jižně od divadla Dionysova; zdá se tedy, že nebyl nikam zavlečen, nýbrž že byl objeven na místě původním. Poněvadž pak nápisné desky, týkající se některé svatyně, byly v jejím posvátném okrese vystavovány, můžeme do oněch míst klásti tuto svatyni. Bohyně Basile není asi nic jiného než královna podsvětí Persefona. *Βασίλη* je totéž co *βασίλεια*²⁾ a na reliefu, nalezeném ve Faleru, jest bohyně, zpodobená jako Persefone, označena nápisně jako Basile.³⁾ Podle toho nemůže býti Neleus nikdo jiný než nelitostný (*υνηλέης*) vládce podsvětí Hades (Pluton). Attický král Kodros přistoupil asi naposled k těmto božstvům původním; podnět k tomu spojení zavdalo nejspíše, že se časem zapomnělo na původní význam Nelea, takže byl ztotožňován se zakladatelem rodu Neleoviců v Pylu, z něhož pocházel známý Nestor. Poněvadž pak Kodros pocházel z rodu Neleoviců, bylo snadno připojiti jeho kult k svatyni starších božstev Nelea a Basily.⁴⁾

Jihovýchodně od divadla, nedaleko Ilisu, ležel c h r á m D i a O l y m p s k é h o (*Ὀλυμπιεῖον*), jehož původ kladl se až do dob

¹⁾ IG. I., suppl., p. 66, č. 53a (= Dittenberger. Sylloge² 550). O nápisu tom velmi pěkně pojednal Arn. Curtius v Sitzber. Berl. Akad. 1885, str. 43 nn. s plánem (= Gesammelte Abhandlungen I., str. 459 nn.).

²⁾ Stef. Byz. 'Αγάμεια· λέγεται δὲ καὶ 'Αγάμη ὡς πρέσβεια πρέσβη καὶ τὸ βασίλεια κατὰ συναλοιφὴν βασίλη.

³⁾ 'Εφην. ἀρχ. 1893, tab. 9. — Také u Platona v Charmidu p. 153 A třeba čísti o palaestře Taureově, že ležela *καταντικρὺ τοῦ τῆς Βασίλης ἱεροῦ*; to je také původní čtení Bodleiana, opravené ovšem druhou rukou v *βασίλικῃς*. Tím ovšem mění se místo děje. Kdežto dosud se soudilo, že *τὸ τῆς βασίλικῃς ἱερὸν* značí svatyni Dia Osloboditele vedle stoe královské na agoře, jest nyní patrné, že třeba si palaestru Taureovu představovati v zcela jiných končinách Athen. Z vydavatelů Platonových má správné čtení dosud jedině Jan Burnet (Platonis Opera vol. III., v Oxfordě 1903).

⁴⁾ Srv. o tom výklad Karla Roberta a Ed. Meyera v Hermu XXX., 1895, str. 286 nn.

Deukalionových. Při potopě světa, tak se bájilo, utekl se Deukalion do Athen a když voda opadla, zbudoval zde na poděkování Diovi chrám; na důkaz toho ukazoval se také za dob Pausaniových nedaleko odtud hrob Deukalionův.¹⁾ Peisistratos si umínil, přestavěti velkolepým způsobem prostý chrám původní; jeho synové v tom pokračovali. Výkopy, které r. 1883 a v letech následujících podnikl Angličan F. C. Penrose,²⁾ zjistilo se, že chrám Peisistratovců měl býti mnohem větší než Hekatompedon na akropoli (cella asi 35 : 15 m); také se našly nežlábkované žernovy sloupové z poru, z jichž jeden měřil v průměru 2.38 m. Podle Vitruvia³⁾ měl prý Peisistratos čtyři architekty, kteří položili základy chrámu; Vitruvius uvádí dokonce i jména jejich, což jest pro dobu tak starou velmi podezřelé. Svržení vlády Peisistratovců (r. 510) způsobilo náhlé přerušení díla; Atheňané neměli chuti, pokračovati v díle, začatém od tyrannů, i zůstal proto chrám nedokončen. Jak daleko stavba dospěla, nevíme; zdá se však, že postoupila přece nad základy, poněvadž Aristoteles uvádí Olympieion vedle pyramid egyptských a Polykratových staveb na ostrově Samu, vyčítaje Peisistratovi, že takovými pracemi týral lid.⁴⁾ Orientace chrámu byla poněkud jiná než stavby pozdější, jejíž trosky dosud budí náš obdiv.⁵⁾ Vůbec, chceme-li si představit staré Olympieion, musíme si odmysliti nynější jeho tvar, zejména onu rozsáhlou terasu, na které se zvedá nad své okolí.

Blíže Olympieia byla starobylá s v a t y n ě Z e m ě (*Γῆ Ὀλυμπία*). Ještě za časů Pausaniových, ukazovala se zde rozsedlina asi loket široká a vyprávělo se, že tudy otekla voda po potopě Deukalionově. Každoročně házely se tam pšeničné koláče, na-

¹⁾ Marm. Par. ř. 6, ep. 4. Paus. I., 18, 8.

²⁾ *JHS.* VIII., 1887, str. 272 nn.; *Principles of Athenian architecture*, 2. vyd., v Londýně 1888, str. 74 nn. s tab. 37 nn.

³⁾ Vitruvius VII. praef. 5.: Athenis Antistates et Callaeschos et Antimachides et Pormos (Porinos cod. Gudianus) architecti Pisistrato aedem Iovi Olympio facienti fundamenta constituerunt, post mortem autem eius propter interpellationem rei publicae incepta reliquerunt. Zvláště podezřelé jest jméno čtvrtého architekta, zejména ve znění Porinos, které upomíná na poros, z něhož chrám byl zbudován.

⁴⁾ Aristoteles, *Polit.* VIII. (V.) p. 1313b 23.

⁵⁾ Jindř. N i s s e n, *Orientation. Studien zur Geschichte der Religion*, 2. seš., v Berlíně 1907, str. 175 nn.

mazané medem.¹⁾ Zdali zde byl chrám, nevíme; za dob pozdějších tomu tak nebylo, poněvadž Pausanias mluví pouze o posvátném okrese (*τέμενος*). Ovšem za jeho doby byla tato svatyně pojata v peribolos Hadrianova Olympieia.

Jihozápadně od Olympieia, blíže Ilisu, rozkládal se posvátný okres Apollona Pythického, zvaný *Pythion*. Zde postavil Peisistratos mladší, syn Hippiův, oltář Apollonovi na památku svého archontátu (mezi r. 523—511). Oltář ten viděl ještě Thukydides,²⁾ jenž uvádí nápis jeho, podotýkáje, že jest psán nejasnými písmeny (*ἀμυδροῖς γραμμασι*):

*μνημα τὸδ' ἦς ἀρχῆς Πεισίστρατος Ἰππίου υἱὸς
θῆκεν Ἀπόλλωνος Πυθίου ἐν τεμένει.*

Římsa onoho oltáře s nápisem téměř celým objevena byla r. 1877 na pravém břehu Ilisu nedaleko Kallirrhoe.³⁾ Tím jest poloha Pythia zjištěna, ačkoliv ovšem nemůžeme přesně stanovit jeho rozsáhlost. Ještě jiný nález epigrafický přispěl nám ku pomoci. R. 1872 byly v týchž místech objeveny tři velké kruhové base, na kterých kdysi stávaly bronzové trojnožky, odměna to vítězných sborů.⁴⁾ Poněvadž se v nápisech na nich připomíná vždy jediný choregos pro dvě fyly, jest patrné, že zde byly vystavovány trojnožky, získané o thargeliích, slavnosti Apollonově, v květnu konané; neboť pro tuto slavnost ustanovoval archon vždy ze dvou fyl po jednom choregovi pro lyrické sbory hochů i mužů.⁵⁾ Poněvadž pak máme dosvědčeno, že vítězné trojnožky z thargelií byly vystavovány v Pythiu,⁶⁾ je tím poloha této svatyně znova bezpečně zaručena. Zdá se, že zde byl pouze posvátný okres, nikoli však chrám; také Pausanias připomíná tu pouze sochu Apollonovu.⁷⁾

¹⁾ Paus. I., 18, 7.

²⁾ Thukyd. VI., 54.

³⁾ O nálezu tom pojednali Kumanudis (*Ἀθήναιον* VI., 1877, str. 149 n.) a Curtius (*Hermes* XII., 1877, str. 492 nn.). Nápis jest nyní otištěn v *IG.* I., suppl., p. 41 č. 373e.

⁴⁾ *Πρακτικὰ τῆς ἀρχ. ἐταιρίας* 1872—3, str. 25. Nápisy jsou nyní otištěny v *IG.* II., 3, č. 1236, 1237, 1251.

⁵⁾ Antifon VI., 11, Aristot. *Ἀθ. πολ.* 56, 3.

⁶⁾ Isaios V., 41, Plato, *Gorgias*, p. 472 A; Fotios a Suidas s. v. *Πυθιον* *ιερόν Ἀπόλλωνος ὑπὸ Πεισιστράτου γεγονός, εἰς ὃ τοὺς τρίποδας ἐτίθει αὐ οἱ τῷ κυκλίῳ χορῷ νικήσαντες τὰ θαργήλια.*

⁷⁾ Paus. I., 19, 1.

Blíže Pythia, neznámo však na které straně, ležela svatyně Apollona Delfinia, ochránce delfinů a plavby vůbec, *Delfinion*, jejíž původ kladl se až do doby Theseovy.¹⁾ Říkalo se, že zde kdysi bydlel Aigeus, otec Theseův, a ukazovalo se tu ohrazené místo, kam prý vyhlídl Aigeus číši s jedem, kterým chtěl z návodu Medeina otrávit neznámého syna svého. Hermovce, která stála u vchodu na straně východní, říkalo se „Hermes u brány Aigeovy“.²⁾ Zde stál chrám, zasvěcený Apollonu Delfiniovu a Artemidě Delfinii, kde se každoročně 6. munichiona (v dubnu) konala slavnost Delfinia, při níž vybrané dívky, držíce v rukou prosebné ratolesti olivové (*ἱκετήρια*); ovinuté bílou vlnou, prosily Apollona i Artemidu za slitování. Také tyto obřady byly spojeny záhy s bájí o Theseovi a bájilo se, že prý Theseus první položil do Delfinia tyto ratolesti než odplul na Kretu s dívkami a hochy, určenými pro Minotaura. Nedaleko Delfinia bylo místo, zvané *ἐπὶ Δελφινίῳ*. Zde zasedal pod širým nebem hrdelní soud, jenž rozhodoval o zabíjení, po zákoně přípustném. Přiznával-li se totiž obžalovaný k tomu, že někoho zabil, ale tvrdil-li, že měl k tomu podle zákonů plné právo, jako na př. když někdo zabil cizoložníka, přistihnuv jej *in flagranti*, byl souzen od tohoto soudu.³⁾ Podle báje byl prý Theseus sám první souzen tímto soudem, když zabil Pallanta a jeho syny, kteří proti němu se vzbouřili.⁴⁾ Že soud konal se pod širým nebem, dalo se proto, že ani soudcové ani žalobce nechtěli býti pod jedním krovem s vrahem, aby se sami neposkvřnili.⁵⁾

Nejspíše někde v těchto končinách ležel také jiný starobylý chrám *Palladion*, zasvěcený Atheně.⁶⁾ U něho leželo místo

¹⁾ Plut. Thes. 12, 14, 18; Paus. I., 19, 1.

²⁾ Plut. Thes. 12.

³⁾ Demosth. XXIII., 74, Aristot. *Ἀθ. πολ.* 57, 3; Paus. I., 28, 10; Harpokr. s. v. *ἐπὶ Δελφινίῳ*. — Justus Hermann Lipsius, Das attische Recht und Rechtsverfahren, I., v Lipsku 1905, str. 131 nn.

⁴⁾ Paus. I., 28, 10. Podle Etym. magn. 358, 57 bylo to pro zabíjení lupičů Skeirona a Sinia; Pollux VIII., 119 spojuje obě pověsti.

⁵⁾ Antifon V., 11.

⁶⁾ Že leželo na jihovýchod, tomu nasvědčuje zpráva Kleidemova (u Plut. Thes. 27), kde se jmenuje Palladion vedle Ardettu. Také nápis IG. III., 71 pochází podle nejhodnověrnějšího svědectví Sponova z končin Olympieia. Ovšem i tak je dosti volnosti v umístění svatyně. Judeich, Topogr., str. 372 klade Palladion do krajiny za Ilisem, a to na vršek, na němž stojí nyní větrný mlýn.

zvané *ἐπὶ Παλλαδία*, kde se pod širým nebem konal soud pro vraždu neúmyslnou, pro zjednání vraha a pro usmrcení otroka, metoika nebo cizince.¹⁾ Zde byl podle pověsti první souzen Demofon, syn Theseův, ale příčina udává se různě.²⁾

Přejdeme-li od těchto svatých k Ilisu, octneme se u pramene Kallirrhoe. Podle svědectví Thukydidova (II., 55) byla Kallirrhoe, kteráž měla dříve zřídla otevřená, změněna od Peisistrata a jeho synů v umělou fontánu *Enneakrunos* (*Ἐννεάκρουνος*), nazvanou tak proto, že z ní voda devíti proudy vytékala. Tato studně jest od mnohých let předmětem prudkého sporu mezi topografy: otázka o její poloze patří nyní k nejpalčivějším problémům topografie athenské.³⁾ Podnět k různým názorům zavádají tyto věci:

1. Thukydidés nepraví výslovně, že Enneakrunos ležela u Ilisu, a Pausanias připomíná Enneakrunu, když popisuje agoru (v kap. 14.) a nikoliv, když mluví o krajině u Ilisu (kap. 19, 5).

2. Při výkopech, které r. 1893 podnikl Řek Ondřej Skias, nebylo u Ilisu na místě, které se dosud nazývá Kallirrhoe, nalezeno ani stopy po nějaké větší fontáně, naproti tomu nalezl Dörpfeld r. 1892 zbytky studně na úpatí Pykny, přímo proti vchodu na akropolis.

Obtíže tedy jsou dvojí. Spočívají jednak v různých zprávách starověkých, jednak v nesrovnalosti mezi nálezy archaeologickými. Chceme-li o této otázce utvořit si náležitý obraz, učiníme nejlépe, když si každou tuto stránku proběheme zvlášť.

Co se zpráv literárních týče, třeba nejprve uvážiti v souvislosti celé místo Thukydidovo.⁴⁾ Na uvedeném místě zmiňuje se Thuky-

¹⁾ Aristot. *'Αθ. πολ.* 57, 3 a j.

²⁾ Paus. I., 28, 8 n. a j.

³⁾ Literatura o této věci jest sebrána ve vydání Pausania od Hitziga a Blümnera I., str. 166 a v komentáři Frazerově II., 114 nn.; výbor z toho u Judeicha, *Topogr.*, str. 180. — Z nejnovější literatury bylo by třeba uvéstí článek Carrollův v *Class. review* 1905, str. 325 nn. a jeho obšírný exkurs III. ve vydání první knihy Pausaniovy, str. 242 nn., dále článek Wheelerův v *Class. review* 1906, str. 330 n. — Z naší literatury uvádím články Práškovy v Českém museu filologickém 1896, str. 61 nn. a 1897, str. 26 nn., a Duškovy ve Věstníku českých professorů IX, 1901/2, str. 162 nn. a 248 nn.

⁴⁾ Pojednal jsem o tom v Listech filologických XXIV, 1907 str. 1 nn. a 174 nn.

dides o tom, že Atheňané na počátku války peloponneské neradi se stěhovali z venkova do města, poněvadž byli zvyklí, více než jiní kmenové řečtí, bydleti na venkově. Tak bylo prý již za dob nejstarších. Celá Attika skládala se tehdaž z malých městeček, která měla vlastní samosprávu. Teprve Theseus, zrušiv jejich úřady, převedl všechno obyvatelstvo do Athen, jež se od té doby staly velkým městem. Jaké však byly Atheny před Theseem, o tom pronáší se Thukydides v knize II., kap. 15 takto:

(§ 3) τὸ δὲ πρὸ τούτου ἡ ἀκρόπολις ἡ νῦν οὖσα πόλις ἦν καὶ τὸ ὑπ' αὐτὴν πρὸς νότον μάλιστα τετραμμένον.

(§ 4) τεκμήριον δέ· τὰ γὰρ ἱερὰ ἐν αὐτῇ τῇ ἀκροπόλει καὶ ἄλλων θεῶν ἐστὶ καὶ τὰ ἔξω πρὸς τοῦτο τὸ μέρος τῆς πόλεως μᾶλλον ἰδρῦνται, τὸ τε τοῦ Διὸς τοῦ Ὀλυμπίου καὶ τοῦ Πύθιου καὶ τὸ τῆς Γῆς καὶ τὸ ἐν Αἰμυναίῳ Διονύσου, ὃ τὰ ἀρχαίό-τερα Διονύσια τῇ δωδεκάτῃ ποιεῖται ἐν μηνὶ ἀνθεστηριῶνι, ὥσπερ καὶ οἱ ἀπ' Ἀθηναίων Ἴωνες ἔτι καὶ νῦν νομίζουσιν. ἰδρῦνται δὲ καὶ ἄλλα ἱερὰ ταύτῃ ἀρχαῖα.

(§ 5) καὶ τῇ κρήνῃ τῇ νῦν μὲν τῶν τυράννων οὕτω σκευασάντων Ἐννεακρόνῳ καλουμένη τὸ δὲ πάλαι φανερῶν τῶν πηγῶν οὐσῶν Καλλιρροῇ ὀνομασμένη ἐκεῖνοί τε ἐγγὺς οὖσῃ τὰ πλείστον ἄξια ἐχρῶντο καὶ νῦν ἔτι ἀπὸ τοῦ ἀρχαίου πύο τε γαμικῶν καὶ ἐς ἄλλα τῶν ἱερῶν νομίζεται τῷ ὕδατι χρῆσθαι.

(§ 6) καλεῖται δὲ διὰ τὴν παλαιὰν ταύτῃ κατοίκησιν καὶ ἡ ἀκρό-πολις μέχρι τοῦδε ἔτι ὑπ' Ἀθηναίων πόλις.

Pro důležitost věci podáváme též překlad.

(§ 3) Před ním (t. Theseem) však akropolis nynější byla městem a to část, která pod ní hlavně na jih jest obrácena.

(§ 4) Důkazem toho jest: na akropoli samé jsou svatyně i jiných bohů (kromě Atheny) a svatyně mimo ni jsou položeny spíše na tuto stranu města, na př. svatyně Dia Olympského, Pythion, svatyně Země, jakož i svatyně Dionysova v Bažínách, kde se slaví starší Dionysie dvanáctého dne v měsíci anthesterionu, jakož jest ještě i nyní obyčejem u Ionů, od Atheňanů pocházejících. Také jiné starobylé svatyně leží na této straně.

(§ 5) A studně, která se nyní nazývá Enneakrunos (Devíti-studní), poněvadž ji tyrannové tak upravili, která však dříve, poněvadž prameny byly zjevné, slula Kallirrhoe (Krásnotoká), užívali tehdejší obyvatelé k nejdůležitějším úkonům, poněvadž

byla blízko, a ještě i nyní jest od starodávna obyčejem, užívati té vody před svatbou a k jiným obřadům.

(§ 6) A konečně nazývá se akropolis pro staré zde osídlení až dosud od Atheňanů ‚polis‘ (město).

Tvrdí tedy Thukydides, že před Theseem skládalo se město pouze z nynější akropole a z *té části, která pod ní směrem hlavně jižním se rozkládá*. Tento soud, k němuž došel Thukydides vlastním přemýšlením, snaží se dokázati těmito fakty:

1. Na akropoli byly nejstarší chrámy,
2. chrámy mimo akropolis zřízeny byly hlavně v této části města, na př. Olympieion, Pythion, chrám Země, svatyně Dionysova v Bažínách (*ἐν Λίμναις*),
3. zde ležela také studna Enneakrunos, dříve Kallirrhoe zvaná,
4. akropolis nazývá se až dosud *πόλις*, t. j. město.

Důvody 1. a 4. týkají se akropole, důvody 2. a 3. rozlohy ostatního města. O správnosti 1. důvodu netřeba se šířiti; viděli jsme sami, že na akropoli byly starobylé chrámy. Že také důvod 4. jest správný, o tom nás poučují četné nápisy, nalezené na akropoli, v nichž jest ustanovení, že mají býti postaveny na akropoli, důsledně vyjadřováno výrazem *ἐν πόλει*; teprve od r. 390 vyskytuje se místo toho *ἐν ἀκροπόλει*.¹⁾ Leč tyto důvody můžeme úplně nechat stranou, poněvadž se naší otázky přímo netýdokají. Za to však třeba tím důkladněji přihlédnouti k důvodům ostatním.

Svatyní Dia Olympského a Pythiem nemůže Thukydides rozuměti nic jiného než svatyně v jihovýchodní části města, o kterých jsme právě pojednali (str. 110 nn.); nikdo ze souvěkvců jeho nemohl si slova ta jinak vykládati. Svatyní Země míní Thukydides nejspíše svatyni blíže Olympieia (v. str. 111). Připomíná sice Pausanias²⁾ také na jihozápadním svahu akropole svatyni Země, ochránkyně mládeže (*Γῆ κορυτορῳφος*), ale svatyně u Olympieia byla zajisté starobylejší, poněvadž se připínala k útvaru půdy, totiž k rozsedině, kudy prý po potopě voda odtékla. Proto

¹⁾ Doklady u Viléma L a r f e l d a, Handbuch der griech. Epigraphik, sv. II., v Lipsku 1902, str. 717.

²⁾ Paus. I. 22, 3.

soudím, že tato jest zde míněna.¹⁾ Pouze o čtvrtém chrámu, Dionysiu v Bažínách, k němuž se pojila slavnost anthesterií, nelze říci nic určitého, poněvadž poloha jeho není dosud zjištěna. Že by jím byl chrám Dionysův, Dörpfeldem pod Pyknou, západně od akropole objevený, není jisto (v. str. 106).

Zcela jinak vykládá si zmínku o těchto svatyních Dörpfeld.²⁾ Především se domnívá, hned v počáteční větě (§ 3) třeba slovům *ὅτι ἀντὶν* rozuměti tak, že se jimi míní pouze svah akropole, nikoliv však celá část města pod akropolí se rozkládající. Vycházejí z představy, že Atheny před Theseem zaujímaly pouze akropolis a svah její, a to hlavně jižní, hledá ovšem svatyně, od Thukydida připomenuté, na svahu akropole, nikoli až u Ilisu. Tu hodila se mu dobře zpráva Pausaniova o svatyni Země, ochrankyně mládeže, na jihozápadním svahu akropole. K této svatyni Země připojuje Dörpfeld nově objevenou svatyni Dionysovu západně od akropole, kterou prohlašuje za Dionysion v Bažínách. Zbývá mu pak určití ještě dvě svatyně na svahu akropole: Pythion a svatyni Dia Olympského. Za Pythion pokládá Dörpfeld jeskyni Apollonovu na severozápadním svahu akropole (v. str. 76). Zde lokalisovala báj setkání Apollona s Kreusou; jeho plodem bylo zrození Iona, jenž vychován byl v Delfech.³⁾ Tato svatyně byla podle Dörpfelda takřka filiálkou delfského chrámu; Apollon zde ctěný byl tedy *Πυθίος* a ona jeskyně mohla se proto nazývati Pythion. Svatyni Dia Olympského hledá Dörpfeld o něco dále na východ odtud, rovněž na severním svahu akropole. Dovolává se totiž zprávy Strabonovy,⁴⁾ že od oltáře Dia bleskometce, kterýž byl ve zdi mezi Pythiem a Olympieiem, pozorovány byly v určité době blesky u hory Harma (u Fyly); z toho soudí, že blíže oné jeskyně Apollonovy (Pythia) byla svatyně Dia Olympského.

¹⁾ Arn. P f u h l v Gött. gel. Anzeigen 1907, str. 471 poukazuje na doklad stáří této svatyně k podobným starým místům kultu v Olympii (*στόμιον*) a v Delfech (*χάσμα*).

²⁾ *AM.* XX., 1895, str. 189 nn., potom ještě několikrát, naposledy ve Philologu LXV., 1906, str. 134 nn.

³⁾ Báj tuto dramaticky zpracoval Euripides v Ionu.

⁴⁾ Strabon IX., p. 404 praví o Pythaiitech, že pozorovali po tři měsíce, každého měsíce tři dny a tři noci, od oltáře Dia bleskometce (*ἀπὸ τῆς ἐσχάρας τοῦ ἁ. τραπαίου Διός*), ukáží-li se blesky u vrchu Harma. O tom oltáři pak poznamenává: *ἔστι δ' αὐτῇ ἐν τῷ τείχει μεταξύ τοῦ Πυθίου καὶ τοῦ Ὀλυμπίου*.

Nelze pochybovati, že odtud, se severního svahu akropole, bylo k hoře, zvané Harma („Vůz“), lépe viděti než od Ilisu. Že z těchto čtyř svacyň leží pouze jediná na jižní straně, Dörpfeldovi nijak nevadí. Tvrdí totiž, že slova Thukydidova v § 4 *πρὸς τοῦτο τὸ μέρος τῆς πόλεως* nemají týž význam jako *πρὸς νότον μάλιστα* v § 3; Thukydides chce prý říci, že ony svatyně rozkládaly se „směrem k této části města“, t. j. (poněvadž město bylo na akropoli) „na svahu akropole“. Je-li výklad ten správný, bylo by ovšem vše v nejlepší shodě; neboť svatyně, které Dörpfeld stanoví, leží v skutku na svahu akropole.

Přihlédneme-li však blíže, sesuje se nám celá tato důmyslně sestrojená kombinace. Filolog nemůže uznati, že by slova Thukydidova měla ten smysl, který jim Dörpfeld dává. Výraz v § 3 *τὸ ὑπ' αὐτῆν* neoznačuje pouze svah akropole, nýbrž celou část města pod akropolí. Zejména nelze připustiti, že by slovy *πρὸς τοῦτο τὸ μέρος τῆς πόλεως* mínil historik něco jiného, než co dříve si položil za předmět své argumentace, totiž že město před Theseem rozkládalo se směrem hlavně jižním od akropole. Jak podivně byl by argumentoval Thukydides, kdyby na potvrzení toho, že se město rozkládalo směrem hlavně jižním od akropole, uváděl dvě svatyně na straně severní! A konečně není ani správně, že na severním svahu akropole leželo Pythion a Olympieion. V městě, kde je více chrámů, témuž božstvu zasvěcených, zajisté bylo postaráno různými názvy o to, aby se ty svatyně rozlišovaly. Jeskyně Apollonova měla název *ὑπ' ἄκραις* nebo *ὑπὸ μακραις* (srv. str. 76), Apollon zde ctěný byl nazýván *Ἀπόλλων ὑπακραιός*; nemáme ani jediného dokladu, že by mu zde bylo dáváno příjmení *Πόθιος*. Totéž platí též o svatyni Dia Olympského. Nehledě k tomu, že při posledních výkopech z r. 1897 nebylo východně od jeskyně Apollonovy nalezeno ani stopy po nějakém Olympieiu, třeba podotknouti, že Atheňan V. stol. nemohl výrazem *τὸ Διὸς τοῦ Ὀλυμπίου* rozuměti nic jiného než Olympieion u Ilisu, a to již proto, že Zeus Olympský v Athenách neměl vůbec jiné svatyně. Že i odtud bylo možno pozorovati blesky u hory Harma, ani Dörpfeld nepopírá.

Soudím tedy, že svatyně, které Thukydides uvádí ve svém 2. důvodu, ležely v jižní části města; o třech z nich můžeme tvrditi, že ležely u Ilisu.

Co jsme dosud uvedli, jest vlastně pouze úvodem k hlavní otázce naší o poloze Enneakruny, ale bylo to nutno, abychom pojali správně důvody Thukydidovy.

Jako 3. důvod pro své tvrzení, že se město původně rozkládalo směrem hlavně jižním, uvádí Thukydides studni Enneakrunos. Neurčuje však blíže, kde ležela, jakož to nečiní ani při svatyních, poněvadž mohl u svých čtenářů znalost toho předpokládati. Zde můžeme Dörpfeldovi loyálně připustiti, že by

Obr. 35. Ženy u Kallirrhoe. (Podle Gerharda.
Auserlesene Vasenbilder IV, tab. 107.)

i poloha západně od akropole mohla vyhovovati důkazu, který Thukydides podati chtěl. Neboť mohlo by se říci, že Thukydides pomýšlel zde pouze na rozdělení města ve dvě polovice: na část severně od akropole a na část jižně od ní. A skutečně také našli se badatelé, kteří, zamítajíce výklad Dörpfeldův o oněch svatyních, uznávají přece, že se mu podařilo objeviti Enneakrunu západně od akropole.¹⁾ Ovšem každý uznati musí, že pro thesi,

¹⁾ Judeich, Topographie 52 n., 182 nn. a 261 nn. přijímá Dörpfeldovy výklady o Enneakruně a Dionysiu v Bazínách, ostatní jeho lokalisaci zamítá; Ad. Michaelis, Histor. Zeitschr. sv. 97, 1906, str. 383 n. schvaluje pouze výklad o poloze Enneakruny.

kteřou chce dokázati Thukydides, byla by Enneakrunos příkladem vhodnějším, ležela-li na straně jižní. Lze-li tedy dokázati, že Atheňané VI. a V. stol. představovali si Enneakrunu u Ilisu, padá tím výklad Dörpfeldův, že Enneakrunos ležela západně od akropole pod Pyknou.

A tu lze jako nejstarší doklad uvést attickou vásu (hydrii) s černými figurami, chovanou v Britském museu (obr. 35). Na ní zobrazena jest pěkná stavba studniční, která má podobu dorského sloupení; v zadní stěně proudí voda ze lví hlavy do hydrie na podstavci. U studny jest připsáno staroattickým písmem *Καλλιρροή*, t. j. *Καλλιρρόη κρήνη*. Tím je potvrzena Thukydidova zpráva, že pramen Kallirrhoe byl změněn v umělou studni. Že malíř nakreslil pouze jediný výtok, v tom musíme zajisté viděti jen zkrácení, na malbách VI. stol. obvyklé; ostatně všech devět výtoků nebylo asi vůbec možno naznačiti. Vása pochází, jak patrně z tvaru i z maleb, z doby Peisistratovy: tu je důležité, že malíř nenapsal Enneakrunos, nýbrž že užil staršího názvu Kallirrhoe. Obě jména držela se zajisté dlouho vedle sebe. Ovšem ani tento doklad nepotvrzuje, že Enneakrunos ležela u Ilisu, ale hledíme-li k tomu, že u Ilisu ležel pramen, zvaný Kallirrhoe, nebudeme o tom pochybovati, že malíř chtěl zobraziti tento pramen v představě Peisistratově. Jinak vykládá si věc Dörpfeld. Nepochybuje sice, že u Ilisu byl pramen ani že se nazýval Kallirrhoe, ale tvrdí, že Thukydides nemínil tuto Kallirrhoi. Existovala prý v Athenách ještě jiná Kallirrhoe, a to pod Pyknou naproti vchodu k akropoli; zde bylo jméno Kallirrhoe původní. Když obyvatelé z této čtvrti (Melite) přestěhovali se k Ilisu, dali tamějšímu prameni též název Kallirrhoe.¹⁾ Proti tomu sluší však uvést, že toto přejmenování je pouhá kombinace; staří o něm nevědí nic. Je také velmi pravdě nepodobno, že by v Athenách současně byly dva prameny téhož jména; názvy lokální musí býti určité. Kdybychom uznali kombinaci Dörpfeldovu za správnou, musili bychom se domnívati, že Thukydides, rodák

¹⁾ Dörpfeld opírá se tu o Plutarcha, De exilio 6: ἄρα οὖν ξένοι καὶ ἀπόλιδες εἰσιν Ἀθηναίων οἱ μεταστάντες ἐκ Μελίτης εἰς Διόμειαν, ὅπου καὶ μῆνα μεταγεῖνῶνα καὶ θυσίαν ἐπ' αὐτοῖς ἄγουσι τοῦ μετοικισμοῦ τὰ Μεταγεῖννα; Dio-meia byl demos předměstský, patřící k II. fyle Aigeis; někteří (Milchhöfer v Pauly-Wissowově Realencyklopaedii s. v.) kladou ji na východ, Dörpfeld však na jihovýchod.

athenský, pranic nevěděl o Kallirrhoe u Ilisu, což jest zajisté málo pravdě podobno.

Než máme ještě dva doklady z V. stol., které nasvědčují tomu, že Kallirrhoe-Enneakrunos ležela u Ilisu. Herodot,¹⁾ podává tradici attickou o tom, proč Pelasgové z Attiky byli vypuzeni, vykládá, že Pelasgové, kteří bydleli pod Hymettem, dopouštěli se ze zpupnosti mnohých bezpráví proti Atheňanům: kdykoliv šly dívky athenské pro vodu k Enneakruně, přepadali je; proto prý byli od Atheňanů právem ze země vypovědění. Ať soudíme o této pověsti jakkoli, tolik jest jisto, že aspoň topograficky musí býti pravdě podobna. Ležela-li Enneakrunos na západě, takřka před samým vchodem k akropoli, pozbývá pověst mnoho ze své hodnověrnosti; neboť že by se Pelasgové odvážili až do města a že by tam před tváří občanů dívky přepadali, tomu sotva kdo by uvěřil. Ale do tiché, stranou ležící krajiny u Ilisu hodila se tato legenda velmi dobře.²⁾ Herodot užívá ve svém vypravování názvu Enneakrunos, kterýž byl za jeho doby obvyklý, nedbaje toho, že by vlastně ve vypravování o době pradávné měl užiti staršího jména Kallirrhoe.

Druhý doklad pochází z Kratinovy komoedie *Πυτίνη*.³⁾ Zde ironisoval básník sebe sama pro přílišnou lásku k láhvi (*πυτίνη*) a položil tu některé osobě — snad Komoedii, která tu vystupovala jako manželka básníkova, stěžujíc si na to, že ji zanedbává a dává přednost konkubině *Μέθη* (Opilství) — do úst tato slova o svém básnění:

ἄναξ Ἀπολλων, τῶν ἐπὶ τῶν ῥευμάτων
καναχοῦσι πηγαί, δ' ὁ δ' ἐκ ἀκροῦνον τὸ στόμα,
Ἰλίσθ' ἐν τῇ φάρυγι. τί ἂν εἴποιμί σοι;
εἰ μὴ γὰρ ἐπιβύσει τις αὐτοῦ τὸ στόμα,
ἅπαντα ταῦτα κατακλύσει ποιήμασιν.

Kratinovo bohatství veršů, jež z úst se mu řine, srovnává se tu žertovně s prameny hučícími. Ústa jeho jsou dvanáctirourá,

¹⁾ Herod. VI. 137.

²⁾ Na to dobře upozornil Chr. Belger r. 1895 v březnové schůzi berlínské archaeologické společnosti (Arch. Anzeiger 1895, str. 110 nn.). Dörpfeldovi (Arch. Anz. 1896, str. 21) nepodařilo se námitky jeho vrátiti, jak ukázal Belger ve své odpovědi (tamtéž str. 40 nn. a s dodatky v Berl. phil. Woch. 1896, str. 157 nn. a 188 nn.).

³⁾ Kratinos zl. 186 K.

sám Ilisos prý se proudí z jeho hrdla; nezacpe-li mu někdo ústa, zaplaví vše básněmi. Právem shledávají zde vykladatelé nárazku na Enneakrunos, kteráž komicky jest zvětšena v *δωδεκάκρουνος*. Že pak básník vskutku pomýšlel na Kallirrhoi u Ilisu, patrně z toho, že užívá slova *πηγαί*, kteréž nás upomíná na otevřené prameny, ze kterých podle Thukydidy skládala se Kallirrhoe, zejména pak že pokračuje slovy *Ἰλισός ἐν τῇ φάρυγι*. Teprve tenkrát pochopíme jasně úmyslnou gradaci ve slovech *πηγαί* — *δωδεκάκρουνον* — *Ἰλισός*, uznáme-li, že jest řeč o jednom a též místě, jinak řečeno, že Enneakrunos ležela u Ilisu.¹⁾

Jestliže tedy Herodot i Kratinos představovali si Enneakrunu u Ilisu, kladl ji tam asi též Thukydides.

Také ostatní zmínky o Kallirrhoi a Enneakruně vedou do téže krajiny. Rhetor Isokrates stěžuje si v řeči *περὶ ἀντιδόσεως* z r. 353 př. Kr. na zkaženost tehdejší mládeže.²⁾ I hodní prý se oddávají pitkám, což pak teprve špatní. „Jedni ochlazují vodu u Enneakruny, druzí popíjejí v krémách, třetí hrají v kostky v hernách a mnozí pobývají v místnostech, kde se cvičí pištkyňé.“ Ti, kdož kladou Enneakrunu pod Pyknu, mohou ovšem říci, že prostopášnost jinochů objeví se teprve v náležitém světle, byla-li Enneakrunos ve středu města,³⁾ avšak hledíme-li k tomu, že i v ostatních, od Isokrata uvedených případech mluví se o místnostech odlehlých, můžeme říci, že místo Isokratovo svědčí spíše pro polohu Enneakruny za městem u Ilisu než před vchodem na akropolis. Jest zajisté přirozeno, že mladíci, kteří si chtějí za zády svých otců udělati dobrý den, vyhledávají místa, kde nejsou každému na očích. Další doklad máme v dialogu Axiochu, jenž neprávem se přičítá Platonovi, ač pochází teprve asi ze začátku I. stol. př. Kr. Zde praví Sokrates, že když byl u Ilisu, užřel

¹⁾ Judeich, Topogr., str. 183, pozn. 6 vykládá právě naopak, že stupňování vtipu je daleko ostřejší, uznáme-li, že *δωδεκάκρουνον στόμα*, komické to přehánění Enneakruny, a *Ἰλισός* jsou dvě různé, nikoliv v podstatě tytéž věci, jak se soudívá. Ovšem Enneakrunos a Ilisos není v podstatě totéž!

²⁾ Isokr. XV. 287.

³⁾ Unger, Sitzb. bayr. Akad. 1874, str. 268 praví, že nestydatost moderní mládeže vrcholí v tom, že se dala uprostřed města, před očima všech.

Kleiniu, syna Axiochova, běžícího ke Kallirrhoi.¹⁾ Dörpfeld ovšem může se svého stanoviska říci, že touto zprávou jest dosvědčen pouze pramen Kallirrhoe u Ilisu, o kterém sám nikdy nepochyboval, nikoliv však ona Kallirrhoe, která byla změněna v Enneakrunos. Ale hledíme-li k tomu, že prameny naše nevědí pranic o dvou Kallirrhoích, můžeme se zajisté domnívati, že skladatel dialogu měl na mysli touž Kallirrhoi, o které mluví Thukydidés, t. j. Enneakrunu.

Poloha Kallirrhoe-Enneakruny jest těmito svědectvími dosti bezpečně stanovena k Ilisu. Tím větší však překvapení působí, čteme-li u Pausania v popisu agory,²⁾ že blízko pozdějšího cdeia jest „fontána, kterou nazývají Enneakrunos, poněvadž tak byla upravena od Peisistrata; studně totiž jsou po celém městě, ale pramen pouze tento jediný.“ Jak může Pausanias klásti Enneakrunu na místo zcela jiné, od Ilisu daleko vzdálené, to jest otázka, o níž není dosud docíleno shody. Někteří badatelé se domnívají, že Pausaniova zmínka o Enneakruně je pouhou odbočkou nebo epizodou a snaží se vypátrati příčiny, které Pausania k této nápadné odchylce vedly.³⁾ Jiní zase pomýšleli na to, že celá část od kap. 8, 6 až do kap. 14, 4 (nebo 14, 5), kteráž zaujímá ve vydání Teubnerském plný tiskový arch, dostala se přeložením listů na jiné, nepravé místo.⁴⁾ Třetí konečně soudili, že Pausanias byl

¹⁾ [Plat.] Axiochos p. 364 A: ἐξιώντι μοι ἐς Κυνόσαργες καὶ γενομένω κατὰ τὸν Ἰλισὸν διῆξε φωνὴ βοῶντος τον Σώκρατες, Σώκρατες ὥς δὲ περι-στροφῆς περιεσκόπουν ὁπόθεν εἴη, Κλεινίαν ὁρῶ τὸν Ἀξιόχου θέοντα ἐπὶ Καλλιρρῶν.

²⁾ Paus. I. 14, 1: πλησίον δὲ ἐστὶ κρήνη, καλοῦσι δὲ αὐτὴν Ἐννεάκρουνον, οὕτω κοσμηθεῖσαν ὑπὸ Πεισιστράτου· φρέατα μὲν γὰρ καὶ διὰ πάσης τῆς πόλεως ἐστὶ, πηγὴ δὲ αὐτῇ μόνῃ.

³⁾ Tak soudil zejména Curtius, Attische Studien II., str. 15, Erläuternder Text der sieben Karten zur Topogr. v. Athen, str. 49 a 51, Sitzb. Berl. Akad. 1884, str. 503, Hermes XXI., 1886, str. 198 nn., Stadtgeschichte von Athen, str. 88 a 294 a K. O. Müller v Ersch-Gruberově Encyclopaedii I., 6, str. 236.

⁴⁾ Míněni to zastával zejména Wachsmuth, Rhein. Mus. XXIII., 1868, str. 27 nn., Die Stadt Athen I., str. 272 nn., Berichte d. sächs. Ges. d. Wiss. 1887, str. 381 nn.; ale později (v Pauly-Wissowově Realencyclopaedii, Suppl. I., str. 212 se svého mínění vzdal a prohlásil, že žádný z dosavadních pokusů neuspokojuje, nejlépe prý jest pokládati tuto epizodu za zřejmý důkaz spisovatelské neobratnosti Pausaniovy. Původní mínění Wachsmuthovo převzal a znova zdůvodniti se pokusil ruský učenec Alex.

uveden v omyl od athenských průvodčích cizinců, kteří mu vydávali studnu nějakou na agoře za starobylou Enneakrunu.¹⁾ Čtvrtý konečně názor jest, že Pausanias popisuje správně Enneakrunu blíže agory, kde skutečně ležela a kde ji r. 1892 objevil Dörpfeld.²⁾

Hledíme-li pouze k Pausaniovi, byl by ovšem poslední výklad nejjednodušší. Přihlédneme-li však k tomu, že prameny dříve uvedené, na sobě nezávislé, vedou nás k tomu, abychom Enneakrunu kladli k Ilisu, můžeme za pravdě nejpodobnější pokládati výklad třetí, že totiž Pausanias uveden byl v omyl od svých průvodčích. Poněvadž pak sotva můžeme předpokládati, že by fontána, která Pausaniovi blíže agory byla ukázána, měla devět výtoků pro vodu, musíme se domnívati, že Pausaniovi bylo řečeno, že jsou to zbytky staré Enneakruny. To není nic nepřirozeného; od stavby Peisistratovy do příchodu Pausaniova minulo více než 600 let, ve kterých se mnoho mohlo změnit.

Než všimněme si toho, co na jevo vynesly výkopy.³⁾

Na úpatí Pykny jest ve skále vytesáno několik komor, které sloužily kdysi k tomu, aby se v nich zachycovala voda skalou prosakující; z nich nejdůležitější jest ta, kterou Dörpfeld označil písmenou Y (obr. 27 a 36). Po několika schodech sestupujeme do čtverhranné komory, jejíž strop je upraven na způsob klenutí. V zadní stěně, přímo proti vchodu, jest výklenek a v něm kruhovitá studna (r 7) asi 2 m hluboká; před ní jest rovné zábradlí, aby

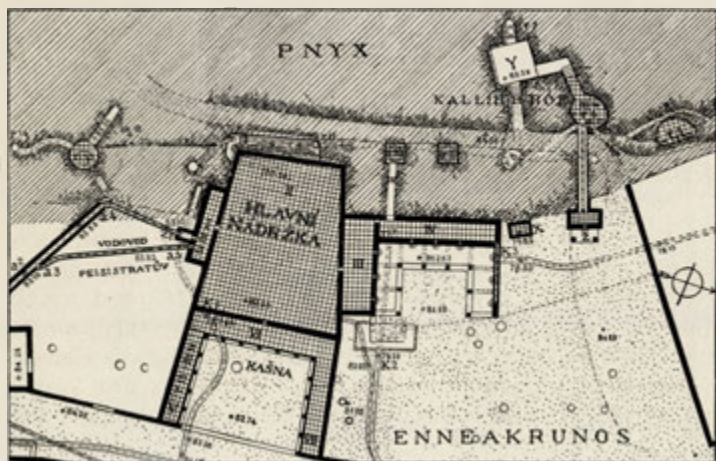
M a l i n i n ve dvou spiscích: *Zwei Streitfragen der Topographie von Athen*, v Berlíně 1901, str. 21 nn. a *Hat Dörpfeld die Enneakrunos-Episode bei Pausanias tatsächlich gelöst oder auf welchem Wege kann diese gelöst werden?* ve Vídni 1906.

¹⁾ Na to pomyslel již L o l l i n g v *Deutsche Literaturzeitung* 1884 str. 935 a v *Topogr.*, str. 310 n.; zvláště pak zastával toto mínění P. W e i s s ä c k e r, *Jahrb. f. kl. Philol.* 1887, str. 602 nn. a v novější době A. M i l c h h ö f f e r v *Berl. phil. Woch.* 1901, str. 382.

²⁾ Již před výkopy Dörpfeldovými kladl Enneakrunu jz. od akropole Jiří U n g e r, *Sitzb. d. bayr. Akad.* 1874, str. 263 nn.; s ním souhlasil Jiří L o e s c h c k e, *Die Enneakrunos-Episode bei Pausanias* (Progr. univ. Dorpatské 1883, str. 9 nn.).

³⁾ Srv. články D ö r p f e l d o v y v *AM.* XVII., 1892, str. 439 nn. a XIX., 1894, str. 143. Definitivní spracování podal Bedřich G r ä b e r v *AM.* XXX., 1905, str. 1 nn. se třemi plány a četnými obrázky. O tuto publikaci opírá se sl. H a r r i s o n o v á, *Primitive Athens*, str. 114 nn.

se mohla ze studně voda bez obavy vážit. Na levé stěně komory jest ve výši 1-30 m zdělána ve skále rýha, kterou se voda, se skály kapající, zachycovala a do studně přiváděla. Ba jižněji odtud, mezi r 11 a r 12, byla dle výkladu Dörpfeldova již před Peisistratem nádržka, odkud se voda též přiváděla do studně. V pravé stěně komory Y jest vchod do cisterny tvaru elipsovitého (r 6), která leží o 2 m níže. Nyní jest studně úplně vyschlá, jen v zimě poskytuje několik kapek vody. V této studni vidí Dörpfeld starou Kallirrhoi, o které se zmiňuje Thukydidés. Poněvadž Dörpfeld

Obr. 36. Enneakrunos podle Dörpfelda.
(Z A.M. XXX, 1905, tab. II.)

uvádí přestavbu této studny ve spojení s vodovodem Peisistratovým, třeba nejprve několika slovy o něm se zmíniti.

Peisistratos získal si o Atheny velikou zásluhu tím, že se postaral o dostatek dobré pitné vody. Nevypravuje sice o tom žádný spisovatel antický, ale za to tím zřetelněji mluví zachované zbytky. Z úpatí Hymettu, buď odtud, kde stojí nyní klášter Kaesariani, nebo z okolí opuštěného nyní kláštera Joanna Theologa, ne-li snad z obou míst, dal Peisistratos vésti do města podzemní vodovod, který můžeme na některých místech zcela dobře stopo-

vati, zejména od posvátného okresu Dionysa Eleutherského k odeiu Herodovu a odtud až k úpatí Pykny. Je to práce velmi důkladná, která staletí zásobovala Atheny vodou. Odborníci doufají, že i nyní, podaří-li se jej objeviti v celém rozsahu, bude, náležitě jsa upraven, poskytovat aspoň dolejšímu městu s dostatek dobré vody.¹⁾ Vodovod Peisistratův se skládal z úzké, ale poměrně dosti vysoké chodby podzemní zšíři 65—70 *cm*, zvýši 1.35 *m* až 1.60 *m*; chodba byla buď vytesána ve skále nebo zřízena z velkých kvádrů porových. Tam položeny roury z červené hlíny zděli 60 *cm*, v průměru kolem 20 *cm*; uvnitř byly polévané, zevně nikoliv. Zvláštní péče věnována tomu, aby roury dobře k sobě přiléhaly. K snazšímu čištění byly v nich nahoře ponechány ellipsovité otvory, které ovšem byly přikryty víčkem. Mimo to byly v určitých vzdálenostech zřízeny šachty, kudy mohli dělníci dolů sestoupiti, aby prohlédli, vyčistili neb opravili vodovod. Právě takové roury i šachty byly zjištěny též na ostrově Samu, kde tyrann Polykrates pomocí inženýra Eupalina zřídil vodovod ještě nákladnější.²⁾ Tato shoda jest nejlepším důkazem, že můžeme vodovod athenský přiřítati Peisistratovi.

Na konci tohoto vodovodu zřízena byla velká nádržka nejspíše v podobě lichoběžníka rozměru 17 : 13 *m* (viz rekonstrukci v obr. 36). Ovšem třeba vyznati, že z ní nic není zachováno. Před ní uznává Dörpfeld rozsáhlou kašnu, z níž bylo možno vodu na třech stranách nabírat; zde má aspoň oporu v tom, že tu byly staré zdi skutečně dochovány a že se při výkopech našel kámen, pocházející z obrubně, na které stály sloupy.³⁾ Čtenář by snad nyní soudil, že tuto kašnu před hlavní nádržkou pokládá Dörpfeld za Enneakrunu, ale není tomu tak. Enneakrunos ležela podle něho v pravo odtud, a to na rozsáhlé prostora, kde při výkopech nebylo objeveno ani stopy po nějaké staré budově, tak že se zdá, že tu bylo za starších dob volné prostranství. Že tu skutečně byla nějaká stavba, z jejíž zadní stěny vytékala voda, jest dosvědčeno kamenem, z jehož zpracování je patrné, že na něm bývala kdysi připevněna lví hlava, kudy voda mohla vytékati.⁴⁾ Poněvadž

¹⁾ Gräber, *AM.* XXX., 1905, str. 56.

²⁾ Herod. III. 60; vodovod na Samu popisuje Arn. Fabricius v *AM.* IX., 1884, str. 165 nn. (s tab. VII. a VIII.).

³⁾ Zobrazen v *AM.* XXX., 1905, str. 52.

⁴⁾ Zobrazen tamtéž str. 53.

pak na váše Britského musea, jež se hlásí svými černými figurami do VI. stol. (v. obr. 37), jest zobrazena fontána se třemi výtoky v zadní stěně a dvěma po straně, soudí Dörpfeld, že podobným způsobem musíme si doplniti Enneakrunu. I doplňuje ji tedy, jak v obr. 36 naznačeno, jako fontánu, která má na každé straně dorské sloupopřadí a po třech výtocích. Kromě zmíněného kamene jest při této rekonstrukci Dörpfeldovi oporou ještě vodovod, který je ve spojení se studní γ 10; neboť ze zdí zachovaly se tu pouze

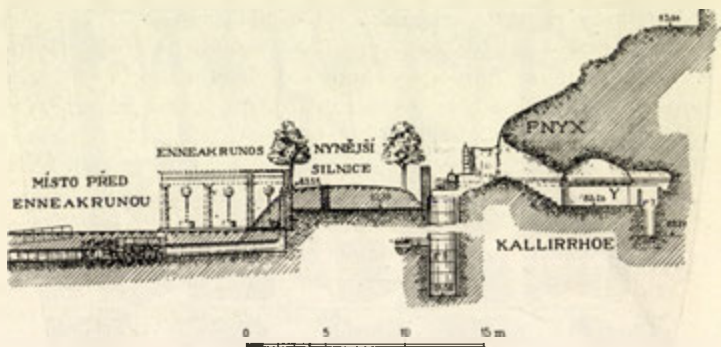

Obr. 37. Ženy před fontánou.
(Podle Antike Denkmäler II, tab. 19.)

nepatrné zbytky u γ 17. Než ani s tím není Dörpfeld ještě spokojen, nýbrž pro odtok z cisterny γ 6 uznává ještě malou fontánu Z se dvěma sloupy v průčelí, ač ovšem připouští též, že Enneakrunos mohla zaujímati širší prostor a sáhati až sem. Aby věc byla jasnější, připojujeme v obr. 38 průřez rekonstrukce Dörpfeldovy. V pravo vidíme studni γ 7, kterou pokládá Dörpfeld za Kallirrhoi, před ní jest skalní komora i s onou rýhou ve skále, kudy se sem voda přiváděla, v levo rekonstruovaná Enneakrunos.

Přihlédneme-li k celému tomuto výkladu, musíme vyznati, že přes všechnu hypotetičnost v jednotlivostech je prokázáno aspoň tolik, že pod Pyknou byl konec vodovodu Peisistratova

a že tam bylo možno, vodu si nabíratí nebo nechati si ji natéci. Ale to je věc zcela přirozená; k tomu přece tu vodovod byl. Jiná však jest otázka, byla-li zde skutečně Kallirrhoe-Enneakrunos, o které se zmiňuje Thukydides a jiní spisovatelé antičtí. Především je podivno, že máme Kallirrhoi viděti ve studni, uzavřené v komoře skalní, a to ve studni, která ani před Peisistratem nevyznamenávala se hojností vody. Jak by bylo možno, dáti vůbec takové studni jméno Kallirrhoe, krásně tekoucí? Tento název hodí se jen na pramen volně tekoucí; Thukydides také skutečně praví, že Kallirrhoe měla prameny zjevné. Krom toho zaráží nás,

Obr. 38. Průřez Enneakrunou podle Dörpfelda.
(Z A.M. XXX, 1905, tab. III.)

že zde máme ne jedinou, nýbrž tři (nebo aspoň dvě) fontány — to jest opět něco, co by podle zpráv starověkých nikdo nečekal. Konečně vadí nám ještě tato věc. Za časů Thukydidových užívali Atheňané vody z Enneakruny k lázni svatební a k jiným úkonům náboženským, ač většině obyvatelstva byla ona studna z ruky; patrně jí přičítali jakousi posvátnou moc a nedělali si nic z toho, že musí tam dalekou cestu vážit. Ale to nijak nehodí se k fontáně, která byla zřízena nedaleko náměstí a přímo před vchodem na akropolis; ta byla zajisté většině občanů právě po ruce. Rovněž je těžko mysliti, že by mohli vodě, uměle do města přiváděné, přikládati význam náboženský. Proto soudíme, že Dörpfeld odkryl sice vodovod Peisistratův i s fontánou, kterou byl za-

končen, ale že neobjevil Enneakrunu. Svědectví starých spisovatelů zůstávají tedy v plné platnosti.

Než podívejme se nyní k Ilisu, zdali tamější pramen nevyhovuje spíše zprávám starověkým. Blíže Olympieia možno pozorovati v řečišti Ilisu přehradu skalní dosti vysokou, tak že řeka, když má hodně vody, tvoří tu malý vodopád (v. obr. 39). Celé toto místo nazývá se nyní Kallirrhoe;¹⁾ název ten můžeme stopovati po celý středověk až do XI. stol.¹⁾ Nikdo nepochybuje, že i v dialogu Axiochu, kde se připomíná Kallirrhoe u Ilisu (v. výše str. 122 n.),

Obr. 39. Kallirrhoe. (Podle fotografie.)

jest míněno toto místo. Jak vidíme z obrázku, jsou tu vyhloubeny ve skále dvě nádržky; v nádržce na pravé straně není možno hledati Kallirrhoi, poněvadž sem teče voda z Ilisu. Za to však nádržka levá jest pro pramen zcela vhodná již proto, že leží blíže k městu, hlavně však poněvadž geologické vrstvy celé skály sklánějí se směrem k ní. Také jest v ní vždycky dosti vody i v létě. Když zde v letě r. 1893 kopal Ondřej Skias,²⁾ vyrazilo z ní tolik vody, že to výkopy velice znesnadnilo, ale nádržka pravá byla tou dobou vyschlá. Voda ta byla chemicky prozkoumána a zjistilo se, že není sice nejlepší, ale přece jest pitná, ba daleko lepší než kterou nyní pijí obyvatelé Peiraiea. Nádržka ta souvisí nyní

¹⁾ Doklady u J u d e i c h a, Topogr., str. 180 n.

²⁾ Zprávu o svých výkopech podal v *Практика* 1893, str. 111 (s plánem).

s řečištěm Ilisu, ale původně byla od řeky zcela oddělena.¹⁾ Hojnost vody zde jest nejlepším důkazem, že tu za starověku existoval pramen Kallirrhoe; že tomu tak bylo, o tom ani Dörpfeld nikdy nepochyboval. Jediná věc, která vadí ztotožňování tohoto pramene s Enneakrunou, jest, že se tu nenalezlo ani nejmenších zbytků nějaké stavby studniční. Ale tu třeba uvážiti, že toto místo nebylo opuštěno ani pokryto silnou vrstvou země jako krajina pod Pyknou, nýbrž že bylo v stálém užívání. Tak na př. svědčí Spon, že Turci udělali si tu dvě fontány, z nichž však jen jedna dávala vodu, anebo Anonymus Nointelianus vypravuje, že kterýsi vévoda athenský obnovil zde tři fontány, které tekly hojně.²⁾ Až do polovice minulého století byly tu dílny jirchářské. Tak rozmanité změny mohly ovšem způsobiti snadno, že všechny stopy staré fontány byly odstraněny. Poněvadž tedy Kallirrhoe u Ilisu svým položením dobře vyhovuje zprávám starověkým a poněvadž úprava její ve fontánu za dob tureckých svědčí, že se k tomu účelu dobře hodila, můžeme se zajisté domnívati, že Peisistratova přestavba týkala se tohoto pramene. Enneakrunos ležela u Ilisu. Jaký tvar měla, o tom můžeme pronést jen domněnky. Podle tvaru nádržky sotva lze ji rekonstruovati tak, jak to učinil Dörpfeld se svou Enneakrunou. Spíše bychom se mohli domnívati, že tu byla postavena nevysoká zeď tvaru obloukovitého, ve které bylo devět lvích hlav, kudy voda vytékala; před tím mohlo býti sloupřadí řádu dorského.

Nelze pochybovati, že v Athenách bylo za doby před vpádem perským ještě mnoho jiných památek, o kterých nevíme nic určitějšího. Zejména jest litovati, že se dosud nepodařilo zjistiti, kde ležely svatyně, k nimž se připínaly starobylé slavnosti attické, které pořádal archon král (*βασιλεύς*). Je to především *Dionysion* v Bažinách (*τὸ ἐν Αἰναιῶν Διονύσιον*), k němuž se pojila starobylá slavnost *anthesterií*, a *Lenaion* (*Λήναιον*) kdež se konaly *lenaje*. Obě tyto svatyně musíme od sebe přesně rozeznávati, poněvadž není možno, aby obřady, které máme do-

¹⁾ Wachsmuth, *Berichte d. sächs. Ges. d. Wiss.* 1887, str. 393 n.

²⁾ Spon II., str. 210: les Turcs ont fait faire tout auprès deux fontaines à leur mode, dont il n'y en a qu'une qui donne de l'eau. — Anonymus Nointelianus p. 66: et le vaivode de l'année renouvelé trois qui courent en abondance.

svědčeny pro obě slavnosti, konaly se na témž místě.¹⁾ Tak na př. Dionysion v Bažínách otvíralo se jen jednou v roce, a to 12. anthesteriona,²⁾ ale slavnost lenají, pořádaná v měsíci gamelionu a spojená s provozováním tragoedií a komoedií, zajisté toho vyžadovala, aby Lenaion o nich bylo otevřeno. Velmi svůdná jest domněnka Dörpfeldova, o které jsme se zmínili již výše (str. 105 n. a 117), že nově objevená svatyně Dionysova jest oním Dionysiem v Bažínách, ale shledali jsme rovněž, že jsou při ní rozličné obtíže, pro které nelze ji pokládati za jistou. O poloze Lenaia pak teprve nelze pověděti nic určitého. Nezbývá než trpělivě očekávati, objasní-li nám onu záhadu nové výkopy.

Rovněž jen šťastná náhoda může nám objeviti místo, kde se slavily v měsíci anthesterionu menší mystérie, o kterých se zpravidla přijímali noví mystové. Víme jen, že to bylo za Ilisem, v předměstí zvaném *Ἀγραι*.³⁾ Po těchto mystériích konala se 23. anthesteriona na počest Dia Melichia velká slavnost *Διασία*. Thukydides svědčí, že se slavila za městem,⁴⁾ ale ani její místo nepodařilo se nám dosud zjistiti. Poněvadž Pausanias⁵⁾ ve svém popisu posvátné cesty do Eleusiny připomíná starobylý oltář Dia Melichia v demu *Λαυιάδαι*, a to již za řekou Kefisem, zdá se, že se Diasie konaly v tomto na západ ležícím předměstí.

Z tohoto stručného přehledu vyplývá tuším s dostatek, že Atheny byly městem, utěšeně vzkvétajícím již před vpádem perským. Avšak ještě většího rozkvětu dostalo se jim v době následující, kdy státníci a umělci usilovali o to, učiniti z nich nejkrásnější město celého Řecka.

¹⁾ Šíře jsem o tom vyložil v Listech filolog. XXXV, 1898, str. 324 nn.

²⁾ [Demosth.] LIX, 76.

³⁾ Eustath. k Iliadě p. 361, 36.

⁴⁾ Thuk. I, 126, 6: *ἔστι γὰρ καὶ Ἀθηναίους Διάσια, ἣ καλεῖται Διὸς ἑορτὴ Μελικίου μεγίστη, ἔξω τῆς πόλεως.*

⁵⁾ Paus. I, 37, 4.

TOPOGRAFIE STARÝCH ATHEN

NAPSAL

DR. FRANT. GROH
PROFESSOR ČESKÉ UNIVERSITY V PRAZE

Ἑλλάδος Ἑλλάς Ἀθῆναι

SE 124 OBRÁZKY A 2 TABULKAMI

V PRAZE

NÁKLADEM ČESKÉ AKADEMIE CÍSAŘE FRANTIŠKA JOSEFA
PRO VĚDY, SLOVESNOST A UMĚNÍ

1909 a 1913

TOPOGRAFIE STARÝCH ATHEN

NAPSAL

DR. FRANT. GROH
PROFESSOR ČESKÉ UNIVERSITY V PRAZE

** Ελλάδος * Ελλάς * Ἀθῆναι*

ČÁST DRUHÁ:

ATHENY ZA DOBY KLASSICKÉ, HELLENISTICKÉ
A ŘÍMSKÉ

S 85 OBRÁZKY a 2 TABULKAMI

V PRAZE
NÁKLADEM ČESKÉ AKADEMIE CÍSAŘE FRANTIŠKA JOSEFA
PRO VĚDY SLOVESNOST A UMĚNÍ

1913

O B S A H.

Strana

Úvod. Prameny a literatura	1
--------------------------------------	---

Oddíl první.

DOBA PŘEDHISTORICKÁ.

Kap.	I. Povaha půdy	29
Kap.	II. Nejstarší osídlení akropole	32

Oddíl druhý.

ATHENY AŽ DO VPÁDU PERSKÉHO.

Kap.	III. Historický přehled	40
Kap.	IV. Akropolis před vpádem perským	45
Kap.	V. Město před vpádem perským	78

Oddíl třetí.

ATHENY V PÁTÉM A ČTVRTÉM STOLETÍ PŘ. KR.

Kap.	VI. Historický přehled	133
Kap.	VII. Hradby akropolis	140
Kap.	VIII. Chrám Atheny Niky	142
Kap.	IX. Parthenon	151
Kap.	X. Propylaje	187
Kap.	XI. Erechtheion	195
Kap.	XII. Ostatní chrámy na akropoli	214
Kap.	XIII. Dary votivní	219
Kap.	XIV. Město. Hradby a brány	226
Kap.	XV. Od Dipyla na náměstí	242
Kap.	XVI. Chrám Hefaistův (t. zv. Theseion)	264
Kap.	XVII. Z náměstí k divadlu	270
Kap.	XVIII. Jižní svah akropole	281
Kap.	XIX. Západní část města	301
Kap.	XX. Hřbitovy	305
Kap.	XXI. Předměstí	339

Oddíl čtvrtý.

ATHENY ZA DOBY HELLENISTICKÉ A ŘÍMSKÉ.

Kap.	XXII. Historický přehled	351
Kap.	XXIII. Akropolis za doby hellenistické a římské	358
Kap.	XXIV. Město za doby hellenistické a římské	362
Opravy a dodatky		405
Ukazatel		408
Doslov		416

SEZNAM VYOBRAZENÍ.

	Strana
Obr. 1. Akropolis athénská r. 1670	10
Obr. 2. Guilletův plán Athen z r. 1675	11
Obr. 3. Kapucínský plán Athen z r. 1685	13
Obr. 4. Geologické vrstvy	30
Obr. 5. Akropolis před válkami perskými	34
Obr. 6. Pelasgická zeď z východního rohu akropole	36
Obr. 7. Pelargikon podle W. Millera	37
Obr. 8. Starší propylaje. Rekonstrukce Ch. H. Wellera	46
Obr. 9. Zachované zbytky Hekatompeda; v pozadí Erechtheion	47
Obr. 10. Plán Hekatompeda	48
Obr. 11. Zazděné žernovy sloupů z Hekatompeda	49
Obr. 12. Rekonstrukce staršího Hekatompeda	50
Obr. 13. Herakles s Tyfonem zápasící	52
Obr. 14. Trojtělý Tyfon	53
Obr. 15. Rekonstrukce pozdějšího Hekatompeda	54
Obr. 16. Průřez akropole	59
Obr. 17. Základy Parthenonu	60
Obr. 18. Opěrná zeď při stavbě staršího Parthenonu	61
Obr. 19. Půdorys staršího Parthenonu a jeho terasy. První stadium	62
Obr. 20. Schody v opěrné zdi	63
Obr. 21. Průřez rozličných teras jižně od Parthenonu	64
Obr. 22. Půdorys staršího Parthenonu a jeho jižní terasy. Druhé stadium	65
Obr. 23. Zazděné žernovy sloupové ze staršího Parthenonu	66
Obr. 24. Dívka z akropole	73
Obr. 25. Jeskyně v sz. rohu skály akropoliske	76
Obr. 26. Náhrobní vása dipylská	93
Obr. 27. Pnyx (půdorys)	95
Obr. 28. Pnyx	96
Obr. 29. Ohrazení Pykny	96
Obr. 30. Sedm křesel na úpatí Museia	100
Obr. 31. Areiopag	101
Obr. 32. Krajina mezi Areiopagem, Pyknou a akropolí	103
Obr. 33. Část starého Dionysia	104
Obr. 34. Lis v starém Dionysiu	105
Obr. 35. Ženy u Kallirrhoe	119
Obr. 36. Enneakrunos podle Dörfelda	125
Obr. 37. Ženy před fontánou	127
Obr. 38. Průřez Enneakrunou podle Dörfelda	128
Obr. 39. Kallirrhoe	129
Obr. 40. Chrám Atheny Niky. Pohled od severu	145
Obr. 41. Chrám Atheny Niky. Průčelí	147
Obr. 42. Nike z balustrády Atheny Niky	150
Obr. 43. Půdorys Parthenonu	152
Obr. 44. Parthenon. Pohled na stranu jižní a východní	153

Obr. 45. Parthenon. Rekonstrukce stropu v obsloupení a pohled na vlys	155
Obr. 46. Rekonstrukce vnitřka Parthenonu	157
Obr. 47. Upevnění žernovů Parthenonu	159
Obr. 48. Pohled na t. zv. kurvatury Parthenonu	160
Obr. 49. Metopa z jižní strany Parthenonu	168
Obr. 50. Metopa z jižní strany Parthenonu	169
Obr. 51. Levý roh východního štítu Parthenonu	172
Obr. 52. Pravý roh východního štítu Parthenonu	173
Obr. 53. Levý roh západního štítu Parthenonu. Kresba malíře Nointelova	174
Obr. 54. Pravý roh západního štítu Parthenonu. Kresba malíře Nointelova	175
Obr. 55. Kefisos ze západního štítu Parthenonu	176
Obr. 56. Ukázka ze západního vlysu Parthenonu	177
Obr. 57. Bohové z východního vlysu Parthenonu. Skupina v levo .	178
Obr. 58. Bohové z východního vlysu Parthenonu. Skupina v pravo	179
Obr. 59. Prostředek východního vlysu Parthenonu	181
Obr. 60. Athena varvakejská	184
Obr. 61. Gemma Aspasiova	186
Obr. 62. Propylaje od západu	188
Obr. 63. Plán propylají	189
Obr. 64. Propylaje se strany východní	193
Obr. 65. Půdorys Erechtheia	196
Obr. 66. Podélný průřez Erechtheia	197
Obr. 67. Erechtheion od jihovýchodu	199
Obr. 68. Erechtheion od severovýchodu	201
Obr. 69. Severní předsíní Erechtheia	202
Obr. 70. Dveře v severní předsíni Erechtheia	203
Obr. 71. Erechtheion od západu	205
Obr. 72. Jihozápadní roh Erechtheia z vnitřku	207
Obr. 73. Dörfeldův původní plán Erechtheia	214
Obr. 74. Zbytky hradeb athenských u Dipyla s mezníkem Kerameiku	227
Obr. 75. Zbytky hradeb athenských u Svaté brány	228
Obr. 76. Svatá brána a brána Dipylská	229
Obr. 77. Hradby athenské na konci IV. stol. př. Kr. Rekonstrukce .	231
Obr. 78. Hradební věž z Peiraiea	239
Obr. 79. Hefaisteion (t. zv. Theseion) od jv.	266
Obr. 80. Choregický pomník Lysikratův	278
Obr. 81. Rekonstrukce divadla Dionysova. Příloha ke str.	281
Obr. 82. Divadlo Dionysovo. Pohled na západní část	283
Obr. 83. Orchestra a jeviště divadla Dionysova	285
Obr. 84. Jeskyně nad divadlem	286
Obr. 85. Choregický pomník Thrasyllův	287
Obr. 86. Choregický pomník Nikiův u stoe Eumenovy	291
Obr. 87. Rekonstrukce pomníku Nikiova	292
Obr. 88. Východní část Asklepieia	294

	Strana
Obr. 89. Svatyně Asklepieia	295
Obr. 90. Východní stoa v Asklepieiu	296
Obr. 91. Tak zvané „vězení Sokratovo“	303
Obr. 92. Púdorys t. zv. „vězení Sokratova“	304
Obr. 93. Náhrobky Pythagory ze Selymbrie a Thersandra i Simyla z Kerkyry	311
Obr. 94. Plán soukromého pohřebiště u Svaté cesty	314
Obr. 95. Lutroforos z athenského hřbitova	315
Obr. 96. Pohřebiště rodiny Lysaniov	317
Obr. 97. Pohřebiště bratří Agathona a Sosikrata z Herakleie	319
Obr. 98. Pohřebiště Dionysia z Kollytu	321
Obr. 99. Pohřebiště Eubia z Potamu	323
Obr. 100. Pohřebiště Koroiba z Melity	325
Obr. 101. Náhrobek Hegesy, dcery Proxenovy	327
Obr. 102. Náhrobek Demetrie a Pamfily	330
Obr. 103. Pohřebiště Filoxena z Messeny	331
Obr. 104. Náhrobky v podobě sloupků	333
Obr. 105. Náhrobky manželů Isidora a Zozimy a syna jejich	335
Obr. 106. Base pomníku Agrippova	359
Obr. 107. Púdorys stoe Attalovy	371
Obr. 108. Stoa Attalova	372
Obr. 109. Jižní část stoe Attalovy	373
Obr. 110. Brána do tržnice římské, zasvěcené Atheně vládkyni	374
Obr. 111. Tržnice římská. Pohled na odkrytou část vnitřní	375
Obr. 112. Púdorys tržnice římské	376
Obr. 113. Púdorys horologia Andronikova	378
Obr. 114. Horologion Andronika z Kyrrhu. Vchod severozápadní	379
Obr. 115. Púdorys bibliotheky Hadrianovy	381
Obr. 116. Část západního průčelí bibliotheky Hadrianovy	382
Obr. 117. Pohled na zbytky vnitřního zařízení bibliotheky Hadrianovy	383
Obr. 118. Brána Hadrianova se strany západní	385
Obr. 119. Púdorys Olympieia	387
Obr. 120. Olympieion od jihovýchodu. V pozadí akropolis s Parthenonem	389
Obr. 121. Stadion panathenajské v nynějším obnovení	392
Obr. 122. Púdorys odeia Herodova	398
Obr. 123. Odeion Herodovo	399
Obr. 124. Náhrobek Filopappův	402

TABULKY.

Tab. I. Akropolis athenská	}	na konci knihy.
Tab. II. Staré Atheny		

Oddíl třetí.

Atheny v pátém a čtvrtém století př. Kr.

Kapitola šestá.

Historický přehled.

Když se Atheňané r. 479 po odchodu Peršanů domů vrátili, našli své město v rozvalinách. Chrámy i domy byly vypleněny a spáleny, hradby pobořeny. První starost jejich ovšem byla znova zříditi své příbytky, aby měli kde bydleti. Chrámy byly ponechány polosbořené a spálené; bylť se Řekové před bitvou u Plataj zavázali přísahou, že je vůbec znova nevystaví, nýbrž zanechají potomkům, jako památku bezbožnosti barbarů.¹⁾ Z toho ovšem neplyne, že by se tam nemohly konati oběti. Themistokles, jenž pro své zásluhy o vítězství salaminské stál tehdáž v čele obce, usiloval především o to, aby byly postaveny pevné hradby kolem města, které by odolaly moci Peršanů, kdyby se snad vrátili. Jest známo, že přes odpor Sparťanů, kteří si přáli, aby Atheny zůstaly neopevněny, Themistokles úmysl svůj provedl,

¹⁾ Přísaha je zachována u Lykurga v řeči proti Leokratovi 81: καὶ τῶν ἱερῶν τῶν ἐμπρησθέντων καὶ καταβληθέντων ὑπὸ τῶν βαρβάρων οὐδὲν ἀνοικοδομήσω παντάπασιν, ἀλλ' ὑπόμνημα τοῖς ἐπιγιγνομένοις ἑάσω καταλείπεσθαι τῆς τῶν βαρβάρων ἀσεβείας. Jak svědčí Pausanias X. 35, 2 stál ještě za jeho doby polospálený chrám Demetřin blíže Faleru a podobný chrám Heřin na cestě z Falera do Athen. Že některé z polosbořených chrámů byly přece sídlem kultu, o tom svědčí poznámka Pausaniova (I. 1,5) o právě uvedeném chrámu Heřině: ač chrám neměl ani dveří ani střechy, stála tam přece socha, která byla pokládána za dílo Alkamenovo. — O této přísaze Řeků dobře vyložil William Nickerson Bates v Harvard Studies XII., 1901, str. 319 nn.

obelstiv při vyjednávání o tom Sparťany.¹⁾ Při stavbě nových hradeb se rozsah města značně rozšířil ²⁾, zejména na straně severní.

Po opevnění města došlo na stavbu hradeb akropolských. Celá severní zeď, která se svým nepravidelným směrem těsně přimyká k útvaru skály, pochází nejspíše již z doby Themistokleovy. Do ní zasazeny na věčnou památku vpádu perského žernovy a jiné architektonické části chrámů, od Peršanů zapálených. K stavbě zdi na straně jižní tehdy ještě nedošlo; zde zůstala stará zeď pelagická. Úsilím Themistokleovým se též asi stalo, že sousoší tyrannobijců, které odvezli Peršané jako vítěznou kořist, bylo nahrazeno novým, vytvořeným od sochařů athenských Kritia a Nesiota. Jak velice Atheňané na to spěchali, aby byl obnoven tento pomník, hlásající jejich vítězství nad tyranny, patrně z toho, že již r. 477/6, tedy třetího roku po odchodu Peršanů, bylo sousoší postaveno na původním místě, na agorě v orchestře!³⁾

Ještě více však leželo Themistokleovi na srdci opevnění Peiraiea. Již před válkami perskými, za svého archontátu r. 493/2, přemluvil Atheňany, aby místo širokého a otevřeného zálivu falerského zvolili si za přístav poloostrov Peiraieus se třemi zavřenými zátokami. Co se v té věci tehdy stalo, nevíme; ale po válkách perských, když se důležitost válečného přístavu každému jasně jevila, nenalezl Themistokles odporu, žádal-li, aby Peiraieus byl opevněn. Opevnění Peiraiea bylo velmi důkladné, mnohem pevnější než města samého; třebaž hradby nebyly provedeny do té výše, jak si Themistokles přál,⁴⁾ budí zbytky jejich ještě nyní obdiv náš. Stavba jejich ovšem trvala leta; Themistokles se dokončení jejich nedočkal; bylť mezi l. 474—472 ostrakismem z Athen vypuzen.

Staral-li se Themistokles především o bezpečnost města, pečoval zase Kimon, jenž se stal po bitvě u Eurymedonta

¹⁾ Odpor Sparťanů i lest Themistokleovu za pouhou anekdotu, která nemá historické podstaty, prohlásiti chtěl E. von Stern v Hermu, XXXIX., 1904, str. 543 nn., ale na nesprávnost jeho vývodů dobře ukázali Ed. Meyer v Hermu XL., 1905, str. 561 nn., Jiří Busolt v Klio V., 1905, str. 255 nn. a Em. Peroutka ve Sborníku prací historických na počest Jar. Golla, v Praze 1906, str. 26 nn.

²⁾ Thuk. I. 93 *μείζων γὰρ ὁ περίβολος πανταχοῦ ἐξήχθη τῆς πόλεως*.

³⁾ Marmor Parium, ep. 54, ř. 70.

⁴⁾ Thuk. I. 93, 5.

(r. 467 nebo 466) nejvlivnějším mužem v Athenách, hlavně o jeho okrášení. Z vítězné kořisti, kterou po oné bitvě do Atlien přinesl, dal zbudovati jižní hradbu akropole (a příslušnou část hradby východní), která svým přímým směrem a smělym překonáváním technických obtíží ukazuje, že nebylo tehdaž potřebí penězi skrbliiti. Další činnost Kimonova týkala se vyzdobení agory. Dal ji posázeti platany, zřídil tam sloupořadí Dia Osvoboditele, ve kterém se mohl lid procházeti, a přiměl příbuzného svého Peisianakta, aby zřídil, nejspíše na straně protější, stou podobnou. Tato stoa nazývala se původně podle štědrého zakladatele svého stoa Peisianaktova, později pak podle maleb, kterými byla vykrášlena, stoa pestrá (στοὰ ποικίλη). Kimon byl by zajisté i jinými stavbami okrášlil Atheny, ale r. 461 stihl ho týž osud jako Themistoklea — byl ostrakismem vyobcován.

Themistoklea i Kimona v sobě spojuje a oba daleko převyšuje nejlepší státník athenský Perikles. Řídil stát třicet let a doba jeho patří k nejskvělejším v dějinách řeckých vůbec. Ovšem Perikles sklízel ovoce z práce svých předchůdců: Atheny stály v čele velikého spolku států řeckých, které jim platily každoročně značný poplatek, měly veliké loďstvo námořní i obchodní, kterým úplně ovládaly moře, šťastný úspěch výprav proti Peršanům vynesl jim značnou kořist válečnou. V státní pokladně soustředilo se tehdy bohatství jako nikdy před tím ani potom a rovněž i blahobyt jednotlivců povzněl se měrou netušenou. Hrůzy vpádu perského byly dávno zapomenuty a stopy jeho odstraněny; město utěšeně vzkvétalo. Jen na akropoli stály ještě opálené a polozbořené trosky chrámů a roznécovaly všechny nově a nově k nenávisti proti bezbožným barbarům. Také staré devíti-branné Pelargikon stálo v ssutinách a poskytovalo občanům materiál stavební. Perikles si přál, aby akropolis znova vzkvetla, i dal na programm všehellenského sjezdu, který svolávali Atheňané na r. 448 do Athen, mezi jiným též požadavek, aby chrámy, od Peršanů zbořené, byly znova vystavěny. Sjezd onen se sice pro odpor Sparťanů nesešel, ale Atheňané učinili usnesení, že znova zbudují pobořené chrámy.¹⁾ Perikles, jsa podporován od domácích umělců, stavitelů Iktina, Kallikrata a Mnesikleia, zejména

¹⁾ Plut. Perikl. 17; o datu onoho sjezdu srv. Busoltovy Griech. Geschichte III. 1, str. 445 nn. a Ed. Meyera, Gesch. d. Altertums IV., str. 6 n.

pak od geniálního sochaře Feidia, sestavil celý plán, jak by akropolis měla novými chrámy býti okrášlena. Pokud můžeme určit, mělo se postupovati asi takto. Pelargikon mělo se vůbec odstraniti a místo poloseskutých devíti bran měla býti zřízena jediná slávobrána, propylaje, jejichž plán vypracoval Mnesikles. Na památku vítězství nad Peršany měl býti na baště, která hájí vchod na straně jižní, postaven nový chrám Atheny Niky. Na tomto místě, odkud jest dobře viděti na bojiště u Salaminy, zřídil asi někdo hned po návratu Atheňanů oltář Atheně Vítězné¹⁾ a kult této Atheny se v Athenách tak rozšířil, že bylo třeba při novostavbě k němu přihlížeti. Když byl takto vchod poněkud upraven, měl býti náhradou za Hekatompedon postaven Parthenon podle plánů Iktinových a Kallikratových, a to na místě, kde již za Kleisthena položeny byly mohutné základy pro nový chrám. Rovněž i staré Erechtheion i chrám Artemidy Brauronské měly býti nahrazeny stavbami novými. Naposled měly býti postaveny propylaje. Ovšem nebylo za Perikleá provedeno ani všechno ani v takovém rozsahu, jak původně obmyšleno. Zbudován úplně jen chrám Atheny Niky a Parthenon; mimo to postaveny propylaje, ale v rozsahu skrovnějším než jak navrhoval Mnesikles. Přes to však byla akropolis již těmi stavbami tak ozdobena, že se stala nejkrásnější tehdejší svatyní z celé Hellady. K výzdobě její nemálo přispěla obrovská bronzová socha Athenina, vytvořená od Feidia, která stála na akropoli proti novým propylajím. Také prostor před propylajemi velice získal tím, že tam postaveno bylo, nejspíše již r. 446, nové bronzové čtverospřeží (v. str. 69 nn.) a že na oba výběžky stylobatu propylají dány sochy jezdecké od Lykia, syna Myronova.

Také město bylo přičiněním Perikleovým ozdobeno novými stavbami. Tak zvané „Theseion“ (vlastně chrám Hefaistův), nejlépe zachovaný chrám řecký vůbec, pochází z doby Perikleovy. Východně od divadla Dionysova zřídil Perikles odeion, kryté to divadlo pro hudební produkce. Za něho povstalo již gymnasium v Lykeiu, východně od Athen, které později, po přestavbě Ly-

¹⁾ Soudím tak z nápisu *I G I. suppl.* p. 59, č. 27 b, ř. 54 n. (= Dittenberger, *Sylloge*² 20; Prott-Ziehen, *Leges Graecorum sacrae* II. 1, č. 4), kdež se zakazuje, aby příště nikdo nezřizoval oltáře v Pelargiku; nápis ten pochází z doby Perikleovy, jak jsem ukázal v *Listech filolog.* XXV., 1898, str. 255 nn.

kurgově, stalo se sídlem školy peripatetické. Lze se domnívati, že i jiné, pro blaho obecné prospěšné stavby tehdáž byly provedeny, ač o tom nemáme podrobných zpráv.¹⁾ Že za Perikleia astronom Meton opatřil zeď Pykny velkými slunečními hodinami, bylo již připomenuto (str. 97).

Než Perikles pečoval také o to, aby opevnil Atheny proti všem útokům nepřátelským. Předvídalť dobře, že dříve nebo později dojde k rozhodnému boji se Spartou. Od časů Themistokleových, kdy Peiraieus byl oběhnán silnými hradbami, byly Atheny vlastně dvojím městem, avšak ve válce pozemní mohlo město snadno býti odříznuto od přístavu, 10 *km* vzdáleného. Proto Perikles spojil Peiraieus s městem t. zv. dlouhými zdmi v jediný celek. A sice byla tehdáž zbudována zeď severní a zeď falerská, čímž byly zabezpečeny nejen oba přístavy, nýbrž i rozsáhlá úrodná plocha mezi nimi. Stavba těchto zdí trvala zajisté několik let; dokončena byla r. 457 př. Kr.²⁾ Více než po desíti letech (kol r. 445) dal Perikles postavit i zeď prostřední, která šla rovnoběžně se zdí severní a ohrazovala pouze Peiraieus. Se strany pozemní byly tak Atheny nedobytny; aby byly také se strany moře bezpečny, o to mělo se starati válečné loďstvo, pro něž zřídil Perikles zde rozsáhlé loděnice. Aby pobyt v Peiraieu učinil obyvatelstvu co nejpříjemnější, dal jej architektem Hippodamem z Miletu znova zbudovati. Zde povstaly široké rovné ulice, rozsáhlé náměstí, krásná sloupová a pěkné nové domy, které poskytovaly jiné pohodlí než město vlastní.

Tyto všechny stavby vyžadovaly ohromného nákladu. Atheňané hradili jej z poplatku, který jim spojenci platili. R. 454 přenesli pokladnu spojeneckou, která do té doby byla na Delu, do Athen, předstírajíce, že tam není dosti bezpečná,³⁾ a od té

¹⁾ Na příklad z nápisů *IG. I. 289—296* dovidáme se o budově nějaké, jejíž stavba trvala nejméně osm let. a nemůžeme zjistiti, která to byla.

²⁾ Thuk. I. 108, 3 klade jejich dokončení do doby po bitvě u Oionofyty (r. 457).

³⁾ Rok 454 dán jest tím, že od té doby počínají nápisně zachované účty z desátku (*ἀπαρχαί*), který z poplatků spojeneckých Atheňané každoročně bohyni Atheně odváděli (*IG. I. 226 nn.*). V novější době pokusil se Bruno Keil z papyru, jemuž dal jméno *Anonymus Argentinensis*, v Štrasburce 1902, str. 116 nn.), ale již Ed. Meyer, *Gesch. d. Altertums V.*, str. VII. poukázal k malé [hodnověrnosti této zprávy. Od té doby pak, co U. Wil-

doby nakládali s oněmi penězi jako se svým majetkem. Atheňané vůbec si zvykli za té doby pokládati své spojence za poddané, kterým mohou nařizovati a ukládati co chtějí; proto stala se jejich vláda nenáviděnou a spojenci čekali jen na příležitost, aby mohli odpadnouti. Ta se naskytla ve válce peloponneské.

Ačkoliv Perikles soudil, že jsou Atheňané k válce dobře připraveni, přece se ukázaly hned prvního roku války peloponneské leckteré závady. Na radu Perikleovu odstěhovalo se všechno obyvatelstvo z celé Attiky do Athen, kdež nastal tak veliký nedostatek místa, že se i v polozbořeném pelargiku, které nebylo dosud úplně odstraněno, lidé usazovali, ačkoliv věštba delfská doporučovala Atheňanům, aby zůstalo ležeti ladem.¹⁾ Zejména ty končiny města, které dosud nebyly zastavěny, zvláště část mezi severní a prostřední dlouhou zdí byly četně obydleny. Z té doby pocházejí asi četné stopy, které se v krajině mezi Pyknou a Museiem dosud spatřují a které od některých badatelů, zejména Curtia,²⁾ neprávem za zbytky předhistorických sídel byly pokládány. Přes všechny obtíže byli by však Atheňané přece zvítězili, kdyby jim byl osud záhy nebyl odňal Perikleas; státníci, kteří nastoupili jeho dědictví, nebyli ani tak schopni ani tak šťastni.

Ani za dob válečných nepřestali Atheňané okrašlovati své město. Nejspíše hned po skončení moru, jenž r. 430 zle rádlil v Athenách lidem přeplněných, ne-li snad za moru samého, zřídili na akropoli hned za propylajemi oltář Atheně Hygiei a postavili jí tam sochu, dílo Pyrrha athenského, žáka Feidiova. A jakmile nastala mírem Nikiovým (r. 421) přestávka v boji, přenesli Atheňané, hned r. 420, kult léčivého boha Asklepie z Epidauru do Athen a zřídili mu tam na jižním svahu akropole, na místě teprve skále urvaném, rozsáhlou svatyni. Jen v té době, kdy se zdálo, že válka jest již skončena, mohlo se přikročiti k větším stavbám. Tak zbudován byl v posvátném okrsku Dionysa Eleutherského nový chrám, jehož sochu ze zlata a slonové kosti vytvořil Alkamenes,

c k e n (v Hermu XVII., 1907, str. 374 nn.) dokázal, že onen Anonymus, jenž byl od Keila prohlášen za zlomek cenné kroniky attické, jest vlastně kus scholií k Demosthenově řeči proti Androtionovi, pozbylo tvrzení Keilovo všeho základu.

¹⁾ Thukyd. II. 17.

²⁾ Curtius, Sieben Karten zur Topographie von Athen tab. 4 a 5, Atlas von Athen tab. III., Stadtgeschichte von Athen str. 25 nn.

žák Feidiúv. Tehdáž počalo se, jak se zdá, též se stavbou nového Erechtheia, avšak nové vzplanutí války přerušilo stavbu na delší čas, tak že chrám teprve v letech 409—407 byl dokončen. Roku 406/5 vznikl na akropoli požár, jenž zničil starý chrám Athenin Hekatompedon,¹⁾ jehož zbytky, snad poněkud opravené, Atheňané i po zbudování Parthenona z nemístné piety na akropoli ponechávali.

Nešťastný konec války peloponneské (r. 404) přivodil veliké ochuzení Atheňanů. Ztratili loďstvo, pozbyli spojenců, musili strhnouti dlouhé zdi a částečně i hradby Peiraiea. Než svrhnuvše vládu třiceti tyrannů a obnovivše demokracii (r. 403), záhy se vzpamatovali. Zejména vítězství, kterého r. 394 nad Lakedaimonjany dobyl vojevůdce jejich Konon u ostrožny knidské, dodalo jim odvahy. Ještě téhož roku jali se opravovati hradby Peiraiea a stavěti dlouhé zdi. Stavba trvala mnoho let a byla provedena hlavně z peněz, které Peršané poslali Atheňanům k tomu účelu. Zed' falerská však, jako zbytečná, nebyla obnovena. Také hradby městské byly tehdáž opraveny. I bylo opětně spojeno město s Peiraieem v jedinou, nedobytnou pevnost jako za časů Perikleových. Ale ovšem doba Perikleova se již nevrátila. Podařilo se sice Atheňanům utvořiti r. 377 nový spolek států řeckých, ale nedovedli si spojence své udržeti déle než dvacet let. Přes to že za těch dob, kdy stály Atheny v čele této druhé symmachie, blahobyt obecní i soukromý se značně zvýšil, nebylo zbudováno nic většího. Jsou to hlavně jen sochy, postavené zasloužilým mužům nebo malby, kterými okrášleny byly budovy na náměstí, o čem z té doby se dovídáme. Za to soukromníci stavěli si výstavné domy a nádherné náhrobky.

V boji s mocí makedonskou Řekové, ne bez své viny, podlehl; Atheny klesly se svého velmocenského postavení na město druhého řádu. Ale právě tu nastal ještě jednou nový rozkvět stavební. Je to zásluhou výtečného finančníka Lykurga, syna Lykofronova, jenž plných dvanáct let (od r. 338—326) řídil finance athenské. Atheny neměly tehdáž po ruce značné důchody, ale Lykurgos dovedl jimi hospodařiti tak, že přebylo k postavení budov nových. V Peiraieu dokončena stavba nových loděnic

¹⁾ Xen. Hell. I, 6, 1 ὁ παλαιὸς τῆς Ἀθηνᾶς νεὸς ἐν Ἀθήναις ἐνεπρόσθη. Že se zpráva Xenofontova týče Hekatompeda, ukázal dobře Ad. Michaelis v Jahrb. d. arch. Inst. XVII., 1902, str. 22 n.

a pro náradí lodní zřízeno skladiště (σχευοθήκη), jehož stavba svěřena byla architektu Filonovi (r. 330/29). V městě samém opraveny hned po nešťastné bitvě u Chaironeie (r. 338) hradby městské péčí všech fyl a dokončeno nové divadlo. Za Ilisem postaveno bylo rozsáhlé stadion panathenajské a na východní straně přestavěno gymnasium Lykeion. Lykurgova stavby-milovnost působila dobře i na jiné zámožné občany. Choregové, jejichž sbor zvítězil v závodě lyrickém o slavnostech Dionysových, stavěli malé chrámečky k umístění vítězných cen, bronzových trojnožek.¹⁾ Nejznámější příklad toho jest dosud stojící pomník Lysikratův z r. 334. Ulice, vedoucí od prytaneia k divadlu, byla brzy plna podobných pomníků, tak že dostala název „ulice trojnožek“ (ὁδὸς τριπόδων). I nad divadlem na skále akropolské zvedaly se podobné choregické památky, dodávající tak malebného pohledu strmé skále. Stavby Lykurgovy nemohly se ovšem vyrovnati Perikleovým velikolepostí, ale nicméně přispěly nemálo k okrášení Athen.

Kapitola sedmá.

Hradby akropolské.

Když Peršané odtáhli, našli Atheňané na akropoli všechno zpuštěno. Pelasgická hradba i s devítibraným opevněním byla větším dílem pobořena, zejména na straně severní, odkud Peršané ztekli akropolis. I přikročilo se k stavbě hradeb nových, a to nejprve zdi severní. Stalo se to, jak se zdá, již za doby Themistokleovy; určitých zpráv však o tom nemáme.

Jak byla s e v e r n í h r a d b a budována, zjistilo se náležitě teprve při posledních výkopech. Byla založena na skále samé; k stavbě užilo se kvádrů porových, které zcela pravidelně na sebe byly kladeny. Stavělo se bez lešení, a to tak, že vždy, jakmile se položily asi dvě vrstvy kvádrů na sebe, byl celý prostor zasypán a vyrovnán, načež se stavělo výše. K zasypání posloužily trosky soch, sloupů a vás od Peršanů roztloučených a vedle toho ovšem i drobné kamení a hlína. V tomto „perském rumu“ („Perserschutt“, jak říkají němečtí archaeologové) nalezeny byly ony malované archaické sochy dívek, o nichž jsme jednali výše (v.

¹⁾ Více o tom vyložil jsem v Řeckém divadle, str. 31 n.

str. 72 nn.). Než se dostavěla vrstva druhá, byla půda pokryta tenkou vrstvou porových úlomků, které při práci odpadly; ty odlišují velmi dobře jednotlivé vrstvy od sebe. Na třech místech zasazeny do zdi architektonické části z Hekatompeda i staršího Parthenonu; stalo se to asi úmyslně, aby byly věčnou památkou na barbarské řádění Peršanů (v. výše obr. 23). Jiné zbytky oněch chrámů posloužily jako stavební materiál nebo jich bylo užito k násypu. Podle toho, jak klesala nebo stoupala skála akropolská, bylo potřebí položití více nebo méně vrstev, tak že nelze říci přesně, jak byla zeď vysoká. Zdá se však, že nebylo s akropole přes ni dobře viděti.¹⁾ Šířka její nebyla větší než 1·50 *m*. Směr její byl velmi nepravidelný, přimykaje se těsně k útvaru skály.

Hned když se tato zeď stavěla, byla v ní zřízena malá branka právě na tom místě, kde se hradba od směru severovýchodního ostře zahýbá přímo na sever (v. tab. I.). Poněvadž však každý vchod seslabuje opevnění, byla zde postavena zeď přes 5 *m* silná a v ní uděláno 22 pouze 1·18 *m* širokých schodů, po nichž se přišlo k malé brance. Odtud šla cesta po stupních ve skále vytesaných jak v levo k jeskyni Panově a Apollonově, tak v pravo k svatyni Aglauríně. Zdali také starý vedlejší vchod východně od Erechtheia byl ponechán, nemohlo býti zjištěno, poněvadž hradba na tom místě pochází ze středověku.

Již ní zeď byla stavěna z téhož materiálu i týmž způsobem jako zeď severní, ale šla skoro všude dosti daleko za starou zeď pelasgickou, rozšiřujíc prostor akropole velmi značně. K zasypání mezery mezi ní a pelasgickou zdí bylo ovšem potřebí velmi mnoho „perského rumu“ i jiného materiálu. Jsouc založena na místě zcela novém, mnohem níže položeném, dosahovala značné výše; na jv. rohu na příklad jest 29 vrstev kvádrů, které dosahují výšky 14 *m*. Také tloušťka její je mnohem větší; nahoře obnáší zpravidla 2·50 *m* — je tedy o celý metr silnější než zeď severní — v hlubších vrstvách je ještě širší; na jv. rohu až 6·50 *m*. Nejnapadnější však rozdíl mezi oběma zdmi je ve směru jejich. Jižní zeď mění jen jednou směr svůj, sestávajíc ze dvou přímočarých kusů, kdežto na straně severní jest směr její stále přerušován.

¹⁾ Aspoň u Lukiana, Rybář 47 nn. vyleze si Parrhesiades, chtěje lovit s akropole, na hradbu (δελεάσας τὸ ἀγκιστρον ἰσχύδι καὶ τῷ χρυσίῳ καθεζόμενος ἐπὶ τὸ ἄκρον τοῦ τεύχους καθεῖχεν ἐς τὴν πόλιν).

Stavbu jižní zdi přiřítají prameny naše Kimonovi,¹⁾ vypravujíce že byla zřízena z kořisti perské po bitvě u Eurymedontu (r. 467 nebo 466). Z toho, že mluví výslovně o jižní hradbě, jest patrné, že stavbu hradby severní kladli do doby jiné, patrně starší, jak celá konstrukce její ukazuje. I můžeme tedy vším právem klásti stavbu severní hradby do doby Themistokleovy. Hradba severní jeví se dilem, při kterém se všemožně šetřilo, hradba jižní naopak jeví plýtvání hmotnými prostředky. To mluví jasně.

Pozorujeme-li jižní hradbu se strany vnější, vidíme na ní několik opěrných zdí podoby pilířovité (obr. 84). Ale to je práce středověká, ne-li ještě pozdější. Řecká společnost archaeologická má úmysl, svým časem tyto cizorodé přídatky odstraniti a doufá, že se v nich najde hodně nápisů.

Kapitola osmá.

Chrám Atheny Niky.

Pro chrám Atheny Niky velmi důležitý jest nápis, jenž by objeven r. 1897 při výkopech na severozápadním svahu akropole.²⁾ Jest to zlomek mramorové desky, na obou stranách popsané. Na přední straně jest usnesení lidu, kterým se zřizuje úřad kněžky pro Athenu Niku a zároveň se jí vykazují příjmy, 50 drachem ročně a kýty i kože z obětí státních; dále se ustanovuje, že svatyně má býti opatřena dveřmi (τὸ hierὸν θυροῶσαι) podle návrhu Kallikratova a konečně že má býti, rovněž podle návrhu Kallikratova, zbudován chrám a kamenný oltář (ναὸν δὲ οἰκοδομεῖσαι . . . καὶ βομὸν λίθινον). Podle písma patří nápis do polovice V. stol. př. Kr., tedy do doby Perikleovy.³⁾ Také zmínka o Kallikratovi, jednom ze stavitelů Parthenonu, ukazuje do téže

¹⁾ Corn. Nepos, Cimon 2 his ex manubiis arx Athenarum qua ad meridiem vergit, est ornata. Plut. Kimon 13 ὁ δῆμος . . . τῇ ἀκροπόλει τὸ νότιον τεῖχος κατεσκεύασεν ἀπ' ἐκείνης εὐπορήσας τῆς στρατείας. Srv. též Paus. I. 28, 3.

²⁾ Nápis uveřejněn v 'Εφ. ἀρχ. 1897, str. 177 = Dittenberger, Sylloge², čís. 911.

³⁾ Vyskytuje se tu totiž trojčárkové sigma, jež se na nápisech attických objevuje pouze do r. 446.

doby. Z nápisu plyne, že v polovici V. stol. existovala v Athenách svatyně Atheny Niky; zajisté na baště na západní straně akropole, kde chrám její dosud stojí. Z toho, že se v usnesení lidu mluví o ustanovení kněžky pro onu svatyni jako o něčem novém, máme právo souditi, že teprve tehdy došel kult Atheny Niky uznání od obce a že před tím byl to jen kult soukromý. Můžeme si věc představit asi tak, že někdo z vítězných bojovníků salaminských zřídil na místě, odkud bylo na bojiště dobře viděti, oltář a uctíval na něm Athenu Niku; po něm obětovali zde Atheně i jiní občané, tak že se kult ten časem velmi rozšířil. Že výklad ten není pouhá domněnka, o tom svědčí, že v nápisu z doby před válkou peloponneskou, týkajícím se odvádění desátku do Eleusiny, se zakazuje, aby nikdo nezřizoval bez svolení rady oltáře v Pelargiku.¹⁾ Zákaz tento může míti smysl jen tehdy, jestliže se před tím oltáře v Pelargiku zřizovaly. Jedním z nich mohl býti oltář Atheny Niky; neboť před zbudováním propylají Mnesikleových ležela i bašta ona v Pelargiku. Při tomto výkladě snadno pochopíme, co se míní slovy τὸ ἡερὸν θυροῦσαι. Poněvadž bašta, zvedající se 8-60 m nad své okolí, má na třech stranách přirozenou ohradu ve svém srázu, bylo potřebí pouze na čtvrté straně, kde souvisí s ostatní skálou akropolskou, udělati dvěře, aby se svatyně Atheny Niky oddělila od posvátných míst jiných božstev, na téže baště uctívaných. Konečně plyne z nápisu onoho, že zachovaný chrám Niky zbudován byl v polovici V. stol., jinak řečeno, že byl nejstarší ze staveb Perikleových na akropoli. Neboť nedovedeme si představit, jaká překážka by mohla tehdáž brániti, aby ono usnesení nebylo provedeno, když peněz bylo dost, válka se nevedla, ba stavitel dokonce byl jmenován.²⁾ Že tomu tak

¹⁾ IG. I., suppl. 27 b (p. 59), ř. 54 nn. (= Dittenberger, Sylloge² č. 20; Michel, Recueil č. 71; Roberts, Greek epigraphy II. č. 9).

²⁾ Nemohu souhlasiti s míněním, které pronesl Alfr. K ö r t e v Hermu XLV., 1910, str. 623 nn. Pokládá za navrhovatele onoho usnesení Hipponika, synovce Kimonova; myslí, že strana Kimonova si vymohla toto usnesení, aby rušila velkolepé plány Perikleovy na vybudování akropole, ale chrám že se nestavěl hned, nýbrž že došlo k jeho stavbě teprve po míru Nikiově (r. 421). Kdo však pokládá usnesení o stavbě chrámu Atheny Niky za vítězství strany Perikleovi nepřátelské, měl by právě tvrditi, že chrám pochází již z polovice stol. V.; neboť jakou cenu má „vítězství“, když k provedení jeho nedojde? A dovedl-li Perikles zameziti, aby se usnesení lidu o stavbě chrámu Atheny Niky neprovádělo, jest nepochopitelné, proč nedovedl za-

bylo, o tom se přesvědčíme ještě jinak, přihlédneme-li k zachovanému chrámu samému.

Chrám Atheny Niky zvedá se na vysoké baště, která od skály akropoliske vybíhá úzkým ramenem na západ (v. tab. I.). Původně byla ona bašta na severní straně o něco menší; svědčí aspoň pro to zbytky pelasgické zdi, která odkryta byla pod mramorovou dlažbou bašty. Když se měl stavěti chrám Atheny Niky, bylo především potřebí, upravit baštu. Pravidelnými kvádry porovými, které nyní můžeme nejlépe pozorovati na straně severní, byla bašta se všech stran tak opevněna, že se mohl na ní zbudovati chrám. Na nejnižším místě, v severozápadním rohu, jest 18 vrstev; čím dále výše stoupáme, menší se počet jejich. Nahore je bašta pokryta vrstvou mramoru, jenž tvoří římsu (obr. 40). Jak můžeme pozorovati z plánu i z obrazu, leží severní strana bašty v témž směru jako základy jižního křídla propylají; z toho plyne, že již tehdaž, když se stavěl chrám tento, pomýšlelo se na stavbu nových, tímto směrem orientovaných propylají.¹⁾

Než přikročíme k popisu chrámu, musíme se ještě zmíniti o některých věcech. Na západní straně bašty pozorovati jest v kvádrové zdi dva výklenky stejné výšky (2·70 m), ale nestejně hloubky (1·80 a 1·35 m); jsou odděleny od sebe úzkým pilířem z jediného kamene. Účel jejich není znám. Na severní straně bašty trčí nyní ve vzduchu 5 schůdků (původně jich bylo 7); až k nim šla za starověku spirálovitá, povlovně stoupající cesta, vedoucí na akropolis. Po těchto schůdkách mohlo se tedy přímo z oné cesty jíti ke chrámu Atheny Niky. Vedle toho bylo ovšem též možno vstoupiti tam z jižního křídla propylají.

brániti zkrácení jižního křídla propylají. Toto zkrácení, o kterém pochybovati nelze, jest monumentálním důkazem, že chrám Atheny Niky stál dříve než propylaje; k němu se musilo při stavbě tohoto křídla hleděti. Vůbec se nedoporučuje vnášeti do otázek chronologických ještě spory politických stran, zejména když nám chybí bližší zprávy o nich.

¹⁾ Aug. Köster v *Jahrb. d. arch. Inst.* XXI., 1906, str. 129 nn. snažil se nacpak dokázati, že původně měla bašta směr jiný, a že teprve při stavbě propylají byla upravena tak, jak nyní jest. Z toho usuzoval, že chrám Atheny Niky mohl býti postaven teprve mezi stavbou propylají, nejspíše až r. 432. Dörpfeld v *AM.* XXXVI., 1911, str. 56 praví, že ukázal Kösterovi na místě samém, že se mýlí. Na témž místě (str. 56 nn.) polemizuje Dörpfeld obšírněji proti článku E. Petersena v *Jahrb. d. arch. Inst.* XXIII., 1906, str. 12 nn., jenž pochyboval, že chrám Atheny Niky je starší než propylaje.

Abychom chrámu úplně rozuměli, třeba ještě předeslati několik slov o jeho osudech. Chrámeček Atheny Niky stál ještě za dob Sponových, t. j. r. 1676, avšak roku 1687, když akropolis byla obležena od Benátčanů, již neexistoval. Turci snesli jej úplně a užili kvádrů jeho k stavbě nového opevnění. Ale r. 1835

Obr. 40. Chrám Atheny Niky. Pohled od severu.
(Podle fotografie.)

našel Ludvík Ross jeho základy a shledal všechny téměř jeho architektonické částky, i jal se jej znova stavěti spolu s Ed. Schaubertem a Christianem Hansenem.¹⁾ Ale teprve řecká společnost

¹⁾ Srv. o tom dosud cenné dílo jejich Die Akropolis von Athen nach den neuesten Ausgrabungen. I. Der Tempel der Nike Apteros, v Berlíně 1839.

archaeologická r. 1843—4 dokončila stavbu tak, jak ji nyní vidíme. Stavba však nebyla dosti důkladná, i bude třeba celý chrám znova rozebrati a přestavěti. Také bašta, na níž chrám stojí, potřebuje nového upevnění; po zemětřesení z r. 1893 jeví povážlivé trhliny.

Chrámček Atheny Niky zbudován jest celý z mramoru pentelského, a to v slohu ionském. Skládá se z malé celly, která má téměř podobu čtverce ($3.78 \times 4.19 m$); před ní i za ní zvedají se čtyři ionské sloupy. Jest to tvar chrámu, který se nazývá technickým výrazem *amfiprostylos tetrastilos*. Uvnitř stála dřevěná socha Atheny Niky; v pravé ruce držela granátové jablko, v levé přílbu.¹⁾

Poněvadž je chrám tento nejstarším zachovaným dokladem ionského slohu v Athenách, nebude snad od místa, povšimneme-li si architektonické stránky jeho poněkud blíže, zejména když na obr. 41 všecko sledovati můžeme. Na nizoučkém, sotva znatelně vpřed vystupujícím podkladě (*euthynteria*) vystupují tři stupně, kterým nemalé živosti dodává, že mají dole vyříznuty úzké rýhy. Stupně ty jsou stylobat, na kterém se chrám jako votivní dar zvedá nad své okolí. Sloupy nestojí přímo na stylobatu, nýbrž mají samostatnou, několikrát rozčleněnou patku (*basis*); jsou štíhlé, 4 m vysoké a 24 žlábků rýhované. Jest známo, že u sloupů ionských nestýkají se žlábků v ostré hraně jako v řádu dorském, nýbrž že mezi nimi ponechána jest úzká, hladká stezička. Hlavice, mající podobu elegantně se zatáčejících závitků, jest jednoduchá; krátký krk její ozdoben jest ornamentem podoby vejcovité. Na hlavici leží tenká deska (*abacus*). Nad sloupy vznášá se architráv, rozčleněný ve tři pásy, které vždy o něco málo vpřed vybíhají; nahore jest římsovitě zakončen. Nad architrávem zvedá se vlys o něco nižší ($44.8 cm$); jest ozdoben reliefy. Nad vlysem třeba si ještě přimysleti příslušnou římsu a trojhranný štít, který však nebyl ozdoben skulpturami.²⁾

Také zdi celly vyžadují ještě naší pozornosti. Nespočívají přímo na stylobatu, nýbrž mají také jakýsi podstavec, jehož

¹⁾ Svědčí o tom Harpokration s. v. Νίκη 'Αθηνῶν, dovolává se první knihy Heliodorova spisu *Περὶ ἀκροπόλεως*.

²⁾ Úplnou rekonstrukci chrámu podávají Jahn-Michaelis, *Arx Athen.* tab. XX. a Luckenbach, *Die Akropolis von Athen*, 2. vyd., v Mnichově 1905, str. 17.

ozdoba přizpůsobena jest basi sloupů. Nejdolejší vrstva kvádrů jest mnohem vyšší než vrstvy ostatní. Kvádry nebyly spojeny mezi sebou maltou, nýbrž po délce železnými skobami, které mají podobu dvojitého T (┐┌), do výšky pak plochými železnými

Obr. 41. Chrám Atheny Niky. Průčelí.
(Podle fotografie.)

tyčkami. Strop nad obojím sloupovým řádkem byl kasettový; uvnitř kasett upevněny byly nejspíše bronzové růžice.¹⁾

¹⁾ O architektonické stránce chrámů řeckých spolehlivé poučení podává Jos. Durm, *Die Baukunst der Griechen* (Handbuch der Architektur, II., 1), 3. vyd., v Lipsku 1910. Z jiných děl uvádím toliko ještě Allana Marquanda, *Greek architecture*, v Londýně 1909, kde je v dodatku

Vlys původní zachoval si chrám jen na straně východní; všechny ostatní skulptury odvezl r. 1801 lord Elgin do Anglie.¹⁾ Špatnou za ně náhradou jsou odlitky z terrakotty, které již tak zčernaly, že chrám jen hyzdí. Všechny reliefs jsou velice porušeny, tak že lze jen ve všeobecných rysech poznati jejich obsah. Na východní straně bylo zpodobeno shromáždění bohů; uprostřed stála Athena, po její straně seděl Zeus a Poseidon. Zdá se, že čekali na výsledek boje a že jim Iris a Nike o něm přinášely zprávu. Předmětem reliefů na straně severní a jižní byl boj Řeků s barbary; na straně západní konečně bojovali Řekové s Řeky. Jest dosti pravdě podobno, že zde chtěl umělec celým reliefem zobraziti bitvu u Plataj; neboť jen tam bojovali Řekové zároveň s Peršany i s Řeky. Ovšem, že boj ten je zidealisován. Co se umělecké stránky týče, poukazuje se často k tomu, že jeví pokročilejší stadium umění než bychom mohli pro polovici V. stol. předpokládati, ba Furtwängler tvrdil dokonce, že jest příbuzný s t. zv. „dívkami“ Erechtheia.²⁾ Ti badatelé ovšem musí klásti chrám do doby mnohem pozdější. Leč tento důvod nemůže býti rozhodující, poněvadž vlys mohl býti proveden, když již chrám byl postaven.

Chrám jevil kdysi také stopy někdejšího omalování. Na architrávu, na římsách, hlavicích ant i kasettovém stropě zjistily se obrysy někdejších ornamentů, ale barvy nebylo již možno rozeznati.³⁾ Že hlavice sloupů byly omalovány, a to barvou červenou, modrou a zlatou, k nimž přistupovala ještě přirozená bílá barva mramoru, rozumí se samo sebou; byloť takové ozdobení

str. 378 nn. sebrána hojná literatura, a stručný, ale velmi poučný výklad Gorhama Ph. Stevensa ve Fowlerově a Wheelerově Handbook of Greek archaeology, v Novém Yorku 1909, str. 96 nn. — Stavitelské památky řecké i římské jsou dobře reprodukovány v díle Ferd. Noacka, Die Baukunst des Altertums, v Berlíně 1910.

¹⁾ O lordu Elginovi zmíníme se šíře v následující kapitole při výkladě o skulpturách Parthenonu. Všechny skulptury, které do Anglie odnesl, jsou nyní uloženy v Britském museu.

²⁾ Ad. Furtwängler, Sitzber. d. bayer. Akad. 1904, str. 381. O jiných badatelích, kteří kladli chrám do doby pozdější, byla řeč již výše (str. 144, pozn. 1). O těch, kteří kladli chrám do doby Kimonovy, netřeba se zmiňovati, poněvadž mínění to padlo samo sebou, jakmile byl objeven nápis, stavby se týkající.

³⁾ Viz nákres jejich u Durmana m. uv., str. 290.

v ionském slohu pravidlem. Za doby hellenistické byly stěny uvnitř opatřeny malbami.¹⁾ Ale vnější zdi nebo sloupy chrámu malovány nebyly; zde působil jemnozrný mramor pentelský sám sebou.

Před chrámem stál velký, čtverhranný oltář; stopy jeho základů byly při výkopech objeveny. Celé okolí chrámu bylo kdysi vydlážděno velkými, mramorovými dlaždicemi.

S bašty u chrámu byl, jak jsme již vzpomenu, pěkný rozhled, ale bylo k tomu potřebí veliké opatrnosti; prostor byl malý a bašta vysoká a neohrazená. Z důvodů bezpečnosti bylo proto později, ale ještě v V. stol., zřízeno na třech stranách kolem chrámu (a též po pravé straně schodů) zábradlí z mramoru pentelského. Bylo 1·05 m vysoké, na vnitřní straně hladké, na vnější reliefs ozdobené; nahoře bylo opatřeno bronzovou mříží. Z této balustrády zachovaly se některé desky, ovšem velmi poškozené. Přece však lze poznati myšlenku umělcovu. Na všech třech stranách bylo zobrazeno totéž thema; Athena sedí, dívajíc se na okřídlené Niky četně ji obklopující; jedny stavějí tropaion ze zbraní řeckých, druhé z barbarských, opět jiné přivádějí žertvy k oběti nebo přinášejí náradí k oběti potřebné. Ať pozoroval divák relief s kterékoli strany, vždy měl před sebou oslavování vítězství.²⁾ Zdá se, že i zde pomýšlel umělec na bitvu u Plataj. Tyto skulptury jeví umění daleko pokročilejší než vlys, kterým je chrám ozdoben. Příkladem jeho budiž nám ukázka, kterou podáváme v obr. 42. Zde zobrazil umělec scénu zajisté málo důležitou pro komposici celku, ale s jakým uměním to učinil! Jedné z Nik, spěchajících k Atheně, uvolnil se řemének na obuvi. I zastaví se na okamžik, opře pravou nohu o kámen a shýbá se poněkud, aby si upravila obuv rukou pravou; neboť v levé něco nese. Celé postavení Niky

¹⁾ IG. II. 5, č. 371 b = D i t t e n b e r g e r, Sylloge² 207. Herakleitos, syn Asklepiadův, věnoval totiž τῇ Ἀθηνᾷ τῇ [Νίκῃ γράφ]ας ἔχουσας ὑπομνήματα τῶν [τῶν βασιλεῖν πε]πραγμένων πρὸς τοὺς βαρβάρους ὑπὲρ τῆς τῶν Ἑλλήνων σωτηρίας. Oním králem, jehož jméno bylo v nápisu později úmyslně vyhlazeno, míněn jest Antigonos Gonatas, jenž r. 277 př. Kr. v bitvě u Lysimachie (na Chersonesu) na hlavu porazil Gally.

²⁾ Komposici těchto reliefů na jisto postavil Rud. Heberdey, jež se podařilo r. 1909 odkrýti novou desku, která byla zazděna v baště; srv. o tom jeho článek v Jahreshefte d. öst. arch. Inst. XIII, 1910, Beiblatt str. 85 nn.

je již samo sebou velice živé a půvabné; ještě většího půvabu však reliefu dodává umění, s kterým proveden šat Ničín tak jemně, že jím krásně tělo její úplně prosvítá. V malebných záhybech, které tvoří chiton, vidíme dobře, že umělec stál pod vlivem skulptur na Parthenonu, ale že snažil se je překonat. Tím

Obr. 42. Nike z balustrády chrámu Atheny Niky.
(Podle fotografie.)

jest dán zároveň pokyn pro datování, ovšem jen pokyn. Balustráda jest jistě pozdější než chrám i než Parthenon; máme-li však zbudování její klásti do doby, kdy se dokončovaly propylaje¹⁾ nebo až asi do r. 411—407, kdy vítězné výpravy Alkibiadovy naplňovaly Atheňany novou sebedůvěrou,²⁾ nelze říci s určitostí. Bylo by

¹⁾ Tak soudí Reinhard Kekule von Stradonitz, *Die griech. Skulptur*, v Berlíně 1906, str. 99.

²⁾ To jest mínění Collignonovo, *Gesch. d. griech. Plastik II.*, str. 116.

možno, pomýšleti též na dobu po míru Nikiově (r. 421), kdy nastalo několik let klidných, ve kterých se mohlo pomýšleti na vykrášlení chrámů, již stojících. Dokonalosti, s kterou umělec provedl své dílo, třeba se diviti tím spíše, poněvadž největší část reliefu byla z dola viditelná v pouhých obrysech.¹⁾

Před chrámem, neznámo však na které straně, stály dvě sochy, r. 425 za války peloponneské jménem státu sem věnované. Jedna z nich, nejspíše mramorová, představovala Athenu Niku a byla věnována na poděkování za vítězství nad Ambrakií,²⁾ druhá, bronzová, představovala okřídlenou Niku a byla upomínkou na vítězství u Sfakterie.³⁾

Mimo Athenu Niku byla na baště ctěna ještě Artemis, kteráž byla ztotožňována s Hekatou. Podle místa svého kultu nazývala se Artemis Epipyrgidia (Ἄρτεμις Ἐπιπυργιδία), t. j. Artemis na baště. Neměla však tu chrám, nýbrž jen sochu, dílo Alkamenovo, představující trojtělou bohyni. Podle Pausania byl Alkamenes, žák Feidiův, první, jenž počal zobrazovati Hekatu trojtělou.⁴⁾

Kapitola devátá.

Parthenon.

Parthenon byl zbudován na místě, které již od dob Kleisthenových (v. str. 59 nn.) určeno bylo pro nový chrám. Jako stavitelé jeho jmenují se Iktinos a Kallikrates; možná, že se o svůj úkol rozdělili tak, že Iktinos vypracoval plány a Kallikrates prováděl stavbu. Vrchní dozor nad provedením skulptur měl Feidias, jenž sám zhotovil sochu Atheninu.⁵⁾ Pro stavbu Parthenonu byla

¹⁾ O balustrádě jednal R. Kekulé, Die Balustrade des Tempels der Athena Nike in Athen, v Lipsku 1869 a Die Reliefs an der Balustrade der Athena Nike, v Stuttgartě 1881.

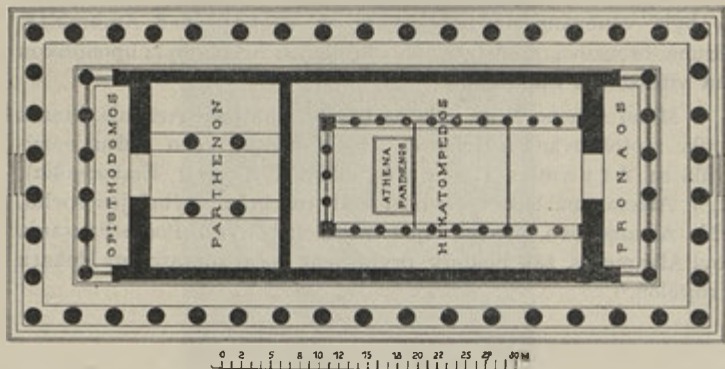
²⁾ IG. II. 5, p. 62, 198 c = Dittenberger, Sylloge² 136.

³⁾ Paus. IV. 36, 6.

⁴⁾ Paus. II. 30, 2 Ἀλκαμένης δὲ ἐμοὶ δοκεῖν πρῶτος ἀγάλματα Ἑκάτης τρία ἐποίησε προσεχόμενα ἀλλήλοις, ἣν Ἀθηναῖοι καλοῦσιν Ἐπιπυργιδίαν· ἔστηκε δὲ παρὰ τῆς Ἀπτέρου Νίκης τὸν ναόν. Názvem Νίκη Ἀπτερος označován byl za dob pozdějších právě chrám Atheny Niky.

⁵⁾ Iktina samotného jako stavitele jmenují Strabon IX. 395 a Paus. VIII. 41, 9, mimo to zaznamenal Vitruvius VII. praef. 12, že

zřízena stavební kommise (βουλή), jejíž účty byly zaznamenány na věčnou paměť na vysokém čtverhranném pilíři; skrovné zbytky nápisu toho jsou dochovány podnes.²⁾ Z nápisu toho můžeme zcela přesně určit dobu, kdy se počalo stavěti; připomíná se tu totiž k roku 434/3 př. Kr. čtrnáctá kommise a k roku 433/2 patnáctá kommise,³⁾ z čehož plyne že první kommise, t. j. první rok stavby, připadla na r. 447/6. Stavba chrámu pokračovala

Obr. 43. Půdorys Parthenonu. (Podle Luckenbacha, Akropolis von Athen.)

vskutku velmi rychle; neboť již r. 438, nejspíše o Velkých Panathenajích, mohla tu býti postavena Feidiova socha Atheny panenské,

Iktinos vydal spis o Parthenonu. Iktina i Kallikrata jmenuje Plut. Per. 13, jenž zároveň dosvědčuje vrchní dozor Feidiův (πάντα δὲ διεῖπε καὶ πάντων ἐπίσκοπος ἦν αὐτῷ Φειδίας).

²⁾ Přehledně sestaveny u Jahn-Michaelis, *Arch. Athenarum*, Appendix epigr. č. 10. Srv. též E. Cavaignac, *Études sur l'histoire financière d'Athènes au Ve siècle* (= *Bibliothèque des écoles françaises*, sv. 100), v Paříži 1908, str. L nn. (s facsimilemi) a články Arthura M. Woodwarda v *Annual of the British school at Athens* XVI. (1909—1910), str. 187 nn. Nejnověji pojednal velmi podrobně o celém nápisu W. B. Dinsmoor (v *Amer. Journ. arch.* S. S. XVII., 1913, str. 53—80, tab. II.—IV.), jenž se pokusil nastíniti postup celé stavby; ovšem při troskovité povaze nápisu zůstává tu leccos pochybného.

³⁾ Ἐπὶ τῆς τετάρτης καὶ δεκάτης βολῆς... ἐπὶ Κράτεος ἀρχοντος Ἀθηναίοισιν (ol. 86, 3 = 434/3 př. Kr.); ἐπὶ τῆς πέμ[π]της καὶ δεκάτης βολῆς... ἐπὶ Ἀφσευδῶς ἀρχοντος Ἀθηναίοις (ol. 86, 4 = 433/2).

zhotovená ze zlata a slonové kosti.¹⁾ Tím byl chrám zasvěcen, nicméně bylo o výzdobě a ukončení jeho pracováno ještě v letech následujících; účty nápisně zachované jdou až do r. 433/2, tedy až k samému začátku války peloponneské.

Stavitelé nového chrámu odchýlili se od plánu, jenž byl pro tento chrám přijat za časů Kleisthenových (v. výše str. 65). Kdežto tehdyž pomýšlelo se na stavbu dlouhou a úzkou, navrhli Iktinos a Kallikrates chrám širší a kratší (v. obr. 43). Proto musila býti

Obr. 44. Parthenon. Pohled na stranu jižní a východní. (Podle fotografie.)

terasa, pro původní chrám zřízená, na severní straně rozšířena, jak jest dosud patrné na severozápadním rohu. Naproti tomu na straně východní značný kus základů přebýval. Chrám byl celý postaven z domácího mramoru pentelského; je to kámen bílý, jemnozrný, jenž časem ztemnil se do zlatova. Sloh zvolen byl dorský jako při „starším Parthenonu“, ale jak uvidíme, některé živly byly vzaty ze slohu ionského.

Nepřízní osudu není nám sice Parthenon zachován úplně, avšak přece zůstalo z něho tolik, že si můžeme náležitě představití někdejší jeho krásu.²⁾ Byl to veliký chrám, měřící 30·86 m zšíři

¹⁾ Schol. k Aristof. Míru 605 připomíná zprávu Filochorovu: Φιλόχορος ἐπὶ Θεοδώρου ἀρχοντος (ol. 85, 3 = 438/7) ταῦτά φησι· καὶ τὸ ἄγαλμα τὸ χρυσοῦν τῆς Ἀθηνᾶς ἐστάθη εἰς τὸν νεὼν τὸν μέγαν, ἔχον χρυσοῦ σταθμὸν ταλάντων μδ' (= 44), Περικλέους ἐπιστατοῦντος, Φειδίου δὲ ποιήσαντος.

²⁾ Základní dílo o Parthenonu je stále ještě spis Adolfa Michaeleise, *Der Parthenon*, v Lipsku 1871 (s atlantem), ač by ovšem potřeboval nového zpracování. Z novějších prací uvádím zvláště nákladnou

a 69·51 *m* zděli; na třech přes půl metru vysokých stupních zvedal se značně nad své okolí (v. obr. 44). Poněvadž by stupně tak vysoké byly pro vcházení do chrámu nepohodlné, byly uprostřed strany východní i západní, kde byly dvěře, zřízeny nižší mezi-
stupně; stopy jejich se ještě zachovaly. Kolem chrámu obíhalo sloupořadí, mající 8 sloupů na stranách kratších a 17 sloupů po stranách podélných; při tom počítáme ovšem rohové sloupy dvakráte. Sloupy jsou 10·43 *m* vysoké a mají dole 1·90 *m* v průměru, čtyři muži musí si podati ruce, aby sloup obemkli. Nad sloupy zvedalo se břevnoví, jehož metopy ozdobeny byly na všech čtyřech stranách skulpturami ve vysokém reliěfu. Obě strany užší byly zakončeny trojhranným štítem, jenž byl vyplněn sochami nadživotní velikosti; v rozích štítů zvedala se ozdobná akroteria.¹⁾ Pomyslíme-li si, že jednotlivé části břevnoví byly rozlišeny od sebe barvami, modrou, červenou, zlatou a zelenou, některé dokonce vykrášleny malovanými ornamenty a že také reliěfy v metopách i sochy ve štítě byly malovány, kdežto sloupy zářily přirozenou barvou bílého mramoru,²⁾ dovedeme si představit, jak asi působil pohled na tuto velkolepou stavbu na srdce každého Řeka. A to jsme stále ještě před chrámem, před obsloupením. Vejdeme-li do sloupořadí se strany východní, kde byl vchod, nejsme ještě přede dveřmi chrámovými. Stojí před námi šest dorských sloupů, které vedou do *před síně* chrámové (*πρόναος*, atticky *πρόνεως* nebo *προνήιον*). Pokud jsme ještě v obsloupení, všimneme si zajisté jeho krásného kasettového, barvami ozdobeného stropu, zejména pak souvislého vlysu, jenž obíhá kolem

publikaci Max. Collignona, *Le Parthénon*, v Paříži 1912, cennou zvláště pro pěkné a do podrobností jdoucí reprodukce podle fotografií Boissonasových a Mansellových. Pro plastickou ozdobu Parthenonu zvláště cenné jsou dvě anglické publikace téhož názvu „*The sculptures of the Parthenon*.“ První z nich jest kniha, kterou napsal A. S. Murray, v Londýně 1903; upozorňujeme zejména, že jest tu na jedné dlouhé tabulce velmi pěkně podán celý vlys. Druhé dílo jest nádherná publikace Britského musea, kterou uspořádal A. H. Smith, v Londýně 1910.

¹⁾ Akroteria Parthenonu zjistil a tvar jejich nakreslil Kamil Praschniker v *Jahreshefte d. öst. arch. Inst.* XIII., 1910, str. 5 nn.

²⁾ Srv. barevnou rekonstrukci části Parthenonu na př. u Jos. Durma, *Die Baukunst d. Griechen*, 3. vyd., v Lipsku 1910, tab. IV. nebo u Springer a Michaelise, *Handbuch der Kunstgeschichte* I., 9. vyd., v Lipsku 1911, tab. VIII., 3.

celého chrámu v téže výši jako metopy (obr. 45). Také tento vlys, jenž jest vlastně cosi cizorodého v přísném slohu dorském,

Obr. 45. Parthenon. Rekonstrukce stropu v obsloupení a pohled na vlys.
(Podle Fengera, *Dorische Polychronie*, tab. III.)

byl pomalován. Mezery mezi sloupy pronau byly uzavřeny vysokými, nejspíše bronzovými mřížemi; uprostřed byly mřížové dvěře. Opatření toho bylo potřebí proto, že v pronau byly uloženy

drahocenné dary votivní. Projdouce pronaem, jenž se zvedá o stupeň nad obsloupení, přicházíme teprve k hlavním dveřím chrámovým. Kdo jimi vstoupil, octl se v *celle Athenině*, která byla 100 attických stop dlouhá a nazývala se proto $\acute{\omicron} \nu\epsilon\acute{\omega}\varsigma$ $\acute{\omicron} \epsilon\chi\alpha\tau\acute{o}\mu\pi\epsilon\delta\omicron\varsigma$ (rozměry $29.89 \times 19.19 m$). Mohutným, ba téměř ohromujícím dojmem působila obrovská $11\frac{1}{2} m$ vysoká socha bohyně Atheny, zhotovená od Feidia ze zlata a slonové kosti. Ač bohyně laskavě patřila na prosebníka, cítil každý před tímto kolosem svou nepatrnost. Dojem tento zvyšoval se tím, že rozsáhlý prostor celly, měřící v půdorysu téměř $600 m^2$, byl omezen.¹⁾ Po třech stranách celly byly postaveny sloupy, které dělily cellu v lodi. Stopy některých jsou zjištěny; byly tenčí než sloupy v obsloupení, nemajíce více než $1.10 m$ v dolním průměru. Poněvadž by tenké, více než $12 m$ vysoké sloupy dorské sotva působily pěkně, uznávají se dvě řady nad sebou (v. obr. 46); na nějakou však gallerii, s které by bylo možno sochu s hora si prohlédnouti, pomýšleti nelze, ježto není ani stopy po schodech, které by nahoru vedly.²⁾ Socha nestála při zadních sloupech, nýbrž v jisté vzdálenosti od nich; mimo to bylo se všech stran kolem ní zábradlí, tak že až k soše samé nemohl se nikdo přiblížiti. Že také tato nejhlavnější část chrámu byla naplněna dary votivními, netřeba zvláště připomínati. Osvětlení dostávala cella jedině velkými, $10 m$ vysokými a téměř $5 m$ širokými dveřmi. Ač to nebylo světlo přímé, nýbrž světlo, které prošlo obsloupením a pronaem, přece při intenzivnosti světla jižního úplně postačovalo k náležitému osvětlení jak celly tak i darů votivních. Ani stopy není, že by tu bývala okna, rovněž na osvětlení shora, jak se dříve soudilo, pomýšleti nelze.³⁾

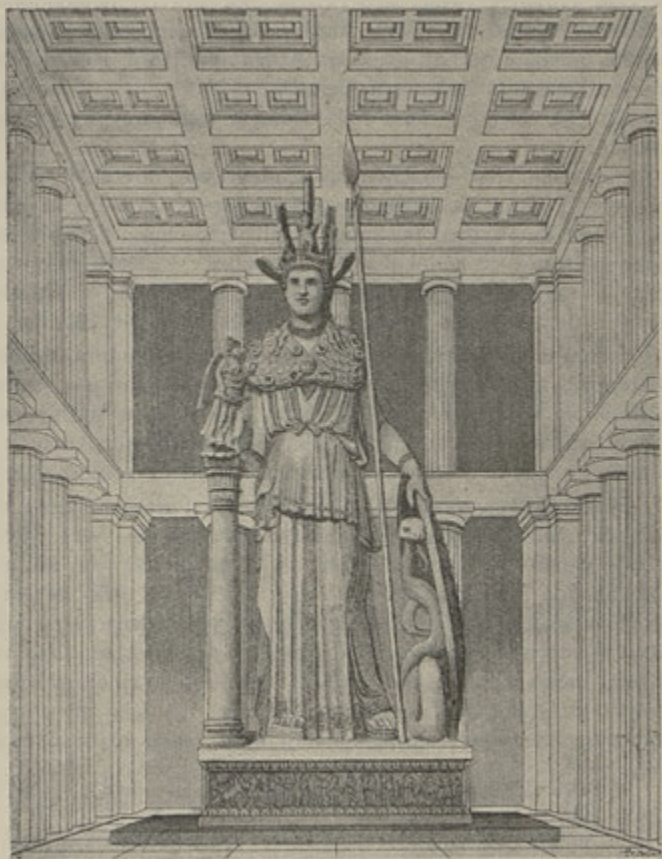
Kromě této přední a hlavní části měl chrám též místnosti vzadu, které byly od celly naprosto odděleny a pouze se strany západní přístupny. Z obsloupení západního vcházelo se do *opistho-*

¹⁾ O rozsáhlosti Parthenonu svědčí jasně toto. Při prvním sjezdu archaologickém, konaném r. 1905 v Athenách, bylo v Parthenonu asi 900 účastníků. Když se všichni seskupili k řečníšti, byla sotva čtvrtina vnitřního prostoru naplněna. Ovšem nynější vnitřní prostor chrámu zaujímá nejen cellu, nýbrž i pronaos a parthenon v užším slova smyslu, o kterém bude ihned řeč.

²⁾ Možná, že hořejší řada sloupů byla řádu ionského.

³⁾ Že Partheon nebyl chrám „hypoethralní“, jak soudil Bötticher, ukázal dobře Dörpfeld v *AM.* XVI., 1891, str. 334 nn.

domu, jenž byl upraven stejným způsobem jako *pronaos*, slouže rovněž k uchovávání darů votivních. Z *opisthodomu* vešlo se

Obr. 46. Rekonstrukce vnitřka Parthenonu. (Podle Ad. Michaelise, *Arx Athenarum*, tab. XIII.)

do místnosti větší, tvaru téměř čtvercového, která měla čtyři ionské sloupy¹⁾ uprostřed. Podle svědectví nápisů nazývala se

¹⁾ Spon a Wheeler viděli tam tři ionské sloupy, čtvrtý byl nahrazen hrubým pilířem.

ὁ παρθενών a byla určena k uchovávání pokladů bohyně Atheny jakož i ostatních bohů. Název *parthenon*, jenž znenáhla přešel na celý chrám,²⁾ různě se vykládá. Za pravdě nejpodobnější pokládám výklad Ad. Furtwänglera, že tato místnost byla zasvěcena pannám, milým družkám Atheniným, totiž Kekropovým dcerám Pandrose, Aglauře a Herse.³⁾

Střecha celého chrámu byla sedlová, mramorovými taškami pokrytá.

Parthenon jest poučným příkladem pro orientaci chrámů řeckých. Přístup na akropolis jest se strany západní, ale kdo chtěl vejíti do Parthenonu, musil obejít celý chrám a pak teprve mohl se strany východní do něho vstoupiti. U Řeků byly totiž chrámy, zasvěcené bohům olympským, z pravidla orientovány na východ, t. j. socha chrámová hleděla na stranu východní.

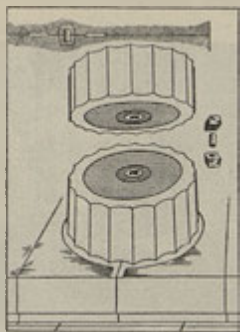
Seznavše takto v hlavních věcech rozčlenění chrámu, můžeme přistoupiti k některým podrobnostem, týkajícím se stránky architektonické a skulpturní. Není sice úkolem naším psáti dějiny řeckého umění, nicméně pokládali bychom popis Parthenonu za neúplný, kdyby nestala se zde stručná zmínka i o těchto věcech.

Podle úsudku moderních stavitelů byl Parthenon proveden technicky tak dokonale, jako jen málo staveb na světě. Proto nebude zajisté od místa povšimnouti si některých jeho stránek. Pozoruhodné jsou především sloupy. Nejsou z jednoho kusu, nýbrž skládají se — nehledě k hlavici — z jedenácti žernovů, které se směrem nahoru zúžují, ale v dolní třetině, jako pod tlakem břevnoví, poněkud rozšiřují (ἐντασις). Nejdolejší žernov spočívá na stylobatě beze všeho upevnění, pouhou tíhou svou. Ani ostatní žernovy nejsou spojeny mezi sebou maltou, nýbrž

²⁾ Stalo se tak již za dob Demostenových, srv. řeč XXII. 13 a 76, XXIV. 184.

³⁾ Ad. Furtwängler, *Meisterwerke d. griech. Plastik* str. 172. — Th. Reinach v *BCH.* XXXII., 1908, str. 503 nn. upozorňuje na jiné, ovšem pozdější doklady nápisné pro slovo παρθενών. Podle jeho výkladu značí se tím chrám nebo část chrámu, která jest věnována pobožnosti dívek. Tak soudil vlastně již Dörpfeld *AM.* XXII., 1897, str. 170 nn., vykládaje, že zde asi tkaly dívky, zvané ἐργαστιναι nebo krátce παρθένοι, peplos pro Athenu. Reinach tento dodatek sice odmítá, ježto nijak není dosvědčeno, že by tkaní pepelu dalo se v Parthenonu, ale pak teprve nelze říci, jaký to byl zvláštní úkon dívek athenských, kterému bylo zvláštní oddělení chrámu věnováno.

jest to hlavně tíže, která je drží pohromadě; ta je ovšem značná, vždyť odhaduje se váha jednotlivých žernovů průměrem na 6000 *kg*. Nicméně postaráno ještě o náležitě upevnění a spojení. V každém žernově byla nahoře i dole čtverhranná jamka; do ní zasazena dřevěná matice s válcovitým, železným čepem.¹⁾ Mimo to v hořejším i dolejším povrchu žernovu byl v určité vzdálenosti od kraje mírně vyhlouben kruhovitý prostor; někdy jsou to dokonce

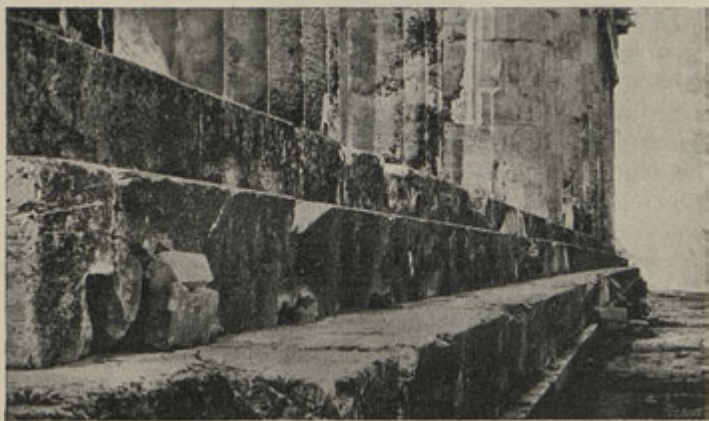

Obr. 47. Upevnění žernovů Parthenonu.
(Podle Penrose.)

kruhy dva, z nichž druhý (menší) jest o něco hlubší (obr. 47). Když se žernov položil na druhý, byl otáčen na něm tak dlouho, až se úplně zabrousil; prach mramoru měl v oněch prohloubených kruzích místa dosti. Tímto dokonalým zabroušením se stalo, že jen při pozorném prohlížení rozeznáváme od sebe jednotlivé žernovy; tak přesně jsou spolu spojeny. K témuž účelu sloužil způsob, jakým se provádělo žlábkování (kanellura). Jak známo, jsou sloupy řádu dorského žlábkovány, a to tak, že kraje žlábků tvoří ostré hrany. Aby se hrany, které dodávají sloupům dorským náležité živosti, mezi stavbou neotloukly, bylo žlábkování u hlavice sloupu a u nejdolejšího žernovu jen naznačeno; teprve když stavba byla v hlavních věcech dokončena, prováděla se kanellura směrem shora dolů. Každý sloup má po dvaceti žlábkách.

¹⁾ Pěkně znázorněno v Collignonově *Le Parthénon* tab. 17, č. 2. Několik matic i čepů jest uloženo v malém muscu akropolisském.

Zvláštní zmínky zasluhují t. zv. kurvatury Parthenonu, které r. 1838 poprvé upozoroval rakouský architekt J. Hoffer, jenž byl tehdáž ve službách řeckých.¹⁾ Poznal, že stylobat, na kterém se sloupy zvedají, není přesně vodorovný, nýbrž že se zvedá s obou stran v mírném oblouku směrem ke středu (obr. 48). Po něm zkoumali tento úkaz Angličané Pennethorne (r. 1846) a Penrose (1851), z Němců pak Jos. Durm (1880), ale ve výkladu se mezi sebou liší.²⁾ Věc samu ovšem nikdo z nich nepopírá a také se sami ještě i nyní můžeme o ní přesvědčiti. Na stranách podélných

Obr. 48. Pohled na t. zv. kurvatury Parthenonu. (Podle fotografie.)

při délce téměř 70 m stoupá stylobat s obou stran až do výše 84 mm nad přesnou rovinu, na stranách kratších, které jsou téměř 31 m dlouhé, stoupá do výše 30 mm. Tato pravidelnost nasvědčuje tomu, že toto zakřivení stylobatu bylo již v původním plánu. Příčina toho jest optická. Vidíme-li před sebou dlouhou řadu sloupů na stylobatu přesně vodorovném, zdá se nám, že krajní sloupy jsou menší. Aby se optickému klamu tomu odpomohlo,

¹⁾ J. Hoffer v Allgem. Bauzeitung 1838, str. 371 nn.

²⁾ Francis Cranmer Penrose, An investigation of the principles of Athenian architecture, v Londyně 1851, str. 26 nn. tab. 10—12. Druhé vydání z r. 1888 nebylo mi přístupno. — Jos. Durm, Die Baukunst der Griechen, 3. vyd., v Lipsku 1910, str. 120 nn.

učiněn byl stylobat mírně vypouklým; sloupy ve středu jsou ovšem o něco menší, ale zdají se stejnými.¹⁾ Jinak vykládá věc Durm: vidí v zakřivení stylobatu „deformaci“, domnívá se, že se základy chrámu během věků sesedly. Avšak tato skepse není oprávněna, poněvadž týž úkaz možno pozorovati do jisté míry též při jiných chrámech antických.²⁾ Zejména pak svědčí proti Durmovi, že se při řezu nejdolejších žernovů Parthenonu přihlíželo k zakřivení stylobatu: u rohů jsou tyto žernovy nejvyšší, avšak směrem ke středu se výška jejich o několik millimetrů menší.

Jen cvičené oko stavitelovo pozná jinou vlastnost, kterou ostatně sdílí Parthenon též s jinými stavbami antickými slohu dorského: zdi chrámu jsou o něco málo nachýleny dovnitř a rovněž i obsloupení jeví malý sklon ke chrámu.³⁾ Příčina toho byla nejspíše rovněž optická; chrám tím nabýval větší živosti, aniž co ztrácel na své pevnosti.

Než počneme vykládati o skulpturách chrámu, musíme se několika slovy zmíniti o osudech Parthenonu, aby bylo čtenáři patrné, jak byl způsoben stav nynější.

Asi v polovici pátého stol. po Kr. byl Parthenon změněn v křesťanský chrám a zasvěcen nejprve Svaté (t. j. božské) Moudrosti (Ἀγ. Σοφία), později Panně Marii (Παναγία, Θεοτόκος). Při tom podniknuty byly v něm tyto změny. Vchod přeložen, jak v křesťanských chrámech obvykle, na západ, aby mohl býti zřízen oltář na straně východní. Ve zdi, která oddělovala zadní místnost („parthenon“) od celly, proraženy troje dvěře, čímž se z bývalé

¹⁾ Že si toho byli již starí stavitelé vědomi, o tom svědčí poznámka Vitruviova III, 4,5 stylobatam ita oportet exaequari, uti habeat per medium adiectionem per scamillos impares. *Si enim ad libellam dirigetur, alveolatus oculo videbitur.*

²⁾ Týče se to na př. t. zv. Theseia, kde však, jak patrné z kreseb Durmových (na uv. m. str. 126) není zakřivení tak pravidelné, nejspíše proto, že chrám neměl tak důkladných základů jako Parthenon. V novější době pozorováno zakřivení stylobatu též v dorském chrámu Herkulově v italském městě Cori; srv. o tom výklady, které podali G. Giovannoni v Röm. Mitteilungen XXIII., 1908, str. 109 nn. a W. Goodyear v Am. Journ. arch. S. S. XI., 1907, 160 nn.

³⁾ Viz názorný diagram u Durma na uv. m. str. 149, obr. 122 nebo u Allana Marquanda, Greek architecture, v Novém Yorku 1909, str. 264, obr. 319.

pokladny chrámové stala předsín, t. zv. narthex. V bývalém pronau postaven oltář a kolem něho apsida; při tom byly bývalé hlavní dvěře rozšířeny a dva prostřední sloupy pronau zastavěny; prostřední deska východního vlysu byla snesena, ale nezničená. Konečně dostal chrám novou střechu, a to klenbu nad každou lodí; pro ni postaveny uvnitř nové sloupy. Nejspíše při stavbě této střechy byla střední část východního štítu zničena.

Když r. 1458 dostala se akropolis do moci Turků, byl za nedlouho potom Parthenon proměněn v mešitu. V jihozápadním rohu opisthodomu zřízen byl minaret s vysokou věží, do něhož udělány dvěře ve zdi opisthodomu; tento minaret, zbaven jsa ovšem věže, jest jedinou upomínkou na panství turecké.¹⁾ Jinak však Turci na stavbě chrámu mnoho neměnili. Na r. 1674 připadají kresby, které pro markýze Nointela pořídil jeden z flámských malířů jeho družiny. Dříve se přičítaly, ale neprávem, francouzskému malíři Jakubu Carreyovi (v. výše str. 14). Onen malíř Nointelův okreslil v době poměrně krátké — něco přes 14 dní — oba štíty a metopy strany jižní úplně, z vlysu stranu západní a východní rovněž úplně (až na onu prostřední desku východního vlysu, která byla vysazena za dob byzantských), z vlysu pak severního a jižního veliké části. Je to 21 velkých listů, provedených dvojí barvou (à deux crayon), t. j. postavy jsou červené, pozadí černé, někdy ovšem také naopak. Chovají se nyní v Národní knihovně v Paříži. Malíř neměl po ruce lešení, nýbrž musil kreslit s dola; tím se vysvětluje, že některé detaily buď vůbec neviděl, nebo že je neviděl dobře. Zejména těžko se mu kreslil vlys, jenž neměl v obsloupení chrámovém náležitého osvětlení. Přes některá nedopatření jsou kresby ty pro nás neocenitelným pramenem, poněvadž již za 13 let potom bylo zničeno mnoho z toho, co malíř Nointelův ještě viděl na Parthenonu.²⁾

¹⁾ Ponechán byl proto, že z něho možno po točitých schodech dostat se nahoru a pozorovati odtud západní vlys. — Věž minaretu dobře jest viděti na našem obr. I (na str. 10).

²⁾ Kresby ony vydány jsou nyní nejlépe u H. O m o n t a, *Athènes au XVIIe siècle*, v Paříži 1898, tab. I.—XIX. V Michaelisově díle o Parthenonu jsou kresby ty (s dřívějším označením malíře Carreye) podány úplně jen tam, kde příslušná skulptura nezachována; kde však původní památku ještě máme, podány z nich na vedlejších obrázcích pouze ty části, které buď doplňují, co nám zachováno, nebo se od toho odchylují.

Nešťastný pro Parthenon byl rok 1687. Tehdáž byla akropolis dobývána od Benátčanů, kterým velel generál Francesco Morosini a švédský maršálek Otto Koenigsmark, jenž stál ve službách benátských. Když vojsko Koenigsmarkovo marně bombardovalo akropolis, přinesl jakýsi přeběhlík zprávu, že Turci uložili všechnu svou zásobu prachu do Parthenonu, doufajíce, že křesťané nebudou na tu starobylost stavbu střílet. Zpráva ta byla ostatně jen z části pravdivá — v chrámě bylo prachu jen na denní potřebu — ale následek její byl, že všechna děla obrátila se na Parthenon. Dlouho vzdorovala klenutá střecha, až konečně jakýsi lüneburský důstojník, jenž stál u batterie východně od akropole, namířil tak dobře, že bomba prorazila střechu, zapálila prach a rozrazila celou střední část Parthenonu, při čemž zahynulo přes 300 lidí. Stalo se to v pátek dne 26. září 1687, v 7 hod. večer.¹⁾ Než na tom nebylo dosti. Turecká posádka vzdala se za dva dni potom, ale křesťanské vojsko neudrželo se dlouho v Attice. Když Morosini viděl, že bude musit opustit Atheny, chtěl si aspoň (v březnu 1688) odvézt jako vítěznou trofej dvojspřeží Athenino a sochu Poseidonovu ze západního štítu Parthenonu. Ale dělníci jeho počínali si tak neobratně, že skoro všechny sochy tohoto štítu spadly a rozbily se na kusy.²⁾

Od té doby byl Parthenon vydán zkáze více a více, přece však zůstalo na něm ještě skulptur dosti. O ty skoro o všechny připravili jej přátelé umění ze zemí západních. První z nich byl francouzský vyslanec v Cařihradě hrabě Choiseul-Gouffier, jenž prostřednictvím francouzského konsula v Athenách Fr. Fauvela odvezl r. 1787 jednu desku z východního vlysu a jednu metopu se strany jižní a uložil je v Louvru; mimo to opatřil též sádrové odlitky některých skulptur. Daleko bezohledněji počínal si však anglický vyslanec lord Elgin. Opatřil si od vlády turecké dovolení, že jeho lidé — on sám byl pouze jednou v Athenách — směji na akropoli kreslit, modelovati, lešení zřizovati, kopati

¹⁾ Obrazy bombardování Parthenonu u Omonta na uv. m. tab. XXXI.—XXXVII.

²⁾ Jaký byl potom stav západního štítu, o tom se dobře poučujeme z kresby Richarda Daltona, jenž byl r. 1749 v Athenách, v jeho díle: *A series of engravings, representing views of places, buildings, antiquities . . in Sicily, Greece, Asia Minor, and Egypt*, v Londýně 1751—52, tab. III. (= Michaelis, *Der Parthenon*, *Hilfstaful* I).

„a přejí-li si odnésti některé kusy kamene se starými nápisy nebo figurami, že jim v tom nemá býti bráněno“, a využil ho způsobem vskutku neslýchaným.¹⁾ Podplativ hlavní úředníky turecké v Athenách, dal v l. 1801—1803 s Parthenonu snést téměř vše, co se odstraniti dalo: sochy ze štítů, metopy strany jižní a téměř celý vlys. „Elginovy mramory“ (Elgin Marbles) dostaly se teprve po rozmanitých osudech do Anglie a byly r. 1816 za 35.000 liber sterl. zakoupeny státem. Nyní zdobí Britské museum. Lord Elgin byl pro své jednání již od svých krajanů často ostře kárán,²⁾ na omluvu jeho však lze říci, že zachránil tyto památky před další zkázou, které by byly podlehly v dalších bouřlivých letech. Poučný jest v té příčině zejména vlys západní, jež lord Elgin ponechal na místě původním, spokojiv se sádrovým odlitkem. Srovnáme-li tento odlitek se stavem nynějším téhož vlysu, poznáme jasně, jakou škodu vlys od té doby utrpěl. Neocenitelná mimo to jest výhoda, že můžeme tyto skulptury mnohem pohodlněji pozorovati a studovati než dokud byly ve výši na chrámě samém. Přenesení skulptur parthenonských do Anglie mělo neobyčejný význam po stránce umělecké: teprve z nich poznala Evropa umění řecké.

Když Řecko bylo osvobozeno z panství tureckého, byly podniknuty v l. 1833—1838 v okolí Parthenonu výkopy, které vy-

¹⁾ Originál onoho dovození byl psán turecky a italsky. Text italský nebyl, pokud vím, uveřejněn. Znáám jest pouze anglický jeho překlad v Report from the Select Committee of the House of Commons on the Earl of Elgin's collection of sculptural marbles, v Londýně 1816, appendix, str. XXIV nn. (nejpřístupněji u Michaelise, Der Parthenon, str. 355 n.).

²⁾ Básník lord Byron napsal o něm v Child Haroldovi (zpěv II., sloka 11 nn. (z r. 1812), v překladě Elišky Krásnohorské str. 65 n.):

Kdo však byl hrabivcem, jenž chrám té výše
kdež Pallas dlívala, tak zahubil,
že prchla z rumů posledních své říše?
Ten drzý, podlý lupič kdož to byl?
Syn tvůj, ó Skotsko, tak se zhanobil!
Ó plesej Anglie, z tvých nebyl dětí! . . .

To chloubou dnešních Piktů jest, že skláli,
co ušlo Gothům, Turkům, zákázně době!
Tak chladný, jako rodné jeho skály,
tak tvrdý, pustý v srdce svého zlobě
jest ten, či hlava vymyslíla sobě
ty chudé zbytky z pudy Athen rvát!

nesly na světlo ještě některé kusy z plastik chrámových; ty jsou nyní uloženy v museu akropolském.

Ačkoliv tedy vadí nám při studiu tato rozptýlenost skulptur parthenonských — některé jsou ještě na původním místě, jiné v museu akropolském, jiné v Londýně, jiné v Paříži, jiné známy jsou z kreseb malíře Nointelova — ačkoliv další překážkou jest neúplné zachování většiny jejich: přece musíme se vynasnažiti utvořiti si náležitý obraz o této památce jediné svého druhu. Již pozorováním toho, čeho nám osud z ní dopřál, bude práce naše hojně odměněna.

Z plastických ozdob Parthenonu musily nejdříve býti hotovy metopy; neboť desky metopové byly zasazovány do kvádrů triglyfních, hned když se kladlo na sloupy břevnoví. Mimo to jeví metopy, co se umělecké stránky týče, techniku méně vyspělou než ostatní skulptury chrámu. I zdá se, že byly hotovy již na počátku stavby. Byly to čtverhranné desky 1·34 m vysoké, ozdobené neobyčejně vysokými reliefs; některé části, zejména hlavy a z velké části též ruce, byly pracovány zvláště. Postavy jsou na nich zpodobeny ve dvou třetinách životní velikosti. Metop bylo celkem 92, a to po 14 na stranách užších, po 32 na stranách podélných. Na původním místě zůstalo jich ještě 38, ale jsou ve stavu velmi ubohém. Nejlépe jsou zachovány metopy strany jižní: 15 jich odvezl lord Elgin do Anglie, jednu přenesl hrabě Choiseul-Gouffier do Louvru, jedna byla nalezena na akropoli a jedna jest ještě na Parthenonu. O metopách pak výbuchem r. 1687 zničených poučují nás kresby malíře Nointelova, které se dříve přičítaly Carreyovi (v. výše str. 162); týkají se však pouze metop strany jižní.¹⁾

Na straně východní byl zobrazen boj bohů s Giganty. Zápas rozdělen ve skupiny po dvou zápasnících. Bojovalo tu deset bohů (a to, jak se zdá, Hermes, Dionysos, Ares, Hera, Zeus, Athena, Herakles, Apollon, Artemis a Poseidon) s Giganty; poněvadž pak bylo 14 metop, dáno čtyřem božstvům (Diovi, Atheně, Herakleovi

¹⁾ Hans Schrader v Jahreshfte d. österr. arch. Inst. XIV, 1911, str. 47 nn. soudí, že tyto kresby obsahují výbor nejlépe zachovaných metop strany jižní i severní a že nejsou nakresleny v témž pořádku, jak byly na chrámě, že máme tedy právo libovolně si je seřaditi. Věc však vyžaduje dalšího zkoumání.

a Poseidonovi) po válečném voze s vozatajem, čímž veškeré metopy byly vyplněny.

Předmětem metop strany západní byl nejspíše boj Řeků s Amazonkami. Bylo to thema v Athenách zvlášť oblíbené, poněvadž podle pověsti Theseus, národní rek athenský, válčil proti těmto bojovným ženám. Boj opět rozdělen ve skupiny po dvou; jenom na první metopě zobrazena byla Amazonka sama, jako by právě přijela do bitvy. Jak se zdá, střídaly se tu dosti pravidelné scény, ve kterých bojovaly Amazonky na koni, se scénami, ve kterých bojovaly pěšky.¹⁾

Nejisto jest, jaká látka byla zvolena pro metopy strany severní. Z 32 metop této strany jest ještě 9 na místě původním a mimo to nalezeny ještě dvě na zemi, avšak všechny jsou tak otlučené, že jest těžko poznati, co představují. Pravdě nejpodobnější však jest domněnka Michaelisova, že byly zde scény z dobytí Troje. Na dvou metopách (24. a 25.) byla podle jeho výkladu znázorněna scéna, jak Helena utíká se k soše Athenine před Menelaem a jak Afrodita s Erotem zabrání rozhněvanému manželu, aby nepotrestal svou nevěrnou ženu. Výklad ten byl podepřen Kamilem Praschnikerem, jenž zjistil, že v druhé metopě na této straně byly znázorněny přípravy k odjezdu lodí řeckých, což svědčí opět o scéně z dobytí Ilia.²⁾

¹⁾ Starší badatelé (na př. Beulé, *L'Acropole d'Athènes* II., str. 118) viděli v západních metopách boj Řeků s Peršany. K výkladu tomu vrací se nyní W. R. Lethaby, *Greek buildings represented by fragments in the British Museum*, v Londýně 1908, str. 103 nn., uváděje některé pozoruhodné důvody. Poněvadž jsou metopy tyto značně otlučeny, lze otázku rozhodnouti pouze tomu, kdo může s ležící mramor podrobně ohledati. Učinil tak sice již r. 1896 Američan W. S. Ebersole (v. *Amer. Journ. of Arch. S. S.* III., 1899, str. 409 nn.), jenž se rozhodl pro boj s Amazonkami, ale ten nemohl ovšem ještě znáti důvody Lethabyovy.

²⁾ Praschniker v *Jahreshefte öst. arch. Inst.* XIV., 1911, str. 135 nn. — Že by zde byly též některé scény z Kentaumachie, jak se soudilo obvyčejně podle několika kreseb, pořízených r. 1686 od neznámého francouzského malíře pro markýze d'Ortièresa, pokládám za nesprávné. Kresby tyto (srv. o nich výklad Michaelisův, *Parthenon* str. 97 n. a tab. 3 a 4) jsou tam, kde je můžeme kontrolovati, nepřesné, ba chybné; mimo to není jisto, že kresby Kentaurů (u Michaelise *B, C, E*) týkají se strany severní. Nelze pochybovati, že strana severní měla své jediné, určité thema. Neprávem však myslí Murray (*The sculptures of the Parthenon*, str. 78), že tím byla Kentaumachie v dřívějším stadiu.

Za to známe zcela jistě látku metop na jižní straně; byl to mythus o boji Lapithů s Kentaury o svatbě Peirithoově. Jedině zde můžeme oceniti technickou i komposiční dovednost umělců, kteří zde byli činni; neboť metopy z této strany máme buď zachovány ve stavu celkem velmi dobrém anebo aspoň v kresbách malíře Nointelova. Boj i zde musil býti rozdělen v řadu soubojů, ale různým postavením obou soupeřů, různým způsobem boje a různým jeho výsledkem dosaženo veliké rozmanitosti. Divíme se vynalezavosti, s jakou si umělec vymýšlel nejrozmanitější situace. Na jedné metopě vidíme, jak mladistvý Lapith rdousí starého Kentaura, na jiné, jak Kentaur chce amforou doraziti svého protivníka, jenž před ním na zemi se krčí; tam zase Lapith, kterému smekl se v prudkém boji plášť s ramenou, tak že tvoří svými záhyby malebné pozadí k tělu jeho, drásá za vlasy Kentaura, onde opět Kentaur, místo štítu lví koží ozbrojený, jásá vítězoslavně nad mrtvolou svého odpůrce, jinde je boj nerozhodný atd. Jiný prostředek k dosažení rozmanitosti byl únos žen, a tu skledáváme opět různé způsoby: buď Kentaur jen ženu přemlouvá, nebo s ní zápasí, nebo již ji odnáší jako svou kořist. Uprostřed toho boje jest několik scén nebojovných, ve kterých se objevují hlavně ženy. Jest tu nevěsta Peirithoova, znatelná po závoji, jenž jediné jí s hlavy splývá; stojí zaražena se svou družkou, přemítajíc. Jiné dívky mají v rukou ještě rozličné nádoby, k hostině potřebné, jiné však již utíkají, dvě hledají ochrany u starobylé sošky, jedna chystá vůz. Umělec chtěl zajisté naznačiti, jaké překvapení způsobilo o svatební hostině násilnické počínání Kentaurů.¹⁾

Poněvadž provedení metop jeví rozličné stupně dokonalosti, musíme souditi, že zde bylo činně několik sochařů, z nichž někteří, snad většina, byli ještě stoupenci staršího směru. Srovnáme-li na příklad metopu, ve které Kentaur rdousí Lapitha (obr. 49), s metopou, ve které Lapith drží Kentaura za vlasy a chystá se zasaditi mu smrtelnou ránu (obr. 50), vidíme rozdíl obou slohů zcela jasně. Kdežto na oné metopě pozorujeme ještě tuhou, archaickou techniku, která nás upomíná na skulptury z Olympie, vidíme na této umělce volného, jenž tvoří postavy krásné, usiluje při tom též o jistý efekt: splývající roucho Lapithovo jest účinnou

¹⁾ Význam prostřední scény (metopa 13—21), která působila mnohým vykladatelům obtíže, pěkně a přesvědčivě vylčžil A. S. Murray, *The sculptures of the Parthenon*, str. 53 nn.

protivou k nahým tělům obou zápasníků. Postavy ženské jeví vesměs ještě starší sloh; mají základní rys mužský.¹⁾ Vliv Feidiův na tyto skulptury nemohl býti veliký.²⁾

Obr. 49. Metopa z jižní strany Parthenonu. (Podle fotografie W. A. Mansella v Londýně.)

Že metopy byly omalovány, o tom nelze pochybovati. Na metopě z jižní strany, která se našla na zemi pod Parthenonem, bylo ještě při jejím objevení pozorovati stopy barev: na rouchu

¹⁾ Na to dobře upozornil Petr Hertz, *Studier over Parthenons Kvinderfigurer*. I., v Kodani 1905.

²⁾ Harold N. Fowler v *Harvard Studies* XII., 1901, str. 211 nn. jde podle mého mínění daleko, popírá-li zprávu Plutarchovu (*Per.* 13) a soudí-li, že Feidias vůbec neměl co činiti se skulpturami Parthenonu.

dívky byla barva zelená, pozadí mělo barvu červenou;¹⁾ nyní ovšem ty stopy dávno vyprchaly. Také způsob, jak na některých metopách, na př. na našem obr. 49, jsou podány vlasy, svědčí

Obr. 50. Metopa z jižní strany Parthenonu. (Podle fotografie W. A. Mansella v Londýně.)

o tom, že byly naznačovány též barvou. Zjistě působily metopy, živými barvami ozdobené, dojmem ještě živějším než si nyní můžeme představit. S tím souviselo, že zbraně bojovníků byly, jak patrně ze zachovaných děl, zhotoveny z kovu, nejspíše z bronzu.

Další ozdobou Parthenonu byly štíty, které se zvedaly nad oběma užšími stranami chrámu. V nich nebyly reliefs, nýbrž

¹⁾ Je to metopa 12. jižní strany; srv. o tom zprávu Beuléovu, *L'acropole II.*, str. 136 a výklad Michaelisův, *Der Parthenon* str. 125.

celé sochy, zhotovené z parského mramoru. Byly nadživotní velikosti; vždyť prostor, který vyplňovaly, měl základnu 28·35 *m*, výšku 3·46 *m* a byl téměř metr (0·91 *m*) hluboký. Vymysleti pro tento trojúhelníkový rámec vhodnou skupinu a provést ji přirozeně, vyžadovalo zvláštní obratnosti. Poněvadž osoby nesměly zpravidla přecházeti přes římsu a přece celý prostor měl býti co nejvíce naplněn, musil umělec některé osoby zobraziti stojící, jiné sedící, jiné shýbnuté nebo klečící, jiné ležící; též rozdíl věku a pohlaví mu při tom napomáhal.

Co se týče štítu východního, víme z Pausania, že tam bylo zobrazeno narození bohyně Atheny.¹⁾ Byl to známý mythos, zobrazovaný častěji na vásách i reliefech, že Zeus rozkázal Hefaistovi, aby mu rozpoltil sekerou hlavu, a že z hlavy Diovy vyskočila Athena v plné zbroji. Jest zcela přirozeno, že tato scéna udála se na Olympu v přítomnosti bohů olympských; hymnus homerský na Athenu líčí dojem, jaký způsobilo narození bohyně na ostatní Olympany. Vykládajíce tedy zachované sochy z tohoto štítu, musíme pomýšleti jen na bohy olympské.

Bohužel právě tento střed štítu s hlavními osobami jest pro nás úplně ztracen; bylyť již v dobách byzantských prostřední sochy při úpravě chrámu zničeny. Co lze tedy říci o středu tohoto štítu, jest vše jen domněnka. Přes to však můžeme si scénu představit asi takto: Zeus seděl na trůně, obrácen jsa na pravo, za ním ustupoval na levo Hefaistos se sekerou v ruce, jsa překvapen výsledkem své rány,²⁾ před Diem stála Athena v plné zbroji. Trůn Diův nestál právě pod vrcholem štítu, nýbrž o něco dále v levo;³⁾ tímto upuštěním od centrální postavy, která byla

¹⁾ Paus. I. 24, 5 ἐς δὲ τὸν ναὸν ὅν Παρθενῶνα ὀνομάζουσιν, ἐς τοῦτον εἰσοῦσιν ὅποσα ἐν τοῖς καλουμένοις ἀετοῖς κεῖται, πάντα ἐς τὴν Ἀθηνᾶς ἔχει γένεσιν.

²⁾ Jest velmi pravdě podobno, že torso muže, objevené r. 1836 na východní straně Parthenonu, patří Hefaistovi, jak soudil již Ross, Arch. Aufsätze I., str. 114. Torso zobrazeno u Michaelise, Der Parthenon, tab. 6, H.

³⁾ To plyne z podrobných pozorování, které podnikl Bruno Sauer. Prozkoumal bedlivě všechny stopy, které zanechaly sochy parthenonské na místě, kde byly upevněny, jako rozličné jamky, rýhy a čáry, různé zvětřání mramoru a pod.; z toho soudil, jaká asi socha na kterém místě stála. Ač nelze všechny jeho soudy pokládati za zjištěné, jsou některé za to zcela jisté, jako na př. výše uvedený. Právě uprostřed štítu, kde bychom čekali sochu Diovu, bylo prázdné místo. Srv. článek Sauerův AM. XVI., 1891,

v starší plastice řecké zákonem, dosáhl umělec dvou hlavních osob ve štítě: Dia a Atheny. Vedle nich byla tu jiná božstva olympská, v jejichž tváři a pohybech zračil se dojem, který narození nové bohyně na ně způsobilo.¹⁾

Nám zachovány z východního štítu pouze oba rohy, ale z nich můžeme poznati, jak vysoko stálo již řecké umění. V levém rohu (obr. 51) bylo na samém kraji viděti boha slunce Helia, jak právě vystupuje se svým čtverospřežím z Okeanu. Bylo z něho viděti pouze hlavu (nezachována), která o něco římsu přesahovala, a natažené ruce s otěžemi; ani z koní nebylo zobrazeno více než vztýčené hlavy; povrch Okeanu naznačen několika vlnami. Hned vedle odpočíval, pohodlně jsa na skále rozložen a zády k hlavní scéně obrácen, mladistvý bůh, nejspíše Dionysos;²⁾ je zcela nahý, zdá se, jakoby teprve vstával se svého lůžka, na kterém si rozestřel kůži a plášť. Neví ještě nic o tom, co se na Olympu právě událo. Vedle Dionysa sedí dvě bohyně, k nimž kvapí bohyně třetí, aby jim zvěstovala překvapující novinu. Že ony dvě bohyně jsou Persefone se svou matkou Demetrou, naznačil umělec tím, že je zobrazil sedící na mystických truhlách, kterých se užívalo v kultu eleusinském;³⁾ různý věk jejich hodil se mu do štítu

str. 59 nn. s tab. III. — Ad. F u r t w ä n g l e r, Intermezzi, v Lipsku 1896, str. 17 nn. a v Sitzb. bayr. Akad. 1898, str. 367 nn. pronesl domněnku, že t. zv. torso Medici, chované v École des beaux arts v Paříži, jest socha Atheny z vých. štítu Parthenonu. Že to není pravdě podobno, ukázal kromě jiných zejména dobře Pavel H e r r m a n n v Jahreshefte d. österr. arch. Inst. II., 1899, str. 166 nn. Ukázal, že torso Medici není originál, nýbrž kopie, že originálem jeho byla socha samostatně stojící, kterou snad lze přičísti záku Feidiovu Agorakritovi.

¹⁾ Ze soch těchto božstev pochází nejspíše t. zv. hlava Weberova, kterou si přivezl z Athen sekretář Morosiniův Felice San Gallo; poněvadž se poprvé objevila u kupce Davida Webera v Benátkách, dáno jí toto jméno. Nyní jest majetkem hr. Laborda v Paříži. Bruno Sauer v pěkné monografii „Der Weber-Laborde'sche Kopf und die Giebelgruppen des Parthenon“, v Lipsku 1903, pokládá ji za hlavu Artemidinu z východního štítu; naproti tomu M. C o l l i g n o n, Gesch. d. griech. Plastik II., str. 43 n. pokládá ji za hlavu Niky ze štítu západního.

²⁾ Dříve se označovala socha tato jako „Thesens“ a v širším obecnstvu se tento název stále ještě drží. Výklad ten je však nemožný; lze pomýšleti jen na bohy olympské.

³⁾ To zjistil Frant. Studniczka v Jahrb. d. arch. Inst. XIX., 1904, str. 1 nn., rozřešiv tak dávný spor.

zvlášť dobře. Kdežto Persefone neví ještě nic, obrací se Demeter k spěchající bohyni, aby zprávu její vyslechla. Tato bohyně nemůže býti jiná než Iris, poselkyně Diova, která kvapí rozhlásiti onu novinu po rozložitém Olympu. Její chvat zračí se jasně v pohnutých řasách jejího roucha, zejména pak ve vzdouvajícím se plášti, který bohyně jen stěží rukama zadržuje.

Také v zachovaném pravém rohu shledáme, že zvěst o narození Atheny se teprve znenáhla šíří. Máme tu (obr. 52) nejprve bohyni na skále sedící, jejíž jméno nyní naprosto nelze zjistiti; původně byla zajisté nějakým attributem označena. Zpodobena jest právě

Obr. 51. Levý roh východního štítu Parthenonu.
(Podle fotografie W. A. Mansella v Londýně.)

v tom okamžiku, jak se otáčí, jakoby si chtěla pohodlněji sednouti, aby lépe viděla do středu; její hlava, kterou viděl ještě malíř Nointelův, byla již obrácena do středu. Možná, že v části nyní ztracené přicházel k ní někdo z bohů, snad Hermes, aby jí oznámil narození nového božstva. Vedle ní vidíme na skále, přes kterou jest rozložen plášť, skupinu dvou bohyň, těsně mezi sebou spojených. První z nich chtěla by vstáti, avšak nemůže, poněvadž krásná družka její, malebně vedle ní rozložená, opírá se pravou rukou o její klín a spočívá svou hlavou (kterou viděl ještě malíř Nointelův) na jejím rameni. Kdo jest tato bohyně, obrácená zády k hlavnímu ději, o tom mínění se rozcházejí. Pravdě nejpodobnější však jest výklad, že touto bohyní, jejíž krásu věky neustanou velebiti, míněna jest Afrodite, spočívající u své matky Diony.¹⁾ Byl to zajisté vhodný protějšek Dionysa v levém křídle štítu. V samém rohu pak skláněla se do moře Selene se svým

¹⁾ Tak soudí St u d n i c z k a na uv. m. str. 8 n. — Dříve se pokládaly tyto tři bohyně za Sudičky nebo za attické lokální bohyně (Pandrosos, Aglauros, Herse).

čtverospřežím; byla zpodobena jen z polovice těla, z koní jejích pak jen hlavy.¹⁾

Stručněji možno se zmíniti o štítu západním, poněvadž z něho zachováno mnohem méně: na místě původním jest pouze jediné sousoší a v Britském museu dvě sochy; vše ostatní jsou pouhé trosky. Ale zásluhou malíře Nointelova známe přece složení tohoto štítu velmi dobře,²⁾ třeba by mezi archaeology nebylo shody o pojmenování jednotlivých bohů (v. obr. 53 a 54).

Pausanias dosvědčuje, že zde byl zobrazen spor Atheny s Poseidonem o Attiku.³⁾ Umělec zvolil si právě ten okamžik,

Obr. 52. Pravý roh východního štítu Parthenonu.
(Podle fotografie W. A. Mansella v Londýně.)

kdy Athena, bodnuvši kopím do země, nechá vyrůst olivu, která se stala pravým požehnáním celé Attice. Jest zcela přirozeno, že tato scéna mohla se státi pouze v Attice samé; v bytostech, které jsou jejími svědky, můžeme proto zajisté viděti lokální božstva attická, ovšem kromě některých bohů, které si obě sporné strany s sebou přivedly. Již z toho jest patrno, jak obtížné jest

¹⁾ Selene nebyla již ve štítě za doby malíře Nointelova; nalezena byla r. 1840 v zemi před východní stranou Parthenonu. — Že také Selene měla čtverospřeží, ukázal B. Sauer v *AM.* XVI., 1891, str. 84 a tab. III. Zvláště proslulá jest hlava koně Selenina v Britském museu, která budí podiv všech znalců koní; Goethe vyslovil se, že umělec vytvořil „ein Urpferd, mag er ein solches mit Augen gesehen oder im Geiste verfasst haben“ a dodává, že kůň jest zpodoben ve smyslu nejvyšší poesie i skutečnosti.

²⁾ Kromě oné kresby máme ještě jiný obraz západního štítu, zhotovený též pro markýze Nointela, jenž však nám pomáhá jen v některých jednotlivostech. Označuje se obyčejně Anonymus Nointelianus; v. u Omonta tab. XXV.

³⁾ Paus. I. 24 τὰ δὲ ὁπισθεν ἢ Ποσειδῶνος πρὸς Ἀθηνᾶν ἔστιν ἔρις ὑπὲρ τῆς γῆς.

pojmenování jednotlivých soch. Lokální mythy attické neznáme tak dobře, abychom mohli z neúplných, mnohdy ne dosti správně nakreslených soch, kterým chybí úplně všechny atributy, poznati, které božstvo chtěl umělec znázorniti.

Právě uprostřed štítu pjala se do výše posvátná oliva, v levo od ní stála Athena, v pravo ustupoval poražený Poseidon.¹⁾ Obě božstva měla při sobě dvojspřežný vůz; na voze Athenině seděla Nike, před ní stál v pozadí u vozu Hermes. Podobné uspořádání bylo též na druhé straně u vozu Poseidonova. Vůz řídila nejspíše manželka Poseidonova, Amfitrite, u jejíchž nohou byl delfín,

Obr. 53. Levý roh západního štítu Parthenonu. Kresba malíře Nointelova. (Podle Omonta, *Athènes au XVIIe siècle*.)

před ní pak stála v pozadí u vozu nejspíše Iris.²⁾ Koně u obou vozů se vzpínali, čímž vhodně vyplněn byl šikmý prostor a zjedнан přechod od božských postav uprostřed k ostatním postavám ve štítě. Neboť všechny ostatní sochy představovaly nejspíše herojské bytosti attické. Přímo v levém severním rohu ležel Kefisos.

¹⁾ Z hlavy Atheniny máme malý zbytek (A. P r a n d t l, *AM.* XXXII. 1908, str. 13 nn. s tab. IV). Z Poseidona máme krásné torso prsou (zobrazeno na př. u Michaelise, *Der Parthenon*, tab. 8, 16 nebo u Springera-Michaelise, *Handbuch der Kunstgeschichte* I., 9. vyd. str. 257, obr. 456), z něhož snadno pochopujeme, proč si chtěl Morosini právě tuto sochu odvézt jako trofej.

²⁾ Tato socha, která se obvykle nazývá Nikou a klade často do východního štítu, byla nalezena od agentů lorda Elgina při kopání na západní straně Parthenonu. To se v poslední době zjistilo zcela určitě podrobným prozkoumáním písemností Elginových (v. zprávu o tom u A. H. Smithe, *The sculptures of the Parthenon*, v Londýně 1910, str. 12). V Britském museu, kde byla tato socha postavena mezi sochami z východního štítu, byla tato socha již přemístěna mezi zbytky štítu západního.

označený jako říční bůh celým rozplývavým rázem, zejména pak svým takřka mokrým šatem (obr. 55). Protějškem k němu byl v pravém rohu říční bůh Ilisos s nymfou Kallirrhoí. Tím bylo místo zápasu zcela vhodně označeno; neboť Kefisos teče severně, Ilisos jižně od akropole. Z ostatních bytostí ve štítě možno určití pouze ještě Kekropa s jednou z jeho dcer; je to sousoší, které jest dosud na místě původním, a to v levém rohu štítu. Kekrops sedí na zemi se skříženými nohama, opíraje se levou rukou o hada,

Obr. 54. Pravý roh západního štítu Parthenonu. Kresba malíře Nointelova.
(Podle Omonta, Athènes au XVIIe siècle.)

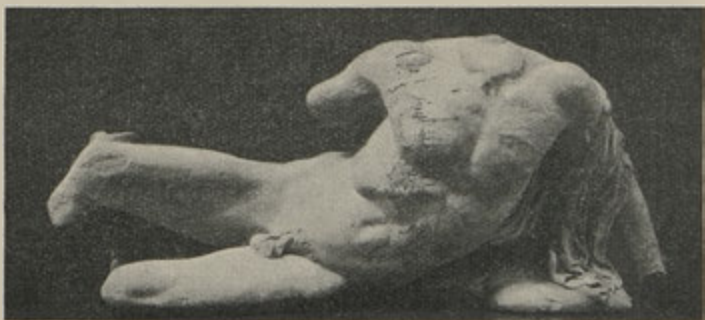
symbol autochthonie. K němu utíká se jeho dcera, klečíc a otce svého objímajíc. Možná, že i ostatní sochy na této straně¹⁾ představovaly členy rodu Kekropova. O sochách na straně pravé nelze říci nic jiného než že jsou to asi heroové attičtí.

Ačkoliv tedy, jak patrně z toho, co uvedeno, mnoho nám schází, abychom mohli náležitě pochopiti a oceniti kompozici štítů parthenonských, ačkoliv jen velmi nedokonale můžeme si představití jejich polychromii²⁾ jakož i rozličné kovové atributy jednotlivých soch, přece cítíme živě i ze zachovaných zbytků,

¹⁾ K nim přistoupilo v novější době torso hochy, jež jest klásti do mezery mezi Kefisem a Kekropem; srv. o tom článek B. Sauer a v *AM.* XXXV., 1910, str. 65 nn., zejména str. 76 n. s tab. VII.

²⁾ Pro zajímavost uvádíme, že r. 1900 našla se při upevňovacích pracích na Parthenonu u jednoho štítu mezi mramorovými kvádry hlíněná skříňka se zbytky červené barvy; zapomněli ji tam malíři, když malovali skulptury ve štítě (srv. *AM.* XXV., 1900, str. 452).

že zde vytvořil duch řecký dílo velkolepé.¹⁾ Výkonní umělci diví se zvláště též tomu, že též zadní strana soch, o které umělci athenští nemohli souditi, že ji kdy spatří oko lidské, provedena jest s téměř stejnou pečlivostí jako strana přední. Jeví se v tom umělecká svědomitost, která nedopustila, aby umělec vydal od sebe dílo, dokud není všestranně propracováno. Oba štíty jeví takovou podobnost invence, že můžeme asi aspoň návrh jejich přičítati

Obr. 55. Kefisos ze západního štítu Parthenonu. (Podle fotografie W. A. Mansella v Londýně.)

jedinému umělci, nejspíše Feidiovi. Provedení ovšem pochází od několika umělců, jakož ze zachovaných soch patrnó. Feidias, jenž po dokončení sochy Atheniny opustil Atheny, jak se zdá vůbec nikdy dokončené štíty tyto nespatrił.²⁾

Třetí skulpturální ozdobou Parthenonu byl dlouhý souvislý v l y s, jenž se vinul jako krásná stužka kolem vlastního chrámu.³⁾

¹⁾ O rekonstrukci obou štítů pokusil se v novější době zejména vídeňský umělec K. S c h w e r z e k; srv. jeho spisky: *Erläuterungen zu der Rekonstruktion des Westgiebels des Parthenon*, ve Vídni 1896, a *Erläuterungen zu dem Versuch einer Rekonstruktion des östlichen Parthenon-giebels*, tamtéž 1904.

²⁾ Srv. o tom zajímavý článek Arn. Arthura Gardnery v *Ελένα*, *hommage international à l'Université nationale de Grèce*, v Athenách 1912, část I., str. 49 nn.

³⁾ S uměleckého stanoviska podrobně o něm jedná Julius Lange, *Darstellung des Menschen in der älteren griechischen Kunst*, v Strassburce 1899, str. 135—157.

Viděti jej bylo pouze tehdáž, vstoupil-li kdo na kraj obsloupení chrámového; pak viděl jej na chrámu ve výši více než 10 m nad sebou, t. j. asi v téže výši, v jaké byly zvenčí umístěny triglyfy a metopy. Kdežto však metopy byly provedeny v nejvyšším reliéfu, měl vlys jen reliéfy ploché; bylo toho potřebí již proto, že by při vysokém reliéfu dolejší, vyčnívající části zakrývaly hořejšek. Jak se zdá, byl vlys proveden teprve po ukončení stavby,

Obr. 56. Ukázka ze západního vlysu Parthenonu. (Podle fotografie.)

a to na chrámu samém, čímž ovšem nechceme tvrditi, že by jeho nákres nemohl již dříve býti připraven; aspoň tenké 1 m vysoké desky pro něj byly zasazeny hned při stavbě na místo určené. Relief byl původně 159 m dlouhý; nyní zůstala jen na straně západní většina desk na místě původním; vše ostatní, co zbývalo na počátku minulého století, odvezl lord Elgin do Anglie; jedna deska je v Louvru a mimo to nalezeny ještě některé desky při výkopech r. 1833 a 1834, které jsou nyní uloženy v museu akropolisském.

Naproti bojovým scénám, které předvádějí metopy, jest na vlysu zobrazena scéna míru: průvod o největší slavnosti athenské,

o Panathenajích, ovšem průvod idealisovaný. V souhlasu s volností ducha řeckého není zde nic ztrnulého a odměřeného; účastníci průvodu pohybují se přirozeně a volně, ale jsou si vědomi, že se účastní průvodu náboženského.

Průvod počíná na jižním rohu strany západní. Zde vidíme přípravy jinochů, kteří mají jako jezdci zavíratí průvod. Jeden z nich obléká si teprve plášť, druhý upravuje si střevíc, vedle nich stojí jejich koně zcela klidně; za to jiní musí své bujné koně teprve uklidnit. Na jiné desce máme před sebou pěknou idyllku: dva jinoši hovoří mezi sebou a koníček vedle nich, jakoby věděl,

Obr. 57. Bohové z východního vlysu Parthenonu. Skupina v levo.
(Podle fotografie W. A. Mansella v Londýně.)

že je ještě času dost, drbe se klidně hlavou na noze. Znenáhla však vsedají všichni na koně a průvod dostane se do mírného klusu, třebaž že jej ještě leckde přerušuje opozdilec. Směr průvodu jest od jižního k severnímu rohu; zde stojí vážně pořadatel, jehož úkolem jest převést takřka průvod na stranu severní. Kroj jezdců podán jest rozmanitým způsobem: někteří mají na sobě chiton a plášť, jiní pouze plášť, ale také úplné brnění spatřujeme; někteří jedou s hlavou nepokrytou, jiní mají široký klobouk (*πέτασος*), jiní přilbu. Koně jsou malí, téhož typu jaký dosud vidáme v Řecku.¹⁾ V obr. 56 podáváme ukázkou z prostředka vlysu.

¹⁾ Wolfgang Passow, Studien zum Parthenon, v Berlíně 1902 (Philol. Untersuchungen seš. 17), dokazuje, že prý koně nejsou podáni dobře, umělci že nepozorovali organismy koně tak důkladně jako organismus člověka, chůze koní není prý přirozená, také velikost koní v poměru k člověku je prý malá. Tyto úsudky jsou však nesprávné.

Ještě na západním rohu strany severní vidíme jinochy, jak kráčeji vedle svých koní. Potom však nastává klus, při němž jsou jezdci seřaděni v řadách po šesti. Potom následuje jízda na čtverospřežních vozech, řízených vozataji, oděnými dlouhým rouchem. Vedle nich vidíme jinochy se štítem a přílbou, kteří dávají na jevo svou obratnost tím, že mezi jízdou skáčí na vůz a opět s něho seskakují (t. zv. ἀποβάται). Každý vůz jest provázen pořadatelem. Za nimi kráčeji vážní starci, držící v rukou olivové ratolesti (t. zv. θαλλοφόροι). Pak jde hudba: čtyři hráči na kitharu (κιθαρισταί) a čtyři pištci (αὐληταί). Před nimi

Obr. 58. Bohové z východního vlysu Parthenonu. Skupina v pravo.
(Podle fotografie W. A. Mansella v Londýně.)

kráčeji jinoši, nesoucí na ramenou dary obětní: víno v amforách a rozličné koláče na plochých mísách. Konečně vedeny jsou v průvodu žertvy obětní, ovce a krávy. Na samém rohu stojí vážně pořadatel.

V témž pořádku, ale ovšem s jistými variacemi, byl opakován průvod též na straně jižní.

Oba proudy, jimiž se průvod ubírá, setkávají se na straně východní. To naznačil umělec trojím způsobem. S obou stran přicházejí vážným krokem dívky, nesoucí nářadí obětní (misky, konvice, svícny), s obou stran očekávají průvod první mužové města, nejspíše archontové,¹⁾ s obou stran dívají se naň bohové.

¹⁾ Že jsou to archontové, soudíme z toho, že je jich na levé straně 6, na pravé 4; to se shoduje s počtem 9 archontů s tajemníkem jejich. — A. S. Arvanitopoulos v *AM.* XXXI., 1906, str. 38 nn. pokládá je za heroy desíti attických fyl, což však je sotva správně, poněvadž ničím

Bohové sedí na židlích, čímž naznačeno, že jsou větší než obyčejní lidé. Na levé straně (v. obr. 57) trůní na prvním místě Zeus, jemuž jedinému dáno pohodlné, opěradly opatřené křeslo, vedle něho sedí manželka jeho Hera, rozprostírající si závoj; vedle ní stojí Iris.¹⁾ Po této skupině následuje jiná: neklidný Ares, jenž rukama sepjatýma obemknutu drží pravou nohu, a vedle něho vážná Demeter, kterou lze snadno poznati podle pochodně. Konečně dva synové Diovi: změkčilý Dionysos, jenž jediný z bohů má na své židli polštář, a Hermes, jenž jest označen jako posel bohů širokým kloboukem na klíně. — Na pravé straně (obr. 58) sedí na čestném místě Athena; nemá však přílbu ani kopí ani gorgoneion, nýbrž jest oděna obyčejným šatem míru; vždyť zavítala na svou slavnost do svého města. Vedle ní sedí chromý Hefaistos s berlou pod pažím. Vedle nich rozmlouvají spolu Poseidon a Apollon; oba byli kdysi charakterisováni malbou: onomu dán do ruky trojzubec, tomuto vavřínová větev. Na konci této řady sedí Artemis, která jako mimoděk zvedá ruku k toulci,²⁾ před ní pak Afrodite, majíc přes židli přehozeno měkké roucho. Vedle Afrodity, jejíž podoba jest nyní z větší části ztracena, stojí nahý Eros, držící si nad sebou slunečník; matka upozorňuje ho na některé části průvodu.

Jako lidé v průvodu, právě tak i bohové vedou si zcela volně; nic tu není tuhého, obřadného. Že si bohy musíme mysliti neviditelné, naznačil umělec jasně tím, že na obou stranách obrácena jest skupina starců k nim zády.

Právě uprostřed reliefu jest zvláštní scéna, k níž zase bohové na obou stranách obráceni jsou zády (obr. 59). Jak pěkně vyložil Furtwängler, mýnil tím umělec, že se odehrává uvnitř chrámu.³⁾ Kněžka Athenina přijímá od dvou dívek židle, polštáři opatřené; snad jsou to arrefory, t. j. dívky, které vyšívaly na akropoli peplos a nyní odevzdávají židle chrámové na znamení, že úkol jejich

není naznačeno, že by byli něco jiného než lidé. Touž domněnku pronesl téměř současně K. Weissmann v *Hermu* XLI, 1906, str. 619 nn.

¹⁾ Hlava Iridy nalezena byla teprve r. 1889 při podrobných výkopech na akropoli.

²⁾ To jest pěkné pozorování Em. Loewyho, *Die griechische Plastik*, v Lipsku 1911, str. 62. Obyčejně se tato bohyně nazývá Peitho.

³⁾ Ad. Furtwängler, *Meisterwerke der griech. Plastik*, v Lipsku 1893, str. 184.

je skončen.¹⁾ Vedle ní pak kněz Athenin přijímá od hochů peplos, pečlivě složený.²⁾ Tím jest míněno ukončení celého průvodu, jehož účelem bylo přinésti Atheně nový peplos. Ovšem zlatá a slonová socha Atheny v Parthenonu peplu nepotřebovala; potřebovala ho starobylá, dřevěná socha Atheny v Erechtheiu, o které se věřilo, že s nebe spadla (v. výše str. 59). Jestliže přes to ozdoben Parthenon reliefem s průvodem panathenajským, mělo tím býti naznačeno, že Parthenon byl určen k tomu, aby byl střediskem pro onu slavnost.

Výklad vlysu právě podaný uznáván byl až dosud ode všech badatelů; letošního však roku pronesl výklad nový Ant. z Pre-

Obr. 59. Prostředek východního vlysu Parthenonu.
(Podle fotografie W. A. Mansella v Londýně.)

mersteinu, dříve sekretář rakouského ústavu archaeologického v Athenách, nyní professor na německé universitě Pražské.³⁾ Pozastavuje se zejména nad tím, že bohové naprosto nevěnují pozornosti peplu, nýbrž pozorují průvod; ani Athena nečiní v té věci výjimku. Mimo to poukazuje k tomu, že nejen na straně severní a jižní, nýbrž též na straně východní jsou zobrazeni po-

¹⁾ Z židlí měla jedna pouze jednu nohu v mramoru vyznačenu; noha druhá byla, jak patrně z dirky, kterou i na našem obrázku spatřujeme, připevněna z kovu. Z toho plyne ovšem, že i zachovaná noha musila býti přiměřeně omalována, aby se nelišila od druhé. Židle, kterou drží druhá dívka, nemá nyní vůbec nohou; byly však zajisté namalovány.

²⁾ To jest aspoň výklad nyní nejvíce rozšířený.

³⁾ Jahreshefte XV., 1912, str. 1—35; sešit ten vydán byl v lednu roku 1913.

řadatelé, obrácení proti průvodu, kteří buď kývají, anebo něco nařizují; ale takovéto rovnání účastníků neshoduje se s výkladem, že průvod dospěl již na akropolis. Proto soudí, že umělec chtěl zobraziti, jak se průvod panathenajský sestavuje, a to na náměstí (ἀγορά). Na náměstí athenském stál oltář dvanácti bohů a sochy eponymů desíti attických fyl; toto místo jest podle Premiersteina naznačeno reliefy dvanácti sedících bohů a desíti stojích mužů. Sem přicházejí dva průvody, jeden od severozápadu (z Kerameiku), druhý od východu; z nich se vlastní průvod teprve sestavuje. Bohové i eponymní heroové se s potěšením na to dívají. Scénu s peplem vykládá si Premierstein tak, že archon král (βασιλεύς) s pomocí hocha vynáší peplos, jenž byl tkán od arrefor na náměstí v budově k tomu určené, aby byl zařaden do průvodu. Dívky, nesoucí židle, jsou arrefory, které odnášejí židle, na kterých při tkaní peplu seděly, aby je věnovaly Atheně na akropoli na poděkování, že svou práci šťastně ukončily. — Nový výklad jest velmi pozoruhodný, ježto leckteré obtíže se jím pěkně vysvětlují a odstraňují; nelze pochybovati, že zavdává podnět k dalšímu zkoumání celého vlysu.¹⁾

Jak z některých známek musíme souditi, byl vlys pomalován; některé předměty, jako na př. uzda, byly zhotoveny z bronzu. I zde můžeme pozorovati, že provedení pochází od několika umělců. Feidias asi sotva jej kdy spatřil hotový, ale možno téměř za jisté pokládati, že při návrhu jeho měl činné účastenství.

Než všechny tyto ozdoby podle zpráv starověkých daleko překonávala socha Atheny panenské ze zlata a slonové kosti, dílo to Feidia samého. Bohužel právě z ní nemáme ani nejmenšího zbytku; jsme odkázáni na zprávy starověké a na kopie z dob pozdějších, z nichž můžeme si sice utvořiti jakous takous představu o komposici, nikoli však o kráse tohoto za starověku tak velebeného díla. Pausanias podává o ní tento popis: ²⁾ „Socha sama jest zhotovena ze slonové kosti a ze zlata.

¹⁾ Ozval se již první odpor. Otto Walter v *AM.* XXXVIII, 1913, str. 145 nn. upozorňuje, že Athena na vlysu má na klíně aigidu; avšak Athena na náměstí nemá příčiny odkládati aigidu, když se má dívat na řadění průvodu, nýbrž Athena na akropoli, která má býti oděna novým peplem, při čemž ovšem třeba odložit i aigidu, která se nosila přes peplos.

²⁾ Paus. I. 24, 5.

Na přilbici leží jí uprostřed obraz Sfingy a po obou stranách přilbice jsou vytvořeni nohové (γρῦτες) . . . Athena jest zpodobena stojící; má chiton až k nohám sahající a na prsou hlavu Medusy ze slonové kosti. V jedné ruce drží Niku asi čtyřloketní ($= 1.80\text{ m}$), v druhé kopí; u jejích nohou leží štít a blízko kopí had, což jest nejspíše Erichthonios. Na podstavci sochy jest zobrazeno narození Pandory.“ Z ostatních zpráv nejvíce podává Plinius,¹⁾ od něhož se dovídáme, že socha Athenina byla 26 loket ($= 11\frac{1}{2}\text{ m}$) vysoká, že na štítě byla na vnější straně zobrazena bitva s Amazonkami, na vnitřní boj bohů s Giganty, že na střevících byl boj Lapithů s Kentaury a že při narození Pandory, jež bylo zpodobeno na podstavci, bylo přítomno ne méně než dvacet bohů.

Podle toho, co víme z Pausania i z jiných zpráv o sochách ze zlata a slonové kosti, bylo nejprve zhotoveno dřevěné jádro sochy, na něž se pak kladla slonová kost pro části šatem nekryté (jako obličej, krk, ruce, nohy) a zlato pro části ostatní. Podle Filochora²⁾ vážilo zlato 44 talentů ($=$ asi 1152 kg); bylo pak upevněno tak, že bylo možno je snímati.³⁾ Máme také zachovány nápisné některé účty, které podávala kommise pro tuto sochu sestavená (v. výše str. 152). Poněvadž podle nich platilo se za talent zlata 14 talentů stříbra, stálo jenom zlato 616 talentů, čili asi 3 miliony korun⁴⁾; byla tedy vrstva zlata, na dřevěné jádro položená, velmi silná. Podle názorů antických bylo toto zlato, právě tak jako jiné poklady chrámové, zároveň jakousi pokladní rezervou pro nejhorší časy válečné. Tak soudil sám Perikles, upokojuje své spoluobčany na počátku války peloponneské.⁵⁾ Ale ani v nejhorších dobách této války neodvážili se Atheňané na toto zlato sáhnouti. Stalo se to až na jaře r. 294 př. Kr., kdy Atheny byly obleženy od Demetria Poliorketa. Tehdáž Lachares, jenž se zmocnil vlády v městě, sňal soše Athenině zlato, hodlaje ho užiti k účelům válečným; ale dříve než mohl dáti je roztaviti,

¹⁾ Plin. N. h. XXXVI. 18.

²⁾ U schol. k Aristof. Míru 605; ostatní zprávy uvádějí čísla okrouhlá 40 neb 50 talentů.

³⁾ Kromě Thukydidy II. 13 svědčí o tom vypravování o žalobě proti Feidioví.

⁴⁾ J a h n-M i c h a e l i s, Arx Ath. str. 97, č. 14 nn.

⁵⁾ Thuk. II. 13.

Atheny se vzdaly a Lachares musil přehnouti z města, i bylo zlato zase vráceno na původní místo.¹⁾

Obr. 60. Athena varvakejská.
(Podle fotografie.)

Ze zachovaných replik poměrně nejlepší jest t. zv. Athena varvakejská (obr. 60), objevená koncem r. 1880 v Athenách

¹⁾ Srv. Paus. I. 25, 7; 29, 16; Athen. IX 405 F, Polyain. III. 7, 1. Již M i c h a e l i s (Der Parthenon str. 43 n.) vyložil věc tak, jak naznačeno; pochybnost však, kterou projevil (tamtéž v pozn. 125), nepokládám za

nedaleko gymnasia Varvakeia v základech domu z doby římské.¹⁾ Jest to soška mramorová asi metr vysoká, velmi dobře zachovaná, na níž také stopy omalování byly patrný. Jinak však jest to práce tuctová, která nás může poučiti pouze o komposici díla Feidiova, nikoli však o jeho kráse. I v komposici jeví leckteré odchylky. Tak připomíná Pausanias, že po obou stranách přílby jsou nohové, t. j. okřídlení lvové, ale na sošce máme na postranních chocholech okřídlené koně. Reliéfy na štítě a na basi nejsou ani naznačeny, o ozdobách na střevících ani nemluvě; pouze doprostřed štítu dána jest okřídlená hlava Medusy. Ani basis není, soudě podle jiných kopií, podána věrně; byla mnohem širší.²⁾ Přes tyto a jiné menší nepřesnosti, které poznáváme srovnáním s ostatními kopiemi, může nám soška varvakejská celkem podati obrys sochy Feidiovy; musíme si ji ovšem představit v rozměrech obrovských a ze zlata a slonové kosti.

Našemu citu nejpodivnější se zdá, že pravice Athenina, na které drží Niku, opírá se o sloup. Proto někteří archaeologové pokládají tento sloup, jenž ostatně jeví pozdní tvar, za přídavek

odůvodněnou. Athénané po r. 294 nbyli by mohli zlato nahraditi, kdyby se ho bylo již užilo, později nedovidáme se o žádném štedrém dárci, jenž by tak byl učinil; ale Pausanias zlato na soše viděl. Nezbyvá tedy než souditi, že zůstalo jen při pokusu. Nesprávně o věci soudí Beloch, Griech. Geschichte III. 1, str. 224.

¹⁾ Srv. o ní článek K. Lange v *AM.* VI, 1881 str. 56 s tab. I. a II. — O jiných replikách Atheny Feidiovy jedná Th. Schreiber, *Die Athena Parthenos des Phidias und ihre Nachbildungen* v *Abhandl. k. sächs. Ges. d. Wiss.* VIII., 1883, str. 556 nn. a L. Pollak, *Neue Repliken des Kopfes der Athena Parthenos* v *Jahreshefte d. österr. arch. Instituts* IV., 1901, str. 144 nn. Nově přibyla bronzová hlava Atheny, nalezená v Carnuntu, kterou publikoval Rob. v. Schneider v *Jahreshefte d. österr. arch. Inst.* VII., 1904, str. 151 nn., terrakottová forma hlavy a mramorový reliéf z Korinthu, o nichž v. článek Davida M. Robinsona v *Am. Journ. arch. S. S.* XV., 1911, str. 482 nn. Robinson sestavil na str. 499 nn. velmi poučný seznam veškerých dosud známých replik s příslušnou literaturou.

²⁾ Na t. zv. Atheně Lenormantově, zvané tak podle archaeologa, jenž ji r. 1859 v Athenách nedaleko Pykny objevil, jsou skulptury na štítu i basi aspoň naznačeny, přes to že soška zůstala nedokončena. — Podle kopie Atheny, nalezené v Pergamu, na jejíž basi bylo zobrazeno narození Pandory, poznal Fr. Winter (v *Jahrb. arch. Inst.* XXI., 1907, str. 55. nn.), že basis sochy Feidiovy byla mnohem širší. Zhotovitel sošky varvakejské šetřil mramorem.

kopisty a soudí, že v originále byla ruka Athenina zcela volná. Jiní však naproti tomu právem, tuším, připomínají, že při kolosální soše bylo technicky zcela nemožno upevniti ruku Atheninu tak, aby mohla trvale nésti téměř dvoumetrovou Niku ze zlata a sloni; mimo to vyžadoval štít a had na straně pravé (se strany divákovy) jakési vyrovnání na straně levé, toho dosáhlo se právě oním sloupem. Ostatně tento sloup byl původně zajisté řádu dorského, působil tedy dojmem mnohem příznivějším.

Obr. 61.
Gemma Aspasiova.
(Jahrb. III, tab. 10.)

O dojmu, jakým působila socha Feidiova, asi nejlepší představu nám podává gemma od umělce Aspasia, chovaná ve Vídni (obr. 61). Z ní poznáváme rovněž, jak byla provedena přilba; vidíme také, že bohyně měla náušnice a trojřadový náhrdelník.¹⁾

Již ve starověku se vyprávělo, že prý Feidias vyobrazil též sebe i Periklea na štítě Athenině jako bojovníky s Amazonkami, a to sebe jako holohlavého starce, jenž oběma rukama zvedá kámen, Periklea jako kopinníka. Aby však podobnost Perikleova nebyla nápadna, byl prý jeho obličej z části zakryt rukou, kterou držel kopí; se strany však bylo prý možno poznati jeho tvář. Tato věc byla prý vlastní příčinou, proč byl Feidias uvržen do vězení.²⁾ Není potřebí mnoho důvtipu, abychom poznali, že je to laciná moudrost průvodčích cizinců, kterou předkládali těm, které po akropoli prováděli; vždyť podobné historky vypravují se za všech časů o nejrozmanitějších umělcích výtvarných. Feidias skutečně vyobrazil na štítě dva bojovníky uvedeným způsobem.³⁾

¹⁾ L ö s c h c k e dokázal přesvědčivě (Festschrift des Vereines von Altertumsfreunden im Rheinlande, 1891, str. 4 nn.), že věcně i stilisticky nejvěrněji podává hlavu sochy Feidiovy tato gemma.

²⁾ Cic. Tusc. I. 34 opifices nonne post mortem nobilitari volunt. Quid enim Phidias sui imilem speciem inclusit in clipeo Minervae, cum inscribere non liceret? [Arist.] de mundo 6, p. 399 b (spis přičítá se nyní Nikolaovi z Damašku z I. stol. před Kr.) mluví též jen o obraze Feidiově. Za to Dion Chrysostom. XII. 6 praví již o Feidiovi: Περικλέα δὲ καὶ αὐτὸν λαθῶν ἐποίησεν ὥς φασιν ἐπὶ τῆς ἀσπίδος. Celou legendu pak čteme u Plutarcha Per. 31. Jest patrno, jak legenda časem rostla.

³⁾ Že tomu tak, patrno z tak zvaného Strangfordova štítu, cho- vaného nyní v Britském museu (zobrazen na př. u Collignona, Gesch. d.

ale ovšem nemíní vypočítati sebe nebo Perikleá; ty v nich viděla teprve fantasie pozdějších. Na námítku, kterou mohl každý učiniti, proč že Atheňané nenařídili prostě Feidiovi, aby ony závadné portréty odstranil, odpovídalo se novou smyšlenkou, že prý byly tak uměle přidělány, že kdo by je chtěl odstraniti, zničil by celou sochu.¹⁾

Ještě o jedné věci třeba se zmíniti. Jak několikrát připomíná Pausanias, potřebovala slonová kost podobných soch vlhka, ovšem ne přílišného. O soše Athenině v Parthenonu praví, že jí prospívala voda²⁾; věc můžeme si představit asi tak, že v místě před sochou, které bylo zábradlím ohrazeno, byla stále voda v ozdobné nádobě.

Kapitola desátá.

Propylaje.

Když byl v hlavních částech dokončen Parthenon, přikročilo se k budování nové brány, která by nejen pevně chránila přístup k pokladům akropolským, nýbrž byla též vchodem slavnostním. Úkol ten rozřešil velmi pěkně stavitel athenský Mnesikles, jemuž stavba propylají byla svěřena. Se stavbou počalo se r. 437/6 př. Kr.; za pět let, r. 433/2, rok před počátkem války peloponneské, byla dokončena. Náklad byl značný: 2012 talentů, t. j. asi 10 milionů korun; na náklad přispívala též pokladna bohyně Atheny, pokladna spojenců, ba i někteří zámožní občané.¹⁾

griech. Plastik I., str. 579), jenž jest ozdoben gorgoneiem i scénami z bitvy s Amazonkami; zde vidíme holohlavého starce, jenž však mává válečnou sekerou, i kopinníka, jehož tvář je zakryta rukou, k ráně rozpíraženou.

¹⁾ Cicero, jak se zdá, naráží na to v Or. 234. — Smyšlenku tu čteme po prvé u [Arist.] de mundo 6, pak u Val. Max. VIII. 14, 6; Ampelius 8, 10 mluví o obraze Daedalově!

²⁾ Paus. V. 11, 10.

¹⁾ Tato data čerpána z Filochora a z Heliodora (u Harpokrationa s. v. Προπύλαια ταῦτα) a z nápisů (u Jahna-Michaelise, *Arx Athenarum* str. 92 n., nově restituovaný zlomek u Banniera v *AM.* XXVII., 1902, str. 303). Pro stavbu propylají byla zřízena stavební kommise, jak patrno z nápisů, které podávají — bohužel jen neúplně — účty za první a čtvrtý rok. — Hlavní dílo o propylajích jest od R. Bohna, *Die Propyläen der Akropolis zu Athen*, v Berlíně 1882. Novou, obsáhlou publikaci o nich chystají američtí archaeologové N. D. Wood a W. B. Dinsmoor.

Mnesikles pojal úmysl přehraditi západní část akropole přes celou její šířku (60 m), a to tak, že se uprostřed zřídí rozsáhlý, krytý sál, v předu otevřený, ale ohrazený po stranách vysokými zdmi a v zadu pevnými dveřmi; po obou pak stranách jeho zřídí se křídla, poněkud do předu vybíhající, jejichž zdi budou chrániti ostatní prostor. Tento plán byl v hlavních věcech také proveden (obr. 62). Propylaje nové byly postaveny celkem v téže

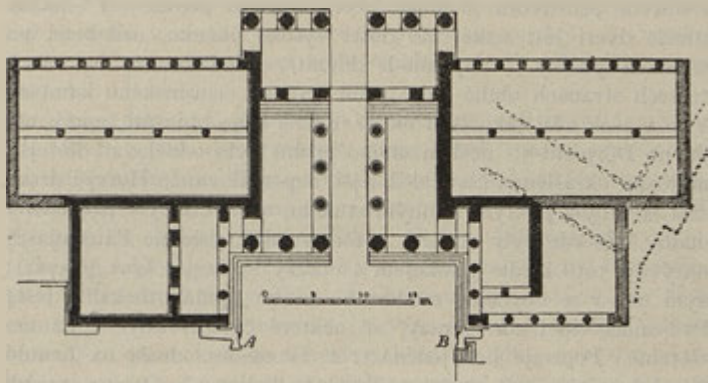
Obr. 62. Propylaje od západu.
(Podle fotografie.)

výši, v jaké byly propylaje starší, předperské (v. výše str. 45 n.), ale orientace jejich byla jiná (v. str. 34). Poněvadž orientace jejich jest táž, jakou má severní strana bašty Atheny Niky, musíme souditi, že již tehdáž, když se stavěl tento chrám, byl stanoven aspoň směr příštích propylají.¹⁾

Propylaje byly zbudovány ve slohu dorském z mramoru pentelského (obr. 63). V průčelí hlavní stavby zvedalo se šest dorských 8·81 m vysokých sloupů; jiných šest sloupů, ale řádu ionského, 10·21 m vysokých dělilo sál (18·12 × 28·50 m) ve tři

¹⁾ Proč se nepřikročilo hned tehdáž k stavbě propylají, jest snadno pochopiti. Pro Parthenon bylo potřeba dovážeti na akropolis tolik stavebního materiálu, že by tím nové propylaje mohly býti jen poškozeny. Proto zbudovány byly až po Parthenonu.

nestejné lodi a neslo ozdobný kasettový strop. Podlaha obou postranních lodí byla mramorová, avšak v lodi prostřední byla ponechána přirozená skála; tudy přiváděla se obětní zvířata na akropolis, tudy stékala též dešťová voda. Poněvadž skála v těchto místech stoupala, bylo na konci sálu zřízeno pět stupňů; čtyři dolejší byly z mramoru pentelského, poslední, jenž byl zároveň prahem, byl z černého kamene eleusinského, který svou tvrdostí dosud vzdoruje vyšlapání. Na prahu zvedala se zadní zeď s pate-

Obr. 63. Plán propylají. (Podle A. M. X., 1885, tab. II.)

rými dveřmi; prostřední byly nejvyšší a nejširší ($7.37 \times 4.18 \text{ m}$), ostatní pak nižší a užší (5.40 a 3.44 m), užší a užší (2.92 a 1.47 m). Veřeje byly dřevěné, jak ještě nyní poznati lze z jamek pro ně zhotovených. Dvěře byly pevné, šly až nahoru; byly nejspíše pobity bronzem; jimi se vcházelo do menší síně zadní, která měla rovněž šest dorských sloupů (8.53 m vys.) v průčelí. Poněvadž síň zadní ležela více než metr výše, byl též její štít vyšší, i bylo zajisté pěkné podívání na dva štíty, zvedající se za sebou. Štíty byly prosty všech skulptur, rovněž i metopy; nemělať zajisté tato brána, určená praktickým účelům, závoditi s Parthenonem, nýbrž působiti jen architektonicky.

Tato vlastní slávobrána by však ještě nechránila vchod na akropolis úplně; za tím účelem byla zbudována ještě křídla postranní. Již dávno bylo shledáváno nápadným, že každé křídlo

jest jiné, severní že jest větší a má tvar zcela pravidelný, kdežto jižní je mnohem menší a tvaru zcela nepravidelného. Leč teprve Dörpfeldovi se podařilo zjistiti, jaký byl původní plán Mnesikleův a proč nebyl proveden úplně.¹⁾ Než dříve než o té otázce budeme pojednávat, povšimněme si nejprve severního, úplně provedeného křídla.

Severní křídlo propylají má tvar dorského chrámečku *in antis*, jenž se připojuje k slávobráně tak, že jest možno pohodlně k němu přecházeti.²⁾ Mezi antami stojí tři dorské sloupy, ale nižší než v stavbě prostřední (5.85 m), tvořice malou předsíň. Po každé straně dveří jest úzké, ale dosti vysoké okénko, ozdobené po stranách pilířky.³⁾ Vejdeme-li dovnitř, shledáme, že na všech čtyřech stranách obíhá úzký pruh černého eleusinského kamene, a to v téže výši jako jsou okna. Smysl toho objasnil teprve nedávno Dörpfeld⁴⁾: účelem onoho pruhu bylo oddělovati hořejší, malbami okrášlenou část od dolejší, nepomalované. Hořejší drsná část stěn byla pokryta jemným stukem, na němž byly provedeny malby. Že zde byly obrazy, o tom svědčí výslovně Pausanias,⁵⁾ nazývaje toto křídlo „pokojem s obrazy“ (οἶκημα ἔχον γραφάς); nyní užívá se obvykle moderního názvu „pinakotheka“. Ještě Pausanias viděl zde obrazy, ač některé časem staly se již nezřetelné. Popisuje jich jedenáct: 1. Diomedes odnáší na Lemnu luk Filoktetův a 2. unáší z Troje Palladion, 3. Orestes vraždí Aigistha, při čemž Pylades zabíjí syny Naupliovy, kteří přišli na pomoc Aigisthovi, 4. obětování Polyxeny na hrobě Achilleově, 5. Achilleus mezi dcerami Lykomedovými na ostrově Skyru od

¹⁾ Srv. jeho důležitý článek v *AM.* X., 1885, str. 38 nn., 131 nn. s tab. II., III., V. a nový dodatek, obracející se proti nejnovějším domněnkám, tamtéž XXXVI., 1911, str. 51 nn.

²⁾ Že by však toto křídlo bylo původně určeno pro nějakou svatyni, jak soudí Dörpfeld (*AM.* XXXVI, 1911, str. 94.), nezdá se mi pravdě podobno.

³⁾ Jedno z nich dobře jest znázorněno od Durma, *Die Baukunst der Griechen*³, str. 245 a od Dörpfelda v *AM.* XXXVI., 1911, str. 93.

⁴⁾ *AM.* XXXVI., 1911, str. 52 nn. a 92 nn., kdež upozorněno též na podobnou úpravu stěn ve stoi Athenině v Pergamu.

⁵⁾ Paus. I. 22, 6. Dříve se soudilo, že obrazy visely na jakémsi stojanu, ale nyní, po pozorování Dörpfeldově můžeme uznávati zde malby na stěně. Titul Polemonova spisu περί τῶν ἐν Προπυλαίοις πινάκων (v. výše str. 3) tomu nikterak neodporuje.

Polygnota, 6. setkání Odyssea s Nausikaou, rovněž od Polygnota, 7. Alkibiades jako vítěz ve hrách nemejských, 8. Perseus s hlavou Medusy, 9. hoch s nádobami na vodu, 10. zápasník od Timaineta, 11. pěvec Musaios.¹⁾ Z jiných zpráv dovídáme se, že tu byly též zobrazeny athenské obecní lodě Paralos a Ammonias od Protogena.²⁾ Těmito obrazům poskytovaly otevřené dvěře a obě okna dosti světla.

O severním křídle propylají třeba ještě poznamenati, že z části zvedalo se na půdě teprve uměle pro ně utvořené; na sz. rohu můžeme pozorovati 16 vrstev kvádrů, které musily býti položeny než se došlo k rovině, na které se propylaje zvedají. Ze značné summy, kterou slávobrána stála, pohltily dosti velkou část tyto základy.

Právě takovým způsobem jako toto levé (severní) křídlo, mělo nejspíše býti provedeno též křídlo pravé (jižní); možná, že mělo býti taktéž vymalováno. Místo toho vidíme však je značně změněno a zkráceno. Není to samostatná stavba s předsíní, nýbrž pouhý průchod ke chrámu Atheny Niky. Ovšem, jak patrně z plánu (obr. 63), kdyby bylo provedeno v stejném rozsahu, byl by prostor před chrámem Atheny Niky, na kterém stál oltář a kde byla ctěna též Artemis epipyrgidia (s. výše str. 151), značně zúžen. Možná, že odpor kněžky Atheniny, která nechtěla dopustiti zkrácení posvátného peribolu, zmařil provedení původního plánu.³⁾

Než nechť tomu jakkoli, toto křídlo bylo provedeno tímto způsobem. V průčelí postaveny sice jako na straně severní tři dorské sloupky a rohový pilíř, které nesly břevnoví s triglyfy a metopami, ale pilíř byl tu jen k vůli symetrii; za ním nestálo

¹⁾ O obrazech Polygnotových (čís. 5 a 6) nelze říci určitě, že zde byly; Pausanias nevyjadřuje se dosti jasně.

²⁾ Plin. N. h. XXXV. 101, Cic. in Verr. IV. 135.

³⁾ Tak soudí Dörpfeld v *AM.* X., 1885, str. 45 n.; Dörpfeld ovšem mluví všeobecně o odporu kněží, poněvadž ještě nemohl znáti nápis o ustanovení kněžky Atheny Niky, teprve r. 1897 objevený. — Že by však jižní křídlo propylají mělo již podle původního plánu sloužiti za průchod k chrámu Atheny Niky, jest těžko uznati; k tomu bylo by příliš veliké. Proto bych souhlasil s míněním Aug. Köstera, jenž v berlínské archaeol. společnosti r. 1906 ve schůzi dubnové pronesl mínění, že jižní křídlo mělo původně míti uzavřený prostor s předsíní jako křídlo severní (srv. zprávu o tom v *Arch. Anz.* 1906, str. 58 n.). K průchodu ke chrámu Atheny Niky stačil by vchod, z předsíně tam vedoucí.

pranic. Také rozsah byl značně omezen; jižní křídlo jest jen třetina pinakotheky. Strana, obrácená ke chrámu Atheny Niky, zůstala otevřena; dělil ji pouze pilíř, stojící za třetím sloupem průčelním.

Křídlo takto zkrácené nemohlo by ovšem uzavřítí akropolis na této straně; ten úkol musila zastati starobylá pelasgická zeď, která za té doby stála jistě velmi vysoko. Že se při stavbě na ni hledělo, patrně nejlépe z toho, že jv. roh tohoto křídla propylají byl pro ni šikmo zříznut.

Když jižní křídlo propylají bylo postaveno, byla severní strana bašty Atheny Niky, zbudovaná z poru, obložena mramorovými deskami, aby byla ve shodě s mramorovými propylajemi; stopy direk, ve kterých tyto desky byly upevněny, jsou dosud patrný.¹⁾

Než ještě na jiných místech shledáváme známky toho, že původní plán Mnesikleův byl omezen. Pozorujeme-li, se strany akropolské, zadní (východní) zeď severního i jižního křídla (v. obr. 64), spozorujeme nahoře římsu, jaká se dělávala uvnitř místností při stropu; na zadní, vnější straně dokončené stavby nemá vlastně smyslu. Mimo to vybíhá ze severní i z jižní zdi vlastních propylají rohový pilíř (anta), což jest důkazem, že mělo býti tím směrem v stavbě pokračováno. Z toho soudil Dörpfeld, že měla býti na obou stranách postavena rozsáhlá sloupořadí o dvou lodích, k akropoli otevřená. Na straně severní byly skutečně základy pro ně již položeny. Nejspíše byla to blízká se válka peloponneská, která zabránila provéstí stavbu podle plánu původního. Mimo to byly tu ještě obtíže jiné. Poněvadž na straně jižní skála akropolská značně stoupá, bylo by bývalo nutno ji srovnati; téměř o $1\frac{1}{2} m$ byla by musila býti snížena, a potom ještě musilo by se do jižního sloupořadí sestupovati po schodech. Stará zeď pelasgická, která byla téměř $6 m$ široká a sáhala ještě tehdy do výše $10 m$, musila by býti odstraněna. Leč to jsou vše konečně obtíže technické. Hlavní věc jest, že by novým jižním sloupořadím byl značně zúžen okres Artemidy Brauronské; tomu se nejspíše postavili kněží na odpor.

Že se od budování propylají náhle ustalo, toho důkazem jsou četná t. zv. ucha (ὄττα), která pozorujeme na zadních stěnách

¹⁾ Srv. obraz této strany v *AM.* I., 1876, tab. 15, obr. 2.

(v. obr. 64). Rozumí se samo sebou, že tato ucha, sloužící k snazšímu zdvihání kvádrů, měla být po ukončení stavby odpracována. avšak nestalo se tak.¹⁾

K výkladu o propylajích přirozeně se pojí otázka, jaký byl tehdáž vchod na akropolis. Tu možno pokládati za jisté pouze tyto věci. 1. Prostor mezi oběma křídly propylají byl zajisté vyplněn zemí do té míry, aby byl snadný a pohodlný přístup do vlastních propylají. Půda se ovšem skláněla, tak že do postranních křídel se odtud přímo vstupovati nemohlo; do nich byl přístup pouze z propylají. 2. Úzké schody, vedoucí přímo k terasse Atheny

Obr. 64. Propylaje se strany východní. (Podle fotografie.)

Niky, zajisté nevisely ve vzduchu, nýbrž byl k nim zajisté snadný přístup; u nich byla zajisté půda rovná. 3. Na straně severní jest nyní nápadno, že vidíme hrubé, neotesané základy pomníku Agrippova; ty byly zajisté původně pod zemí. Pomník pochází

¹⁾ Rekonstrukce propylají, a to jak podle původního plánu Mnesikleova, tak podle skutečného provedení podává H. Luckenbach, *Die Akropolis von Athen*, 2. vyd., v Mnichově 1905, obr. 36 a 37. — Propylaje utrpěly nejvíce, když asi r. 1645 udeřil blesk do skladiště prachu, který si tam Turci zřídili; tehdáž byly zejména všechny střechy a stropy zničeny. Nyní provádí se péčí archaeologické společnosti athenské částečná rekonstrukce jejich, která záleží v tom, že se zachované, nyní na zemi rozptýlené kameny upevní na příslušné místo; nových kamenů užije se jen tehdáž, kde jest jich třeba k umístění kamenů původních. Rekonstrukci provádějí architekti N. Banos a A. Orlandos, řídíce se hlavně zkoumáním amerického archaeologa W. B. Dinsmoora, jenž uveřejnil o tom záslužný článek v *Am. Journ. arch.* S. S. XIV., 1910, str. 143 nn.

sice teprve z konce I. stol. př. Kr., ale poněvadž se půda asi sotva změnila, můžeme ho užítí k stanovení terrainu. Z toho všeho zdá se, že v V. stol. vedla k propylajím spirálovitá, povlovně vystupující cesta, která počínala před baštou Atheny Niky, pak stoupala v levo k místu, kde postaven byl později pomník Agrippův, a potom v pravo k oněm schodům, vedoucím na terassu Atheny Niky. Odtud šlo asi několik cest k propylajím vlastním. Na schodiště vedoucí z dola přímo k propylajím pomýšleti nelze.¹⁾

Než se rozloučíme s propylajemi, všimněme si darů věnovacích, kterými byl vchod k akropoli na této straně okrášlen.

Hned v prvním záhybu cesty, po levé ruce tomu, kdo kráčet na akropolis, stálo bronzové čtverospřeží, postavené na památku vítězství athenského nad Chalkidany a Boioty z r. 506. O něm vyložili jsme již výše (str. 69 nn.), že za vpádu perského bylo zničeno a že později, nejspíše po vítězství athenském nad Euboioy z r. 446, bylo obnoveno. Rovněž jsme již tam podotkli, že v V. stol. postaveno bylo nejspíše na místo, kde se dosud zvedá vysoký podstavec pomníku Agrippova.

Výše nad ním, také na levé straně, na zvláštním podstavci při severním křídle propylají (A na obr. 63) jakož i přímo proti tomu na baště u jižního křídla (B na témž obr.) stály dvě bronzové jezdecké sochy, které postavili asi v polovici V. stol. př. Kr. jezdci athenští na památku vítězství, kterého dobyli za velení svých vůdců Lakedaimonia (syna Kimonova), Xenofonta a Pronapa. Sochy byly dílem Lykia, syna Myronova. Poněvadž byly věnovány dříve než se přikročilo k stavbě propylají, musíme souditi, že stály původně na jiném místě a že teprve po dokončení propylají dostaly se sem. Toto místo bylo zvláště vhodné, uznáme-li, že vítězství jezdců týkalo se též výpravy proti Euboi z r. 446 jako právě připomenuté čtverospřeží.²⁾ Sochy viděl

¹⁾ Není, tuším, třeba výslovně zde upozorňovati, že ani t. zv. „brána Beuléova“, kterou se nyní na akropolis vchází, ani schodiště, po kterém se nyní stoupá k propylajím, nepocházejí z V. stol. Brána je teprve z doby římské, schodiště je moderní (z r. 1850). — Cesta na akropolis za doby klasické jest dosti dobře označena na rekonstrukci Thierschově, uveřejněné ve Falkově díle *Hellas und Rom*, v Stuttgartě 1878—80, též u D'Ooge, *The Acropolis of Athens* tab. IX. (ke str. 331).

²⁾ Zachovány zbytky podstavců obou soch s příslušnými nápisy (Dittenberger, *Sylloge* č. 15; Lolling *Κατάλογος τοῦ ἐν Ἀθῆναις ἐπιγραφικοῦ μουσείου* I č. 63, 64); srv. co praví o nich Wilhelm

ještě Pausanias, kterému byly vydávány od průvodců za syny Xenofontovy.¹⁾

Kapitola jedenáctá.

Erechtheion.

Vzplanutí války peloponneské zajisté zdrželo další postup staveb na akropoli; sotva možno si myslet, že s budováním Erechtheia počalo se před r. 421, kdy mírem Nikiovým nastala přestávka ve válce.²⁾ Určitého data však nevíme; rovněž neznáme jméno stavitele, jenž vypracoval plány. Ze zachovaných nápisů, týkajících se stavby Erechtheia, dovídáme se, že stavba byla na delší dobu přerušena, načež v letě r. 409 zvolena byla pětičlenná kommise, která by podala podrobnou zprávu o tom, v jakém stavu chrám nalezla. Mezi členy jejími uvádí se též architekt Filokles. Komise shledala, že zdi chrámu jsou již skoro dokončeny; nebyla ještě položena hořejší řada kvádrů, epistyl a vlys; také střecha chyběla. Potom však pokračovalo se v další stavbě horlivě za stálého dozoru stavitele Archilocha. Jak můžeme souditi z účtů, ve kterých se uvádí postup práce, byla na jaře r. 408 hotova již východní část a v letě r. 407 byl celý chrám dokončen.³⁾

v Gött. gel. Anz. 1903, str. 773. Z povahy písma plyne, že sochy pocházely z polovice V. stol. Na jednom z podstavců jest patrné, že kámen byl obrácen a socha do něho znova zaletována, načež nápis obnoven na druhé straně písmem o něco pozdějším. Nápis zněl:

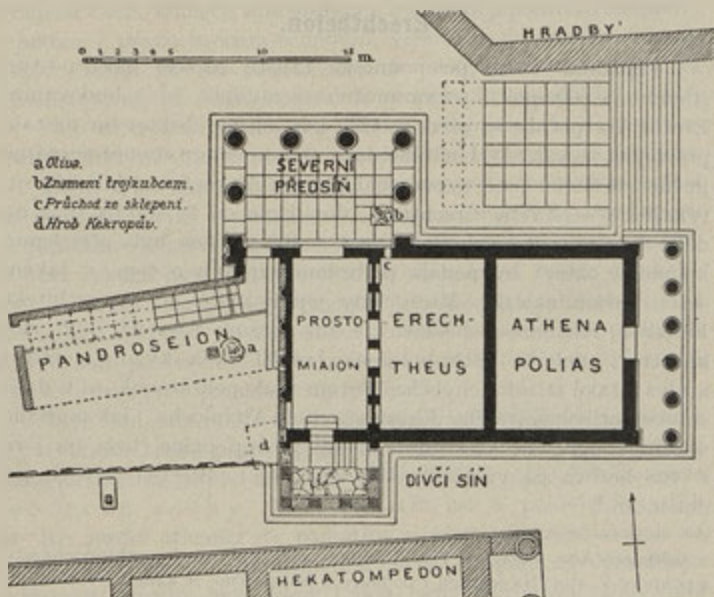
[h]οι η[ιππ]ῆς ἀπὸ τῶν πολεμίων ηἱππαρχ[χ]ό[v]-
τον Λακεδαιμονίο, Ξενοφόντος, Προνά[πο]-
ς. Λύκ[ιος ἐ]ποίησεν Ἐλευθερεῦς Μύρον[ος].

¹⁾ Paus. I. 22, 4.

²⁾ Dörpfeld v *AM.* XXIX., 1904, str. 106, XXXVI., 1911, str. 67 tvrdí, že se počalo se stavbou Erechtheia hned r. 438, ale důvodů pro to nemá.

³⁾ Nápis y o stavbě Erechtheia přehledně jsou sestaveny u Jahna-Michaelise, *Arx Athenarum*³, str. 99 nn. O výklad jejich v poslední době se zasloužili Ad. Michaelis v *AM.* XIV. 1889, 349—366, K. Robert v *Hermu* XXV., 1890, str. 431—445, W. Kolbe *AM.* XXVI., 1901, str. 223—234, Oliver M. Washburn a Aug. Frickenhaus v *Am. journ. arch. S. S. X.*, 1906, str. 1—16, Gorham Ph. Stevens tamtéž str. 47—71, L. D. Caskey a B. H. Hill tamtéž XII., 1908, str. 184—210,

Na uvedených nápisech nazývá se chrám $\delta\ \nu\epsilon\omega\varsigma\ \delta\ \epsilon\mu\ \pi\acute{o}\lambda\epsilon\iota$ $\epsilon\upsilon\ \tau\acute{o}\ \acute{\alpha}\rho\chi\alpha\iota\omicron\nu\ \acute{\alpha}\gamma\alpha\lambda\mu\alpha$, chrám na akropoli, ve kterém je starobylá socha, rozumí se stará dřevěná socha Athenina, o které se věřilo, že spadla s nebe. Poněvadž však se v chrámě ctil též

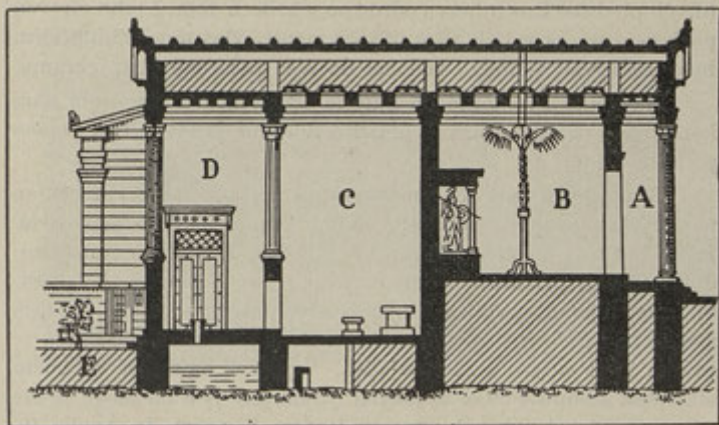
Obr. 65. Púdorys Erechtheia. (Podle W. Judeicha, *Topographie v. Athen* str. 247.)

attický heros Erechtheus, jenž ztotožňován s Poseidonem, vznikl již ve starověku kratší název $\epsilon\acute{\rho}\epsilon\chi\theta\epsilon\iota\omicron\nu$ pro celý chrám, jehož se nyní obecně užívá.¹⁾

B. G. Hill tamtéž XIV. 1910, str. 291—297 a L. D. Caskey v *AM.* XXXVI, 1911, str. 317—343. Od amerických archaeologů Caskeyho, Hilla a Stevense očekává se větší dílo o Erechtheion.

¹⁾ $\epsilon\acute{\rho}\epsilon\chi\theta\epsilon\iota\omicron\nu$ u [Plut.] *Vitae X orat.* 843 E a Paus. I. 26, 5. — Jiné názvy na nápisech pro Erechtheion jsou $\delta\ \nu\epsilon\omega\varsigma\ \tau\eta\varsigma\ \acute{\alpha}\theta\eta\nu\alpha\varsigma\ \tau\eta\varsigma\ \pi\omicron\lambda\iota\acute{\alpha}\delta\omicron\varsigma$ nebo $\delta\ \nu\epsilon\omega\varsigma\ \delta\ \acute{\alpha}\rho\chi\alpha\iota\omicron\varsigma\ \tau\eta\varsigma\ \acute{\alpha}\theta\eta\nu\alpha\varsigma\ \tau\eta\varsigma\ \pi\omicron\lambda\iota\acute{\alpha}\delta\omicron\varsigma$ nebo kratčeji $\delta\ \nu\epsilon\omega\varsigma\ \tau\eta\varsigma\ \pi\omicron\lambda\iota\acute{\alpha}\delta\omicron\varsigma$ nebo jen $\delta\ \acute{\alpha}\rho\chi\alpha\iota\omicron\varsigma\ \nu\epsilon\omega\varsigma$ (příslušné doklady sebral Michaelis v poznámce k uvedenému místu Pausaniou).

Architekt, jenž měl vypracovati plány pro Erechtheion, stál před úkolem mnohem spleťtějším a nesnadnějším než stavitelé jiných chrámů. Největší obtíže působila nerovná půda. Od něho se žádalo, aby postavil chrám, který by se nevzdaloval od posvátných známek Poseidonových (znamení trojzubcem a slaného pramene) ani od posvátné olivy Atheniny a při tom ležel v téže rovině jako stojící již Parthenon. Avšak rozdíl mezi oběma rovinami obnášel téměř 3 m do výšky. Úkol svůj rozřešil způsobem velmi šťastným (v. obr. 65 a 66). Příklad na myšlenku postavit

Obr. 66. Podélný průřez Erechtheia. (Podle Jiřího Soteriada, 'Η Ἀκρόπολις str. 59.)

část východní, věnovanou kultu Athenině, v rovině Parthenonu a část západní, kde měl býti ctěn Poseidon a Erechtheus, v rovině nižší, při tom však spojení obě části v jediný organický celek. Před cellu Atheninu postavil řadu sloupů, tak že s této strany byl to typus chrámu, zvaný prostylos. Na západní straně nemohl učiniti totéž, poněvadž zde nebyl přístup volný; stála tu posvátná oliva Athenina, posvátný okrsek Pandrosin a hrob Kekro-

„Starobylým chrámem“ (ἀρχαῖος ναός) nazývá se Erechtheion proto, že nahrazovalo starobylý chrám Athenin a Erechtheův, připomínaný již od Herodota, jehož původ lze klásti již do VIII. stol. př. Kr. (v. výše str. 57 n.).

pův, mimo to byly by sloupy na této straně musily býti mnohem vyšší, čímž by jednota stavby jen trpěla. Když tedy vchod do celly Erechtheovy nemohl býti na západě, musil býti dán na stranu severní nebo jižní. Architekt zvolil strany obě; dal na obě strany předsíně, a to větší na stranu severní, aby naznačil, že zde má býti hlavní vchod, menší na stranu jižní. Severní předsíň ležela v rovině posvátných znamení, jižní v rovině Parthenonu. Kdo chtěl od Parthenonu dostat se do západní celly Erechtheovy, měl dvojí cestu: buď mohl obejít Erechtheion se strany východní a po schodech sestoupiti do severní předsíně nebo vejíti do jižní (dívčí) předsíně Erechtheia a odtud po schodech dolů. Z toho zároveň pochopujeme, proč byla jižní předsíň menší; vlastním jejím účelem bylo zakrývatí schody, vedoucí do níže položené části chrámu.

Vmyslíme-li se takto do úmyslu architektova, nepůsobí nám konstrukce chrámu velkých obtíží a můžeme přistoupiti k popisu podrobnějšímu.

Chrám byl zbudován z mramoru pentelského jako Parthenon, neměl však působiti velikostí, nýbrž jemností svého provedení. Proto byl také zvolen sloh ionský, jehož se Erechtheion stal nedokonalejším příkladem. Působení jeho štíhlých sloupů, bohatost, vkusnost a jemnost veškerých jeho ozdob právem se velebí. Chrám zvedal se na třech stupních a zaujímal — nehledě k předsíním — plochu 11·40 *m* zšíři a 22·60 *m* zděli. V průčelí na straně východní stálo šest sloupů 6·59 *m* vysokých; nyní jest jich na místě pouze pět, severní rohový byl odvezen lordem Elginem do Anglie (v. obr. 67). Na sloupech leží trojdílné náslopí, nad kterým se rozkládá vlys. Vlys byl souvislý, jak jest pravidlem u slohu ionského; šel kolem celého chrámu. Také severní předsíň měla svůj vlys, jižní však nikoli; zde jej zastupovaly zubořezy. Zvláštnost při něm jest, že reliefsy z parského mramoru byly pracovány zvláště a pak teprve připevněny na pozadí z černého kamene eleusinského.¹⁾ Zachovaly se z nich jen skrovné zbytky, jež jsou uloženy v museu akropolském.²⁾ Co vlys představoval, jest těžko říci.

¹⁾ Upevnění dále se pomocí čepů, které byly zapuštěny do eleusinského kamene a do zadní strany reliefů. Mimo to byly reliefsy upevněny ještě zdola nýtky, zaraženými do římsy nad náslopím. Stopy direk pro toto upevnění jsou dosud patrné.

²⁾ Zobrazeny nejlépe v Antike Denkmäler II., tab. 31—34; sestavení jich pochází od L. Pallata, jenž právě vydal o vlysu Erechtheia důležitý

Ani nápisy stavební nám tu nepomáhají, poněvadž se v nich jednotlivé figury označují zcela všeobecně. Na příklad jedna souvislá skupina je tu popsána takto: muž s kopím; mladík u brnění; kuň a muž za ním, jenž ho bije se strany; vůz a mladík, jenž zapřahá dva koně; muž vedoucí koně; kuň a muž, jenž ho bije; muž s uzdou; muž opírající se o hůl a stojící u oltáře; žena, k jejímž nohám padá dívka. Sotva lze souditi, že zde chtěl umělec zobraziti jeden děj jako při vlysu na Parthenonu; spíše byla tu řada samostatných scén, předvádějících mythologické příběhy z kultu Atheny a Erechthea. Na vlysu severní předsíně vystupoval zvláště

Obr. 67. Erechtheion od jichovýchodu. (Podle fotografie.)

do popředí Erichthonios; bylo tu zobrazeno jeho narození, jakož i jeho závodění čterosopřežím. Z nápisů se dovídáme, že provedení reliefů bylo svěřeno četným rukám; byli to dovední řemeslníci, většinou metoikové, kteří byli placeni od kusu; dostávali zpravidla po 60 drachmách za figuru. Přes to nejví relief nápadných růzností slohových, důkaz to, že bylo tehdy v Athenách dosti vycvičených pracovníků, kteří se dovedli věrně řídit modelem umělce původního. Nad vlysem zvedal se štít, prázdný všech soch, jak bylo při ionském slohu pravidlem.

článek v Am. journ. arch. S. S. XVI., 1912, str. 175, kde též uveřejnil nově nalezené zlomky. Jak se dovídáme z poznámky redakční, byly nyní na severní předsíně upevněny všechny zachované zbytky vlysu v tom pořádku, jak stanovil Pallat.

Všechny architektonické části, base i hlavice sloupů, náslopí, římsy, veřeje, rámování oken, kassetty stropů atd., byly půvabně rozčleněny a bohatě ornamenty vyzdobeny; ornamenty nejsou malované, nýbrž plastické.

Východní cella, zasvěcená Atheně, měla 7·30 *m* do hloubky a 9·83 *m* do šířky. Zde stála, možná že ve zvláštním stánku (*aedicula*) starobylá, dřevěná socha Athenina, o které se věřilo, že spadla s nebe.¹⁾ Byla oděna nádherným peplem, na kterém byly vyšity mythologické scény, týkající se Atheny, jako její boje s Giganty a pod. Vždy po čtyřech letech, o velkých Panathenajích, bylo toto roucho nahrazováno novým; staré ovšem asi uloženo v poklad chrámový. Před sochou hořelo věčné světlo ve zlaté lampě, díle to Kallimachově.²⁾ Pausanias uvádí jako zvláštnost, že lampa naplňuje se pouze jednou za rok olejem, ačkoliv hoří ve dne v noci; že má knot ze „lhu karpasijského“, t. j. z asbestu, ježž oheň neničí³⁾; že nad ní visí dutá bronzová palma, sáhající až k střeše, tou že kouř odchází. Pausanias viděl zde ještě starou dřevěnou sochu Hermovu, kterou prý již Kekrops věnoval; těšila se veliké úctě, poněvadž ji pro samé myrtové ratolesti sotva bylo viděti. Z jiných votivních darů připomíná Pausanias skládací židli, dílo prý Daidalovo, a vybrané části kořisti perské, totiž brnění perského vůdce Masistia, jenž padl v bitvě u Plataj, a dýku Mardoniovu. Možná, že na stěnách celly byly malby, ač o nich Pausanias nic nepraví, anebo že aspoň se pomýšlelo na vymalování. Tak soudíme proto, že byla nedávno v Erechtheiu zjištěna okna, která osvětlovala cellu. Našel totiž americký archaeolog Gorham Ph. Stevens zbytky ozdobného rámování oken, z nichž jest patrné, že na každé straně dveří bylo zřízeno úzké, ale dosti vysoké okno.⁴⁾ Poněvadž by za obyčejných poměrů neveliké celle Athenině zajisté postačilo světlo, otevřenými dveřmi sem

¹⁾ Paus. I. 26, 6—27, 1.

²⁾ Kallimachos žil nejspíše na sklonku V. stol. před Kr.; podle Vitruvia IV. 1, 9 byl původcem slohu korintského.

³⁾ „Lhu karpasijský“ zvaný tak od Karpasia, města na Kypru. O věčné lampě v Erechtheiu zmiňuje se také Strabon IX. 396; Plut. Sulla 13 vypravuje, že když Sulla r. 88 př. Kr. Atheny obléhal, tato lampa zhasla, ježto nebylo oleje.

⁴⁾ Srovn. jeho článek v Am. Journ. arch. S. S. X., 1906, str. 47 nn., kdež jest též na str. 67 podána rekonstrukce Erechtheia s těmito okny. Srv. též obraz jejich u Durma, Baukunst d. Griechen³, str. 294.

vnikající, zejména když tu hořela ještě věčná lampa, jest pravdě podobno, že podobně jako v pinakothece udělána byla okna i zde proto, aby bylo malby dobře viděti.¹⁾

Z celly Atheniny nebylo přímého spojení se zadní, níže položenou částí chrámu; není ani stopy po schodech uvnitř chrámu, proti nim svědčí také, že jak v Hekatompedu, tak v Parthenonu byla zadní část chrámu od celly úplně odloučena. Kdo chtěl tedy vejíti do celly Poseidonu-Erechtheovi zasvěcené, musil sestoupiti

Obr. 68. Erechtheion od severovýchodu. (Podle fotografie.)

po 12 schodech a kráčet podél severní strany chrámu k velké severní předsíni.²⁾ S této strany předvádí chrám náš obr. 68, z něhož jest patrné, oč níže severní předsín ležela.

¹⁾ Tak soudí Dörpfeld v *AM.* XXXVI., 1911, str. 53. Ovšem, že by se z této podobnosti mohlo souditi na stejného původce propylají a Erechtheia, nemyslím.

²⁾ Schody v celle Athenině uznává G. W. Elderkin, *Problems in Periclean buildings* (Princeton monographs in art and archaeology II), Princeton 1912, str. 27. Představuje si věc tak, že jen pronaos byl v rovině Parthenonu; jakmile však kdo z pronau vyšel, musil sestoupiti po schodech, po obou stranách v pravém úhlu zřízených do celly Atheniny, která ležela v téže rovině jako cella Erechtheova. Rovněž uznává Elderkin dveře, vedoucí z celly Atheniny přímo do zadní části chrámu. Ale pro tyto schody není ani nejmenší opory v tom, co zachováno; kdo pak uznává přímé spojení mezi oběma částmi chrámu, pro toho jest severní předsín vlastně zbytečná.

Rozsáhlá předsíň severní zaujímá prostor 10·60 *m* zšíří a 6·75 *m* z hloubi a přesahuje poněkud, jak patrně z plánu v obr. 65, vlastní chrám. Má v předu čtyry, po stranách dva sloupy, jež jsou vyšší než sloupy před cellou Atheninou, ač předsíň sama jest nižší než chrám.

Obr. 69. Severní předsíň Erechtheia. (Podle fotografie.)

Zde stál podle Pausania oltář Dia Hypata, na kterém se směly pouze nekrvavé oběti přinášeti; jest to nejspíše též oltář, který se připomíná v uvedených nápisech jako ὁ βωμὸς τοῦ θυγαχοῦ, t. j. oltář obětníka kadidla.¹⁾ V mramorové dlažbě byl ponechán

¹⁾ Paus. I. 26, 5; nápisy u Jahna-Michaelise na uv. m. č. 22, sl. I., ř. 79, sl. II. ř. 95, č. 28 ř. 61. Pochybnosti, pronesené proti ztotožňování obou,

otvor, aby bylo viděti dole ve skále, v hloubce více než 1 *m*, znamení, které prý trojzubcem svým učinil Poseidon. Znamení to má podobu dvou dosti hlubokých jamek, mezi kterými jest uprostřed

Obr. 70. Dveře v severní předsíni Erechtheia. (Podle fotografie.)

jamka menší. Jest to zajisté přirozený útvar skály, ale Řekové věřili, že bylo způsobeno trojzubcem, jehož prostřední hrot byl nepokládám za rozhodující. O oltáři, který byl podle Lollingovy topografie str. 351 (v. výše str. 22) nalezen severně od Erechtheia, nemohl jsem se dověděti nic bližšího.

kratší.¹⁾ Jak se v poslední době zjistilo, byl nad ním ve stropě ponechán otvor (ὀπαῖον), aby bylo pod širým nebem (v. obr. 69). V kasettovém stropě bylo totiž v druhé řadě, se strany východní počítaje, vypuštěno půl druhé kasetty, čímž povstal potřebný otvor.²⁾ Velice nádherně ozdobené dveře vedly do vnitř (v. obr. 70); od těchto dveří nazývá se tato předsín v uvedených nápisech ἡ πρόστασις ἡ πρὸς τοῦ θυρώματος. Vedle nich byla malá branka postranní, která vedla do posvátného okrsku Pandrosina; na našem obr. 69 jest ji dobře viděti.

Vstoupíme-li hlavními dveřmi dovnitř, nejsme ještě v celle Erechtheově, nýbrž v předsíni, která se nápisně jmenuje προστομιαῖον.³⁾ Zde byla podlaha velmi silná; neboť pod ní ukazoval se slaný pramen Poseidonův. Věc byla zařízena asi tak, jak vidíme na obr. 66. Někde v podlaze byl otvor, nejspíše ozdobnou obrubní (προστόμιον) ohrazený, kterým bylo viděti vodu. Byla tedy tato část chrámu skutečně dvojítá, jak praví Pausanias, jen že ovšem v tom se perieget mýlil, že uznával takovéto sklepení pod celým chrámem.⁴⁾ Podle něho nebyl slaný pramen v chrámě Poseidonově

¹⁾ Vyobrazeno v Πρακτικά τῆς ἐπὶ τοῦ Ἐρεχθείου ἐπιτροπῆς z r. 1853 a nyní nejlépe v důležitém článku Michaelisově Ἀρχαῖος νεῶς (Jahrb. d. arch. Inst. XVII., 1902, str. 19 n.). Švédský archaolog Martin P. Nilsson, vycházejí z toho, že slova Pausaniova I. 26, 5 τριαίνης ἐστὶν ἐν τῇ πέτρᾳ σχῆμα značí „ve skále jest *podoba* (obraz) trojzubce“, nikoli „znamení trojzubce“, hledal tuto posvátnou známku v základech chrámu samého, a to v rohu mezi západní příčnou zdí a byzantskou zdí severní, právě proti dvířkům v sklepení o kterých dále se zmíníme (v. str. 209). Zde sledával ve skále podobu tří hrotů trojzubce (srv. jeho článek v JHS XXI., 1901, str. 325 nn.). Avšak úprava podlahy v severní předsíni svědčí zřejmě o tom, že staří Atheňané viděli σχῆμα τριαίνης ve skále pod touto předsíní. Mimo to musí takovéto známky býti pohodlně přístupny a snadno poznatelný, což o místě Nilssonem naznačeném říci nelze. Ostatně starší svědek Strabon IX. 396 užívá o téže věci názvu σημεῖον. S výkladem Nilssonovým projevil nesouhlas A. Michaelis v Jahrb. d. arch. Inst. XVII., 1902, str. 824 n. (v pozn.) a Dörpfeld v AM. XXVIII., 1903, str. 466 n.

²⁾ Otvor v kasettovém stropě nakreslen u Durma, Baukunst d. Griechen², str. 410.

³⁾ Jahn-Michaelis, Arx str. 101, sl. I., ř. 71.

⁴⁾ Paus. I. 26, 5 καὶ — διπλοῦν γὰρ ἐστὶ τὸ οἶκημα — ὕδωρ ἐστὶν ἐνδον θαλάσσιον ἐν φρέατι. Někteří badatelé vykládají si slova Pausaniová διπλοῦν οἶκημα tak, že prý jest tu míněna předsín, o které jednáme (D na obr. 66), a cella Erechtheova za ní (C). Avšak Pausanias uvádí to jako něco

nic divného, ukazoval se také v jiných městech, ale pramen v Erechtheiu měl tu zvláštnost, že když váł jižní vítr, bylo slyšeti hučení jako od vln mořských.

Prostomiaion mělo kromě velkých dveří hlavních, kterými jsme vešli, ještě troje dveře jiné. Přímo proti hlavním dveřím byly menší dveře, vedoucí do předsíně jižní čili dívčí (dobře jest je viděti na obr. 70), v levo (na vých. straně) byly dveře do cely Erechtheovy a proti nim zase na straně západní dvířka do posvátného okrsku Pandořina. Vyjděme těmito dvířkami ven z chrámu,

Obr. 71. Erechtheion od západu. (Podle fotografie.)

abychom si prohlédli zvenčí západní stranu Erechtheia, která v posledních letech byla péčí řecké společnosti archaeologické ze zachovaných zbytků znovu sestavena.

Strana tato (v. obr. 71) odchyluje se v mnohých věcech od jiných fassad chrámových. Nejdoleji máme zde prostou

mimořádného a mimo to odůvodňuje tou poznámkou, jak je možno, že je v chrámě mořská voda; nemohl tedy mýnití nic jiného než dvojitost směrem dolů. Výraz *οἰκημα* označuje celou stavbu, nikoliv jen pouhou předsíň. Pausanias se patrně domníval, že pod celým chrámem je sklepení. Že slovo *διπλοῦς* může znamenati dvojitý směr nahoru a dolů, o tom máme poučný doklad u Lysia I. 9, kde praví mluvčí té řeči: *οἰκίδιον ἐστὶ μοι διπλοῦν, ἵσα ἔχων τὰ ἄνω τοῖς κάτω*. Srv. též, co o této věci vykládá Judeich ve své Topografii str. 250, p. 9.

zeď 3·70 m vysokou, v níž jsou dvířka, kterými jsme prošli. Avšak v pravém (jižním) rohu zeď najednou v dolejších vrstvách přestává; ani stopy po základech nebyly v těch místech nalezeny. Za to nahore místo tří vrstev kvádrů jest jediný ohromný kvádr, jenž celou tuto mezeru překlenuje a též pod dívčí síň zasahá. (Na našem obrázku jest viděti v tomto rohu zeď moderní s pilířem; ta byla v nejnovější době odstraněna a pod onen kvádr dána pro bezpečnost železná tyč.) Zde patrně byla nějaká starobylá památka, kterou architekt nesměl odstraniti; pomohl si tím, že ji překlenul. Jaká to byla památka, o tom nás poučuje nápis, obsahující zprávu kommissee z r. 409. Zde se nazývá jižní (dívčí) předsíň ἡ πρόστασις ἡ πρὸς τῷ Κεκροπίῳ (předsíň u Kekropia); mimo to jeden roh Erechtheia je označen jako ἡ γωνία ἡ πρὸς τοῦ Κεκροπίου.¹⁾ Má tedy zajisté pravdu Dörpfeld, jenž uznává, že zde byl hrob Kekropa, prvního krále athenského, na který se při stavbě musil vzít zřetel.²⁾

Na této zdi leží římsa a na ní jako na nové základně zvedá se až k násloupí nová zeď, rozčleněná čtyřmi ionskými polosloupky mezi dvěma antami; v ní byla tři orámovaná okna. Avšak tato podoba, ve které Erechtheion nyní vidíme, není původní; pochází nejspíše z konce I. stol. před Kr. Podle účtů stavebních musíme souditi, že původně byla na oné římsě zřízena nižší zídka a na ní čtyři sloupky, a že mezery mezi nimi byly přepaženy mřížovím, tvořice tak jakási okna.³⁾ Zvláštní však jest, že pouze čtyři mezi-sloupí byla takovým způsobem přepažena; jedno patrně zůstalo otevřeno úplně,⁴⁾ a to nejspíše to, které bylo v jižním rohu. Souvisí to s jinou zvláštností této zdi, o níž třeba se zmíniti.

Uvnitř prostomiaia, v jihozápadním rohu, tedy nad Kekropiem, byl dosti vysoký čtverhranný výklenek, jenž přímo souvisel s oním prázdným mezi-sloupím. Byl udělán tak, že od té výšce, kde počínala okna, měly rohové kvádry šířku pouze poloviční. Poněvadž výklenek měl dole čtverhranné podium a byl po straně ohrazen

¹⁾ Jahn-Michaelis na uv. m. str. 100, č. 22 sl. I. ř. 9, 58, 62, 83.

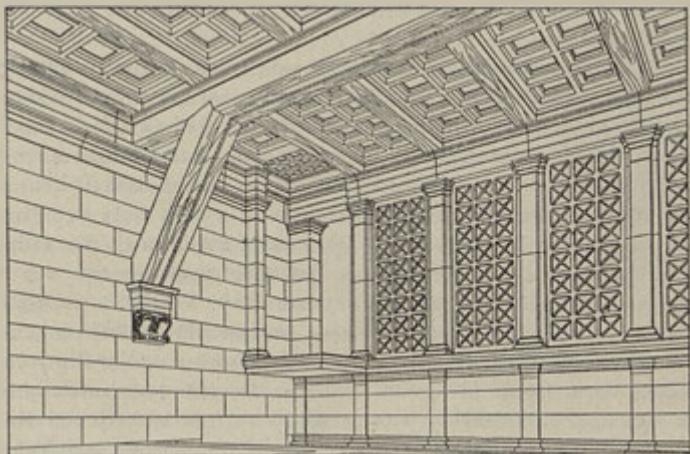
²⁾ Dörpfeld v Realencyclopaedii I., sl. 1955.

³⁾ Srov. o tom R. Borrmanna v AM. VI., 1881, str. 387 nn. a Vil. Dörpfelda tamtéž XXVIII., 1903, str. 466.

⁴⁾ To plyne z účtu stavebního u Jahn-Michaelise na uv. m. str. 105, č. 27, sl. III., ř. 31 n. διαφάρχσαντι τὰ μετακίονια τέτταρα ὄντα τὰ πρὸς τῷ Πανδροσεῖο.

pilířem (na nápise μέτωπον), musíme souditi, že v něm něco stálo. Pravdě nejpodobnější jest, že to byla socha Kekropova.¹⁾

Ještě jedna věc zasluhuje zmínky. Z účtů stavebních víme, že Erechtheion mělo strop ze dřeva; pouze obě předsíně mohly, jsouce menší, dostati trámy mramorové. Po způsobu starořeckém byly trámy ponechány viditelné. V účtech týkajících se prostomiaia, připomíná se také καμπύλη σελίς, t. j. ohnutý trám.

Obr. 72. Jihozápadní roh Erechtheia z vnitřku. (Podle Amer. journal arch. S. S. XIV., 1910, str. 297.)

Poněvadž při stavbě ohnutých trámů se užívati nemůže, jest patrné, že se tím musí myslet něco jiného. A tu pronesl velmi pravdě podobnou domněnku americký archaeolog G. P. Stevens, že se tím míní příčný trám, jenž jest na obou stranách podepřen menšími trámy šikmými; takto upravený trám mohl v mluvě tesařské na rozeznání od jiných nazván býti trámem ohnutým.²⁾ Jak si věc můžeme představit, jest patrné z obr. 72.

¹⁾ Význam slova μέτωπον ve zprávě kommisce z r. 409 př. Kr. řádně vyložili Lacey D. C as k e y a B. H. H i l l v Am. journ. arch. S. S. XII., 1908, str. 184 nn.

²⁾ Jahn-Michaelis na uv. m. čís. 28 a, sl. I. ř. 4. — Věc jest náležitě vyložena v článku B. H. H i l l a v Am. journ. arch. S. S. XIV., 1910, str. 291 nn.

Velmi nesnadná jest otázka, jak byla upravena zeď, oddělující prostomiaion od celly Erechtheovy. Poněvadž zůstavila po sobě jen skrovné zbytky, jest těžko tvrditi v té věci něco určitého. Pravdě nejpodobnější asi jest, že nesáhala až ke stropu — jinak byla by cella Erechtheova velmi tmavá — nýbrž že šla jen tak daleko, jak vysoko byly base sloupů na západní straně chrámu.¹⁾ Stály-li na ní též sloupy, jejichž interkolumnia byla zamřížována, či bylo-li tomu jinak, nevíme. Za jisté však můžeme pokládati, že cella Erechtheova měla dosti světla, poněvadž tam byly nástěnné malby.

Pausanius připomíná v celle Erechtheově pouze tři oltáře: Poseidonův, na kterém se také Erechtheovi obětuje, oltář attického heroa Buta, syna Poseidonova, a oltář Hefaistův. Od heroa Buta, jehož pokládali někteří též za bratra Erechtheova, odvozoval svůj původ starý attický rod Butovců (*Βουτάδαι*, *Ἑτεροβουτάδαι*), jemuž dědičně patřil kněžský úřad v Erechtheiu; z nich byla vybírána kněžka Atheny Poliady i kněz Poseidona-Erechthea. Na zadní stěně byl vymalován Erechtheus, jak řídí čtverospřežný vůz;²⁾ možná, že i jiné scény tu byly vymalovány. Vysoké a rozsáhlé plochy svatyně samy k tomu vybízely. Na konci IV. století věnovali sem synové státníka athenského Lykurga, jenž byl z rodu Butovců, několik darů. Byl to především obraz na dřevěné desce, malovaný od Ismenia chalkidského, jenž představoval takřka celý rod Butovců: byli tam zobrazeni hlavní zástupci rodu, nejspíše jako kněží Poseidonovi, počínaje heroem Butem a konče státníkem Lykurgem a jeho syny Habronem a Lykofronem. Habron, jenž obraz věnoval, vypočten byl jak se zříká kněžství Poseidonova, jež mu po otci připadlo, ve prospěch svého mladšího bratra: odevzdával Lykofronovi trojzubec Poseidonův. Obraz tento viděl ještě Pausanias.³⁾ Dále byly tu dřevěné sochy, představující Lykurga a jeho tři syny, díla to synů Praxitelových Timarcha a Kefisodota.

¹⁾ Tak soudí B. H. Hill v *Am. journ. arch.* S. S. XIV., 1910, str. 292.

²⁾ Schol. k Arist. III. p. 62 D. ἐν ἀκροπόλει ὁπίσω τῆς θεοῦ ὁ Ἑρεχθεὺς γέγραπται ἄρμα ἐλαύνων· πρῶτος γὰρ οὗτος ἄρμα τέλειον, ὃ ἐστὶ τεθριππον, ἐξευξε.

³⁾ Paus. I. 26, 5. — Podrobný, nejspíše z Heliodora čerpaný popis obrazu čteme v [Plut.] Vitae X orat. 843 E, kdež jest též zmínka o sochách synů Lykurgových.

Aspoň pod částí celly Erechtheovy musíme uznávati sklepení; v základech na straně severní jest totiž ponechán nízký průchod, vedoucí přímo k znamení trojzubce pod severní předšíň. Na plánu našem (obr. 65) označen jest průchod ten písmem *c*; v průřezu (obr. 66) jest jej zvlášť dobře viděti. Z toho plyne, že v podlaze celly Erechtheovy byl otvor, kudy bylo možno spustiti se dolů a dostat se průchodem až k onomu znamení. Možná, že v tomto sklepení byl chován též posvátný had, jenž byl pokládán za strážce svatyně a krměn medovými koláčky.¹⁾

Chceme-li z chrámu vyjíti, můžeme k tomu zvoliti malou předšíň na straně jižní, t. zv. předšíň dívek, která sprostředkovala spojení s výše položenou částí akropole. Z prostomiaie vcházíme do ní po 6 schodech a odtud zase po dalších 6 schodech malým, takřka nepozorovatelným východem vycházíme. Z venčí můžeme si předšíň lépe prohlédnouti (obr. 67). Jest nižší než předšíň severní; na třech stranách má dosti vysoké přepažení, na němž stojí šest statných attických dívek (*κόραι*), čtyři v předu, dvě po straně, any nesou na svých hlavách břevnoví. Jednu z nich odvezl lord Elgin do Anglie; r. 1846 byla nahrazena odlítkem z terrakotty, který poslala vláda anglická. Myšlenka učiniti dívky nositelkami břevnoví vyskytla se sice již v archaickém umění řeckém, ale zde dospěla k dokonalému uskutečnění.²⁾ Umělec chtěl vzbuditi v diváku představu, že tyto dívky nesou své břímě zcela lehce, ale z druhé strany přesvědčiti jej o tom, že jest o pevnost stavby náležitě postaráno. A obé se mu zdařilo skvěle. Předšíň dívčí měla kassetový strop, ale neměla zvláštní střechy ani štítu. V nápisech nazývá se *ἡ πρόστασις ἡ πρὸς τῷ Κεκροπίῳ* (předšíň u Kekropia). Že Kekropion mělo vliv na provedení této stavby, vidíme dobře na straně západní. Zábradlí, na kterém dívky stojí, jest nahoře zakončeno římsou, ozdobenou vejcovcem. Tato ozdoba na této straně najednou v polovici přestává, nejspíše proto, že asi sem sáhal hrob Kekropův.

¹⁾ Nejstarší zmínku o něm máme u Herodota VIII. 41.

²⁾ Na nápisech nazývají se dívky tyto prostě *κόραι*. V moderní architektuře jest obyejnější název Karyatidy. To se zakládá na vypravování Vitruviově (I. 1, 5), že prý obyvatelé peloponneského města Karyai za válek perských přidrželi se Peršanů, začež byli od Řeků potrestáni a ženy jejich do otroctví uvedeny. Aby se prý udržela vzpomínka na zradu Karyjských, kladli stavitelé ženy s břemenem na veřejné stavby!

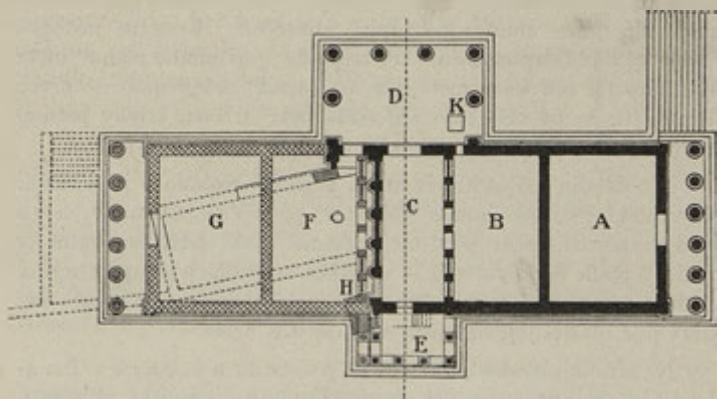
Erechtheion byl chrám malý, ale neobyčejně skvostně provedený. Kdekoli bylo možno, umístěny jemné ornamenty, ale celek nečinil dojem přeplněnosti; vše bylo v krásném souladu. A všechny tyto ornamenty musíme si myslet pomalované, čímž teprve přicházely k náležité platnosti. Stavební účty podávají nám poučné doklady o tom, co práce i nákladu bylo vynaloženo právě na tuto stránku; bohužel nedovedou nám vykouzlit ztracené barvy.¹⁾ Erechtheion byl pravý skvost řeckého umění stavitelského; zde ukázal duch řecký, co dovede při chrámu malém, jako to při Parthenonu ukázal ve velkém. Jako se podivujeme něžným výrobkům „drobného umění“ řeckého, tak neodepřeme svého uznání ani Erechtheiu.

Ke konci třeba ještě poznamenati, že za dob byzantských bylo Erechtheion proměněno v chrám křesťanský. Z prostomiaia stal se narthex, zeď mezi ním a cellou Erechtheovou vyvedena až nahoru; za to zbořena příční zeď, oddělující cellu Erechtheovu od Atheniny a půda celly Atheniny snížena, aby celý chrám ležel v stejné rovině. Nově získaný větší prostor rozdělen pak dvěma řadami sloupů ve tři lodi; na východní straně zřízena byla apsida. Že sloupy na východní straně byly pak beze všeho spojení s chrámem, Byzantincům nevadilo. Za vlády turecké stal se z křesťanského kostela — harem. Že při takových změnách, kterým tato památka podlehla, zbývá leccos záhadného, není zajisté divu.

Zvláštní mínění o Erechtheiu pronesl Vilém Dörpfeld. Podle něho jest nynější chrám jen polovička chrámu původně projektovaného; stavba přerušena prý pro odpor kněží, ale tak, že by se každé chvíli mohlo přikročiti k provedení plánu původního. Tento původní plán nalezneme, vedeme-li si osu středem severních i jižních dveří (v. obr. 73) a doplníme-li si stavbu symmetricky též na stranu západní. Také na straně západní mělo státi šest sloupů ionských před místností G, která měla býti v téže výši jako cella Athenina (A); ovšem musila by se pro ni půda asi o 3 m zvýšiti. Ostatní část chrámu, totiž místnosti F, C, B měly zůstat v rovině nižší, aby byly při posvátných památkách; dvě z nich F a B měly zůstat pod širým nebem, jen část C (s oběma před-

¹⁾ Jakousi představu o tom, jak působilo Erechtheion se svou malovanou ozdobou, můžeme si utvořit z rekonstrukce D u r m o v y, Baukunst d. Griechen³, tab. V. (ke str. 234) a VI. (ke str. 317); pro rozdíl dobře jest srovnati tamtéž obr. na str. 333, jenž barev nemá.

síněmi) měla býti opatřena střechou. Tato doleji položená část měla býti náhradou za starý chrám Erechtheův, naproti tomu obě výše položené části (A, G) měly nahraditi Hekatompodon, které mělo býti zbořeno, a to část A měla býti cellou Atheninou, část G pokladem chrámovým. Z tohoto původního plánu provedena jenom polovice, při čemž též místnost B byla opatřena střechou. Dörpfeld se domnívá, že tímto výkladem nejsnáze se vysvětlí rozličné zvláštnosti, které Erechtheion jeví na straně západní.¹⁾

Obr. 73. Dörpfeldův původní plán Erechtheia.

(Podle A. M. XXIX., 1904, tab. VI.)

Ačkoliv výklad Dörpfeldův došel souhlasu u mnohých archaeologů, jest sotva pravdě podobný. Kdyby tento původní návrh byl proveden, povstal by chrám, kterému bychom sotva mohli vzdávat velkou chválu. Byl by to dlouhý, roztažený amfiprostylos, jehož holé stěny byly by oživeny pouze oběma předsíněmi. Formy amfiprostyly užívalo se u Řeků pouze při chrámech malých; chrám tak dlouhý vyžadoval by obsloupení. Naprosto beze vší analogie byly by taktéž dva nízko položené dvory uvnitř chrámu; rovněž by zarážel nepoměr mezi značnou délkou a nepoměrně

¹⁾ Dörpfeld v *AM.* XXIX., 1904, str. 101 nn. Dörpfeld je o správnosti svého mínění tak přesvědčen, že napsal tamtéž XXXVI., 1911, str. 49: „Mám své řešení nejen za správné, nýbrž za tak jasné (sonnenklar), že pořáde ještě nepochopuji, proč já sám a jiní nenašli jsme je již dříve.“

malou šířkou. Mimo to musíme se při výkladě Dörpfeldově diviti, proč místnost B byla by při skutečném provedení pokryta střechou; mnohem jednodušší a lacinější by bylo nechati ji nepokrytou, poněvadž kdyby došlo jednou k provedení „původního plánu“, musilo by se vše zase odstraniti. Dále jest jen domněnka, že místnosti A a G měly nahrazovati Hekatompedon; nepřipustíme-li její oprávněnost, uznáváme-li, že Erechtheion r. 407 dokončené nahrazovalo starší Erechtheion, ve kterém byla ctěna Athena společně s Erechtheem (v. výše str. 55 n.), pak jest celá místnost G, na umělé terase zbudovaná, úplně zbytečná. Konečně nedoporučuje výklad Dörpfeldův ani to, že podle „původního plánu“ měla býti západní zeď asi o metr dále na západ; neboť nelze se přece domnívati, že by celá tato zeď měla býti stržena, kdyby jednou došlo k provedení onoho plánu.¹⁾

K výkladu o Erechtheiu třeba připojiti zmínku o jeho okolí. Na východní straně chrámu stál oltář bohyně Diony, a to před prvním sloupem předsíně, nevíme však, zdali severním či jižním; podle něho počítají se v útech stavebních sloupy chrámu na této straně.²⁾ Kromě toho stály poblíže Erechtheia ještě některé jiné oltáře, jejichž místo však zjistiti nelze.

Na straně západní rozkládal se posvátný okres Pandrosin, k němuž se při stavbě Erechtheia musilo přihlížeti. Připomněli jsme již svrchu (str. 202), že severní předsíň Erechtheia přesahovala vlastní chrám, aby dosaženo bylo spojení s Pandrosieiem, jakož i že z ní vedly sem postranní dvěře; nyní upozornujeme

¹⁾ Proti Dörpfeldovi polemisoval stručně Judeich, Topographie von Athen str. 246, pozn. Šíře vyložil jsem své mínění o věci ve Sborníku prací historických, vydaném k šedesátým narozeninám Jar. Golla, v Praze 1906, str. 41 nn. — Nepřístupný zůstal mi článek Reinhardtův v Süddeutsche Bauzeitung 1904, č. 50, str. 393—396, jenž vyvrací Dörpfelda tím, že nakreslil, jak podivně by chrám podle jeho theorie vypadal; H. Luckenbachovi (Die Akropolis von Athen² str. 33, pozn. 3), jenž kiesby ony viděl, zdá se, že domněnka Dörpfeldova jest tím vyvrácena. Pro výklad Dörpfeldův prohlásil se nedávno Elderkin na uv. m. str. 49 nn., ovšem s tím rozdílem, že klade celý chrám (až na pronaos celly Atheniny a dívčí předsíň) do roviny posvátných zaamení; mimo to uznává, že celá prostřední část (F, C, B) měla zůstat pod širým nebem.

²⁾ Jahn-Michaelis na uv. m. č. 28 c sl. I. ř. 36, 65, II. ř. 48, 64, d sl. I. ř. 7.

ještě, že rohový pilíř oné předsíně, jenž se připojoval k Pandroseiu, byl sříznut šikmo (v. obr. 65), aby se shodoval s šikmou zdi, kterou Pandroseion bylo na severu ohrazeno. Základy této zdi byly při výkopech zjištěny; rovněž zbytky zdi, která na západě Pandroseion ohrazovala. Naproti tomu není jisto, jak daleko sáhalo na jih; sotva však šlo až k Hekatompedu, poněvadž bylo potřebí volného přístupu ke hrobu Kekropovu, jenž byl v jv. koutě tohoto prostoru (v. výše str. 206). Pandroseion byl jistě jen pouhý posvátný okres pod širým nebem; chrámu zde nebylo.¹⁾ Připomíná se zde pouze posvátná oliva, která, ač byla spálena od Peršanů, hned druhého dne prý zase vypučela. Za války peloponneské mluvil o ní komický básník Aristofanes jako o „shrbené olivě“, nicméně viděl ji ještě Pausanias.²⁾ Pod olivou stál oltář Dia Herkeia.³⁾

Nedaleko odtud, nejspíše na straně severní, kde jsou zachovány zbytky zdi antických, byl asi příbytek kněžky Atheny Poliady a jejích pomocnic, zvaných arrefor (ἄρρηφόροι nebo ἐρρηφόροι). Arrefory byly mladé dívky, které byly vybírány z nejurozenějších rodin attických, aby sloužily Atheně. Dvě z nich začaly vyšívati peplos Atheně, který pak paní athénské dokončily.

Na východ od Erechtheia i Parthenonu, asi uprostřed mezi oběma, na nejvyšším skoro místě celé akropole stál veliký oltář Athenin (ὁ βωμός ὁ μέγας τῆς Ἀθηνᾶς). Místo jeho jest zjištěno jak zpracováním skály, tak zbytky základů (v. plán akropole na tab. I.). Oltář byl velmi rozsáhlý; měřil zachované základy asi 27 m do délky a 17 m do šířky. Povšimnutí zasluhuje směr oltáře; je orientován spíše pro staré Hekatompedon než pro oba nové chrámy.

¹⁾ Pausanias I. 27, 2 mluví o Πανδρόσου ναός, ale to je jistě výraz nepřesný.

²⁾ Legendu o olivě vypravuje Herodot VIII. 55 (viz výše str. 57). Jak legenda rostla, o tom je poučeno srovnati Herodota s Pausaniem. Kdežto za doby Herodotovy se vypravovalo, že „druhého dne po požáru vypučela z pahýlu větev asi loketní“, tvrdilo se za Pausania již, že „vypučela ještě téhož dne na dva lokte“. — Aristof. u Polluka VI. 163 ὥς Ἀριστοφάνης, πάρχυρος ἐλαία.

³⁾ Filocheros zl. 146 (a Dionys. Hal. De Dinarcho 13; k r. 306 př. Kr.

Kapitola dvanáctá.

Ostatní chrámy na akropoli.

Starý chrám bohyně Atheny, *Hekatompedon*, byl po odchodu Peršanů zajisté opraven, ale obsloupení jeho obnoveno nebylo; na jeho základech postavena jižní, dívčí předsíň *Erechtheia* (v. obr. 65). *Hekatompedon* pozbylo vlastně již dokončením *Parthenonu*, který je měl nahrazovati, práva na existenci a mělo býti zbořeno, ale jest pochopitelné, že *Atheňany* zdržovala od toho úcta k staré památce, třeba se svým nevzhledným zevnějškem velice lišila od mramorového *Parthenonu*. Po dokončení *Erechtheia* byl tento rozdíl ještě křiklavější. Z rozpaků těchto vysvobodila *Atheňany* náhoda. Roku 406 př. Kr., jak svědčí *Xenofon*,¹⁾ „shořel starý chrám *Athenin* v *Athenách*“ (ὁ παλαιός τῆς Ἀθηνᾶς νεὼς ἐν Ἀθήναις ἐνεπρήσθη). Výrazem *παλαιός* (starý) může *Xenofon* míti pouze *Hekatompedon*, nikoliv *Erechtheion*, které právě rok před tím bylo dokončeno.²⁾ Takovým způsobem zmizel starý chrám z poru, jenž se již nehodil do svého okolí, a nebyl již potom obnoven.

To jest mínění téměř všech topografů, jinak však soudí o věci *Dörpfeld*. Podle něho *Hekatompedon* bylo zase obnoveno; neboť prý je připomíná za doby Augustovy *Strabon* a v druhém století po Kr. *Pausanias*, i lze souditi, že trvalo ještě déle. Zde byla prý starobylá socha *Athenina*, o které se věřilo, že spadla s nebe; byl prý sice úmysl, přenést ji do nově zbudovaného *Erechtheia*, ale pro odpor kněží zůstala na starém místě. Zde byla také ona zlatá lampa, svítící ve dne v noci, dílo to *Kallimachovo*. Hlavní důkaz pro další existenci *Hekatompeda* vidí *Dörpfeld* v tom, že v nápisích V. i IV. stol. připomíná se *ὑπισθόδομος* a v něm poklady *Atheniny* nebo hotové peníze státní. Tím nemůže prý býti míněno nic jiného než tři zadní místnosti *Hekatompeda* (v. plán jeho na str. 48). *Erechtheion* *opisthodomu* vůbec nemělo a *opisthodomos* *Parthenonu*, jenom mřížemi uzavřený se pro uchovávání státních peněz nehodil, na místnost pak za ním, na *parthenon* v užším smyslu slova (v. výše str. 158) pomýšleti nelze již proto, že její úřední název je *parthenon*. Jestliže pak stál *opisthodomos* *Hekatompeda*, stál zajisté také celý chrám.

¹⁾ Xen. Hell. I. 6, 1.

²⁾ Na to dobře upozornil *Ad. Michaelis* v *Jahr. d. arch. Inst.* XVII., 1902, str. 22.

Toto mínění Dörpfeldovo, pronesené po prvé již roku 1887 a později rozmanitě modifikované, vzbudilo hojnou literaturu.¹⁾ Domněnku, že Hekatompedon stálo ještě za dob římských, téměř všichni badatelé zamítají, ale co se týče opisthodomu, soudí někteří, že po odchodu Peršanů byla jen západní polovice Hekatompeda obnovena, aby sloužila za pokladnu,²⁾ jiní zase uznávají zvláštní, samostatnou budovu, která se nazývala opisthodomos,³⁾ mnozí ovšem ani v této věci s Dörpfeldem nesouhlasí.

Zcela na omylu je Dörpfeld, klade-li prastarou, s nebe pryč spadlou sochu Atheninu do Hekatompeda; to dosvědčeno není a není to ani pravdě podobno (v. výše str. 55 nn.). Rovněž není ani dosvědčen ani pravdě podobný odpor kněží, kteří pryč zabránili přenést starobylou sochu do nového chrámu. Mohli jsme uznati odpor kněží při stavbě propylaj; neboť tam by budova, světským účelům sloužící zabrala kus posvátné půdy, ale zde, kde ze starého, poškozeného a nevzhledného chrámu měla se bohyně přestěhovati do nového, mramorového, umělecky vyzdobeného chrámu, nelze na podobný odpor pomýšleti. To by ani ve středověku možné nebylo. Ve starověku nebyli kněží zvláštním stavem, nýbrž byli to občané jako jiní; měli-li nějaké námítky, mohli je přednésti ve shromáždění lidu, jakmile se však lid usnesl, že se má stavěti nový chrám, nezbylo jim, než se podrobiti. Ostatně je při

¹⁾ Dörpfeldovy články o tom v *AM.* XII., 1887, str. 30 nn., 190 nn.; XV., 1890, str. 437 nn.; nynější své stanovisko vyložil tamtéž XXII., 1897, str. 171 nn. a XXXVI., 1911 str. 40 nn. S Dörpfeldem souhlasí sl. Harrisonová, *Mythology and monuments of ancient Athens* str. 465 n. a 507 nn., Dümmler v *Realencyklopaedii* II., sl. 1954, Ed. Meyer, *Forschungen z. alten Gesch.* II. str. 137 nn. (o opisthodomu) a A. S. Cooley v *Am. journ. arch. S. S.* III., 1899, str. 394 nn. Proti Dörpfeldovi psala řada badatelů, jichž seznam podává Judeich, *Topographie* str. 240, pozn. 3 a Dörpfeld sám v *AM.* XXXVI., 1911, str. 42; dobrý přehled podává Frazer ve svém komentáři k Pausaniovi II., str. 551 nn. a d'Ooge, *The Acropolis of Athens* str. 369 nn. Nejdůležitější z nich jest článek Ad. Michalise v *Jahrb. arch. Inst.* XVII., 1902, str. 1 nn.

²⁾ Curtius, *Stadtgesch. v. Athen* str. 132, 152 a John W. White v *Harvard Studies* VI., 1895, str. 1 nn.

³⁾ Arthur Milchhöfer ve *Philologu* LIII., 1894, str. 352 nn., v univ. programu „Über die alten Burgheiligtümer in Athen“, v *Kielu* 1899 a ve *Philologu* LXI., 1902, str. 443 nn., Judeich, *Topographie v. Athen* str. 230 n. a Jiri Nicole v *Bulletin de l'Institut national Genevois* XXXVIII., 1907, str. 154 nn.

výkladu Dörpfeldově záhadno, jaká socha byla uctívána ve východní celle Erechtheia, kterou přece Dörpfeld sám pokládá za cellu Atheninu. Jen na tomto podle našeho mínění nemožném základě může se Dörpfeld dovolávat Strabona a Pausania jako svědků pro existenci Hekatompeda ještě za dob římských. Strabon praví prostě, že na akropoli je „starobylý chrám Poliady, ve kterém jest nehasnoucí lampa, a Parthenon“.¹⁾ Tím jest jasně naznačeno Erechtheion; kdyby tehdaž stálo na akropoli ještě Hekatompedon a kdyby je Strabon minil slovy „starobylý chrám Poliady“, pak by musil ještě zvláště se zmíniti o Erechtheiu, poněvadž není možno, aby takovou skvostnou památku umění řeckého nepřipomněl. Ze slov Strabonových plyne tedy pravý opak toho, než co Dörpfeld tvrdí: za té doby stály na akropoli dva hlavní chrámy: Erechtheion a Parthenon. Pausanias pak připomíná starobylou s nebe prý spadlou sochu Atheninu zároveň s lampou Kallimachovou; jest tedy patrné, že minil týž chrám jako Strabon, totiž Erechtheion. Pro existenci Hekatompeda ještě za dob římských nelze tedy z uvedených spisovatelů vyvozovati pranic.

Co se týče opisthodomu, neposkytuje ani ta věc zvláštních obtíží. Má-li Dörpfeld právo pokládati za opisthodomos tři uzavřené místnosti v Hekatompedu, nečítaje v to předsíně na straně západní (v. plán na str. 48), máme zajisté i my právo nazývati opisthodomem uzavřenou zadní místnost Parthenonu i s předsíní k ní patřící. Jestliže se v inventářích Parthenonu, kde se jedná o vypočtení a určité označení všech místností, mluví zvlášť o parthenonu (v užším smyslu) a zvlášť o opisthodomu, neplyne z toho, že by se v ostatních nápisech, kde o tuto přesnost nešlo, nemohla míniti výrazem *οπισθοδóμος* celá zadní část Parthenonu, t. j. parthenon v užším smyslu i předsíně jeho, vlastní opisthodomos.²⁾ Není tedy

¹⁾ Strabon IX., 396 *ὁ τε ἀρχαῖος νεὼς ὁ τῆς Πολιάδος, ἐν ᾧ ἄσβεστος λύχνος, καὶ ὁ Παρθενών.*

²⁾ Poučné jest zejména srovnání účty v *IG. I.* 273 a 184. V prvním z nich (z r. 425) se připomíná, že vojevůdcům bylo vyplaceno 30 talentů z opisthodomu, v druhém (z r. 412/11) uvádí se položka 4000 talentů, vyplacených z parthenonu. Nelze pochybovati, že v obou případech byla pokladna na témž místě. — V inventářích z doby před r. 385 př. Kr. mluví se o předmětech, které byly přeneseny do hlavní celly Parthenonu z parthenonu (*IG. II.* 645) a z opisthodonu (*IG. II.* 5, 645 b). Od r. 385 mizí opisthodomos z inventářů úplně; od té doby sloužil asi společně s parthenonem výhradně za státní pokladnu.

nejmenší příčiny uznávati zvláštní, mimo Parthenon ležící opisthodomos, tím méně pak souditi jen k vůli němu, že Hekatompedon i po požáru z r. 406 existovalo dále. Dokonce pak nelze pomýšleti na zcela samostatnou budovu; ta by se ostatně ani nemohla nazývati *οπισθοδομος*, nýbrž *θησαυρός* jako podobné pokladnice v Delfech nebo Olympii.

U nejjižnějšího sloupu propylají ležel na akropoli posvátný okrsek *Atheny Hygieie*. Kult této Atheny pochází již z doby předperské; aspoň se v t. zv. perském rumu našel zbytek vásy s červenými obrazy s věnováním Atheně Hygiei.¹⁾ Nejspíše teprve po válkách perských byl jí zde zřízen dosti velký mramorový oltář, jehož zbytky dosud stojí na místě původním (v. tab. I.). Poněvadž má široký stupeň pro kněze na straně západní, jest patrno, že socha Athenina — byla-li tu jaká — stála na straně východní; avšak nenalezeno po ní ani stopy. Okrsek byl ohraničen na straně jižní tím, že zde skála akropolská byla odpracována, aby povstala tu kolmá, přes metr vysoká stěna, ke které by se stavěly votivní dary; stopy po jejich podstavcích jsou dosud patrný.²⁾ Na jiných stranách takového uzavření nebylo. Z darů sem věnovaných nejdůležitější byla socha, kterou sem věnovala obec sama. Stála na polokruhovitě mramorové basi, která se opírala přímo o rohový sloup propylají; z toho patrno, že mohla býti věnována teprve po dokončení propylají, t. j. po roce 432. I jest velmi pravděpodobna domněnka, že se to stalo na poděkování po moru r. 429 př. Kr. Basis jest zachována i s nápisem,³⁾ z něhož se dovídáme, že sochu zhotovil umělec Pyrrhos Athenský. Ze stop, které jsou dosud na basi patrný, můžeme souditi, že bronzová socha Atheny byla obrácena na severovýchod, že hlavní tíha spočívala na pravé noze, která stála pevně, kdežto levá byla lehce ohnuta, jakož i že bohyně držela v levé ruce kopí. Pozoruhodno jest, že socha, která byla pouhým darem věnovacím, stala se časem sama

¹⁾ *AM.* XVI., 1891, str. 154 'Αθηναί(αι Η)υγίει(αι Κ)άλλιος ἐποίησ[ε] καὶ ἀνέθ[εκεν].

²⁾ *Z* [Plut.] *Vitae X orat.* 839 D víme, že tu stála socha matky Isonkratovy; zpráva ta čerpána zajisté z Heliodora.

³⁾ *IG.* I. 335 'Αθηναῖοι τῇ 'Αθηναίᾳ τῇ Ὑγίαι. Πύρρος ἐποίησεν 'Αθηναῖος. Basis zobrazena u Harrisonové, *Mythology and monuments* str. 389 a u Gardnera, *Anc. Athens* str. 245.

předmětem kultu; později byl totiž před ní zřízen kamenný obětní oltář, jenž se částečně též zachoval.¹⁾

Jižně odtud rozkládal se posvátný okres *Artemidy Brauronské* (v. výše str. 68). Ve století V. dostalo se mu nového upravení a částečného rozšíření, tak že má od té doby podobu lichoběžníka (v. tab. I.). Stranu západní ohraničovala jako dříve vysoká a pevná zeď pelasgická, stranu jižní hradba Kimonova; poněvadž tato hradba šla poněkud dále než původní zeď pelasgická, byl zde posvátný okres o něco zvětšen. Strana severní byla po zbudování propylají upravena tak, aby byla s nimi rovnoběžná; proti okresu Atheny Hygieie ohrazena zdí, jejíž zbytky zachovány dosud. O něco dále vytesáno na téže straně ve skále osm širokých stupňů, po kterých se sem vcházelo. Největší pak ozdoby dostalo se svatyni zřízením dvou sloupořadí, slohu nejspíše dorského, které zaujímalý stranu východní a jižní.²⁾ Určeny byly především k tomu, aby zde byly vystaveny dary, bohyni věnované. Sloupořadí východní 29 m dlouhé a více než 6 m široké mělo, jak se zdá, dvě uzavřené místnosti; možná, že jedna z nich sloužila za chrám, ve kterém byla socha Artemidina. Pausanias připomíná zde jako sochu chrámovou (ἱερά) dílo Praxitelovo; také inventáře uvádějí vedle starobylé sochy sedící novou, mramorovou sochu stojící.³⁾ Zajisté stál v posvátném okrese též obětní oltář, ale po něm nezachovalo se ani památky. Uvnitř svatyně stál jako věnovací dar jakéhosi Chairedema tak řečený „dřevěný kůň“, jež z bronzu zhotovil Strongylion. Umělec zpodobil ke chvále Atheňanů, jak z něho vykukují Menestheus, Teukros a synové Theseovi.⁴⁾ Sloupořadí svatyně rozhled na Parthenon nijak nezakrývala, ježto ležela mnohem níže.

Východně odtud ležela budova, která jen částečně sloužila účelům posvátným, totiž *chalkotheka*. Na toto místo kladl se dříve chrám Atheny, zvané *Ergane*, ale když r. 1889 bylo místo

¹⁾ Srv. články Ad. Michaelise v *AM.* I., 1876, str. 284 nn. a Rich. Böhma tamtéž V., 1880, str. 331 nn.

²⁾ Srv. článek Dörpfeldův v *AM.* XIV., 1889, str. 207.

³⁾ Paus. I. 23, 7 Πραξιτέλους μὲν τέχνη τὸ ἄγαλμα. Inventáře v *IG.* II. 754—758.

⁴⁾ Paus. I. 23, 8. Veliká basis s nápisy Χαιρέδemos Εὐαγγέλο ἐκ Κοίλας ἀνέθεκεν· Στρογγυλίον ἐποίησεν (*IG.* I. 405) zachována na místě původním.

toto prozkoumáno, zjistila se bezdůvodnost této domněnky. Místo základů chrámových objevily se zbytky velikého asi 41 *m* dlouhého a 15 *m* širokého sálu, jenž měl předsíň asi 3·5 *m* širokou. Dörpfeld dobře vyložil, že se tato budova velmi dobře hodila k uschovávání rozličného obětního náradí, jakož i zbraně, což se právě připomíná o chalkothece.¹⁾ Stavba byla zbudována buď současně se sloupovým Artemidy Brauronské nebo po něm; mají jednu zeď společnou, ač jinak spolu nesouvisely. Ze zachovaných nápisů jest patrné, že v chalkothece byly uschovávány bronzové nádoby obětní a rozličné náradí, sloužící náboženským účelům, dále zbraň, a to čtená, jako štíty, brnění, kopí; ba za doby Lykurgovy byla zde uložena lodní výzbroj pro sto vybraných lodí válečných.²⁾

Kapitola třináctá.

Dary votivní.

Akropolis za doby klassické byla plna četných a rozmanitých darů, které tam zbožní věřící věnovali. Byly to sochy i reliefs mramorové i bronzové, představující některé božstvo (nejčastěji Athenu) nebo některý příběh z báje, věnovatele sama nebo některého z jeho předků. Umělci velcí i menší přispívali díly svými k okrášení akropole. Krom toho stály zde četné desky mramorové, obsahující důležitá usnesení lidu athenského, účty za stavbu chrámů, seznamy pokladů chrámových a pod. Akropolis byla vskutku museem, ve kterém byly uloženy nejkrásnější výtvoř řeckého umění. Z této nádhery zachovaly se nám, bohužel, jen zcela nepatrné zbytky, i musíme býti povděční Pausaniovi, že ve svém díle zachoval nám stručný popis někdejšího bohatství.

Pausanias vede svého čtenáře asi tímto způsobem. Prochází propylajemi, zastaví se v posvátných okresech Atheny Hygieie i Artemidy Brauronské, kráčí podél severní strany Parthenonu, pak popisuje tento chrám, načež se obrací k jižní hradební zdi

¹⁾ Dörpfeld v *A. M.* XIV., 1889, str. 304 nn. Judeich, *Topographie* str. 223 pokládá ji za „opisthodomos“ (v. výše str. 216), připouští ovšem, že chalkotheke ležela zcela blízko odtud.

²⁾ *IG.* II. 61, 678 B, 720 B, 721 B, 722 B a j. v.; srv. článek Wachsmuthův v *Realencyclopädie* III., sl. 2097 n.

a jde podle ní k západu. Pak přejde, jak se zdá, napříč akropolis a vejde severní předsíní do Erechtheia, načež popisuje tento chrám i s Pandroseiem, k němu patřícím. Od Erechtheia obrací se na východ, načež se vrací opět k propylajím. Sám poznamenává několikrát, že nechce popisovati všecko, a vskutku můžeme jeho popis z jiných zpráv doplniti. Litovati však jest, že jeho údaje o místě, kde která památka stojí, nejsou určitější; jak bychom mu byli vděční, kdyby byl na př. jen svou cestu po akropoli určitě vyznačil, aby nemohlo o ní býti sporu. Než Pausanias se v první knize svého díla teprve učil popisovati; spoléhal mnoho na to, že tomu, kdo s jeho knihou v ruce bude putovati po akropoli, památky samy povědí, čeho třeba. Vybrali jsme z jeho popisu ty památky, jejichž vznik možno klásti do V. nebo IV. stol. př. Kr., doufajíce, že si čtenář utvoří tak nejlépe pojem, jak četné a rozmanité byly votivní dary na akropoli.

Přímo před vchodem na akropolis, t. j. nejspíše před prostředními dveřmi propylají, stál *Hermes propylaios* od Alkamena, mající podobu hermovky,¹⁾ a relief, představující *Charitky*, dílo prý filosofa Sokrata.²⁾ Nejspíše již ve východní předsíni ležela bronzová *lvíce* bez jazyku, dílo Amfikratovo; vyprávělo se, že byla postavena na památku milenky Aristogeitonovy Leainy, která prý si raději sama překousla jazyk než aby co vyradila o spiknutí proti Peisistratovcům. Vedle ní byla socha *Afrodity* od Kalamida, kterou věnoval Kallias starší, manžel Kimonovy sestry Elpiniky.³⁾ Na blízku stála bronzová socha athenského

¹⁾ Paus. I. 22, 8. Kopie jeho z doby římské nalezera v Pergamu; má nápis: εἰδήςσεις Ἀλκαμένεος περικαλλῆς ἄγαλμα Ἑρμῆν τὸν πρὸ πυλῶν· εἴσατο Περγάμιος. Zobrazeno pěkně v *AM.* XXIX., 1904, tab. XVIII. až XXI. Co se týče místa, kde stála tato socha jakož i tři další, viz o tom výklad Robertův, Pausanias als Schriftsteller, str. 96 nn.

²⁾ Charitky byly tu strážkyněmi vchodu; srv. Preller-Robert, Griech. Myth. I¹, str. 482, pozn. 6. Za kopii tohoto archaického reliefu pokládá se relief ve Vatikáně (museo Chiaramonti), zobrazený na př. v Baumeisterových Denkmäler I., str. 375.

³⁾ Paus. I., 23, 2; Amfikrata jako původce lvíce uvádí Plinius N. h. XXXIV., 72. Vypravování o Leaině jest nejspíše jen báj; soše vypadl nejspíš časem jazyk a z toho utvořena ona legenda. — K soše Afrodity od Kallia patřila snad basis s nápisem (*IG.* I. 392 a suppl., p. 44) Καλλιᾶς Ἰππονίχο ἀνέθεκε[ε]ν, která ležela kdysi u východního sloupováří propylají. Nápis, o kterých bude v této kapitole zmínka, jsou velmi dobře

vojevůdce *Diitrefea*, jenž byl zobrazen jako muž, raněný šípy.¹⁾ Vedle něho bylo ještě několik portrétních soch, ale Pausanias přechází je mlčením, poněvadž představovaly muže méně významné.

Při východu na akropolis ukazoval se neveliký *kámen*, na kterém prý si odpočinul Silenos, když Dionysos přišel na akropolis. Zcela vhodně stála u vchodu na posvátnou půdu kropenka v podobě *hocha s kropenkou*, kterého z bronzu vytvořil Lykios, syn Myronův, od něhož pocházely též jezdecké sochy před propylajemi (v. výše str. 194). Od Myrona samého pocházela socha *Persea*, jenž držel v ruce hlavu Medusy. Dále následovaly směrem východním sochy Atheňanů, kteří se nějak proslavili, a to *Epicharina*, znamenitého běžce v plné zbroji (ὅπλιτοδρόμος), *Oinobia*, jenž vymohl, aby Thukydidés byl zpět povolán z vyhnanství, zápasníka ve všeboji *Hermolyka* a vojevůdce *Formiona*.²⁾ Pak následovalo bronzové sousoší Myronovo, představující *Athenu s Marsyem*; Athéna odhodila v nevoli píšťaly, ježto tváře nadýmají a tím zohyzdují, a zakazovala Marsyovi, aby je nezvedal; kopie tohoto sousoší byla nedávno zjištěna v soše Atheny ve Frankfurtě a soše Marsy ve Vatikáně.³⁾

Naproti těmto sochám, t. j. nejspíše na protější straně posvátné cesty, viděl Pausanias řadu soch rázu mythologického, z nichž uvádí jen některé: *Theseus zápasí s Minotaurem*, *Frixos obětuje berana*, jenž ho zachránil, *Herakles rdousí hady*, *Athéna vystupuje z hlavy Diovy*. Dále byl bronzový býk, kterého sem včenovali areopagité, a bronzová socha *muže s přílbou na hlavě*,

zobrazeny u sl. Harrisonové, *Mythology and monuments of ancient Athens* str. 387 nn.

¹⁾ Patřila-li k této soše basis s nápisem IG. I., 402 Ἐρμούλου καὶ Διειτρέφους ἀπαρχέν· Κρεσίλας ἐπόσειεν, není jisto.

²⁾ Paus. I., 23, 9. Basis sochy Epicharinovy nalezena; z jejího nápisu (IG. I., 376) dovídáme se, že ji zhotovili Kritios a Nesiotes; Pausanias praví mylně τὴν εἰκόνα ἐποίησε Κριτίας.

³⁾ Objev ten učinil Ludv. Pollak již r. 1906; srv. jeho článek v Jahreshefte d. öst. arch. Inst. XII., 1909, str. 154 nn. s tab. II.—V. Po něm na touž myšlenku připadl B. Sauer (Jahrb. d. arch. Inst. XXIII., 1908, str. 125 nn.). Rekonstrukci sousoší provést dal J. Sieveking a zobrazil ji v Arch. Anz. 1908, v příloze ke str. 342; odtud převzata od Springer-Michaelise, Handbuch der Kunstgeschichte, I^o, str. 233. Novou rekonstrukci podal Sieveking v Arch. Anz., 1912, str. 5. — Pausanias I., 24, 1 neuvádí jméno umělce; známe je z Plinia XXXIV., 57.

dílo Kleoitovo, u níž poznamenává Pausanias, že měla nchty ze stříbra.

Při další soše, kterou Pausanias připomíná, totiž soše bohyně Země, *prosíci Dia o dešť*, můžeme stanovit velmi pravdě podobně místo. Na severní straně Parthenonu, proti sedmému sloupu, od západu počítaje, máme ve vzdálenosti asi 9 m od chrámu do skály vyrytý nápis: Γῆς Καρποφόρου κατὰ μαντείαν (v. plán akropole). Před tím je ve skále vydlabáno místo pro sochu. Přes to, že nápis pochází z doby římské,¹⁾ nelze pochybovati, že zde stála socha Země, o které praví Pausanias, že byla věnována za velikého sucha. To se potvrzuje ještě další věcí. Hned u tohoto místa našly se zbytky obloukovité base s nápisem Κόνων Τιμ[ο]θέοι, Τιμόθεος Κόνωνος,²⁾ a Pausanias vypočítává hned po soše Země sochy vojevůdců athenských *Timothea* i *Konona*. Dávno bylo nápadno, proč Pausanias jmenuje napřed syna a potom otce; nyní jsme poznali, že je to zcela přesné. Obě sochy stály na společné basi; kdo přicházel od západu, měl dříve sochu Timotheovu. Východně odtud stály sochy: *Prokne a Itys*, sousoší vytvořené i věnované od Alkamena, představující, jak Prokne uvažuje, má-li usmrtni svého synáčka; jiné sousoší představovalo *Athenu a Poseidona*, Athena dává vzrůst olivě, Poseidon vykouzlí slaný pramen. Následovaly dvě sochy Diovy: *Zeus od Leochara* a *Zeus Polieus*, načež bylo již možno vstoupiti do Parthenonu. Zdá se, že obě tyto sochy stály v posvátném okrsku Diově, jehož rozsah ovšem blíže určití nemůžeme; možná též, že zde se konala slavnost zvaná *Diipolia* (v měsíci skiroforionu), jejíž oběť byla spojena s obřady velmi starobylými.

Při východu z Parthenonu viděl Pausanias, nejspíše ve východním obsloupení chrámu, sochu vojevůdce athenského *Ifikrata*, kterou Atheňané na toto význačné místo postavili, oceňující jeho zásluhy o vlast.

Naproti Parthenonu, t. j. nejspíše na východ od něho, uvádí Pausanias³⁾ tyto památky: bronzovou sochu *Apollona Parnopia* (odvratitele kobylek), dílo prý Feidiovo, a sochy *Xanthippa*, otce Perikleova, vítěze nad Peršany v námořní bitvě u Mykaly, a bás-

¹⁾ IG. III., 166.

²⁾ IG. II., 1360.

³⁾ Paus. I., 24, 8—25, 1.

níka *Anakreonta* tejského. Pak přechází Pausanias k jižním hradbám akropoliským a popisuje znamenitosti, které tam viděl, totiž dary Attalovy a sochu státníka athenského ze III. stol. Olympiodora. Blízko této sochy stála socha *Artemidy Leukofryeny*, dar to synů Themistokleových. Tato bohyně byla zvláště ctěna v Magnesii nad Maiandrem, kteréžto město dostal Themistokles darem od krále Artaxerxa; tam bylo mu také postaveno na náměstí kenotafion.¹⁾ I tuto sochu můžeme klásti k jižní hradbě akropoliské.

Zde se najednou Pausanias ve svém popisu přerušuje; praví, že si musí pospíšiti, poněvadž chce popsat celé Řecko, i začne vypravovati o umělci Endoiovi a popisovati jeho sochu *sedící Atheny*, kterou věnoval na akropolis Kallias. Toto přerušení značí podle mého mínění nejen, že Pausanias vynechal popis mnohých soch, nýbrž i že se dává zcela jiným směrem. Dosud kráčet při jižní hradbě, a to asi směrem k západu; potom přešel podle západní strany Parthenonu napříč celou akropolis, všiml si jen starobylé sochy Endoiovy, která stála blíže Erechtheia, a vešel přímo do severní předsíně tohoto chrámu.²⁾ Co se týče sochy Endoiovy, jest pravdě podobno, že ji ještě máme. Na severním svahu akropole, blíže Erechtheia, nalezeno bylo hned v prvních letech samostatnosti řecké torso ženy sedící, pracované ve sluhu „dívek“ z doby předperské.³⁾ Socha Endoiova byla jedna z málo-kterých, které přečkaly vpád perský, Kallias pak, jenž ji věnoval, byl zajisté ten, o kterém se Herodot zmiňuje jako o nepříteli Peisistratovců.⁴⁾

Popsav Erechtheion popisuje Pausanias dále votivní dary na akropoli. U chrámu Athenina, t. j. před východní cellou Erechtheia, připomíná ze soch, již za doby klassické sem postavených veliké bronzové sousoší, zápas *Erechthea s Eumolpem*, králem eleusinským, dílo nejspíše Myronovo.⁵⁾ Dále zobrazen byl většec

¹⁾ Thuk. I., 138.

²⁾ Paus. I., 26, 4 δεῖ δὲ με ἀφικέσθαι τοῦ λόγου πρόσω, πάντα ὁμοίως ἐπεξιόντα τὰ Ἑλληνικά. Ἐνδοῖος ἦν γένος μὲν Ἀθηναῖος κτλ. — ἔστι δὲ καὶ οἰκημα Ἐρέχθειον καλούμενον.

³⁾ Zobrazeno u Collignona, *Gesch. d. griech. Plastik* I., str. 357.

⁴⁾ Herod. VI., 121.

⁵⁾ Paus. I., 27, 4; srv. IX., 30, 1.

Theainetos, syn Tolmidův, a vedle něho *Tolmides* sám, slavný vojevůdce athenský z doby Perikleovy.

Nejspíše podél jižní strany Erechtheia a dále směrem západním stály další sochy: několik *starobylých* bronzových *soch Atheny*, které přečkaly vpád perský, ale za doby Pausaniovy byly již úplně černé a sešlé; *honba na kance*; zápas *Heraklea s Kyknem*; *Theseus, odvalující skálu*, pod kterou jest uložen meč a obuv jeho otce (vše z bronzu kromě skály); *Theseus, obětující býka marathonského* na akropoli Atheně, dar obce marathonské; *Kylon*, vítěz ve hrách olympijských.¹⁾

Ke konci své cesty viděl Pausanias ještě dvě sochy Atheniny, vytvořené od Feidia, obě z bronzu, jednu působící svou velikostí, druhou vynikající půvabem. *Veliká bronzová socha Atheny* byla postavena na památku vítězství nad Peršany, a to jako desátek z podílu na kořisti perské, který Atheňanům připadl.²⁾ Nemohla býti tedy postavena dříve než po bitvě platajské (r. 479); nestalo se to nejspíše hned, poněvadž již technické provedení sochy vyžadovalo delší doby. Místo její určeno s velkou pravdě podobností ve velké čtverhranné basi, jejíž zbytky zachovaly se dosud asi uprostřed mezi propylajemi a Hekatompedem (v. plán akropole). O velikosti sochy kolují až dosud zejména ve spisech populárních a knihách školních zprávy zcela mylné. Poněvadž Pausanias praví, že ti, kteří od Sunia se plaví do Athen, vidí špičku jejího kopí a chochol přílby,³⁾ soudilo se, že socha byla tak obrovská, že ji bylo již od Sunia viděti. Ale zapomíná se, že mezi Suniem a akropolí leží pohoří Hymettos, dosahující výšky až 1000 m a že vzdušná vzdálenost mezi oběma místy obnáší 45 km. Pausanias ostatně ani netvrdí, co se mu přičítá; chce pouze říci, že p l a v í - l i s e n ě k d o o d S u n i a do Athen, jest mu první známkou Athen špička oné sochy. To vyložil dobře již r. 1877 Adolf Michaelis, jenž zároveň ukázal, že socha sama nebyla vyšší než asi 7·5 m a s basi asi 9 m, že tedy výškou nikterak nepřesahovala

¹⁾ Paus. I., 27, 6—28, 1.

²⁾ O tom svědčí zřejmě Dem. π. παραπρ. 272; později se říkalo, že je z kořisti marathonské, což ovšem Atheňanům lichotilo, ježto toho vítězství dobyli sami. Tuto zprávu čteme u Paus. I., 28, 2 a jinde.

³⁾ Paus. I., 28, 2 ταύτης τῆς Ἀθηνᾶς ἢ τοῦ δόρατος αἰχμῇ καὶ ὁ λόφος τοῦ κράνους ἀπὸ Σουνίου προσπλέουσιν ἔστιν ἤδη σύνοπτα.

Parthenon.¹⁾ Nicméně vynikala značně svou výškou a velikostí nad sochy ostatní a působila zajisté mocným dojmem na každého, kdo vstoupil na akropolis. Athena byla tu zpodobena stojící a ozbrojená; v pravé ruce držela kopí, jehož hrot byl pozlacen,²⁾ v druhé štít. Na štítě byl zobrazen boj Lapithů s Kentaury; ciseloval jej umělec Mys podle nákresů malíře Parrhasia; této ozdoby dostalo se však štítu teprve ve IV. stol. Socha se nyní obvykle označuje jako Athena „Promachos“, ale název ten je pozdní.³⁾

Jiného rázu byla malá bronzová socha, *Athena Lemnijská*, kterou pokládal Pausanias za nejpozoruhodnější z děl Feidiových.⁴⁾ Byla to socha, kterou věnovali nejspíše osadníci athenští, když se měli mezi l. 451—448 odebrati na Lemnos. Byla asi úmyslně postavena blízko veliké sochy, aby působila též kontrastem. Představovala Athenu neválečnou, která drží na ruce přílbu. Kopii této sochy podařilo se objeviti Ad. Furtwänglerovi⁵⁾ v soše, chované v Drážďanech, a k ní příslušící hlavě v Bologni.

¹⁾ Michaelis v *AM.* II., 1877, str. 87 nn.

²⁾ Aristof. *Thesm.* 317, *Eur. Ion.* 8.

³⁾ V schol. k Dem. řeči proti Androtionovi 13, pak na nápise z doby římské *IG.* III., 638.

⁴⁾ Paus. I., 28, 2: τῶν ἔργων τῶν Φειδίου θεάς μάλιστα ἄξιον Ἀθηναῖς ἄγαλμα ἀπὸ τῶν ἀναθέντων καλουμένης Λημνίας. Srv. úsudek Pliniův v *Nat. h.* XXXIV., 54 (Minervam tam eximiae pulchritudinis, ut formae cognomen acceperit) a Lukianův *Imag.* 4 (τῶν δὲ Φειδίου ἔργων τί μάλιστα ἐπήνεσας; τί δ' ἄλλο ἢ τὴν Ἀθηναίαν, ἣ καὶ ἐπιγράψαι τοῦνομα ὁ Φειδίας ἠξίωσε;) a 6 (τὴν δὲ τοῦ παντὸς προσώπου περιγραφὴν καὶ παρειῶν τὸ ἀπαλὸν καὶ ῥῖνα σύμμετρον ἢ Ἀθηναίαν παρέξει καὶ Φειδίας).

⁵⁾ Ad. Furtwängler, *Meisterwerke d. griech. Plastik*, v Lipsku 1893, str. 1 nn. a tab. II. Srv. též doplněnou rekonstrukci oné sochy v *Arch. Anzeiger* 1906, str. 323. V nejnovější době pochybují sice někteří o správnosti jeho výkladu (Bedř. K o e p v *Neue Jahrb.* XXIII., 1909, str. 465 nn. a Bruno S a u e r tamtéž XXV., 1910, str. 617 nn.), ale i ti musí přiznati, že ona kopie vypadá „velmi feidiovsky“. — W. A m e l u n g v *Jahreshefte d. österr. Inst.* XI., 1909, str. 169 nn. pronáší domněnku, že spíše t. zv. „torso Medici“, chované v Paříži v École des beaux arts zároveň s hlavou, chovanou kdysi ve ville Carpegna v Římě, je kopií Atheny lemnijské. Podle něho byla lemnijská Athena ozbrojena, ale držela v pravé ruce misku, u pravé nohy měla hada, u levé sovu. Proti Amelungovi polemisoval Bedř. N o a c k v *Berl. phil. Wochenschrift* 1909, sl. 632 nn., háje výkladu Furtwänglerova.

Velmi vhodně umístěna byla poblíže těchto soch socha *Perikleova*, aby každému, kdokoli na akropolis vstoupí, připomněla muže, jenž si o vyzdobení její získal zásluhy největší.

Na akropoli bylo též velké množství desk (στήλαι), na kterých byla napsána důležitá usnesení lidu. Pověstná jest zejména bronzová „deska zrádců“, která stála blízko veliké bronzové sochy Atheniny. Pausanias se o ní nezmiňuje, poněvadž za jeho doby nejspíše již neexistovala. Z jiných zpráv však se dovídáme, že na ní byla napsána jména členů rodiny Peisistratovy, jméno Hipparcha, syna Charmova, jenž byl r. 488/7 ostrakismem vypuzen, Arthra ze Zeleie (v M. Asii, jz. od Kyziku), jenž kol r. 461 přišel jako agent perský do Řecka, aby podplatil přední muže na Peloponnesu, a j.¹⁾

Dodáme-li konečně, že chrámy byly plny četných darů a obět-ního nářadí, uznáme zajisté, že Atheňané doby klassické mohli býti právem hrdí na svou akropolis.

Kapitola čtrnáctá.

Město. Hradby a brány.

Sestoupivše s akropole, prohlédneme si město.

Z hradeb, kterými byly ohrazeny Atheny, zachovaly se zbytky zcela nepatrné, které se ani srovnávati nemohou s tím, co zbylo z hradeb antického Říma. Jenom u brány dípylské, a to pouze na krátkou vzdálenost, zvedají se do výše několika metrů, jinde musíme býti spokojeni se zbytky skrovnějšími nebo s pouhými základy, ba na veliké části obvodu nemáme ani těch. Krom strany západní a malé části strany jižní jest nyní veškerá plocha, kde se hradby starověkých Athen rozkládaly, zastavena domy moderními, při jejichž stavbě buď byly zbytky starých hradeb dříve zasypány než mohly býti náležitě prozkoumány, změřeny a okresleny, anebo se vůbec ani nešlo tak hluboko. Proto jest na mnohých místech směr hradeb jen hypotetický. Důležitou pomůckou při tom jsou nám zbytky hrobů, zejména na straně východní a severní. Neboť podle starého zvyku, který byl až do

¹⁾ Thuk. VI., 55, Lykurg. Leokr. 117, Demosth. IX., 42 a XIX., 271, Deinarch. II., 24 nn.

začátku druhého století po Kr. přesně zachovávan, nesměli býti mrtví pochováni uvnitř obvodu městského, nýbrž za městem.¹⁾ Zjistí-li se tedy někde při výkopech hroby, jest patrné, že ta část ležela již za hradbami.

Připomenutý právě zbytek hradeb u brány dipylské byl, zejména v té části, kde stojí dosud mezník s nápisem, označujícím hranice Kerameika (ὄρος Κεραμεικῶν), pokládán až do nedávna za kus hradby z časů Themistokleových (v. obr. 74).

Obr. 74. Zbytky hradeb athenských u Dipyla s mezníkem Kerameiku.
(Podle fotografie.)

Ale Ferd. Noack upozornil, že není pravdě podobno, že by tato hradba, sestavená z velikých, sice nepravidelných, ale zcela přesně k sobě přiléhajících balvanů modravě šedého vápence mohla po-

¹⁾ Roku 45 př. Kr. usiloval Serv. Sulpicius Rufus, aby Atheňané dovolili pohřbiti v městě M. Marcella (konsula z r. 51), jenž byl od jednoho ze svých průvodců úkladně zavražděn, ale bylo mu to odepřeno. Píše o tom Ciceronovi (ad fam. IV., 12, 3): ab Athenienses sibus locum sepulturae intra urbem ut darent impetrare non potui, quod religione se impediri dicarent; neque tamen id antea cuiquam concesserant. Avšak již v l. 114 až 116 po Kr. byl pohřben uvnitř hradeb, ovšem v samém koutě jejich, na Museiu, Filopappos, jehož pomník se zachoval; o něco později povolen pohřeb uvnitř města Panathenaidě, dceři Heroda Attika. Oba připomenutí mužové byli velikými dobrodinci Athen, tak že pochopujeme, proč Atheňané učinili při nich výjimku.

cházení z doby, kdy se musilo se stavbou tak chvátati. Proto soudil, že základy z doby Themistokleovy leží hlouběji. A vskutku výkopy, které za tím účelem podnikl r. 1906 u Dipyla, zjistily, ne sice na tomto místě, ale o něco dále západněji, kde jest zachována hradba do největší výše, ještě dolejší, starší vrstvu (v. obr. 75). Z ní podařilo se Noackovi vytáhnouti mramorovou

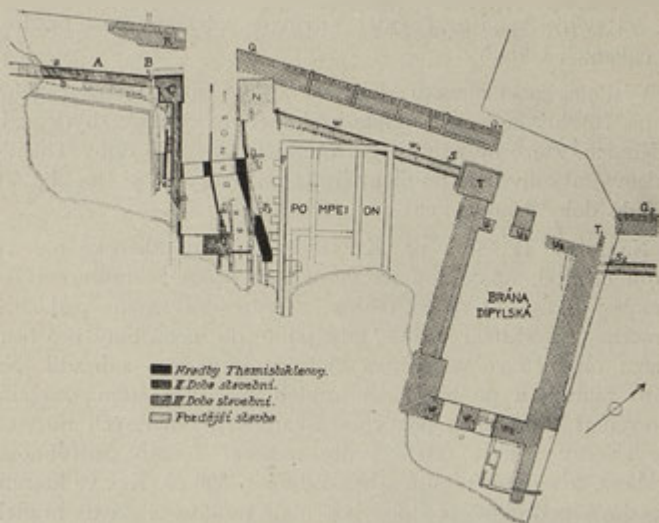

Obr. 75. Zbytky hradeb athenských u Svaté brány.
(Podle fotografie.)

náhrobní stélu, jejíž relief byl úmyslně otlučen, aby nevadil při stavbě. Na našem obr. 75 možno dole v levo pozorovati dobře tenkou bílou desku této stély.¹⁾ Tím se prokázalo, že tato nej-dolejší část, jakož i několik vrstev k ní patřících pochází vskutku

¹⁾ Srvn. článek Noackův v *AM.* XXII., 1907, str. 123 nn., 474 nn., stéla ona jest zobrazena tamtéž na tab. XXI. O ostatních památkách z doby předperské, které v této zdi byly objeveny, jedná Noack na str. 541 nn. Na našem obr. 76 jsou mí ta, kde byla ona stéla zazděna, označena písmenami *a*, *b*.

z doby Themistokleovy; neboť jak svědčí Thukydidés, dávaly se tehdy do základů zdí i desky náhrobní.¹⁾ Hořejší vrstva z velikých polygonálních balvanů, kterou na obrázku spatřujeme, pochází z doby pozdější, kdy bylo dosti času na podobné, důkladné zpracování; Noack ji klade do doby Kimonovy. Vrstvy ještě vyšší pocházejí podle něho až z doby Lykurgovy a z oprav pozdějších.

Obr. 76. Svatá brána a brána Dipylská.
(Podle A. M. XXXII., 1907, tab. X.)

Hradby athenské V. stol. nebyly totiž zbudovány celé z kamene, nýbrž měly jen nejdolejší část kamennou; ostatek byl z nepálených, jen na slunci sušených cihel.²⁾ Kamenného základu bylo potřeba proto, aby cihly od země vlhkem netrpěly. Než ani tento základ nebyl zcela masivní, nýbrž skládal se ze dvou zdí kamenných, mezi nimiž ponechán byl prostor, vyplněný drobným kamením a hlinou.

¹⁾ Thuk. I., 93 οἱ γὰρ θεμέλιοι παντοίων λίθων ὑπόκεινται . . . πολλαὶ τε στήλαι ἀπὸ σημάτων . . . ἐγκατελέγησαν.

²⁾ To poznal již K. O. Müller, *De munimentis Athenarum*, v *Gottingách* 1836, str. 12. O užívání nepálených cihel u Řeků pojednal Dörpfeld v *Historische u. philolog. Aufsätze für Ernst Curtius*, str. 137 nn.

Grob: Topografie starých Athen.

Při tomto způsobu stavby snadno pochopíme, že za Themistoklea mohly hradby býti postaveny v čase tak krátkém. Ovšem takové hradby vyžadovaly častějších oprav; na původní vrstvy kamenné stavěly se nové, tak že se kamenný základ značně zvyšoval. Teprve v polovici IV. stol. byly hradby athenské část po části přestavěny v kameni; cimbuří však, jak se dovídáme ze zprávy nápisné, bylo i tehdy ještě z nepálených cihel. Ba ještě za doby Augustovy viděl Vitruvius východní část hradby z nepálených cihel.¹⁾

Výslovně poznamenati sluší, že kromě místa, naznačeného na obr. 76 barvou černou, nikde jinde nebyly zjištěny zbytky zdí hradebních, které by se mohly s určitostí klásti do doby Themistokleovy, ačkoliv bylo po nich pátráno. Zbytky na př. na obr. 74 patří do doby Kimonovy.

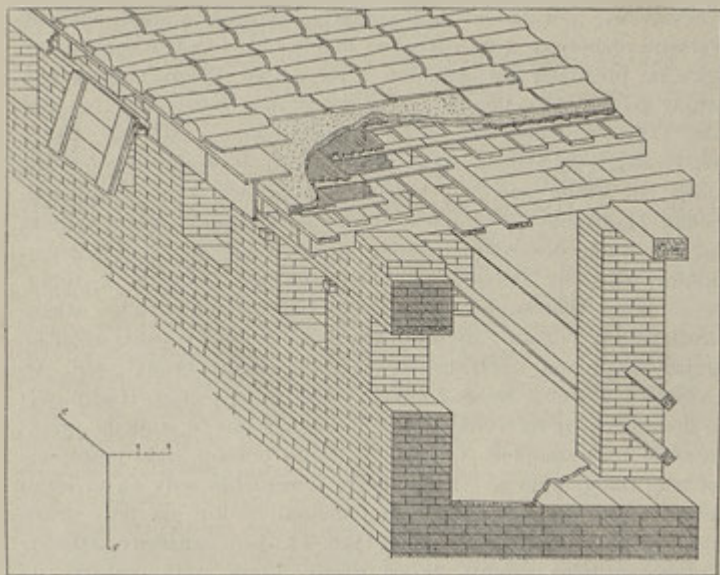
Na konci IV. stol. př. Kr. měly hradby athenské nahoře krytou chodbu, opatřenou na venkovské straně četnými čtverhrannými okny, které se mohly zakrýti dřevěnými padacími okenicemi. Na vnitřní straně stály pilíře, do nichž byly pro bezpečnost obranců zasazeny dva slabší trámy jako zábradlí. Na těchto pilířích a přední stěně hradeb spočívala šikmá střecha s dřevěnou konstrukcí, pokrytá taškami. Na vhodných místech byly zřízeny schody, které vedly nahoru. Těchto podrobností dovídáme se z usnesení lidu athenského z r. 306 př. Kr., ve kterém se podává podrobný předpis, jak mají poškozené části hradeb i dlouhých zdí býti opraveny.²⁾ Poněvadž se zde jedná jen o opravu, musíme souditi, že tímž způsobem byly hradby upraveny již dříve. Souvisí to s pokročilejším způsobem dobývání měst, jenž

¹⁾ *IG. II.*, 167; *Vitr. II.*, 8, 9 nonnullis civitatibus et publica opera et privatas domos etiam regias e latere (= z nepálených cihel) structas licet videre et primum Athenis murum qui spectat ad Hymettum montem et Pentelensem; zprávu tu přejal Plinius N. h. XXXV., 172. O hradbách athenských IV. stol. pojednal velmi dobře Aug. Fricke n h a u s, *Athens Mauern im IV. Jahrhundert v. Chr.*, diss., v Borna 1905.

²⁾ Nápis otiskěn v *IG. II.*, 167, též u Wachsmutha, *Die Stadt Athen II.*, 1, str. VI nn. O věcný výklad nejvíce se zasloužil K. O. Müller, *De munimentis Athenarum*, v Gottingách 1836; nejnověji Fricke n h a u s na uv. m., str. 29 nn. a Lacey D. C a s k e y v *Amer. journ. arch. S. S. XIV.*, 1910, str. 298 nn., kdež podán překlad nejdůležitější části nápisu s podrobným výkladem a názornou rekonstrukcí.

měl ovšem v zápětí též zdokonalení obrany. Rekonstrukci těchto pozdějších hradeb podáváme v obr. 77.

Co se směru hradeb týče, lze říci asi toto. Jest přirozeno, že vrchy na západní straně musily býti zahrnuty v opevnění, jinak by poskytovaly nepříteli vhodnou oporu. A vskutku také ukazují zachované zbytky, že hradby šly od Dipyla obloukovitě

Obr. 77. Hradby athenské na konci IV. stol. př. Kr. Rekonstrukce.
(Podle Amer. Journ. Arch. S. S. XIV., 1910, tab. VI.)

pod pahorek Nymf, pak že zaujaly vrch Pnyx a nejvyšší body Museia (v. tab. II.). Tuto část hradeb lze pokládati za zjištěnou.¹⁾

¹⁾ J u d e i c h, Topographie von Athen, str. 116 n. a 150 n., myslí, že na západní straně šly hradby až z a tyto vrchy a že stopy hradeb, které byly pozorovány na těchto vrších, pocházejí z příční zdi, kterou prý postavil Kleon, aby prý bylo město snáze hájiti. Ale to jest omyl. Tak zv. diateichisma Kleonovo zakládá se na Aristof. Jezdcích 818 σὺ δ' Ἀθηναίους ἐζήτησας μακροπολίτας ἀποφῆναι, διατειχίζων καὶ χρησ-μωδῶν, ale tím se nemíní nic jiného než že Kleon uzavírá občany

Na jižní straně, kde byla rovina, šly hradby směrem celkem přímým, nehledě ovšem k menším záhybům; nejdůležitější zbytky jejich jsou zachovány jz. od Olympieia. Řeka Ilisos do obvodu hradebního pojata nebyla; nestalo se tak ani za císaře Hadriana, když se zakládala nová čtvrť městská. Jakým směrem šly hradby na východě, možno jen tušiti. Že by Olympieion bylo za Themistoklea pojato do hradeb, jest velice pochybné. Byl to chrám rozestavěný, počatý od nenáviděného tyranna a snad ještě od Peršanů rozbořený; jeho rozvaliny mohly býti ve válce nepřítelům spíše na překážku než občanům k prospěchu. Pevný bod na této straně poskytuje jedině dosud stojící brána Hadrianova (v. níže obr. 118), která nese na straně západní nápis: Αἰδ' εἶς' Ἀθηναι, Θησέως ἡ πρὶν πόλις. Nelze pochybovati, že stojí na místě brány starší; již šikmý směr její, kterým je v přímém kontrastu s peribolem Hadrianova Olympieia, tomu nasvědčuje. Ovšem namítá se, že brána dosvědčuje toliko, kam sáhalo město Theseovo, nikoliv kam šly Atheny za Themistoklea.¹⁾ Nehledě k tomu, že za doby Hadrianovy sotva mohl kdo ze starožitníků athenských udati rozsah „města Theseova“, vyvrací tuto námitku zřejmě nápis na východní straně připomenuté brány: Αἰδ' εἶς' Ἀδριανοῦ καὶ οὐχὶ Θησέως πόλις. Nelze přece o císaři Hadrianovi se domnívati, že by vydával sebe menší kus dávno stojícího města za svou Hadrianopolis. Co bylo za touto branou, bylo postaveno za jeho doby, bylo to „Nové Město“; nemohlo tedy za ní ležeti nic z města starého. Dále nám pomáhají hroby, na této straně města objevené; na plánu našem (tab. II.) jsou označeny křížkem. Z toho můžeme souditi, že od brány, která stála původně na místě brány Hadrianovy, hradby se zatáčely poněkud na východ a pak směrem celkem přímým braly se k severu. Na straně severní šly hradby, jak se zdá ze zachovaných zbytků, velkým obloukem; na této straně se rozsah města nejvíce rozšířil.²⁾

Z bran athenských nejdůležitější a největší byla brána dipylská (τὸ Δίπυλον). Ležela na severozápadní straně města,

v hradbách a odděluje je od statků na venkově. Mimo to jest nápadno, že z oněch hradeb západně od oněch vrchů nic určitého není zachováno.

¹⁾ Judeich, Topographie von Athen, str. 118.

²⁾ Zbytky hradeb athenských nejlépe jsou vyznačeny na I. plánu Judeichovy Topografie, v níž jest též na str. 115 nn. uvedena speciální literatura. O jeho plán opírá se naše tab. II.

kde se sbíhaly tři cesty, jedna od Peiraiea, druhá od Eleusiny, třetí od Akademie. Největší z nich byla cesta do Akademie, při níž leželo čestné pohřebiště občanů v bitvě padlých neb jinak o vlast zasloužilých; jejím pokračováním byla široká třída (δρόμος), vedoucí odtud na náměstí.¹⁾ Touto branou počíná Pausanias svůj popis Athen.²⁾ Péči řecké společnosti archaeologické byly zbytky její odkryty, tak že jest možno si ji lépe představití než ostatní brány athenské.

Bylo to veliké nádvoří tvaru obdélníka, měřícího asi 769 m², které bylo chráněno silnými zdmi a čtyřmi vysokými věžemi (v. obr. 76). Jak na vnější (venkovské), tak na vnitřní (městské) straně mělo po dvou pevných branách; od těchto dvou bran vedle sebe ležících povstal název Δίπυλον (Dvojitá brána), poněvadž tím se tato brána lišila ode všech ostatních jak v městě, tak v Peiraieu. Když se vcházelo z venčí do brány, bylo viděti před vchodem nějakou sochu; z ní zachoval se jen podstavec s lavičkou před ním.³⁾ Kdo prošel nádvořím brány a vešel do města, ušel u samé brány kruhovitý oltář, zasvěcený — jak patrně z nápisu na něm — Diu Herkeiovi, Hermovi a Akamantovi, heroovi fyly, ke které Kerameikos patřil. Po levé straně vcházejícího byla nádržka vodní. Strategicky byla brána velmi dobře promyšlena. Než se nepřítel vůbec dostal k přednímu vchodu, byl vydán střelám obranců; neboť tento vchod ležel 8 m za čarou hradební. A když prorazil první vchod, čekala ho ještě delší cesta nádvořím, než se mohl přiblížiti ke vchodu druhému. Pevnost brány skvěle se osvědčila r. 200 př. Kr., když Filip V., král makedonský, Athen dobýval. Podařilo se mu sice, že vnikl s vybranými jezdci do nádvoří, ale Atheňané doráželi naň s věží

¹⁾ Srv. popis Liviův XXXI., 24, 9 porta ea velut in ore urbis posita maior aliquanto patentiorque quam ceterae est et intra eam extraque latae viae sunt. ut et oppidani dirigere aciem a foro ad portam possent et extra limes mille ferme passus longus in Academiae gymnasium ferens pediti equitque hostium liberum spatium praeberet.

²⁾ Paus. I., 2, 4. Otázku, kterou branou počíná Pausanias svůj popis města rozřešil definitivně Bernhard Schmidt, Die Thorfrage in der Topographie Athens, progr. univ. ve Freiburgu (v Bádensku) 1879.

³⁾ Tato socha byla sem postavena teprve v době hellenistické, ne-li dokonce až v římské; při zřizování base její užilo se též náhrobních stél z IV. stol.; srv. o tom výklad Jiřího Oikónoma v AM. XXXVII., 1912, str. 226 nn.

tak, že musil s nepořízenou ustoupiti¹⁾. Ba i válečnickému umění Sullovu odolala tato brána.

Dipylon nemůže pocházeti z doby Themistokleovy; tomu odporuje jak materiál, tak způsob stavby. Jest však pravdě podobno, že již za Themistoklea stála zde pevná brána, která byla později rozšířena. Jak se nazývala ona starší brána, nevíme; neboť zpráva Plutarchova,²⁾ že tu stála dříve brána thriasijská, zakládá se, jak hned uvidíme, na omylu. Název Dipylon mohl ovšem vzniknouti teprve tehdy, když brána byla přestavěna v tvar právě popsany; avšak toto lidové pojmenování došlo pro svou rozšířenost též uznání úředního; čteme je na nápise z r. 278/7 př. Kr.³⁾

Pro úplnost poznamenáváme ještě, že několik kroků od věže stojí dosud před hradební zdí mezník, na kterém písmem první polovice II. stol. př. Kr. napsáno jest po obou stranách *προς Κεραμεικῶν*. Označovaly se jím hranice vnějšího a vnitřního Kerameiku. Mezník jest dobře viděti na našem obr. 74; místo, kde stojí, jest na obr. 76 označeno písmenem S.

Nedaleko od Dipyla směrem jižním leží menší brána, ve které byla hned po jejím objevení poznána S v a t á b r á n a (*ἱερὰ πύλη*), poněvadž odtud vedla přímá cesta do Eleusiny, t. zv. svatá cesta (*ἱερὰ ὁδός*). Ovšem bylo o tomto názvu též pochybováno. Tak Wachsmuth, jenž ještě před odkrytím této brány proslovil domněnku, že *ἱερὰ πύλη* značí vlastně branku, kterou se odsouzcenci vedli na místo popravni (*βάραντρον*), neuznával ani později, že by tento název příslušel bráně objevené. Dörpfeld pak prohlásil dokonce, že tu nebyla vůbec brána, nýbrž že zde pod hradbami byl zřízen odtok pro potůček Eridanos.⁴⁾ Leč tyto námítky nejsou správné. Výraz *ἱερὰ πύλη* nemůže značiti „pro-

¹⁾ Liv. XXXI., 24.

²⁾ Plut. Perikl. 30.

³⁾ IG. II., 321.

⁴⁾ Wachsmuth, Stadt Athen I., 346 dovolává se Plut. De curiositate 6, p. 518 B αἱ πόλεις ἔχουσι τινὰς πύλας ἀποφράδας καὶ σχυθροπὰς, δι' ὧν ἐξάγουσι τοὺς θανατουμένους καὶ τὰ λύματα καὶ τοὺς καθαρμοὺς ἐκβάλλουσιν, εὐαγὲς δ' οὐδὲν οὐδ' ἱερὸν εἴσεισι καὶ διέξεισι δι' αὐτῶν. Že i později setrval na svém výkladě plyne z II. svazku téhož spisu str. 222 nn.; konečně v Realencyclopaedii, Suppl. str. 106 přiklonil se k mínění Dörpfeldovu. Dörpfeldův výklad o tom čte se v AM. XIII., 1888, str. 214 a XIV., 1889, str. 414; v nejnovější době však od svého mínění upustil (Berl. phil. Woch. 1906, str. 204).

kletou bránu“ (porta scelerata); Plutarch, na něhož se Wachsmuth odvolává, praví výslovně, že branami pro zločince určenými εὐαγές οὐδ' ἐν οὐδ' ἰερόν εἰσεῖσι καὶ διέλθῃσι, není tedy možno, aby takové bráně dáno bylo jméno ἰερόν πύλη. Co pak se výkladu Dörpfeldova týče, svědčí proti němu již patrné stopy, které zanechaly vozy zde jezdící jak v bráně samé, tak zejména na rohu věže C (obr. 76). Můžeme tedy zajisté setrvati při pojmenování, které dali archaeologové bráně této již původně.

Jak ukázal svými výkopy Noack, patří tato brána k nejstarším zbytkům hradeb zde objevených; je to vsutku část hradby Themistokleovy. Přihlédneme-li k plánu jejímu (v. obr. 76), bude nám nápadna podobnost její s branou dipylskou v té věci, že měla dva vchody za sebou. Sama sebou se naskytuje domněnka, nemělo-li Dipylon nahraditi tuto bránu, která však potom přece zůstala zachována, poněvadž tudy putovali zasvěcenci k mysteriím eleusinským. Tak se aspoň nejlépe vykládá nápadná blízkost obou bran. Mimo to možno vyložití tak i jinou věc, která jinak se zdá nevysvětlitelná. Pausanias, popisuje posvátnou cestu z Athen do Eleusiny, uvádí na prvním místě, tedy hned za branou, náhrobek hlasatele athenského Anthemokrita.¹⁾ Ale Plutarch praví, že Anthemokritos byl pohřben „u brány thriasijské, která se nyní nazývá Dipylon.“²⁾ Jak vysvětliti tento rozpor? Pausanias zaslouhuje víry proto, že podává popis topografický; vypsál již před tím cestu z Dipyla do Akademie, a tam se o náhrobku Anthemokritově nezmínil, poněvadž ho tam neviděl. Taktéž zpráva Plutarchova nezaslouhuje naprostého odmítnutí, zejména když v rhetorickém slovníku Harpokrationově, jenž jest zdělán z pramenů velmi dobrých, se dočítáme, že náhrobek Anthemokritův ležel u brány thriasijské.³⁾ Spor rozřeší se snadno tak, uznáme-li, že jiný název pro Svatou bránu byl „brána thriasijská“; název ten pochodí odtud, že vedla do roviny thriasijské u Eleusiny. Je-li správná domněnka naše, že Dipylon mělo býti náhradou za svatou čili

¹⁾ Paus. I., 36, 3 ἰοῦσι δὲ ἐπ' Ἐλευσῖνα ἐξ Ἀθηνῶν ἦν Ἀθηναῖοι καλοῦσιν ὁδὸν ἱερὰν, Ἀνθεμοκρίτου πεποίηται μνημα.

²⁾ Plut. Perikl. 30 ταφῆναι Ἀνθεμόκριτον παρὰ τὰς Θριασίας πύλας, αἷ νῦν Δίπυλον ὀνομάζονται.

³⁾ Harpokrat. s. v. Ἀνθεμόκριτος· Ἰσαῖος ἐν τῷ πρὸς Καλυδῶνα· «τὸ βαλανεῖον τὸ παρ' Ἀνθεμοκρίτου ἀνδριάντα» τουτέστι πρὸς ταῖς Θριασίαις πύλαις.

thriasijskou bránu, jest pochopitelné, že se i Dipylu říkalo „brána thriasijská“, zejména když, jak ještě uvidíme, jména bran v Athenách nebyla ustálena.

Zároveň možno nyní posouditi, z které asi doby pochází Dipylon. Uvážíme-li totiž, že od této brány počínaje rozkládal se čestný hřbitov obecní po obou stranách cesty do Akademie, učiníme nejlépe, spojíme-li postavení Dipyla se založením tohoto hřbitova. Poněvadž pak ten pochází, jak uvidíme níže (v. kap. XX.), nejspíše z doby Kimonovy, může se i Dipylon klásti do téže doby.

Než se zmíníme o ostatních branách athenských, musíme poznamenati výslovně, že proti obyčeji v jiných městech antických neměly brány v Athenách určitého jména, nýbrž že se jména jejich teprve znenáhla ustalovala. Tak v úřední listině z r. 418/7 př. Kr., nápisně zachované,¹⁾ označují se dvě brány na jižní straně města takto: „brána, kudy chodí do moře mystové“ (πύλαι ἧ ἄλσδε ἐξελαύνουσιν οἱ μύσται) a „brána, která vede k lázním Isthmonikovým“ (πύλαι αἱ ἐπὶ τὸ Ἰσθμονίκου βαλανεῖον ἐκφέρουσιν). V jiném nápisu ze sklonku IV. stol. př. Kr. mluví se o „bráně u lázní Diocharových“ ([αἱ πύλαι] αἱ παρὰ τὸ Διοχάρους βαλανεῖον). Že branky teprve neměly určitého pojmenování, vidíme z Platona a Isaia.²⁾ Platon líčí, jak Sokrates, kráčeje z Akademie přímou cestou do Lykeia podle hradeb, setkal se s několika známými u „branky, kde je studně Panopova“ (πυλὶς ἧ ἡ Πάνοπος χρήνη). A v soudní řeči Isaiově je řeč o „brance, kde je víno na prodej“ (πυλὶς οὗ ὁ οἶνος ὦνιος). Majíce na mysli tyto poměry, snadno rozhodneme, co se míní názvem Ἡραὶ πύλαι (brána pohřební). Výrazu toho mohlo se vlastně užiti o každé bráně, za kterou se rozkládalo pohřebiště, a takových bylo v Athenách mnoho. Měla-li se tím však označiti jediná, určitá brána, nemohla to býti jiná než Dipylon, za kterou byl nejslavnější hřbitov, tak řka hřbitov κατ' ἐξοχήν. Z toho, že se nám zachovalo pohřebiště za Svatou branou, neplyne, že by se této bráně říkalo ve starověku „brána pohřební“, jak se někteří badatelé domnívají.³⁾ Neboť jen

¹⁾ IG. I., suppl. 53 a, ř. 35 nn. (str. 66). — Nápis druhý v IG. II., 1056, ř. 6 n.

²⁾ Platon Lys. 203 A, Isaïos VI., 20.

³⁾ Jako Judeich, Topographie von Athen str. 129. — Ἡραὶ πύλαι připomíná Etymol. Magn. s. v. a Harpokr. s. v. Ἡραὶ; konjekturou dosazen tento název v Theofr. Charakt. 14, 13, kde je rukopisné (a zcela správné) čtení ἱεραὶ πύλαι.

my pomýšlíme při hřbitově athenském na hřbitov za Svatou branou, šťastnou náhodou nám zachovaný, ale starým nemohl se tento hřbitov ničím lišiti od ostatních.

Kromě Dipyla a svaté brány bylo na straně západní ještě několik bran. Z nich nejbliže, asi 320 *m* na jih, ležela brána Peirajská (Πειραική πύλη, též plur.), vedoucí od přístavu do města. Poloha její je zjištěna zbytky velmi skrovnými. V literatuře připomíná se hlavně při obléhání Athen od Sully r. 86 př. Kr.; tehdy dostal se Sulla do města tím, že se mu podařilo učiniti v noci průlom do nestřežené hradební zdi mezi Svatou a Peirajskou branou.¹⁾ Z jiné zmínky dovídáme se, že jiný název její byl „brána vedoucí k herou Chalkodontovu,“ opětný doklad toho, jak neurčité byly názvy bran athenských.²⁾

Stopující hradby athenské dále, přicházíme do obvodu tak řečených dlouhých zdí (v. níže str. 239). Povaha půdy nasvědčuje tomu, že zde byly dvě brány, jedna na severním, druhá na jižním úpatí vrchu Pykny. Jižní z nich byla brána Melitská (Μελιτίδες πύλαι), nazvaná tak proto, že vedla do městské čtvrti Melity; název severní brány neznáme. Nedaleko jižní brány připomíná se hrobka Kimonova, ve které byl pohřben také Thukydides.³⁾

Na jižní straně byly aspoň dvě brány. První z nich jest brána Itonská (αἱ Ἰτωνίαι πύλαι), která ležela na cestě do Falera. Pausanias svědčí, že když se vejde do Athen po cestě od Falera, viděti jest náhrobek Amazonky Antiopy. A o témž herou dovídáme se z dialogu Axiocha, neprávem Platonovi přiřítaného, že stálo u brány Itonské, kteráž, jak plyne ze slov úvodních, nebyla daleko od pramene Kallirrhoe. To potvrzuje též Plutarch, jenž připomíná též náhrobek blízko svatyně Země Olympské, kteráž ležela v okolí Olympieia.⁴⁾ Z toho plyne, že musíme tuto bránu hledati na jz. od Olympieia, a to na cestě ke Kallirrhoi. Název sám není nám jasný.⁵⁾

¹⁾ Plut. Sulla 14.

²⁾ Plut. Theseus 27 (αἱ πύλαι) παρὰ τὸ Χαλκώδοντος ἥρωον.

³⁾ Paus. I., 23, 9, Markellinův Život Thukyd. 17, anonymní Bíos 10.

⁴⁾ Paus. I., 2, 1, [Plat.] Axioch. 364 D, Plut. Thes. 27.

⁵⁾ V IG. I., 210, zl. k, ř. 12 připomíná se sice Ἀθηναία Ἰτονία, ale tím nic nezískáváme.

Jak plyne z nápisu z r. 418 př. Kr., o kterém jsme se zmínili výše, byly na jižní straně dvě brány, jedna, kterou chodili do moře mystové, druhá, která vedla k lázním Isthmonikovým. Poněvadž brána Itonská leží takřka na konci jižní strany, musíme bránu druhou hledati západně od ní. Jejího názvu neznáme; nazveme-li ji branou *Diomejskou* (*Διομηγῆς πύλη*), kteréžto jméno máme dosvědčeno bez bližšího místního určení, činíme tak proto, že na tu stranu klademe *demos*, zvaný *Diomeia*.¹⁾ Rovněž nemůžeme určitě říci, kterou z oněch dvou bran chodili mystové, zda branou Itonskou, či onou druhou; k moři vedly obě. Jest sice pravda, že cesta branou západnější by byla kratší, ale pro náboženské průvody nebývají takové zřetele rozhodující.²⁾

Na straně východní víme rovněž o dvou branách. Jedna stála na místě pozdější brány Hadrianovy, jména jejího však neznáme. Druhá vedla ke gymnasiu *Lykeiu* a nazývala se branou *Diocharovou* (*αἰ Διοχάρους πύλαι*), protože vedla k lázním *Diocharovým*; polohu její nelze přesně určit.³⁾

Co se týče konečně strany severní, byly tam nejméně dvě brány. Zbytky jedné z nich, brány *Acharnské* (*ἡ Ἀχαρνικὴ πύλη*), zvané tak proto, že vedla do města *Acharn*, viděl a nakreslil *Stuart*. Druhou musíme uznávati západně od ní pro pohřebiště, které zde bylo objeveno; tudy vedla cesta ke *Kolonu Hippiu*. I jest na snadě domněnka, že název brána *Jezdecká* (*Ἰππάρδης πύλαι*) by se pro ni dobře hodil.⁴⁾

Celkem měly tedy *Atheny* — nehledě k několika brankám, o jejichž poloze nic určitého nevíme — jedenáct bran, což jest

¹⁾ *Διομηγῆς πύλη* připomíná se jedině u *Alkifrona* I., 13, 3 a III., 15, 4 vyd. *Schepersova*. — Kdo klade *Diomei* na východ od *Athen*, jako na př. *Milchhöfer* v *Realencyclopaedii* V., 830 n., musí ovšem také bránu *Diomejskou* tam hledati. Nicméně jest pravdě podobnější, že *Diomeia* ležela na straně jižní; srv. *Judeichovu* *Topografii* str. 158.

²⁾ *Judeich*, *Topographie* str. 131 n. soudí, že brána Itonská vedla k lázním *Isthmonikovým* a že brána druhá byla branou mystů.

³⁾ *Strabon* IX., 397, *IG.* II., 1056, ř. 6 n. *Judeich* se domnívá, že jiný název pro ni byl *Ἰππάρδης πύλαι* (*Jezdecká brána*), o níž víme jen, že na cestě za ní bylo pohřebiště rodiny *Hyperidovy*, jak svědčí [*Plut.*] *Vitae X orat.* 849 C.

⁴⁾ *Stuart and Revett*, *Antiquities of Athens* III., tab. 1. — Kromě místa v předešlé poznámce uvedeného, zmiňuje se o *Ἰππάρδης πύλαι* ještě *Alkifron* III., 51, 4, ale slovy zcela všeobecnými. Též v *IG.* III., 61 B I., ř. 22 jest jak se zdá zmínka o této bráně, ale text jest velmi porušen.

počet zajisté velmi značný; každou z nich třeba si mysliti opevněnu dvěma pevnými věžemi. Poněvadž dvě brány ležely mezi dlouhými zdmi a tedy nebylo třeba jich zvlášť hájiti, zbývá ještě devět bran, které při obléhání vyžadovaly značného počtu obranců.

Z věží, kterými byly hradby opevněny, nezachovalo se větších zbytků; proto klademe sem v obr. 78 pohled na dosti dobře zachované věže v Peiraieu. Rozdíl je ovšem ten, že tyto věže jsou kruhové, kdežto v Athenách nebylo zjištěno nic podobného. Avšak ani tyto věže, jež pocházejí z dob Kononových, nejsou celé z kamene; vnitřek vyplněn jest hlinou a drobnějším kamením, pouze zvenčí jsou obloženy kvádry porovými.

Obr. 78. Hradební věž z Peiraiea. (Podle fotografie.)

Popis náš hradeb městských byl by neúplný, kdybychom se nezmínili o tak řečených *διολύχων δεσφών* (τά μακρά τείχη), třebas není úkolem této knihy pojednávatí také o přístavech athenských. Podle svědectví Thukydidova počaly se dlouhé zdi stavěti r. 460 a dokonány byly ve čtyřech letech, t. j. r. 457 př. Kr.¹⁾ Byly dvě: jedna spojovala Atheny s Peiraieem, druhá s Falerem.

¹⁾ Thuk. I., 107 ἤρξαντο δὲ κατὰ τοὺς χρόνους τούτους (t. j. r. 460) καὶ τὰ μακρὰ τείχη ἐς θάλασσαν Ἀθηναῖοι οἰκοδομεῖν, τὸ τε Φαληρόνδε καὶ τὸ ἐς Πειραιᾶ a 108, 3 po zmínce o bitvě u Oinofyty (r. 457) τὰ τε τείχη τὰ ἑαυτῶν τὰ μακρὰ ἐπέτελεσαν. S těmito daty ve sporu jest, co čteme u Plutarcha (Kimon 13) o účastenství Kimonově při budování základů v místech bařinatých; neboť Kimon byl r. 461 ostrakismem vypuzen a teprve r. 458 zpět povolán. Možná, že věc se měla skutečně tak, jak vypravuje Plutarch. Kimon přispěl svými penězi k stavbě, ale ta před jeho vypuzením nevyšla ještě ze základů.

Ale brzy se ukázalo, že jest potřebí ještě zdi třetí, poněvadž prostoru tak rozsáhlého těžko by bylo hájiti. Zátoka falerská je totiž příliš otevřená, tak že by bylo třeba příliš mnoho lodstva i mužstva, chtěl-li by se ve válce zameziti zde nepřítelům přístup; jakmile by se však nepřátelé dostali z Faleru do země, byla by zeď k Peiraieu zbytečná. Proto naléhal Perikles, aby se postavila třetí, prostřední zeď, která by šla — vyjímaje ovšem začátek a konec — rovnoběžně se zdí peirajskou. Návrh jeho byl přijat; stavba sice pokračovala na začátku dosti pomalu, nejspíše pro močálovitou půdu u Peiraiea, jenž byl původně ostrovem, ale byla řízením stavitele Kallikrata, kterého jsme poznali již jako budovatele chrámu Atheny Niky a Parthenonu, provedena nejspíše r. 446 př. Kr., po tak zvaném třicetiletém míru se Sparťany.¹⁾ Teprve nyní byly Atheny s Peiraieem spojeny v jedinou, nedostupnou pevnost.

Tyto zdi byly provedeny nejspíše důkladněji než hradby městské za časů Themistokleových; bylo na jejich stavbu dosti času. Možno si je asi představit jako stavbu z velkých porových kvádrů, jako byly hradby v Peiraieu. Nicméně hořejší část byla asi z nepálených, jen na slunci sušených cihel, jakož bylo tehdyž vůbec obyčejem. Délka zdi peirajských obnášela podle Thukydidy²⁾ po 40 stadiích, t. j. poněvadž Thukydides počítá, jak se zdá, stadion na 164 *m*, po 6½ *km*; délka zdi falerské 35 stadií, t. j. ne zcela 6 *km*. Zdi třeba si mysliti opatřené na vhodných místech věžemi a snad také brankami, aby obyvatelstvo, vzdělávající úrodnou půdu tamější, mělo snazší přístup ke svým polím. V obou zdech rovnoběžných musil býti ponechán průchod pro tok Kefisa. Jména zdi byla: 1. τὸ βόρειον τεῖχος, 2. τὸ νότιον (čili τὸ διὰ μέσου) τεῖχος, 3. τὸ Φαληρικὸν τεῖχος. Obě zdi rovnoběžné, severní a prostřední, byly od sebe asi 200 *m* vzdáleny a zaujímaly prostor zajisté dosti rozsáhlý; připomíná se v něm též svatyně Theseova (Θησεῖον), o níž však nevíme, ani kde ležela,

¹⁾ V Platonově Gorgiu 455 E praví Sokrates, že slyšel Perikleá, ὅτε συνεβούλευεν ἡμῖν περὶ τοῦ διὰ μέσου τείχους. Na zdoluhavost stavby stěžoval si Kratinos, napsav v jedné své komoedii o této prostřední zdi: λόγοισι προάγει Περικλῆς, ἔργοισι δ' οὐδὲ κινεῖ (Plut. de glor. Athen. 8, 351 A). Že stavitelem byl Kallikrates, dosvědčuje Plut. Perikl. 13. O dokončení této zdi máme zprávy u Andokida III., 7 a Aischina II., 174

²⁾ Thuk. II., 13, 6.

ani byla-li zřízena teprve za doby Perikleovy nebo za války peloponneské pro obyvatelstvo, které se zde usazovalo, či pocházela-li z doby starší.¹⁾

Tyto tři zdi netrvaly pospolu dlouho. Na začátku války peloponneské připomíná je Thukydidés, vykládaje podrobně strategický účel jich všech.²⁾ Jest známo, že jednou z podmínek míru, r. 404 mezi Atheňany a Spartany uzavřeného, bylo, že dlouhé zdi musí býti zbořeny. Když za jedenáct let potom (r. 393) Konon za perské peníze znova dlouhé zdi budoval, zřídil jen dvě, severní a prostřední; zeď falerská, jejížto zbytečnost se poznala ve válce peloponneské, nebyla již obnovena. Patrně to z toho, že všichni, kteří od té doby zmiňují se o dlouhých zdech, mluví jen o dvou.³⁾ Možná, že Konon užil stavebního materiálu zdi falerské k zbudování zdí nových; tak by se aspoň nejsnáze vykládalo, proč z ní pranic není zachováno, tak že mezi topografy jest spor o to, kudy vlastně šla.

Nejradikálnější stanovisko v této otázce zaujímá Arnošt Arthur Gardner, jenž prostě popírá, že by falerská zeď kdy existovala. Ale jeho důvody rozplývají se v niveč proti určitému svědectví historika Thukydidy, jenž na počátku války peloponneské výslovně mluví o třech zdech: uvádí jinou délku zdi falerské, jinou zdi k Peiraieu a praví, že ze zdi k Peiraieu jest třeba stříci pouze zeď vnější (τὸ ἔξωθεν). To jest mluva jasná, která tím více váží, že Thukydidés byl strategem.⁴⁾ Vážnější jest námitka Waltera Judeicha, jenž vůbec nechce připustiti, že by Atheňany mohlo kdy napadnouti zabratí do dlouhých zdí celou, více než 2 km širokou zátoku Falerskou s krajinou k tomu patřící.⁵⁾ Uznává ovšem též, že na začátku války peloponneské byly tři dlouhé zdi, ale o zdi falerské soudí, že šla přes návrší, zvané Sikelia (jižně od vrchu Muscia) a pak že připojovala se obloukem k Muni-chii, která ležela v opevnění Peiraiea. Podle něho bylo tedy účelem

¹⁾ Andok. I., 45.

²⁾ Thuk. II., 13, 6.

³⁾ Xen. Hell. II., 2, 15, zmiňuje se o vyjednávání, které se dělo r. 405, jest tak na stanovisku IV. stol., že napsal: προυκαλοῦντο δὲ (totiž Spartané) τῶν μακρῶν τευχῶν ἐπὶ δέκα σταδίους καθελεῖν ἑκατέρου. Či máme se snad domnívati, že Spartané za války peloponneské zeď falerskou zničili, ač se o tom nikdo ze spisovatelů nezmiňuje?

⁴⁾ Gardner, Ancient Athens str. 56 nn., 68 nn.; Thuk. II., 13, 6.

⁵⁾ Judeich, Topographie von Athen str. 148 nn.

již původních dvou zdí spojití Atheny s Peiraieem. Ale pak jest vlastně záhadno, proč se stavěla zeď třetí, prostřední, která měla býti zajisté opravou plánu původního. Když byla nemalým nákladem postavena, byl jediný rozdíl proti dřívějšímu stavu ten, že prostřední zeď šla rovnoběžně se severní a že prostor mezi těmito dvěma zdmi byl menší než mezi zdmi původními. Že by to bylo dostatečným důvodem k stavbě prostřední zdi, nezdá se mi pravdě podobno. Ještě závažnější však se mi zdá, že Judeichovi na odpor se staví sám Thukydides. Judeichova obloukovitá zeď je totiž mnohem delší než přímé zdi severní a prostřední, ale Thukydides praví právě naopak, že byla o 5 stadií kratší. Proto jest, myslím, bezpečnější, setrvati při mínění starších topografů a souditi, že falerskou zdi měla býti připojena též falerská zátoka k Athenám. Byl to zajisté plán odvážný zahrnouti kraj tak rozsáhlý do opevnění městského, ale po vítězství Atheňanů nad Peršany u Eurymedonta mohly se takové smělé myšlenky zroditi v hlavě vítězného Kimona.

Ovšem sluší uznati, že naprosto nevíme, kde se hradba falerská připojovala k hradbám městským, zdali to bylo na př. pod Museiem či až u brány Itonské.

Kapitola patnáctá.

Od Dipyla na náměstí.

Seznavše opevnění města, všimněme si jeho památek. První cesta naše budiž od Dipyla na náměstí. Vůdcem může nám býti Pausanias, z jehož popisu ovšem vypustíme památky, které jsou pozdější než IV. stol. př. Kr.

První budova, kterou Pausanias popisuje, jest tak řečené *pompeion* (πομπειον); určeno bylo k tomu, aby se v něm seřaďovaly posvátné průvody než nastoupí cestu po městě. Byla to budova rozsáhlá, stále otevřená, malbami a sochami ozdobená; připomíná se tu obraz řečníka Isokrata a několika komických básníků, jakož i bronzová socha mudrce Sokrata od Lysippa. Uchovávaly se zde předměty, k průvodům potřebné. Také obilí a mouka se tu někdy lidu rozdělovala. Byla to tedy, jak se zdá,

stoa zvláštního druhu.¹⁾ Základy její byly objeveny hned při bráně dipylské (v. obr. 76), ale místo není dosud celé odkryto. Byla orientována podle Svaté brány, k níž obracela se též svým průčelím. V předu stála řada silných pilířů; vnitřek byl rozdělen (nejspíše sloupořádky) ve tři lodi, z nichž prostřední byla nejširší (8 m). Zde se mohly zcela dobře sestavovati průvody, které pak druhým (dosud neodkrytým) koncem vycházely. Nápadno jest, že základy leží částečně na hradební zdi; z toho patrno, že tehdy, když se pompeion stavělo, byla zajisté již postavena nová zeď před zdí starší. Nicméně stalo se to ještě ve IV. století př. Kr., jak vysvítá ze způsobu stavby.

Nedaleko pompeia byl chrám Demetřin se sochami Demetry, Persefony a Iakcha, držícího pochodeň; jak poznamenává Pausanias, bylo na stěně napsáno písmem staroattickým, že jsou to díla Praxitelova. Zde je obtíž v tom, že slavný Praxiteles byl činný teprve v polovici IV. stol., kdežto staroattické písmo bylo v Athenách odstraněno již za archontátu Eukleidova r. 403. Nechceme-li hodnověrnost zprávy Pausaniovy popíráti, nezbyvá než uznávati připomenuté sochy za díla staršího umělce téhož jména, jak činí nyní téměř všichni archaeologové.²⁾ Tento chrám jest nejspíše totožný s *I a k c h e i c m*, které se někdy připomíná.³⁾

¹⁾ Paus. I., 2, 4; malby [Plut.] Vitae X., orat. 839 C, Plin. N. h. XXXV., 140; socha Sokratova Diog. L. II., 43; rozdělování obilí [Demosth.] XXXIV., 39. Že byla stále otevřena patrno z výroku kynického filosofa Diogena (u Diog. L. VI., 22), jenž pravil, že Atheňané zřídili pro něho stou Dia Osvoboditele a pompeion, aby měl kde bydleti. O uchovávání věcí k průvodům potřebných svědčí IG. II., 834 c.

²⁾ Srv. o tom z novější doby výklad u Collignona, Gesch. d. griech. Plastik II., str. 191 n. a u Furtwänglera, Meisterwerke, str. 137 nn. — Ovšem někteří badatelé, jako Oldřich Köhler v AM. IX., 1884, str. 78 nn., neuznávají staršího Praxitela a vykládají, že onen nápis na stěně, provedený písmem staroattickým, pochází teprve z doby císařské; sloužil prý k orientaci návštěvníků. Koehler domnívá se dále, že ona skupina byla věnována od lékaře athenského Mnesitheia, současníka Praxitelova, o kterém Pausanias (I., 37, 4) při zmínce o jeho hrobu na cestě do Eleusiny podotýká, že věnoval sochy, ve kterých jest též Iakchos. Mínení Koehlerovo převzal Jan Svoronos v Έφημ. ἀρχ. 1911, str. 39 nn. a dodal k němu ještě, že z oné skupiny pochází hlava t. zv. Eubulca, nalezená v Eleusině, kterou Benndorf i Furtwängler prohlásili za dílo Praxitelovo; podle Svorona jest to Iakchos Praxitelův z tohoto chrámu.

³⁾ Plut. Arist. 27.

Nedaleko chrámu stálo sousoší, představující Poseidona, metajícího kopí na Polybota, scéna to z Gigantomachie.¹⁾

Myslíme-li si chrám Demetrin s uvedeným sousoším na malém prostranství, které se rozkládalo před branou dipylskou, počíná dále již široká třída, vedoucí přímo na náměstí. Je to pokračování silnice, vedoucí od Akademie do města. Tato třída označuje se v pracích o topografii athenské názvem *δρόμος*. Užívajíce ho, musíme si býti vědomi, že to není antické jméno této ulice, nýbrž že znamená silnici vůbec. Zde byla nejnádhernější ulice celého města: po obou stranách jejích, až ke vchodu na náměstí, byla sloupořadí (*στοαί*) a před nimi bronzové sochy vynikajících žen i mužů. Tudy se ubíraly posvátné průvody, na př. o Panathenajích, na náměstí. Založení této třídy souvisí nespíše s postavením brány dipylské a zřízením čestného pohřebiště za branou, i můžeme je klásti do doby Kimonovy, ačkoliv ovšem vykrášlení sochami bylo zajisté dílem mnohých let, ne-li staletí. Sloupořadí sloužila nejen k procházkám, nýbrž i k účelům obchodním.²⁾

Za stooou na straně severní³⁾ připomíná Pausanias ještě některé budovy, které byly přístupny přímo z ní, a to *gymnasium Hermovo*, o němž ovšem nevíme, z které doby pocházelo, a dvě svatyně. Byl to nejprve posvátný okrsek *Dionysa Melpomena*, utvořený z domu kdysi Pulytionova, ve kterém zlatá mládež athenská s Alkibiadem v čele parodovala mystérie eleusinské. Když se to prozradilo, byl dum Pulytionův státem zabaven a na usmířenou proměněn ve svatyni Dionysa, jenž byl ctěn o mystériích společně s bohyněmi eleusinskými.⁴⁾ Jako zajímavost uvádí Pausanias, že ve stěně byla upevněna maska daimona Akrata, jednoho z průvodců Dionysových. Byla-li tato

¹⁾ Za Pausania byl na basi nápis, jmenující místo Poseidona někoho jiného; koho, Pausanias nepraví. Nejspíše jedná se tu o přepisování sochy na někoho jiného, nešvar, jenž byl za doby císařské u Řeků velmi rozšířen. Bylo to možno tím spíše, poněvadž Poseidon nedržel trojzubec, nýbrž kopí.

²⁾ Himerios řeč III., 2 *δρόμος . . . σχίζει τὰς ἐκατέρωθεν παρατεταμένους στοάς, ἐφ' ὧν ἀγοράζουσιν Ἀθηναῖοι*.

³⁾ Že budovy, od Pausania připomenuté, ležely na straně severní, patrně z toho, že na té straně byly objeveny r. 1837 zbytky soch Eubulidových (z II. stol. př. Kr.), které Pausanias viděl v svatyni Dionysově, o které se zmiňuje.

⁴⁾ Srv. Andok. I., 12 a 14, Thuk. VI., 27, Isokr. 16, 6, [Plat.] Eryx. 395 B, 400 B. Plut. Alk. 19, Suidas s. v. *ἐξορχησάμην*.

maska daimona nesmíšeného vína sem dána na památku toho, že zde byly v opilosti napodobeny mystérie, jak se někteří domnívají, není jisto.¹⁾ Komu byla zasvěcena druhá svatyně, Pausanias nepraví; poznamenává jen, že zde byly hliněné sochy, představující, jak athenský král Amfiktyon hostí Dionysa a jiné bohy; také tu byla socha Pegasa Eleutherského, jenž zavedl do Athen kult tohoto Dionysa.

Odtud přicházíme s Pausaniem již na náměstí, středisko života veřejného.

Jestliže i nyní jest náměstí nejdůležitějším místem v městech našich, bylo tomu tím více v starých Athenách. U nás bývají na náměstí hlavní úřady, stává tam kostel, konají se tam trhy a jest tam postaráno o místo k procházkám; týmž čtyřem účelům sloužilo též náměstí athenské (ἀγορά). Mohli bychom ještě dodati: u nás bývají na náměstí domy soukromé a krámy; totéž můžeme asi uznávati i pro staré Atheny, třebaž to máme dosvědčeno jen pro některé případy. Dovídáme se, že občané města attického Dekeleie, když přišli do Athen, scházeli se na náměstí „u holírníky při hermovkách“; tam zastavovali se také občané okolních měst, tak že úřední vyhlášky pro fratrii Demotionovců, jejíž hlavním městem byla Dekeleia, byly tam vyvěšovány.²⁾ Z toho jest patrno, že holíren na náměstí bylo více. Dále víme, že dům astronoma Metona sousedil s pestrou stouou, jakož i že zde měl krámy jakýsi Pythodoros.³⁾ Zejména v prvních letech po odtazení Peršanů musíme si asi agoru athenskou mysliti hojně obklopenou domy soukromými; pro nádherné budovy k procházkám, které zde v V. stol. byly postaveny, získalo se místo jen tím, že bylo skoupeno a strženo několik domů soukromých. Týmž způsobem se asi postupovalo, když se jednalo o to, aby se plocha náměstí zvětšila.

¹⁾ B. Schmidt, Die Thorfrage in der Topographie Athens, str. 26. Masku daimona Akrata spatřujeme na krateru glasgowském, uveřejněném v *JHS.* VII., 1886, tab. LXII. a odtud u sl. Harrisonové, *Mythology and monuments of ancient Athens*, str. 12.

²⁾ Lys. XXIII., 3 τὸ κούρειον τὸ παρὰ τοὺς Ἑρμαῖς, ἵνα οἱ Δεκελεεῖς προσποιτῶσιν. Totéž místo jest miněno v *IG.* II., 5, 841 b (= Dittenberger, *Sylloge*² č. 439) ř. 122 n. ὅπου ἂν Δεκελῆες προσποιτῶσιν.

³⁾ O domě Metonově praví Ailian. Var. hist. XIII., 12 ἐγείναι δὲ αὐτὴ τῇ ποικίλῃ. O krámech Pythodorových mluví Dem. LIV., 7 a Harpokr. s. v. σκηνίτης.

Vůbec musíme stále mít na mysli, že agora athenská nepovstala najednou podle plánu napřed stanoveného, nýbrž že vznikala znenáhla. Možná, že ani tvar její nebyl zcela pravidelný.

Bylo by zajisté velmi zajímavo znáti blíže toto náměstí, bohužel však staví se tomu veliké překážky v cestu, poněvadž nyní jest celé ono místo zastavěno domy soukromými. Nejnovější výkopy, které s nemalým nákladem podnikla řecká společnost archaeologická, zjištěno jest aspoň tolik, že se agora athenská rozkládala spíše na straně k t. zv. „Theseiu“; zde totiž odkryty ve značné hloubce pod nynější půdou zbytky tří velkých budov, mezi nimiž jde schodovitá cesta k „Theseiu“. Také nápisy zde nalezené ukazují, že někde na blízku ležel státní archiv athenský, Metroon.¹⁾ Nelze sice naprosto dosud určit, které budovy byly zde objeveny, ale za domy soukromé je pokládati nemůžeme. Třeba nyní trpělivě vyčkat, až bude možno ve výkopech pokračovati; pak se nám nejspíše vše objasní rázem. Pak teprve budeme moci náležitě pochopiti Pausaniův popis této části města.

Pausanias ukázal i zde svou malou obratnost v popisování města; přerušuje svůj popis dlouhými odbočkami, zabíhá z náměstí do ulic vedlejších a nenaznačuje jasně směr, kudy se ubírá. Předpokládal ovšem, že jeho čtenář dovede se na místě orientovati sám. Badatelé, kteří podle něho a ostatních zpráv snažili se nakresliti plán athenské agory, došli ovšem k výsledkům zcela různým.²⁾ Nemáme proto v úmyslu rozmnožiti počet oněch více méně nezdařených pokusů, nýbrž pojednáme o agoře athenské za doby klassické podle účelů, ke kterým byla určena, a to nejprve

¹⁾ Zatímný (neúplný) plán je v Ant. Denkmäler II., tab. 37 a podle něho u Judeicha, Topogr., str. 296. Nové nápisy z agory athenské uveřejnil G. Oikonomos v 'Αρχ. ἐφημερίς 1910, str. 1 nn., 401 nn., 1911, str. 222 nn.

²⁾ Ve vydání Pausania od Hitziga a Blümnera v polosvazku I. jsou na tab. II.—VI. sestaveny plány, které sestrojili Curtius, Lange, Weizsäcker, Judeich a Harrisonová; k tomu přistupují ještě plány Fallisův, Pausanias auf der Agora von Athen, diss., v Mnichově 1895, Malininův v Zápiskách klass. oddělení ruské archaeol. společnosti III., 1904, str. 33, nový Judeichův v jeho Topogr., str. 306 a nejnovější Robertův, Pausanias als Schriftsteller, v Berlíně 1909, str. 330. Robert dobře upozorňuje, že agora, jak ji moderní badatelé stanoví, nabyla rozlohy takřka příšerné, ale sám klade ji na místo zcela nevhodné, totiž na svah přímo pod arcipagem a západní částí akropole, aby tak dostal na náměstí též prytaneion.

o úřadovnách, pak o chrámech, dále o místnostech k procházkám a konečně o agoře jako tržišti.

Z budov úředních na agoře byla nejstarší stoa královská (ἡ βασιλεια στοά, též ἡ στοά ἡ βασιλεία), úřadovna archonta, jenž měl název král (βασιλεύς). Pausanias, jenž přišel na agoru od severozápadu, praví, že je to první budova po pravé straně;¹⁾ proto kladena je obvykle jako první budova na stranu západní. Co jest o této stoi známo, uvedli jsme již výše (str. 84 n.); dodali bychom jen, že za doby klassické byly tam vystaveny Drakontovy zákony o vraždě podle usnesení lidu z r. 409/8, jakož i zákony nové ústavy z r. 403 př. Kr.²⁾ Ve čtvrtém století se připomíná, že se tu konaly též schůze areopagu a že se při tom místo ohrazovalo šňůrou, aby areopagité mohli klidně rokovati.³⁾ Z toho se zdá, že ani tehdy ještě nepatřil k této stoi větší sál, ve kterém by se větší schůze mohly konati.

Z dalších budov politickému životu sloužících připomíná Pausanias skupinu Metroon, buleuterion, tholos.⁴⁾

Metroon (Μητρόων, Μητρός θεῶν ἱερὸν) mělo účel dvojitý, jednak to byl chrám matky bohů, Rheie, jednak státní archiv. Poněvadž kult té bohyně nebyl v Athenách v starší době příliš rozšířen, soudí se dosti pravdě podobně, že původně zde byla Matkou míněna Demeter a že teprve později, ale ovšem již v V. stol. př. Kr., byla tu uctívána Rheia.⁵⁾ Než buď tomu jakkoli, Feidias — nebo podle jiné zprávy jeho žák Agorakritos — zhotovil sochu této bohyně, jak sedí na trůně, držíc v rukou bubínek a majíc lvy u nohou.⁶⁾ Před chrámem stál oltář, obrácený směrem k agoře.⁷⁾ Archiv státní byl nejspíše uložen v zadních místnostech chrámu (v opisthodomu). Jak byl zřízen, o tom nemáme zpráv. Víme jen tolik, že všechny důležitější listiny, které prošly radou, byly zde pečlivě uschovávány, tak že i po letech bylo možno dostati

¹⁾ Paus. I., 3, 1 πρώτη δὲ ἐστὶν ἐν δεξιᾷ καλουμένη στοά βασιλεια.

²⁾ Dittenberger, Sylloge² 52, zejména pak Recueil d'inscriptions juridiques grecques II., str. 1 nn.; Andokides I., 82 nn.

³⁾ Dem. XXV., 23.

⁴⁾ Paus. I., 3, 5—5, 1.

⁵⁾ Preller-Robert, Griech. Mythol. I., str. 651.

⁶⁾ Feidioví přičítá sochu Pausanias I., 3, 5 a Arrian Peripl. 9 (Geogr. Graeci min. I., str. 376 ed. Müller), jenž podává též popis její; Agorakritovi Plin. N. h. XXXVI., 17.

⁷⁾ Aisch. I., 60.

odtud jich opisy.¹⁾ Zejména chovány tu listiny zákonů a usnesení lidu, protokolly o schůzích rady i ekklesie, listiny týkající se správy finanční, přípisy cizích států a pod. Zde byl nejspíše též uložen úřední exemplář dramat Aischylových, Sofokleových a Euripidových, jenž byl pořízen k návrhu státníka Lykurga.²⁾ Správu tohoto archivu vedl tajemník rady (γραμματεὺς τῆς βουλῆς) spolu se státním sluhou (δημόσιος); nelze pochybovati, že měli k ruce několik otroků k pracím písařským a manipulačním.³⁾ — Vedle tohoto archivu třeba zajisté uznávati ještě archivy jiných úřadů, na př. archontů; ty byly zajisté v úřadovnách příslušných úřadů, nevyžadující místnosti zvláštní.

Buleuterion (βουλευτήριον) čili radnice byla budova, určená ke schůzím rady athenské. Poněvadž se rada skládala z 500 členů, vylosovaných na rok po padesáti z každé fyly, bylo potřebí, aby zde byl velký zasedací sál a snad i jiné místnosti vedlejší. Podle Pausania a jiných zpráv víme o zřízení radnice pouze tolik, že hned u vchodu byla jakási kaplička s vyřezávanými sochami Dia radodárného a Atheny radodárné (Ζεὺς βουλαῖος, Ἀθηνᾶ βουλαία), před nimiž radní pánové vcházejíce se klaněli.⁴⁾ V zasedacím sále byly lavice pro členy rady; původně mohl se každý posaditi kam chtěl, ale od archontátu Glaukipova (r. 410/9) bylo každému stanoveno určité místo, a to nejspíše tak, že sedadla rozdělena na oddělení podle fyl a v každém oddělení zase určeno místo pro jednotlivce.⁵⁾ Rovněž praesidium mělo své místo, a to jak úřadující fyla (ἡ φυλὴ ἡ πρυτανεύουσα), tak předseda její (ἐπιστάτης τῶν πρυτάνεων). Když pak od r. 378/7 nastala změna v tom, že za praesidium bylo vylosováno devět členů rady z fyl neúřadujících (πρόεδροι), kteří si zvolili svého předsedu pro určitý den (ἐπιστάτης τῶν προέδρων), byla asi sedadla podle toho

¹⁾ Tak vyžádal si athenský spolek herecký r. 130 z metroa opis usnesení delfských amfiktionů z r. 277, kterým se hercům udělovala rozličná privilegia, aby je mohl dáti vyříti v kámen. Na zachovaném nápise IG. II., 551 naznačeno to slovy ἐκ τοῦ μητρώου.

²⁾ [Plut.] Vitae X orat. 841 F.

³⁾ Demosth. XIX., 129 ἐν τοῖς κοινοῖς τοῖς ὑμετέροις γράμμασιν ἐν τῷ μητρώῳ ταῦτ' ἐστὶν ἐφ' οἷς ὁ δημόσιος τέτακται.

⁴⁾ Paus. I., 3, 5, Antifon VI., 45.

⁵⁾ Filochoros zl. 119 καὶ ἡ βουλὴ κατὰ γράμμα τότε (ἐπὶ Γλαυκίππου) πρῶτον ἐκαθέζετο καὶ ἐπὶ νῦν ὁμνῶσι ἀπ' ἐκείνου καθεδεῖσθαι ἐν τῷ γράμματι ὃ ἂν λάχῃσι.

upravena. Rovněž bylo zajisté postaráno o sedadla pro úředníky, kteří ve schůzích rady podávali zprávy, jako pro archonty, strategy a pod. Pro řečníka bylo zřízeno řečnické (βῆμα), a to vyvýšené.¹⁾ Poněvadž schůze rady byly zpravidla veřejné, bylo v sále též místo pro posluchače, kteří musili nejspíše stát, jsouce od rady odděleni mřížkami.²⁾ Sál byl ozdoben sochou Apollona od Peisia a sochou Dema, personifikace to lidu athenského, od Lysona; poněvadž tito umělci jsou jinak zcela neznámi, nevíme, zdali tato ozdoba pochází již z doby, o které jednáme. Mimo to byly stěny ozdobeny portréty zasloužilých thesmothetů od Protogena.³⁾

Před radnicí stály s o c h y e p o n y m ů, t. j. heroů attických, podle kterých byly nazvány jednotlivé fyly. Za doby klassické bylo fyl deset, a bylo tedy též deset heroů, a to: Erechtheus, Aigeus, Pandion, Leos, Akamas, Oineus, Kekrops, Hippothoon, Aias a Antiochos. Nelze pochybovati, že sochy jejich stály v pořádku právě uvedeném vedle sebe, poněvadž to jest úřední pořádek jednotlivých fyl. Že sochy eponymů stály před radnicí, dříve jsme nevěděli; podle Pausania, jenž po buleuteriu popisuje tholu a pak teprve dodává, že „výše stojí sochy heroů, podle kterých dostaly u Atheňanů fyly svá jmena“, soudili jsme, že jim bylo určeno zvláštní místo vedle tholy.⁴⁾ Ale pak by sochy postrádaly náležitého pozadí a že by byly postaveny před soukromé domy, přece se domnívati nelze. Mimo to užívalo se podstavců těchto soch, jak ještě vyložíme, k úředním vyhláškám; to však je vhodné pouze tehdy, jestliže sochy stály před budovou, kam občané měli často chůzi, a to jest radnice. Věc je nyní rozhodnuta Aristotelovou Ústavou athenskou, ačkoliv k příslušnému místu nebylo ani v nejnovějších výkladech o náměstí athenském hleděno. Aristoteles dosvědčuje, že seznamy efebů psaly se za jeho doby podle fyl na kovové desky, které se vystavovaly před radnicí kolem soch eponymů, t. j. na podstavcích těchto soch.⁵⁾ Nyní

¹⁾ Lys. XIII., 37.

²⁾ Aristof. Jezdci 640 n., 675, Xen. Hell. II., 3, 55, Dem. XXV., 23.

³⁾ Paus. na uv. m.

⁴⁾ Paus. I., 5, 1 ἀνωτέρω δὲ ἀνδριάντες ἐστήκασιν ἡρώων, ἀφ' ὧν Ἀθηναίους ὕστερον τὰ ὀνόματα ἔσχον αἱ φυλαί.

⁵⁾ Arist. Ἀθ. πολ. 53. 4 οἱ ἐφηβοί . . . νῦν εἰς στήλην χαλκῇν (rozuměj pro každou fylu zvlášť) ἀναγράφονται καὶ ἴστανται ἡ στήλην πρὸ τοῦ βουλευτηρίου περὶ τοὺς ἐπωνύμους.

vysvětlíme si též snadno popis Pausaniův. Perieget popisuje nejprve buleuterion a tholu, poněvadž těsně spolu souvisí, a pak teprve vykládá o sochách, které před nimi ležely. Obtíž činí jen jeho poznámka, že tyto sochy leží „výše“ (ἄνωτέρω). Vykládám si věc tak, že sochy ony stály na vysokých podstavcích, tedy výše než radnice i tholos; tato věc musila býti zvlášť nápadná tomu, kdo od tholy nazpět se dívaje pohlížel na radnici.

Podstavce těchto soch sloužily k veřejným vyhláškám. Kdo z občanů athenských chtěl navrhnouti nějaký nový zákon, musil jej nejprve napsati na dřevěnou, bíle natřenou desku a vyvěsiti ji před sochami eponymů, aby každý, kdo by chtěl, mohl seznati, co navrhuje; tak určovaly již zákony Solonovy.¹⁾ A thesmothetům bylo přímo uloženo za povinnost, aby shledají-li nějaké odpory v zákonech, postarali se o jejich odstranění; prvním krokem k tomu bylo veřejné oznámení závad před sochami eponymů.²⁾ Na podstavcích eponymů byly vyvěšeny též seznamy občanů k službě vojenské povinných; zprvu se psaly na bíle natřené desky, později na desky bronzové.³⁾ Také žaloby, které patřily před porotu (heliaia), byly zde veřejnosti podobným způsobem oznamovány.⁴⁾

Třetí budova tholos (ἡ θόλος) byla určena pro prytaňy (οἱ πρυτάνεις), t. j. pro členy rady z fyly právě úřadující. Za doby, o níž jednáme, bylo jich padesát a musili původně všichni, později aspoň třetina jich býti zde přítomni po celý den, rozumí se ovšem, nebyla-li právě schůze rady nebo ekklesie. Proto také byli zde na obecní útraty stravováni,⁵⁾ a to zároveň s tajemníky rady a snad i jinými jejími úředníky.⁶⁾ Tholos měla podobu kulovitou, a to proto, že v ní byl kruhovitý krb, posvátné středisko celé obce, na kterém prytanové jménem obce obětovali. Pausanias viděl zde několik nevelikých stříbrných sošek, ale co představovaly, nezaznamenal. Budova nazývá se na nápisech Σκιάς nejspíše

¹⁾ Dem. XXIV., 18, 23, 25, XX., 94 a schol., Andok. I., 83.

²⁾ Aisch. III., 38 n.

³⁾ Arist. 'Aθ. πολ. 53.

⁴⁾ Dem. XXI., 103.

⁵⁾ Arist., 'Aθ. πολ. 43, 3 a 44, 1.

⁶⁾ Dem. XIX., 249 γραμματεῖς . . . θύ' ἔτη διετράφησαν ἐν τῇ θόλῳ.

proto, že střecha její měla podobu slunečníku; je to název pozdější, lidový, jenž se později stal úředním.¹⁾

Kruhovitým tvarem svým lišila se tholos od ostatních budov na agoře; před ní vybývalo dosti místa, které se dobře hodilo k tomu, aby tam byly postaveny mramorové desky s nápisy. Jest velmi pravdě podobno, že toto místo nazývalo se τὸ πρυτανικόν podle pryтанů, kteří v thole úřadovali.²⁾

Je-li správný výklad náš, že sochy eponymů stály před radnicí, plyne z něho též určení místa pro sochy, které podle Pausania stály vedle nich (μετὰ τὰς εἰκόνας τῶν ἐπωνύμων); nemůže to býti nic jiného než místo před tholou. Byly to sochy: Amfiaraos, Eirene nesoucí Pluta, jakož i bronzové sochy tří státníků athenských Lykurga, staršího Kallia a Demosthena. O některých sochách můžeme si učiniti určitější představu, poněvadž kopie jejich jsou zachovány. Tak máme výbornou kopii Eireny s Plutem v glyptothece mnichovské; z jiného místa Pausaniova dovídáme se, že tvůrcem jejím byl Kefisodotos, jak se zdá otec Praxitelův.³⁾ Socha byla postavena po míru se Sparťany, uzavřeném r. 374 př. Kr.;⁴⁾ zároveň byl zřízen v Athenách zvláštní kult Eireny.⁵⁾ Socha Lykurgova byla postavena podle návrhu Stratokleova z r. 307/6, socha Demosthenova pak dokonce teprve k návrhu Democharovu z r. 280/79 př. Kr.; přesně vzato nestály tedy ještě zde za doby, o kterou nám zde jde.⁶⁾ Tvůrcem sochy Demosthenovy byl Polyuktos athenský. Známa socha Vatikánská jest dobrou kopií její až na to, že Demosthenes nedržel v rukou svitek, jak doplnil

¹⁾ Nápisy, kde se Σκιάς připomíná, jsou IG. II., 445, 476 (z II. stol. př. Kr.), III., 1048, 1051, 1064 (z doby císařské); v III., 764 jmenována jest θόλος, ale čtení není jisté.

²⁾ Srv. podobné názvy ἐφηβικόν a βουλευτικόν o místech v divadle Dionysově, kde seděli efebové a buleuté; výklad uvedený podal O. K ö h l e r v Hermu V., 1870, str. 340.

³⁾ Paus. I., 8, 2; o Kefisidotovi jako tvůrci Eireny Paus. IX., 16, 2.

⁴⁾ Tak soudí Ed. Meyer, Geschichte d. Altertums V., str. 397 a Felix St ä h e l i n v Klio V., 1905, str. 64; jiní kladou postavení sochy až po míru z r. 371 př. Kr.

⁵⁾ Srv. IG. II., 730—741; Isokr. XV., 109 n., Cornelius Nepos Timoth. 2.

⁶⁾ [Plut.] Vitae X orat. 852 A; 847 D a 850 C, Plut. Demosth. 30.

moderní restaurátor, nýbrž že měl ruce, na znamení rozčilení, pevně sevřené.¹⁾

Nedaleko sochy Demosthenovy připomíná se oltář dvanácti bohů,²⁾ založený již od Peisistrata, syna Hippiova. Zmínili jsme se již (v. výše str. 86 n.), že oltář ten byl později zvětšen, že sloužil za hlavní milník celé Attiky, jakož i že se ho užívalo jako asyly. K tomu dodáváme, že nejspíše totožný s ním jest oltář milosrdenství (Ἐλέου βωμός), jenž se připomíná výhradně za dob pozdějších;³⁾ jest to, jak se zdá, jen jiný název pro týž oltář.

Krom těchto budov, které Pausanias připomíná, ležely na náměstí ještě jiné budovy úřední, o kterých se nezmiňuje. Můžeme tak souditi o úřadovnách strategů a poletů, ač ovšem není nám známo, kde ležely.

Úřadovna strategů, strategion (στρατήγιον), sloužila strategům, jichž bylo voleno každoročně deset ze všech Atheňanů, za úřadovnu, kde konali své porady, vyšetřovali žaloby jim připadající, jednali s vyslanci cizích států a nejspíše též společně stolovali.⁴⁾

Úřadovna poletů, poleterion (πωλητήριον), byla určena pro polety, kterých bylo každoročně vylosováno deset, po jednom

¹⁾ Plut. Demosth. 31 ἔστηκε τοὺς δακτύλους συνέχων δι' ἀλλήλων. Plutarch zde uvádí anekdotu o vojáku, jenž volán jsa na soud, ukryl zlato do pevně sevřených rukou sochy Demosthenovy. Z uvedeného místa dovidáme se též, že vedle sochy Demosthenovy stál neveliký platan. Jak původně socha vypadala, znázorněno dobře u Furtwänglera-Urlichsa, Denkmäler griech. u. röm. Skulptur (Handausgabe), 2. vyd., v Mnichově 1904, str. 166.

²⁾ [Plut.] Vitae X orat. 847 A κεῖται ἡ εἰκὼν (sc. Δημοσθένους) πλησίον τοῦ περιχωρίσματος καὶ τοῦ βωμοῦ τῶν δώδεκα θεῶν.

³⁾ Paus. I., 17, 1, Luk. Timon 42, Demon. 57, bis accus. 21 a j. — Že oba oltáře jsou totožné, soudil již Wilamowitz, Aus Kydathen, v Berlíně 1880, str. 202; s ním souhlasí nyní Robert, Pausanias als Schriftsteller str. 341.

⁴⁾ Že strategien leželo na náměstí, zjistil dobře Wachsmuth, Stadt Athen II., 1, str. 356 z Aischina II., 85 n. Zde brání se Aischines proti obvinění, že prý odehnal vyslance Kersobleptova od obětí, když vyslanci Filippovi brali v přísahu spojence athenské v strategiu (ἐν τῷ στρατηγίῳ). Práví, že kdyby se byl toho odvážil, naplnil by Demosthenes agoru (τὴν ἀγοράν) křikem a hlukem. O poradách v strategiu svědčí Plut. Nik. 5 a 15, o žalobách Dem. XLII., 14.

z každé fyly. Jejich úkolem bylo, jak víme z Aristotelovy Ústavy athenské,¹⁾ pronajímati státní pozemky a doly, zadávati práce obecní a prodávati zabavené statky. Že k tomu účelu hodila se nejlépe místnost na náměstí, jest pochopitelné; a skutečně máme aspoň pro pronajímání důchodů obecních dosvědčeno, že se dalo na agoře.²⁾ Na agoře stál také kámen, zvaný *πρατήρ λίθος* (též *κήρυκος λίθος*), na kterém se dražby prováděly; pravdě nejpodobnější jest, že stál před poleteriem.³⁾

Náměstí athenské sloužilo též bohoslužbě. Již výše (str. 247) zmínili jsme se o chrámě Matky bohů, *Metroon* zvaném, poněvadž v něm byl uložen archiv státní.

Ještě dříve než *Metroon* připomíná Pausanias na náměstí chrám *Apollona Patroa* (*Ἀπόλλων Πατρώος*), pro nějž sochu zhotovil Eufranor korintský, jenž byl činný jako sochař i jako malíř. Před chrámem stály dvě sochy Apollonovy, jedna od Leochara, druhá, představující Apollona jako odvrátitele zla (*Ἀλεξίκακος*), od Kalamida.⁴⁾ Pausanias poznamenává, že se říká (*λέγουσι*), že tohoto příjmení dostalo se bohu za to, že odvrátil mor na začátku války peloponneské; tím má býti řečeno, že socha byla postavena po skončení onoho moru, t. j. po r. 429. Avšak v té věci jest nějaký omyl; nezdá se totiž, že by Kalamis, jehož činnost spadá do dob po válkách perských, byl tak dlouho živ. Proto buď socha nepocházela od Kalamida anebo — což jest pravdě podobnější — byla věnována již dříve, na př. po válkách perských.⁵⁾ Před chrámem stál oltář, jež dal ke konci IV. stol. př. Kr. jakýsi Neoptolemos podle věštby delfské svým nákladem pozlatiti.⁶⁾

Ještě jiný chrám na agoře uvádí Pausanias, ale mnohem dále, totiž *chrám Areův*.⁷⁾ Poněvadž se tento chrám jinde v literárních zprávách nepřipomíná, jest zvlášť nesnadno stanoviti něco určitějšího o jeho poloze.⁸⁾ Socha Arcova v něm pocházela

¹⁾ Arist. *Ἀθ. πολ.* 47, 2.

²⁾ Plut. *Alkib.* 5.

³⁾ Plut. *Solon* 8; Poll. III., 78, 126.

⁴⁾ Paus. I., 3, 4.

⁵⁾ Tak soudí *Wachsmuth*, *Stadt Athen* I., str. 550.

⁶⁾ [Plut.] *Vitae X orat.* 843 B.

⁷⁾ Paus. I., 8, 4.

⁸⁾ Za pravdě nepodobný pokládám nejnovější pokus *Robertův*, Pausanias als Schriftsteller, str. 312 n. (srv. jeho plán agory na str. 330) klásti tento chrám na vlastní rovinu agory, asi jako je chrám Jovův v Pom-

od Alkamena; mimo to byly tam dvě sochy Afrodity od neznámých umělců, Athena od parského sochaře Lokra, jehož věk neznáme, a socha válečné bohyně Enyo od synů Praxitelových. Jako věnovací dary, které stály kolem chrámu, připomínají se u Pausania Herakles, Theseus, Apollon věnčící si hlavu stužkou, z lidí pak Kalades, jenž složil lyrické písně (νόμοι) na počest Atheňanů, jinak však zcela neznámý,¹⁾ a slavný básník Pindaros, jenž oslavil Atheny nadšenými verši.²⁾ O soše Pindarově dovidáme se, že básník byl zpodoben sedící, v dlouhém rouchu a s vínkem na hlavě; v ruce držel lyru a na kolenou měl rozevřenou knihu.³⁾

Nedaleko sochy Pindarovy připomíná Pausanias sochy tyrannobijců Harmodia a Aristogeitona. Dovidáme se z Arriana, že stály „tam, kde se chodí vzhůru na akropolis, asi naproti Metrou, nedaleko oltáře Heudanemů“.⁴⁾ Poněvadž Metroon leželo nejspíše na západní straně agory, stály tyto sochy někde na straně východní, a to, jak můžeme souditi z výrazu Arrianova, ne zcela přesně proti tomuto chrámu. Dále vyplývá z uvedené zprávy, že to bylo tam, kde půda počíná již stoupati směrem k akropoli. Bylo to místo rozsáhlé a nazývalo se orchestra.⁵⁾ Za doby klassické nebylo již třeba, aby tam vystupovaly sbory, poněvadž k tomu účelu bylo zbudováno divadlo, ale název zůstal, poněvadž místo mělo podobu kruhovitou. V tom však právě tkví nesnáz. Jest otázka, jak si máme představití okolí oněch soch

pečich. Tak vynikající místo chrám tento jistě neměl, jinak by jej byl Pausanias ve svém popise uvedl na prvním místě.

¹⁾ Poněvadž o Kaladovi jinak nic nevíme, měnilo se čtení Pausaniovo, čímž se ovšem stejně nic nedosáhlo. Wachsmuth, Stadt Athen II., 1, str. 405 dobře připomíná, že nejlépe jest pomýšleti na písně, zvané νόμοι.

²⁾ Z Pindarova dithyrambu pocházejí nadšené verše o Athenách (zl. 76) ὦ τὰ λιλπαρὰ καὶ ἰοστέφανοι καὶ ἀοιδίμοι, Ἑλλάδος ἔρεισμα, κλεινὰ Ἀθῆναι, δαίμονιον πτολίεθρον.

³⁾ [Aisch.] Listy 4, 3. Ovšem skladatel toho listu tvrdí, že socha stála ještě za jeho doby před stoou královskou. Vysvětliti pravdě podobně tento rozpor mezi Pausaniem a touto zprávou dosud se nepodařilo, leda bychom chtěli souditi, že socha byla později přemístěna.

⁴⁾ Arrian Anab. III., 16, 8 καὶ νῦν κεῖνται Ἀθήνησιν ἐν Κεραμεικῇ αἱ εἰκόνες ἧ ἄνιμεν ἐς πόλιν καταντικρὺ μάλιστα τοῦ Μητροφῶ οὗ μακρὰν τῶν Εὐδανέμων τοῦ βωμοῦ.

⁵⁾ Timaios Lex. Plat. s. v. ὀρχήστρα· τόπος ἐπιφανῆς εἰς πανήγυριν, ἐνθα Ἀρμοδίου καὶ Ἀριστογείτονος εἰκόνες.

a podobu agory na této straně. Vybíhalo zde náměstí ze svého čtverhranného tvaru v polokruh, ve kterém byla upravena kruhovitá orchestra, či máme si jen mysliti, že na půdě agory vlastní zřízena byla v některém (nejspíše jihovýchodním) rohu ona orchestra? Věc mohou rozhodnouti pouze výkopy.¹⁾ Staré bronzové sochy tyrannobijců, které byly dílem sochaře Antenora, odvezl Xerxes; Atheňané kladli tak velikou váhu na to, aby měli na náměstí sochy těch, které pokládali za původce své svobody, že hned po svém návratu do města uložili sochařům Kritiovi a Nesiotovi, aby zhotovili sochy nové.²⁾ Roku 477 byly tyto sochy, jež byly rovněž z bronzu a v podstatě věrně napodobovaly dílo Antenorovo, do orchestry postaveny.³⁾ Obraz o těchto sochách může nám poskytnouti známé sousoší neapolské, ovšem zbaveno jsouc pozdějších přidavků a náležitě doplněno podle jiných památek.⁴⁾ Harmodios, mladší z obou druhů, drží v pravici meč napřažený k smrtící ráně na hlavu tyrannovu; starší Aristogeiton chrání napřaženou levicí s pláštěm a pochvou svého společníka, kdežto v pravici má přichystaný meč, aby jej vrazil do prsou tyrannových. Oběma rekům byly vzdávány pocty herojské; mezi povinnosti archonta polemarcha patřilo též obětovati Harmodiovi a Aristogeitonovi.⁵⁾ Místo, kde sochy jejich stály, nesmělo býti propůjčeno čestným sochám jiným.⁶⁾

V této orchestře na náměstí rozbili své stánky knihkupci athenští, jak lze souditi ze zmínky v Platonově Apologii.⁷⁾

Co se týče oltáře Heudanemů, jež připomíná Arrian na blízku soch tyrannobijců, obětovali na něm členové

¹⁾ Pozoruhodná jest domněnka O. Koehlera (v Hermu VI., 1871, str. 95), že by terasa na severním svahu Areiopagu, kde stojí kostelík sv. Athanasia, mohla býti orchestrou.

²⁾ Lukian Filopseudes 18, Arrian Anab. III., 16, 7.

³⁾ Marmor Parium ep. 54, ř. 70. Že nové sochy byly též z bronzu, vyplývá z [Plut.] Vitae X orat. 833 B.

⁴⁾ Pěkně zobrazeno na př. u Springera-Michaelise, Handbuch der Kunstgeschichte I^o, str. 216.

⁵⁾ Aristot. 'Αθ. πολ. 58, 1.

⁶⁾ IG. II., 300, ř. 38, 410, ř. 11.

⁷⁾ Plat. Apol. 26 D. Někteří vztahují tuto zmínku na orchestru divadla Dionysova, ale není to pravdě podobno.

velebnost Poseidonova a krása vlasů Heřiných.¹⁾ Na protější stěně byl allegorický obraz: Theseus s Demokritií a Demem; tím se měl zobraziti Theseus jako zakladatel demokracie athenské. Na zadní, hlavní stěně byl historický obraz, představující bitvu jezdců athenských s jezdci thebskými a thessalskými, která se strhla r. 362 u Mantineie, krátce před známou bitvou mantinejskou. V boji vyznamenal se velice Gryllos, syn Xenofontův; zabil vůdce boiotského, ve kterém později byl neprávem shledáván Epameinondas. Z této zprávy můžeme souditi, že stoa nebyla uzavřena pouze na jedné, zadní straně, nýbrž i na obou stranách postranních. Podobným způsobem byla zřízena též στοὰ ποικίλη, jak hned uvidíme. Po stranách byla zřízena v sloupořadí sedátka; připomínají se totiž nejen tam se procházející, nýbrž i sedící.²⁾ Před stou touto (a částečně též před sousední stou královskou) stály bronzové sochy athenských vojevůdců Konona a syna jeho Timothea, jakož i kyperského krále Euagory;³⁾ možná, že též vojevůdce Chabria.⁴⁾ Zde byly postaveny též některé důležité desky s nápisy, jako zachovaná dosud deska, obsahující usnesení lidu z r. 377 o tak řečené druhé symmachii athenské.⁵⁾

Stoa pestrá (ἡ στοὰ ἡ ποικίλη) nazývala se původně podle Peisianakta, svaka Kimonova, jenž ji svým nákladem zbudovati dal, stoa Peisianaktova (ἡ Πεισιανάκτειος στοὰ), později však vešlo v obyčej nazývati ji „pestrá“ podle proslavených maleb, kterými byla ozdobena.⁶⁾ Název tento vznikl a vžil se již v V. stol., poněvadž tehdy byla to jediná stoa na náměstí, ve které byly malby. Určena byla k procházkám a schůzkám občanů, i nelze pochybovati, že byla též sedátky opatřena. Jinak však o konstrukci její není nic známo, poněvadž zprávy naše týkají se hlavně maleb. Z nich však lze souditi, že byla po třech stranách uzavřena jako stoa Dia Osvoboditele; že by však měla podobu sloupořadí s dvěma křídly do předu vybíhajícími, jak soudí Robert,⁷⁾

¹⁾ Valerius Max. VIII., 11, ext. 5; Lukian Imag. 7.

²⁾ [Plat.] Theag. 121 A, Eryx. 392 A. — Xen. Oikon. 7, 1.

³⁾ Isokrat. IX., 57, Dem. XX., 70, Paus. I., 3, 2.

⁴⁾ Cornelius Nepos, Chabrias 1, 2, Diodoros XV., 32.

⁵⁾ IG. II., 17 (= Dittenberger, Sylloge² 80).

⁶⁾ Plut. Kimon 4, Diog. Laert. VII., 5. Nápisný doklad pro název ποικίλη máme v IG. II., 778. Popis maleb podává Pausanias I., 15.

⁷⁾ Robert, Die Marathonschlacht in der Poikile (18. Hallisches Winckelmanns Programm), v Halle 1895, str. 10; srv. Pausanias als Schrift-

Nejisto jest, kde měl oltář *Zeus agoraios*, jehož kult se několikráte připomíná,¹⁾ někteří se domnívají, že jest totožný s oltářem před stouu královskou, u kterého musili přísahati nově zvolení archontové, že budou úřadovati podle zákonů.²⁾

Zcela neznámo jest, kde ležel *posvátný okres Aiakův* který Atheňané zřídili v V. stol. podle věštby delfské; Herodot dosvědčuje, že byl na náměstí.³⁾

Jako budovy, které sloužily k procházkám, připomínají se na agoře dvě sloupořadí, stoa Dia Osvoboditele a t. zv. stoa pestrá. První z nich připomíná Pausanias hned po stoi královské,⁴⁾ zdá se tedy, že ležela na straně západní; druhou jest si asi mysliti na straně protější, možná že právě proti ní, poněvadž Pausanias brzo po jejím popisu agoru opouští.⁵⁾

Stoa Dia Osvoboditele (ἡ τοῦ Διὸς τοῦ Ἐλευθερίου στοά) měla svůj název po soše Diově, která před ní stála. Poněvadž starší název téže sochy byl *Zeús Σωτήρ*, zdá se, že původní název stoe byl stoa Dia Spasitele (ἡ τοῦ Διὸς τοῦ Σωτῆρος στοά). Socha, a nespíše zároveň též stoa, byla postavena na poděkování, že pominulo nebezpečení perské.⁶⁾ O jejím zařízení není známo nic určitého, nevíme, v jakém slohu byla zbudována, ani byla-li dvojřadová či jednořadová a pod.; něco však můžeme souditi přece ze zprávy Pausaniovy o malbách, kterými byla asi v polovici IV. stol. vyzdobena.⁷⁾ Malby pocházely od malíře Eufranora, jenž, jak jsme viděli svrchu (str. 253), byl činný též jako sochař. Na jedné straně bylo vyobrazeno dvanáct bohů; zvláště se chválila

1) Aisch. Eum. 973, Aristof. Jezdci 410 a schol., Bekker. Anecd. I., 338, 32 Ἀγοραῖος Ζεὺς· βωμὸς Ἀθῆνησιν, ὃς ἐκαλεῖτο Ἀγοραίου Διός. Podobně i Hesych. s. v. Ἀγοραῖος.

2) Tak soudí Bergk v Rh. Mus. XIII., 1858, str. 453 n.

3) Her. V., 89 τῷ μὲν Αἰακῷ τέμενος ἀπέδεξαν τοῦτο τὸ νῦν ἐπὶ τῆς ἀγορῆς ἱδρύται.

4) Srv. Harpokr. s. v. βασιλείος στοά· δύο εἰσὶ στοαὶ παρ' ἀλλήλας, ἡ τε τοῦ Ἐλευθερίου Διὸς καὶ ἡ βασιλείος.

5) Srv. Harpokr. s. v. Ἑρμαῖ· Μενεκλῆς ἡ Καλλικράτης ἐν τῷ περὶ Ἀθηνῶν γράφει ταυτί· ἀπὸ γὰρ τῆς ποικίλης καὶ τῆς τοῦ βασιλέως στοᾶς εἰσὶν οἱ Ἑρμαῖ καλούμενοι. Zde se jedná o stoách proti sobě ležících.

6) Svědčí o tom Didymos u Harpokrationa s. v. Ἐλευθέριος Ζεὺς. Starší název u Isokr. IX., 57.

7) Paus. I., 3, 3—4; srv. též IX., 15, 5.

rodu Heudanemů (nebo Eudanemů) heroovi svého rodu Heudanemovi, jemuž se přičítala moc tišiti rozbouřené větry.¹⁾

Zcela maličká svatyně, která ležela v některém koutě agory, byla svatyně Persefony (Περσεφόνη). Poněvadž se v literatuře pouze jednou připomíná, nevíme o ní nic bližšího.²⁾

Za to víme, že uprostřed agory leželo Leokorion (Λεωκόριον). Jeho poloha jest dosvědčena atthidografem Fanodemem, na nějž jdou zprávy ostatní.³⁾ Badatelé novější pokládají Leokorion za svatyni staroattické bohyně Λεωκόρος (= lid živící), staří Atheňané viděli v něm heroon dcer athenského krále Lea (Λεώς) a vypravovali o tom tuto pověst. Když kdysi vypukl v Attice hlad, byla dána věštba, že pouze obětí lidskou může býti odvrácen. Tu dcery královny Fasishea, Theope a Eubule samy se vydaly na oběť za své krajany, načež hlad pominul.⁴⁾ Strabon jmenuje Leokorion mezi charakteristickými památkami athen-skými;⁵⁾ tím více divno, že Pausanias nezmiňuje se o něm ani slovem. Že leželo uprostřed agory, potvrzuje se také tím, že se připomíná ulice, která odtud vedla nahoru do čtvrti městské Melity.⁶⁾ Jinak však se o Leokoriu nic bližšího nedovídáme; ani oltář se tu nepřipomíná. Sotva tedy lze se domnívat, že by zabíralo velkou část agory.

¹⁾ Srv. výklad H. Usenera, Götternamen, v Bonnu 1896, str. 259 a Aug. Mommsena, Feste der Stadt Athen, v Lipsku 1898, str. 208, p. 6.

²⁾ U Demosth. LIV., 7 a proto též v slovnících Hesychiově s. v. a v Bekkerových Anecd. I., 314, 22.

³⁾ Fanodemos zl. 6 (u Harpokrationa s. v. Λεωκόριον) τὸ δὲ Λεωκόριον εἶναι φησι Φανόδημος ἐν θ' Ἀτθίδος ἐν μέσῳ τῷ Κεραμεικῷ. Zde znamená Κεραμεικός totéž co ἀγορά právě tak jako u Pausania (v. výše str. 82); tak se nejspíše obecně mluvilo. Ostatně jest těžko si představit, co by si čtenáři Fanodemovi mohli mysliti jiného, neboť třebaž agora nebyla přesným geometrickým středem Kerameiku, přece byla za něj pokládána.

⁴⁾ Pověst ta vypravuje se u Demosth. I.X., 29, schol. k Demosth. LIV., 7, u Ailiana Var. hist. XII., 28. — Výklad v textu uvedený pochází od Wachsmutha, Stadt Athen II., 1, str. 417.

⁵⁾ Strabon IX., 396 (citát z Hegesia, rhetora a dějepisce z III. stol. př. Kr.).

⁶⁾ Demosth. LIV., 7 n.

nezdá se mi pravdě podobno. Rovněž se zdá, že byla delší než stoa právě připomenutá. Jako umělci, kteří stou vymalovali, uvádějí se slavný malíř Polygnotos z Thasu, jenž vymaloval též stou knidskou v Delfech, a malíři athenští Mikon a Panainos. Obrazy třeba si představit jako fresky, nikoliv jako malby na dřevěných deskách, jak se dříve soudilo.¹⁾

Na levé stěně byla zobrazena bitva Atheňanů se Sparťany u argejského města Oinoe, a sice znázorněn počátek bitvy. Poněvadž tato bitva se v literatuře nikde nepřipomíná, byl spor o to, kdy byla svedena. Pravdě nejpodobnější zdá se mínění Robertovo, že jest ji klásti do doby mezi r. 462—458 a že tedy obrazy povstaly po této době.²⁾ Hlavní, zadní stěna byla rozdělena ve dvě polovice; první vymaloval Mikon, druhou Polygnotos.³⁾ Mikon zobrazil, jak Atheňané za vůdcovství Theseova bojují s Amazonkami, Polygnotos vymaloval dobytí Ilia. Zvolil si scénu, jak jsou Řekové shromážděni, aby vynesli soud nad Aiantem lokerským za to, že násilně odvěkl Kassandru od sochy Palladiny; říkalo se, že umělec v jedné ze zajatých Trojanek, Laodice, zobrazil Kimonovu sestru Elpiniku.⁴⁾ Obraz na třetí stěně představoval bitvu marathonskou v celém jejím průběhu: nejprve jsou obě strany silami sobě rovny, potom Peršané utíkají a sami se do bařiny strkají, konečně barbari ženou se na své lodi, aby se zachránili, ale jsou pobíjeni od Řeků. Z athenských bojovníků zvlášť byli vyznačeni Kallimachos, jenž byl tehdejší archontem polemarchem, vojevůdce Miltiades, jenž zobrazen, jak s napřaženou pravicí vybízí vojáky k bitvě proti barbarům, a bratr Aischylův Kynegeiras, jenž se

steller, str. 330. Nesouhlasím s touto domněnkou proto, že by se plocha sloupořadí tím jen zmenšovala a tvar náměstí činil zbytečně nepravidelným. Výhodné by bylo ovšem volné místo mezi oběma křídly k postavení soch, nápisů a pod., ale právě zde Pausanias připomíná pouze sochu Solonovu.

¹⁾ Připomíná sice biskup Synesios v listě 54 a 135, že římský prokonsul *τάς σαρίδας ἀφείλετο*, avšak nezdá se, že by byl dobře zpraven, dřevěné desky v otevřeném sloupořadí, na něž mělo vliv horko i vlhko, sotva by mohly přetrvati devět století.

²⁾ Robert v Hermu XXV., 1890, str. 412 nn. a ve výše uvedeném spise, str. 4 nn. — Jiní kladou bitvu u Oinoe teprve do války korintské (od r. 394—387) a jsou pak nuceni uznati, že obraz tento byl malován teprve ve IV. stol., a to ovšem od někoho jiného než jmenovaných umělců.

³⁾ Schol. k Aristof. Lysistr. 678, Arrian Anab. VII., 13, 5. — Plut. Kimon 4.

⁴⁾ Plut. Kimon 4.

vyznamenal v boji u lodí, z barbarů pak Datis a Artafernes.¹⁾ Než umělci přiklali také bohům a heroům zásluhu na šťastném výsledku bitvy; byli tu vyobrazeni: lokální heros Marathon, Theseus, jak vystupuje ze země, Athena, Herakles a heros Echetlos. Zdá se, že se pouze dívali na boj, již svou přítomností Řekům odvahy dodávající; jenom o lokálním heroovi Echetlovi můžeme souditi podle toho, co Pausanias na jiném místě o něm vypravuje, že byl vyobrazen, jak boje u lodí skutečně se účastní, pobíjeje svým pluhem barbarů.²⁾

V průčelí sloupůradí byly zavěšeny štíty, ukořistěné r. 423 v bitvě se Skionskými (na Chalkidice) a r. 425 na Sparťanech, sevřených na ostrůvku Sfakterii; před stooou samou stála bronzová socha zákonodárce athenského Solona.³⁾

Vedle sloupůradí právě uvedených připomíná se ještě *stoa hermouvek* (στοὰ τῶν Ἑρμῶν), nazvaná tak podle hermovek, které před ní (podle některých zpráv též v ní) stály.⁴⁾ Hermovky byly čtverhranné pilíře s hlavou Herma nahoře; máme dosvědčeno, že určité místo na agoře nazývalo se *hermouky* (οἱ Ἑρμαῖ), i máme zajisté právo uvéstí je ve spojení s tímto sloupůradím. Dovídáme se totiž, že hermovky šly v řadě jednak od stoe královské, jednak od stoe pestré.⁵⁾ Tato zpráva jest snadno pochopitelná, uznáme-li, že stoa hermovek ležela mezi oběma stoami, takže na př. ležela-li stoa královská na západě, pestrá proti ní na východě, zaujímalá stoa hermovek severní stranu náměstí. Před ní byly postaveny hermovky. Řada jejich byla uprostřed přerušena, nejspíše proto, aby se tu ponechal pohodlný vchod do

¹⁾ O Miltiadovi svědčí kromě Pausania Aisch. III., 186 se schol. Cornelius Nepos Milt. 6, Aristeid. 46, p. 232 se schol., o ostatních Plinius' N. h. XXXV., 57.

²⁾ Paus. I., 32, 5. V připomenuté monografii Robertově podána jest rekonstrukce této malby od H. Schencka.

³⁾ Paus. I., 15, 4—16, 1.

⁴⁾ Aisch. III., 183, Demosth. XX., 112 se schol., Harpokrat. s. v. Ἑρμαῖ (dovolává se Antifonta).

⁵⁾ Harpokr. s. v. Ἑρμαῖ. Μενεκλῆς ἡ Καλλικράτης ἐν τῷ περὶ Ἀθηνῶν γράφει τοῦτ'· «ἀπὸ γὰρ τῆς ποικίλης καὶ τῆς τοῦ βασιλέως στοᾶς εἰσὶν οἱ Ἑρμαῖ καλούμενοι.» διὰ γὰρ τὸ πολλοὺς κεῖσθαι καὶ ὑπὸ ἰδιωτῶν καὶ ἀρχόντων ταύτην τὴν προσηγορίαν εἰληφέναι συμβέβηκεν.

sloupořadí.¹⁾ Z téže zprávy se dovídáme, že byly věnovány od soukromníků i od úředníků. Že hermovky stály nejspíše na severní straně náměstí, pro to můžeme uvést ještě jiný důvod. Xenofon ve svém Hippiarchiku praví, že slavnostní průvody jezdců budou bohům nejmilejší, budou-li se konati tak, že jezdci počnouce od hermovek objedou agoru kol dokola, vzdávajíce poctu bohům před každou svatyní; až pak se zase vrátí k hermovkám, pak že mají se seřaditi podle fyl a tryskem uháněti až k Eleusiniu.²⁾ Poněvadž slavnostní průvody přicházely na agoru od severu, od brány Dipylské, přijeli jezdci tehdy nejdříve k hermovkám, jestliže stály na straně severní. — Co se týče stoe hermovek, nevíme o jejím účelu nic určitěho. Z toho však, že se nikdy nepřipomíná, že by sloužila k procházkám, zejména pak že před ní stály hermovky, můžeme se domnívati, že sloužila asi účelům obchodním. Tím si nejsnáze vysvětlíme, proč se Pausanias o ní vůbec nezmiňuje. Připustíme-li tuto domněnku, pak můžeme si stou tuto představit jako tržnici s krámky v pozadí.³⁾ Uvážíme-li pak, že Aristofanes v Ekklesiazusách (z r. 389) připomíná na náměstí *stou obilní* (στοά ἀλφιτόπωλις), ve které byla na prodej též mouka, jest snad přípustna domněnka, že stoa hermovek jest s ní totožná.⁴⁾

S výkladem o hermovkách a stoi hermovek možno nejlépe spojití zmínku o starobylé bronzové soše *Herma agoraia* (Ἑρμῆς ἀγοραῖος), ochrance trhu. Tato socha ležela, jak jsme viděli již výše (str. 86), uprostřed agory, ovšem ne v samém středu jejím; neboť tam třeba klásti Leokorion (v. str. 256). Jest možno, že tato

¹⁾ Tak musíme souditi z toho, že se nepraví, že šly hermovky od stoe královské až k stoi pestré, nýbrž že šly od stoe královské i od stoe pestré.

²⁾ Xenof. Hipp. 3, 2.

³⁾ Po uvedeném výkladu nemusím připomínati, že nemohu souhlasiti s míněním *Robertovým*, Pausanias als Schriftsteller, str. 327 n., jenž pokládá stou hermovek za totožnou se sloupořadím *Dia Osvoboditele*.

⁴⁾ Z Aristof. Ekkl. 684, kde praví Praxagora, že jedni z občanů mají jíti na hody do stoe královské, druhí i stoe vedle ní ležící (t. j. stoe *Dia Osvoboditele*), třetí ἐς τὴν στοάν χωρεῖν τὴν ἀλφιτόπωλιν, jest patrné, že se může jednati jen o stou na náměstí. Jinak máme o obilní stoi zprávy jen pozdní, u Hesychia s. v. ἀλφίτων στοά, u Eustathia ve výkladu k Iliadě Λ 630 a v Bekkerových Anecd. I., 385, 32. Na obou posledně uvedených místech jest též zpráva zcela jistě mylná, že prý tam byl obraz Heleny od Zeuxida.

socha přechkala vpád perský,¹⁾ ač je ovšem též možno, že byla po odchodu Peršanů v původním slohu obnovena. Pausanias ji připomíná na cestě, když se jde k stoi pestré.²⁾ Pro svůj starožitný sloh — připomíná se zvláště starodávný účes — byla v druhém stol. po Kr., kdy byly archaické sochy v módě, předmětem obdivu u sochařů, kteří si často pořizovali její odlitky.³⁾ Ve čtvrtém stol. př. Kr. dal Kallistratos před sochou postavit oltář, nejspíše nový a umělecký místo starého prostého.⁴⁾

Přehlédše hlavní budovy a chrámy, které máme dosvědčeny na agoře, pokusme se o celkový obraz náměstí athenského. Topograficky lze říci pouze tolik, že za sebou šly, když se přišlo na náměstí od severu, tyto stavby: stoa královská, stoa Dia Osvoboditele, chrám Apollona Patroa, Metroon, radnice, tholos a chrám Areův; mimo to, že proti stoi královské ležela stoa pestrá, že prostor mezi oběma zaujímal stoa hermovek a že uprostřed stálo Leokorion a o něco dále socha Herma agoraia. Jak se tyto stavby mají rozdělit na jednotlivé strany agory, o tom nás svým časem poučí výkopy; co se týče chrámů, očekávali bychom je nejspíše na straně západní, aby mohly býti obráceny k východu. Celkem možno si agoru athenskou představit jako nepravidelný čtyřúhelník, jenž směřoval od severu k jihu; náměstí bylo asi v stejné rovině. Agora vlastní byla dlážděna drobnými kameny,⁵⁾ po stranách byl chodník. Veřejné budovy i chrámy zvedaly se několika stupni nad něj; sochy a nápisné desky, které se před nimi připomínají, chůzi proto nijak nevadily. Po kraji chodníku byly vysázeny od Kimona platany.⁶⁾ Sem ústily ulice nejen ze všech čtyř rohů, nýbrž též aspoň s jedné strany podélné.

Po tomto přehledě možno již pojednat o agoře jako o tržišti.

Agora athenská byla asi tak veliká jako forum Romanum v Římě za republiky. Tento rozsáhlý prostor nezůstal nevyužitkován: ve dnech, kdy se nekonal slavnosti, sloužil za tržiště. Plocha náměstí byla rozdělena v oddíly čili kruhy (κύκλοι), ve

¹⁾ Tak soudí aspoň R o b e r t, Die Marathonschlacht in der Poikile, str. 12, pozn. 12.

²⁾ Paus. I., 15, 1.

³⁾ Lukian, Jup. trag. 33.

⁴⁾ [Plut.] Vitae X orat. 844 B.

⁵⁾ [Plat.] Eryx. 400 D.

⁶⁾ Plut. Kimon 13, Praec. ger. reip. 818 D. Druhé místo zní: Κίμων ἐκόσμησε τὴν ἀγορὰν πλατάνων φυτείας καὶ περιπάτοις.

kterých se prodávaly určité předměty jako drůbež, ryby, zelenina ovoce, květiny, sýr a pod. Jak jsme připomněli již výše (str. 87), nazýval se každý kruh jménem předmětu, který se tam prodával; i říkalo se na př. „jít do čerstvého sýra“ (ἐλθεῖν εἰς τὸν χλωρὸν τυρόν) ve smyslu jít do oddělení, kde se čerstvý sýr prodává; podobný smysl má „procházeti se mezi rybami“ (ποιεῖσθαι τοὺς περιπάτους ἐν τοῖς ἰχθύσιν), naše „na zeleném trhu“ jest ἐν τοῖς λαχάνοις a pod.¹⁾ Prodavači měli na tržišti podle povahy svého zboží buď stoly nebo dřevěné stánky a vytrvávali na svém místě často až do večera. Že tu nescházely ani stolky penězoměnců, rozumí se při různosti peněz v jednotlivých obcích řeckých samo sebou. Veškeren obchod v Athenách nesoustředil se arci jen na náměstí, nýbrž bylo zajisté možno kupovati zboží i jinde v městě. Možná však, že se obchodní čtvrt rozkládala v sousedství agory. Podle analogie nynějších Athen možno předpokládati, že i za starověku byly celé ulice, ve kterých se prodávalo totéž zboží, avšak není správné pokládati tuto obchodní čtvrt města ještě za náměstí.²⁾ Pro takový výklad nemáme opory ve zprávách starověkých.³⁾

Že se veškeren život obchodní nesoustředil na agoře, toho zřejmý doklad máme v tom, že se připomínají dvě zvláštní tržiště, a to trh na kovové zboží (χαλκᾶ) a pak vetešnický trh (Κερκώπων ἀγορά). První z nich ležel poblíže Hefaisteia, t. j. blízko t. zv. Theseia.⁴⁾ Bylo zcela přirozeno, že železný trh byl zřízen na blízku chrámu toho boha, pod jehož ochranou všechen tento průmysl stál.

Co pak se týče trhu vetešnického jest jeho název Κερκώπων ἀγορά lidový, humoristický. Souvisí totiž se zlodějskými Kerkopy, které Herakles potrestal; má se jím naznačiti, že se tam prodávalo

¹⁾ Lysias XXIII., 6; Athen. VIII., 342 C (zlomek historika Hermippa o Hypereidovi); Aristof. Lys. 557.

²⁾ Tak činí Judeich ve své Topografii, str. 319 nn.

³⁾ Pěkný obraz života na agoře athenské i v čtvrti obchodní podává Wachsmuth, Die Stadt Athen II., I, str. 443 nn.; zde jsou zároveň sebrány hojné doklady ze spisovatelů starověkých.

⁴⁾ Bekker Anecd. I., 316, 23 χαλκᾶ ὄνομα τόπου ὅπου ὁ χαλκός πιπράσκειται δὲ ὅπου τὸ Ἡφαιστεῖον. Že t. zv. Theseion je vlastně chrám Hefaistův, o tom v. níže str. 265.

těž zboží kradené.¹⁾ Zprávy o tomto trhu pocházejí sice z doby pozdní, ale jest možno, že existoval již za doby klassické. Zajímavost jest, že ležel blízko soudní budovy, heliaie.²⁾

Takovýchto vedlejších trhů, určených k prodeji určitých předmětů, bylo zajisté v Athenách ještě více; není tedy třeba, abychom všechny zprávy, týkající se tržišť, které se také nazývaly ἀγορά, vztahovali na hlavní agoru athenskou. Ostatně zřízení zvláštní stoe obilní na náměstí, které pochází nejpozději ze začátku IV. stol. př. Kr. (v. výše str. 261), svědčí, že byla snaha u Atheňanu uvolnit náměstí. Ostatně i tehdaž, když byl na náměstí čilý život obchodní, poskytovaly chodníky i stoe k procházkám určené dosti volného prostoru občanům, kteří si chtěli navzájem porozprávěti o nejnovějších událostech politických.

Kapitola šestnáctá.

Chrám Hefaistův (t. zv. Theseion).

Na malém návrší severně od Areiopagu (κολωνός ἀγοραῖος) zvedá se chrám, nejlépe zachovaný ze všech chrámů řeckých, známý všeobecně jako Theseion. Své zachování děkuje tomu, že byl záhy proměněn v kostel sv. Řehoře. Ovšem staly se s ním při tom podobné změny jako s jinými chrámy, na př. s Parthenonem. Vchod byl přeložen z východní strany na západ; při tom prolomeny v opisthodomu dveře a učiněn z něho narthex. Pronaos opatřen byl apsidou a proměněn v svatostánek (ikonostas); při tom byly oba sloupy pronau odstraněny. Mimo to opatřen chrám novým, klenutým stropem, ježž má až podnes. Že nebyl za vlády turecké proměněn v mešitu, toho příčinou bylo, že neležel v městě, nýbrž za městem; město se tehdaž velice sevrklo, chrám byl již za hradbami (za t. zv. Valerianskou zdí). I křesťanská bohoslužba se tam jen zřídka kdy konala; to vedlo k tomu, že konečně hlavní dveře (na straně západní) byly zazděny a v jižní stěně podélní

¹⁾ Na metopě jednoho z chrámů selinuntských zobrazeno jest, jak Herakles odnáší si na tyči dva Kerkopy. Svázal jim ruce i nohy a zavěsil si je na tyč hlavou dolů. (Vyobrazeno často, na př. u Collignona, Gesch. d. griech. Plastik I., str. 258.)

²⁾ Eustathius ve výkladu k Homerově Odyssei β 7, z 552. Že název je z doby starší, svědčí Diog. L. IX., 114.

proražena dvířka menší.¹⁾ Název Theseion vyskytuje se poprvé v tak řečeném Anonymu pařížském (v. výše str. 8) z konce XV. st.;²⁾ toto jméno bylo mu dáno jistě proto, že na lépe zachovaných metopách byly zobrazeny činy Theseovy. A přece jest tento název zcela nesprávný, poněvadž chrám Theseův, jak máme bezpečně dosvědčeno zprávami starověkými, ležel jinde, ne na západ, nýbrž na východ od agory (v. níže str. 270). Že se dosud názvu toho užívá i ve spisech vědeckých, toho příčinou jest, že se archaeologové nemohou shodnouti o tom, komu chrám byl zasvěcen. Brzy Apollon Patroos, brzy Ares, brzy Afrodite Urania, brzy Hefaistos, brzy Herakles év Μελίτη, brzy Iakchos, brzy Theseus byli prohlašováni za jeho majitele.³⁾ Nyní zdá se, že tento spor bude brzy ukončen. Od té doby totiž, co nejnovějšími výkopy zjištěno, že agora athenská ležela na východ pod tímto chrámem (v. výše str. 246), nemůže býti pochybnosti, že jest to chrám Hefaistův, o kterém praví Pausanias, že leží nad agorou a stooú královskou.⁴⁾ Tomuto určení chrám tento plně vyhovuje i můžeme jej tedy plným právem pokládati za chrám Hefaistův.

Hefaisteion jest pěkný příklad jednoduchého chrámu s obsloupením, provedeného ve vyspělém slohu dorském (v. obr. 79). Obsloupení má po šesti sloupech na stranách kratších a po třinácti na stranách delších, při čemž ovšem rohové sloupy počítáme dvakrát; sloupy jsou 5·88 *m* vysoké. Chrám jest orientován na východ a skládá se z pronau, vlastní cely (rozměry 6·22 × 12·10 *m*)

¹⁾ Srv. plán v Baumeisterových Denkmäler III., tab. LXXII.

²⁾ Anonymus pařížský (podle textu Foersterova v *AM.* VIII., 1883, str. 31) εἰς τὸν ἅγιον Γεώργιον τὸν ἀκάματι ἦτον τὸ Κεραμικὸν καὶ ὁ ναὸς τοῦ Θησέως.

³⁾ Příslušná literatura jest sebrána v díle Brunona Sauera, Das sog. Theseion und sein plastischer Schmuck, v Berlíně 1899, str. 10 n. Z novější literatury možno uvést, že Collignon, v *Gesch. d. griech. Plastik* II., str. 82 prohlašuje se pro Heraklea, Robert, Pausanias als Schriftsteller, str. 338 pro Afroditu Uranii. — První, jenž poznal, že t. zv. Theseion jest vlastně chrám Hefaistův, byl Řek Surlmelis, Ἀττικά, 2. vyd., v Athenách 1863, str. 165 nn.

⁴⁾ Paus. I., 14, 6 ὅπερ δὲ τὸν Κεραμικὸν (= τὴν ἀγορὰν) καὶ στοὰν τὴν καλουμένην βασιλείου ναὸς ἔστιν Ἡφαίστου. S tím v úplném souhlase jsou ostatní zprávy o Hefaisteiu. U Andokida I., 40 užívá se výrazu ἀναγαγεῖν o tom, kdo šel k Hefaisteiu; patrně leželo na výšině. Že touto výšinou jest Κολωνὸς ἀγοραῖος, svědčí Harpokrat. s. v. Κολωνέτας.

a opisthodomu. Pronaos i opisthodomos mají v průčelí po dvou dorských sloupech mezi antami (rohovými pilíři); pronaos jest o něco větší než opisthodomos.

Chrám celý byl zbudován z mramoru pentelského, pouze pro skulptury byl vzat mramor parský. Základy jsou z poru, z něhož jest také nejnižší ze tří stupňů, na kterých se chrám zvedá; ten ovšem neměl býti viditelný. Sloupy 5·88 *m* vysoké mají 20 žlábků, ale jsou štíhlejší než sloupy Parthenonu; entasis je u nich sotva znatelná. Mají malý, sotva patrný sklon k stěnám chrámu jako sloupy Parthenonu. Na stylobatu možno pozorovati rovněž

Obr. 79. Hefasteion (t. zv. „Theseion“) od jv.
(Podle fotografie.)

kurvaturu, a to na stranách podélných při délce 31·75 *m* stoupá stylobat znenáhla směrem ke středu až o 3 *cm*, na stranách kratších při délce 13·71 *m* o ne zcela 1·5 *cm*. Strop nad obsloupením jest částečně zachován a můžeme pozorovati dobře jeho konstrukci. Byl rovný, kasettový; přes silné mramorové trámy byly položeny tenké mramorové desky s čtverhrannými otvory. Do těchto otvorů zasadily se zvlášť pracované kassetty, které jeví dosud stopy někdejšího omalování.¹⁾

¹⁾ Srv. velmi názorné obrázky u Durma, Die Baukunst der Griechen, 3. vyd., str. 183—185. Že by tyto kassetty měly co činiti s osvětlováním chrámu, jak soudí William Nickerson Bates v Am. Journ. arch. S. S. V, 1901. str. 37 nn., nezdá se mi pravděpodobné.

Štíty chrámu jsou zachovány na obou stranách, ale její prázdností; sochy, kterými byly ozdobeny, zmizely, zachovavše pouze skrovné stopy svého někdejšího stanoviště. Tyto stopy bedlivě prozkoumal Bruno Sauer a pokusil se na jejich základě pronést domněnku, jaké sochy tu kdysi stály a co představovaly. Podle něho zobrazoval východní štít narození Erichthoniovo; Athena ve společnosti Kekropa a jeho dcer přijímala od Země v opatrování malého syna Hefaistova. Předmět západního štítu byl podle Sauera pobyt Hefaistův u Thetidy a Eurynomy v říši Okeanově.¹⁾ Sauer osvědčil při tomto zkoumání mnoho důmyslu, ale ovšem o jistotě mluvit nelze.

Metopy Hefaisteia nebyly všechny okrášleny reliefs; neboť jen při velikých chrámech, jako jest Parthenon, se tak dalo. Zde byly plasticky ozdobeny pouze metopy strany východní, počtem 10, a přiléhající k nim metopy na straně severní a jižní, po čtyřech na každé straně. Ostatních 50 metop zůstalo beze vší ozdoby. Skulptury na straně východní představovaly devět činů Herakleových: zápas se lvem nemejským, s lernejskou hydrou, s kerynejskou laní, erymantským kancem, zkrocení koní Diomeda thráckého, vynesení Kerbera z podsvětí, boj s královnou Amazonek, zápas s Geryonem (na dvou metopách) a přinesení zlatých jablek ze zahrady Hesperidek. Na metopách postranních bylo osm činů attického Heraklea, Thesea, a to na jižní straně: zápas Theseův s Prokrustem, se Siniem, s býkem marathonským a s Minotaurem, na severní straně: zápas Theseův s Perifetem, Kerkyonem, Skironem a se sviní krommyonskou. Metopy východní jsou těžce poškozeny, naproti tomu jsou metopy, týkající se činů Theseových, dosti dobře zachovány.

Hefaisteion má ještě jinou plastickou ozdobu: souvislý ionský vlys, provedený ve vysokém reliefu. Vlys (70 cm vysoký) jest umístěn podobným způsobem jako vlys Parthenonu (v. výše str. 155), ale neobíhá kolem celého chrámu, nýbrž jest umístěn pouze nad pronaem a nad opisthodomem. Při tom jest opětně strana východní jakožto hlavní vyznačena tím, že vlys její přesahá částečně na stranu jižní i severní. Ve vlysu východním (nad pronaem) jest zpodoběn boj nějakého reka a jeho družiny s nepřáteli, kteří balvány na ně útočí; rek sám zápasí se třemi protivníky najednou, někteří nepřátelé leží již na zemi mrtvi. Na tento zápas dívají se

¹⁾ Srv. plány a obrazy v díle jeho výše uvedeném.

s obou stran bohové, kteří sedí na skále, a to Athena, Hera a Zeus s levé, Poseidon, Demeter a Dionysos (nebo Apollon) s pravé strany. Bohové jsou umístěni právě nad antami, tak že tím jest celý vlys nad pronaem vyplněn. Ale k tomu přistupují ještě dodatky na podélních stranách. Na levé (jižní) straně jest scéna, jak vítězové poutají nepřítele, na pravé (severní), jak odvádějí zajatého nepřítele a zřizují tropaion. Koho představuje tato scéna, jest nejisto. K. Ottfried Müller pomýšlel na Thesea, zápasícího s obry Pallantovici, Sauer vykládá si ji jako boj Erichthonia s Pelasgy o vládu v Attice a ještě jiné výklady byly proneseny.¹⁾ Vlys západní představuje zápas Lapithů s Kentaury. Je to podobná látka jako v jižních metopách Parthenonu (v. str. 167), jenže zde úplně chybí unášení žen. Za to jsou zde některé scény nové, a to zejména scéna právě uprostřed, jak dva Kentaurové zavalují velikým balvanem neporanitelného Kainea, jenž již částečně vězí v zemi.

Nemalou obtíž působí datování chrámu. Zde máme vlastně jedinou pomůcku v sochách a tu jest zase rozpor mezi nimi: metopy jeví ráz starobylejší, kdežto vlys má ráz pokročilejší. Ale tomu se nesmíme diviti, poněvadž zde mohlo býti činně více umělců. Mínění starší, že by chrám pocházel z doby Kimonovy, se nyní právem opouští; Hefaisteion pokládá se za stavbu doby Perikleovy a jest jen spor o to, bylo-li zbudováno dříve než Parthenon či později. Srovnání soch obou chrámů mnoho nám tu nepomáhá;²⁾ otázku rozhodne spíše jiná věc, totiž sochy, které stály v chrámě; neboť o nich máme zprávy nápisné.

Podle Pausania stála v Hefaisteiu vedle Hefaista Athena; Pausanias o ní podotýká jako něco zvláštního, že měla modré oči.³⁾ Byla tedy v tomto chrámě ctěna též Ἀθηνᾶ Ἥφαιστεια⁴⁾; obecný název chrámu byl ovšem Ἥφαιστεῖον. A tu jsou velice důležité dva nápisy, pocházející z téže doby. V jednom z nich podávají se účty kommisce pro zřízení a postavení dvou bronzových soch na spo-

¹⁾ K. O. Müller, *Kunstarchaeologische Werke* IV., str. 1 nn., Sauer, na uv. m. str. 118 nn.

²⁾ Nejvíce by mne přesvědčovalo, že jedna scéna z boje Lapithů a Kentaurů (Collignon, *Gesch. d. gr. Plastik* II. str. 90) zdá se napodobením IV. jižní metopy Parthenonu.

³⁾ Paus. I., 14, 6 τὸ δὲ ἄγαλμα ὅρων τῆς Ἀθηνᾶς γλαυκοῦς ἔχον τοὺς ὀφθαλμούς. Socha měla nejspíše oči zvlášť vložené.

⁴⁾ Tak se nazývá Athena na nápisu IG. II., 114, ř. 20 (= Dittenberger, *Sylloge* č. 495); totéž potvrzuje i Hesychios s. v. Ἥφαιστεια.

lečné basi; z některých položek jest patrno, že se jedná o sochy Hefaista a Atheny. Účty jdou od r. 421/0 až do r. 417/6 př. Kr.¹⁾ Nápis druhý z r. 421/0 př. Kr. obsahuje ustanovení, že se zřizuje slavnost na počest Hefaista a Atheny.²⁾ Jest na snadě domnívati se, že se jedná o sochy pro chrám Hefaistův. Sochy byly tedy postaveny do chrámu teprve r. 417/6, t. j. po míru Nikiově; tehdáž teprve mohl chrám býti zasvěcen.

Z toho plyne po datování chrámu přirozený závěr: Hefaisteion bylo postaveno teprve po Parthenonu, počátek války peloponneské přerušil stavbu, tak že chrám teprve v době míru mohl býti odevzdán svému účelu. Kdyby byl postaven před Parthenonem, byly by zajisté i sochy pro něj opatřeny včas. S tím v úplné shodě jest, že původcem soch byl žák Feidiův Alkamenes. Zvlášť se chválila socha Hefaistova; ačkoliv bůh stál pevně na obou nohách, které byly šatem zakryty, přece byla jemným způsobem naznačena jeho kulhavost.³⁾ Co se týče sochy Atheniny, přichází teprve nyní, když víme, že sochy byly z bronzu, k náležité platnosti zpráva Pausaniova o modrých očích jejích: byly zajisté z modrého kamene, jenž byl do kovu vsazen. Že sochy chrámové byly z bronzu, není u Hefaista, boha umění kovářského, pranic podivného.

Z nápisů se také poučujeme, že uvnitř chrámu, patrně před sochami obou božstev, stál obětní stůl a před chrámem, zajisté na straně východní, obětní oltář.⁴⁾

Na témž návrší jako Hefaisteion ležela též malá svatyně, zasvěcená Eurysakovi, synu Aianta salaminského (Εὐρυσάκειον). Objevena dosud nebyla. Pausanias zmiňuje se zcela mimochodem o tom, že Eurysakes má v Athenách oltář;⁵⁾ z toho lze souditi, že to byl pouze posvátný okres snad se sochou Eurysakovou, ale bez chrámu. V okolí svatyně zdržovali se posluhové.⁶⁾

¹⁾ IG. I., 318 a 319; že jest to vlastně jediný účet, týkající se téže kommise, poznal již Koehler.

²⁾ IG. I., 46 a suppl. 35 b (p. 64), že oba kusy patří k sobě, poznal Ad. Wilhelm (Anzeiger d. Wiener Akad. 1897, čís. XXVI., str. 2); nápis jest nyní nejlépe otištěn u Ziehena, Leges Graccorum sacrae II., I, v Lipsku 1906, čís. 12. — O sochách srv. důležitý článek Em. Reische v Jahreshfte d. österr. Inst. I., 1898, str. 55 nn.

³⁾ Cicero nat. deor. I., 83, Val. Max. III., 11, ext. 3.

⁴⁾ IG. I., 319, 15 a suppl. 35 b, 29.

⁵⁾ Paus. I., 35, 2.

⁶⁾ Pollux VII., 132 n., Harpokr. s. v. κολωνέτας.

Ne příliš daleko od agory, na sz. úpatí akropole ležela starobylá svatyně Demetry a Kory, zvaná *Eleusinion*. O ní pověděli jsme již výše (str. 87 n.), čeho třeba; proto dodáváme jen, že o něco dále ležel chrám *Eukleie* (Dobré Pověsti), která později spojována byla s Eunomií anebo ztotožňována s Artemidou. Podle Pausania byl tento chrám postaven na počest vítězství marathonského;¹⁾ stalo se to však sotva dříve než po r. 479. Jako Eleusinion kladl se také tento chrám na rozličná místa; jakmile však kdo přijme určité místo pro Eleusinion, tomu jest poloha této svatyně sama sebou dána.²⁾

Kapitola sedmnáctá.

Z náměstí k divadlu.

Pausanias, prošed náměstím, vede čtenáře svého k chrámu národního heroa athenského k *Theseiu* (Θησεῖον). Chrám Theseův stál již před válkami perskými (v. výše str. 90), ale Peršané jej zničili. Když Kimon r. 475 př. Kr. přenesl kosti Theseovy z ostrova Skyru do Athen,³⁾ postavil Theseovi chrám nový, ozdobený uměleckými malbami. Byl tu zobrazen na jedné stěně boj Athénanů s Amazonkami, ve kterém zajisté Theseus vynikal; na druhé boj Kentaurů s Lapithy, o němž výslovně poznamenává Pausanias, že pouze u nohou Theseových ležel zabitý Kentaur, kdežto ostatní bitva byla nerozhodnuta; na třetí stěně byl mythos, nám nyní dobře známý ze XVII. básně Bakchylidovy: Theseus spustil se do moře pro prsten Minoův, aby dokázal svůj původ od Poseidona, i dostal od Amfitrity darem zlatý věnec. Jako původce třetího obrazu jmenuje Pausanias malíře Mikona; ostatní příkládají se obyčejně Polygotovi, ač to není zřejmě dosvědčeno.⁴⁾ K chrámu

¹⁾ Paus. I., 14, 5 ἐτι δὲ ἀπωτέρω ναὸς Εὐκλείας. O kultu Eukleie a Eunomie svědčí nápisy v 'Εφημ. ἀρχ. 1884, str. 169, ř. 53, IG. III., 277, 623, 733, 738.

²⁾ O sporu v této věci v. komentář Hitzigův a Blümmerův k uvedenému místu Pausaniou (sv. I., str. 192).

³⁾ O datování srv. výklad Wilamowitzův, Aristoteles und Athen I., str. 146, II., str. 299 a Ed. Meyera, Gesch. d. Altertums III., str. 492 nn.

⁴⁾ Paus. I., 17, 2 nn. Polygotovi přiřítají se ostatní obrazy proto, že se opravuje text Harpokrationův s. v. Πολύγνωτος (a rovněž tak u Fotia a Suidy s. v.) ἐν τῷ Θησαυρῷ v čtení ἐν τῷ Θησεῖω.

patřil rozsáhlý peribolos, ve kterém se mohlo, bylo-li třeba, shromáždití ozbrojené občanstvo, konati schůze rady a losování úředníků.¹⁾ Též jako asyl pro uprchlé otroky se Theseion připomíná.²⁾ Bohužel, přesná poloha jeho dosud není známa; z Pausania jest patřno pouze tolik, že leželo východně od náměstí.

Nedaleko Theseia bylo místo, zvané Ὀρχωμόσιον, o kterém se tvrdilo, že zde Theseus přísahal na mír s Amazonkami.³⁾

Po chrámu Theseově připomíná Pausanias starobylý chrám Dioskurů, jenž se nazýval obyčejně *Anakeion* (Ἀνάκειον), ježto Dioskurové ctěni byli v Athenách pod jménem Ἄνακτες, t. j. Ochranci.⁴⁾ Také tento chrám pocházel již z dob předperských, ale byl po odtažení Peršanů obnoven a vykrášlen. Pausanias viděl tu sochy Dioskurů i synů jejich; Dioskurové zobrazení stojící, synové (Anaxis a Mnasinos) sedící na koních. Chrám byl ozdoben malbami: Polygnotos vymaloval tu svatbu Dioskurů s dcerami Leukippovými a Mikon výpravu Argonautů. Jako Theseion mělo i Anakeion rozsáhlý peribolos, ve kterém se mohlo, bylo-li toho třeba, shromáždití vojsko.⁵⁾ Chrám stál zajisté na místě velmi živém; víme aspoň, že zde stáli otroci, kteří za plat vykonávali, k čemu je kdo najal.⁶⁾ Nejspíše klásti jest Anakeion na severní úpatí akropole; nad ním již na svahu akropolském bylo Aglaurion.

O *svatyni Aglaurioně* za doby předperské zmínili jsme se již výše (str. 90 n.). Poněvadž se tudy dostali Peršané na akropolis, můžeme souditi, že bylo po jejich odchodu třeba svatyni obnoviti. Poněvadž efebové athenští, než nastoupili vojenskou službu, skládali zde přísahu, můžeme i při této svatyni uznávaní

¹⁾ Thuk. VI., 61 svědčí, že r. 415 jednou ozbrojení občané celou noc zde strávili; v IG. II., 481 (z I. stol. př. Kr.) připomíná se tu schůze rady; Aristot. Ἀθ. πολ. 62, 1 poznamenává, že dříve (πρότερον) konalo se v Theseiu losování těch úředníků, kteří byli ustanovováni z kandidátů jednotlivých demů.

²⁾ Aristof. Jezdci 1312 se schol. a zl. 567. Diod. IV. 62, Plut. Thes. 36, de exilio 17, Hesyeh. a Fotios s. v. Θησεῖον, Etym. Magn. s. v. Θησεῖον a Θησειότριψ.

³⁾ Plut. Thes. 27.

⁴⁾ Paus. I., 18, 1.

⁵⁾ Thuk. VIII., 93, Andokides I., 45.

⁶⁾ Bekker Anecd. I., 212, 12. Podobné stanoviště posluhů bylo u Eurysakeia (v. výše str. 269).

dosti velký peribolos, ač ovšem nikterak tak rozsáhlý jako u The-seia a Anakeia.¹⁾

V těchto končinách, na severním úpatí akropole, poblíže The-seia a Anakeia rozkládaly se nejspíše též některé budovy úřední. Byla to heliaia (ἡλιαία), hlavní a největší soudní dvůr athenský. Bohužel jsou zprávy naše o ní tak neúplné, že se někteří dokonce domnívali, že to ani nebyla budova, nýbrž jen ohrazené místo pod širým nebem.²⁾ S tím ovšem nelze souhlasiti. Že ani z Pausania nevíme nic určitého o místě, kde ležela, toho příčinou jest, že peri-egēt připojil k výkladu o Areiopagu zvláštní odbočku, ve které pojednal soustavně o všech soudních dvorech athenských.³⁾ Že ležela v místech, do kterých ji klademe, soudíme z toho, že jest nejpřirozenější, aby byla poblíže úřadovny thesmothetů.⁴⁾ Na její zřízení smíme asi vztahovati, co vypravuje Aristoteles v Ústavě athenské o losování soudců za té doby; neboť jest nejpřirozenější domnívati se, že se dalo v nejdůležitějším soudním dvoře athenském.⁵⁾

Je-li tato domněnka správná, byla heliaia budova velmi rozsáhlá. Měla deset vchodů, každý pro jednu fylu; vchody byly asi označeny nápisy se jménem jednotlivých fyl. Za každým vchodem

¹⁾ Demosth. XIX., 303 se schol., Poll. VIII., 105.

²⁾ Tak soudí na př. Wachsmuth, Die Stadt Athen II., I, str. 363 n., ale jeho důvody nepostačují. Z toho, že se soudní dvory uvádějí vedle ekklesií (srv. Plat. Stát VIII., 492 B), neplyne, že by byly nekryté jako tyto; i při největších soudech jednalo se o mnohem menší počet lidí než při ekklesiích. Zpráva Pollukova (VIII., 124) ἀνίστατο δὲ τὰ δικαστήρια, εἰ γένοιτο διοσημία jest jednak všeobecná i nemůže se tedy vztahovati pouze na heliai, jednak je možno i v uzavřených místnostech viděti blesky a slyšeti hřímání. Ostatně o soudních dvorech ostatních uznává Wachsmuth sám (tamtéž str. 368), že byly uzavřené budovy. — Soudy pod širým nebem máme dosvědčeny jen pro případy, kde se jednalo o vraždu; dále se tak proto, aby se soudcové neposkrvnili, kdyby byli pod touž střešou s vrahem (srv. Antif. V., 11).

³⁾ Paus. I., 28, 8—11.

⁴⁾ V úředním názvosloví říkalo se heliai „heliaia thesmothetů“, jak svědčí nápis IG. I., suppl. 27 a (str. 11 = Dittenberger, Sylloge² č. 17. ř. 74 εφεσιν εἶναι Ἀθέναιζε ἐς τὴν ἑλιαίαν τὴν τῶν θεσμοθετῶν. Téhož názvu užívají řečníci attičtí Antifon VI., 21 ἀναβὰς εἰς τὴν ἡλιαίαν τὴν τῶν θεσμοθετῶν a Andokides I., 28 ἔδοξεν τῷ δήμῳ ἐν τῷ τῶν θεσμοθετῶν δικαστηρίῳ.

⁵⁾ Arist. Ἀθ. πολ. 63 nn. Text kapitol od 64 byl po prvé náležitě upraven v berlinském vydání Kenyonově z r. 1903, o něž se opírá vydání Thalheimovo (v Lipsku 1909) i druhé Sandysovo (v Londýně 1912).

bylo po dvou losovacích místech (κληρωτήρια); nejspíše bylo jedno po pravé, druhé po levé straně vchodu. Sem vcházelí soudcové, aby se podrobili losování. Za soudce mohl se za té doby přihlásiti každý zachovalý občan athenský, kterému bylo přes třicet let; zvláštních vědomostí se nežádalo, předpokládalo se, že strany poučí soudce náležitě o své věci a že přirozený cit pro právo a spravedlnost postačí, aby poznali, na čí straně jest pravda. Kdo se přihlásil za soudce, dostal legitimaci (πινακιον) bronzovou, později zimostrázovou, na které bylo napsáno jméno jeho i demu, do kterého patřil, a mimo to jedno z písmen od A (=1) až do K (=10); soudcové z každé fyly byli totiž rozděleni v deset oddělení a to tak, aby byl v každém oddělení celkem stejný počet.¹⁾ Když tedy vešli občané, kteří chtěli toho dne zasedati jako soudcové, do kleroteria své fyly, našli v každém z nich po pěti skříňkách (κιβώτια), označených číslicemi od A—K; na jedné straně byly skříňky s čísly od A—E (= 1—5), na druhé straně s písmeny Z—K (= 6—10). Každý vhodil svou legitimaci do skříňky s tím číslem, které měl na své legitimaci. Potom se z nich vylosovalo tolik soudců, kolik jich bylo potřebí pro ten den. Pro pře soukromé byl nejmenší počet 200, pro veřejné 500 soudců; v důležitých případech se počet jejich zdvojnásobil, ba při veřejných přích i ztrojnásobil. Mimo to soudilo se z pravidla v několika soudních místech současně. Byl tedy počet soudců vylosovaných vždy značný. Kdo za soudce vylosován nebyl, dostal svou legitimaci zpět a mohl odejíti domů; kdo byl vylosován, účastnil se druhého losování, kterým se stanovilo, v které místnosti má souditi. Jednotlivé soudní místnosti byly totiž označeny číslicemi, počínaje od Λ (= 11); to se stanovilo losem pro každý soudní den znova. Kdo byl za soudce vylosován, přistoupil k osudí a vytáhl si odtud žalud s číslem své soudní místnosti. Aby se však nikdo nespletl a nešel jinam než kam patřil, bylo učiněno ještě jiné opatření. Soudní budovy byly označeny též barvou na podvoji vchodu; připomíná se „zelený dům“ (βατραχιοῦν) a „červený dům“ (φοινικιοῦν), ač nevíme, kde ležely.²⁾ Toto označení bylo stálé, neměnilo se každého dne jako označení

¹⁾ Bronzové legitimace soudců máme zachovány v několika exemplářích; dřevěné se ovšem nemohly dochovat. Jsou publikovány v *IG* II. č. 875—940, 885 b; s doplňky s II. 5, str. 212 n.; pěkné faxsimile přidává Sandys ve svém vydání na tabulce před titulním listem pod č. 1.

²⁾ Paus. I., 28, 8 mluví o nich v exkursu o soudech athenských.

číslicemi. Kdo si vytáhl číslo svého soudního dvoru, k tomu přistoupil sluha a dal mu do ruky hůl té barvy, kterou měla místnost, ve které měl souditi. S touto holí a s oním žaludem odebral se soudce tam, kde měl souditi; zde obé odevzdal a obdržel za to známku (σύμβολον), za kterou dostal potom svůj plat (půl drachmy).

Toto losování mohlo se zcela dobře konati v sloupořadí, které mělo 11 sloupů v průčelí; neboť tím bylo deset samostatných vchodů dáno samo sebou. Za tímto sloupořadím rozkládala se asi vlastní budova soudní, kterou si musíme mysliti aspoň tak velikou, aby pojala největší počet soudců 1500 s potřebným služebnictvem a měla též dosti místa pro obecnstvo. Soudcové seděli; musila býti tedy síň podle toho upravena. Obecnstvo však zajisté stálo.

Úřadovnu thesmothetů, *thesmotheteion* (θεσμοθετεῖον, též θεσμοθέσιον) klademe na severní úpatí akropole proto, že zde ležely též úřadovny jiných archontů jako *bukoleion*, úřadovna archonta krále, a *Epilykeion*, úřadovna polemarchova (v. výše str. 89 n.). Podle Aristotela bylo thesmotheteion od Solona společnou úřadovnou pro všechny archonty.¹⁾ Zpráva ta vyžaduje ovšem jistého doplnění; jest známo, že archon král úřadoval ve stoi královské na náměstí (v. výše str. 247), a z Aristotela samého se dovídáme, že i za jeho dob konal se v *bukoleiu* o anthesteriích symbolický sňatek manželky *basileovy* s *Dionysem*.²⁾ Naproti tomu *Epilykeion* čili *polemarcheion* se později již nepřipomíná. Věc měla se tedy tak, že vyjímaje archonta krále sloužilo thesmotheteion za úřadovnu všem archontům, avšak zdá se, že i tento archon přicházel sem k společnému obědu.³⁾ O zařízení thesmotheteia nemáme nejmenších zpráv.

¹⁾ Aristot. Ἀθ. πολ. 3, ὃ ἐπὶ δὲ Σόλωνος ἅπαντες εἰς τὸ θεσμοθετεῖον συνήλθον.

²⁾ Aristot. na témž místě praví o *bukoleiu*: ἐτι καὶ νῦν γὰρ τῆς τοῦ βασιλέως γυναικὸς ἡ σύμμειξις ἐνταῦθα γίνεται τῷ Διονύσῳ καὶ ὁ γάμος.

³⁾ Schol. k Plat. Faidru 235 D ὁ τόπος, ὅπου συνήεσαν καὶ εἰσιτοῦντο, θεσμοθέσιον ἐκαλεῖτο. Pollux IV., 122 praví o archontech, dovolává se *Hypereida*, εἰσιτῶντο ἐν τῇ στοᾷ. — Demosth. XXI., 85 mluví o společné úřadovně archontů (τὸ τῶν ἀρχόντων οἴκημα), čímž nemůže býti míněno nic jiného než thesmotheteion. — Jaká byla příčina toho, že za doby římské archontové po skončení svého úřadu věnovali votivní desku do jeskyně Apollona *hypakraia* (v. výše str. 76) nevíme.

O prytaneiu, budově to, kdež na útraty obecní hostění byli mužové o vlast zasloužili a vyslanci cizích států, jednali jsme již výše na str. 89. Poloha jeho na severním úpatí akropole jest zjištěna Pausaniem.¹⁾ Zde stály sochy bohů Hestie a Eireny, jakož i sochy některých zasloužilých mužů; z nich uvádí Pausanias Miltiada, Themistoklea a zápasníka Autolyka. Socha Autolykova byla výtvorem umělce Leochara.²⁾ O vnitřním zřízení není zpráv.

Nedaleko prytaneia byla místnost soudní zvaná „U prytaneia“ (ἐπὶ πρυτανείῳ), kde soudil archon král společně s t. zv. „králi fyl“ (φυλοβασίλεις) o těch případech, kde buď vrah nebyl znám, nebo kde souzeno bylo zvíře nebo předmět neživý proto, že způsobily něčí smrt. Poněvadž se jednalo o vraždu, bylo toto místo zajisté nekryté.³⁾

Uvedené budovy, zejména Theseion, Anakeion, heliai s thesmotheteiem a prytaneiem, třeba si asi mysleti při široké ulici, která vedla z jižního konce náměstí směrem východním pod severním svahem akropole. Je to cesta, kudy se z náměstí dále ubíraly posvátné průvody o slavnostech. Možná, že před úředními budovami rozkládalo se menší náměstí.

Někde na východ od prytaneia stál chrám Eileithyie, bohyně porodu. Připomíná se ve IV. stol., byl však asi starší; objeven však dosud nebyl. Pausanias viděl tu tři sochy, jedna prý pocházela z Delu, dvě z Krety; jako zvláštnost uvádí,

Köhler v *AM.* 111., 1878, str. 144 nn., domníval se, že ctili tohoto Apollona jako patrona svého stolu, poněvadž thesmotheteion leželo v blízkosti jeho svatyně.

¹⁾ Paus. I., 18, 3; srv. 20, 1. Zcela nesprávně klade Robert, Pausanias als Schriftsteller, str. 319 (srv. též jeho plán na str. 330) prytaneion hned vedle tholy. Opírá se o scholion k Aristof. Míru 1183 θόλος τόπος Ἀθῆνῃσι παρὰ πρυτανείον, ἐν ᾧ ἐστήκασιν ἀνδριάντες, οὓς ἐπωνόμους καλοῦσιν. Toto scholion jest zcela bezcenné. Scholiasta nemá o topografii athenské náležitého ponětí, myslí-li, že tholos je místo, kde stály sochy eponymů (v. o tom výše str. 249 a 250); není tedy správně dovolávati se ho za svědka pro polohu prytaneia.

²⁾ Pausanias na uv. m. poznamenává, že za jeho doby byly sochy Miltiadova i Themistokleova přepsány na nějakého Římana a Thraka. — Že socha Autolykova pocházela od Leochara, víme z Plinia N. h. XXXIV, 79.

³⁾ Paus. I., 28, 10, Pollux VIII., 120; srv. též Aristot. Ἀθ. πολ. 57, 4.

že pouze zde byla Eileithyie zobrazována úplně, až ke špičkám nohou, zahalena.¹⁾

Někde v severní části města ležela svatyně heroa lékaře (ἥρως ἰατρός). Kdy byla založena, nevíme; nejstarší zmínku o ní máme u Demosthena, jenž r. 343 v řeči o křivém vyslanectví připomíná, že otec Aischinův učil děti čísti a psátí blíže svatyně tohoto heroa.²⁾ Z toho jest patrné, že svatyně pocházela aspoň ze začátku IV. stol. př. Kr., ač nebyla-li ještě starší. Že ji klademe do severní části města, toho příčinou jest nález dvou velkých desek nápisných, které byly objeveny r. 1873 v této části. Jedna pochází z r. 221/0 př. Kr., druhá jest asi o sto let pozdější. V prvním nápise svoluje lid athenský, aby se staré stříbrné věnovací dárky ze svatyně heroa lékaře roztavily a z kovu zhotovila se konvice (οἰνοχόη) pro svatyni, v druhé povoluje se předclání posvátných nádob.³⁾ Z toho jest patrné, že kult tohoto léčivého heroa těšil se u Atheňanů velké oblibě, ačkoliv měli od r. 420 př. Kr. zvláštní svatyni Asklepiovu na jižním svahu akropole (v. str. 293). Zdali zbytky nějaké velké budovy objevené r. 1910 asi 220 m severovýchodně od naleziště uvedených nápisů, pocházejí z této svatyně, jest velmi nejisto.⁴⁾

Od prytaneia vedla kolem východního svahu akropole až k divadlu Dionysovu ulice trojnožek (ὁδὸς τριπόδων). Nazývala se tak podle bronzových trojnožek, které jako vítěznou cenu dostávaly fyly, jež zvítězily o velkých Dionysiích v závodech lyrických. Trojnožku přijal jmenem vítězné fyly choregos, jenž sbor svým nákladem vypravil, i patřilo k jeho povinnosti postarati se též o to, aby byla na vhodném místě postavena a zasvěcena Diony-

¹⁾ Isaioς V 39, Paus. I 18, 5. Z toho, že jeden nápis (IG. II. 1586), ve kterém otec zasvěcuje svou dceru Eileithyi, byl nalezen blízce nynější me ropole, nelze ovšem o přesnější poloze chrámu nic vyvozovati.

²⁾ Demosth. XIX., 249. V řeči o věci 129 tvrdí Demosthenes, že otec Aischinův byl otrokem u jakéhosi Elpia, jenž vyučoval blíže Thescia; tato zpráva, nehledě k její hodnověrnosti, týká se doby ještě starší, i nelze z ní pranic usuzovati pro polohu svatyně heroa lékaře.

³⁾ IG. II., 403 a 404 (= Ziehen, Leges Graccorum sacrae II., 1, č. 38 a, b). Nápis nalezeny byly v nynější ulici Athenině (ὁδὸς Ἀθηναίας) nedaleko kapličky Ἀγ. Μαύρα.

⁴⁾ V nyn. ulici Praxitelově č. 48 objeveny byly při přestavbě domu základy z kvádrů slepencových (breccia); zprávu o nich podává Frid. Versakis v Ἐφημ. ἀρχ. 1910, str. 267 nn. a soudí, že se týkají této svatyně.

sovi. Vešlo v obyčej, že se trojnožky stavěly na střechy chrámků, které ovšem, jak trefně poznamenává Pausanias, byly k tomu účelu příliš veliké.¹⁾ Rozumí se samo sebou, že se tyto chrámečky stavěly nejprve u divadla, ale poněvadž jich stále přibývalo — každého roku po dvou, jeden za vítězství v závodech hochů, druhý za vítězství v závodech mužů — povstala z řady jejich znenáhla ulice, vedoucí až k prytaneiu. Byla to zajisté krásná ulice, i jest možno, že se tudy ubíraly slavnostní průvody. Některé chrámečky byly prázdné, větší však sloužily k tomu, aby se v nich ukládaly votivní dary, jako v tak řečených thesaurech, známých na př. z Delf nebo z Olympie.²⁾ Pausanias, jenž viděl ještě velmi mnoho z této nádhery, připomíná z nich pouze jediný, ve kterém stál Satyr Praxitelův a skupina Dionysos s Erotem od Thymila, umělce jinak neznámého³⁾.

Nám se zachoval pouze pomník Lysikratův, jenž neupoutal pozornost Pausaniovu, třeba že je to nejstarší a nejdokonalejší příklad tak řečeného slohu korintského (v. obr. 80). Své poměrně dosti dobré zachování děkuje tomu, že byl r. 1669 koupen od francouzských mnichů kapucínů, kteří si při něm zřídili svůj hospic; pomník jim sloužil za knihovnu. V ústech lidu nazýval se pomník „lucernou Demosthenovou“ (λύχνος [nebo κανδύλι] τοῦ Δημοσθένους), poněvadž se věřilo, že prý zde Demosthenes při lampě studoval své řeči.⁴⁾

¹⁾ Paus. I., 20, 1.

²⁾ Slova Pausaniova ναοὶ ὅσον ἐς τοῦτο μεγάλοι καὶ σφισιν ἐφεστήκασιν τρίποδες χαλκοῖ μὲν, μνήμης δὲ ἄξια μάλιστα περιέχοντες εἰργασμένα zavdala příčinu k rozmanitým výkladům. Nyní se obyčejně soudí, že prý sochy stály uvnitř trojnožek. Ale to je rčení zcela nemožné a nevkusné. Výraz περιέχοντες (= obsahující) nehodí se na nic jiného než na chrámky samy; Pausanias periodu nevhodně konstruoval. S tím v plném souhlase jest, co čteme dále v § 2 Διονύσω δὲ ἐν τῷ ναῷ τῷ πλησίον (sc. τοῦ πρυτανείου) Σάτυρός ἐστι παῖς.

³⁾ Soudím, že slovy ἐν τῷ ναῷ τῷ πλησίον míní Pausanias pomník choregický, nikoliv skutečný chrám a že slovy Σάτυρος παῖς καὶ δίδωσι ἔκπωμα je míněn právě Satyr Praxitelův. O této soše srv. výklad H. Vysokého, Praxiteles, v Praze 1909, str. 38 nn., jenž rovněž soudí, že Satyr Praxitelův stál uvnitř chrámečku choregického.

⁴⁾ O tom svědčí Anonymus Vindob. 5 (λύχνος τοῦ Δημοσθένους) a Anonymus Paris. (κανδύλι τοῦ Δημοσθένους), oba z XV. stol., jakož i Jesuita Pavel Babin v listě k abbému Pecoilovi, datovaném 8. října 1672, kdež čteme v § 12 celou tehdejší legendu o tomto pomníku (on l'appelle ordinairement la lanterne de Démosthène). Pomník je nyní majetkem vlády francouzské, jež se stará též o jeho udržování.

Na vysokém podstavci z kvádrů porových zvedá se kruhovitý chrámeček z pentelského mramoru přes 6 m vysoký, okrášlený šesti korintskými sloupy. Mezery mezi nimi jsou vyplněny vyso-

Obr. 80. Choregický pomník Lysikratův.
(Podle fotografie.)

kými, hladkými deskami tvaru obloukovitého; jdou až k hlavicím sloupů, načež jsou vystřídány deskami jinými, nižšími, na kterých jsou zobrazeny v plochem reliefu vždy dvě trojnožky mezi úzkým pilířem. Těmito deskami byl celý prostor chrámečku úplně uzavřen;

dovnitř nemělo býti nic ukládáno. Na trojdílném násloupí je nápis, nyní ovšem těžko čitelný:¹⁾

Λυσικράτης Λυσιθείδου Κικυννεὺς ἐχορήγει.

Ἀκαμαντὶς παίδων ἐνίκᾳ. Θεῶν ἡὔλει.

Λυσιάρχης Ἀθηναῖος ἐδίδασκε. Εὐαίνετος ἤρχε.

Nápis hlásal, že r. 334 př. Kr. — neboť tehdáž byl archontem Euainetos — zvítězila fyla Akamantis v lyrickém závodě hochů nade všemi ostatními fylami. Sbor hochů vypravil svým nákladem Lysikrates, syn Lysitheidův, z demu Kikynny (jv. od Athen), na písťalu hrál Theon, báseň složil a tancům sbor naučil Lysiades. Nad násloupím byl kolem celého chrámečku vlys, jenž představoval, kterak Dionysos potrestal mořské loupežníky, kteří se opovážili jej přepadnouti. Mythos byl zde zpodoben poněkud jinak, než jak jej známe z jednoho z tak řečených hymnů homerských; nejspíše se umělec řídil písní, kterou tehdáž Akamantis zvítězila. Dionysos není na lodi, nýbrž na břehu mořském, není sám, nýbrž v kruhu svých oddaných Satyrů. Sedí klidně na skále, hraje si s pardálem; po každé straně jeho sedí pohodlně Satyr jako strážce. Také následující dva Satyrové po obou stranách nic nevědí ještě o přepadení: jsou zaměstnáni míšením vína. Ale za nimi počíná již s obou stran zápas Satyrů s loupežníky; Satyrové bijí je thyrsy, pochodněmi i větvemi, které na rychlo lámou. Loupežníci skákají do vody a mění se v delfíny; účinek to božské moci Dionysovy. Tento relief, ve kterém humor s vážností velmi pěkně se snoubí, byl zajisté vhodným způsobem omalován, aby ve své výši (přes 10 m) lépe vynikl.

Střecha jest z jediného kusu mramoru, na kterém byly napodobeny okrouhlé tašky. Ze střechy vystupuje umělecky provedená květina, která se rozstupuje na tři strany. Na ní teprve stála bronzová trojnožka.²⁾

Krom toho stojí ještě na původním místě base dvou podobných pomníků, a to severně od pomníku Lysikratova,³⁾ ukazující tak

¹⁾ IG. II., 1242 = Dittenberger, Sylloge² č. 707. V starověku byla písmena vyplněna červenou barvou, byla tedy lehce čitelná.

²⁾ Relief, jenž jest nyní dosti otlučen, zobrazen jest na př. v Baumeisterových Denkmäler II., str. 841. Tamtéž jest na str. 839 pěkná rekonstrukce (podle Stuarta a Revetta).

³⁾ O těchto basích srov. J u d e i c h a, Topographie, str. 274, pozn. 1.

jasně, kudy šla cesta trojnožek (v. tab. II.). Z ulice trojnožek pochází také trojhranná, mírně prohnutá basis z pentelského mramoru, která byla nalezena r. 1853 při stavbě domu. Jest na všech třech stranách opatřena reliefy: hlavní strana představuje Dionysa, držícího thyrsos, na obou ostatních jsou zobrazeny Niky, které obráceny jsou k Dionysovi přinášejí mu úlitbu vína. Jak ukázal Otto Benndorf, mají tyto krásné reliefy, u kterých bohužel chybí hlavy, všechny znaky umění Praxitelova; ba jest dokonce dosti pravděpodobna domněnka Benndorfova, že Praxiteles jsa choregem, zřídil je pro trojnožku, kterou dostala jako vítěznou cenu jeho fyla Erechtheis.¹⁾

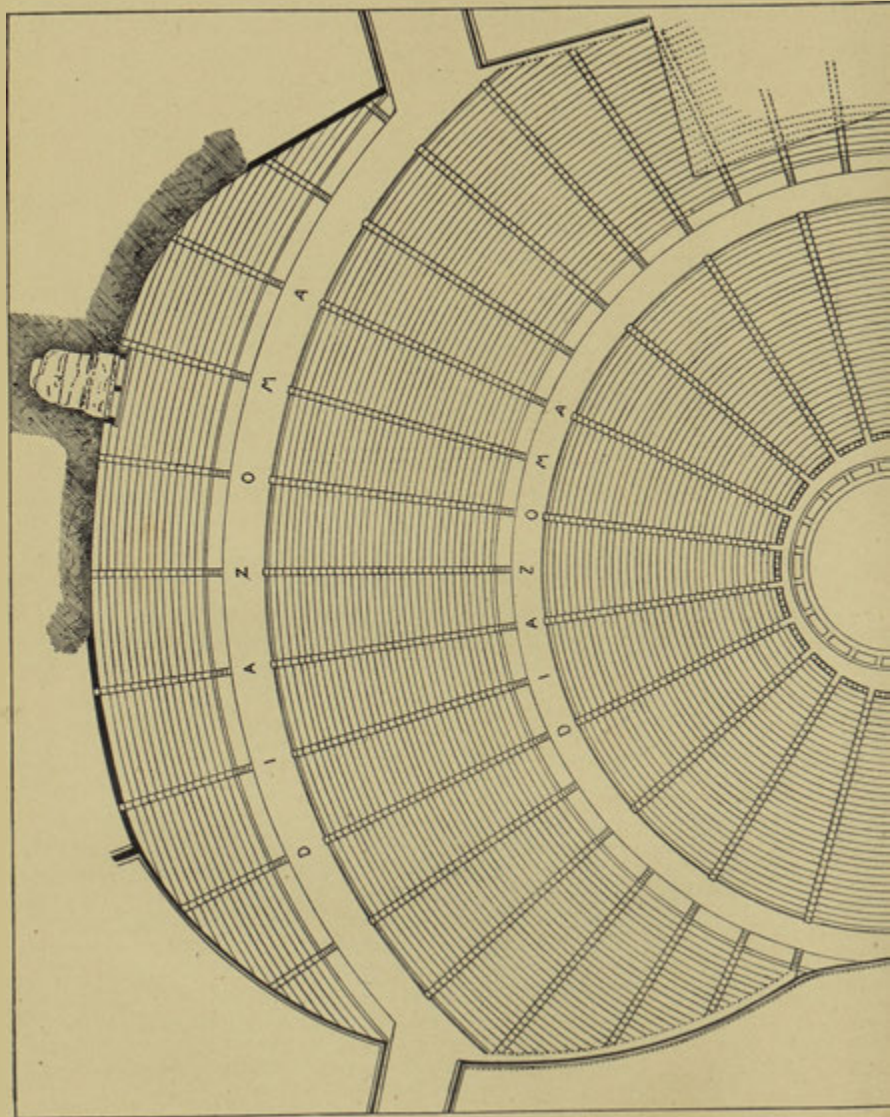
Šlo-li se třídou trojnožek, přišlo se na jižním konci jejím ke kruhovitému odeionu (ὀδεῖον). Odeion sice objeveno dosud není, poněvadž v těch místech nebylo dosud kopáno, ale poloha jeho sv. od divadla jest dosti dobře určena svědectvím Andokidovým a Vitruviovým. Andokides, vypravuje o zločinném zpřerážení hermavek z r. 415 př. Kr., praví, že viděl v noci před tím od brány okrsku Dionysova, jak sestupuje mnoho lidí od odeia do orchestra. A Vitruvius vykládá, že má býti postaráno v divadle, aby měli se kam diváci uchýliti, nastane-li náhlý příval, poznamenává, jak dobře jest na tom obecnostvo athenské: za skenou v posvátném okrsku Dionysově je sloupovádi, v pravo je stoa Eumenova a v levo odeion.²⁾ Bylo zbudováno od Perikleá před r. 442 př. Kr.,³⁾ a to k produkcím hudebním. Proto musilo býti kryté. Při stavbě užilo se trámů z ukořistěných lodí perských, zejména ke konstrukci střechy, která byla zašpicatělá. Avšak četné sloupy, které střechu držely, byly kamenné. Celá stavba upomínala Atheňany na stan Xerxův i říkalo se přímo, že odeion bylo jeho napodobením.⁴⁾

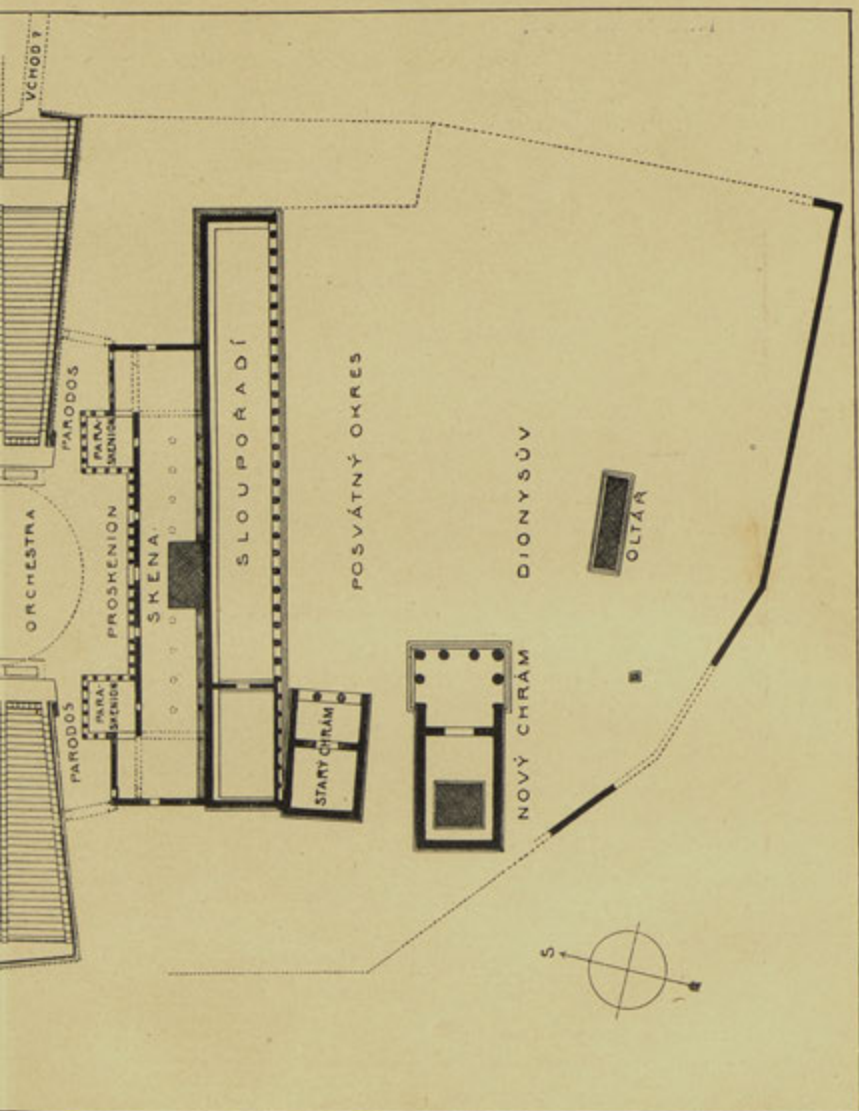
¹⁾ O. Benndorf v Jahreshefte d. österr. arch. Inst. II., 1899, str. 255 nn.; zde jest tato basis pěkně publikována na tab. V.—VII. Domněnka, že basis může býti anathematem Praxitela samého jakožto chorega, opírá se o nápis IG. II., 1298 (z první pol. II. stol. př. Kr.), ve kterém nějaký Atheňan, jenž věnoval do divadla relief Niky, dovolává se toho, že touž bohyni již Πραξιτέλης δισσοῖς εἰσαθ' ὑπὸ τρίποσιν.

²⁾ Andok. I., 38 ἐπεὶ δὲ παρὰ τὸ προπύλαιον τοῦ Διονύσου ἦν, ὁρῶν ἀνθρώπους πολλοὺς ἀπὸ τοῦ ὀδείου καταβαίνοντας εἰς τὴν ὀρχήστραν. Z toho jest patrno, že odeion leželo výše než divadlo. Vitruvius V., 9, 1 exeuntibus e theatro sinistra parte odeum.

³⁾ To plyne z narážky Kratinovy v komoedii Θρηῖσαι.

⁴⁾ Plut. Perikl. 13, Paus. I., 20, 4. O četných sloupech svědčí Theofr. Char. 3, 3; že sloupy byly kamenné plyne z Vitruvia V., 9, 1.

Příloha ke str. 281.

Obr. 81. Rekonstrukce divadla
Dionysova. (Podle Dörpfelda,
Das griech. Theater, Tab. II.)

Sedadla byla velmi četná a nejspíše dřevěná. Kromě vlastních produkcí hudebních konal se v odeiu před Velkými Dionysiiemi t. zv. proagon, t. j. básníci, kteří o slavnosti hodlali závoditi, vystupovali zde se svými herci, sborem, pištcí i choregy a doporučovali se přízni obecenstva.¹⁾ Mimo to užívalo se odeia též k účelům soudním, k čemuž se zajisté dobře hodilo; v mimořádných dobách svolávali se sem ozbrojení občané; ba někdy sloužilo též za skladiště obilí a mouky.

Kapitola osmnáctá.

Jižní svah akropole.

V posvátném okrese Dionysa Eleutherského přibyl k starému, z doby Peisistratovy pocházejícímu chrámu (v. výše str. 108) nový chrám Dionysův. Z něho zachovaly se jen nevzhledné základy z červeného slepence (breccia). Nemajíce ani nejmenšího zbytku z vlastní stavby, nemůžeme říci nic určitého, v jakém slohu byl zbudován. Dörpfeld se domnívá, že byl nejspíše slohu dorského a že měl v průčelí čtyři sloupy a za nimi ještě po jednom na každé straně (v. obr. 81); uznává však sám, že to nelze tvrditi s jistotou.²⁾ Jisto však jest, že se skládal z pronau a vlastní celly, kdež na veliké čtverhranné basi byla socha Dionysova. Byla ze zlata a slonové kosti, dílo slavného sochaře Alkamena; ještě Pausanias ji viděl.³⁾ Podle obrazů na stříbrných a měděných mincích athenských soudí se, že byl tu bůh zpodoběn vousatý; seděl na vysokém křesle, drže v levé ruce thyrsos, v druhé konvici.⁴⁾ Pausanias připomíná tu malby, nepraví však, od koho pocházely. Představovaly vesměs báje o Dionysovi: 1. Dionysos přivádí Hefaista na Olymp, 2. a 3. trestá Penthea a thráckého Lykurga, kteří se protivili šíření kultu Dionysova, 4. Dionysos blíží se k Ariadně od Thesea opuštěné. Co se týče doby, ze které chrám pocházel, jest rozhodující pro nás zpráva Pausaniova, že tvůrcem sochy chrámové byl Alkamenes. Činnost Alkamenovu můžeme sledovati aspoň do r. 403 př. Kr.⁵⁾ Poněvadž pak není pravděpodobno, že by

¹⁾ Schol. k Aisch. III., 67. Více o tom v Řeckém divadle str. 28.

²⁾ Dörpfeld, Das griech. Theater, str. 20 n.

³⁾ Paus. I., 20, 3.

⁴⁾ Viz na př. komentář Blümnerův k Pausaniově I., tab. XI., č. 4.

⁵⁾ Podle Paus. IX., 11, 6 pocházely od něho kolosální sochy Atheny a Heraklea, které věnoval Thrasybulos se svými druhy do Herakleia theb-

Atheňané za posledních let války peloponneské mohli věnovati do chrámu sochu tak drahocennou, můžeme zhotovení sochy a tím také stavbu chrámu tohoto klásti s velikou pravděpodobností do doby po míru Nikiově, ale před vypravou sicilskou, t. j. mezi l. 420—415 př. Kr.¹⁾

V posvátném okrese Dionysa Eleutherského leželo dále divadlo Dionysovo (τὸ ἐν Διονύσου θέατρον). Celé V. stol., tedy po celou dobu činnosti slavných tragiků Aischyla, Sofoklea a Euripida, ba ještě asi padesát let potom spokojili se Atheňané starým, kamenným divadlem z doby předperské (v. výše str. 109), které mělo orchestru neobyčejně velikou, ale žádnou skenu; pro každé hry musila se skena budovati zvlášť z trámů. Před rokem 340 př. Kr. počalo se však stavěti divadlo nové; uvedeného roku mohla již tragickému básníku Astydantovi postavena býti socha v divadle. Potom byla stavba na nějakou dobu přerušena; dokončil ji teprve kolem r. 330 př. Kr. státník athenský Lykurgos.²⁾ Provozování her divadelních nesmělo ovšem nikterak býti přerušeno. Myslíme-li si na př., že nejprve postaveno bylo jen dolejší pořadí sedadel a za Lykurga sedadla ostatní a kamenná skena, máme způsob, jak se věc mohla bez překážek provést; v době před dokončením musilo obecenstvo, pro které nestačila postavená sedadla, vzítí za vděk místem na skále, o kterou se divadlo opíralo, a skena se budovala ze dřeva pro každé hry jako dříve.

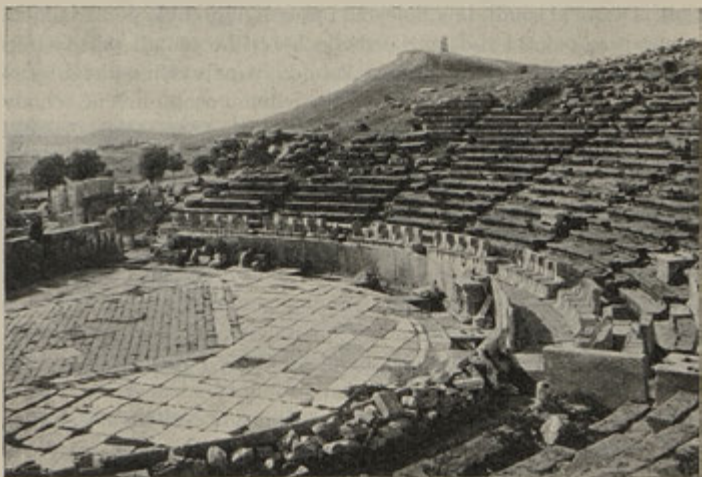
Divadlo Dionysovo bylo objeveno roku 1862 německým architektem J. H. Strackem a bylo v novější době podrobně pro-

ského na památku toho, že Theby poskytly r. 403 uprchlíkům athenským útočiště.

¹⁾ Tak věc zcela přesvědčivě vyložil Emil Reisch, Eranos Vindobonensis, ve Vídni 1893, str. 3 nn. O mínění Dörpfeldově, že chrám tento jest vlastně choregickým chrámkem, určeným pro umístění trojnožek státníka Nikia a jeho rodu, bude pojednáno šíře na str. 292. Zde připomínáme jen, že není pravdě podobno, ani že by Nikias mohl věnovati též sochu ze zlata a slonové kosti, ani že by ji Atheňané umístili do soukromého chrámků. Též veliká blízkost nového chrámu s chrámem starým nasvědčuje tomu, že zde máme co činiti s chrámem od státu postaveným a kultu věnovaným.

²⁾ Suidas s. v. σαυτήν ἐπαινεῖς svědčí, že Astydantovi dostalo se toho vyznamenání za tragoedii Parthenopaios; rok jejího provozování (340 př. Kr.) známe pak z IG. II., 973. O činnosti Lykurgově v. [Plut.] Vitae X orat. 841 C, 852 C, IG. II., 240, Paus. I., 29, 16. Jen řečnická nadsázka jest, přikládá-li Hypereides (zl. 118 Bl.) Lykurgovi celou stavbu.

zkoumáno zejména Vilémem Dörpfeldem.¹⁾ Hlediště, jak nám je podává obr. 82, představuje celkem stav za časů Lykurgových; třeba si však odmysliti mramorové zábradlí, které obíhá před čestnými sedadly, a některá nová sedadla čestná v druhé řadě. Orchestra však a skena jeví se nám v přestavbě z doby římské. Orchestra IV. stol. nebyla dlážděna, nýbrž měla půdu z upěchované

Obr. 82. Divadlo Dionysovo. Pohled na část západní.
(Podle fotografie.)

země; také byla mnohem větší, zaujímajíc plný kruh. Teprve za doby římské bylo jeviště posunuto dosti daleko do orchestra, tak že plocha její byla nemálo zúžena. Tvar divadla Lykurgova podán jest v příloze na obr. 81.

Proti divadlu V. století byla orchestra posunuta značně na sever; stalo se tak proto, aby vybylo na jižní straně dosti místa pro stálou, kamennou skenu. Tím se stalo, že sedadla šla až do výše 30-62 *m* nad orchestrou. Hlediště mělo tři pořadí, oddělená od sebe

¹⁾ Srv. základní dílo Viléma Dörpfelda a Emila Reische *Das griechische Theater*, v Athenách 1896, str. 1 nn., s tab. I.—V. Pro podrobnosti odkazují čtenáře ke svému *Řeckému divadlu*, v Praze 1909, str. 135 nn.

širokými pasy (διάζωμα); avšak pouze nejdolejší z nich mělo tvar polokruhovitý, ostatní podobala se větším nebo menším obloukům kruhovým. Příčina toho spočívala v nepříznivém tvaru půdy. Mimo to bylo třeba na straně západní i východní zřídit silné opěrné zdi, ježto se tam nemohla sedadla opírat o přirozenou skálu. Poněvadž máme zachována sedadla pouze z nejdolejších řad, jest nesnadno stanovit přesně, kolik řad sedadel bylo v každém pořadí. Dörpfeld soudí, že v dolejších i prostředním bylo po 32 řadách, v hořejším pak 14 řad; pro sedadla hořejšího pořadí musila býti skála do značné výše seříznuta kolmo, ba nejvyšší sedadla vytesána ve skále samé. Úzké, pouze pro jedinou osobu určené schody dělily hlediště v oddělení menší, v t. zv. klíny (κερκίδες). Dolejší pořadí mělo třináct klínů. V pořadích hořejších můžeme nejspíše, podle divadel jiných, uznávat dvojnásobný počet schodů, ač ovšem pro nepravidelnost půdy počet klínů v nich zdvojnásoben býti nemohl. Sedadla jsou z tvrdého vápence peirajského. Mají tvar stupňů v předu poněkud vykrojených, aby diváci měli více místa pro nohy; v zadu je prostranné, prohloubené místo, kudy se mohlo pohodlně chodit bez obtěžování obecnstva již sedícího. Čestná sedadla, stojící v první řadě, byla z mramoru pentelského. Mají podobu židlí, opatřených pohodlným, prohnutým lenochem; celkem jich bylo 67. Byla určena kněžím a archontům. Nejkrásnější z nich jest sedadlo kněze Dionysa Eleutherského; jest o něco povýšeno nad ostatní a má podobu křesla, ozdobeného jemnými skulpturami. Podle rýh, které se zachovaly na přední hraně některých sedadel, soudí Dörpfeld, že se do divadla mohlo vejít 17.000 diváků.

Orchestra tvořila, jak z plánu patrně, plný kruh (průměr 19·61 *m*); od hlediště byla oddělena odvodňovacím žlabem, kam stékala za deště voda se sedadel. Proti jiným divadlům byl tento žlab zřízen velmi hluboký; proto byl před každými schody položen přes něj kamenný můstek. Na našem obr. 83 jest tento žlab velmi dobře vidět; při tom však třeba mít na mysli, že je tu orchestra z doby římské, zmenšená, a že jeviště je značně posunuto do orchestry.

Skena divadla Lykurgova byl rozsáhlý sál, mající 46·50 *m* délky a 6·40 *m* šířky; řada sloupů, jejichž základy zachovány, dělila jej po délce ve dvě lodi. Tyto sloupy jsou nám zárukou, že nad nimi zvedalo se ještě vyšší patro skeny. V předu vybíhala skena po obou stranách ve výběžky čili paraskenia (παρασκήνια); mezi

nimi byl rozsáhlý prostor 20·50 *m* zděli a 5 *m* zhloubi. Nad těmito základy třeba si mysliti plné zdi, a to tak vysoké, jako skenu samu. Uprostřed pak mezi paraskeniiemi nejlépe si představiti proskenion čili jeviště, ozdobené v průčelí dorskými sloupy, jak tomu jest v jiných divadlech řeckých. Na jeviště vedly nejspíše troje dvěře ze skeny, mimo to byly ještě dvěře postranní z obou paraskenii.¹⁾

Za skenou rozkládalo se sloupořadí, nejspíše řádu dorského, které se otvíralo k posvátnému okresu Dionysovu. Leželo o více než 2 *m* níže než skena, s kterou nikterak nesouviselo. Sem mohlo se uchýliti obecnstvo, nastala-li mezi představením nepohoda.

Obr. 83. Orchestra a jeviště divadla Dionysova. (Podle fotografie.)

Nad nejhořejší řadou sedadel jest ve skále jeskyně asi 7 *m* široká a asi 15 *m* hluboká (obr. 84), která jest nyní zasvěcena Madonně v Jeskyni (Παναγία Χρυσοσπηλιώτισσα). Byla-li již ve starověku sídlem nějakého kultu, nevíme. Ale r. 319 př. Kr. postavil přímo před ní choregický památník *Thrasyllos*, syn *Thrasyllův*, z *Dekeleie*, zvítěziv o Velkých Dionysiích jakožto choregos se sborem mužů fyly *Hippothontidy* v závodě lyrickém. Z téhož roku pocházel též pomník *Nikiův*, o kterém pojednáme níže (v. str. 289 nn.).

¹⁾ Věc jest sporná, nemohu se však zde do podrobnějšího výkladu pouštěti a odkazuji k Řeckému divadlu str. 155 nn. Poznámávám jen, že ani *Petersen* v *Jahrb. d. arch. Inst.* XXIII., 1908, str. 33 nn., ani *Versakis*, tamtéž XXIV., 1909, str. 194 nn., nezviklali mne v tomto úsudku. Nové pojednání o athenském divadle ohlásil *Dörpfeld*; podá v něm kritiku novějších prací a výsledky svého dalšího badání (srv. *Jahrb. d. arch. Inst.* XXIV., str. 224). — Na *Dörpfeldově* rekonstrukci divadla, kterou jsme pedali v příloze jako obr. 81, třeba si odmysliti zejména řadu sloupů před průčelím skeny.

Kdežto pomník Nikiův byl chrámeček samostatný, o sobě stojící, postavil Thrasylos pouhou fasádu, která se opírala o skálu akropolisskou a tvořila vchod k oné jeskyni. Vnitřek jeskyně měl nahra-

Obr. 84. Jeskyně nad divadlem. (Podle fotografie.)

zovati vlastní chrámeček. Pomník stál ještě na počátku minulého století, ale v bojích za samostatnost Řecka r. 1826 a 1827 byl zničen. Jsme proto odkázáni na kresby Stuartovy;¹⁾ z nich vybrán

¹⁾ Stuart and Revett, *Antiquities of Athens* II., chapter IV., tab. 1—6.

jest též náš obr. 85. Z něho poznáváme, že Thrasyllōs se zhostil své povinnosti postaviti trojnožku dosti lacino. Dal postaviti po stranách dva silnější pilíře z mramoru pentelského a doprostřed pilíř slabší. Nad nimi bylo násloupí s věnovacím nápisem a vlys s jedenácti vavřínovými věnci v reliefu. Před vchodem byly dva stupně. Jak byla umístěna trojnožka, nevíme; byla-li nad vlysem

Obr. 85. Choregický pomník Thrasyllův.
(Podle Stuarta.)

střecha rovná, stál zajisté uprostřed na ní, byl-li nad ním trojhranný štít, stál v jeho vrcholu.

Tohoto pomníku užil asi o padesát let později syn Thrasyllův Thrasykles. Byl r. 270 agonothetem,¹⁾ při čemž zvítězila fyla Hippothontis v lyrickém závodě hochů a fyla Pandionis v závodě mužů. Maje postaviti dvě trojnožky za tato vítěství, pomohl si způsobem

¹⁾ O agonothesii v. Řecké divadlo str 50 nn.

zcela jednoduchým: dal sníti trojnožku svého otce — snad ji uložil do jeskyně — a na břevnoví pomníku postavil nástavek (t. zv. attiku) z laciného šedého mramoru s dvěma podstavci po straně pro trojnožky a připojil příslušné nápisy. Doprostřed trojnožek postavil na podstavci o třech stupních sochu sedícího Dionysa, jenž držel nejspíše v rukou lyru. Sochu odvezl lord Elgin (v. str. 163) do Anglie; nyní je v Britském museu.¹⁾

Pausanias viděl také pomník Thrasyllův, ale nezmiňuje se výslovně o něm; jeho zajímala více jeskyně a v ní relief představující, jak Apollon s Artemidou pobíjejí děti Niobiny.²⁾ Máme-li si jej myslet jako votivní dar Thrasyllův nebo Thrasykleův nebo přikládati jej době pozdější, jest zcela nejisto.³⁾

Pro úplnost poznamenáváme ještě, že nad tímto pomníkem, na srázném, *κατατομή* zvaném místě, ale o něco dále v levo stojí dosud dva korintské sloupy z doby římské, s hlavicí na tři strany rozdělenou; s akropole možno ještě pozorovati na nich tři jamky k upevnění trojnožek. Ty s pomníkem Thrasyllovým ovšem nesouvisí, nýbrž jsou to věnování jiná. Že se však zde již dříve stavěly trojnožky, patrně ze zprávy Filochorovy, že zde postavil jakýsi Aischraios trojnožku, dav ji dříve postříbřiti.⁴⁾

Na cestě od jeskyně právě připomenuté k Asklepieiu viděl Pausanias hrob Kalův. O Kalovi (*Κάλως*) se vypravovalo, že byl synovec a žák Daidala, báječného heroa umění stavitelského a sochařského, a že Daidalos, jsa žárliv na jeho umění, zabil ho a uprchl na Kretu. Heroon Kalovo třeba i mysleti někde v levo od uvedené jeskyně, nejspíše při samé stěně akropolské. Zde byla ctěna také matka Kalova Perdix, která prý ze zármutku nad smrtí syna svého se oběsila.⁵⁾

¹⁾ O pomníku tomto srv. důležitý článek E. Reische v *AM.* XIII., 1888, str. 383 nn. s tab. VIII. Nápis Thrasyllův jest v *IG.* II., 1247 (= Dittenberger, *Sylloge*² 715), nápisy jeho syna v *IG.* II., 1292, 1293.

²⁾ Paus. I., 21, 3.

³⁾ Nesprávně vykládá si slova Pausaniova Blümler, jenž ve svém komentáři (I., str. 236) myslí, že tento mythos byl zpodoběn na trojnožce. Pausanias mluví zcela jasně. Právě o jeskyni: *τρίπους δὲ ἔπαστι καὶ τοῦτω* (t. *τῷ σπηλαίῳ*). *Ἀπόλλων δὲ ἐν αὐτῷ* (t. *τῷ σπηλαίῳ*) καὶ *Ἄρτεμις* κτλ. Rovněž zcela nejista jest domněnka Petersenova, Athen, v Lipsku 1908, str. 195, že jeskyně byla zasvěcena kultu Niobinu.

⁴⁾ Harpokrat. s. v. *Κατατομή*.

⁵⁾ Paus. I., 21, 4, Fotios s. v. *Πέρδικος ἱερὸν*.

Než přejdeme k okrsku Asklepiovu, třeba se zmíniti o pomníku Nikiově. Nejzajímavější při něm jest, jak jsme zne náhla dospěli k jeho poznání. Roku 1853 objevil francouzský archaeolog Beulé v turecké baště na západní straně akropole antickou bránu, která se po něm dosud branou Beuléovou nazývá.¹⁾ Hned tehdáž se poznalo, že k stavbě brány bylo užito materiálu z pomníku Nikiova; neboť na násloupí četl se ve dvou řádcích tento nápis:²⁾

Νικ[χ]ίας Νικοδῆμου Ευπεταιὼν ἀνέθηκε νικήσας χορηγῶν
Κεκρόπιδι παίδων.
Πανταλέων Σικυῶνιο[ς] ἡῤλει. * Αἶσμα Ἑλπήνωρ Τιμοθέου.
Νε[αι]χμος ἦρχε.

Z nápisu plyne, že r. 319 př. Kr. zvítězila při lyrických závodech hochů fyly Kekropis, jejímž choregem byl Nikias. Hoši zpívali a tancem mimickým doprovázeli Timotheovu píseň Elpenor, při čemž hudební průvod na dvojitou píšťalu obstaral Pantaleon Sikyonský. Vítězství bylo dosaženo starou básní; Timotheos, jenž stal se nám známější objevením svých „Peršanů“, byl tehdáž již dávno mrtev. Nikias, obdržev za svou fyly vítěznou trojnožku, dal postavit pro ni dorský chrámeček z pentelského mramoru. To vše bylo jasno hned po objevení oné brány, nápadno však bylo, proč triglyfy jsou z poru, když celá stavba byla z mramoru. Proto soudil Beulé, že se užilo též materiálu z některých budov z doby před vpádem Peršanů.³⁾ Při tom ovšem zůstávalo nevysvětleno, jak se stalo, že se triglyfy ze starší stavby tak dobře hodily k pomníku Nikiovu. Věc vysvětlil teprve r. 1885 Dörpfeld, prozkoumav podrobně ještě jiné architektonické části této brány.⁴⁾ Zjistil, že i triglyfy z poru pocházejí vskutku z pomníku Nikiova, ježto k tomu ukazují nejen stejná práce a stejné rozměry, nýbrž i jamky k upevnění jejich, které se shodují s příslušnými jamkami na násloupí (pod triglyfy) a na římse (nad nimi). Různost materiálu vysvětlil velmi přesvědčivě tím, že triglyfy byly celé pomalovány, tak že rozdíl mezi mramorem a porem nebylo pozorovati. Dörpfeld

¹⁾ V. tab. I. Na našem obr. 62 jest dole pod propylajem bránu tuto dobře viděti.

²⁾ IG. II. 1246 = Dittenberger, Sylloge³ 708.

³⁾ Beulé, L'Acropole d'Athènes, v Paříži 1853, str. 102.

⁴⁾ Dörpfeld v AM. X., 1885, str. 219 nn., s tab. VII.

však nemyslí, že by pomník Nikiův byl samostatný, o sobě stojící chrámeček, nýbrž rekonstruoval jej jako pouhé chrámové průčelí, které se opíralo o skálu akropolskou asi jako pomník Thrasyllův z téhož roku. Uznával v předu šest dorských sloupů a za nimi ještě po jednom na každé straně. O čtyři leta později stanovil Dörpfeld¹⁾ také místo, kde Nikiův pomník původně stál; bylo to přímo nad odeiem Heroda Attika. Tím bylo též dáno, proč byl odstraněn: aby totiž nepřekážel nádherné stavbě Herodově, a zároveň určeno, že „brána Beuléova“ pochází z druhého stol. po Kr.

Tento výklad Dörpfeldův se všeobecně přijímal, teprve v posledních letech ozvaly se pochybnosti. Byl to mladý řecký archaeolog Bedřich Versakis, jenž se pozastavoval nad tím, že by pomník za vítězství o Dionysiích mohl být postaven tak daleko od posvátného okresu Dionysova. Mimo to našel některé nové kusy z tohoto pomníku, a to žernov sloupový a střední část zadní plochy štítu blíže sloupořadí Eumenova a dorskou rohovou hlavici na akropoli sv. od Parthenonu. Bohužel pokládal Versakis tuto hlavici za dílo V. stol. př. Kr., čímž byl sveden k domněnce, že prý pomník Nikiův byl postaven již v V. století od slavného vojevůdce Nikia, syna Nikeratova, a že zachovaný nápis z r. 319 byl přidán teprve později, když mladší Nikias užil tohoto pomníku k postavení trojnožky své. Mimo to nechtěl věřit, že porové triglyfy pocházejí z tohoto pomníku.²⁾ Za tyto nesprávnosti dostalo se Versakisovi velmi příkrého odmítnutí od Dörpfelda, jenž zavrhl i to, co bylo správné.³⁾

Leč řeckému archaeologu v mnohých věcech za pravdu dal a celou věc velmi pěkně rozřešil americký archaeolog William Bell Dinsmoor.⁴⁾ Prozkoumal znova kameny, ze kterých jest sestavena brána Beuléova, i našel některé části nové jak blíže této brány, tak při stoí Eumenově. Zejména důležité bylo, že se mu podařilo najít hlavici anty; tím odpadly oba postranní sloupy Dörpfeldovy. Dále zjistil, že pomník měl na obou stranách štíty; neopíral se tedy o skálu akropolskou, nýbrž stál sám o sobě na volné prostoře jako zcela pravidelný dorský prostylos o šesti sloupech v průčelí. Stanoviv podle zachovaných částí zcela přesně rozměry celého chrá-

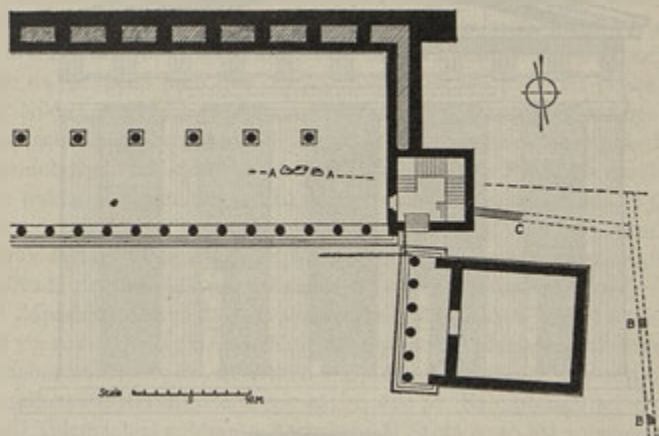
¹⁾ Dörpfeld v *AM.* XIV., 1889, str. 63 nn.

²⁾ Φρ. Βερσάκης v *Ἐφημ. ἀρχ.* 1909, str. 221 nn.

³⁾ Dörpfeld v *AM.* XXXVI., 1911, str. 60 nn.

⁴⁾ Dinsmoor v *Am. journ. arch. S. S.* XIV., 1910, str. 459 nn.

mečku, pátral, kde asi mohl státi. Tu nabízely se takřka samy sebou dávno již známé, avšak dosud nedosti prozkoumané základy u východního rohu stoe Eumenovy, v jejíž blízkosti některé kusy pomníku byly nalezeny. Odkopav je, shledal, že nejen ve svých rozměrech plně vyhovují, nýbrž i že byly určeny zřejmě pro chrámeček se sloupy v průčelí na západní stranu obrácený. Poněvadž způsob stavby ukazoval ke IV. století př. Kr. a také se ukázalo, že při stavění stoe Eumenovy se k tomuto chrámečku přihlíželo, nebylo

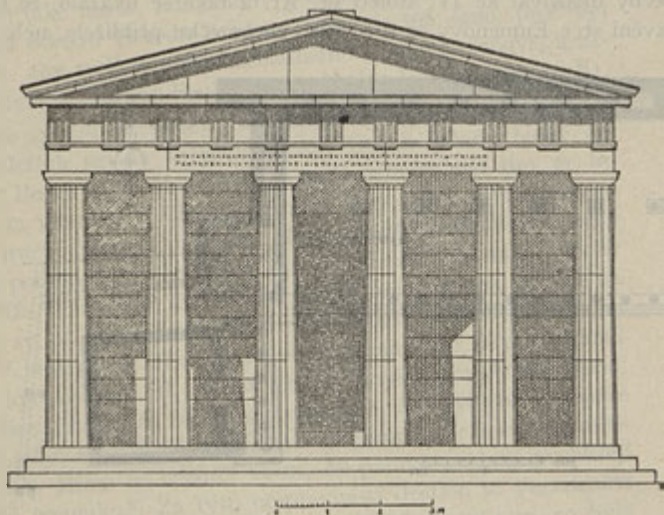
Obr. 86. Choregický pomník Nikiův u stoe Eumenovy.
(Podle Amer. journ. arch. S. S. XIV., 1911, str. 481.)

možno pochybovati o tom, že zde vskutku máme místo, kde pomník Nikiův stál (v. obr. 86).

Zde tedy, snad ještě v posvátném okrese Dionysově anebo aspoň v jeho blízkosti, stál prostylos řádu dorského, postavený r. 319 Nikiou. Byl 11 m široký a 16 m dlouhý; orientován byl na západ. V průčelí stálo 6 sloupů přes 5 m vysokých. Chrámeček byl sice z mramoru pentelského, ale nejen pro triglyfy, které byly omalovány, nýbrž i jinde, kde to nebylo vidět, užil stavitel lacinějšího poru. Jinak byl chrámeček zcela pravidelný. Trojnožka stála nejspíše na vrcholu štítu v průčelí (v. obr. 87).

Nastává otázka, jak se má tento chrámeček z r. 319 k podobnému chrámku staršího Nikia, známého vojevůdce athenského

z války peloponneské. Zmiňuje se o něm pouze Plutarch, připomíná je mezi ostatními věnovacími dary Nikiovými: „Ještě za našich časů stála z jeho věnovacích darů socha Palladina na akropoli, jejíž pozlacení odpadlo, a chrám v posvátném okrese Dionysově ležící pod choregickými trojnožkami (ὁ τοῖς χορηγικοῖς τρίποσιν ὑποκείμενος ἐν Διονύσου νεώς); neboť převzav choregii zvítězil často-

Obr. 87. Rekonstrukce pomníku Nikiova.
(Podle Amer. journ. arch. S. S. XIV., 1911, str. 479.)

kráte, nepropadl pak nikdy.“¹⁾ Tímto chrámem nemůže býti, jak z celé souvislosti patrné, míněno nic jiného než chrámeček, jaký stavěli vítězni choregové. Naprosto nemožná jest domněnka, kterou i nyní ještě zastává Dörpfeld, že prý totiž nový chrám Dionysův se sochou Alkamenovou ze zlata a slonové kosti (v. výše str. 281) jest oním chrámem, o kterém mluví Plutarch; na něm prý stály trojnožky Nikiovy i jeho rodu.²⁾ Neboť jak dobře uvedl již Furtwängler, byl chrám, o kterém Plutarch mluví, jen jedním z četných chrámků, které postavili choregové; mimo to Plutarch

¹⁾ Plut. Nik. 3.

²⁾ Dörpfeld, Das griech. Theater, str. 21 n., AM. XXXVI., 1911, str. 65 n.

nepraví, že Nikias postavil chrám Dionysovi zasvěcený, nýbrž chrám v posvátném okrese Dionysově; konečně není pravdě podobno, že by již v V. stol. zbudoval soukromník svým nákladem chrám kultu určený.¹⁾ Uznáme-li však, že Plutarch pomýšlel na chrámeček choregický, vyskytuje se nová obtíž. Platon, svědek mnohem starší, zaznamenal, že v posvátném okrese Dionysově stály vedle sebe (ἐφεξῆς) vítězné trojnožky Nikiovy i jeho bratří;²⁾ o nějakém chrámečku není u něho ani řeči. Jak si neshodu tuto vysvětliti? Obyčej stavěti chrámečky pro trojnožky vítězných sborů máme dosvědčen teprve pro IV. stol.; jest tedy zcela hodnověrna zpráva Platonova, že trojnožky rodu Nikiova stály vedle sebe, nejspíše na sloupech jako jiné dary votivní. Jestliže o sto let později jiný Nikias, snad příbuzný onoho vojevůdce, postavil poblíže oněch trojnožek chrámeček pro svou choregickou trojnožku, jest pravdě nejpodobnější, jak uznával již Furtwängler, že se Plutarch zmýlil a že pokládal chrámeček tento za votivní dar staršího Nikia. Výrazem „chrám ležící pod choregickými trojnožkami“ byl by pomník Nikiův zajisté dobře označen. Ani určení ἐν Διονύσῳ tomu nevádí, poněvadž nevíme, jak daleko na západ okres Dionysův sahá.³⁾

Západně od divadla rozkládal se posvátný okres Ἀσκληπία a Ὑγίειε (Ἀσκληπιεῖον). Kult Asklepiův byl přenesen, jak víme ze zachovaného nápisu, do Athen z Epidauru o velkých mystériích za archontátu Astyfilova, t. j. v září r. 420 př. Kr.; přenesl jej sem jakýsi Telemachos z demu acharnského.⁴⁾ Stalo se to asi z usnesení lidu; neboť svatyně Asklepiova má hned od počátku ráz veřejný, třeba ovšem Telemachos vynakládal mnoho na její vyzdobení.⁵⁾

¹⁾ Furtwängler, Sitzungsber. bayr. Akad. 1901, str. 413 n.

²⁾ Plat. Gorg. 472 A Νικίας ὁ Νικηράτου καὶ οἱ ἀδελφοὶ μετ' αὐτοῦ, ὧν οἱ τρίποδες οἱ ἐφεξῆς ἐστῶτές εἰσιν ἐν τῷ Διονυσίῳ.

³⁾ Jiný výklad podal B. Perrin v Am. Journ. arch. S. S. XV., 1911, str. 168 n. Myslí, že mladšímu Nikiovi bylo dáno povolení postaviti chrámeček na památku vítězství svého sboru s tou podmínkou, jestliže užije místa, kde stály trojnožky staršího Nikia a postaví je na chrám. Pak bychom však právem očekávali, že na nápisě chrámovém bude řeč nejen o vítězství z r. 319, nýbrž i o vítězstvích starších.

⁴⁾ Nápis IG. II., 1649 s důležitými a téměř jistými doplňky Alfr. Koerte v AM. XVIII. 1893, str. 246 nn. a zejména XXI., 1896, str. 314; některé doplňky k tomu podal S. Dragumis v 'Εφ. ἀρχ. 1901, str. 107. Nápis jest nyní nejpohodlněji přístupen ve sbírce Michelově, Recueil d'inscriptions grecques. Supplément, v Bruselu 1912, č. 1529 (str. 92).

⁵⁾ IG. II., 1442, 1650.

Svatyně byla dlouho zasypána, teprve r. 1876—1877 odkryla ji řecká společnost archaeologická.¹⁾ Obr. 88 podává pohled na východní část těchto výkopů a obr. 89 plán celé svatyně.

Asklepieion přimykalo se těsně ke skále akropolské; ba zdá se, že půda pro ně byla zde z veliké části teprve nově utvořena. Aspoň skála jest zde sříznuta tak, že tvoří kolmou, hladkou stěnu; také půda jest uměle srovnána. Svatyně měla tvar nepravidelného čtyřúhelníka asi 100 m zděli a 30 m zšíři, ježž ohraničovala na se-

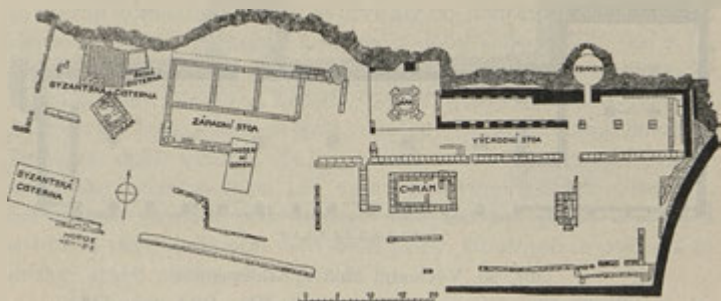
Obr. 88. Východní část Asklepieia. (Podle fotografie.)

veru akropolis, na východě zeď divadla Dionysova, na stranách ostatních zdi zvlášť zřízené. Nevíme sice, zdali hned od počátku měla svatyně též rozsah jako později, ale pokládáme za jisté, že již původně byl zde pramen, prýstící v jeskyni přímo ze skály; neboť ve svatyních léčivých jsou posvátné, zázračné prameny věcí nejdůležitější. Možná, že objevení tohoto pramene, jemuž léčivá síla přikládána, dalo podnět k tomu, že kult Asklepiův přenesen právě sem. Jeskyně, ve které jest pramen, byla upravena kruhovitě

¹⁾ Παρχικῇ 1876, str. 14 nn., 1877, str. 6 nn. (s podrobným plánem), Nejpodrobnější popis podal Koehler v *AM.* II., 1877, str. 171 nn., 229 nn.

a kopulovitě (průměr 5 *m*, výška jeskyně přes 4 *m*). Aby mohlo co nejvíce návštěvníků vodu si nabíratí, vedena do polokruhovitého žlabu, jenž byl při stěně přímo ve skále vytesán.¹⁾ K této jeskyni pojil se mythos, že prý zde Halirrhothios, syn Poseidonův, zneuctil Alkippu, dceru Areovu, začez byl od Area usmrčen.²⁾ Říkalo se též, že co se do pramene hodí, vypluje podzemskou cestou až u Faleru do moře.³⁾

Asklepieion bylo ve starověku několikrát přestavováno a opravováno,⁴⁾ za doby byzantské bylo zde několik kaplí, jejichž zdi z části ještě stojí; tím jest nám ztíženo zjistiti původní jeho podobu. Přece však poznáváme ze stop na stylobatu, jakož i ze zachovaných

Obr. 89. Svatyně Asklepiova.

(Podle Amer. journ. arch. S. S. XV., 1910, tab. I.)

částí architektonických, že ve IV. stol., snad za doby Lykurgovy, byla přímo před pramenem postavena dorská stoa (v. obr. 90), zbudovaná z hymettského mramoru, téměř 50 *m* dlouhá, z níž se

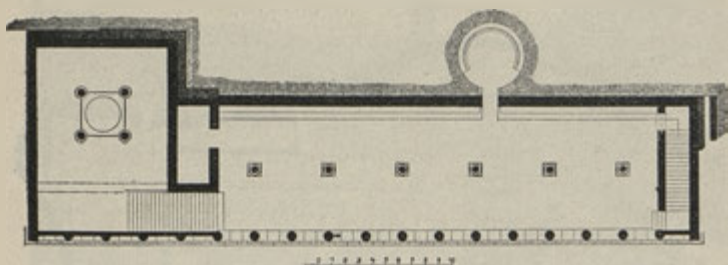
¹⁾ Obráz vnitřka jeskyně podává sl. Harrisonová, *Mythology and monuments*, str. 303.

²⁾ Paus. I., 21, 4.

³⁾ Plin. Nat. hist. II., 225.

⁴⁾ O opravách v I. stol. př. Kr. víme z nápisů. Podle IG. II., 489b (p. 419 = Dittenberger, *Sylloge*² č. 558) Diokles, stav se knězem Asklepiovým, dal svým nákladem zříditi τὰ θυρώματα καὶ τὴν ὀπίσσω τοῦ προπύλου στέγην jakož i opravit chrám. A podle nápisu v AM. II., 1877, str. 174 dal Sokrates, syn Sarapionův upravit pramen a vchod (τὴν κρήνην καὶ τὴν εἴσοδον κατεσκεύασεν καὶ ἐθύρωσεν). O opravách za doby římské svědčí některé zachované zbytky.

vházelo vysokými dveřmi do jeskyně.¹⁾ Měla v průčelí — nehledě k pilířům rohovým — sedmnáct dorských asi 5 *m* vysokých sloupů, avšak pět sloupů na straně západní mělo mezi sebou zeď; zde totiž bylo třeba udělati schody, které by vedly k výše položené jámě, ve které byli nejspíše chováni posvátní hadi Asklepiovi. Tato jáma pochází nejspíše z prvních počátků svatyně, jest kruhovitá, přes 2 *m* hluboká a polygonálními kameny ze skály akropolské pečlivě vyložena. Nad jamou stála jakási stavba na čtyřech ionských sloupích, jejichž base dosud jsou zachovány. Tento rozdíl půdy mezi pramenem a jamou vedl k tomu, že stoa měla ještě vyšší patro

Obr. 90. Východní stoa v Asklepieiu.

(Podle Amer. journal of arch. S. S. XV., 1911, tab. III.)

se sloupy rovněž řádu dorského, ale o něco nižšími. Sloupy stály téměř 10 *m* před skalou akropolskou; poněvadž je to vzdálenost příliš veliká, bylo třeba postaviti v přízemí druhou řadu sloupů, nejspíše ionských. Tato řada byla však mnohem řidší; stálo tu pouze šest sloupů. Hořejší patro bylo nejspíše upraveno jinak; místo sloupů byla tu postavena zeď, prolomená několika dveřmi, které vedly do pokojíků pro nemocné. Hořejší patro bylo podle toho určeno k léčení inkubací: nemocný ulehl a v noci buď olízali a vyhojili jeho nemoc posvátní hadi nebo Asklepios zjevil mu ve snách, co má činiti; v přízemí zase vykonával své divy zázračný

¹⁾ Nejdůležitější práci o ní podali američtí archaeologové Gordon Allen a Lacey D. Caskey v Amer. journ. arch. S. S. XV., 1911, str. 32 nn. (s 5 tab.). — Pojednání řeckého archaeologa Friedr. Versa-kise v 'Εφημ. ἀρχ. 1908, str. 255 nn. (s tab. 9. a 10.) obsahuje mnohé vady.

pramen.¹⁾ O spojení mezi oběma patry bylo postaráno též schodištěm, zřízeným ve východním rohu. Stoa byla pokryta střechou, která se skláněla na tři strany, v průčelí na jih, po stranách na západ a na východ; směrem k akropoli nemohla býti skloněna, poněvadž by dešťová voda, nemajíc kam odtékat, zdivo kazila.

Před stoou stál chrám Asklepiův, ve kterém viděl Pausanias sochu Asklepia a jeho děti jakož i pěkné malby. Z něho zachovány jsou pouhé základy (6×10.5 m), z nichž můžeme souditi, že to byl dorský chrám *in antis* s předsíní o čtyřech sloupích. Před chrámem stál ve vzdálenosti dosti zřetelné (asi 17 m) oltář pro oběti zápalné.

V západní části svatyně byl dům pro kněze a sluhy chrámové se čtyřmi komnatami, které se otvíraly do sloupení řádu ionského. Zachované zbytky ukazují k stavbě z doby hellenistické (asi z II. stol. př. Kr.), ale jest dosti pravdě podobno, že i za doby klassické byla zde taková budova. Západně odtud byla čtverhranná cisterna, jejíž stěny byly velmi pečlivě obloženy polygonálními kameny. Nyní jest úplně vyschlá. Že by se vodě z této cisterny přičítala ve starověku zázračná moc, jest velmi pochybné.²⁾ Před cisternou, ale směrem šikmým, leží základy malé stavby (pouze 5 m zděli a 4.52 m zšíří), jejíž účel není dosti jasný. Obvyčejně se pokládá za druhý, starší chrám Asklepiův.³⁾

Svatyně Asklepiova byla ohrazena na západě i na jihu zdi; v jižní zdi, právě naproti staršímu chrámu stojí dosud na původním místě mezník s nápisem ἵερος πρηνες (mezník pramene), jenž povahou písma hlásí se do doby, kdy svatyně byla vůbec založena. V jižní zdi byl nejspíše též hlavní vchod do svatyně, ale místo jeho přesně určití nemůžeme.⁴⁾

¹⁾ O léčení v Asklepieiu podává názorný, třebaš humoristicky přibarvený obraz Aristofanes v Plutu v. 559 nn.

²⁾ J u d e i c h, Topographie, str. 288 domnívá se, že původní svatyně omezovala se na tuto část západní a že teprve ve IV. stol. znenáhla byla rozšířena na východ až k divadlu. Tento výklad nepokládám za správný; neboť svatyně vyžadovala léčivého pramene, za ten se však ona cisterna, kterou Judeich pokládá za pramen, vydávati nemohla.

³⁾ Pochybnosti o tom pronesl na americkém sjezdu archaeol. C. H. Weller; srv. zatímni zprávu o tom v Amer. Journ. Arch. S. S. XVI., 1912, str. 103.

⁴⁾ Pokusil se sice o zjištění jeho Frid. Versakis v 'Αρχ. ἐφημερίς 1912, str. 43 nn. s tab. IV. a V., ale výsledky jeho jsou nejisté, protože klade do týchž míst též Eleusinion.

Kromě budov popsaných bylo v Asklepieiu hojně darů votivních, které sem na památku šťastného uzdravení od vděčných nemocných byly obětovány.¹⁾ Jsou zajímavé pro způsob, jak se zde léčilo. Svatyni třeba si představití též hojně posázenu stromy; z nápisu o zavedení kultu Asklepiova do Athen, o kterém jsme se výše (str. 293) zmínili, dovídáme se, že Telemachos r. 413/12 vysázel zde stromy.²⁾ Poskytovala tedy svatyně, na jižní stranu obrácená a proti severním větrům chráněná, zajisté pobytu příjemného.³⁾

Z votivních darů, Asklepiovi věnovaných připomínáme zvláště ten, jenž byl objeven teprve r. 1904 jižně od divadla Dionysova, poněvadž jest jediný svého druhu. Je to štíhlý čtverhranný pilíř 2·39 m vysoký, na jehož přední straně vine se v malebných zátočinách had Asklepiův. Nad hlavou hada jest věnovací nápis ΣΙΛΩΝ ΑΝΕΘΗΚΕ. Na hořejší část sloupu, která jest o něco širší, jest železnými hřeby připevněna podešev sandálu, na které jest v reliefu zpodoben muž s gestem adoranta. Podle tvaru písma hlásí se tato památka do IV. stol. př. Kr. Není nám sice dosti jasno, zač chtěl Silon Asklepiovi tímto darem poděkovati, ale pravdě nejpodobnější jest, že za uzdravení pravé nohy; jest tu totiž zobrazen jen jeden sandál a to pravý. Každým však způsobem jest toto originální provedení zjevem velmi zajímavým.⁴⁾

¹⁾ Seznam jich podává D u h n v Arch. Zeitung. XXXV., str. 139 nn., srv. též článek J. S v o r o n a v 'Εφημ. ἀρχ. 1908, str. 102 nn. Seznam nápisů, týkajících se athenského Asklepieia podává sl. Alice W a l t o n o v á, The cult of Asklepios v Cornell Studies, sv. III., 1894, str. 98 n.

²⁾ AM. XXI., 1896, str. 318.

³⁾ O Asklepieiu athenském máme též speciální monografii, kterou napsal P. G i r a r d, L'Asclépieion d'Athènes d'après de récentes découvertes (v Bibliothèque des écoles françaises, sv. 23), v Paříži 1882.

⁴⁾ Stručnou zprávu o tomto nálezu podal H. S c h r a d e r v AM. XXIX., 1904, str. 212. Pak následoval článek Waltera A m e l u n g a v Archiv f. Religionswiss. VIII., 1904, str. 157 nn. s pěkným vyobrazením a G. B y z a n t i n a v Annual of Brit. school XI., 1904/5, str. 146 nn. Christos T s u n t a s v 'Εφημ. ἀρχ. 1906, 243 nn. domnívá se, že votivní dar tento nepochází z Asklepieia, nýbrž ze svatyně Blautiny (v. níže str. 301), a sice že jest tu zobrazen ἥρως ἐπὶ Βλαύτῃ. Věnovatel vzal tento název doslovně a poněvadž βλαύτῃ znamená druh sandálu, dal zpodobiti onoho „heroa u Blauty“ na sandál. Z takového daru vznikla legenda, kterou zaznamenal Pollux VII., 87 καὶ ἥρωας Ἀθήνησιν ὁ ἐπὶ βλαύτῃ ἀνέθηκε γὰρ τις σκυτοτόμος βλαύτης λίθινον τύπον. Výklad Tsuntův jest důmyslný, ale sotva pravdě podobný.

Pausanias, kráčeje od Asklepieia ke vchodu na akropolis, popisuje ještě některé jiné svatyně, které ležely na jižním svahu akropole. Nejprve viděl chrám bohyně Themidy a před ní náhrobek Hippolytův. Potom přišel k chrámu Afrodity Pandemos, v němž byla ctěna také bohyně Peitho. Ze souvislosti, jak Pausanias tyto chrámy popisuje, vyplývá, tuším, zcela jasně, že Afrodita, zde uctívaná jako Pandemos (Obecná) je táž jako „Afrodita u Hippolyta“ (Ἄ. ἐπὶ Ἱππολύτῳ); jeden název týče se bohyně, druhý místa. Název Afrodita u Hippolyta je dosvědčen nápisně již pro V. stol., kdežto Afrodita Pandemos připomíná se na nápisích teprve od III. stol. př. Kr.; od té doby však se stal obvyklejší.¹⁾ Podle staré legendy chrámové, kterou znal již Euripides, vypravovalo se, že prý tento chrám založila Faidra, manželka Theseova, planouc láskou po svém pastorkovi Hippolytovi; zbudovala prý jej právě na tomto místě proto že odtud bylo viděti do Troizeny, vlasti Hippolytovy.²⁾ Pausanias pátral zde po starobylých sochách, ale nenašel jich zde; viděl však tu sochy od umělců dosti slavných, leč nezaznamenal od kterých.

Poblíže chrámu Afroditina stál votivní dar v podobě chrámečku, který postavil ve IV. stol. př. Kr. Archinos, syn

¹⁾ V inventáři, který sestavili pokladníci „ostatních bohů“ (IG. I., 212) připomíná se šperk [Ἀφροδίτης ἐπὶ Ἱππολύτῳ]. Tvrdí se sice, že prý již v VI. stol. se připomíná nápisně Afrodita Pandemos, ale na nápisu, který se za doklad toho uvádí (Δελτίον 1889, str. 127, nyní v IG. I., suppl. str. 185, č. 422¹³), epitheton toto chybí. Faktum jest pouze, že se tento nápis našel na jz. svahu akropole spolu s jinými, které též týkají Afrodity Pandemos. — Zvláštní mínění pronáší Robert, Pausanias als Schriftsteller, str. 204 n. Podle něho třeba lišiti chrám Afrodity ἐπὶ Ἱππολύτῳ a chrám Afrodity Pandemos. Chrám pívni prý Pausanias čtenářům svým jen naznačuje zmínkou o hrobě Hippolytově; poněvadž hrob Hippolytův ležel před chrámem Themidiným, jest prý podle všech zákonů logiky chrám Themidin totožný s chrámem Afrodity ἐπὶ Ἱππολύτῳ. Jinak řečeno v chrámě „Afrodity a Hippolyta“ byla ctěna též Themis. Omyl Robertův vyplývá z toho, že epitheton Πάνδημος pokládá za starobylé, nápisně dosvědčené, ale tomu tak není. — Na reliefu attickém, který uveřejnil Chr. Blinkenberg, Archaeologische Studien, v Kodani a Lipsku 1904, str. 48 nn. s tab. I., jest v úplném souhlase s Pausaniem zobrazen v pravo Asklepios, uprostřed Hippolytos s Themidou v pozadí, v levo pak Afrodite.

²⁾ Eurip. Hippol. 24 nn., Diod. IV., 62. Jen v Troizeně byl Hippolytos ctěn ne jako heios, nýbrž jako bůh (srv. Paus. II., 32, 1). Jiné legendy

Alypetův, z demu Skambonidai, spolu se svou tetou Menekrateí, kněžkou Afroditinou, a se svou matkou. Máme z něho zachován pouze architráv, ozdobený holubicemi a opatřený nápisy, jakož i patřící k němu dva kameny, které tvořily strany boční. Z nich jest patrno, že chrámeček se podobal některým pomníkům choregickým, jako na př. pomníku Thrasyllovu, s kterým měl společno, že neměl zadní stěny, nýbrž opíral se o skálu akropolskou. V průčelí třeba si představití dva pilíře po stranách. Střecha byla sice rovná, na ní stály sochy nebo poprsí všech tří věnovatelů. Uvnitř možno si mysliti asi oltářík na oběti nekrvavé.¹⁾ Poněvadž uve-
dené zbytky chrámečku, objevené r. 1889 jižně od t. zv. brány Beuléovy, nebyly nalezeny *in situ*, není ovšem možno pomník tento určitě umístiti; hodily by se však pro něj dobře základy za odeiem Heroda Attika, které Dörpfeld dříve vyhrazoval pro choregický pomník Nikiův (v. str. 290).

Konečně připomíná Pausanias před vchodem na akropolis ještě svatyni Země příjmím Κουροτρόφος (pěstitelka mládeže) a Demetroy Chloe, ochrankyně osení. Za Pausania byla to jediná svatyně, ač asi každá bohyně měla svůj oltář nebo chrám; původně se asi obě svatyně rozlišovaly.²⁾ Země, pěstitelka mládeže, byla hlavně ctěna od efebů, Demetre Chloi přinášela se jménem obce obět 6. thargeliona.³⁾ Blíže chrámu Demetřina bylo místo, nazvané Buzygion; podle pověsti byli prý zde poprvé volí

přikládaly původ tohoto chrámu Theseovi nebo Solonovi (Paus. I., 22, 3, Harpokrat. s. v. Πάνδημος Ἀφροδίτη, Athen. XIII., 569 D).

¹⁾ Nápis (IG. II., 5, 1531 b) zní: τόνδε σοι, ὦ μεγάλη σεμνή Πάνδημε Ἀφρ[οδίτη, κοσ]μοῦμεν δώροις εἰκόσιν ἡμετέραις. V druhé řádce, psané drobnějším písmem, jsou jména věnovatelů. Srv. o tom článek Fr. Weilbacha a Jiřího Kaweraua v AM. XXX., 1905, str. 298 nn.

²⁾ Paus. I., 22, 3; Pausaniovu tvrzení potvrzuje se nápisem z doby římské v Δελτ. ἀρχ. 1889, str. 130, č. 5, dle něhož jakýsi Euidotos podle vidění ve snách věnoval Demetre Chloi τῇν Κουροτρόφον. — Z V. stol. př. Kr. však máme mezník, jenž stanoví hranice pouze svatyně Země (IG. I., suppl. str. 55, č. 555 c). Svatyni Demetroy Chloe připomíná již Aristofanes v Lysistr. 830.

³⁾ Obět efebů Zemi máme ovšem dosvědčenu teprve z doby hellenistické (IG. II., 481, ř. 59); obět Demetre potvrzuje schol. k Sofokl. Oid. Kol. 1600, dovolává se Filochora (srv. též Aug. Mommsena, Feste der Stadt Athen im Altertum, v Lipsku 1898, str. 477).

zapraženi do pluhu — odtud název — a zde po prvé vzešlo obilí.¹⁾ Možná, že bylo zde na památku udržováno oseté políčko. Κουροτρόφος byla nejspíše původně samostatná bohyně a teprve později byla ztotožněna se Zemí. Společně s ní byla ctěna jiná starobylá bohyně Blaute (Βλαύτη), o jejímž kultu svědčí jen nápis z doby císařské, právě v těchto místech nalezený, jenž označoval vchod do svatyně Blauty a Kurotrofy.²⁾ Ba připomíná se dokonce³⁾ i kult „heroa u Blauty“ (ἥρωας ὁ ἐπὶ Βλαύτη). Tolik starodávných kultů tísnilo se zde před vchodem na akropolis! O významu těchto bytostí ovšem nic nelze říci, poněvadž se právě vůbec jen jednou připomínají. Jsou nám však poučením, co asi kultů zašlo úplně.

Při samé skále akropolské, přímo pod baštou Atheny Niky bylo asi heroon Aigeovo. Jak vypravuje Pausanias, vrhl se král athenský Aigeus, když užíel černé plachty na lodi svého syna Thesea, vracejícího se z Kreta, ze zármutku nad tím s této bašty dolů; k tomu poznamenává perieget: „a má u Atheňanů heroon“. Jest velmi pravdě podobno, že byl Aigeus ctěn právě na tomto místě, kde je též skála uměle uhlazena.⁴⁾

Kapitola devatenáctá.

Západní část města.

Areiopag se v V. a IV. stol. mnoho nezměnil; trvával při své starobylosti, kterou měl za dob před vpádem perským (v. výše str. 101 n.). Dovídáme se pouze, že do svatyně Eriný pod Areiopagem (v. výše obr. 102) byly postaveny tři sochy z parského mramoru, z nichž prostřední vytvořil Kalamis, současník Kimonův, obě ostatní pak Skopas, slavný umělec IV. století⁵⁾.

¹⁾ Plut. Praec. coniug. 42; srv. též věštbu z druhého stol. po Kr., kde se narází na tuto pověst (AM. XVIII., 1893, str. 193).

²⁾ IG. III., 411 εἰσοδος πρὸς σηκὸν Βλαύτης καὶ Κουροτρόφου ἀνει[μέν]η τῷ δήμῳ. Nápis pochází sice z doby římské, ale z povahy věci plyne, že kult sám byl mnohem starší.

³⁾ Poll VII., 87 καὶ ἥρωας Ἀθήνησιν ὁ ἐπὶ Βλαύτη.

⁴⁾ Paus. I., 22, 4—5; že zde bylo heroon Aigeovo, soudí Lolling v AM. XI., 1886, str. 322 n.

⁵⁾ Klemens Alex. Protr. 47.

Skalnatá krajina na západním svahu Museia, Pykny a pahorku Nymf, ležící mezi dlouhými zdmi, jest pozoruhodná tím, že zde nacházíme četné stopy někdejšího osídlení. Vidíme tu ve skále základy malých domů, čtverhranné otvory pro trámy, schody, stopy uliček, cisterny, oltáře, výklenky pro desky votivní, ba i hroby. Obyvatelé si nerovnou skálu pracně srovnali a uhladili. Tato končina, nyní zcela opuštěná, zvláště zajímala Arn. Curtia; nazval ji skalním městem a domníval se, že zde bydlelo nejstarší obyvatelstvo athenské, Kranaové (Κραναοί), t. j. „Skalníci“. Zejména v tom, že hroby leží u samých příbytků, ba někdy v domech samých, viděl důležitý znak starobylosti.¹⁾ Ovšem co se hrobů týče, má se věc jinak. Většina jich pochází teprve z III. stol. př. Kr., z doby, kdy dlouhé zdi byly zanedbány, jiné pocházejí dokonce až z dob římských.²⁾ Název Κραναοί týče se osídlení na akropoli, která jest vskutku Κραναὰ πόλις. Co pak se konečně týče zbytků onoho „skalního města“, jest důležité, že až na jedinou výjimku (u pahorku Nymf) leží vesměs mezi dlouhými zdmi. Jest pravdě nejpodobnější, že tyto stavby povstaly většinou za války peloponneské, kdy do Athen nahrnulo se obyvatelstvo celé Attiky a byla veliká nouze o místo. Tenkrát byly nejspíše tyto skály osazeny.³⁾ Spracování skály samo nepodává nám určitého data, poněvadž bylo za všech dob stejné a vedlo k stejným výsledkům. Nicméně jsou tyto zbytky důležité proto, že podávají poučení, jak těsně tehdáž Atheňané bydleli; poučno jest srovnati s nimi též podobné zbytky v městě samém, totiž východně od pahorku Nymf a severně od Areiopagu.

Západně od pahorku Nymf, ale již za severní „dlouhou zdí“, leželo místo popravné, barathron (βάρανθρον = propast; též ὄρυγμα = jáma). Byly to vlastně staré, opuštěné lomy, 12 až 14 m hluboké, kam se v V. a IV. stol. př. Kr. svrhovali těžcí zločinci. Z dějin je známo, že poslové Dareiovi, kteří přišli od Atheňanů

¹⁾ Curtius v Attische Studien I., 16 nn., Sieben Karten zur Topographie von Athen, tab. 4 a 5, zejména pak Atlas von Athen, tab. III. a Stadtgesch. von Athen str. 25 nn. — Název Κραναοί čteme u Herod. VIII., 44; srv. též Aisch. Eum. 1102 a Aristof. Lys. 480.

²⁾ Srv. Έφημ. ἀρχ. 1862, str. 84 nn.

³⁾ Tak věc vyložil Rich. Engelmann v Zeitschr. f. d. Gymnasialwesen XXXIII., 1879, str. 514 nn. S ním souhlasí Wachsmuth v Realencyclop., Suppl. I., str. 178 nn.

žádat země a vody na znamení poddanství, byli sem vrženi; týž osud stihl druhého roku války peloponneské zajaté posly lakedaimonské, kteří šli vyjednávat s králem perským.¹⁾ Nedaleko barathra, odloučen od ostatních občanů, bydlel asi mistr popravčí (δῆμιος), zvaný obyčejně ὁ ἐπὶ τοῦ ὀρύγματος (nebo ὁ ἐπὶ τῷ ὀρύγματι). Toto místo patřilo již k demu Keiriadai, ale leželo při cestě, která vedla z Peiraiea do Athen.²⁾

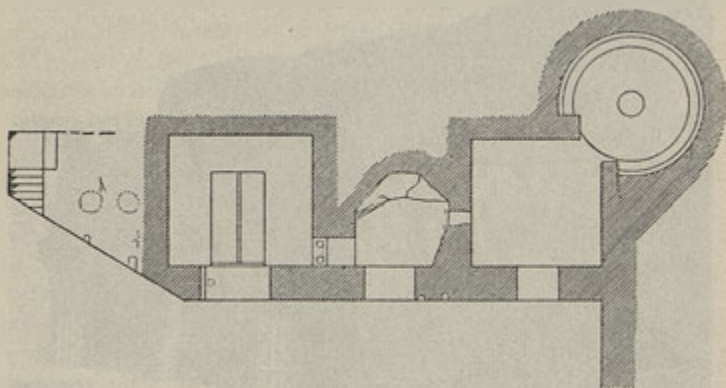
Obr. 91. Tak zvané „vězení Sokratovo“. (Podle fotografie.)

Jak vypadaly „skalní příbytky“, o tom můžeme si utvořit dosti dobrou představu z t. zv. vězení Sokratova na sv. svahu Museia již v městě samém. Název sám jest středověký a ovšem zcela nesprávný; zde nebylo ve starověku nikdy vězení. Z obr. 91, jenž podává pohled z venčí, jest patrné, že zde byla skála do značné výšky (asi 7 m) kolmo uhlazena a v ní vytesány

¹⁾ Herod. VII., 133; Thuk. II., 67.

²⁾ Ὁ ἐπὶ τοῦ ὀρύγματος Lyk. Leokr. 121, ὁ ἐπὶ τῷ ὀρύγματι Dein. I., 62. — O demu Keiriadai v. Bekker. Anecd. I., 219. Polohu při cestě od Peiraiea dosvědčuje Platon, Stát IV., 430 E, z něhož jest též patrné, že se těla zločinců nechávala v barathru ležet pro výstrahu i potupu.

tři čtverhranné komory vedle sebe. Komora levá má strop rovný, komora pravá střechevitý; prostřední komora jest nejmenší a nejnižší. Původně to byly komory samostatné, mezi sebou nesusvislé, ale záhy spojena byla levá s prostřední, a to úzkou chodbičkou, později vylámaná také průchod z prostřední do pravé (v obr. 92). V rohu této komory učiněno spojení s kruhovitou, výše ve skále položenou cisternou. Prostřední komora byla později rozšiřována; je to patrné jak uvnitř, tak zvenčí na nepravidelně a hrubě vylámaném vchodu. Nad těmito komorami vidíme ve skále čtverhranné otvory ve dvou řadách nad sebou; sloužily

Obr. 92. Půdorys tak zv. „vězení Sokratova“.
(Podle Curtia, Sieben Karten zur Topogr. v. Athen, list V.)

k tomu, aby se tam upevnilly trámy domu. V levo spatřujeme na obr. 91 schůdky, které však nejdou až dolů; pokračování jejich bylo nejspíše ze dřeva. Zde máme před sebou zbytky prostého obydlí občana athenského; za hroby tyto skalní komory pokládati nelze.¹⁾

Nejspíše na Pykně, a to asi stranou od vlastního sněmoviště, snad severně od něho leželo *thesmoforion*, kde provdané ženy athenské v měsíci pyanopsionu slavily thesmoforie. Bylo to místo ohrazené, kam žádný muž nesměl vstoupiti; možná,

¹⁾ Dříve se sice tak soudilo (na př. Curtius, Stadtgesch. v. Athen str. 66); pak však by to musily býti hrobky předhistorické, ale k takovému stáří spracování jich neukazuje.

že tu stál jen oltář se sochou bohyně, aspoň se chrám výslovně nepřipomíná. O poloze thesmoforia nevíme nic jiného než co můžeme vysouditi ze dvou narážek Aristofanových Thesmoforiazus. Ženám zde shromážděným jest prozrazeno, že Euripides poslal mezi ně nahoru svého příbuzného; když se zjistí, že tomu skutečně tak, prohlásí ženy, že jest nutno zkoumati, nepřišel-li sem také jiný muž; k tomu účelu že jest třeba oběhnouti celou Pnyx.¹⁾ Již Preller soudil z toho, že thesmoforion leželo na Pykně;²⁾ ovšem kdo pokládá shromáždění žen na Pykně za pouhý žert básníkův, musí vyznati, že polohu thesmoforia neznáme.³⁾ Ač pro nedostatek jiných zpráv jest nesnadno pronésti určitý soud, lze říci aspoň tolik, že by se svatyně Demetry thesmofory (zákonodárné) dobře hodila na Pyknu poblíž sněmoviště.

Kapitola dvacátá.

Hřbitovy.

Za doby klassické zachovával se přesně zákon Solonův, aby nebožtíci byli pochováváni za městem. Povstaly tedy časem za všemi branami, vyjímaje ovšem ty, za nimiž se hned rozkládala předměstí, pohřebiště po obou stranách silnice. Z nich nejproslulejší bylo pohřebiště za hlavní branou athenskou, za Dipylem.

Čestné pohřebiště těch, kteří padli v boji za vlast nebo zvláštní zásluhy o stát si získali, leželo ve vnějším Kerameiku (Κεραμεικὸς ὁ ἔξω) na cestě od brány dipylské k Akademii. Byla to cesta, více než 1 *km* dlouhá,⁴⁾ ležící v rovině, kde se rozkládaly zahrady a pole. Thukydidés praví o těch, kterým se dostává čestného pohřbu: „ukládají je v obecním hrobě, jenž leží v nejkrásnějším předměstí, a stále v něm pochovávají ty, kteří padli ve válkách,

¹⁾ Aristof. Thesm. 585 Εὐριπίδην φάσ' ἄνδρα κηδεστὴν τινὰ αὐτοῦ, γέροντα, δεῦρ' ἄνα πᾶσι τῇμερον. 657 (χρῆ) ζητεῖν εἰ ποὺ καλλὸς τις ἀνελήλυθε (konj. Fritschova, R má εἰσελήλυθε) καὶ περὶ θρόεζαι τῇν Πύκνῃ πᾶσαν.

²⁾ Preller, Griech. Mythol. I⁴, str. 778.

³⁾ Tak soudí Aug. Mommsen, Feste d. Stadt Athen, v Lipsku 1898, str. 320, p. 5.

⁴⁾ Cic. de fin. V., 1 sex illa a Dipylo stadia, Liv. XXXI., 24 mille ferme passus.

ovšem kromě bojovníků marathonských.¹⁾ Pausanias zachoval nám o těchto hrobech popis dosti podrobný, ale sotva úplný a pro nás, bohužel, málo jasný; mimo to za jeho doby některé náhrobky asi již neexistovaly.²⁾ Prostor, kde se pohřebiště rozkládalo, jest nyní téměř úplně zastavěn moderními domy, tak že na systematické prozkoumání jeho nelze pomýšleti; že se při stavbě jejich neobjevilo nic ze starých náhrobků, vysvětluje se prostě tím, že nynější půda jest zde téměř o $\frac{1}{2}5$ m vyšší než antická, tak že ani při kopání základů nebylo třeba sestoupiti tak hluboko. Jest tedy velmi nesnadno utvořiti si určitý obraz o tomto čestném hřbitově. V poslední době pokusil se o to Alfred Brückner, jenž si získal, jak níže uvidíme, veliké zásluhy prozkoumáním soukromého hřbitova za branou dipylskou.³⁾ Přes to, že podle povahy věci samé není možno vše pokládati za zjištěné, učiníme nejlépe, přidržíme-li se v hlavních věcech jeho výkladů.

Brückner uznává jak před branou dipylskou, tak před vchodem do Akademie prostranné místo, kde se občanstvo mohlo shromážďovati, aby vyslechlo slavnostní pohřební řeč na počest padlých bojovníků.⁴⁾ Odtud šly podle něho dvě cesty rovnoběžně vedle sebe; uprostřed mezi nimi ležel rozsáhlý „obecní hrob“ (δημόσιον σῆμα), později též polyandreion zvaný.⁵⁾ Sem pochovávali se pouze Atheňané v bitvách padlí; spojencům athenským (jako Thessalům, Argejským a pod.), jakož i mužům o vlast zasloužilým vykazováno místo mimo polyandreion, a to buď před ním

¹⁾ Thuk. II., 34, 5 *τιθέασιν οὖν ἐς τὸ δημόσιον σῆμα, ὃ ἐστὶν ἐπὶ τοῦ καλλίστου προαστείου τῆς πόλεως καὶ αἰεὶ ἐν αὐτῷ θάπτουσι τοὺς ἐκ τῶν πολέμων πλὴν γε τοὺς ἐν Μαραθῶνι.*

²⁾ Paus. I., 29, 3—16.

³⁾ Alfr. Brückner v *AM.* XXXV., 1910, str. 183 nn.

⁴⁾ Na omylu je, myslím, Brückner, domnívá-li se (na uv. m. str. 186 n.) že pohřební řeči konaly se na prostranství před Akademií. Nejprůirozenější jest, aby byly konány před čerstvým rovem anebo aspoň na prostore za Dipylem; neboť není příčiny, proč by se od občanů žádalo, aby chodili až na druhý konec hřbitova. Vyzvání k občanům, kterým Perikles u Thukydida (II., 34) svou řeč končí: *νῦν δὲ ἀπολοφωράμενοι ὃν προσήκει ἕκαστος ἀποχωρεῖτε* má vhodný smysl, ať se konala řeč kdekoli; není třeba pomýšleti jen na ten případ, že občané jsou shromážděni na druhém konci hřbitova, před Akademií.

⁵⁾ Název δημόσιον σῆμα u Thuk. II., 34, πολυάνδρειον v *IG.* II., 471, ř. 22.

(na straně k městu) nebo podle obojí cesty. Tím, že polyandreion mělo kolem sebe se všech stran prostor volný, utvořeno jakési přirozené závodíště, na kterém se mohl konati pohřební závod (ἀγὼν ὁ ἐπιτάφιος), který existoval již v V. stol., třeba že jej máme dosvědčen teprve z konce stol. IV. Závodníci mohli běžeti kolem polyandreia.¹⁾ V té věci, že jest třeba uznávati jediný veliký čestný hrob pro všechny občany v bitvě padlé, má Brückner zajisté pravdu; nejen Thukydides, jehož slova jsme výše uvedli, nýbrž i Pausanias mluví o jediném hrobě; také ostatní zprávy starověké tomu nasvědčují.²⁾ Ovšem i pak je možno, uznávati pouze jedinou cestu a klásti polyandreion na jednu stranu její; neboť že by účastníci pohřebního závodu běželi kolem polyandreia, dosvědčeno nemáme. Taktéž není po mém soudě třeba činiti tak přesný rozdíl mezi vlastními Atheňany a jejich spojenci. Ovšem na druhé straně dlužno uznati, že při výkladu Brücknerově polyandreion mezi ostatními hroby mnohem více vynikne.

Leč buďž tomu jakkoli, faktum jest, že Pausanias uvádí na cestě od Dipylu k Akademii nejprve posvátný okres Artemidy a v něm sochy bohyň Ἀρίστη a Καλλίστη, ztotožňovaných s Artemidou,³⁾ a neveliký chrám Dionysův, do kterého se každoročně o velkých Dionysiích přenášela socha Dionysa Eleutherského z chrámu u divadla, aby se mohla opět v slavnostním průvodu přinésti zpět do města. Potom popisuje vlastní hřbitov, a to nejprve hroby jednotlivé, pak „hrob všech Atheňanů v boji padlých“ (polyandreion) a pak opět hroby jednotlivé, načež vchází do Akademie.

Z hrobů jednotlivých, které ležely na straně k městu, uvádí Pausanias nejprve hrob Thrasybulův, potom Perikleův, Chabrieův a Formionův; jaké byly náhrobky na nich, o tom nic nepraví.

¹⁾ Existence závodu pohřebního dosvědčena pro V. stol. obrazy na bílých lekythech; srv. článek Brücknerův str. 200 nn. a tab. VIII.—X.; nejstarší literární zpráva o něm je u Aristotela Ἀθ. πολ. 58 ὁ δὲ πολέμαρχος . . . διατίθησι ἀγῶνα τὸν ἐπιτάφιον ἐπὶ τοῖς τετελευτηηκόσιν ἐν τῷ πολέμῳ.

²⁾ Paus. I., 29, 4 ἔστι δὲ καὶ πᾶσι μνημα Ἀθηναίοις, ὅποσοις ἀποθανεῖν συνέπεσεν ἐν τε ταῖς ναυμαχίαις καὶ ἐν μάχαις πεζαῖς. Ostatní doklady v. u Brücknera na uv. m. str. 189.

³⁾ O kultu bohyně Kallisty srv. dva nápisy, uveřejněné od Wilhelma v Ἐφημ. ἀρχ. 1905, str. 215 nn.

O hrobu Perikleově se dovídáme z Cicerona, že ležel na pravé straně cesty.¹⁾

Popisuje polyandreion praví Pausanias, že nejprve byli zde pohřbeni Atheňané, kteří — nejspíše r. 475 př. Kr. — padli v Thrakii.²⁾ Potom vypočítává mnoho jiných podle rozličných bitev a výprav a končí těmi, kteří padli v bitvě u Eurymedonta (r. 467 nebo 466). Potom uvádějí se nejen Atheňané, nýbrž i spojenci, ba též jednotlivci. Chronologického pořádku tu není, ba, což jest ještě nápadnější, padlí v téže bitvě jsou místně od sebe odděleni. Tak jsou padlí prvního roku války peloponneské odděleni od sebe hrobem Kleisthenovým, o kterém jest vůbec záhadno, jak sem patří, bojovníci pak z r. 457 (z bitvy u Tanagry) jsou dokonce roztrženi na tři různá místa. Nejstarší bitva, jejíž mrtvé zde Pausanias připomíná, jest bitva Atheňanů s Aiginskými, která byla svedena ještě před příchodem Peršanů do Attiky; nejmladší jsou dvě výpravy neznámého data, ve kterých Atheňané pomáhali Římanům, ale i ty jsou starší konce válek punských. O padlých z dob pozdějších Pausanias se vůbec nezmiňuje.

Jak si máme mysliti polyandreion vyzdobeno, o tom nás poučuje jednak Pausanias, jednak trosky náhrobků samých. Pausanias praví: „a na jejich hrobech stojí stély, označující jména a demos každého“.³⁾ V jedné věci opravují Pausania zbytky stél: na nich nejsou padlí uváděni podle demů, nýbrž podle fyl.⁴⁾ Pro každou výpravu byla pořízena zvláštní deska, na které byli podle fyl vyjmenováni, kdož padli. Při tom se nečinil rozdíl, bojoval-li kdo jako jezdec nebo pěšák, pouze strategové byli uváděni ve své fyle na prvním místě. Zpravidla postačila deska jediná, byly-li však ztráty veliké, spojilo se jich několik v jedinou

¹⁾ Cic. de fin. V., 2, 5 praví o své cestě do Akademie: modo etiam paulum ad dexteram declinavi, ut ad Pericli sepulcrum accederem.

²⁾ Pro toto datování vyslovují se Wilamowitz, Aristoteles und Athen II., str. 292, pozn. 4 a Ed. Meyer, Gesch. d. Altertums III., str. 493 n.

³⁾ Paus. I., 29, 4 καὶ σφῶν ἐστᾶσιν ἐπὶ τοῖς τάφοις στήλαι τὰ ὀνόματα καὶ τὸν δῆμον ἐκάστου λέγουσαι.

⁴⁾ Seznam jich uvádí Brückner na uv. m. str. 191 nn. a 212 nn. Úplně zachována stéla taková jenom jediná, (IG. I., suppl. 446 a, str. 108), pocházející z doby kol r. 440 (srv. o tom Wilhelma, Jahreshefte II., 221, pozn. 1); zde jsou jména padlých ze všech fyl. Mimo to máme úplnou stélu se seznamem padlých z fyly Erechtheidy z r. 459/8 v IG. I., 433.

stélu. Stély byly nadepsány prostě, na př. Ἐρεχθίδος οἴδε ἀπέθανον nebo Ἀθηναίων οἴδε ἀπέθανον, k čemuž se pojilo udání bojiště; původně neměly jiné ozdoby než prosté architektonické; později dělaly se nad záhlavím též ozdoby plastické, představující zcela všeobecně boj s nepřáteli, ve kterém ovšem Atheňané zobrazováni jako vítězové.¹⁾ I pak působily tyto stély spíše svou prostou jednoduchostí. Některé náhrobky měly též na basi čestný epigram, jako na př. těch, kteří padli r. 457 u Tanagry, r. 432 u Poteidaie nebo r. 338 u Chaironeie.²⁾

Potom připomíná Pausanias opět řadu hrobů jednotlivých, a to vojevůdců Konona a Timothea, filosofů stoických Zenona a Chrysippa, malíře Nikia (z konce IV. stol.), tyrannobijců Harmodia a Aristogeitona a státníků athenských Efialta a Lykurga.

Předložíme-li si konečně otázku, z které doby asi toto státní pohřebiště pochází, zdá se pravdě nejpodobnější, že z doby Kimonovy. Neboť bojovníci, kteří byli pohřbeni na začátku i na konci polyandreia, jsou z jeho doby. Zdá se, že tehdyž bylo toto místo, na kterém původně odpočívali jen Atheňané, kteří zahynuli před r. 480 ve válce s Aiginou, určeno za „obecní hrob“ pro padlé bojovníky a muže zvlášť zasloužilé.

Nedaleko tohoto čestného pohřebiště byl hřbitov jiný, ležící na Svaté cestě, která vedla z Athen do Eleusiny. Také o něm zmiňuje se Pausanias, připomínaje některé jeho hroby.³⁾ Nejprve uvádí hrob *Anthemokrita*, jenž jsa poslán krátce před počátkem války peloponneské jako hlasatel k Megarským se vzkazem, aby nevzdělávali posvátnou půdu, byl od nich zabit.⁴⁾ Pausanias jmenuje jeho náhrobek stélou, jiné zprávy mluví o soše; nejspíše byl to vysoký relief jako jest na př. na náhrobku Demetrie a Pamfily (v. níže str. 330, obr. 102). Že ležel blízko hradeb městských, patrně z toho, že u něho ležely jakési malé lázně (βαλανείον), vítané zvláště těm, kteří zaprášeni po dlouhé cestě chtěli se vy-

¹⁾ Pěkný příklad máme ve zlomku desky z r. 394, uveřejněné od Brücknera na uv. m. tab. XI. a XII.

²⁾ Wilhelm, Jahreshefte II., str. 221 nn.

³⁾ Paus. I., 36, 3—37, 3.

⁴⁾ O hrobě Anthemokritově zmiňuje se také Plutarch, Perikl. 30, 4 ταφῆναι Ἀνθεμόκριτον παρὰ τὰς Θριασίας πύλας, αἱ νῦν Δίπυλον ὀνομάζονται. Že Plutarch mylně ztotožňuje bránu Thriasijskou s Dipylem, o tom v. výše str. 235 n.

koupati než vstoupí do města.¹⁾ Druhý hrob, o kterém se Pausanias zmiňuje, byl vojevůdce athenského *Molotta* z polovice IV. stol. před Kr.

Již asi dosti daleko od hradeb přichází Pausanias k potůčku, zvanému Skiros, jehož polohu nelze nyní přesně určit. U něho ukazoval se hrob dodonského věštce *Skira*, jenž přišel na pomoc Eleusinským, když bojovali proti athenskému králi Erechtheovi. Blízko tohoto heroa z doby mythické byli pohřbeni *Kefisodoros*, státník athenský z počátku II. stol. př. Kr., malíř *Heliodoros* z doby neznámé, od něhož byl prý též jakýsi obraz v Parthenonu, a *Themistokles*, vnuk slavného Themistoklea.

Potom přichází již Pausanias do demu Lakiadaí, kdež viděl posvátný okrsek heroa Lakia, hrob kitharoeda *Nikoklea*, oltář Zefyrův, chrám Demetry a Kory, ve kterém byla ctěna též Athena s Poseidonem, hrob mythického *Fytala*, jenž prý za to, že pohostinu přijal Demetru, odměněn byl fíkovníkem, a hrob tragického herce *Theodora*. Zde postoupil Pausanias již k řece Kefisu, za nímž uvádí pouze ještě hrob tragického básníka *Theodekta* a lékaře *Mnesithea*.

Při svaté cestě do Eleusiny ležel též hřbitov, šťastnou náhodou nám zachovaný a rovněž jen náhodou objevený. Byl roku 1863 a 1870 odkryt řeckou společností archaeologickou. Bylo to veliké překvapení, když se objevily náhrobky, stojící ještě na původním místě, jak tam byly postaveny ve IV. stol. př. Kr.²⁾ Ale tehdaž ze samé radosti nad novým nálezem nešlo se při výkopech dosti do hloubky, tak že jsme neměli ještě hřbitov před sebou v původní jeho formě. Tento nedostatek odčinil Alfred Brückner, jenž r. 1907 a následujících se svolením řecké archaeologické společnosti

¹⁾ O lázních u sochy Anthemokritovy (τὸ βαλανεῖον τὸ παρ' Ἀνθεμοκρίτου ἀνδριάντα) zmiňoval se řečník Isaïos (u Harpokrationa s. v. Ἀνθεμοκρίτος). U [Demosth.] XII., 4 míněn jest výrazem ἀνδριάς πρὸ τῶν πυλῶν náhrobek Anthemokritův.

²⁾ Obraz tehdejšího stavu, jenž potrval až do r. 1907, podává Arn. Curtius, Atlas von Athen, tab. IV. Zprávu o starších výkopech podali Rhusopoulos v Ἐφημ. ἀρχ. 1863, str. 279 nn., 295 nn., 312 a Ἐφημερίς τῶν φιλομαθῶν 1870, čís. 736—744, Ant. Salinas, I monumenti sepolcrali scoperti... presso la chiesa della Santa Trinità in Atene, v Turině 1863 a K. Curtius v Arch. Zeitung 1871, str. 12 nn.

sestoupil při výkopech až na samou půdu antickou a zjistil pravou podobu i celé uspořádání hřbitova.¹⁾

Obr. 93. Náhrobky Pythagory ze Selymbrie a Thersandra i Simyla z Kerkyry. (Podle fotografie.)

Přední část pohřebiště, ležící blíže k Dipylu, byla, jak se zdá, určena pro spojence athenské, kteří zemřeli

¹⁾ A. Brückner, Der Friedhof am Eridanos bei der Hagia Triada zu Athen, v Berlíně 1909; srv. mimo to jeho články v Neue Jahrb. XXV., 1910, str. 26 nn., v Ἀρχαιολ. ἐφημερίς 1910, str. 95 nn., v Πρακτικά 1910, str. 101 a přednášky konané v berlínské archaeol. společnosti v lednu 1910

v Athenách. Dosud zde stojí dva náhrobky athenských spojenců a o třinácti jiných, nápisy opatřených náhrobcích buď víme určitě nebo můžeme s velkou pravdě podobností souditi, že pocházejí z této končiny.¹⁾ Byly to, jak se zdá, hroby čestné; zcela zřejmé jest to při náhrobcích na místě zachovaných (v. obr. 93).

Jest to nejprve náhrobek *Pythagory ze Selymbrie* (m. na břehu Propontidy), prostá to deska z mramoru pentelského beze všech ozdob, nahoře i dole stejně široká; byla upevněna v čtvercové mramorové basi, která sama se zase zvedala na třech stupních z poru. Na stéle jest prostý nápis Πυθαγόρου mezi dvěma vodorovnými čarami; na basi jsou dvě disticha toho smyslu, že Atheňané pochovali zde nákladem obce Pythagoru ze Selymbrie, jenž byl jejich proxenem jako jeho předkové. Náhrobek lze klásti do doby krátce po válkách perských.²⁾

Vedle něho stojí náhrobek *Thersandra a Simyla*, vyslanců kerkyrských. Jest to deska z pentelského mramoru značně vysoká (2.61 m) a mnohem uměleji rozčleněná. Nahoře jest ozdobena nízkým štítem s akroteriiemi; pod ním rozkládá se čtverhranná plocha, na které byl nejspíše namalován obraz obou nebožtíků. Hned pod malou římsou, která dělí stélu ve dvě části, jest pohřební nápis (dvě disticha), z něhož se dovídáme, že oba mužové přišli jako vyslanci Kerkyrských do Athen, tam že náhodou zemřeli a od obce čestným pohřbem byli poctěni. Deska zvedá se na dvou vysokých stupních z poru. Náhrobek pochází teprve ze IV. stol. př. Kr.; cesta oněch vyslanců souvisí totiž nejspíše s přistoupením Kerkyry do druhého spolku athenského (r. 375) nebo s jejich bojem proti Sparťanům z r. 373 př. Kr.³⁾ Jest tedy tato stéla o 80—90 let pozdější než předešlá. Poněvadž se tato stéla zvedá na půdě o 81 cm vyšší, jest patrné, že se zde půda náplavem z Eridanu každým rokem asi o centimetr zvyšovala;

a 1911 (Arch. Anzeiger 1910, 531 a 1912, 28). Pro náhrobky základním dílem jest Alex. Conze, Die attischen Grabreliefs, v Berlíně 1890 nn.

¹⁾ Seznam jich u Brücknera, Der Friedhof am Eridanos, str. 6, pozn. 1.

²⁾ Nápis otištěn v *IG. I.*, suppl. 491¹², str. 115 a ovšem též u Brücknera na uv. m. — O datování jeho viz výklad Oldř. Köhlera v *AM. X.*, 1885, str. 366.

³⁾ Xen. Hell. VI., 2, 8 a Diod. XV., 46 n. — Nápis otištěn v *IG. II.*, 1678 a též u Brücknera, Friedhof, str. 6.

když se stavěl tento pomník, byly již více než dva stupně pomníku Pythagorova pod zemí.¹⁾

Možná, že tyto náhrobky byly již úplně nebo z velké části zaneseny hlínou, když o 500 let později touž Svatou cestou ubíral se Pausanias. Tím by se nejsnáze vysvětlilo, proč náhrobků těchto nepřipomíná. Než ani tehdy, nepřipustíme-li zanesení jejich, nemůže nám mlčení Pausaniovo o nich býti divným, poněvadž připomíná jen některé hroby, které se mu zdály zvláště zmínky hodnými. Vždyť přece není ani možno, aby při cestě zajisté hojně užívané leželo pouze jedenáct hrobů, které uvádí. Že se nezmiňuje o soukromém pohřebišti, o kterém hned promluvíme, jest zcela přirozeno; zde neodpočívaly osobnosti ve veřejném životě vynikající, mimo to leželo stranou od Svaté cesty.

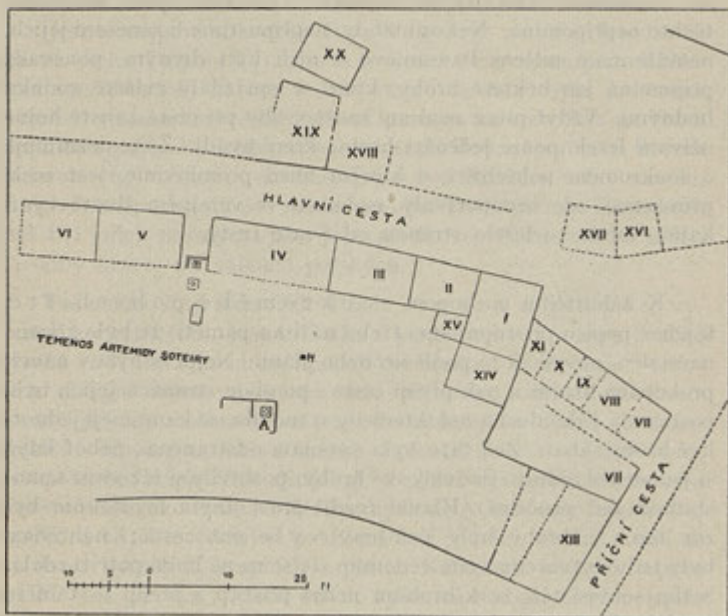
K náležitému pochopení s o u k r o m é h o p o h ř e b i š t ě, k jehož popisu přistupujeme, třeba míti na paměti, že bylo zřízeno na malém návrší, a to podle určitého plánu. Nejprve byla v návrší prokopána hlavní a pak příční cesta; po obou stranách jejích byla postavena jednoduchá zeď, která by stanovila, až kam smějí jednotlivé hroby sáhati. Zeď tato byla většinou odstraněna; neboť když si jednotlivé rodiny zřizovaly své hroby, postavily si též svou samostatnou zeď průčelní. Hlavní rozdíl proti jiným hřbitovům byl zde ten, že hroby byly položeny výše než cesta; náhrobky byly tedy vytvořeny s tím vědomím, že se na ně bude patřiti zdola. S tím souvisí též, že k hrobům nebyl přístup z předu — tam se zvedala dosti vysoká průčelní zeď — nýbrž po stranách byly ponechány uličky, kudy se k nim mohlo od zadu choditi. Náhrobky nestály ovšem za hrobem jako na hřbitovech našich, nýbrž před ním, hned za uvedenou příční zdí. Zde si zakupovaly jednotlivé rodiny místo k svému poslednímu odpočinku; mezníky se označovalo, kolik stop měří který oddíl v průčelí (παρόδιον, vl. podle cesty) a kolik stop do hloubky (εἶσω); zbytek takového mezníku se nám také zachoval.²⁾ Hranice pohřebiště označovaly se nízkou zídkou. Hroby nebyly určeny pro jednotlivce, nýbrž pro celou rodinu; v některých jest pohřbeno několik generací. Při tom povýšen jeden z členů, a to buď nejstarší, třebaž ještě žijící, nebo

¹⁾ Viz názorný obraz u Brücknera, Friedhof, str. 10.

²⁾ Brückner, na uv. m., str. 40.

ten, jenž nejdříve zemřel nebo zvlášť se vyznamenal, za heroa rodiny a jemu postaven náhrobek zvlášť vynikající.

V obr. 94 podáváme plán tohoto pohřebiště podle Brücknera, jenž zavedl praktické očíslování jednotlivých oddělení.

Obr. 94. Plán soukromého pohřebiště u Svaté cesty.
(Podle A. Brücknera, *Der Friedhof am Eridanos*, str. 36.)

Poněvadž, jak patrně z nápisů na náhrobech, byli na tomto hřbitově pochováni příslušníci jak městských, tak venkovských demů, ba i cizinci, soudí Brückner, že jej zřídil nějaký spolek attický. Spolky řecké všechny měly více méně ráz náboženský; o tomto spolku soudí Brückner, že uctíval Artemidu Soteiru, poněvadž její svatyně, jak dále uvidíme (v. str. 100), byla tu objevena.¹⁾ Nejstarší náhrobek zde postavený pochází, jak hned uvidíme, z r. 394 př. Kr.; lze tedy souditi, že tehdy byl hřbitov ten založen. V prvních letech plnil se hřbitov náhrobky umě-

¹⁾ Brückner, na uv. m., str. 42.

lecké ceny; některé z nich patří ke skvostům umění řeckého. Velikou změnu však způsobil Demetrios Falerský, jenž jako makedonský správce plných deset let (od r. 317—307) v Athenách vládl. Demetrios zaznamenal sám ve spise, jež o své vládě napsal (περὶ τῆς δεκαετίας), že omezil nádherné náhrobky, připustiv pouze tři druhy náhrobků: jednoduchý, nejvýše 3 lokte vysoký sloupek, nebo stůl, nebo vásu t. zv. λουτροφόρος.¹⁾ Tento zákon jeho, jenž zůstal v platnosti i za dob pozdějších, byl sice tehdy se stanoviska hospodářského prospěšný, ale zasadil attickému umění, které právě tehdy vytvářelo překrásné reliefs náhrobní, těžkou ránu. Sloupečků užívalo se sice na hřbitovech již před Demetriem Falerským, aby se označilo přesně místo, kde v rodinném pohřebišti kdo odpočívá, ale od doby Demetrioovy rozmnožil se jejich počet měrou neobyčejnou. Vása, zvaná λουτροφόρος byla vysoká, měla úzké dlouhé hrdlo a dvě vysoká, ozdobná ucha (v. obr. 95); v takových vásách přinášela se v Athenách voda z Enneakruny k svatební lázni; těm, kteří zemřeli za svobodna, stavěla se na hrob.²⁾ Příklady toho seznáme níže.

Obr. 95. Loutrophoros z athenského hřbitova. (Podle fotografie.)

¹⁾ Cicero de leg. II., 66: sepulchris autem novis finivit modum; nam super terrae tumulum noluit quod statui nisi columellam tribus cubitis ne altiore aut mensam aut labellum et huic procurationi certum magistratum praefecerat. O zákaze Demetrioově jedná Brückner v Arch. Anzeiger 1892, str. 23.

²⁾ Důležité svědectví o tom máme u [Demosth.] XLIV., 18: ἡρώστησεν ὁ Ἀρχιάδης καὶ τελευτᾷ τὸν βίον... ἄγαμος ὢν. τί τοῦτου σημεῖον;

Než počneme probírat zachované náhrobky, budiž nám dovoleno připojit hned několik slov o dalších osudech hřbitova. Podle zkoumání Brücknerova užívalo se hřbitova ve IV. i ve III. stol. př. Kr., avšak asi od r. 200 přestalo se tam již pochovávat. Hřbitov stále se zanášel jednak nánosem z Eridanu, jednak náplavem z hořejších částí hřbitovního návrší samého; hlavní cesty, které byly v návrší prokopány, vyvyšovaly se nánosem již tehdy, dokud se tam ještě pochovávalo. Když pak rodiny, kterým hroby patřily, vymřely a nikdo se o hroby nestaral, hřbitov hynul. Stav, ve kterém jsou nyní některé náhrobky, svědčí, že již ve starověku bral si leckdo odtud kvádry, na kterých stály pomníky, aby jich užil k účelům stavebním. Teprve v druhé polovici I. stol., když zase ožil kult Artemidy Soteiry zde ctěné, ujal se někdo převržených náhrobků a postavil je na původní místo; ovšem žádati se od něho nemohlo, aby vynakládal peníze na cizí hroby. Ale když i tento kult, jenž byl později zaměněn příbuzným kultem Hekaty, vyhynul, pokryl se hřbitov znenáhla vrstvou písku asi 6 m vysokou, tak že již v pozdním starověku vymizely všechny stopy, že tu bývalo pohřebiště.

Po tomto všeobecném úvodě můžeme již přikročit k popisu hřbitova (v. obr. 94). Počneme od hrobu nejstaršího.

Na nejvýznačnějším místě celého hřbitova (I.), na rohovém místě před větším volným prostranstvím, zakoupila si hrob rodina *Lysaniova* z demu Thoriku a ozdobila jej způsobem velmi vhodným. Dala zřídit v rohu vysoký, obloukovitý výklenek, jenž byl po stranách zakončen pilíři, na kterých stály Sireny. Na něm umístila náhrobek prvního svého nebožtíka. Byl to mladistvý *Dexileos*, jenž ve věku 20 let padl v bitvě u Korinthu r. 394 př. Kr. Bitva sama byla sice pro Atheňany nešťastná, ale rodině zdál se ovšem syn, jenž padl v květu svého mládí, zaujímaje již tehdy vyšší hodnot „pětijezdce“, skutečným hrdinou, zejména jestliže se v bitvě zvlášť vyznamenal. *Dexileos* sám zde ani pohřben nebyl; byl pochován jako všichni, kteří v bitvě té padli, nákladem státu v čestném hrobě na cestě vedoucí do Akademie ¹⁾ (v. výše str. 305). Měl zde býti patrně ctěn jako heros celé rodiny. Za-

λουτροφόρος ἐφέστηκε ἐπὶ τῷ τοῦ Ἀρχιάδου τάφῳ. Srv. též výklad Woltersův v *AM.* XVI., 1891, str. 385 nn.

¹⁾ Paus. I., 29, 11.

chovaný náhrobek (obr. 96) představí Dexilea, sedícího na bujném koni, jak zasazuje kopím smrtelnou ránu na zem kleslému nepříteli. Kopí, jakož i uzda, rovněž i meč, kterým se hájil nepřítel,

Obr. 93. Pohřebiště rodiny Lysaniovy. (Podle fotografie král. pruského měřického ústavu v Berlíně.)

byly připojeny v bronzu, ale nezachovaly se. Tato stéla je krásným příkladem attického umění, cenným pro nás též tím, že známe určitě dobu, kdy byla vytvořena.²⁾

²⁾ Plyne to z nápisu na bási její (IG. II., 2084): Δεξιλεως Λυσανίο Θορίκιος ἐγένετο ἐπὶ Τεισάνδρο ἀρχοντος (=414/3), ἀπέθανε ἐπ' Εὐβο-

Z rodiny Lysaniovy byli zde ještě pohřbeni: Lysias, bratr Dexileův, a Melitto, jeho sestra. Lysiovi postavena stéla, zakončená palmettou a ozdobená růžicemi; za ní byl hrob, ve kterém byl pochován. Vedle jeho stély stojí nižší stéla Melittina; pod jejím jménem čteme jméno Nausistrata, syna Stratokleova, nejspíše jejího manžela.

Že i později užívala táž rodina tohoto místa k pohřbení svých členů, patrno z toho, že za výklenkem jsou dva náhrobky, mající podobu stolu. Na jednom z nich čtou se jména Lysanias, syn Lysiův, z Thoriku, Kallistrate a Kallifanes, syn Lysaniův, z Thoriku. Jsou to jistě manžel, manželka a syn; manžel jest syn Lysia výše připomenutého. Jména jejich byla na náhrobek připsována v rozličných dobách, jak patrno z různého písma. Druhý náhrobek nemá vůbec jména, takže se zdá, že byl uchystán pro příští generaci, zatím však že rodina Lysaniů vymřela.

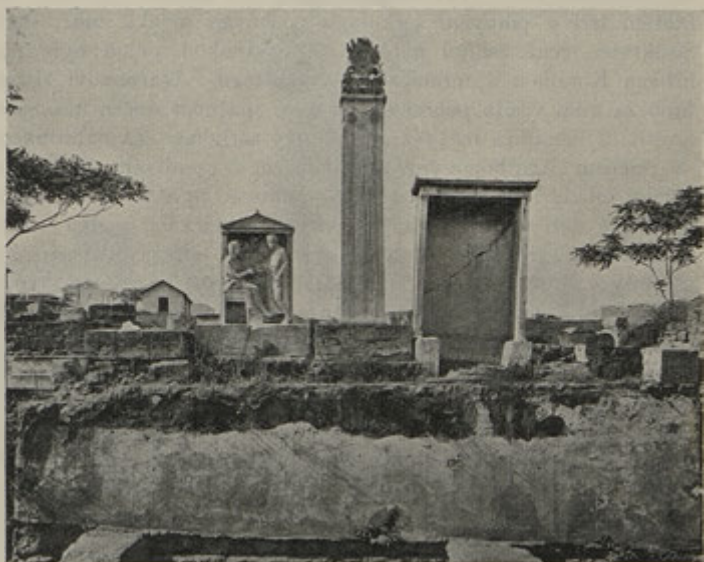
Druhé místo pohřební zakoupili si kolem r. 350 dva bratři Agathon a Sosikrates, kteří pro politické poměry uprchli ze své vlasti Herakleie (při Pontu) a žili v Athenách. Uprostřed jejich pohřebiště zvedala se stéla přes 4 metry vysoká z pentelského mramoru, nahoře palmettou ozdobená. Byla to nejvyšší stéla na celém hřbitově, dala proto podnět k tomu, že hřbitov vůbec byl objeven; na ní byla napsána jména obou bratří. Po obou stranách jejích stály stély jiné. V levo stojí dosud stéla, označující svým nápisem, že zde pohřbena Korallion, manželka Agathonova (obr. 97). Nebožka jest tu zpodobena ve vysokém reliéfu, jak sedí na židli a drží oběma rukama pravici svého manžela, loučíc se tak s ním. V pozadí viděti jest dva jiné členy rodiny; k nohám ženy tulí se oblíbený psík. Na straně pravé zvedá se, jak z nápisu patrno, náhrobek Agathonův z hymettského mramoru, mající podobu chrámečku (*ναῖσκος*). Uvnitř byl malovaný obraz, ale již při odkrytí hrobu z r. 1863 byla malba tak vybledlá, že nebylo možno poznati více než nohu osoby v levo stojící; nyní ovšem zmizely všechny stopy barev úplně. Jest otázka, proč byl Agathonovi postaven zvláštní náhrobek, když jméno jeho bylo již napsáno na vysoké stéle. Pravdě nejpodobnější jest, jak soudí Brückner,¹⁾ že stélou mělo se označiti pohřebiště jako

λίθο (=394/3) ἐν Κορίνθῳ τῶν πέντε ἱππέων. Nápis je též velmi pěkným příkladem attického písma.

¹⁾ Brückner, Der Friedhof, str. 70 n.

majetek rodin obou bratří; stéla postavena asi ještě za života jich obou. Sosikrates, ač mladší, zemřel dříve a byl zde pochován; staršímu Agathonovi, jenž zemřel později, postaven po jeho smrti nový náhrobek.

Po levé straně stély Koralliny jsou dosud zachovány zbytky náhrobku v podobě chrámečku; rovněž i po pravé straně náhrobku Agathonova jsou stopy, ze kterých můžeme souditi, že i zde byl

Obr. 97. Pohřebiště bratří Agathona a Sosikrata z Herakleie.
(Podle fotografie král. pruského mětického ústavu v Berlíně.)

malý náhrobek. Z toho vidíme, že průčelí hrobu bylo upraveno velmi souměrně: uprostřed vypínala se vysoká stéla, po stranách stály čtyři náhrobky. Souměrnost však šla ještě dále: na každém rohu pohřebiště stála vása z pentelského mramoru (lekythos), ozdobená reliéfy. Jedna z nich byla nalezena: představuje dva starší muže, nejspíše oba bratry Agathona a Sosikrata, jeden z nich sedí, podáváje druhému ruku; za ním stojí hoch, opíraje

se o křeslo.¹⁾ Dodáme-li ještě, že průčelní zeď pohřebiště byla pokryta bílým stukem a že před náhrobky byla upravena malá zahrádka, jejíž květiny zakrývaly nevzhledné base náhrobků, dojdeme k výsledku, že pohřebiště bylo upraveno velmi vkusně.

Pohřebiště toto bylo r. 1910 otevřeno²⁾ i naskytla se po první příležitost pozorovati, v jakém vztahu byly hroby k náhrobkům. Shledalo se, že byly zřízeny beze všeho zřetele k sobě; náhrobek ukazoval jen, kdo v pohřebišti odpočívá, neurčoval však místo, kde jest jeho hrob. Tak za náhrobkem Koralliným byl hrob, ve kterém byl v porovém sarkofagu pochován nějaký muž, snad Sosikrates, jenž zemřel nejdříve; za vysokou stélou byla pohřbena Korallion v mramorovém sarkofagu. Agathonovi zřízen hrob za nimi vzadu pohřebiště, a to v opačném směru než Sosikratovi a Korallii; měl též mramorový sarkofag. Za náhrobkem se jmenem Agathonovým byl pohřben v porovém sarkofagu nějaký mladý muž z příbuzenstva. Mimo to byly zde pochovány ještě dvě děti v hliněných, vásovitých rakvičkách a dva otroci v hrobech žárových. Mrtvolý dospělých odpočívaly nejspíše všechny v dřevěných rakvích, které byly vloženy do sarkofagů; v sarkofagu Korallině našly se ještě zbytky rakve, kdežto v ostatních zbyly pouze bronzové hřeby. Kromě vás, které se dávaly nebožtíkům do hrobu, nalezlo se v hrobech mužů po železné stlengidě (στλεγγίς), přístroji to k utírání prachu a špíny po zápase v gymnasiu. V hrobě Korallině nalezeno bronzové kruhové zrcadlo, nůžky, sponka, nádobky s voňavkou a pod. Celkem však můžeme říci, že proti skvělému průčelí pohřebiště jest obsah hrobů mnohem chudší než jsme očekávali.

Další (III.) oddělení (obr. 98) zakoupeno bylo pro Dionysia z demu Kollytu, nejspíše bratrance řečníka Hypereida.³⁾ Uprostřed zvedal se náhrobek v podobě náisku, v němž byla malba. Když byl hrob r. 1863 odkryt, bylo pozorovati ještě slabé stopy dvou postav, nejspíše Dionysia a jeho matky; na stropě byly malované kasetty. Nápis na basi hlásá, že Dionysia oplakává matka a bratří a že jej milovaly dvě vlasti, jedna přirozená, jedna zákonitá. Z toho, že zde není zmínka o dětech, můžeme souditi, že Dionysios zemřel bezdětek; zmínce o dvou vlastech jest nejspíše rozuměti

¹⁾ Zobrazena u Brücknera, Der Friedhof, str. 70, obr. 41.

²⁾ Srvn. o tom článek Brücknerův v Ἀρχ. ἐφημερίς 1910, str. 95 nn.

³⁾ Tak soudí Kirchner v Prosopogr. Att., addenda č. 4195.

tak, že Dionysios byl mezi kleruchy attickými na Samu; aspoň se tam připomíná r. 346/5 mezi pokladníky svatyně Heřiny.¹⁾ Těsně za náiskem zvedá se pilíř z poru, jenž téměř o celý metr přesahuje vlastní náhrobek; na něm stojí bujný býk z pentelského mramoru, symbol to Dionysa (βουγενής Διόνυσος). Tím se

Obr. 98. Pohřebiště Dionysia z Kollytu. (Podle fotografie král. pruského měřického ústavu v Berlíně.)

mělo asi naznačiti, že Dionysos vzal pod svou ochranu Dionysia. Mimo to stál na každém rohu pohřebiště lev z pentelského mramoru, symbol to smrti.²⁾

¹⁾ Michel, *Recueil d'inscriptions grecques* č. 832, ř. 2.

²⁾ Tito lvi nejsou na místě, nýbrž jsou uloženy v národním museu athenském (zobrazení u Brücknera, *Der Friedhof*, str. 80 n.; srv. též rekonstrukci pohřebiště na str. 82).

Poněvadž Dionysios zemřel bezdětek, není se co diviti, že později (nejspíše již ve III. stol. př. Kr.) užili jeho pohřebiště také jiní. Dosud vidíme v pravo vedle náhrobku Dionysiova náhrobek v podobě stolu s nápisem, že tu odpočívá Melis z Mileta (Μῆλις Μιλησία), a za stolem trčí v zemi sloupeček s nápisem, označující přesně místo, kde Melis byla pohřbena. Vedle toho byly v oddělení Dionysiově nalezeny ještě jiné malé náhrobky zcela nepravidelně rozložené.

Komu patřilo rozsáhlé pohřebiště následující (IV.), jest ne- snadno říci, poněvadž zde chybí stéla s příslušným nápisem. Hned na samém kraji leží jako strážce veliký pes z hymettského mramoru; původně stál asi na podstavci. Podobného psa musíme si domysleti na druhém konci pohřebiště. Poněvadž jsou zde sloupečky rodiny Lysimachidů a Lysimachů, jest pravdě podobna domněnka Brücknerova,¹⁾ že toto oddělení zakoupil pro sebe a svou rodinu Lysimachides, syn Lysimachův, z demu acharnského, archon r. 339/8. Domněnka ta potvrzuje se tím, že zde a v nejbližším okolí nalezeny sochy klečících Skythů, kteří jakožto státní otroci se hodili na hrob prvního úředníka státu.²⁾ V témž pohřebišti stojí dosud relief, představující dva muže a dvě ženy sedící před stolem s jídly; pod nimi jest Charon na svém člunu. Možná, že jest míněn Lysimachides se svým bratrem a ženy obou.

Za tímto pohřebištem byla cesta, která vedla jednak k posvátnému okresu Artemidy Soteiry, jednak usnadňovala přístup k hrobům ze zadní strany.

Komu patřilo oddělení další (V.), není známo, poněvadž z náhrobků není nic zachováno. Byly tam však čtyři hroby, z nichž dva jsou pokryty mramorovými deskami. Na jedné jest napsáno přes celou délku Κηφισόδωρος, na druhé podobným způsobem Νικοστράτη.

Poslední hrob této řady (VI.) nazývá se „hrob Peršana“, poněvadž tam bylo objeveno torso muže v perském kroji; ovšem, zdali tu byl vskutku Peršan pochován, není jisto.

Přejdeme-li odtud na protější stranu hlavní cesty, shledáme, že náhrobky neleží již tak vysoko. Je to zcela přirozeno, poněvadž návrší, na kterém byl hřbitov založen, se zde sklání. Jiný rozdíl tkví

¹⁾ Der Friedhof, str. 84.

²⁾ Jsou nyní v národ. museu athenském.

v tom, že náhrobky nestojí již na samém kraji, nýbrž o něco dále, tak že možno pomýšleti na malou zahrádku před nimi.

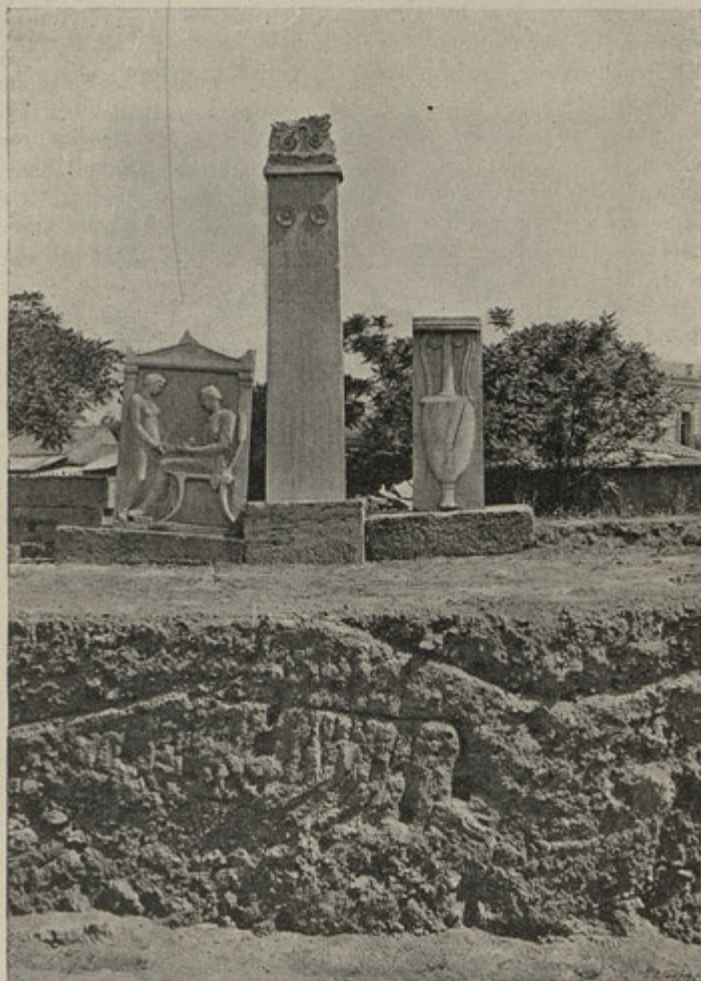
Obr. 99. Pohřebiště Eubia z Potamu. (Podle fotografie král. pruského měřického ústavu v Berlíně.)

Právě naproti oddělení Lysimachidovu rozkládalo se pohřebiště E u b i a z demu Potamu (XIX.). Uprostřed zvedal se na kruhové basi vysoký dorský sloup, jenž nesl někdy vásu λουτροφόρος;

na basi byl nápis označující, že zde byl pochován Bion, syn Eubiův (v. obr. 99). Jak víme již z dřívějšího výkladu, znamenala lutroforos, že Bion zemřel neženat. Bion zemřel nejspíše nejdříve z celé rodiny a byl proto povýšen za heroa celé rodiny; to naznačeno též tím, že jeho sloup vybíhá proti ostatním stélám do předu. Na stéle v levo jest relief ve vyhloubeném čtverci, na kterém jest zobrazeno loučení starší ženy sedící s mladým mužem; v pozadí stojí starší muž. Na první pohled mysleli bychom, že je to loučení matky se synem, ale z nápisů na stéle se poučujeme, že je to loučení Eufrosiny, tety Bionovy, s Bionem; muž v pozadí jest otec Eubios. I na tomto náhrobku vzdána tímto reliefem čest památce mladistvého Biona. Eubios měl ještě jednoho syna, Archiu, jenž pojal za manželku Dexikleiu, dceru Filionovu; jména obou jsou připsána pod reliefem. Jejich syn byl Archikles, jehož jméno napsáno na abakus sloupu Bionova nejspíše proto, že zemřel též svoboděn. Stéla po pravé straně sloupu svědčila nejspíše manželce Eubiově, matce Bionově a Archiově; z ní však zachován pouze podstavec bez nápisu.

V dalším oddělení (XVIII., obr. 100) odpočívala rodina Koroiba z Melify. Pohřebiště označeno stélou přes 3 m vysokou. Na ní napsáno pod růžicemi nejprve jméno Koroiba samého, potom jinou rukou jméno jeho syna (Kleidemida) a opět jinou rukou jméno jeho vnuka (Koroiba). Později, nejspíše když rodina Koroibova vymřela, dostalo se pohřebiště v majetek rodiny Sosikleovy. Jméno nového majitele napsáno nahoru nad růžice nad jméno Koroibovo. Ještě později připsáno pod všechna jména na stéle jméno syna Sosikleova (Euthydema). Jest patrné, že nápisy na této stéle označovaly majetnictví tohoto oddělení; vždy napsáno jméno hlavy rodiny. Jména žen neb ostatních synů na stéle napsána nejsou, jim dány náhrobky zvláštní. To potvrzují obě stély, které obklopují stélu Koroibovu. Po levé straně stojí stéla Hegesy, dcery Proxenovy, nejspíše manželky Koroibovy (v. obr. 101). Představuje krásnou, vkusně oděnou ženu, která sedí v křesle a prohlíží si šperky, které jí prostě oblečená služka ve skřínce podává. Tento relief patří mezi nejkrásnější výtvoxy attického umění z prvních let IV. stol. př. Kr.¹⁾ Že Hegeso byla manželkou Koroibovou, pro to svědčí též,

¹⁾ Furtwängler, Denkmäler griechischer u. röm. Skulptur, Handausgabe, 2. vyd., str. 88 a 90 klade tuto stélu již do V. stol., do doby války peloponneské.

Obr. 100. Pohřebiště Koroiba z Melity. (Podle fotografie král. pruského měřického ústavu v Berlíně.)

že se její stéla takřka tulí k jeho stéle. Tím povstal na basi v levo prázdný prostor, jenž byl vyplněn vásou, jak svědčí otvor pro ni udělaný. Po pravé straně stély Koroibovy stojí stéla jeho vnuka Kleidema, na níž jest lutoforos v reliefu k naznačení, že zemřel svobodem.

V pravo od oddělení Koroibova stojí tři stély, rozložené nepravidelně. První svědčí, že tu byla pohřbena Samakion, dcera Hippokleova; z druhé zachována jest jen dolejší část bez nápisu; třetí ozdobena jest reliefem, představujícím jezdce na cválajícím koni, nápis na ní hlásá, že tu odpočívá Menes, syn Kalliův, z Argu. Podle tvaru písma pocházejí náhrobky ze IV. stol. př. Kr. Hranice tohoto pohřebiště nebyly dosud zjištěny, poněvadž tato část nemohla býti dosud prozkoumána.

O něco dále odtud, právě naproti stéle Dexileově jsou dva náhrobky tvaru stolovitého. První z nich patřil vnučce Alkibiadově *Hipparetě*, která se provdala za Fanoklea; na jejím náhrobku, jakož i na sloupečcích v okolí jsou zaznamenána jména i jiných členů rodiny Fanokleovy. Druhý náhrobek patřil *Filokratovi*, synu Kleogenovu, z demu kydathenského.

Hřbitov na této straně nemohl býti dosud úplně odkryt; vadí tomu kostelíček Sv. Trojice (*Αγία Τριάδα*), ježž nepodařilo se dosud jinam přeložiti.

Nehledíme-li k stolům a sloupečkům, ležícím po různu, poněvadž nejsou na místě původním, můžeme se zmíniti ještě o těchto náhrobech. Za oddělením rodiny Eubiovy bylo pohřebiště nějaké rodiny, jejíž jméno neznáme (XX.). Ze zachovaných stop však jest patrné, že tu stál veliký náhrobek v podobě chrámečku. V levo od něho nalezena byla stéla Aristiona ze Sifnu, představující jinocha, jak si hraje s nějakým ptákem. Stéla nestála ve své basi, proto není zcela jisto, zdali skutečně sem patřila. Není také nyní na místě, nýbrž byla uložena do národního musea athenského.¹⁾ Mimo to nalezeny zde zbytky stély, na které byla napsána jména dvou žen: *Mynnia* a *Hagnothea*.

Několik kroků odtud stojí stela Eukoliny, dcery Onesima z Lesbu. Jest to naískos, ve kterém ve vysokém reliefu zobrazena jest celá rodina Onesimova, jak se loučí s mladistvou dceruškou

¹⁾ Brückner, *Der Friedhof*, str. 112 nn., nazývá toto oddělení „Bezirk der Lehmziegelmauer“ podle úpravy průčelní zdi.

Eukolinou. V levo stojí matka Protonoe, v pravo otec Onesimos s Eukolinou, k níž se lísá pták. V pozadí viděti jest Nikostratu, nejspíše sestru Eukolininu. Nápis ve štítě i nad jednotlivými osobami zaručují jména jednotlivých osob.

Obr. 101. Náhrobek Hegesy, dcery Proxenovy.
(Podle fotografie.)

Krom toho byly na této straně nalezeny ještě jiné náhrobky, které nemohly býti ponechány na místě, poněvadž se tu r. 1870 zřizovala ulice, a byly proto přeneseny do národního musea. Z nich uvádíme jen dva nejkrásnější, jež mají podobu chrámečku a po-

dávají osoby ve vysokém reliefu. Jest to náhrobek *Aristonautův*, kdež zobrazen bojovník v plné zbroji, jakoby se chystal k útoku. Na druhém náhrobku sedí starý *Prokleides* a loučí se se synem *Prokleem*; v pozadí stojí zarmoucená manželka *Archippe*.

Obrátíme-li se nyní zase k hrobům, které byly založeny na terase východně od náhrobku *Dexileova*, bude nám ihned nápadno, že na místě nestojí ani jediný náhrobek; co zde bylo nalezeno, bylo přeneseno do národního musea athenského. Zde bylo celkem pět oddělení, ale nebyla oddělena od sebe zdmi jako hroby předešlé; mimo to byla všechna mnohem menší.

V rohovém oddělení (VII.) byl pohřben 22letý *jinoch*, jenž jest chválen v nápise proto, že vynikal v cvičeních gymnastických, ale jména jeho neznáme.¹⁾ Ve třetím století př. Kr. pochován sem komický herec *Hieronimos*, kterému postaven nízký sloupek, ozdobený ratolestmi břečťanovými.²⁾ Asi ke konci III. století byl zde zřízen hromadný hrob chudým; dospělí byli pochováni v hrobech z cihel, děti v hliněných rakvičkách. Nad tím nasypána mohyla, která pokryta byla stukem.³⁾

V následujícím (VIII.) oddělení stály kdysi tři stély v podobě chrámečků, ale zachovány z nich pouze základy. Nevíme tedy naprosto, kdo zde byl pochován. Všechny tři hroby byly otevřeny a shledáno, že to byly hroby žárové; pozůstatky nebožtíků byly uloženy v popelnících z hymettského mramoru hrubé práce, uvnitř červeně natřených.

Další oddělení (IX.) obsahovalo ostatky tragického herce *Makarea* a jeho přítele *Archebia*; ze společného jejich náhrobku nezachovalo se však nic leč římsa a basis. V nápise na basi obrací se *Archebios* k svému příteli a praví, že kdyby mu

¹⁾ Stéla s nápisem je u *Conze*, Die attischen Grabreliefs č. 625, tab. CXXIII. Původní nápis byl částečně odstraněn, aby stély mohlo býti užito ještě jednou; pak napsána sem jména *Στρατωνίδης Εὐδώρας Ἀφιδναῖος* a *Εὐδήμος Εὐφάνους Ἀφιδναῖος*. Stalo se to ještě ve IV. stol. Stéla je nyní v athenském museu.

²⁾ Zobrazen u *Wilhelma*, Urkunden dramatischer Aufführungen in Athen, ve Vídni 1906, str. 59.

³⁾ Srv. o těchto hrobech zprávu *R. Delbrücka* v *AM.* XXV., 1900, str. 310 n.

byl osud dopřál delšího věku, byl by se stal širitelém tragického umění u Řeků.¹⁾ Poněvadž nápis zaujímá jen polovici base, můžeme se domnívati, že v druhé polovici její byl asi podobný epigram, kde zase Makareus velebil Archebia. Oba zemřeli v mladém věku, jak svědčí též lutroforos, která stála na náhrobku. O obou těchto mužích není jinak nic známo. V zachovaných zbytcích didaskalických nápisů athenských Makareus se nepřipomíná; sotva tedy mohl býti již protagonistou, když zemřel, ale jest možná, že v kruzích svých známých vzbuzoval veliké naděje, že se stane jednou slavným hercem.

O následujících dvou odděleních (X. a XI.) jest těžko říci něco určitého, poněvadž zde chybí vůbec průčelní zeď, na které kdysi náhrobky stály. Z výkopů, které v těchto místech byly podniknuty r. 1870, můžeme souditi, že tu odpočívali: k o m i c k ý b á s n í k E u t h i a s, jinak neznámý, d í v k a, ž e n a a jakýsi K r i t o d e m o s.²⁾ V pozdějších dobách bylo tohoto místa hojně užíváno; zjištěny zde hroby ve třech vrstvách nad sebou.

Všechny hroby právě uvedené byly přístupny uličkou, která byla zřízena za oddělením rohovým (VII.). Jdeme-li odtud dále po příční cestě, přijdeme k jinému pohřebišti (XII., obr. 102), kde odpočívaly dvě sestry Demetria a Pamfile. Jejich náhrobek zvedá se dosud na svém místě. Má podobu našku, ve kterém zobrazeny jsou ve vysokém reliefu obě sestry: Pamfila trůní jako bohyň na krásném křesle, vedle ní stojí Demetria. Neloučí se spolu, ba nejsou ani obráceny tváří k sobě, nýbrž pohlížíjí přímo v před na pozorovatele, očekávající takřka poctu, která jim přísluší. Zajímavé jest, že původně stál zde jiný reliéf obvyklého typu, ve kterém Demetria seděla a se svou sestrou se loučila.³⁾ Jak se Brückner domnívá,⁴⁾ byl tento reliéf postaven od Pamfily, která svou sestru přežila. Když zemřela také Pamfila, postavili příbuzní

¹⁾ Nápis *IG. II.*, 2263; rekonstrukci náhrobku podává Brückner, *Der Friedhof*, str. 91, obr. 58.

²⁾ Euthias: basis s epigramem *IG. II.*, 3688; dívka: reliéf, jak se loučí s matkou, při čemž otec stojí v pozadí, u Conze č. 322, tab. LXXX.; žena: náhrobek, představující ženu sedící, které služka podává skříňku, u Conze č. 73, tab. XXXIV.; Kritodemos: stela, která kdysi měla malbu s nápisem v *IG. II.*, 3881.

³⁾ Zobrazen u Conze, *Grabreliefs* č. 145, tab. XLIV a u Brücknera, *Der Friedhof*, str. 96.

⁴⁾ Brückner, na uv. m., str. 95 n.

oběma sestrám náhrobek nový, ve kterém byly zobrazeny jako heroiny svého rodu. Staršího náhrobku užilo se pak ještě jednou: napsala se tam jiná jména, načež znamenal, že Nausion, dcera

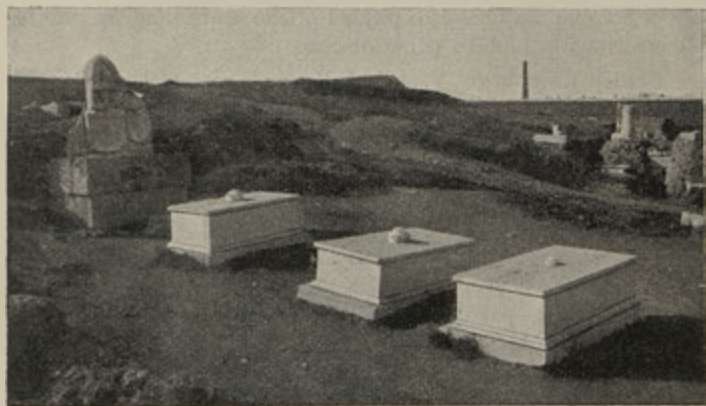

Obr. 102. Náhrobek Demetrie a Pamfily.
(Podle fotografie.)

Soandrova, loučí se s Kallistomachou, dcerou Diokleovou. Takováto záměna jmen byla možná, poněvadž na náhrobcích se tehdáž nedělaly portréty osob. Všechny tyto ženy byly zajisté mezi sebou příbuzné. V témž oddělení byl pohřben též Diokles, otec připomenuté právě Kallistomachy, jak svědčí epistyl jeho náhrobku, který

se zde našel. Rovněž odpočíval zde Hegetor, syn Kefísodorův, jenž zemřel již za svoboda; jeho místo označuje lutroforos, reliefem ozdobená.¹⁾ Rohy tohoto oddělení byly směrem k cestě ozdobeny mramorovými lekythy s reliefy. Jedna z nich se našla. Více však než svým reliefem jest zajímavá svými malovanými ornamenty, které jsou provedeny barvou modrou, červenou a žlutou.²⁾

Asi v polovici III. stol. př. Kr. byla zde pohřbena ještě Dorkas ze Sikyonu. Její hrob má podobu kruhu, jenž jest po stranách

Obr. 103. Pohřebiště Filoxena z Messeny.
(Podle fotografie.)

ohozen stukem; doprostřed jest zasazen sloupeček z hymettského mramoru s nápisem.

Jdeme-li uličkou mezi hroby, najdeme v tomto oddělení ještě dva náhrobky ze IV. stol., totiž hrob Glykery, dcery Antiocha z Knosu, na kterém se zvedá prostá, pouze růžicemi ozdobená stéla, a hrob Demetrie, dcery Dionysiovy, na němž stojí náhrobek v podobě stolu.

Vedle pomníku Demetrie a Pamfily rozkládalo se rozsáhlé pohřební místo (XIII.), které si zakoupil Filoxenos z Mes-

¹⁾ Že byl Hegetor spřízněn s Pamfilou, jest patrné z toho, že žena na reliefu označena jest nápisem Παμφίλη.

²⁾ Váza je nyní v národním museu v Athenách; srv. vyobrazení její u Brücknera, *Der Friedhof*, str. 98.

seny; bylo to pěkné oddělení rohové. Náhrobky nejsou zde na kraji, nýbrž jsou posunuty o něco dále. Na levé straně zvedá se na vysokém podstavci náhrobek manželky Filoxenovy, provedený ve vysokém reliéfu. Ač je z něho jen torso, vidíme, že ji umělec zobrazil, jak sedí a dívá se na hroby svých drahých. Jsou to tři náhrobky v podobě stolů, z nichž na každém stála původně lekythos. Podle nápisů jest patrné, že tu pohřben Filoxenos a jeho synové Dion a Parthenios. Stranou pochovány tři služky; jejich hroby označují prosté, malé desky s nápisy: Anna, Dorkas z Heafkleie a Sofrona. Zajímavý to příklad přízně k otrokům, že jim dopřáno místa v pohřebišti pánů (obr. 103).

Později, ale ještě ve IV. stol. př. Kr., byla za oddělením I. a II. zřízena dvě pohřebiště nová. První z nich (XIV.), rozsáhlejší, obsahovalo velký hrob, pokrytý deskou z hymettského mramoru, přes jejíž délku bylo napsáno pouze Ἀρχή. Jak vysoko se zde půda tehdy vznášela, patrné z výše oné desky. Vedle tohoto náhrobku vězí v zemi tři čtverhranné sloupky s nápisy Φιλοκράτης, Φιλοκράτεια, Ἐρμούκλης. Ještě později byl v západní části tohoto pohřebiště zřízen veliký hrob z prostých desek hymettského mramoru; nevíme však, komu patřil.

V druhém oddělení (XV.) jest náhrobek v podobě stolu; na něm byl původně pouze velký nápis Φίλινα. Později (asi koncem III. stol. př. Kr.) byl tu pochován Iatrokles, syn Aristokritův, i bylo jeho jméno napsáno pod nápis Filinnin; místo, kde byl pohřben, bylo označeno sloupečkem.

Zadní, jižní část hřbitova byla méně vyhledávána od lidí zámožných; za to však byla zde objevena spousta malých sloupečků z laciného hymettského mramoru s nápisy lidí chudších.¹⁾ Podáváme v obr. 104 pohled na tyto sloupky, z něhož jest patrný jejich tvar. Zvláště pak upozorňujeme na dvojitý sloupek z šedého mramoru, jenž ovšem pochází teprve z doby císařské. Je to náhrobek manželů Isidora a Zosimy (obr. 105). Hned vedle něho stojí base pro dva samostatné sloupky; sloupek levý je zachován, podle nápisu byl to náhrobek Filona, syna Isidorova.

Abychom měli obraz hřbitova ve IV. stol. úplný, musíme ještě poznamenati, že zde byl, a to za přední řadou hrobů, posvátný

¹⁾ Seznam jich v Ἐφημ. ἀρχ. 1893, str. 49, 170, 221 s doplňky u Brücknera, Der Friedhof, str. 47, pozn. 2.

okres Artemidy Soteiry. Vcházelo se do něho uličkou, ponechanou mezi oddělením IV. a V. Byla tu nejspíše jen soška bohyně s oltářem; po chrámečku není ani stopy. Zde konalo nějaké nábožné bratrstvo v určité dni v roce pravidelné oběti. Kult ten časem zašel, ale byl zase v první polovici I. stol. př. Kr. obnoven.¹⁾ Asi v 2. nebo 3. stol. po Kr. byl posvátný okres zasvěcen Hekatě;

Obr. 104. Náhrobky v podobě sloupků.
(Podle fotografie.)

z té doby pocházejí zachované zbytky: podstavec pro trojhranný sloup s podobou trojtěle Hekaty, kuželovitý oltář obětní (ἑσχαρά) s čtverhrannou vyhloubenou obrubou v zemi a větší oltář v podobě stolu, na který položena deska z doby starší s věnovacím nápisem Artemidě Soteře.²⁾ Ke svatyni patřila také hluboká, vyžděná

¹⁾ To plyne z nápisu *IG. II., 5, 630 b* = Dittenberger, *Sylloge*² 732. Starší nápisy téhož bratrstva jsou v *IG. II., 5, 618 b* a v *Ἐφημ. ἀρχ.* 1905, str. 239.

²⁾ Srv. obrazy u Brücknera, *Der Friedhof*, str. 45 n.; věnovací nápis z pozdní doby hellenistické Ἀρτέμιδι Σωτείραι Μάρων ἀνέθηκε Μάρωνος zobrazen tamtéž str. 54.

studně, založená nejspíše již ve IV. stol. (A na obr. 94). Proti ní postavena za doby římské krásná deska představující dívku, která drží v pravé ruce džbán a levou zvedá k modlitbě před oltářem (H). Tento relief hlásí se do IV. stol. př. Kr. a byl nejspíše již původně věnován do této svatyně.

Několika slovy možno se ještě zmíniti o hrobech z doby římské, které svou výškou jsou nápadny každému, kdo hřbitov navštíví. Ačkoliv nepřispívají právě malebnosti pohledu, jsou ponechány na doklad toho, jak vysoko za těch dob bylo pohřebiště zaneseno. Mnohdy musily býti moderní podezdívkou zachyceny. Tak hned vedle sloupku Iatrokleova (v. str. 332) zvedá se široká basis z poru, na které jsou stopy toho, že na ní stály dva sloupky náhrobní. Západně odtud najdeme ještě tři hroby vyvýšené. Z římských náhrobků povšimnutí zasluhuje pomník Sosibiův, jenž má podobu trojhranného, 2 m vysokého a nahoru se úzícího trojhranu s makovicí na vrcholu (v. na obr. 104 v pravo). Takovéto náhrobky byly v římské době v Athenách časté.

Přehlédše tento svého druhu jediný hřbitov řecký, podivujeme se rozmanitosti náhrobků, které na něm stály. Ve IV. století nic nevážalo zde umělce řecké mimo prostředky objednavatelovy; odtud ta různost jak ve formách náhrobků, tak v plastické jejich ozdobě. Vedle prostých, ale elegantních stél, zakončených palmettou a ozdobených růžicemi jsou tu velké náhrobky s malbami nebo skulpturami, z nichž některé jako relief Dexileův a Hegesin patří k pravým skvostům řeckého umění. A k těmto skulpturám nutno si ještě přimyslet barvy, pro nás nyní ztracené. Náhrobky zde nalezené nepocházejí sice od slavných umělců, o kterých nám vypravují dějiny umění, ale nelze pochybovati, že tvůrcové jejich stáli více méně pod jejich vlivem. Při tom musíme si vždy býti vědomi, že zde nebyli pochováni ani nejbohatší ani nejznamenitější Atheňané; nenašli jsme zde hrobu ani jediného, z dějin známého muže. Podle toho můžeme si představit, jak asi vypadaly hřbitovy jiné, kde pochovávali lidé bohatí a vynikající. Arci nesmíme zapomínati, že staré Atheny měly též své hroby chudáků.

Asi 400 m dále od hřbitova právě popsaného, na levé straně tomu, kdo šel po Svaté cestě do Eleusiny, bylo r. 1902 od Dem. Filia odkryto přes dvacet hrobů z I. stol. před Kr. a z I. stol. po Kr.¹⁾

¹⁾ D. Filios v 'Εφημ. ἀρχ. 1904, str. 61 nn.

Ležely v řadách u sebe a za sebou; některé z nich měly stěny společné. Zdá se, že tu byli pohřbeni z pravdě lidí málo zámožní; na hrobech stály sloupečky s nápisy, jen dva hroby měly stěly s reliefy, ale ty byly nejspíše převzaty z hrobů starších. Pouze jediný hrob, ve kterém byla nalezena stříbrná popelnice, svědčil o zá-

Obr. 105. Náhrobky manželů Isidora a Zozimy a syna jejich.
(Podle fotografie.)

možnosti; byl to zároveň jediný doklad pro spalování mrtvol v tomto pohřebišti. Na jiném hrobě stála velká tragická maska z mramoru pentelského nejspíše na doklad, že tu byl pochován herec.¹⁾ Ovšem na herce Theodora, jenž byl podle svědectví Pausaniova také při této cestě pochován, pomýšleti nemůžeme; jeho hrob ležel mnohem dále (v. výše str. 310). Také toto pohřebiště

¹⁾ Maska ta jest zobrazena též v Řeckém divadle str. 257.

časem se zaneslo, i byly nad původními hroby zakládány hroby nové.

Severovýchodně od brány dipylské, za branou, která vedla ke Kolonu hippiu a kterou jsme nazvali z domněnky branou Jezdeckou (v. výše str. 238), odkryla r. 1891 a 1892 řecká společnost archaeologická jiné pohřebiště.¹⁾ Poněvadž půda jest zde zastavěna moderními domy, bylo možno odkryti poměrně malou část hřbitova, ale přece bylo odkryto daleko přes 200 hrobů, z nichž asi 20 pocházelo z doby předhistorické. Hojněji začalo se zde pohřbívati teprve po zřízení hradeb Themistokleových; pokud můžeme sledovati, užívalo se hřbitova stále až asi do r. 300 př. Kr. Nelze pochybovati, že i zde stály na hrobech stély s nápisy nebo reliefsy, prostší i nádhernější podle zámožnosti rodiny, ale z nich nezachováno nic. Za to však nás tento hřbitov jasně poučil o tom, jak se v klassické době v Athenách pohřbívalo; v tom tkví jeho význam pro nás.

Především jest nápadno, že hroby jsou zde rozloženy zcela nepravidelně; postrádáme zde pevného, předem určeného plánu, který jsme pozorovali na hřbitově právě popsáném. Mrtvoly byly buď spalovány nebo pohřbívány, ale spalování již značně ustupuje v pozadí; hrobů žárových jest sotva čtvrtina.

Měla-li se mrtvola spáliti, stalo se to buď v hrobě samém nebo na zvláštním žarovišti. V prvním případě vykopal se hrob neobyčejně hluboký (přes 3 m), na dno nakladlo se dříví a na ně vrstva révových ratolestí, na něž položena mrtvola. Oheň strávil tělo, ale opálené kosti zůstaly na místě. Vysoká vrstva popela (až přes 20 cm), očazené stěny, jakož i stopy ohně na nádobách, do hrobu vložených jsou jasné známky hrobů žárových. Mrtvoly se mohly také páliť na žarovišti, načež se ostatky uložily v popelnici do hrobu. Stopy žaroviště, kteréž mělo kruhovitou podobu, byly skutečně objeveny. Popelnice byly zpravidla prosté, hliněné nádoby, obyčejně víkem opatřené; jen zřídka byly z bronzu, pak však byly uloženy ještě v jiné schránce, buď kamenné nebo dřevěné. Kostí, uložené v popelnici byly nezřídka pečlivě do plátna zaobaleny.

Neměl-li nebožtík býti spálen, nýbrž jen do země uložen, byla mrtvola buď dána do dřevěné rakve, nebo položena do hrobu na

¹⁾ Srv. podrobnou zprávu od Alfr. Brücknera a Ericha Pernice v *AM.* XVIII., 1893, str. 73—191.

zem a pokryta nepálenými taškami, nebo konečně uložena s rakví dřevěnou do rakve kamenné. Rakve dřevěné se zde nezachovaly, zbyly z nich jen hřeby, kterými prkna byla spojena, ale z vyobrazení na vásách a z nálezů na jiných místech v Attice jest patrné, že měly podobu pravidelného čtverhranu a že súžení, nyní u rakví obvyklé, bylo rakvím attickým cizí. Do rakve kladla se obyčejně vrstva révových ratolestí; na ní odpočíval nebožtík. Asi ve IV. stol. vešly v obyčej rakve z nepálených tašek: nebožtík se položil na zem, na níž byly rozloženy révové ratolesti, a přes něj položena střešovité s obou stran řada tašek; pak teprve se hrob zasypal. Hrob byl prostý, nevyzděný; jen výjimkou bylo jeho dno vydlážděno drobnými kaménky nebo stěny pokryty stukem. Děti byly kladeny do malých, hliněných vaniček, které byly pokryty víkem, anebo vloženy jejich mrtvolky do hliněných nádob. Ve dvou případech vložena dětská tělíčka do roury z vodovodu. Rakve kamenné zdělány byly z desek porových nebo mramorových, které těsně k sobě přiléhaly. Co jest nám při těchto hrobech nejnápadnější, jest veliké množství milodarů, kterými bývají zpravidla naplněny. Obyčejně jsou to nádoby, které se dávaly do hrobu, zejména bílé lekythy; některý hrob jich má až patnáct. Hroby mužů jsou prosté, zbraň nevyskytuje se v nich ani jednou, nejvýše stlengis, bronzový přístroj, jehož se užívalo k stírání prachu a špíny po zápasech v gymnasiu. Tím bohatěji vypraveny jsou za to hroby žen. Všechny potřeby toaletní, zrcadlo, líčidla, pomády a voňavky a skříňky se šperky tu nacházíme. Dětem dávaly se do hrobu rozmanité hračky z pálené hlíny (panenka, kohout, kuře, opice, želva, ovečka a pod.). Zajímavé jest, že ani v jediném případě nebyl nalezen v hrobě obolos, který se dával v Řecku nebožtíkům do rakve jako převozná pro Charona; patrně v Attice tento zvyk nebyl rozšířen.¹⁾

Je-li správná domněnka naše, že t. zv. „Jezdecká brána“ (Ἰππάδης πύλαι) ležela na této straně směrem ke Kolonu, třeba dodati, že z vynikajících Atheňanů byl za touto branou pohřben attický řečník *Hypereides* i jeho rodiče.²⁾

¹⁾ V nekropoli, objevené v maloasijském městě Myrině mají nebožtíci velmi často obol mezi zuby. V Attice zjištěn dosud jen jediný případ; v. Παρχικᾶ 1884, str. 20.

²⁾ [Plut.] Vitae X orat. 849 C.

Na jižní straně, nejspíše za branou Itonskou, blízko Kynosargu (v. výše str. 237), na levé straně návrší byla hrobka rodiny *Isokratovy*. Nemůžeme sice určití přesně její místo, ale máme zachován dosti podrobný její popis. Náhrobky měly podobu stolů; u hrobu Isokrata samého stál sloup 30 loket (přes 13 m) vysoký a na něm socha Sireny na znamení jeho výmluvnosti; jeho náhrobek, mající rovněž podobu stolu, byl okrášlen reliefy básníků a učitelů Isokratových. Mezi nimi byl Gorgias, jak se dívá na astronomickou kouli, vedle něho stál Isokrates.¹⁾ Jak patrně, hodí se tento starověký popis k obrazu, který si můžeme utvořit ze zachovaných hrobů v Kerameiku. — V týchž místech připomíná se také hrob spartského vůdce *Anchimola*, jenž padl r. 511, pomáhaje Athēňanům vypuzovat Peisistratovce.²⁾

Jiné pohřebiště bylo při cestě, vedoucí z Peiraiea do Athen. Pausanias, jenž kráčet do Athen z Peiraiea, uvádí při této cestě jen dva nejznámější, totiž hrob *Menandru* a kenotafion *Euripidovo*, mimo to připomíná již nedaleko brány městské, hrob *neznámého muže* s náhrobkem od Praxitela, představujícím vojína, stojícího vedle svého koně.³⁾ Nelze pochybovati, že podél této cesty bylo mnoho hrobů, a to jak od Peiraiea, tak od Athen; také se vskutku zde ještě připomíná hrob *věštce*, který provázal r. 403 Thrasybula, a hrob *Sokratův*.⁴⁾

Jihozápadně od Museia leží *hrobka, vytesaná ve skále*.⁵⁾ Skládá se ze tří komor. První, nejrozsáhlejší jest čtverhranná, dosti vysoká místnost, která má strop, v úhlu se sbíhající; tím se napodobuje střecha sedlová. Těmuž účelu slouží, že ve vrcholu stropu vytesán jest ze skály trám a že podobné kamenné trámy jsou jak na konci, tak uprostřed pravé i levé stěny. Z této komory vchází se po třech stupních do komory druhé, která leží přímo za ní. Jest menší, tvaru obdélníkového a má po stranách lavičky pro dvě větší a jednu menší rakev. Třetí komora jest původu pozdějšího; v levé straně komory první byl

¹⁾ [Plut.] Vitae X orat. 838 B.

²⁾ Her. V., 63.

³⁾ Paus. I., 2, 2 n.

⁴⁾ Hrob věštce Thrasybulova ležel podle Xenof. Hell. II., 4, 19 ἐν τῇ διαβάσει τοῦ Κηφισοῦ; hrob Sokratův připomíná ještě Marinus, Vita Procli 10.

⁵⁾ Na naší tab. II. právě v dolejším levém rohu.

prolomen vchod a vytesána tam jiná, rovněž čtverhranná komora, ale menší.¹⁾

Západně od tohoto hrobu skalního, na cestě, která vedla podle prostřední zdi k Ilisu, bylo r. 1900 odkryto nové pohřebiště, které pochází z konce V. a ze začátku IV. století př. Kr. Výkopy podnikl zde soukromník, jenž se nepostaral dosud o řádnou publikaci svých nálezů; jsme tedy odkázáni zatím na zprávy zatímné.²⁾ Bylo zde objeveno několik stél náhrobních s nápisy, jak prostých, tak reliefs opatřených; jedna z nich byla původně ozdobena malbou, která ovšem vymizela úplně. Také mramorové vásy, které stály na hrobech, byly tu nalezeny. Nebožtíci byli pohřbeni v rakvích buď dřevěných, nebo podlouhlých hliněných, anebo byli položeni do hrobů, kamennými deskami obložených. Vyskytly se však také hroby žárové; v nich byly ostatky nebožtíka vloženy do bronzové nebo hliněné nádoby, kteráž dána do nádoby mramorové. Že v hrobech byly obvyklé milodary, záležející v lekythech a podobných nádobkách, rozumí se samo sebou.

Kapitola dvacátá prvá.

Předměstí.

Z předměstí athenských na prvním místě sluší uvést *Akademii* (Ἀκαδημία), která ležela severozápadně od města, vzdálena jsouc šest stadií (přes 1 km) od Dipyla. Starší název byl Ἐκκαδῆμεια podle heroa Hekadema, jenž zde byl původně ctěn.³⁾ Za doby klassické byla Akademie zasvěcena Atheně. Zde stálo dvanáct posvátných oliv (μυρία), jež byly pod zvláštní ochranou Dia Moria. Mezi nimi zvláštní úcty požívala nejstarší, o níž se věřilo, že jest přímou odnoží oné olivy, které Athena, zápasíc s Poseidonem o Attiku, dala vyrůstiti na akropoli.⁴⁾ Také Prometheus s Hefaistem byli tu ctěni; měli tu chrám, před kterým

¹⁾ Tento skalní hrob jest dobře zobrazen u Curtia, Atlas von Athen str. 28 a tab. VII. 1, 2.

²⁾ Cenná z nich jest jediné zpráva (Dörpfeldova?) v *AM.* XXV., 1900, str. 453 nn.

³⁾ Diog. Laertský III., 7, dovoláváje se komického básníka Eupolida a sillografa Timona.

⁴⁾ Fotios a Suidas s. v. μυρία; Apollodoros v schol. k Sofokl. Oid. Kol. 704; Aristof. Obl. 1005.

stál oltář se sochami jejich: Prometheus byl vypodobněn starý, Hefaios mladistvý.¹⁾ Od tohoto oltáře, jenž se obyčejně nazýval jen oltář Prometheův, počínaly závody v běhu pochodňovém (λαμπαδηδρομία). Závodily fyly; vybraní mladíci z každé fyly rozestavili se v určitých vzdálenostech od Akademie až do města a podávali si hořící pochodeň; cenu obdržela ta fylo, která nejdříve hořící pochodeň do města dopravila. Hipparchos, syn Peisistratův, zřídil zde gymnasium a Charmos, jeho příbuzný, postavil před vchodem do něho Erotovi oltář se sochou; byl to první oltář, Erotovi v Athenách postavený. Kdo šel z Athen do Akademie, přišel nejdříve k tomuto oltáři.²⁾ Již na sklonku VI. stol. byla Akademie dosti stromy porostlá; avšak teprve Kimon proměnil ji v rozsáhlý sad s hřišti pro běh a stinnými procházkami.³⁾ Není pochybnosti, že toto krásné místo, kam nedoléhal hluk z města a přece ne příliš vzdálené od něho, hodilo se Platonovi, když zakládal svou školu. Zakoupiv si zahradu přímo s Akademií souvisící, založil tam svatyni Mus; jeho škola byla totiž zřízena jako spolek (θίασος) ke kultu Mus. Zde postavil si Platon též dům, ve kterém bydlel se svými žáky, ač přednášky konal také v gymnasiu samém;⁴⁾ zde byl také pochován a jako heros ctěn. Zahrada Platonova s Museiem zůstala stále v majetku jeho školy, která se podle místa, kde byla zřízena, nazývá akademická.

Pausanias připomíná v Akademii ještě jiné památnosti. Jest to oltář Hermův a oltář Herakleův; mimo to věž opodál stojící, ve které bydlel misanthrop Timon.⁵⁾

Severovýchodně od Akademie rozkládalo se na malém návrší jiné předměstí, K o l o n o s j í z d n ý (Κολωνός ἑπιοός), vzdálené od města asi deset stadií (1·776 km). Oslavil je Sofokles, tamější rodák, svým dramatem Oidipem na Koloně, odkud čerpáme hlavně své vědomosti o tomto demu. Nyní jest tato končina chudá; vlastní Kolonos jest opuštěn, pouze náhrobky dvou

¹⁾ Schol. k Sofokl. Oid. Kol. 56, dovolává se Apollodora.

²⁾ Zenob. II., 13; Suidas s. v. τὸ Ἰππάρχου τεῖχλον; Paus. I., 30, 1., Athen. XIII., 609 D uvádí epigram, který byl napsán na soše Erotově: ποικιλομήχαν' Ἐρωος, σοὶ τόνδ' ἰδρύσατο βωμὸν Χάρμος ἐπὶ σκιεροῖς τέρμασι γυμνασίου.

³⁾ Plut. Kim. 13 na konci.

⁴⁾ Diog. Laert. III., 20, Plut. de exilio 10; Cic. de fin. V., 2 a j.

⁵⁾ Paus. I., 30, 2 nn.

archaeologů, Němce Karla Otf. Müllera a Francouze Karla Lenormanta, jej ozdobují. V starověku ovšem bylo jinak. V nadšeném zpěvu, který klade Sofokles svému sboru v ústa, jest veleben Kolonos jako nejkrásnější kout země, jako krajina, svažovaná Kefisem, kde jsou stinné háje, oživené zpěvem slavičím, kde roste hojnost květin a daří se bujně oliva. Z písně té plyne taktéž, že v demu kolonském byl hojně pěstován chov koní, pročez byl Poseidon, ochrance koní (Ποσειδῶν ἵππιος), hlavním božstvem zde ctěným. Nelze pochybovati, že měl zde svůj chrám. A pje-li sbor Sofokleův o Dionysovi, Musách a Afroditě, kteří zde rádi dlí, naznačuje nespíše, že na Kolonu stály jejich chrámy; totéž platí asi též o Diovi a Atheně, třebaš by zmínka o nich byla jen všeobecná.¹⁾ Čím však zvláště se lišil Kolonos od jiných míst, bylo, že se zde v posvátném háji Eumenid ukazovala rozsedlina skalní, která se pokládala za vchod do podsvětí.²⁾ Tuto rozsedlinu šťastně objevil r. 1883 Kastriotis, eforos starožitností v Athenách, ve sklepě jednoho z tamějších domů, ležícího jv. od vrchu vlastního.³⁾ Tím máme zjištěn aspoň jeden bod tohoto někdy kvetoucího předměstí; ostatní bude lze stanoviti teprve tehdy, podniknou-li se zde rozsáhlé výkopy. Na kraj háje Eumenid přichází v Sofokleově dramatě slepý Oidipus, provázen jsa svou dcerou Antigou; zde někde prý také tajemným způsobem zmizel odešel do podsvětí. Podle Pausania bylo Oidipovi a Adrastovi postaveno na Kolonu heroon; rovněž i Theseus a jeho přítel Peirithoos měli tu své heroon.⁴⁾ Také Prometheus měl zde svou svatyni.⁵⁾

Rodák kolonský, básník Sofokles, byl pohřben ve svém rodišti. Starý životopis jeho vypravuje, že byl pochován v rodinném pohřebišti, které leželo u cesty do Dekeleie, jedenáct stadií před

¹⁾ Sof. Oid. Kol. 668 nn. Že Poseidon měl zde svůj chrám s posvátným hájem a oltářem, výslovně dosvědčuje Paus. I., 30, 4, jenž připomíná též oltář Atheny, ochrankyně koní (Ἀθηνᾶ ἵππια).

²⁾ Sof. Oid. Kol. 57 nazývá ji χαλκόπους ὁδός, t. j. kovový prah, podrobněji pak popisuje ji ve v. 1590 nn.

³⁾ Panag. Kastriotis, Μνημεῖα τῶν Ἀθηνῶν, 4. vyd., v Athenách 1902, str. 204 n. Znova o té věci pojednal a polohu též ostatních svatyní stanoviti se pokusil Jan N. Σvoronos, v díle Τὸ ἐν Ἀθήναις εἰδικὸν μουσεῖον, při výkladě památky č. 121 a, str. 388—404 s četnými obrázky a plánem na tab. CXXV.

⁴⁾ Paus. I., 30, 4.

⁵⁾ Sof. Oid. Kol. 55.

hradbami.¹⁾ Poněvadž vzdálenost Kolona od Athen obnášela deset stadií, jest patrno, že byl Sofokles pohřben nedaleko za svým rodištěm, a to sv. od Kolonu; neboť tím směrem šla cesta z Kolonu do Dekeleie. Hrob jeho však odkryt nebyl. Domníval se sice r. 1893 L. Münter, že jej objevil, vydal o svém nálezu zvláštní spis a poslal lebku nalezenou slavnému berlínskému anthropologovi Virchowovi k prozkoumání.²⁾ Ale ukázalo se že je to veliký omyl. Münter objevil hrob, jenž ležel asi 11 stadií od Dekeleie směrem k Athenám, tedy blízko demu acharnského, ale naše zpráva udává právě naopak vzdálenost ne od Dekeleie, nýbrž od Athen; Dekeleia se jmenuje proto, aby se udalo místo, kde za Kolonem ležela hrobka rodiny Sofokleovy. Mimo to lebka ona neukazuje nikterak k tomu, že by byla lebkou geniálního básníka. Jest abnormální, šikmá; anthropologové soudí, že patřila člověku, jenž měl náklonnost ke skutkům zločinným. Konečně hrob ten nemůže podle vás, tam nalezených, pocházeti z doby dřívější než asi z polovice IV. stol.³⁾

Za Kolonem zvedá se vyšší pahorek (64 m), jenž byl zasvěcen Demetře Euchloi (Δημήτηρ Εὐχλόος); připomíná se jen u Sofoklea.⁴⁾

Za městem na straně východní leželo slavné gymnasium Lykeion (Λύκειον), při němž byl chrám Apollona Lykeia. Místo, kde leželo, nebylo dosud odkryto, ale poloha jeho známa aspoň přibližně ze Strabona, jenž praví, že prameny říčky Eridanu (v. výše str. 31) leží za branou Diocharovou (v. str. 238) blíže Lykeia. Poněvadž Eridanos vzniká na Lykabettu, jest patrno, že Lykeion třeba hledati jižně od něho, nejspíše na silnici, která vedla přímo z brány Diocharovy. Ostatní zprávy jsou s tímto určením v plném souhlase.⁵⁾ V chrámu Apollona Lykeia

¹⁾ Βίος Σοφοκλέους má tuto zprávu: ἐπὶ δὲ τῶν πατρῶν τάφων ἐτέθη τῶν παρὰ τὴν ἐπὶ Δεκέλειαν ὁδὸν κειμένων, πρὸ τοῦ τείχους ἑνδεκα σταδίων.

²⁾ L. Münter, Das Grab des Sophokles, v Athenách 1893; Virchow v Sitzber. preuss. Akad. 1893, str. 687 nn.

³⁾ Fr. Dümmler v Berl. phil. Woch. 1893, str. 1648 nn.; P. Wolters v AM. XX., 1895, str. 508 n. — Zpráva, že r. 1900 objeven hrob Sofokleův na Kolonu, spočívá na aprilovém žertu; srv. AM. XXV., 1900, str. 114.

⁴⁾ Sofokl. Oid. Kol. 1600.

⁵⁾ Strabon IX., 397, srv. též 400; Plat. Lys. 203 A; Xen. Hell. I., 1, 33, II., 4, 27; Paus. I., 19, 3.

stála socha, představující Apollona po práci umdleného: stál opíraje se o sloup a máje pravou ruku v týle ohnutou, v levé ruce držel luk.¹⁾ Gymnasium samo bylo zbudováno za Perikleá. Bylo velmi rozsáhlé a patřilo k němu vojenské cvičiště, kde se konaly též přehlídky vojska.²⁾ Sem rád chodíval Sokrates, poněvadž měl tu vhodnou příležitost ke svému rozmlouvání s mladými i staršími muži.³⁾ Za sídlo své školy filosofické obral si Lykeion Aristoteles; poněvadž konal své přednášky procházeje se (περιπατών) zde se svými posluchači, nazvána jeho škola, jak známo, peripatetikou.⁴⁾ Státník Lykurgos gymnasium znova zřídil a pěknými sady opatřil.⁵⁾

Blíže Lykeia ukazovala se mohyla krále megarského N i s a, o kterém pověst hlásala že měl zlatý (nebo nachový) vlas, na kterém závisela bezpečnost jeho království; když přitáhl Minos proti němu, tu prý dcera Nisova Skylla, zahořevši láskou k Minoovi, otci vlas ustříhla, aby si získala lásku Minoovu, byla však od něho odmítnuta. Zprávu, že Nisa v boji padlého přenesli Atheňané do své země a zde jej pochovali, má jen Pausanias.⁶⁾

Sporná otázka jest, kde se říkalo „V z a h r a d á c h“ (ἐν Κήποις) a kde leželo gymnasium zvané K y n o s a r g e s (Κυνόσαργες). Mnozí badatelé jsou nakloněni klásti oboje na východní stranu od Athen, kde se později rozkládalo „Hadrianovo město“. Vede je k tomu vědomky neb nevědomky pozorování, že nyní jest tato část plna stromů; je tu královská zahrada, veřejné sady kolem výstaviště a také cesty jsou tu vroubeny stromořadím. Avšak to nás nesmí másti; to vše jest dílem moderní kultury a nedokazuje nic pro poměry antické. Každý čtenář Platonova Faidra ví, že u Ilisu, kde nyní je většinou pusto, rostlo bujné

¹⁾ Lukian Anach. 7.

²⁾ Filochoros (u Harpokrat. s. v. Λύκειον) svědčil, že gymnasium bylo postaveno Περικλέους ἐπιστατοῦντος. Theopompos naproti tomu přičítal jeho zřízení již Peisistratovi, což však není jisto. — Aristof. Mír 356 a schol., Xen. Hipparch. 3, 6 n., He. ych. s. v. Λύκηον, Suidas s. v. Λύκειον, Bekker Anecd. I., 277, 10.

³⁾ Srv. začátek Plat. Euthyfrona., Euthydema a Lysida.

⁴⁾ Srv. Diog. Laert. V., 1, 2, Cic. Acad. I., 17, Gellius XX., 5.

⁵⁾ [Plut.] Vitae X orat. 841 C, 852 B; IG. II., 240 b, 7; srv. též Theofr. Hist. pl. I., 7, 1 a Paus. I., 29, 16.

⁶⁾ Paus. I., 19, 4; jeho určení ὁπισθεν τοῦ Λυκείου je zcela neurčité.

stromoví; mohly tedy tam zajisté rozkládati se zahrady. Že tomu tak skutečně bylo, jest patrné z popisu Pausaniova.¹⁾ Pausanias zmiňuje se o zahradách, teprve když popsal Olympieion a Pythion, ležící jižně od něho, nedaleko Ilisu (v. výše str. 112); potom se zmiňuje o Kynosargu. Že Kynosarges leželo blíže Ilisu, jest patrné ze začátku dialogu Axiocha, neprávem Platonovi připisovaného. Zde totiž vypravuje Sokrates, že chtěl jíti do Kynosargu, ale když byl již u Ilisu, tu zaslechl za sebou volání: „Ó Sokrate, ó Sokrate“; obrátiv se užel Kleinia, syna Axiochova, jak běží ještě se dvěma jinými ke Kallirrhoi. Obrátiv se, šel jim Sokrates naproti a pak se s nimi vrátil branou Itonsou do města a vešel do domu Axiochova, jenž ležel hned za branou nedaleko náhrobku Amazonky Antiopy.²⁾

Můžeme tedy končinu, zvanou „V zahradách“ klásti na jv. od akropole k Ilisu. Zde připomíná Pausanias chrám *A f r o d i t y*, pro nějž zhotovil sochu slavný žák Feidiův Alkamenes. Socha ta byla již v starověku pro svou krásu proslulá; Lukian, znalec umění, nazývá ji nejkrásnější z děl Alkamenových a chválí na ní zejména výraz obličeje a krásu rukou a prstů. Plinius zaznamenal, že prý konečné zdokonalení dodal soše sám Feidias.³⁾ Za kopii této sochy pokládá se po příkladu Furtwänglerově obyčejně Afrodita z francouzského města Fréjus, chovaná nyní v Louvru, kde jest bohyně zobrazena v tenkém kojském šatě, kterýmž formy jejího těla prosvítají.⁴⁾ V nejnovější době pronesl však jiné mínění Ad. Trendelenburg.⁵⁾ Myslí, že to byla hermovka, stojící před chrámem, která však se od jiných hermovek lišila tím, že měla ruce a tělo až asi po pás. Trendelenburg opírá se při tom o Pausania, jenž viděl vskutku před tímto chrámem hermovku Afrodity s nápisem *Οὐρανία Ἀφροδίτη Μοιρῶν πρεσβυάτη*. Avšak Pausanias liší tuto hermovku od vlastní sochy Afroditiny, která zajisté stála uvnitř chrámu.

¹⁾ Paus. I., 19, 2.

²⁾ [Plat.] Axioch. 364 A.

³⁾ Paus. I., 19, 2, Plin. Nat. h. XXXVI., 16.

⁴⁾ Srv. obraz její na př. v Baumeisterových Denkmäler I., str. 91 nebo u Collignona, Gesch. d. gr. Plastik II., str. 127; Furtwängler vztahoval ji k Alkamenovi v Jahrb. d. arch. Inst. III., 1888, str. 212 a v Roscherově mythol. slovníku I., str. 413.

⁵⁾ R. 1908 v květnové schůzi berlínské společnosti archaeologické; v. Arch. Anzeiger 1908, str. 514 nn.

Rovněž někde u Ilisu leželo K y n o s a r g e s. Byla to svatyně Herakleova a gymnasium. Pausanias připomíná tu oltáře, zasvěcené Herakleovi a nebeské choti jeho Hebě, a oltář, na kterém obětováno Alkmeně, matce Herakleově, a Iolaovi, věrnému jeho druhu. Gymnasium nepopisuje. Z ostatních zpráv dovidáme se o poloze Kynosargu ještě, že leželo za branou městskou v demu Diomei, na návrší, vhodném k tomu, aby se u něho zřídil tábor.¹⁾ Určité jeho místo však dosud objeveno nebylo. Podnikla sice r. 1896/7 Britská škola archaeologická výkopy za Ilisem, jz. od Olympieia (v. tab. II.) a soudilo se tehdáž, že to jest gymnasium na Kynosargu, ale věc jest dosti pochybná.²⁾ Hlavně vadí zpráva [Plat.] Axiocha; podle ní Kleinias běžel za Sokratem, jdoucím na Kynosarges, ke Kallirrhoi. Kdyby Kynosarges leželo na místě britských výkopů, tedy jz. od Kallirrhoe, byl by Sokrates, jenž vyšel z města zajisté též branou Itonskou jako později Kleinias, vůbec se ani nedal na cestu ke Kallirrhoi, nýbrž byl by kráčel po proudu Ilisu, až by přišel k mostu, vedoucímu na druhý břeh od druhé, západněji ležící brány městské. A Kleinias by teprve neběžel za ním ke Kallirrhoi. Judeich právem vyslovil pochybnost, že by Britové objevili Kynosarges, ale klade-li je sám na návrší západně od britských výkopů, shoduje se jeho umístění se zprávou dialogu Axiocha ještě méně.³⁾ Vyšel sice rok po vydání knihy Judeichovy na jevo nápis, nalezený na jz. straně právě toho návrší, kam Judeich klade Kynosarges, na němž jest napsána smlouva, týkající se stavění basí pro trojnožky na Kynosargu,⁴⁾

¹⁾ Paus. I., 59, 3; Plut. Themist. 1; Diog. Laert. VI., 13 μικρὸν ἄνωθεν τῶν πυλῶν; Harpokr. s. v. ἐν Διομείοις Ἡράκλειον; Steph. Byz. s. v. Κυνόσαργες; Athen. VI., 234 E, XIV., 614 D; Her. VI., 116; Liv. XXXI., 24, 17, Philippus castra ad Cynosarges — templum Herculis gymnasiumque et lucus erat circumiectus — posuit.

²⁾ Podrobná zpráva o výkopech nebyla dosud uveřejněna. Jsme odkázáni pouze na zatímni zprávu v *AM.* XXI., 1896, str. 463 n. a článek P. R o d e c k a v *Annual of the British School* III., 1896/7, str. 89 nn., jenž se týče sice jen ionské hlavice tam nalezené, ale podává v úvodě stručný přehled o výkopech.

³⁾ *Topographie*, str. 373.

⁴⁾ Nápis uveřejnil po prvé Moric Holleaux v *AM.* XXXI., 1906, str. 134 nn., podle přepisu nedosti přesného (nálezece nápisu se skrýval se svým nálezem); k tomu připojil Dörpfeld technické poznámky s kresbou oné base. Již roku následujícího mohl David M. R o b i n s o n publikovat správnější text podle originálu samého (v *Am. journ. philology* XXVIII.,

ale ovšem nález jediného kamene ještě nepostačí pro zjištění některého místa, zejména když je to kámen malý (34 cm vys. a 40 cm široký), jenž snadno mohl býti přenesen na jiné místo.¹⁾ Podle dialogu Axiocha zdá se spíše, že Kynosarges leželo někde nad Kallirrhói; zde jest ovšem několik menších vrchů a jenom výkopy, provázené jasnými nálezy mohou zjistiti přesnou jeho polohu.

Gymnasium v Kynosargu nebylo tak vznešené jako jiná gymnasia athenská; zde se scházeli a cvičili tak zvaní νόθοι, t. j. synové nemanželští nebo synové z otce občana, ale matky neobčanky. Připisuje sice Plutarch již Themistokleovi, jehož matka nebyla občankou attickou, zrušení tohoto rozdílu, ale víme, že se činil ještě za války peloponneské; teprve ve IV. stol. př. Kr. přestali se zde, jak se zdá, lišiti cvičenci podle svého původu.²⁾ V tomto gymnasiu konal své přednášky filosof Antisthenes a t. zv. škola kynická má od Kynosargu své jméno.³⁾ V gymnasiu konal také své schůzky klub vtipkářů, zvaný podle počtu svých (řádných) členů οἱ ἑξήκοντα. Filippos, král makedonský, jenž byl přítelem žertů, dověděv se o nich, poslal jim talent se žádostí, aby mu své vtipy napsali.⁴⁾

Na levém břehu Ilisu, jihovýchodně od Kallirrhoe, stál ještě za dob Stuartových malý i o n s k ý c h r á m, změněný ovšem v kapličku křesťanskou. Ještě v XVIII. stol. viděl jej Stuart, jenž jej nakreslil tak, jak byl tehdaž zachován (s apsidou na východní straně a pod.) a mimo to podal rekonstrukci stavu původního.⁵⁾ Již tehdaž byl chrám velice poškozen, později pak zmizel úplně. R. 1897 podařilo se naléztí aspoň jeho základy,

1907, str. 425 nn.; k tomu viz poznámky Lattermannovy v *AM.* XXXIII., 1908, str. 75 nn. Na nápisě čteme v řádce 3: ἐγ Κυνοσάργει τῶι τρίποδι ἐκάστωι βῆμα ποιῆσαι.

¹⁾ Srv. dobrou methodickou poznámku Wachsmuthovu v *Realencyclopaedii*, Supplem. I., str. 199.

²⁾ Plut. Them. I, Athen. VI., 234 E, Demosth. XXIII., 213 καθάπερ π ο τ ῆ εἰς Κυνόσαργες οἱ νόθοι (συνετέλουν).

³⁾ Diog. Laert. VI., 13.

⁴⁾ Athen. XIV., 614 D.

⁵⁾ Stuart and Revett, *Antiquities of Athens* I., kap. 2, tab. I.—VIII. Místo, kde chrám tento ležel, jest naznačeno též na tak zv. plánu kapucinském, ale kresba není přesná; v. výše str. 11 pod čís. 119.

tak že známe aspoň přesnou jeho polohu.¹⁾ Jinak jsme ovšem odkázáni na kresby Stuartovy. Podle nich byl to chrám malý, jenž měl v průčelí i v zadu po čtyřech ionských sloupech. Podobal se tedy svým plánem chrámu Atheny Niky (v. str. 146) až na to, že byl větší (14·60 × 7·80 m) a že měl na straně východní rozsáhlejší pronaos, ve kterém stály nejspíše dva sloupy, které při zřizování apsidy byly odstraněny. Byl zbudován z mramoru pentelského; jednoduchost a elegance jeho forem, zejména sloupů, které se již Stuart podívoval, ukazují, že můžeme založení jeho klásti do V. stol.

Nesnadná otázka jest, kterému božstvu byl chrám zasvěcen; při posledních výkopech nebyly nalezeny nápisy, které by věc rozhodly. Již v XVII. stol. ve výkladě k plánu Guilletovu dočítáme se, že je to chrám Demetřin, v němž se konaly menší mystérie; téhož mínění přidržel se též Spon, z novějších badatelů pak Wachsmuth a Judeich.²⁾ Naproti tomu soudí Dörpfeld, že chrám byl zasvěcen Artemidě, přímým Ἀγροτέρα.³⁾ Možná, že lze oba výklady do jisté míry spojit. Výkladu Dörpfeldovu nasvědčuje popis Pausaniův. U něho čteme totiž: „Překročíme-li Ilisos, přijdeme do krajiny zvané Ἀγραι a ke chrámu Artemidy Agrotery“.⁴⁾ Na tom místě byl zajisté most, který vedl k tomuto chrámu. Most ten dosvědčuje také Platon na počátku Faidra. Sokrates s Faidrem přebrodili Ilisos, přešli tedy na jiném místě než u Kallirrhoe na levý břeh a krácejí proti proudu, aby si ulehli pod stinným platanem. Cestou táže se Faidros, není-li zde u Ilisu ono místo, kde Boreas uchvátil Oreithyi. A Sokrates mu odpovídá: „Nikoliv, nýbrž asi dvě nebo tři stadia níže, kudy je přechod k svatyni bohyně Agry.“⁵⁾ Ἀγρα je název staroattické bohyně,

¹⁾ A. Skias v Πρακτικὰ τῆς ἀρχ. ἐταιρίας 1897, str. 73 nn. s plánem. Skias (str. 75 n.) pochybuje, že by se křesťanský kostelík mohl nazývati Παναγία εἰς τὴν Πέτραν (Madonna na Skalce), poněvadž chrám ležel na rovině. — Neočekávaná věc se objevila při těchto výkopech: východně od chrámu byl odkryt hřbitov z 2. nebo 3. stol. po Kr. Odkryto 35 hrobů, založených v pravidelných řadách vedle sebe a za sebou.

²⁾ Wachsmuth v Realencyclopaedii I., sl. 888, Judeich v Topografii, str. 371 n.

³⁾ Dörpfeld v AM. XXII., 1897, str. 227 n.

⁴⁾ Paus. I., 19, 6 διαβᾶσι δὲ τὸν Ἰλισὸν χωρίον Ἀγραι καλούμενον καὶ ναὸς Ἀγροτέρας ἐστὶν Ἀρτέμιδος.

⁵⁾ Plat. Faidr. 229 B οὐκ ἀλλὰ κάτωθεν ὅσον δύο ἢ τρία στάδια, ἢ πρὸς τὸ τῆς Ἀγρας διαβαίνομεν.

kteřá byla ztotožňována s Artemidou, zvanou Ἀγροτέρα. Rovněž i zde, u Kallirrhoe, musíme předpokládati starověký most, po kterém se mohlo přijíti k onomu ionskému chrámu; jest to nutno proto, že zde šla důležitá silnice k Suniu. Tím jest, tuším, oprávněnost výkladu Dörpfeldova s dostatek prokázána. Leč i ve výkladě starším jest dobré jádro. Pausanias svědčí, jak jsme právě viděli, že končina, ve které ležel chrám Artemidy Agrotery, nazývala se Ἀγραί, z hojných zpráv jiných víme, že v Agrách se konaly v měsíci anthesterionu menší mysterie, ve kterých se zasvěcovali ti, kteří chtěli býti o sedm měsíců později (v boedromionu) připuštěni k velkým mysteriím eleusinským.¹⁾ Tu pak jest důležité, že se Demeter těchto mysterií nazývá na nápise z války peloponneské Μήτηρ ἐν Ἀγρας, t. j. Matka ve svatyni Agřině; rovněž mysterie menší slují τὰ μυστήρια τὰ ἐν Ἀγρας, t. j. mysterie v svatyni Agřině, nebo τὰ πρὸς Ἀγραν μυστήρια, t. j. mysterie u bohyně Agry.²⁾ K tomu přistupuje ještě, že se nikde neděje zmínka o chrámu Demetry a Kory v Agrách.³⁾ Z toho všeho plyne, tuším, závěr, že menší mysterie slavily se ve svatyni Artemidy Agrotery (čili Agry), v níž byla zároveň též ctěna Demeter se svou dcerou. Na potvrzení toho lze uvést, že Pittakis našel ve zříceninách tohoto chrámu nápis Δήμητρι καὶ Κόρηι ἀνέθηκεν⁴⁾ a že nedaleko odtud nalezl Ondř. Skias u Ilisu tři reliefs, které se týkají zasvěcování v mysterie.⁵⁾

V nejnovější době našel Gerhart Rodenwaldt u Kallirrhoe, na levém břehu Ilisu, ve skalní stěně, která původně asi patřila k malé jeskyni, hrubě vytesaný obraz P a n a.⁶⁾ Tento relief jest nyní možno pozorovati jen při zvlášť příznivém osvětlení, i není divno, že dřívějším pozorovatelům ušel. Máme tu zajímavý příklad lidové kapličky; ruka neumělá, která snad tesala skály,

¹⁾ Aug. Mommsen, Feste d. Stadt Athen, str. 405 nn.

²⁾ IG. I., 273; μυστήρια τὰ ἐν Ἀγρας dosvědčeno od lexikografa Pausania u Eustathia k Iliadě B p. 361, 38 a v Bekker. Anecd. I., 326, 25; τὰ πρὸς Ἀγραν μυστήρια IG. II., 315 a Ἐφημ. ἀρχ. 1890, str. 83, 51.

³⁾ Ani atthidopisec Kleidemos (v Bekker. Anecd. I., 327, 3 εἰς τὸ ἱερὸν τὸ μητρώον ἐν Ἀγρας) nemluví výslovně o chrámu.

⁴⁾ L'ancienne Athènes, v Athenách 1835, str. 188.

⁵⁾ Skias v Ἐφημ. ἀρχ. 1894, str. 133 nn. s tab. 7. a 8. a k tomu Maass v AM. XX., 1895, str. 352 nn.

⁶⁾ Rodenwaldt v AM. XXXVII., 1912, str. 141 nn.

vytesala do skály podobu Panovu, jíž lid pak vzdával pocty. Rodenwaldt se domnívá, že našel tím první pevný bod pro topografii krajiny u Ilisu. Pokládá tuto kapličku Panovu za svatyni Nymf a Acheloa, v níž se koná rozmluva v Platonově Faidru; že zasvěcena byla též Panovi, patrně z toho, že se Sokrates na konci dialogu obrací modlitbou k Panovi.¹⁾ Poněvadž pak podle výslovného svědectví Platonova, ležel chrám Artemidy Agrotéry (čili Agry) o dvě nebo tři stadia níže,²⁾ vyplývá prý z toho, že ionský chrám za Ilisem nelze pokládati za svatyni Artemidy Agrotéry. S tímto výsledkem se však srovnati nemůžeme. Platonův Sokrates přebrodil se s Faidrem přes Ilisos, ale zde u Kallirrhoe byl zajisté zřízen most již k vůli ionskému chrámu, ležícímu na druhém břehu. Most zde předpokládá Rodenwaldt také; neboť klade chrám Demetřin, ve kterém se konaly menší mystérie, ještě blíže k Ilisu, ale také na levý břeh, tam kde stojí nyní kostelík sv. Fotiny. Byl-li však zde most, bylo by podivno, aby se Sokrates s Faidrem brodili řekou. Mimo to musíme si onu „svatyni Nymf“ u Platona představit poněkud jinak. Pod vysokým platanem prýští a odtéká pramen studené vody; celé místo, jež se mírně sklání, jest porostlé travou. U studánky stojí loutky i sošky, představující Nymfy a Acheloa, důkaz to lidového kultu pramenů.³⁾ Ale o nějaké jeskyni Panově není u Platona ani řeči, ač by se zmínka o ní sem dobře hodila, poněvadž Sokrates praví, že mluví jsa Nymfami nadšen a tvrdí konečně, že Nymfy a Pan dovedou lépe řeči skládati než řečník Lysias.⁴⁾ Proto se zdá, že Platon má na mysli zcela jiné místo, rovnější, ležící o něco výše při toku Ilisu.

Ještě dále na východ na levém břehu Ilisu leželo *s t a d i o n*, zřízené pro závody o Panathenajích od státníka Lykurga. Zde bylo, jak se zdá, přirozené úžlabí mezi pahorkem Ardettem (133 m vys.) a nižším vrchem sousedním, jehož jména neznáme; pozemek ten patřil jakémusi Deiniovi, jenž jej z lásky k Lykurgovi obci věnoval. Půda musila býti pro závodistiště ovšem rozšířena a urovnána. Mezi Atheňany bylo tehdejší takové nadšení pro tuto stavbu, že na př. jakýsi Eudemos z Plataj věnoval tisíc povozů,

¹⁾ Plat. Faidr. 230 B, 279 B.

²⁾ Plat. Faidr. 229 B C.

³⁾ Plat. Faidr. 230 B.

⁴⁾ Faidr. 238 C D, 241 E, 263 D.

aby se o Panathenajích r. 330 mohlo již zde závoditi.¹⁾ Příčina této obětavosti spočívala v tom, že Atheny měly tehdáž po prvé dostati stadion, kdežto před tím musili choditi k těmto závodům do demu Ἐχλίδαι při západním konci zátoky falerské.²⁾ Jak bylo stadion za doby Lykurgovy zařízeno, nevíme, poněvadž při výkopech r. 1869 a 1870 zde podniknutých našly se pouze zbytky přestavby Herodovy z druhého stol. po Kr., o které bude řeč níže. Z toho se soudí, že tehdáž nebylo celé stadion zbudováno z kamene, nýbrž že jen pro úředníky, kněze a vyslance cizích států zřídilo se několik kamenných sedadel, lid však že seděl prostě na svahu obou strání.³⁾

¹⁾ [Plut.] Vitae X orat. 841 D, IG. II., 240, II., 5, 179 b.

²⁾ Stef. Byz. s. v. Ἐχλίδαι.

³⁾ Aug. Köster, Das Stadion von Athen, v Berlíně 1906, str. 15.

Oddíl čtvrtý.

Atheny za doby hellenistické a římské.

Kapitola dvacátá druhá.

Historický přehled.

Od té doby co Atheny v nešťastné bitvě u Chaironeie (r. 338 př. Kr.) pozbyly své samostatnosti, lze obsah dalších jejich dějin vyjádřiti krátce výrazem: boj za samostatnost. Tento boj nebyl sice bezvýsledný, ale nově získaná svoboda neměla dlouhého trvání. Atheňané přesvědčili se sami, že dávno minuly doby, kdy mohli zasahovati do dějin tehdejšího světa; zejména proti republice římské, která krok za krokem nových a nových krajin dobývala, byli příliš slabí. Ale za všech dob požívaly Atheny nejen u svých podrobitelů, nýbrž v celém světě starověkém veliké úcty jak pro svou slavnou minulost, tak zvláště proto, že byly svými školami filosofickými střediskem vyššího vzdělání. Jest známo, že v I. stol. př. Kr. posílali zámožní Římané syny své do Athen, aby tam své vzdělání dovršili.

V plném souhlase s tím, co jsme právě uvedli, jsou i stavby, které za doby hellenistické i římské v Athenách byly provedeny. Charakterisují je dvě věci. Jest jen málo budov, které postavili Atheňané sami, většina jich má svůj původ v přízni a štědrosti cizích králů, římských císařů nebo bohatých jednotlivců; zřejmý to doklad, jak Atheny za těch dob zchudly. Druhá věc jest, že se stavěly většinou budovy praktického rázu, jako tržnice, gymnasia, bibliotheky, lázně a pod.; chrámů postaveno tehdáž jen málo. Byla patrně snaha vypraviti starobylé město tak, aby se mohlo vyrovnati nádherným, nově založeným městům hellenistickým.

Po tomto všeobecném úvodě uveďme si na paměť hlavní fakta dějin athenských, pokud mají význam pro topografii města.¹⁾

Již Alexander Veliký pomýšlel na své výpravě proti Persanům na okrášení Athen; hned z první bitvy, svedené r. 334 u Graniku, poslal 300 úplných výzbrojí do Athen, aby byly věnovány Atheně s nápisem: „Alexandros, syn Filippův, a Řekové kromě Lakedaimoňanů (věnovali ukořistivše) na barbarech v Asii bydlících.“²⁾ Z této zbraně bylo 26 štítů zavěšeno na násloupí Parthenonu.³⁾ A je-li správné, co zaznamenali Plinius a Arrian, byl to Alexander, jenž dobyv Sus, poslal do Athen sochy tyrannobijců, dílo Antenorovo (v. výše str. 86), jež jako vítěznou kořist odvezl Xerxes.⁴⁾ Sochy byly postaveny vedle kopií Kritiových a Nesiťových v t. zv. orchestře na náměstí (v. výše str. 254).

Na zprávu o smrti Alexandrově pokusili se Atheňané společně s ostatními Řeky o to, aby svrhli panství makedonské, ale válka (t. zv. lamijská) skončila pro Řeky nešťastně. Atheňané musili do tvrze v Munichii přijmouti posádku makedonskou (r. 322), která odtud ovládala přístav i město. A když se pokusili o odpor, dostali za správce Demetria Falerského, jenž jménem krále makedonského vládl v Attice plných deset let (317—307 př. Kr.). Demetrioova správa nebyla špatná; za něho požívaly Atheny úplného míru a také se hospodářsky povznesly znamenitě. Atheňané ho proto častokrát ověnčili a postavili mu mnoho soch,⁵⁾ avšak jakmile Demetrios Poliorketes r. 307 Peiraiea se zmocnil a prohlásil, že chce Atheny osvoboditi, zapomněli hned na zásluhu Falerského Demetria, skáceli jeho sochy a vypudili ho ze země. Poliorketes byl ctěn zároveň se svým otcem Antigonom jako

¹⁾ O dějinách Athen za doby hellenistické napsal velmi dobrou monografii William Scott Ferguson, *Hellenistic Athens*, v Londýně 1911; zde jsou probrány dějiny Athen od Alexandra Velikého až do r. 86 př. Kr., kdy Sulla dobyl Athen. Tamtéž str. 469 n. seznam a ocenění starší literatury.

²⁾ Arrian, I. 16, 7.

³⁾ Michaelis, *Der Parthenon*, str. 15.

⁴⁾ Plin. Nat. hist. XXXIV., 70, Arrian. Anab. III., 16, 8 a VII., 19, 2; jiní jako Valer. Max. II., 10, ext. 1, přičítají to Seleukovi.

⁵⁾ Máme zachovánu basis jedné sochy s nápisem (*IG. II.*, 1217), z něhož jest patrné, že byl nejméně 8krát ověnčen. Corn. Nepos. Milt. 5 uvádí, že mu bylo postaveno 300 čestných soch; Diog. Laert. V., 75 má 360 soch; čísla tato jsou asi přehnána. Beloch, *Griech. Gesch.* III., 1, str. 154, pozn. 5 domnívá se, že jdou na některého básníka komického.

„Spasitelé“ (Σωτῆρες), postaveny jim pozlacené jezdecké sochy, a to proti dosavadnímu zvyku vedle soch tyrannobijců (srv. výše str. 255); jejich jménem pojmenovány nově zřízené fyly Antigonis a Demetrias.¹⁾

Atheňané byli si vědomi, že jim nastává zápas o samostatnost; proto přikročili hned k opravě svých hradeb. Nápis z r. 306, o kterém jsme se zmínili výše (str. 230), podává nám usnesení o tom a obr. 77, podaný na str. 231 ukazuje, jak hradby athenské za té doby byly upraveny. A bylo vskutku na čase; neboť Kassandros po nezdařeném vpádu (r. 306) přikročil za dvě léta potom (r. 304) k obléhání Athen. Pevné hradby vydržely útok na tak dlouho než přišel Demetrios Poliorketes a osvobodil Atheny po druhé.

Než brzy nadešly časy, kdy stáli Atheňané sami proti svému „Spasiteli“. R. 301 v bitvě u Ipsu zahynul Antigonos a jeho říši rozdělili si vítězové. Toho použili Atheňané a odpadli od spolku s Demetriem. Ten s tím ovšem nebyl spokojen, přitáhl k Athenám a oblehl je (295-4). Město dobře opevněné drželo se dlouho, až konečně krutý hlad donutil je ke vzdání. Demetrios naložil s přemoženým městem velmi mírně, ale vložil pevnou posádku nejen na Munichii, nýbrž i do Athen samých. Na Museiu, právě naproti akropoli, asi v těch místech, kde se dosud zvedá náhrobek Filopappův (v. níže obr. 124), postavil pevnost pro svou posádku. A poněvadž se Demetrios téhož roku stal králem makedonským, bylo veta po samostatnosti Athen. Týž muž, kterého oslavovali jako „Spasitele“, poněvadž je zbavil panství makedonského, utužil toto panství více než bylo kdy před tím. Podařilo se sice Atheňanům r. 288 vypuditi posádku Demetriovu z Museia, ale když roku následujícího přitáhl Demetrios a jal se město po druhé obléhati, byli rádi, když s nimi uzavřel mír: posádka makedonská sice se nevrátila do tvrze na Museiu, ale v Munichii zůstala, což znamenalo, že Atheny zůstaly i na dále pod mocí makedonskou.²⁾ A když se Atheny v tak řečené „válce Chremonidské“ — nazvané tak podle Chremonida, státníka athenského — postavili r. 265 proti Makedoňanům, byli po nešťastném výsledku jejím nuceni přijmouti opět (r. 263) posádku makedonskou do tvrze na Museiu. Posádka tato byla sice r. 256/5 odvolána, avšak na věci se tím

¹⁾ Diod. XX., 46, Plut. Dem. 10.

²⁾ Přidrží se v té věci výkladu Fergusonova, Hellenistic Athens, str. 149 n.

nic nezměnilo, poněvadž v tvrzi munichijské a jinde v Attice vojsko makedonské zůstalo.

Sklamáni jsouce ve svých plánech, hleděli si Atheňané získati přátele v mocnářích cizích. Především udržovali již z opposice proti Makedonům přátelské styky s Ptolemaiovcí, vládci Egypta. Druhý z nich, Ptolemaios Filadelfos (284—246) postavil jim svým nákladem nedaleko agory gymnasium, které k jeho počtě nazváno bylo gymnasium Ptolemaiovo. Bylo to poprvé, že cizí vládce stavěl v Athenách; příkladu jeho následovali pak mnozí jiní.

Teprve r. 229 podařilo se konečně Athenám svrhnouti panství makedonské. Stalo se to bez boje. Když zemřel král makedonský Demetrios II., vnuk Demetria Poliorketa, nazvaný „Aitolský“ pro svá vítězství nad Aitoly, a v Řecku nastalo silné hnutí proti nástupci jeho Antigonu Dosontovi, dal se Diogenes, velitel posádky makedonské v Peiraieu přemluvit od státníka řeckého Arata, aby za 150 talentů vydal Atheňanům všechny tvrze, které Makedonové měli obsazeny v Attice. Atheňané sice tolik peněz neměli, ale Aratos jim přispěl 20 talenty, Thespie jim půjčily a Theby darovaly několik talentů, ostatek zaplatil nejspíše král egyptský, Ptolemaios III. Euergetes. Atheňané z radosti nad svým osvobozením počtili nemírnými počty — Diogena, ač si to vlastně nejméně zasloužil. Diogenes oslavován jako heros, k počtě jeho zbudována svatyně v městě a při ní gymnasium, nazvané Diogeneion. Každoroční slavnost Diogeneí měla Atheňanům připomínati den jejich osvobození. Ale ani Ptolemaios nevyšel na prázdno; k jeho počtě zřízena nová fyla, Ptolemais, již třináctá. Počet soch eponymů před radnicí musil býti rozmnožen.¹⁾ Jest pochopitelno, že od doby, kdy se vliv egyptský v Athenách počal šířiti, přešly sem také kulty egyptské. Svědkem toho byla svatyně, zasvěcená Isidě a Serapidovi někde na východ od prytaneia; určitého data o jejím zřízení však neznáme.

Od r. 229 př. Kr. byly Atheny opět státem samostatným a těšily se z plné svobody téměř půl druhého století. Nicméně

¹⁾ Že Ptolemaios III. Euergetes (246—241) přispěl Atheňanům peněží k podplacení Diogena, nemáme sice dosvědčeno, ale soudíme tak z toho, že v těch dobách vyskytuje se již fyla Ptolemais, jak dobře ukázal Fred Orlando Bates, *The five Post-Kleisthenean tribes* (Cornell Studies VIII., 1898, str. 28 nn.).

nedovídáme se, že by město za té doby bylo okrášleno novými, nákladem obecním postavenými stavbami. Nehledě k čestným sochám, kterými se za těch dob neskrblo, pocházelo všecko, čím Atheny byly ozdobeny, od zahraničních přátel. Mezi ně patřili králové pergamští Attalos I. (241—197), jeho syn a nástupce Eumenes II. (197—159) a bratr tohoto Attalos II. (159—138). Attalos I. podporoval Atheňany proti Filippovi V. makedonskému, jenž se chtěl Athen opět zmocnit. Když r. 200 př. Kr. navštívil Atheny, byl uvítán nesmírnými počtami; podle jeho jména nazvána nová fyla Attalis. Nyní bylo by již 14 fyl, počet zajisté málo vhodný, i odstranili Atheňané fyly Antigonidu a Demetriadu, takže bylo opět 12 fyl. Zrušením těchto fyl, kteréž upomínaly na krále makedonské, projevíli zároveň svoje rozhořčení proti Filippovi V., jenž téhož roku velikou část Attiky nemilosrdně zpusťoval. Attalos poslal, nejspíše již několik let před svou návštěvou, na oslavu svých vítězství nad Gally čtyři skupiny bronzových soch, které byly umístěny na jižní hradbě akropole. Eumenes postavil Atheňanům rozsáhlou stou na jižním svahu akropole, kam se mohlo utéci obecnstvo v divadle shromážděné, kdyby je náhle překvapil děš. Třetí král Attalos II. zbudoval poblíž náměstí stou Attalovu k účelům obchodním.

Jiného dobrodince našli Atheňané v Antiochovi IV. Epifanovi, králi syrském (175—164). Vzal na sebe úkol dokončiti chrám Dia Olympského, jež počal stavěti Peisistratos. Nákladná tato stavba, kterou prováděl stavitel římský Dec. Cossutius, nebyla však dokončena, poněvadž Antiochos po krátké vládě zemřel.

Ani rok 146, kdy Řecko dostalo se pod vládu římskou, nezměnil nic v samostatnosti Athen; Římané, majíce s Atheňany již od války s Filipem V. styky přátelské, uznali je za obec samostatnou. Avšak když Atheňané se přidali na stranu Mithridata, krále pontského, po Hannibalovi nejnebezpečnějšího nepřítele Římanů, tu římský vojevůdce L. Cornelius Sulla oblehl Atheny. Město drželo se statečně, ale Sullovi podařilo se 1. března r. 86 učiniti průlom do hradby mezi Svatou a Peirajskou branou a vniknouti do města. Nějaký čas se ještě bránila akropolis, kde velel Aristion. Z obavy, aby Sullovi neposkytly vhodný materiál k stavbě strojů válečných četné dřevěné sloupy Perikleova odeia (v. výše str. 280), dal Aristion odeion zapáliti. Nicméně před

vzdáním se tím neuchránil. Dobyť Athen od Sully mělo těžké následky. Atheny byly od vojáků římských velice zpustošeny. Sulla odvezl mnoho památek jako kořist válečnou do Říma.¹⁾ Přes to však Římané z úcty k slavné minulosti Athen, pokládali je i na dále za obec svobodnou.

Jen znenáhla hojily se škody, které tehdaž město utrpělo. Hradby, Sullou proražené, byly opraveny,²⁾ kappadocký vládce Ariobarzanes II. (63—52) dal od stavitelů C. a M. Stallia a Melanippa znovu zříditi spálené odeion.³⁾ Novou stavbou ozdobil město Andronikos z Kyrrhu (v Makedonii, sz. od Pelly); byly to hodiny sluneční i vodní, které zároveň ukazovaly směr větrů; je to známá, dosud stojící „věž větrů“.

Z doby císařské třeba uvést nejprve Agrippu, vítězného vojevůdce císaře Augusta; pro přednášky rhetorů postavil budovu, které podle něho nazvána byla Agrippeion. Za to a snad ještě za jiné zásluhy své byl poctěn čestným pomníkem před vchodem na akropolis, jehož vysoká base stojí dosud. Z peněz, které věnoval Atheňanům Augustus jménem svým i jmenem Caesarovým, byla zřízena v městě na sever od akropole rozsáhlá, pod ochranu Atheny vládkyně (Ἀθηνᾶ ἀρχηγέτις) postavená tržnice, která vhodně souvisela s horologiem Andronikovým. Na akropoli pak zbudován kruhovitý chrámeček, zasvěcený Romě, personifikaci to říše římské, a Augustovi.

Když chtěl císař Nero, asi r. 60 po Kr., navštívit Atheny, aby vystoupil jako zpěvák v divadle Dionysově, byly skena i jeviště nákladem bohatého soukromníka přestavěny po způsobu římském. Také v hledišti staly se některé změny, jednak aby se upravilo čestné místo pro císaře a jeho družinu, jednak aby se mohly v divadle dávat hry gladiatorské a zápasy dravých šelem.

Z počátku II. stol. po Kr. dostalo se Athenám nové památky v náhrobku Filopappově. Mezi lety 114—116 zemřel totiž poslední potomek někdejšího královského rodu kommagenského, Antiochos Filopappos, jenž žil v Athenách jako prostý občan, ač stále

¹⁾ Roku 1907 byla objevena na dně mořském v Madhii (v Tunisu) jedna z lodí Sullových, která vezla rozmanité umělecké předměty do Říma a na cestě ztroskotala. Srv. o tom zprávu A. Merlina v *Revue scientifique* LI., 1913, str. 777 nn.

²⁾ Cass. Dio XLII. 14.

³⁾ Vit. V., 9, 1; *IG* III., 541.

užíval názvu „král“, aby označil své nároky na trůn. Atheňané svolili, aby byl pro své zásluhy o obec pohřben uvnitř města, a to na krásně položeném místě v rohu hradeb na Museiu. Zbytky jeho náhrobku dosud stojící patří k charakteristickým troskám starých Athen.

Největším příznivcem Athen osvědčil se však císař Hadrian (117—138). Založil a krásně vybudoval novou čtvrť Athen na straně východní, nazvanou Nové Atheny nebo Hadrianopolis. Hradby města na této straně byly strženy a jiné zbudovány k ochraně nové čtvrti. Pro novou čtvrť zříditi dal též zvláštní vodovod, který však dokončil teprve nástupce jeho Antoninus Pius; vodovod tento koná i nyní ještě dobré služby. Na místo, kde stávala kdysi jedna z bran na této straně, postavena ozdobná slávobrána, jejíž nápis hlásal, kam až sahá staré, Theseovo město, a kde počíná město Hadrianovo. Hadrian byl tím prohlášen za nového zakladatele města. Do obvodu nového města zahrnuto také Olympieion, jehož stavba teprve nyní nákladem císařovým byla dokončena. Krom toho zbudoval Hadrian ještě mnoho jiných památek. Z nich nejprve uvéstí sluší rozsáhlou bibliotheku Hadrianovu, nyní aspoň z části objevenou, dále chrám Hery a Dia Panhellenského, Pantheon a gymnasium, jejichž polohy neznáme. Císař Hadrian měl Atheny velice rád; již před svým nastoupením na trůn přijal úřad archonta athenského (r. 112), začez byla mu postavena od Areiopagu, raď i lidu čestná socha v prostředním klíně divadla Dionysova. Když se stal císařem, navštívil několikráte Atheny a pobyl tam pokaždé několik měsíců. Za jeho zásluhy o Atheny věnovala mu každá ze 12 fyl po soše do divadla; se sochou z doby jeho archontátu bylo nyní v divadle 13 soch Hadrianových, každý klín měl v předu po jedné. Než nezůstalo při tom, Atheňané zřídili novou, třináctou fylu Hadrianis a postavili na západní stranu Olympieia kolossální sochu císařovu.

Poslední muž, jenž pečoval o zvelebení Athen, byl bohatý občan Herodes Attikos z demu marathonského (plným jménem Ti. Claudius Atticus Herodes). Zbudoval svým nákladem z mramoru pentelského stadion panathenajské, Lykurgem založené (v. str. 349) a postavil na západním vrchu nad stadiem chrám bohyně Tychy (Štěstěny). Po smrti své manželky Annie Regilly (r. 161) vystavěl na jz. úpatí akropole kryté divadlo, odeion, jehož mohutné zbytky zachovány dosud. Atheňané dali mu svou vděčnost na jevo nejen

postavením čestných soch, nýbrž také tím, že svolili, aby jeho dcera Panathenais byla pohřbena nákladem obce uvnitř obvodu městského.¹⁾

Teprve ze samého konce starověku, ne-li snad již z doby byzantské pochází t. zv. brána Beuléova, kterou se nyní vchází na akropolis a tak řečená stoa Gigantů, jejíž zbytky stojí západně od stoe Attalovy.

V následujícím popise budeme si všimat hlavně budov nově postavených nebo přestavěných, o nových sochách pojednáme jen v případech důležitějších.

Kapitola dvacátá třetí.

Akropolis za doby hellenistické a římské.

Vchod na akropolis značně se změnil za vlády císaře Augusta. Atheňané chtěli tehdáž vyznamenati slavného vojevůdce a zetě císařova M. Agrippu i postavili mu na vynikajícím místě, na levé straně cesty na akropolis, vysoký pomník. Zde stálo do té doby bronzové čtverospřeží, postavené na památku vítězství nad Chalkidany a Boioty z r. 506 př. Kr.; nyní bylo přeneseno na akropolis a postaveno poblíž velké bronzové sochy Atheniny od Feidia (v. výše str. 69—72). Na místě takto uvolněném postaven pomník Agrippův, z něhož zachována pouze vysoká, čtverhranná basis rozměrů 3.13×3.80 m, která se do výšky sужuje (obr. 106). Nehledě k základům z poru, jež zajisté byly pod zemí, zvedala se na třech stupních do výše téměř 9 m. Zbudována byla z modravého mramoru hymettského, a to tak, že se střídají vrstvy vysoké s nízkými; pouze ozdobná patka a římsa jsou z bílého mramoru pentelského. Ze stop, které se zachovaly na hořejší ploše,²⁾ zdá se, že tam byl čtverospřežní vůz, ve kterém stál Agrippa; sochy byly z bronzu. Čtverospřeží bylo obráceno k západu; na té straně jest na basi dosud nápis, nyní těžko čitelný, toho smyslu, že lid athenský poctil tímto pomníkem M. Agrippu, syna Luciova, třikráte konsula, svého dobrodince.³⁾ Tato zmínka o třetím kon-

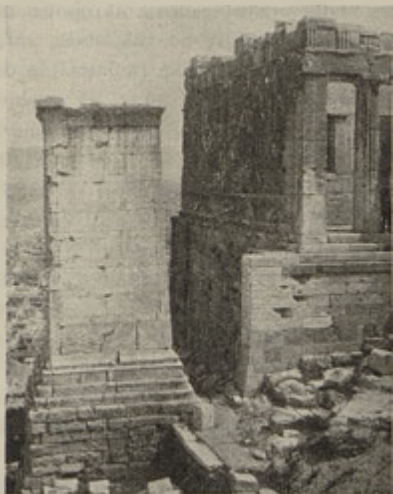
¹⁾ IG. III., 669—673, Filostr. Vitae soph. II., 1, 8 a 22.

²⁾ Zjistil je R. Bohn, Die Propyläen der Akropolis zu Athen, v Berlíně 1882, tab. 25.

³⁾ IG. III., 575 [ἸΟ δῆ]μος Μ[αρκον] Ἀγρίππ[α] Λε[υκίου] υἱὸν τρις ὕ[πατ]ρον τὸν [ἐ]α[τ]οῦ ε[ὐερ]γέτη[ν].

sulátě Agrippově z r. 27 př. Kr. ukazuje, že pomník postaven byl po tomto roce, ale před r. 12 př. Kr., kdy Agrippa zemřel. Jak i z obrázku našeho patrně, pomník se nyní, ačkoliv byl r. 1865 opraven, velice sklání na levo, i bude potřebí jej opět upevniti.

Tato socha Agrippova nebyla však jediná; nedaleko ní leží dosud podstavec menší sochy Agrippovy, též od lidu athenského věnované.¹⁾

Obr 106. Base pomníku Agrippova.
(Podle fotografie.)

Když r. 18 po Kr. Germanicus, ubíraje se do východních provincií, zastavil se v Athenách, dali Atheňané nový (ovšem dosti laciný) doklad své oddanosti k domu císařskému: bronzovou sochu jezdeckou, která stála při jižním křídle propylají (B na obr. 63 na str. 189), dílo to Lykia, syna Myronova (v. str. 194) přepsali na Germanika.²⁾

¹⁾ IG. III., 576.

²⁾ Viz obraz onoho podstavce s původním i novým nápisem u Curtia, Stadtgeschichte von Athen, str. 259. Nápis zní: Ὁ δῆμος Γερμανικὸν Καίσαρα θεοῦ Σεβαστοῦ ἔγγονον.

O něco později bylo zřízeno nové mramorové schodiště, vedoucí od západu přímo k propylajím. Objeveny byly z něho zbytky sice jen skrovné, ale přece postačující, abychom si mohli utvořit představu o jeho směru. Šlo nejprve — asi do výše pomníku Agrippova — přes celou šířku skály, pak byla rovná plocha, na které si návštěvníci akropole mohli odpočinouti, načež dělilo se schodiště ve dvě křídla, pravé a levé, a to tak, že cesta vedoucí k prostřední bráně propylají, zůstala nepokryta. Stará spirálovitá cesta, která vedla v záhybech na akropolis, byla tímto schodištěm odstraněna. Dobu, kdy se tak stalo, můžeme určit ze seznamu čestných strážců akropole (πυλωροί) z doby Caligulovy asi na rok 40 po Kr.¹⁾

Nejspíše až z konce starověku, ne-li dokonce až z doby byzantské,²⁾ pochází brána, kterou se nyní vchází na akropolis. Podle francouzského archaeologa, jenž ji r. 1853 objevil v tureckém opevnění, nazývá se brána Beuléova; na našem obr. 62 jest ji dole pod propylajemi dobře viděti.³⁾ Jsou to dvě nevysoké čtverhranné věže tvaru ne zcela stejného (v. tab. I.), jež jsou zbudovány vesměs ze staršího staviva; uprostřed nich je brána, sestavená z pomníku Nikiova (v. výše str. 289). Významu strategického tato brána míti nemohla, ježto zdi jsou tenké; účelem jejím mohlo býti jen zakončiti architektonicky schodiště, dotud otevřené. V každé věži jest komora, která se otvírá směrem k hradu; zde se mohla zdržovati stráž hradní.

K chrámům na akropoli přibyl za doby, o které jednáme, pouze jediný. Byl to malý okrouhlý chrám, zasvěcený Romě a Augustovi, jenž byl postaven nákladem obecním na pěkně položeném místě východně od Parthenonu. Na čtverhranném podstavci, jenž byl objeven teprve při výkopech z r. 1887, zvedal se okrouhlý chrám řádu ionského (průměr 7·48 m), obklopený devíti sloupy. Stavitel snažil se v plastické ozdobě jednotlivých článků architektonických napodobiti Erechtheion, ale poskytl tím poučný příklad, jak velice zůstává kopie za originálem.⁴⁾ Ze zacho-

¹⁾ IG. III., 1284 πυλωροί... ἐφ' ὧν καὶ τὸ ἔργον τῆς ἀναβάσεως ἐγένετο.

²⁾ Tak soudí nyní Dörpfeld v AM. XXXVI., 1911, str. 65 n.

³⁾ Beuléovi postavena na akropoli, na pravé straně, jak se projde touto branou, pamětní deska.

⁴⁾ Srv. kresby Dörpfeldovy v Antike Denkmäler I., tab. 25 a 26.

vaného nápisu na náslopí jest patrno, že chrám byl postaven po roce 27 př. Kr.; neboť se tam již předpokládá čestný název Augustus, císaři toho roku udělený.¹⁾ Jak dlouhá doba po tomto roce uplynula, nevíme; avšak můžeme se domnívati, že byl zbudován spíše v první než v druhé polovici vlády Augustovy. Rovněž není známo, jak byl upraven vnitřek chrámu; z malých rozměrů jeho můžeme souditi, že to byla spíše otevřená rotunda, ve které stály sochy, než chrám kruhovitou zdí ohrazený. Zvláštní jest, že Pausanias o tomto chrámě se nezmiňuje.

I jiné stavby povstaly v té době na akropoli. Tak na př. v jv. rohu akropole byla za doby hellenistické postavena nějaká dosti veliká budova (v. tab. I.), avšak k čemu sloužila, určiti nedovedeme. Na zachovaných základech jejích stojí nyní menší museum akropolské.

Že na akropoli přibýly nové věnovací dary, rozumí se samo sebou; poměrně však bylo jich méně než za doby klassické. Zmíníme se zde jen o některých významnějších.

Význačnou ozdobou, kterou akropolis za doby hellenistické získala, byly sochy, které Attalos I., král pergamský, nejspíše před r. 200 př. Kr. Atheně věnoval. Podle svědectví Pausaniova²⁾ stály na jižní zdi. Byly to čtyři skupiny, dvě mythické, dvě historické; představovaly totiž boj bohů s Giganty, Atheňanů s Amazonkami, Atheňanů s Peršany u Marathona a boj Řeků s Gally. Vlastním účelem toho daru bylo oslaviti vítězství, kterého Attalos kolem r. 230 př. Kr. dobyl na Gallech v Mysii. Attalos patrně přikládal poražení Gallů též význam jako bitvě marathonské nebo uvedeným bojům mythickým. Poněvadž Pausanias praví, že sochy byly asi dvouloketní, musíme souditi, že byly z bronzy; jinak by to byl dar nepatrný, krále nedůstojný. Poněvadž Plutarch připomíná mezi prodigiemi, věstíci porážku Antoniovu u Aktia, že socha Dionysova z gigantomachie spadla za bouře do divadla,³⁾ jest tím přesně stanoveno místo, kde si máme ony sochy mysliti.

Originály ovšem zachovány nejsou, máme však v rozličných museích mramorové kopie některých soch. Jsou to umírající Gallové, Peršané, Amazonky i Giganti; zvláštnost těchto kopií jest, že nejsou větší než 1 m a že jsou zhotoveny z šeděmodrého

¹⁾ IG III. 63.

²⁾ Paus. I., 25, 2.

³⁾ Plut. Ant. 60, 2.

mramoru pergamského. Jeví taktéž veškeré známky umění pergamského. Kdežto Peršané mají kroj orientální, jsou Giganti a Gallové zpodobeni v mythické nahotě; umělec chtěl (a měl) tím naznačiti, že vítězství nad Gally může se stavěti po bok vítězství nad Giganty.¹⁾

Ještě jiné, rovněž charakteristické ozdoby dostalo se akropoli v týchž místech, ale zvenčí. Jak svědčí Pausanias, věnoval Antiochos IV. Epifanes, král syrský (175—164), pozlacenou aigidu s hlavou Gorgoninou. Tento dar byl umístěn na jižní zdi akropolské, tam kde jest k divadlu obrácena.²⁾ Toto daleko viditelné gorgoneion mělo odvracet od Athen všeliké zlo.

Některé staré památky nabyly jiného vzhledu změnami, které s nimi se staly. Tak na př., když na násloupí Parthenonu zavěšeno 26 štítů z kořisti, kterou poslal Alexandros Veliký do Athen po bitvě u Graniku (v. výše str. 352), nebo když na východní průčelí téhož chrámu do mezer mezi oněmi štíty dán čestný nápis pro císaře Nerona, sestavený z bronzových písmen.³⁾ Méně nápadné, ač neobvyklé bylo, byla-li socha císaře Hadriana, kterému Atheňané pro jeho zásluhy vzdávali božskou poctu, umístěna v celle Parthenonu.⁴⁾

Celkem však lze říci, že se na akropoli za doby hellenistické a římské velké změny neudály.

Kapitola dvacátá čtvrtá.

Město za doby hellenistické a římské.

Kdo by asi za doby Augustovy sestoupil s akropole a pátral po staré svatyni Dionysově, která již za dob před vpádem perským pod Pyknou se rozkládala (v. výše str. 104), nenašel by po ní ani stopy. Zašla již dávno. Na jejím místě, více než 2 *m* nad rovinou původní, stálo Bakcheion (Βακχαιον), dům bratrstva pro kult

¹⁾ Vyobrazení těchto soch v. na př. u Collignona, *Gesch. d. griech. Plastik* II., str. 548, 550.

²⁾ Paus. I., 21, 3 a V. 12, 4.

³⁾ Tento nápis zjistil z dírek, které písmeny na násloupí tam přibité zanechaly, E. A n d r e w s; srv. *Journ. of Hellenic studies* XVI., 1896, str. 339. Nápis jest též otištěn u Jahna-Michaelise, *Arx Athenarum* str. 97.

⁴⁾ Paus. I. 24, 7.

Dionysův, nazvaného Iobakchové. Jediné spojení mezi novým spolkem a zašlou svatyní bylo, že se zde pěstoval kult téhož boha; jinak však měl spolkový dům zcela jinou orientaci než stará svatyně. Podle výkopů německého ústavu archaeologického¹⁾ skládal se z podlouhlého sálu (18·80 × 11·25 m), jenž se dělil řadou sloupů (po čtyřech na každé straně) ve tři lodi. Loď prostřední byla nejširší; v ní stály nejspíše tři kamenné stoly, kruhovitý uprostřed a čtverhranný v předu i v pozadí. Na jednom sloupu byly napsány v druhém stol. po Kr. stanovy Iobakchů.²⁾ Na konci sálu byla čtverhranná apside, ve které stál oltář, nejspíše Dionysův. Z ní vedly dveře do jiné, menší, rovněž čtverhranné místnosti v levo, která byla zasvěcena Artemidě. V sále konala se veselá shromáždění Iobakchů, o nichž nás poučily zachované jejich stanovy. Mimo to patřilo k domu spolkovému ještě několik místností vedlejších.

Agora zůstala celkem v téže podobě, jako za doby klassické, až na to, že tam přibýly nové sochy, zejména sochy eponymů nově zřízených fyl (v. výše str. 353 nn.). Nejvýznamnější změna stala se tím, že vchod na náměstí blíže stoe pestré (v. výše str. 258) byl okrášlen vítěznou branou na památku vítězství, kterého dobyli Atheňané r. 319 př. Kr. nad Pleistarchem, bratrem Kassandrovým, velitelem jízdy a námezdného vojska. Na bráně bylo tropaion ze zbraní, tehdaž ukořistěných.³⁾

Severně od návrší, na kterém stojí Hefaisteion (v. str. 264), zjištěn byl r. 1891 při stavbě dráhy posvátný okrsek Dema a Charitek (τέμενος τοῦ Δήμου καὶ τῶν Χαρίτων). Věděli jsme sice již dříve o jeho existenci z jednoho nápisu a ze zmínky u Josefa Flavia, avšak místo, kde se rozkládal, bylo neznámo.⁴⁾ Nyní však byly na uvedeném místě nalezeny čtyři mramorové desky, obsahu-

¹⁾ Srv. podrobnou zprávu Dörpfeldovu v *AM.* XX., 1895, str. 176 nn. s tab. IV.

²⁾ Uveřejnil je Sam W i d e v *AM.* XIX., 1894, str. 248 nn., Dittenberger, *Sylloge*² 737, Ziehen, *Leges Graec. sacrae* II. 46, Michel, *Recueil*, suppl. 1564.

³⁾ Paus. I. 15, 1.

⁴⁾ *IG.* II. 695 ἐστῆσεν (ὁ δῆμος) ἐν τῷ τεμένει τοῦ Δήμου καὶ τῶν Χαρίτων. Josefos 'Ιουδ. ἀρχ. XIV. 8 στῆσαι αὐτοῦ εἰκόνα χαλκῆν ἐν τῷ τεμένει τοῦ Δήμου καὶ τῶν Χαρίτων (miněna socha velekněze Hyrkana). Mimo to připomínaly jiné nápisy kněze nebo kult Dema a Charitek.

jící usnesení lidu, ve kterém se nařizuje, že mají býti postaveny v okrsku Dema a Charitek.¹⁾ A k úplnému potvrzení toho, že skutečně byla odkryta ona svatyně, nalezen byl — a to na původním místě (*in situ*) — oltář zasvěcený Afroditě, vůdkyni Dema, a Charitkám (Ἀφροδίτῃ ἡγεμόνει τοῦ Δήμου καὶ Χάρισιν). Z nápisu na tomto oltáři dovidáme se, že jej postavila rada za archontátu Dionysiova, když knězem byl Mikion, syn Eurykleidův.²⁾ Tato zmínka podává nám možnost stanovit, kdy svatyně byla založena. Dionysios byl archontem na samém konci III. stol. př. Kr.,³⁾ Mikion pak zde připomenutý jest syn slavného státníka té doby Eurykleida, jenž spolu se svým bratrem Mikionem byl horlivě činný zvláště roku 229, kdy Atheny sprostily se nadvlády makedonské.⁴⁾ V čestném usnesení na počest Eurykleidovu, jež bylo vyryto v kámen brzy po r. 229, připomíná se také péče Eurykleidova o posvátné okrsky (τεμένη) i jest velmi pravděpodobna domněnka Wilhelmova, že založení svatyně klásti jest do roku osvobození Athen.⁵⁾ Eurykleides se svým bratrem dali tedy podnět k založení této svatyně; v jejich rodě, pokud můžeme stopovati, byl po delší dobu kněžský úřad v ní. Že do svatyně Dema a Charitek věnován byl též oltář Afrodity, nemůže nás naplňovati podivením, zejména když Afroditě dáno zde epitheton „vůdkyně Dema“. Smysl toho věnování byl zajisté týž jako když byl při zakládání svatyně spojen Demos, personifikace demokracie, s Charitkami, bohyněmi půvabu.

Při týchž výkopech nalezena byla také basis věnovacího daru, který postavil v 2. polovici IV. stol. Demosthenes, syn Demai-

¹⁾ IG. II. 5, 385 c, 432 b, c, d. Zprávu o tomto objevu podal Lolling v Δελτίον ἀρχ. 1891, str. 40 nn. a Th. Homolle BCH. XV., 1891, str. 344 nn. (s plánem na str. 368).

²⁾ Nápis na oltáři IG. II. 1161 b. Zprávu o oltáři podal Lolling v Δελτίον 1891, str. 126 nn. a obsírněji v časopise Ἀθηνᾶ III., 1891, str. 593 nn.; na obou místech je oltář též vyobrazen.

³⁾ Viz výklad Waltera Kolbe, Die attischen Archonten (Abh. d. Gött. Ges. d. Wiss. N. F. X., č. 4), str. 90.

⁴⁾ Srv. o tom Ferguson, Hellenistic Athens str. 204 nn. a zvláště 237 nn.

⁵⁾ IG. II. 379 (Dittenberger, Sylloge² 233) s doplňky Wilhelmovými, Beiträge zur griech. Inschriftenkunde, ve Vídni 1909, str. 78 nn. Wilhelm otiskuje tamtéž str. 76 nn. jím nově sestavený nápis, jenž se týče prvního kněze ve svatyni Dema a Charitek.

netův z Paianie na památku toho, že jak on sám, tak jeho otec i starší bratr zvítězili jako velitelé jízdy v t. zv. anthippasii (ἀνθιππασία), vojenském to cvičení, pořádaném nejspíše o Panathe-najích. Jako umělec, jenž věnovací dar zhotovil, jest na čelní straně jmenován Bryaxis. Na ostatních stranách jsou reliefs, které nám po prvé podaly obraz umění Bryaxidova: každá představuje jezdce, jenž jede k trojnožce.¹⁾ Tento věnovací dar nemá však co činiti se svatyní Dema a Charitek, ježto jest starší; kde však stál, nelze určit, ježto basis jeho nebyla nalezena na původním místě. Snad okrašloval cestu, vedoucí od Dipyla k agře.

Ještě na jiném místě, severně odtud, můžeme zjistiti půdu antickou. Je to místo, kde stál věnovací dar Eubulida, syna Eucheirova, sochaře athenského z polovice druhého stol. př. Kr. Pausanias zmiňuje se o něm, když popisuje širokou ulici vedoucí od Dipyla k náměstí. Při levé (severní) straně rozkládal se posvátný okrsek Dionysa Melpomena, utvořený ze zabraného domu Pulytionova (v. výše str. 244); v něm bylo uloženo anathema Eubulidovo, skládající se ze sedmi soch, které představovaly Athenu Paionii, Dia, Mnemosynu, Musy (nejspíše tři) a Apollona.²⁾ Právě v těch místech, kde si podle Pausania musíme představit svatyni Dionysovu, a to stranou od ulice na náměstí, objevena byla r. 1837 při stavbě domu štábního lékaře Treibera base tohoto pomníku, zhotovená z hymettského mramoru. Bohužel nebyl tehdy celý nález podrobně prozkoumán, což zavadlo příčinu k rozličným pochybnostem.³⁾ Basis nebyla odkryta celá, nýbrž jen kus 8 m dlouhý s pravým rohem; byla přes 2 m vysoká, přes 1 m široká a zvedala se na několika stupních, obrácených směrem

¹⁾ Nápis v *IG. II. 5, 1305 b*; reliefs base zobrazeny v *BCH. XVII., 1892, tab. III. a VII., Έφημ. ἀρχ. 1893, tab. 6, 7.*

²⁾ Že Pausanias viděl sochy Eubulidovy ve svatyni Dionysově, jest patrné z celé souvislosti. Právě o domě Pulytionově (*I. 2, 5*): ἐπ' ἐμοῦ δὲ ἀνεῖτο Διονύσω. Διόνυσον δὲ τοῦτον καλοῦσι Μελπόμενον, načež vykládá smysl epitheta Dionysova. Pak pokračuje ihned: ἐν ταῦθ' ἔστιν Ἀθηνᾶς ἄγαλμα Παιωνίας καὶ Διὸς καὶ Μνημοσύνης καὶ Μουσῶν Ἀπόλλωνος τε ἀνάθημα καὶ ἔργον Εὐβουλίδου. Po zmínce o masce daimona Akrata, připevněné na zdi (v. výše str. 244), přechází Pausanias k jiné památce slovy: μετὰ δὲ τὸ τοῦ Διονύσου τέμενός ἐστιν οἴκημα atd.

³⁾ Popis nálezů u *R o s s a, Archaeol. Aufsätze I., str. 146 n.*; částečně otištěno též v *AM. VII., 1882, str. 8 n.*

k Dipylu. Z ní pochází též nápis, který Ross ihned doplnil a k památce od Pausania připomenuté vztahoval: [Εὐβουλίδης Εὐ]χειρος Κρωπίδης ἐποίησεν.¹⁾ Nápis pochází z pravého rohu base a jest psán velikými, 3·5 cm vysokými písmeny. Ze soch, někdy zde stojících byla současně objevena hlava ženy a torso ženské, které sice nepatří k sobě, jak se původně soudilo,²⁾ ale mohou pocházeti ze soch Mus. Později objevena ještě hlava Atheny.³⁾ Sochy se hlásí svým slohem do II. stol. př. Kr.; z toho, že zadní strana jejich jest zanedbána, plyne, že nestály volně, nýbrž u zdi. Jak patrně, vše se shoduje se zprávou Pausaniovou, až na jedinou věc. Pausanias uvádí Eubulida nejen jako původce, nýbrž i jako věnovatele oněch soch, ale z objeveného nápisu dovídáme se jen, že Eubulides je zhotovitel. To zavdalo příčinu k rozmanitým výkladům, takže se dokonce tvrdilo, že objevená base týká se jiných soch, než o kterých se zmiňuje Pausanias, a že tedy nemá pro topografii starých Athen vůbec významu.⁴⁾ Ale to je počínání hyperkritické. Levá strana base nebyla objevena, i jest možno, že tam byl nápis: Εὐβουλίδης Εὐχειρος Κρωπίδης ἀνέθηκεν. Týž muž byl v jednom rohu označen jako věnovatel, v druhém jako umělec. Tak by se nejsnáze vykládala slova Pausaniova: ἀνάθημα καὶ ἔργον Εὐβουλίδου. Než i když neuznáme existenci onoho druhého nápisu, postačí zachovaný nápis sám; nebylo-li na basi napsáno nic jiného, než že Eubulides je tvůrcem oněch soch, nebylo-li tam jméno věnovatele, plynul pro pozorovatele z toho jediný závěr, totiž že Eubulides sám ony sochy věnoval.⁵⁾ Soud ten byl nutný

¹⁾ IG. II. 1645; Loewy, Inschriften griech. Bildhauer č. 228.

²⁾ Na to dobře upozornil P. Wolters v AM. XII., 1887, str. 368 nn.

³⁾ Uveřejněna v AM. VII., 1882, tab. V.

⁴⁾ Tak soudil na př. Wachsmuth, Stadtgesch. v. Athen I., str. 198 n. a Realencyclopaedie, Suppl. I., str. 184., Lolling v AM. XII. 1887, str. 365 nn. a j. Správnost výkladu Rossova dobře obhájili Leop. Julius v AM. VII., 1882, str. 81 nn. a A. Milchhöfer, Arch. Studien H. Brunn dargebracht, str. 37 nn. S nimi souhlasí nyní Robert v Realencyclopaedii VI., str. 871 nn.

⁵⁾ Tak soudil již Hirschfeld v Arch. Zeitung 1872, str. 27. V novější době schvaluje se často návrh Loeschckův (u Töpffera, Attische Genealogie str. 204, p. 1), aby se na uvedeném místě Pausaniově slova Ἀπόλλων τε (některé rukopisy mají Ἀπόλλωνός τε) opravila v Ἀπολλωνίδος. Pak by z počtu soch Apollon vymizel a za věnovatelku celé skupiny dostali bychom Apollonidu, manželku pergamského krále Attala I., zemřelou r. 159 př. Kr. Ale jest přece na pováženou text takto měniti, když

tím spíše, že jméno Eubulidovo bylo napsáno písmem zvlášť velikým.

Naproti těmto pevným bodům topografie athenské působí umístění jiných památek značné obtíže. Týče se to na př. spolkového domu umělců Dionysových, jenž jen dvakrát v literatuře se připomíná. Filostratos nazývá jej „radnicí umělců“ (τὸ τῶν τεχνιτῶν βουλευτήριον) a poznamenává, že jest zbudován „u brány Kerameiku nedaleko jezdců“.¹⁾ Onou branou míní se nejspíše Dipylon, ale nejasno zůstává, či sochy jezdecké si představití máme a kde ležely. Z věcných důvodů doporučovalo by se hledati tento dům blízko posvátného okrsku Dionysa Melpomena, s kterýmžto však nemáme práva jej ztotožňovati;²⁾ ovšem uznati sluší, že ve skutečnosti řídí se volba místa při zakládání podobných budov důvody jinými. Není také ani jisto, ležel-li onen dům ve vnitřním nebo vnějším Kerameiku; aspoň nejstarší nápis athenského spolku hereckého nalezen byl za branou Dipylskou.³⁾ Dům ten musíme si představití jako dosti rozsáhlý; měl místnost, kde se pořádaly hostiny⁴⁾, a sál, snad divadelně upravený, kde se mohly konati přednášky rhetorů.⁵⁾ V domě takovém mohly se zajisté konati též zkoušky pro divadelní představení, třeba se připomíná k tomuto účelu zvláštní dům v Melitě (Μελιτέων οἶκος), čtvrti to západně od Areiopagu,⁶⁾ o jehož poloze arci teprve nic nevíme.

jinak o podobném daru královnině nic nevíme a s jednoduchým výkladem vystačíme.

¹⁾ Filostr. Vitae sophist. II. 8, 4 τὸ τῶν τεχνιτῶν βουλευτήριον, ὃ δὴ ψυχοδόμηται παρὰ τὰς τοῦ Κεραμεικοῦ πύλας οὐ πόρρω τῶν ἱππέων. O hereckých spolcích u starých Řeků srv. Řecké divadlo str. 361 nn.

²⁾ Není pravdě podobno, že by svatyně, veřejnému kultu určená, mohla býti přenechána soukromému spolku, třeba by uctíval téhož boha. Přes to ztotožňovali někteří oboje, jako Milchhofer, Archaeol. Studien H. Brunn dargebracht str. 47 nn.

³⁾ Uveřejněn od Ad. Wilhelma, Urkunden dramatischer Auf-führungen in Athen, ve Vídni 1906, str. 222 nn.

⁴⁾ Poseidonios u Athen. V. 212 E. ἐν δὲ τῷ τεμένει τῶν τεχνιτῶν θυσίαι τε ἐπετελοῦντο ἐπὶ τῇ Ἀθηνίωνος παρουσίᾳ. (Týče se r. 88 př. Kr.)

⁵⁾ Filostr. na uv. m. nazývá jej βουλευτήριον.

⁶⁾ Heych. Μελιτέων οἶκος ἐν τῷ τῶν Μελιτέων δήμῳ οἶκος τις ἦν παμμεγέθης, εἰς ὃν οἱ τραγωδοὶ (φοιτῶντες) ἐμελέτων. —

Také nejisto jest, kde ležely proslulé zahrady Epikurovy, ve kterých vyučoval. Podle Plinia ležely v městě, podle Cicerona pak na cestě k Akademii. Smíme-li obě zprávy kombinovati, ležely tyto zahrady nedaleko brány Dipylské; neboť tudy se chodilo do Akademie.¹⁾

Rovněž nevíme, kde leželo odeion, o kterém se při popisu agory zmiňuje Pausanias.²⁾ Jiní spisovatelé o podobném divadle na agoře nebo blíže agory nic nezaznamenali. Slova Pausaniova jsou však určitá: popisuje sochy, které stály před vchodem a blíže nich — představovaly krále egyptské z rodu Ptolemaiovců, jakož i Arsinou a Bereniku, dále Filippa makedonského, Alexandra Velikého, Lysimacha a Pyrrha — a zmiňuje se o soše Dionysově uvnitř odeia, která prý stojí za podívanou. I nemůžeme než uznati, že skutečně někde blíže agory, a to podle souvislosti popisu Pausaniova někde blíže soch tyrannobijců leželo kryté divadlo k produkcím hudebním, zvané odeion. Po způsobu řeckém opírala se divadla vždy o přirozený svah hory; zde by to mohl býti jedině Areiopagos, ale tam dosud nic objeveno nebylo. Nezbyvá tudíž než vyčkati výkopů na agoře, které nám asi přinesou žádoucího objasnění. Co se týče doby, kdy odeion toto bylo postaveno, možno poukázati k vynikajícímu postavení, které mají sochy králů egyptských před vchodem. První a zároveň nejmladší král, kterého připomíná Pausanias jest Ptolemaios X. Filometor, jenž vládl od r. 117—108 a po druhé od r. 89—81 př. Kr., i jest na snadě se domnívati, že za něho bylo odeion zbudováno. Kdo by si liboval v kombinacích, mohl by říci, že Ptolemaios chtěl snad nahraditi odeion Perikleovo, r. 86 od Aristiona zapálené (srv. výše str. 355),

Tento dům nesmíme spojovati s činžovním domem v Melitě, o kterém se zmiňoval Aristofanes ve zl. 115 K.

¹⁾ Plin. Nat. h. XIX. 50 n. iam quidem hortorum nomine in ipsa urbe delicias, agros, villasque possident. primus hoc instituit Athenis Epicurus, otii magister; usque ad eum moris non fuerat in oppidis habitari rura. Cicero de fin. V. 1. vypravuje o své procházce s přáteli do Akademie: sex illa a Dipylo stadia confecimus. A když přijdou do Akademie, vzpomínají si na leccos, co viděli po cestě. A T. Pomponius Atticus, ctitel Epikurův, praví (§ 3): at ego . . sum multum equidem . . in Epicuri hortis, quos modo praeteribamus. Tato slova hodila by se spíše na zahrady za městem na cestě k Akademii, má-li však zpráva Pliniova zůstatí v platnosti, nezbyvá než položití je do města, a to do končin blíže Dipyla.

²⁾ Paus. I. 8, 6 a 14, 1.

kteří teprve později Ariobarzanes II., vládce kappadocký (63 až 52 př. Kr.) znova zbudoval.

Přikládáme-li však odeion u agory Ptolemaiovcům,¹⁾ jest tím samým dáno stanovisko naše k jiné budově, která ležela také v Kerameiku, ale nazývala se Agrippeion, protože ji M. Agrippa, známý vojevůdce Augustův, svým nákladem postaviti dal. Tato budova nemůže již z chronologických důvodů býti totožna s právě připomenutým odeiem, jak se někteří badatelé novější domnívají.²⁾ Mimo to, pokud lze souditi o památce, kterou pouze jediný spisovatel Filostratos připomíná, mělo Agrippeion účel jiný než odeion: sloužilo totiž přednáškám rhetorů. Bylo sice upraveno divadelně a mohlo tedy nazváno býti divadlem,³⁾ ale bylo mnohem menší, poněvadž bylo určeno pro malý poměrně počet posluchačů.

Aspoň přibližně lze určití polohu gymnasia Ptolemaiova, které postavil Ptolemaios II. Filadelfos (284—246). Byl to první příklad stavby, kterou cizí panovník v Athenách zřídil; již z toho můžeme souditi, že byla provedena s nemalým nákladem. Pausanias praví, že není daleko vzdáleno od agory; poněvadž hned potom připomíná chrám Theseův (v. výše str. 270), musíme souditi, že leželo na východ od ní.⁴⁾ Podle Pausania byly tam velmi pěkné hermovky, bronzová socha Ptolemaiova, jakož i sochy stoika Chrysippa a Juby II., krále mauretanského. Efebové konali zde nejen cvičení tělesná, nýbrž poslouchali též přednášky filosofů; jest známo, že na př. Cicero, když se v Athenách vzdělával, poslouchal v tomto gymnasiu filosofa Antiocha z Askalonu.⁵⁾ Nápisně máme dosvědčeno, že efebové po skončení svých studií častěji věnovali knihy do knihovny ústavu.⁶⁾ To vše předpokládá velkou budovu s četnými místnostmi vedlejšími.

¹⁾ Tak soudil již K. O. Müller v Ersch-Gruberově Encyklopaedii VI., str. 236 a Unger, Sitzb. bayr. Akad. 1874, str. 301. — O celé otázce velmi dobře informuje Blümner ve svém komentáři k Pausaniově I., str. 170 nn.

²⁾ Lolling, Topographie str. 318, pozn. 1, Dörpfeld v AM. XVII., 1892, str. 258 n.

³⁾ Filostr. Vitae soph. II. 5, 4 *ἑνελέγοντο μὲν δὴ ἐς τὸ ἐν τῷ Κεραμεικῷ θέατρον, ὃ δὴ ἐπωνόμασται Ἀγριππεῖον*, srv. též 8, 4.

⁴⁾ Paus. I. 17, 2.

⁵⁾ Cic. fin. V. 1. Srv. též IG. II., 471, 19.

⁶⁾ IG. II. 468, 25 *ἀνέθηκαν δὲ καὶ βιβλία εἰς τὴν ἐν Πτολεμαίῳ βιβλιοθήκην ἑκατόν*; srv. též II., 465, 7; 480, 23; 482, 50.

Obrátme se od těchto staveb, jejichž polohu bezpečně určit nelze, k památkám dosud aspoň v troskách zachovaným.

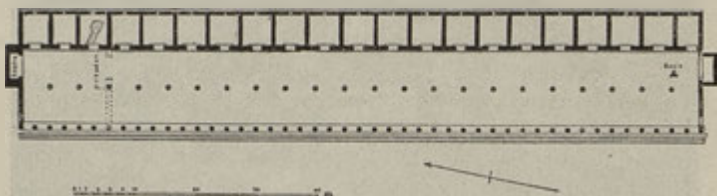
Jest to nejprve tak zvaná stoa Gigantů, stavba velmi pozdní, pocházející z konce starověku, ne-li až z doby byzantské. Leží západně od sloupení Attalova, o kterém se ihned zmíníme; Odkryta byla řeckou společností archaeologickou r. 1859 a 1871. Na čtyřech mramorových podstavcích, které jsou dole ozdobeny nízkým reliefem (představuje strom, kolem něhož se had ovíjí) klečí čtyři mohutní Giganti, opírajíce se zády o pilíř. Jsou nazí, tělo jejich končí buď v hady nebo v šupiny; obrácení jsou na sever. Ke krajním podstavcům pojila se na obou stranách zeď, která v pravém úhlu přecházela na jih. Z toho plyne, že čtyři podstavce s Giganty byly průčelím budovy, obrácené na sever; mezery mezi nimi byly tři vchody dovnitř. Jakému účelu však ona budova sloužila, není jisto; snad to byly lázně, jejichž stopy zde byly nalezeny. Vysoké reliefs Gigantů pocházejí asi z doby Hadrianovy, ale podstavce jsou z doby mnohem pozdější. Zdá se tedy, že Giganti nestojí na místě původním, nýbrž že jich bylo užito podruhé, když za pozdní doby tato stavba se prováděla. Kterou stavbu Giganti krášlili původně, jest naprosto neznámo.¹⁾

Východně od náměstí stála stoa Attalova, kterou svým nákladem postavil Atheňanům Attalos II., král pergamský, jenž vládl od r. 159—138 př. Kr. Z ní zachovaly se dosti značné zbytky, poněvadž byla částí tak řečené „zdi valerianské“, zbudované na počátku středověku, kdy objem města značně se súžil. Objevena byla řeckou společností archaeologickou v l. 1860—1862 a úplně v l. 1898—1902. Při výkopech byl nalezen také nápis, jenž byl vryt kdysi velikými a krásnými písmeny na náslopí: Βασιλεὺς Ἀττ[αλος] βασιλ[έως Ἀττάλου] καὶ βασ[ιλίσ]σης Ἀπολλων[ίδος] - - ἀνέθηκεν. Nelze tedy ani o místě ani o jméně budovy pochybovati.²⁾

¹⁾ Srv. zprávu o výkopech v Πρακτικά 1859, str. 14 n. a zejména 1870-71, str. 33 (s plánem). Pěkný obraz podává Le Bas, Voyage archéologique III: monuments d'antiquité figuré, tab. 28—29. Při nahodilých výkopech, podniknutých r. 1912 bylo zjištěno, že budova sahala ještě o 3 m dále na východ; také základy východního křídla byly zjištěny (srv. Ἐφημ. ἀρχ. 1912, str. 266). Podrobnější zpráva od P. Kastriotu bude v Πρακτικά za r. 1912.

²⁾ Nejlepší podrobný plán uveřejněn jest v Πρακτικά τῆς ἀρχ. ἐτ. 1899, tab. II.; tamtéž na str. 75, p. 2 snesena starší literatura. Zprávy o novějších

Bylo to sloupořadí téměř 112 *m* dlouhé a skoro 20 *m* široké, jež se otvíralo na stranu západní, kde bylo zajisté větší prostranství (v. obr. 107). Svědčí o tom zpráva starověká, jediná, ve které se tato stoa vůbec připomíná, že před ní bylo postaveno řečníště pro praetory římské, s něhož r. 88 př. Kr. řečnil četně shromážděnému lidu Athenion, vybízející, aby se přidali na stranu Mithridatovu.¹⁾ Mimo to objevily se při posledních výkopech na západ od stoe základy nějakého chrámu asi z III. stol. př. Kr. a zbytky těžké base věnovacího daru.²⁾ Na místě, kde byla postavena stoa, stály asi dříve jen domy soukromé; král Attalos je skoupil, strhl a postavil tam stou, určenou hlavně účelům obchodním. Poněvadž půda nebyla zcela rovná, nýbrž skláněla se od jihu k severu, bylo nutno

Obr. 107. Púdorys stoe Attalovy. (Podle Πρακτικά 1899, tab. II.)

ji nejprve urovnati, což se stalo tak, že v jižní polovici byla vyhloubena, v severní podezdívkou opatřena. I pak zvedala se stoa dosti vysoko nad své okolí; neboť vedla k ní po celé její délce mírně stoupající rampa a z ní ještě tři stupně do vlastního sloupení. Stoa nebyla zbudována celá z téhož materiálu, nýbrž části z venčí viditelné, jako sloupy a břevnoví, byly z bělavě šedého hymettského mramoru, ostatek však z lacinějšího vápence (poru); základy byly ze slepence (breccia). V předu stála dvojité řada sloupů; v první řadě bylo 45 sloupů dorských, v druhé jen 22 sloupů, snad korintských. V rozsáhlém, přes 13 *m* širokém a skoro 112 *m* dlouhém prostoru bylo zajisté dosti místa pro čilý ruch ob-

výkopech v Πρακτικά z let uvedených. Monografie Bedř. Adlera, Die Stoa des Königs Attalos II. zu Athen, v Berlíně 1875, na svou dobu velmi záslužná, novými výkopy zastarala. Nová publikace byla by velmi žádoucí. - Nápis otištěn v IG. II. 1170 a u Dittenbergera, Orientis Graeci inscr. 318.

¹⁾ Poseidonios u Athenaia V. 212 F (= FHG. III. 268).

²⁾ Srv. Πρακτικά 1900, str. 32; na basi byl nápis, že Aristion věnoval sochu svého syna Ischyria.

chodní. V pozadí bylo zřízeno 20 krámů, rozměrů celkem stejných, ve kterých obchodníci mohli míti uloženo své zboží; k osvětlení jejich sloužily v zadní stěně dvě malé rýhy nad sebou. Uvedli jsme 20 krámů, ač podle plánu by se mohlo zdáti, že jich bylo 21. Věc má se takto. Třetí komora od strany levé (severní) nemohla býti krámem; zde byla studně, která tu stávala již dříve a nyní, jsouc vyčištěna, poskytuje velmi dobrou vodu. Jak se při výkopech zjistilo, byl původně úmysl nechati tuto studnu vůbec stranou, tak že by bylo pouze 18 krámů v pozadí; později však (ale nejspíše

Obr. 108. Stoa Attalova. (Podle fotografie.)

ještě mezi stavbou) bylo rozhodnuto pojmouti ji také do stoe a věnovati jí jednu komoru. Na plánu našem jest tečkovanými čarami naznačeno, kam až měla sahati stavba původní. V pozadí po straně levé i pravé zřízeny exedry s mramorovými sedátky. Obr. 108 podává celkový pohled na zříceniny ve stavu nynějším, na obr. 109 jest dobře viděti lépe zachovanou část jižní s vchody do krámů.

Stoa měla též patro hořejší, kam se vcházelo po schodech, které byly mimo stou, vedle exeder; na pravé (jižní) straně jsou stopy jich ještě patrný.¹⁾ Sloupy tohoto patra byly ionské, ale nebyly pravidelné, nýbrž měly po stranách část čtverhrannou,

¹⁾ Srv. *Ἀρχ. ἐφημ.* 1912, str. 176, obr. 20.

žlábků neopatřenou. V předu bylo mřížovité zábradlí. Hořejší patro nebylo asi rozděleno řadou sloupů ve dvě lodi, nýbrž byla tu jediná, volná prostora s 21 krámy v pozadí.

Stoa Attalova, na vhodném místě v středu města jsouc položena, shromažďovala i v hodinách obchodních i pozdějších četné občanstvo. Tak aspoň si musíme vyložit, že r. 38 př. Kr. žádali efebové athenští spolu se svým ředitelem (kosmetem) Olympiodorem za dovolení, aby směli věnovati do tohoto sloupohradí malovaný obraz, představující Sosida, syna Sosidova, jenž se za své efebie zvlášť vyznamenal.¹⁾ Asi v druhém stol. po Kr. byl

Obr. 109. Jižní část stoe Attalovy. (Podle fotografie).

v pravém (jižním) konci stoe postaven choregický pomník, jehož trojhranná basis z mramoru pentelského dosud stojí na místě.²⁾

Na východ od stoe Attalovy objeveny byly při stavbě domu soukromého zbytky stavby z doby římské; byla to také stoa, jež byla nejspíše otevřena na sever (v. plán II.). Našly se též zbytky sloupů z ní, avšak celý nález zase zasypán.³⁾

O něco dále odtud směrem východním leží rozsáhlá t r ž n i c e z d o b y ř í m s k é. Vcházelo se do ní krásnou branou dorského slohu o čtyřech sloupech v průčelí, zbudovanou z mramoru pentel-

¹⁾ IG. II. 482, 62 nn.

²⁾ IG. III. 80.

³⁾ Srv. zprávu o tom v Πρακτικά za r. 1879, str. 15 nn.

ského (obr. 110). Z nápisu na násloupí dovidáme se, že tržnice byla zřízena z darů, které Athenám věnoval Caesar a Augustus, a že byla postavena pod ochranu Atheny vládkyně (*Ἀθηνᾶ ἀρχηγέτις*). Na nejvyšším vrcholu štítu stála místo akroteria socha L. Caesara, vnuka Augustova, jenž byl r. 12 př. Kr. od Augusta adoptován; poněvadž na nápisu pod sochou byl již označen jako syn Augustův, jest patrné, že zbudování tržiště klásti jest na sklonek I. stol. př. Kr.¹⁾ Brána měla tři vchody: prostřední, nejširší, ale nedlážděný pro

Obr. 110. Brána do tržnice římské, zasvěcené Atheně vládkyni.
(Podle fotografie.)

vozy a zvířata a dva menší vydlážděné po stranách pro lidi. V pozadí měla pevnou stěnu s trojímí dveřmi, za nimiž třeba si mysliti opět otevřenou předsň, ale menší. Byly to malé propylaje. V bráně stojí dosud po levé straně vysoká deska, na níž je vyryt edikt císaře

¹⁾ Nápis na násloupí v *IG. III. 65* ὁ δῆμος ἀπὸ τῶν δοθεισῶν δωρεῶν ὑπὸ Γαίου Ἰουλίου Καίσαρος θεοῦ καὶ αὐτοκράτορος Καίσαρος θεοῦ υἱοῦ Σεβαστοῦ Ἀθηνᾶ Ἀρχηγέτιδι atd. Nápis sochy L. Caesara *IG. III. 445* ὁ δῆμος Λούκιον Καίσαρα, αὐτοκράτορος θεοῦ υἱοῦ Σεβαστοῦ Καίσαρος υἱόν. L. Caesar zemřel r. 2 po Kr.; socha byla postavena jistě za jeho života.

Hadriana, nařizující, že všichni pěstitelé olivy v Attice musí prodati třetinu svého oleje obci athenské, pouze pachtýřům císařských statků snížena povinnost ta na pětinu.¹⁾ Po pravé straně stála jiná deska, po níž zachována pouze jamka, do které byla kdysi zasazena. Již z umístění uvedeného nápisu možno souditi, že se branou vcházelo do tržnice, kde se prodával olej a zajisté ještě jiné věci.

Vlastní tržnice není dosud odkryta úplně; vadí tomu hlavně vojenská pekárna, která nyní velkou část této plochy zabírá;

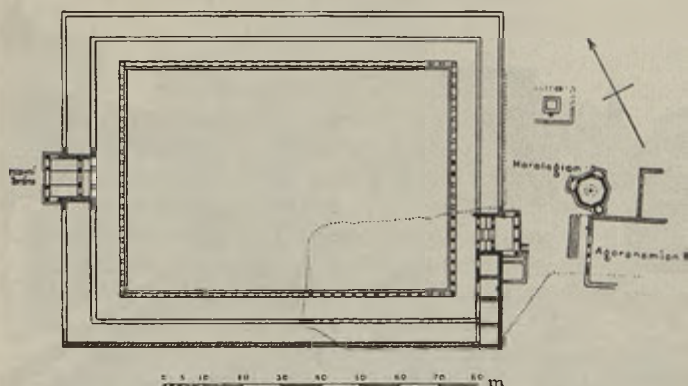
Obr. 111. Tržnice římská. Pohled na odkrytou část vnitřní.
(Podle fotografie.)

dosud se nepodařilo jinam ji přeložiti. Řecká společnost archaeologická objevila však přece v l. 1890—91 a r. 1910 malou její část, a to na straně jihovýchodní (v. obr. 111). Chceme-li výkopy tyto navštívit, musíme opustiti připomenutou bránu, obejítí místo, kde se tržnice rozkládala a vejítí menší a jednodušší branou východní. Sloupy byly zde z mramoru hymettského a poněvadž půda zde ležela výše, musilo se odtud sestupovati po schodech do tržnice vlastní. Při pravidelnosti, s kterou podobné budovy bývaly stavěny, můžeme si podle odkryté části rohové představit tržnici

¹⁾ IG. III. 38.

celou a nakresliti si její plán (v. obr. 112); výkopy pozdější v jednotlivostech arci tento plán poněkud pozmění.¹⁾

Představme si rozsáhlé, čtverhranné nádvoří, které měří 83 m do délky a 58 m do šířky, dlážděné mramorem. Na všech čtyřech stranách jest věnčeno sloupením, které jest o stupeň povýšeno. Sloupy jsou z šeděmodrého mramoru hymettského, mnohé jsou zhotoveny z jediného kusu kamene (monolithy); jsou řádu ionského, avšak bez žlábkování. Před nimi táhne se po všech stranách pečlivě pracovaný odvodňovací žlábek; bylo ho zde potřebí již proto, že celá tržnice ležela již za starověku níže než půda okolní.

Obr. 112. Půdorys tržnice římské. (Podle Judeicha, Topographie str. 330.)

Povšimnutí zasluhuje, že půda v sloupení byla ponechána nedlážděna. Za tímto sloupením buď byly zřízeny krámy a skladiště, nebo místo nich postaveno sloupení druhé. Výkopy poslední zjistily na jižní straně též studni v podobné komoře jako ve sto Attalově; také schody byly tam odkryty, které asi vedly k vchodu na jižní straně. Byl-li vchod na straně severní, bude možno zjistiti, až bude celá tržnice odkryta; že tam byl také vchod, je při rozsáhlosti celé budovy (112 × 96 m) pravděpodobno. Neboť

¹⁾ Zprávy o těchto výkopech uveřejněny jsou v *Πρακτικά* 1890, str. 11 nn., 1891, str. 7 nn., 1910, str. 112 nn. Na našem pláně výkopy z r. 1910 ještě nakresleny býti nemohly, protože řecká společnost archaeologická novějšího plánu nevydala; v textu se však o nich zmínka děje.

nelze pochybovati, že by dlouhá, architektonicky neozdobená zeď působila dojmem málo pěkným, kdyby nebyla ani branou přerušena.

Při výkopech přišlo se na některé zajímavé drobnosti, které svědčí o tom, že tu byla tržnice. Našly se dvě kamenné míry, věnované sem od agoranomů; mimo to ve stylobatu mezi 7. a 8. sloupem na straně jižní vyhloubeny jsou čtyři podobné míry rozličné velikosti. Na dvou sloupech vedle sebe vyznačena vodorovnou, určitě ohraničenou čarou délka attického lokte. Konečně tři obchodníci, kteří zde prodávali, zanechali tu své „firmy“ ve formě nápisů, kterými vyznačili své místo, na př.: ἀγαθῇ τύχῃ · τὸς πρὸς Ἐπιφάνου nebo τὸς πρὸς Ἀγαθοκλῆ · εὐτυχέτω.¹⁾

Proč brána východní nebyla položena doprostřed jako brána západní, toho příčinou byla nejspíše budova, která ležela právě proti vchodu. Zachovaly se z ní kromě základů ještě dva úplné oblouky z průčelí a polovice třetího; na našem obr. 111 jest ji v pozadí dobře viděti. Budova ta se nyní obvyčejně pokládá za úřadovnu agoranomů, dozorců nad trhem, a g o r a n o m i o n. Pro ten výklad svědčí, že v této straně města nalezeno bylo několik nápisů, pocházejících od agoranomů.²⁾ Náslopí neslo nápis, nyní jen částečně zachovaný, jenž hlásal, že dva občané z demu Gargettu (sv. od Athen), nejspíše otec a jeho adoptovaný syn, věnovali tuto budovu Atheně archegetidě;³⁾ písmem hlásí se nápis do druhého stol. po Kr. Výkladu tomu však odporuje svědectví jiného nápisu, že Herodes Attikos k počtě císaře Antonina Pia postavil nové agoranomion,⁴⁾ tato stavba však od Heroda pocházeti nemůže, poněvadž Herodes patřil do demu marathonského.

O něco dále na sever pojilo se k tržnici h o r o l o g i o n čili tak řečená věž větrů; na našem obr. 111 jest tuto stavbu v levo dobře viděti. Postavil ji v I. stol. př. Kr. Andronikos z Kyrrhu (v Makedonii, sz. od Pelly). Poněvadž ji připomínají již Varro a Vitruvius, jest patrné, že byla starší než tržnice; leží také výše

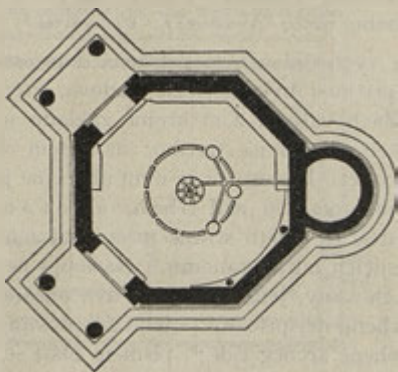
¹⁾ Srv. zprávu o tom v Πρακτικά 1890, str. 16 n.

²⁾ IG. III. 98, 160, 461; na př. 98: ἀγορανόμος γενόμενος τὸν ζυγὸν καὶ τὰ μέτρα ἀνέθηκεν.

³⁾ Nápis zachován nyní na náslopí jen neúplně; jiné části spojil H. Dessau v AM. VII., 1882, str. 398 nn.

⁴⁾ Δελτίον ἀρχ. 1888, str. 189.

než ona.¹⁾ Účelem věže bylo ukazovati hodiny a udávati, který vítr vane. Tento druhý účel stanovil její tvar; ježto Andronikos uznával osm větrů, dal věži tvar pravidelného osmiúhelníka a postavil jeho strany přesně podle stran světových. Věž byla zbudována z mramoru pentelského; strany její měří 2·80 *m* (v. obr. 113). Zdi jsou prosté všech ozdob; pouze v hořejší části vidíme desti neumělé reliefsy, představující jednotlivé bohy větrů, jejichž jména jsou nahoře připsána (v. obr. 114). Jsou to Βορέας (Sever), Καικίας (Severovýchod), Ἀπηνιώτης (Východ), Εὔρος (Jihovýchod), Νότος (Jih), Λίψ (Jihozápad), Ζέφυρος (Západ) a Σκίρων (Severo-

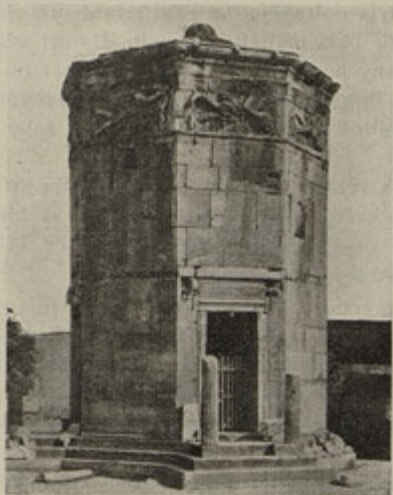

Obr. 113. Púdorys horologia Andronikova.
(Podle Stuarta a Revetta.)

západ). Všichni jsou zobrazeni jako vanoucí, a to vždy na pravou stranu od pozorovatele. Tvůrce reliefů snažil se jednotlivé větry charakterisovati úpravou roucha nebo předměty, jež drží v ruce. Tak na př. studený vítr severní jest zobrazen jako stařec, jenž se halí v teplé šaty, naproti tomu teplý vítr západní má podobu mla-

¹⁾ Za rodiště Andronikovo pokládalo se dříve obyčejně město Kyrrhos v Syrii, teprve před několika lety bylo zjištěno, že pocházel z Makedonie. Andronikos postavil totiž na Tenu sluneční hodiny; z epigramu věnovacího plyne, že pocházel z Makedonie (*IG. XII. 5, č. 891*). Varro *Rerum rustic. III. 5, 17* (dílo bylo psáno v 80. roce života Varronova, t. j. r. 37 př. Kr.); Vitruvius I. 6, 4: Andronicus Cyrristes, qui etiam exemplum collocavit Athenis turrem marmoream octagonon et in singulis lateribus octagoni singulorum ventorum imagines exalptas contra suos cuiusque

dlíka téměř nahého, jenž nese v plášti hojnost kvítí; deštivý vítr jižní jest jinoch lehce oděný, jenž má v ruce obrácenou nádobu na vodu a pod. Reliefy nejsou provedeny jako celky na jediné desce, nýbrž na několika stavebních kamenech; zdá se proto, že nejen byly vytvořeny až po vystavění věže, nýbrž že ani nebyly v plánu původním, jinak by asi stavitel k účelu tomu přihlížel. Věc ta působí nyní, když kameny se rozestoupily, málo příjemně;

Obr. 114. Horologion Andronika z Kyrrhu. Vchod severozápadní.
(Podle fotografie.)

ve starověku nebylo to tak patrno, poněvadž jak reliefy, tak pozadí byly omalovány. Střecha byla pokryta deskami, které směrem k středu se úžily; na závěrném kameni stál bronzový Triton,

flatus designavit, supraque eam turrim metam marmoream perfecit et insuper Tritonem aereum conlocavit dextra manu virgam porrigentem et ita est machinatus, uti vento circumageretur et semper contra flatum consisteret supraque imaginem flantis venti indicem virgam teneret. — Velmi pěkné obrazy jsou u Stuarda a Revetta, *Antiquities of Athens* I., kap. 3, tab. 13—21. Z novějších prací uvádíme výklad J. Matze v Baumeisterových *Denkmäler* III., str. 2112 nn. a Durmův *Baukunst d. Griechen*³ str. 506 nn.

držící v pravé ruce hůlku, kterou ukazoval na relief větru právě vanoucího.

Než hlavním účelem stavby bylo ukazovati hodiny. Byly tu hodiny dvojí, sluneční a vodní. Na všech stranách vyjma severní byly pod obrazy větrů udělány sluneční hodiny; některé bronzové tyčky jejich jsou zachovány dosud, rovněž se spatřují rýhy, do stěn k označení hodin nakreslené. Že tyto čáry byly vyplněny barvou a opatřeny vhodnými nápisy, netřeba připomínati. Pro hodiny vodní byla postavena na jižní straně nižší přístavba tvaru kruhovitého; zde byla nádržka na vodu. Uvnitř věže vlastní byly v podlaze udělány hodiny vodní, jak dosud patrné z pečlivě provedených rýh. Bohužel jest nám neznámo, jakým způsobem se řídil přítok a odtok vody a jak Atheňané z toho poznali, kolik je hodin.

Věž má dva vchody, jeden od severozápadu, druhý od severovýchodu; před každým stojí malá, téměř 2 m hluboká předsíň, spočívající na dvou sloupech korintských (v. obr. 113). Tyto předsíně dodávaly budově tvaru velmi vkusného.

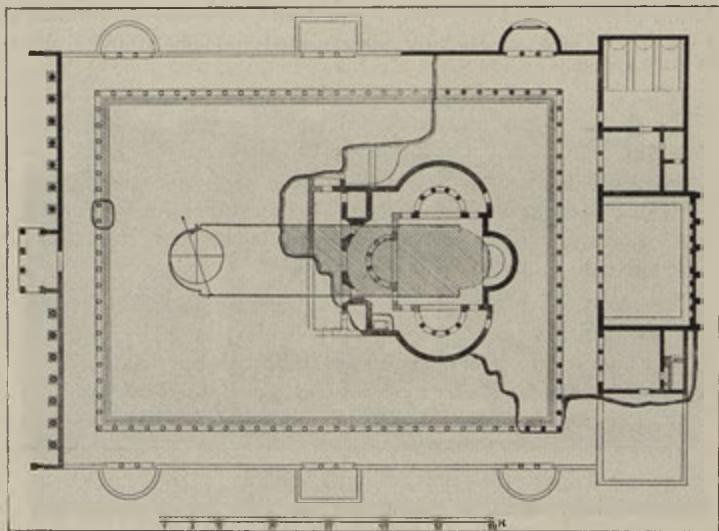
Severně od tržnice výše popsané ležela jiná stavba, kterou můžeme s největší pravděpodobností pokládati za biblioteku Hadrianova (v. obr. 115). Pausanias popisuje ji takto: „Nejznamenitější stavba Hadrianova jest o stu sloupích fryžského mramoru. Jsou tam komnaty s pozlaceným stropem a vykládané alabastrem a mimo to okrášlené sochami a malbami; jsou tu uloženy knihy.“ Také jiní spisovatelé mluví s obdivem o této bibliotece.¹⁾ Z této nádhery, která se Pausaniovi tak líbila, zbylo ovšem velmi málo; právě drahocennost a vzácnost materiálu byla příčinou, že byl rozesen. Z biblioteky byly vždy viditelné stěna západní (hlavní průčelí) a východní; zachována jest též zeď severní, ale jest zakryta úplně ševcovskými krámkami. Vnitřek z části odkryl r. 1885 a 1886 řecká společnost archaeologická, ale většina jest dosud zabrána kasárnami a vězením.²⁾

Velikostí i polohou řídila se knihovna tržnicí, která stála vedle již přes sto let. Zaujímal skoro stejný prostor (122 × 82 m)

¹⁾ Paus. I. 18, 9, Aristeides I. p. 306 ed. Dindorf, Hieronymus v kronice Eusebiové II., p. 167 ed. Schöne.

²⁾ Popis výkopů v Πρακτικά 1885, str. 13 nn. s plánem 1 (od Dörpfelda), 1886, str. 10 n.; srv. též článek Nikolaïdů v 'Εφημ. ἀρχ. 1888, str. 57 nn.

a ležela k ní rovnoběžně (v. tab. II.); podobala se jí také v tom, že základní myšlenkou bylo veliké, se všech stran vysokou zdí ohrazené nádvoří, obklopené na všech stranách sloupovým řádem. Vyšší a ideálnější účel vyžadoval ovšem provedení krásnějšího a toho se knihovně také dostalo. Kdežto tržnice byla ohrazena prostými zdmi, jejichž jednotvárnost přerývaly pouze vchody, branami opatřené, bylo zde postaráno o rozmanitost způsobem náležitým. Zeď

Obr. 115. Půdorys biblioteky Hadrianova. (Podle Πρακτικά 1885, tab. I.)

západní, průčelní rozdělena na tři části. Uprostřed bylo před hlavními dveřmi malé propylon; dvě anty vybíhaly do předu a před nimi stály čtyři vysoké žlábkované sloupy řádu korintského. Průčelí bylo po straně levé i pravé ohraničeno antami a přede zdí postaveno na obou stranách po sedmi o něco nižších sloupech ze zelenavého mramoru eubojského s korintskými hlavicemi z mramoru pentelského; každý sloup nesl své zvláštní malé břevnoví. Za časů Stuartových stálo ještě celé toto průčelí,¹⁾ nyní zachována

¹⁾ Stuart and Revett, *Antiquities of Athens* I., kap. V.

pouze levá (severní) část s jediným sloupem propyla (v. obr. 116). Zdem podélným dodávalo rozmanitosti, že v nich zřízeny do ulice vybíhající exedry, a to čtverhranná uprostřed a po jedné polokruhovitě po stranách. Zeď zadní (východní) byla vypravena nejjednodušeji: prostředek vybíhal něco málo do předu a byl ještě opatřen šesti pilířovitými výběžky.

Co se vnitřku týče, ačkoliv není ještě odkryt úplně, můžeme říci toto. Na všech čtyřech stranách bylo nádvoří obklopeno sloupopřadím přes 7 m širokým. Sloupy z pestrého, červenavého mramoru fryžského se sice nezachovaly, ale zanechaly po sobě stopy, z nichž

Obr. 116. Část západního průčelí biblioteky Hadrianovy.
(Podle fotografie.)

patrně, že tu stálo právě 100 sloupů, jak tvrdí Pausanias, a to po 30 na stranách podélných a po 20 na stranách užších, při čemž se rohové sloupy počítají ovšem jen jednou. Uprostřed nádvoří byla původně úzká, ale dlouhá nádrž vodní (13×58 m), kolem níž si asi musíme myslet stromy a cestičky k procházkám. Později, ale ještě ve starověku, byla ve východní části nádvoří, částečně nad zasypanou nádrží, postavena nádherná stavba: velký čtverhranný, pěknými mosaikami opatřený sál s polokruhovitými exedrami po stranách. Jaký účel měla tato budova, není známo. Byla-li také západní část nádvoří zastavena, nevíme, poněvadž není dosud odkryta. Za dob byzantských postaven byl na nádvoří kostelík, jehož zbytky dosud tu stojí.

Vlastní knihovna byla za slouporadím východním. Zde byl rozsáhlý, čtyřmi sloupy v průčelí ozdobený sál ($23\cdot21\times14\cdot24$ m), jehož zadní zeď byla rozdělena na dél i na příč v menší oddělení (v. obr. 117). To nemohlo míti jiný účel než k uchovávání svitků. Možná, že odtud pocházejí sochy Iliady a Odysseie, jež byly r. 1869 jz. od stoe Attalovy nalezeny; snad obklopovaly sochu Homerovu.¹⁾ Vedle hlavního sálu byly ještě dva o něco menší na každé straně; mohly sloužiti k přednáškám nebo za čítárny a pod.

Obr. 117. Pohled na zbytky vnitřního zařízení bibliotheky Hadrianovy.
(Podle fotografie.)

Na východ od horologia Andronikova leželo *gymnasium*, ve kterém se efebové cvičili v literatuře, geometrii, řečnictví a hudbě; nazývalo se *Diogeneion* (Διογέλειον). Jméno dostalo od Diogena, velitele posádky makedonské v Peiraieu, jenž r. 229 př. Kr., po smrti Demetria Aitolského, odvedl — ovšem po zaplacení 150 talentů — vojsko makedonské z pevností v Attice. Den, kdy se to stalo, pokládali Atheňané za své osvobození z panství makedonského; zařídili novou slavnost, *Diogeneia*, na oslavu

¹⁾ Tak soudí Jiří Treu v *AM.* XIV., 1889, str. 167 nn.

svého osvoboditele, zahrnuli Diogena velikými počtami za živa i po smrti.¹⁾ Nejspíš ještě za svého života byl Diogenes uctíván jako heros, zbudována mu svatyně, a při ní zřízeno gymnasium; slavnost Diogeneia zajisté se pojila k této svatyni. Místo, kde leželo gymnasium, sice dosud odkryto není, avšak že jest je hledati v končinách svrchu naznačených, patrně z toho, že se tu našly četné efebické nápisy, ve kterých se připomíná buď Diogeneion nebo slavnost Diogeneia. Našly se sice ony nápisy zazděné v t. zv. „valeriánské zdi“ (v. výše str. 370), ale sotva lze pochybovati, že byly vzaty z nejbližšího okolí. Tento výklad potvrzuje se též tím, že v týchž místech nalezeno bylo také mnoho portrétních hermovek, postavených na počest kosmetů, kteří vychování efebů řídili.²⁾

Někde na východ od prytaneia ležel chrám, zasvěcený egyptským božstvům *Isidě* a *Serapidovi*. Připomíná jej v těch místech Pausanias a mimo to svědčí o něm nápisy; objeven však dosud nebyl. Kult těchto božstev v Athenách pochází nejspíše z doby hellenistické; kvetl však hlavně za dob římských.³⁾

Jdeme-li od pomníku Lysikratova směrem východním, užíme před kostelem sv. Kateřiny dva hladké ionské sloupy z hymettského mramoru nesoucí násloupí. Jsou monolithické a pokládaly se dříve za zbytek stoe, postavené za dob římských.

¹⁾ O Diogenovi viz Paus. II. 8, 6 a Plut. Arat. 34; srv. též nápis *IG.* II. 379 (= Dittenberger, *Sylloge*² 233). O době, kdy Diogenes vydal Athenům obsazené pevnosti srv. výklad *Belochův*, *Griech. Gesch.* III. 1, str. 663 a 2, str. 175 n. Že Diogenovi ještě za živa vzdávány byly počty božské, dokazuje *Ad. Wilhelm*, *Beiträge zur griech. Inschriftenkunde*, ve Vídni 1909, str. 80 n.

²⁾ Srv. *IG.* II. 467, 468, 470, 479, 481, 482, zvláště pak nápisy z doby římské *IG.* III. 741, 751, 1093, 1121, 1133, 1135, 1145, 1160, 1171, 1176, 1177, 1184, 1186, 1197, 1199, 1202, 1218, 1230, 1243, které všechny pocházejí ze zdi valeriánské. Hermovky kosmetů jsou nyní uloženy v národním muzeu athenském. — Gymnasium toto připomíná též Plut. *Quaest. conv.* IX. 1, 1.

³⁾ Paus. I. 18, 4 ἐντεῦθεν (totiž ἀπὸ τοῦ πρυτανείου) ἰοῦσιν ἐς τὰ κάτω τῆς πόλεως Σαραπιδός ἐστιν ἱερόν. Z nápisů byl *IG.* III. 203 nalezen u horologia Andronikova. Kult Isidin byl do Attiky zaveden od kupců egyptských, kteří sídlili v Peiraieu; již v první polovici IV. stol. bylo jim povoleno vystavěti chrám Isidin, ovšem sotva v městě, nýbrž v Peiraieu (*IG.* II., 168, 44 = Dittenberger, *Sylloge*² 551). Nejstarší doklad nápisný je usnesení Sarapiastů v *IG.* II. 617 z polovice III. stol. př. Kr.

Avšak při výkopech, které podnikl r. 1911 Ant. Keramopullos, ukázalo se, že je to spíše zbytek peristylia většího domu, postaveného za pozdějších dob římských. Při tom zjištěno také, že v zemi je ještě jeden sloup a pozorovány také stopy sloupů jiných.¹⁾

Na rozhraní mezi městem starým a novou čtvrtí, zřízenou císařem Hadrianem, stojí brána Hadrianova, nejspíše na místě, kde byla dříve brána starší (v. výše str. 232). Po založení „města Hadrianova“ byla nejspíše ta část hradeb městských, která by odlučovala novou čtvrt od města staršího, stržena

Obr 118 Brána Hadrianova se strany západní. (Podle fotografie.)

a k ochraně města na této straně zbudovány hradby nové, východněji položené (v. tab. II.). Jen tak si vyložíme, že brána Hadrianova stála hned od počátku zcela volně jako slavobrána, která neměla co uzavírat ani chránit. Zachovala se až na naše časy téměř neporušená (v. obr. 118). Zbudována jest celá z mramoru pentelského a jest architektonicky na obou stranách upravena stejně. Jest to obloukovitý průchod přes 6 m široký a přes 8 m vysoký, jenž se opírá o nízké pilíře slohu korintského. Podobné pilíře, ale mnohem vyšší stojí po stranách zdi, která bránu tvoří. Uprostřed mezi oběma pilíři stál volně na dosti vysokém podstavci žlábkovaný

¹⁾ Srv. zprávu Keramopullovu v 'Αρχ. ἐφημερίς 1911, str. 259 nn., kde jest obraz oněch sloupů i plán celého nálezště.

sloup korintský po obou stranách vchodu. Tyto sloupy se neza-chovaly; zbyly po nich jen skrovné zbytky břevnoví, které kdysi nesly. Nad tím vším zvedá se patro hořejší, které jest nižší a kratší. Skládá se ze tří částí, které jsou ohraňovány pilíři korintskými; prostřední část má mimo to ještě dva sloupy téhož řádu. Nad tím zvedá se břevnoví. Prostřední část byla kdysi vyplněna tenkou mramorovou deskou, na které byl nejspíše věnovací nápis nebo relief. Nad obloukem na straně k městu jest nápis: Αἰδ' εἶς' Ἀθῆναι Θησέως ἡ πρὶν πόλις, na straně k nové čtvrti: Αἰδ' εἶς' Ἀδριανοῦ καὶ οὐχὶ Θησέως πόλις. Jak náš obrázek ukazuje, jest se strany městské pěkný pohled na Olympieion.¹⁾

Kdo vešel branou Hadrianovou do Nových Athen — tento název čteme na vodovodu, od Hadriana počatém a od Antonira Pia dokončeném²⁾ — ocitl se v krásné, po římsku zařízené čtvrti. Zde stály moderně vystavené domy bohatých občanů, pohodlné lázně, elegantní villy, nádherná sloupová řada; jako i nyní stala se tato čtvrt sídlem vznešeného světa. Není náhoda, že nynější palác královský, v letech 1834—38 zbudovaný, položen do této části města. Většina bývalé nádhery Hadrianova města dřímá dosud pod zámeckou zahradou a veřejnými sady, ale již objeveny zbytky dvojích therm a pěkné villy.³⁾ Co však naši pozornost nejvíce poutá, jest chrám Dia Olympského, Olympieion, jenž teprve od Hadriana byl dokončen a pojat dovnitř hradeb.

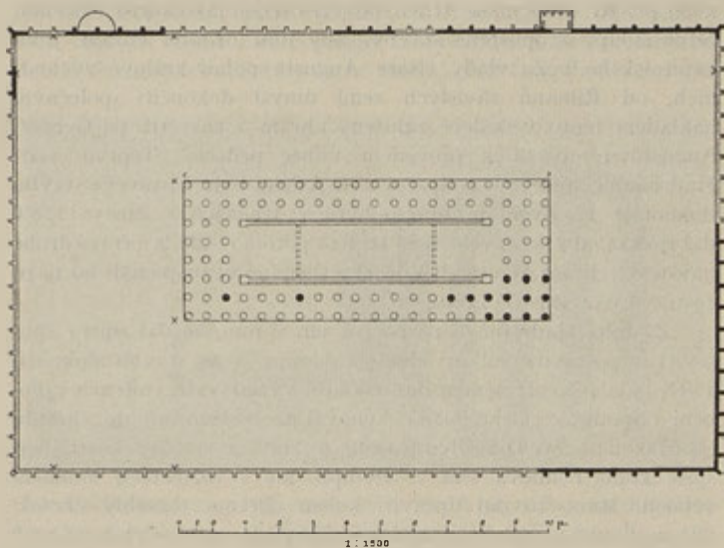
Chrám Dia Olympského, Olympieion, ležel v troskách od vyhnání Peisistratovců (v. výše str. 110 n.); Atheňané neměli chuti pokračovati v díle, které počali nenávidění tyrannové. Teprve po více než třech stoletích ujal se opuštěné stavby Antiochos IV. Epifanes, král syrský (175—164 př. Kr.), jenž také jiná města řecká nákladnými stavbami okrášlil. Jako stavitel Olympieia připomíná se Decimus Cossutius, jenž provedl stavbu až k násloupí; dokončiti ji však nemohl, poněvadž vláda Antiochova byla příliš krátká

¹⁾ Původní podoba brány jest nakreslena v Baumeistrových Denkmäler, tab. LXXXI., 7; půdorys tamtéž tab. LXXX., 8.

²⁾ CIL. III. 549 imp. Caesar T. Aelius Hadrianus Antoninus Aug. Pius cos. III., trib. pot. II., p. p. aquaeductum in Novis Athenis coeptum a divo Hadriano patre suo consummavit dedicavitque.

³⁾ O thermách, u severního peribolu Olympieia v. Παρχητικά 1888, str. 15 nn. (s plánem), o větších, u moderní budovy výstavní, t. zv. Zappeia, a pod ní v. Παρχητικά 1873—4, str. 33 nn. a 37 nn. a Revue archéol. XXVI., 1873, str. 50 nn. (s plánem).

a po jeho smrti nebylo nikoho, kdo by nesl další náklad.¹⁾ Přes to i tento nedokončený chrám budil všeobecný obdiv; Livius na př. praví, že je to jediný chrám na světě, jenž byl počat tak, jak toho žádala velikost boha.²⁾ A vskutku i ze skrovných zbytků nynějších můžeme si učiniti představu, jak velkolepý chrám to byl. Zaujímal plochu 107·75 *m* do délky a 41·10 *m* do šířky; byl to tedy největší chrám v Athenách vůbec (v. obr. 119). Zbudován byl z mramoru

Obr. 119. Půdorys Olympieia. (Podle Πρακτικά 1886, tab. I.)

pentelského, a to v slohu korintském. Byl to chrám s dvojitým obsloupením; sloupořadí vnější mělo po 8 sloupích na stranách užších a po 20 na stranách podélných, uvnitř však bylo sloupořadí druhé se 6 sloupy na stranách kratších a s 18 sloupy na stranách

¹⁾ Vitruv. VII., praef. 15 a 17; plné jméno na čestném nápise IG. III. 561 Δέκμος Κοσσοῦτιος Ποπλίου Ῥωμαῖος.

²⁾ Liv. XLI. 20, 8 unum in terris incohatum pro magnitudine dei. Podobně s obdivem se vyslovuje o něm neznámý skladatel popisu cesty po Řecku (v. výše str. 4), jenž asi ke konci II. stol. př. Kr. Atheny navštívil (FHG. II. str. 254); rovněž Strabon IX. 396 jmenuje nedokončené Olympieion mezi památkami athenskými.

delších; při tom počítáme ovšem krajní sloupy dvakrát. Než na tom nebylo dosti; chrám vlastní měl jako amfiprostylos ještě po 4 sloupích v průčelí i v zadu. Jinak řečeno, kdo chtěl vejít do chrámu, měl před pronaem i před opisthodomem trojnásobnou a po stranách dvojnásobnou řadu sloupů za sebou; octl se takřka v lese sloupů. A byly to sloupy 17·25 *m* vysoké, skoro dvakrát vyšší než sloupy Parthenonu. Celkem bylo jich 104. Když Sulla r. 86 př. Kr. zmocnil se Athen, odvezl s sebou jako kořist válečnou četné sloupy z opuštěné stavby, aby jimi ozdobil chrám Jova kapitolského.¹⁾ Za vlády císaře Augusta pojali králové východních, od Římanů závislých zemí úmysl dokončiti společným nákladem tento velkolepě založený chrám a zasvětití jej Geniovi Augustovu,²⁾ avšak k provedení vůbec nedošlo. Teprve císaři Hadrianovi, štědrému podporovateli Athen, bylo zůstaveno stavbu dokončiti. Při svém prvním pobytu v Athenách v zimě r. 125/6 dal rozkaz, aby se stavělo, a za tři leta potom r. 128/9, při své druhé návštěvě, chrám zasvětil.³⁾ Vděční Atheňané vyznamenali ho za to čestným názvem Ὀλύμπιος.

Zásluha Hadrianova nespočívá jen v tom, že dal znova zhotoviti a postaviti Sullou odnesené sloupy a že stavbu dokončil a střechou pokryl; neméně nákladu vyžadovalo vnitřní vyzdobení chrámu a celého okolí. Věnoval totiž Hadrian do chrámu obrovskou sochu Dia Olympského ze zlata a slonové kosti, nejspíše kopii Feidiova Dia v Olympii, ale v rozměrech mnohem větších. Mimo to dal upravití kolem chrámu rozsáhlý okrasek, 205 *m* dlouhý a 129 *m* široký, pro nějž půda na mnohých místech musila býti teprve navezena. Existence sochy ze zlata a sloni svědčí sama s dostatek o tom, že cella chrámová byla pokryta střechou jako u jiných chrámů řeckých. Zaznamenal sice Vitruvius, že chrám Dia Olympského v Athenách jest hypaethrální, t. j. že není pokryt střechou, ale Vitruvius žil za doby Augustovy a znal tedy jen chrám nedokončený.⁴⁾ Jinak však o vnitřním zřízení chrámu ne-

¹⁾ Plin. Nat. h. XXXVI. 45.

²⁾ Suet. Aug. 60.

³⁾ Paus. I. 18, 6; Filostr. Vitae soph. I. 25, 3, Cass. Dio LXIX. 16, Spartian. Vita Hadr. 13.

⁴⁾ Vitruv. III. 2, 8 praví v popisu chrámu hypaethrálního: medium autem sub divo est sine tecto... huius exemplar Romae non est, sed Athenis octastylos ex templo Olympio.

víme pranic, ježto z celé nádhery zachovalo se na naše časy pouze 13 sloupů v jv. rohu, mimo to dva po různu stojící sloupy z jižního vnitřního obsloupení a jeden sloup zemětřesením r. 1852 zřícený (v obr. 120). Co stálo v XVII. stol. z chrámu tohoto, možno viděti na plánu Guilletově pod č. 115, jakož i na plánu kapucinském (v. výše str. 11 a 13).

Rozsáhlý peribolos chrámu byl obehnan zdí z poru, která byla rozčleněna četnými opěrnými pilíři. Z vchodu, jichž bylo zajisté více, objeven dosud toliko vedlejší na východním konci strany severní. Uvnitř peribolu stály četné sochy; před sloupy chrámovými

Obr. 120. Olympieion od jihovýchodu. V pozadí akropolis s Parthenonem. (Podle fotografie.)

byly bronzové sochy, představující kolonie athenské. Většinou však tu stály sochy, představující císaře Hadriana; jednotlivá města závodila mezi sebou v tom, že věnovala sem sochu císařovu. Všechny však překonaly Atheny; neboť postavily kolosální sochu Hadrianovu, a to za chrámem.¹⁾ Toto místo zvoleno asi proto, že hlavní vchod byl na západní straně a tedy obrovská tato socha každému hned padla do očí. Byl to sice zvláštní projev loyálnosti, ale tehdáž to bylo v módě; neboť též do divadla Dionysova věnovala každá fyla attická sochu Hadrianovu.²⁾ Ostatně zde přistupuje ještě něco jiného. Hadrianovi vzdávala se v Olympieiu božská

¹⁾ Paus. I. 18, 6.

²⁾ IG. III. 466—469.

pocta;¹⁾ a jako se žádný Řek nepozastavoval nad četnými sochami bohyně Atheny na akropoli, tak nezaráželo ani v peribolu Olympieia množství soch Hadrianových. Známe ještě base 16 soch Hadrianových, z rozličných měst sem věnovaných.²⁾ Bedř. Versakis soudí, že zeď peribolu byla ozdobena korintskými sloupy, na basích stojícími a že před těmito sloupy stály na menších basích sochy Hadrianovy.³⁾ Vyzdobení zdi v peribolu sloupy možno připustiti, sotva však je pravděpodobno, že by sloupy byly zakrývány sochami.

Císař Hadrian byl původcem ještě jiných chrámů v Athenách. Jak svědčí Pausanias, dal zbudovati chrám Hery a Dia Panhellenského, jenž měl býti střediskem slavnosti všech Řeků v celé říši římské, a Pantheon pro kult všech bohů.⁴⁾ Z těchto chrámů však nic nebylo objeveno; ani nevíme, zdali ležely v „Nových Athenách“ čili nic, poněvadž Pausanias mluví o nich jen příležitostně.

Táž nejistota jest i při gymnasiu od Hadriana zřízeném, které se po svém zakladateli nazývalo gymnasium Hadrianovo. Pausanias, jenž jediný je připomíná, poznamenává, že bylo okrášleno 100 sloupy afrického mramoru; bylo tedy zajisté velmi rozsáhlé. Kde leželo, o tom se perieget nevyslovuje, ježto uvádí tento ústav mezi jinými stavbami Hadrianovými v Athenách.⁵⁾ Když se při výkopech Britské školy v Athenách objevily na levém břehu Ilisu východně od domnělého Kynosargu (v. výše str. 345) zbytky velké budovy římské (v. tab. II.), pronesl Dörpfeld domněnku, že by to mohlo býti gymnasium Hadrianovo, poněvadž se shoduje svou stavbou s bibliothekou Hadrianovou (v. výše str. 380). Tento výklad přijal nejnověji Th. Sauciuc, opíraje se o nápisně zachovaný list Hadrianův z r. 132, ve kterém císař dává dětem athenským v[έρον γυμνάσιον] a věnuje k tomu ještě několik talentů; nápis byl nalezen v těchto koučinách.⁶⁾ Přes to však bude třeba vyčkati

¹⁾ Cass. Dio LXIX 16.

²⁾ IG. III. 471—486.

³⁾ Φριδ. Βερσάκης, 'Ο περίβολος τοῦ Ὀλυμπείου ἐπὶ Ἀδριανοῦ, v Athenách 1910.

⁴⁾ Paus. I. 18, 9.

⁵⁾ Paus. I. 18, 9 καὶ γυμνάσιόν ἐστιν ἐπώνυμον Ἀδριανοῦ κίονες δὲ καὶ ἐνταῦθα ἑκατὸν λιθοτομίας τῆς Λιβύων.

⁶⁾ W. Dörpfeld v AM. XXI., 1896, str. 463 n., Th. Sauciuc tamtéž XXXVII., 1912, str. 183 nn.

ukončení a uveřejnění oněch výkopů, poněvadž nápis sám je malý a mohl tedy snadno jinam býti zanesen, a mimo to rozhodující slova nejsou zachována, nýbrž doplněna.

Nové a nádherné úpravy dostalo se za té doby stadiu panathenajskému (v. výše str. 349). Herodes Attikos z Marathona, byv asi r. 135 po Kr. zvolen od lidu za pořadatele Panathenají, jež se měly konati za čtyři leta potom, přislíbil, že o té slavnosti uvítá Atheňany a ostatní Řeky v mramorovém stadiu. A držel slovo. Za čtyři leta usilovné práce postavil stadion, o kterém napsal Filostratos, že žádné divadlo nemůže s ním závoditi.¹⁾ A Pausanias, jenž viděl stadion ještě v čerstvé kráse, byl jím tak nadšen, že je nazývá „divem“; poznamenává též — ovšem poněkud přeháněje — že většina dolů pentelských byla na tu stavbu vyčerpána.²⁾ Avšak nádherná stavba nepřečkala věky; cennost materiálu byla toho příčinou. Když r. 1869 podnikl zde výkopy Arn. Ziller, byly nalezeny jen skrovné zbytky sedadel. Nicméně i ty postačily, abychom si mohli utvořiti představu o původním zařízení. Proto když řecký boháč Jiří Averov pojal úmysl obnoviti stadion pro první mezinárodní hry olympické, jež byly stanoveny na rok 1896, mohlo býti nejen užito mramoru z týchž lomů pentelských, nýbrž i provésti stavbu v téže celkem podobě, jakou měla za dob Heroda Attika. Náš obr. 121 předvádí stadion v nynějším obnovení.³⁾

Stadion athenské mělo tvar zcela pravidelný. Na dvou rovnoběžně proti sobě ležících stráních, jejichž nerovnosti byly vyrovnány uměle, zvedaly se četné řady sedadel za sebou. Obě

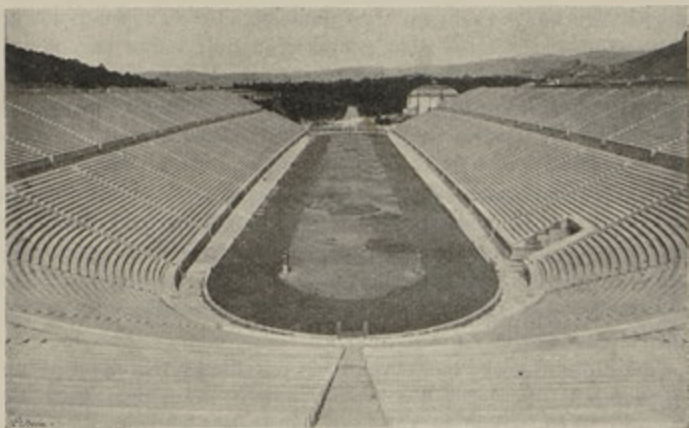
¹⁾ Filostr. Vitae soph. II. 1, 7 praví o Herodovi τὸ στάδιον τὸ ὑπὲρ τὸν Ἰλισσὸν ἔσω τετάρων ἐτῶν ἀπετέλεσεν, ἔργον ξυνθεὶς ὑπὲρ πάντα τὰ θαύματα· οὐδὲν γὰρ θεάτρον αὐτῷ ἀμιλλᾶται.

²⁾ Paus. I. 19, 6 θαῦμα δ' ἰδοῦσι... τοῦτο ἀνὴρ Ἡρώδης ὠκοδόμησε καὶ οἱ τὸ πολὺ τῆς λιθοτομίας τῆς Πεντελῆσιν ἐς τὴν οἰκοδομὴν ἀνηλώθη.

³⁾ O výkopech Zillerových viz jeho zprávy v Arch. Zeitung 1869, str. 131 a 1870, str. 16 nn., Zeitschr. f. Bauwesen XX., 1870, tab. 59—61; Zillerův plán stadia opakován jest v Curtiově Atlas von Athen, str. 13. — Srv. mimo to výklad, který podal N. G. Politis v slavnostním spise Die olympischen Spiele 776 v. Chr. — 1896 n. Chr. II. díl; v Athenách 1897, str. 31 nn., jakož i monografii Aug. Köstera, Das Stadion von Athen, v Berlíně 1906. — Nepřístupný byl mi článek Ch. H. Wellera, The story of the stadium in Athens v Bull. of the archaeol. Institut of America III., 1912, str. 172 nn.

ramena spojovala se na straně jihovýchodní v polokruhu ($\sigma\phi\epsilon\nu\delta\acute{o}\nu\eta$), kdež byla místa nejlepší. Protější strana (severozápadní), kde byl vchod, sedadel neměla; obě ramena hlediště byla tu kolmo sříznuta a porovými, mramorem obloženými zdmi upevněna. U vchodu bylo zřízeno sloupopradí, k němuž se po stranách pojily místnosti, určené nejspíše pro závodníky. Se strany města vedl sem přímo široký, z kvádrů zbudovaný most.

Plocha závodíště jest 204 m dlouhá a přes 33 m široká; vlastní dráha závodní obnášela však jen 177 m, t. j. attické stadion. Byla to upěchovaná země; aby byla dráha závodní vždy suchá, o to

Obr. 121. Stadion panathenajské v nynějším obnovení. (Podle fotografie.)

postaráno široce rozvětvenou kanalisací, kterouž se dešťová voda rychle pryč odváděla. Místo, odkud závodníci měli počítí běh, bylo přesně stanoveno, jak tomu bylo i v jiných stadiích; zde však nic z toho nezachováno. Ke konci dráhy stály hermovky, označující, kudy se mají zatáčet, kdo chtěli v dvojitém běhu závodit. Zachovaly se čtyři; dvě dobře zachované stojí dosud na místě původním. Jsou dvojité, mají na jedné straně hlavu vousatou, na druhé mladistvou. Dráha závodní byla směrem k sedadlům ohrazena mramorovým zábradlím 1.64 m vysokým; na něm zvedala se ještě mříž, jak patrně z otvorů pro ni udělaných. Příčina toho byla péče o bezpečnost diváků; neboť v stadiu se

tehdaž pořádaly také krvavé zápasy gladiatorské a štvanice divých šelem.¹⁾

Kolem dráhy závodní obíhal ochoz o 30 *cm* níže položený, 2·82 *m* široký. Byl dlážděn mramorem; otvory v něm zřízenými mohla dešťová voda, se sedadel sem stékající, odtékati do podzemních stok. Za ochozem zvedala se sedadla, která nešla po stranách směrem přesně přímočarým, nýbrž měla tvar ellipsovité. Příčina této úpravy, kterou i na obrázku našem můžeme dobře pozorovati, bylo přání, aby také na těchto místech diváci dobře viděli. První řada sedadel zvedala se 1·63 *m* nad dráhu závodní; to se stalo proto, aby divákům na těchto čestných místech nevadilo v rozhledu zábradlí, kolem závodiště zřízené. Sedadla byla rozdělena pasem (διάζωμα) přes 3 *m* širokým na dvě pořadí; dolejší mělo 24, hořejší 20 řad sedadel. Pořadí hořejší bylo poněkud vyvýšeno. Směrem kolmým dělilo se stadion úzkými schody v 28 oddělení (περιίδες); schody ve sfendoně měly směr šikmý, na stranách podélných šly rovnoběžně. Čestná sedadla v podobě křesel byla postavena v první a poslední řadě prvního pořadí a v první řadě druhého pořadí; zbytky jejich byly nalezeny. Při určení míst pro tato sedadla hledělo se nejspíše k tomu, aby se majitelé jejich nejpohodlněji k nim dostali. Za nejhořejší řadou sedadel zvedala se široká krytá stoa řádu dorského, kam se obecnstvo za náhlého deště mohlo uchýliti. Poněvadž každá řada sedadel poskytovala místo pro více než 1000 diváků, mohlo stadion pojmuti asi 50.000 lidí.

Na východní straně hlediště, u samé sfendony, byla řada sedadel nejdolejších přerušena. Zde byl vchod do podzemní chodby, která vedla v pravém úhlu pod horou ven do přírody. Souvisí to nejspíše se zápasy dravých šelem, které se ve stadiu pořádaly.

Po způsobu za doby císařské obvyklém třeba si mysliti stadion vyzdobené četnými sochami; z nich však nebylo nalezeno pranic.

Na návrší, jež se zvedá západně od stadia, postavil Herodes Attikos chrám bohyně Tychy (Štěstěny), do něhož věnoval sochu bohyně ze slonové kosti. Jeho manželka Appia Regilla stala se tam první kněžkou.²⁾ Na druhém, východním návrší

¹⁾ Spart. Vita Hadr. 19 Athenis mille ferarum venationem in stadio exhibuit.

²⁾ Filostr. Vitae soph. II. 1, 8 ἐπὶ θάτερα τοῦ σταδίου νεὼς ἐπέχει Τύχης καὶ ἄγαλμα ἐλεφάντινον. V nápisce (AM. VIII., 1833,

ležel hrob Herodův. Právě sice Filostratos, že byl Herodes pohřben ve stadiu panathenajském,¹⁾ ale poněvadž uvnitř stadia nenašly se ani nejmenší stopy hrobu, za to však objeven mramorový sakorfrag z doby římské nad stadiem na straně východní, jest zajisté velmi pravdě podobno, uznávati zde hrob Herodův a souditi, že Filostratos i toto návrší počítal ke stadiu.²⁾

Vraťme se nyní zase do města, a to k divadlu.

Odeion Perikleovo, které leželo severovýchodně od divadla (str. 280), bylo zapáleno r. 86 př. Kr. od Aristiona, aby četné jeho dřevěné sloupy neposkytly Sullovi materiálu k strojům válečným, ale král kappadocký Ariobarzanes II. (63—52 př. Kr.) je zase obnovil, nejspíše v podobě původní. Poněvadž v těchto končinách dosud se výkopy nekonaly, není možno přesnou polohu jeho určit. Jako stavitelé Ariobarzanem ustanovení jmenují se C. a M. Stallius a Melanippos.³⁾

S divadlem Dionysovým staly se mnohé změny. Za doby hellenistické — blíže dobu nelze určit — bylo staré, hluboké a nevysoké proskenion (v. výše str. 285) proměněno ve vysoké (3·50 m) a úzké (2·80 m) po způsobu slavného divadla epidaurského. Příčinou této změny bylo, že z dramat tehdejších vymizel sbor, jenž by s dějem souvisel. Vyplňovaly sice tehdejší přestávky mezi jednotlivými akty písně nebo tance sborové, ale poněvadž sbor neměl již co činiti s dějem jako v dramatech starších a nejspíše po každé písni zase odcházel, nebylo již potřebí dbáti o souvislost mezi jevištěm a orchestrou.

Větších změn zakusilo divadlo za doby císařské, když se k návštěvě císaře Nerona přeměnilo podle vzoru divadel římských. Nákladem bohatého soukromníka, jehož jména neznáme, bylo zřízeno nízké (1·50 m) a hluboké (9·50 m) jeviště, které posunuto daleko do orchestry, tak že plocha její značně byla zmenšena; nad jevištěm zbudována vysoká, dvoupatrová, sloupy vykrášená skena. Poněvadž se v divadle měly provozovati též hry gladiatorské a zápasy divých šelem, musilo býti učiněno opatření, aby diváci,

str. 288) čteme: Ἀπίαν Ἀτειλίαν Ῥήγυλλον Κλ. Ἡρώδου τοῦ ἀρχιερέως γυναῖκα, ἱερασαμένην πρώτην τῆς Τύχης τῆς πόλεως.

¹⁾ Filostr. na uv. m. II. 1, 37 praví o Atheňanech ἔθαψαν ἐν τῷ Παναθηναίῳ.

²⁾ Tak soudí správně Judeich, Topographie str. 370.

³⁾ Vitruv. V., 9, 1; IG. III. 541.

zejména ti, kteří seděli na čestných sedadlech v první řadě, neoctli se v nebezpečství. Za tou příčinou postavilo se kolem orchestry, která byla tehdáž vydlážděna, mramorové, přes metr vysoké zábradlí a na něm ještě železná mříž. Toto zábradlí bylo spojeno s jevištěm, tak že orchestra uzavřena úplně (v. obr. 82 a 83). Také v hledišti staly se leckteré změny: pro císaře zřízeno zvláštní čestné místo ne sice právě uprostřed — neboť tam bylo křeslo kněze Dionysova — ale mezi dvěma nejbližšími klíny v levo; tato „císařská lože“ ohrazena se tří stran zábradlím, v předu vedly k ní schody. Pro družinu císařovu zřízena čestná sedadla v druhé řadě.¹⁾

Když r. 111/12 po Kr. přijal Hadrian, potomní císař římský, úřad archonta eponyma v Athenách, vyznamenali ho Atheňané tím, že do prostředního klínu, hned za oběma řadami čestných sedadel, postavili jeho sochu; podstavec její s nápisem latinským a řeckým, jenž vyniká písmem velice krásným, stojí dosud na místě.²⁾ Když se Hadrian stal císařem a projevil neobyčejnou péči o Atheny, bylo též ostatních dvanáct klínů ozdobeno jeho sochami; každá z dvanácti fyl věnovala po jedné. Base některých soch jsou dosud zachovány.³⁾ Jakkoliv můžeme pochopiti vděčnost Atheňanů k Hadrianovi, přece musíme říci, že diváci těmito sochami, které v rozhledu jen překážely, mnoho nezískali.

Jeviště, jak je dosud zachováno (v. obr. 83) pochází od archonta Faidra ze III. stol. po Kr.⁴⁾, jenž nejspíše upravil orchestru též pro naumachie, t. j. závody, které napodobovaly boje námořní.

Západně od divadla, přímo u pomníku Nikiova (v. obr. 86 na str. 291 a tab. II.), ležela rozsáhlá stoa Eumenova, kterou postavil král pergamský Eumenes II. (197—159), syn Attala I., jemuž děkovaly Atheny bronzové sochy na jižní zdi akropolis. Co se

¹⁾ Srv. plán u Dörpfelda, *Das griech. Theater* str. 87. — O skeně divadla athenského jednali v poslední době E. Petersen v *Jahrb. d. arch. Inst.* XXIII., 1908, str. 33 nn. a Fr. Versakis tamtéž XXIV., 1909, str. 194 nn. Dörpfeld v *Jahrb.* XXIV., 1909, str. 224—226 uznává z námitek od těchto badatelů proti jeho dřívějším výkladům pronesených hlavně jen, že skena za Nerona měla nad proskeniem ještě dvě patra, a slibuje vydati novou práci o divadle athenském. Publikace ta však dosud nevyšla.

²⁾ *IG.* III. 464 = *CIL.* III. 550.

³⁾ *IG.* III. 466—469.

⁴⁾ *IG.* III. 239.

rozsáhlosti týče, byla to největší stoa v Athenách; měřila 163 *m* délky a jest 17·65 *m* hluboká. Místo bylo voleno velmi šťastně na jižním svahu akropole, přímo pod terasou svatyně Asklepiovy; nelze pochybovati, že akropolis na této straně byla tímto sloupopřádím malebně zakončena. Z někdejší krásy zbyly nyní jen nevzhledné oblouky a výklenky z poru, avšak za starověku nebylo je vůbec viděti; sloužily k tomu, aby se uspořilo zdíva při stejné pevnosti. Zvenčí byly obloženy deskami z hymettského mramoru. Zdi silné bylo zde potřebí proto, že půda pro sloupopřadí musila býti teprve upravena prohloubením svahu akropole;¹⁾ sem nešla již skála, i bylo potřebí učiniti opatření, aby se půda terasy Asklepiovy, kolmo jsouc sráznuta, časem nesesula a nezničila celou budovu. Před touto zdí rozkládala se vlastní stoa, a to dvojí. Vnitřní sloupy zanechaly aspoň stopy místa, kde stály, ze zevnějších nezůstalo nic než zbytky základů. Ze skrovných zbytků architektonických můžeme souditi, že přízemí bylo zbudováno ve slohu dorském a hořejší patro v ionském.²⁾ Podle analogie sloupení Attalova můžeme souditi, že bylo-li uvnitř 32 sloupů, bylo jich na straně vnější 65. Strop byl asi dřevěný; našly se aspoň při výkopech hojné zbytky opálených trámů.

Jako stoa Attalova měla studni, tak bylo o vodu postaráno i zde, ovšem způsobem poněkud jiným. Voda byla přiváděna z terasy Asklepiovy do malého vodojemu na straně západní. Po obou stranách kratších byla stoa uzavřena zdí, ve které byly ponechány dveře. Na východní straně byly schody, které vedly do hořejšího patra. Poněvadž vysoká stoa odnímalá volný rozhled svatyni Asklepiově, lze se domnívati, že na některých místech byly v hořejší části zadní zdi ponechány dveře, kterými nemocní mohli přímo ze svatyně vstoupiti do hořejšího patra sloupopřadí.

Stoa Eumenova byla objevena teprve r. 1877 a 1878 řeckou společností archaeologickou.³⁾ V prvních letech však se soudilo, že původcem sloupopřadí byl Herodes Attikos a že stoa Eumenova

¹⁾ Srv. názorný průřez v *AM.* III., 1878, tab. VII., 3.

²⁾ Srv. o tom výklad, který podal Φρ. Βερσάκης v 'Αρχ. ἐφημερίς 1912, str. 173 nn. s tab. 13.

³⁾ Srv. zprávy o tom, které podali Kumanudis v *Πρακτικά* 1877, str. 12 nn., 1878, str. 66 nn. (s plánem), Köhler v *AM.* III., 1878, str. 147 nn. (s plánem) a Martha v *BCH.* II., 1878, str. 584 (s plánem). Srv. též Mid d l e t o n a, Plan and drawings of Athenian buildings, tab. 19.

jest sloupořadí za skenou divadla Dionysova (v. obr. 81, příl. k str. 281). Soudilo se tak hlavně z těsného spojení, v kterém jest stoa s odeiem Herodovým.¹⁾ Ale nebylo to správné. Stoa jest stavěna způsobem zcela jiným než odeion; kdežto odeion má jádro z tak zvaného *opus incertum*, t. j. z drobných kaménků, které jsou sloučeny maltou, jeví stoa stavbu obvyklou za doby hellenistické, totiž základy jsou ze slepence (breccia), vrchní stavba pak z kamenů porových a hymettského mramoru. Naproti tomu sloupořadí za divadlem bylo zbudováno současně se skenou, pochází tedy již z doby Lykurgovy. Ostatně máme také svědectví literární, které ukazuje, jaké jméno patří sloupořadí pod Asklepieiem. Vitruvius předpisuje, aby za skenou divadelní zřizovala se sloupení, kam by se mohlo obecenstvo utéci, kdyby náhlý příval hry přerušil, a uvádí za příklad Atheny, kde jest stoa Eumenova, svatyně Dionysova a odeion.²⁾ Nelze pochybovati, že Vitruvius mluví z autopsie a uvádí jednotlivá místa v pořádku topografickém. Poněvadž odeion leželo východně od divadla, může se výrazem svatyně Dionysova (*patris Liberi fanum*) míniti pouze stoa za divadlem a stoa Eumenova musí ležeti na západ, t. j. pod Asklepieiem, kam ji klademe.³⁾ Stoa Eumenova končila právě tam, co nyní; při budování odeia Herodova se k ní přihlíželo. Nejspíše již tehdáž, když se stavěla, stála na místě pozdějšího odeia nějaká budova; která, ovšem nevíme.

K sloupení Eumenovu připínalo se těsně odeion Heroda Attika, které uzavíralo na západě jižní svah akropolský. Bylo odkryto péčí řecké archaeologické společnosti r. 1848 a 1857—8; vysoké zdi skeny s četnými okny, které byly částí tureckého opevnění, bylo ovšem vždycky viděti (srv. pohled na akropolis z r. 1670 na našem obr. 1). Pausanias ve svém popise Athen se o něm nezmiňuje; proč, vysvětluje sám, když jedná v knize VII. o odeiu v Patrách (v Achaji): za té doby, když vydal svůj popis Attiky, odeion Herodovo ještě nestálo. Zároveň se odtud dovídáme, že vynikalo nade všechna odeia v Helladě jak velikostí, tak svým zařízením a že Herodes dal je vystavěti na památku

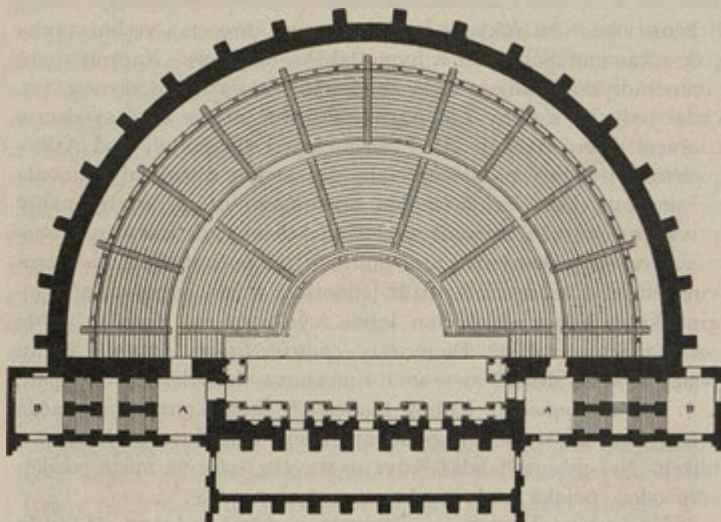
¹⁾ Soudil tak zejména Oldř. Köhler v *AM.* III., 1878, str. 150 nn.

²⁾ Vit. V. 9, 1 Athenis porticus Eumenicae, patrisque Liberi fanum et exeuntibus e theatro sinistra parte odeum.

³⁾ Tak věc přesvědčivě vyložil Dörpfeld v *AM.* XIII., 1888, str. 100 nn.

své zemřelé manželky.¹⁾ Touto manželkou byla vznešená Římanka Annia Regilla,²⁾ jež zemřela předčasně r. 160 nebo 161 př. Kr.³⁾ Do té doby třeba klásti počátek stavby.

Odeion opíralo se jako jiná divadla řecká o přirozený svah akropole, jenž ovšem vyžadoval leckde, zejména na obou koncích

Obr. 122. Půdorys odeia Herodova. (Podle Ἀρχαιολ. ἐφημ. 1912, tab. 8.)

hlediště, přiměřené úpravy. Jak patrně z plánu v obr. 122, skládalo se hlediště ze dvou pořadí, oddělených od sebe diazomatem.

¹⁾ Paus. VII 20, 6 τοῦτο (totiž odeion v Athenách) μεγέθει τε καὶ ἐς τὴν πᾶσαν ὑπερῆρχε κατασκευὴν, ἀνὴρ δὲ Ἀθηναῖος ἐποίησεν Ἡρώδης ἐς μνήμην ἀποθανούσης γυναικός. ἔμοι δὲ ἐν τῇ Ἀτθίδι συγγραφῇ τὸ ἐς τοῦτο παρείδῃ τὸ ψδεῖον, ὅτι πρότερον ἐτι ἐξεργαστό μοι τὰ ἐς Ἀθηναίους ἢ ὑπῆρχτο Ἡρώδης τοῦ οἰκοδομήματος. — O odeiu vydal právě důležité pojednání Φρ. Βερσάκης v Ἀρχ. ἐφημ. 1912, str. 161 nn., opírající se o nová zkoumání. Z jeho článku je převzat též náš plán obr. 122.

²⁾ Plným jménem Appia Annia Regilla Atilia Caucidia Tertulla, jak čteme na nápise eleusinském v Ἐφ. ἀρχ. 1885, str. 152, č. 28. Srv. o ní Prosopographia imperii Romani I, č. 557.

³⁾ Filostr. Vitae soph. II 1, 8; pomluvu, že by Herodes sám zavinil smrt své manželky, dobře vyvrací Filostratos sám na uv. m. § 18—19.

Pořadí dolejší rozděleno bylo v pět, hořejší v deset klínů. Klíny dolejší měly po 20, hořejší asi po 13 řadách sedadel. Mimo to byla sedadla ještě nad klenutými postranními vchody ($\pi\acute{\alpha}\rhoοδοι$), které vedly do orchestry. V první řadě zřízena sedadla čestná, za nejhořejší řadou sedadel zvedalo se nejspíše sloupořadí. Celkem

Obr. 123. Odeion Herodovo. (Podle fotografie.)

bylo zde místa pro pět až šest tisíc lidí. Poněvadž odeion bylo divadlo kryté, musilo míti hlediště spojené v jediný celek se skenou. U divadel vlastních tomu tak nebylo; tam stála skena sama pro sebe a hlediště též. Místo mezi oběma bylo volné a sloužilo za pravidelný vchod ($\pi\acute{\alpha}\rhoοδος$); srv. na př. obr. 81 (příl. ku str. 281). Zde však byl prostor ten skoro celý překlenut a, jak jsme se již zmínili, zřízena nad ním sedadla. Skena byla i se všemi místnostmi vedlejšími připojena k hledišti. Vlastní skena i s jevištěm zaujímala střed; k ní se pojily po obou stranách čtverhranné síně (AA, BB na obr. 122). Jejich účelem bylo usnadniti obecnstvu přístup i východ. Kdo chtěl na př. vejti do orchestry a odtud na nejbližší sedadla, vešel síněmi AA do klenuté chodby pod krajními sedadly a odtud dostal se hned do orchestry. Na obr. 123 jest

tento vchod dobře viděti. Kdo se chtěl dostat do vyšších řad, mohl tak učiniti ze síní AA nebo BB; vystoupil po schodech a dostal se do diazomatu, odkud měl již snadný přístup jak do vyšších, tak do nižších řad. Tyto schody nahoru vedoucí jsou z části ještě zachovány.

Skena skládala se ze dvou částí, z velkého, pro umělce určného sálu, jenž vybíhal téměř celou svou hloubkou v před, a z nízkého jeviště. Průčelí skeny (*scaenae frons*) k obecenstvu obrácené bylo po způsobu římském nádherně vyzdobeno. Mělo troje dvěře v pozadí a po jedné po stranách; po obou stranách všech dveří stály korintské sloupy na společném podstavci, v mezerách mezi nimi ponechány čtverhranné nebo okrouhlé výklenky pro sochy. Nad tímto přízemím zvedala se nejspíše ozdobná gallerie. Jak bylo nejvyšší poschodí skeny ozdobeno, nevíme. Jevišť bylo 35 m široké, 8 m hluboké a jen 1.10 m vysoké. Po trojích nízkých schodech mohlo se s něho sestoupiti do orchestry. Orchestra byla dlážděna deskami bílého i modravého mramoru.

Odeion mělo strop z dřeva cedrového, což jest látka, jak poznamenává Filostratos, i pro sochy vzácná.¹⁾ Jak byl strop podepřen, o tom nemůžeme si učiniti náležitou představu, proto moderní stavitelé věc různě vykládají. Durmovi na př. zdá se pravdě nejpodobnější, že v diazomatu byly sloupy, které nesly strop.²⁾ O osvětlení bylo s dostatek postaráno vysokými obloukovitými okny, z nichž značná část jest zachována.

Způsob, jak se stavba prováděla, byl již římský. Jádru zdí, sestávající z drobnějších, maltou spojených kamenů (*opus incertum*), bylo pokryto kvádry z poru a tyto zase byly obloženy deskami z mramoru. Sedadla byla mramorová.

Ačkoliv odeion bylo vlastně určeno k produkcím hudebním, jest přece ze způsobu, jak byla upravena skena, nade vše pochybnost patrno, že se pomýšlelo také na to, aby se zde mohla konati též představení divadelní. Aspoň tehdy, kdy se nečekal velký nával obecnstva, mohlo se zde zcela dobře hráti.

Zbytky nynějšího odeia, mramoru zbavené, nenadchnou nás přílišně, ale Filostratos, jenž viděl odeion asi padesát let po jeho

¹⁾ Filostr. Vitae soph. II 1, 8 ἀνέθηκε δ' Ἡρώδης Ἀθηναίοις καὶ τὸ ἐπὶ Πηγίλλῃ θέατρον κέδρου ξυνθεὶς τὸν ὄροφον, ἣ δ' ὕλη καὶ ἐν ἀγαλματοποιαῖς σπουδαία.

²⁾ Durm, Baukunst d. Griechen³ str. 488 n.

zbudování, ujišťuje nás, že Herodovo stadion a odeion nemají sobě rovna v celé říši římské. Není příčiny, abychom jeho úsudku nevěřili.¹⁾

Poslední památka, o které třeba se zmíniti, jest náhrobek Filopappův. Antiochos Filopappos byl vnuk kommagenského krále Antiocha IV., od Vespasiana r. 72 trůnu zbaveného. Přes to však členové této rodiny, jak syn tak vnuk, užívali titulu královského, nejspíše aby označili své nároky na vládu. Filopappos stal se občanem attickým a byl vřaděn do demu Besy (v jižním cípu Attiky, blíže dolů v Lauriu); zdržoval se v Athenách a byl tam pro svou štedrost velmi oblíben. Převzal na př. nákladný úřad agonotheta, jenž měl na starosti pořádati slavnosti, a zastával též (mezi l. 90—100) úřad archonta eponyma.²⁾ Byl také občanem římským; císař Trajan (97—117) vyznamenal jej tím, že jej vřadil mezi bývalé praetory (*adlectio inter praetorios*), načež se stal Filopappos ještě za jeho vlády konsulem suffectem, neznámo však kterého roku. Když mezi l. 114—116 zemřel, byl pohřben v Athenách na Museiu, právě proti akropoli, a postaven mu tam náhrobek, zbudovaný nejspíše tak, jak si to sám přál. Pausanias³⁾ zmiňuje se o náhrobku tomuto jen mimochodem; neuvádí jména Filopappova, nýbrž poznamenává jen, že na Museiu byl později zřízen náhrobek muži Syrskému, narážejce patrně na to, že rod králů kommagenských byl větví rodu Seleukovců, kteří vládli v Syrii.

Tolik bylo třeba předeslati k snazšímu porozumění nápisů, kterými byl náhrobek opatřen. Všimněme si nyní již pomníku samého.

Náhrobek Filopappův (obr. 124) jest přes 12 m vysoký, ale není zachován úplně; pravá část chybí. Na podstavci asi 2 m vysokém, nyní opraveném, zvedá se stavba, jejíž průčelí má podobu oblouku kruhového. Jest rozdělena architektonicky ve dvě části, vyšší hořejší (asi 6·5 m), a nižší dolejší (asi 3·5 m).

¹⁾ Filostr. Vitae soph. II 1, 9 δύο μὲν δὴ ταῦτ' Ἀθήνησιν, ἃ οὐχ ἐτέρωθι τῆς ὑπὸ Ῥωμαίοις.

²⁾ Viz IG. III 78, kde chválí fyla Oineis τὸν ἄρχοντα καὶ ἀγωνοθέτην Διονυσίων Γάιον Ἰούλιον Ἀντίοχον Ἐπιφανῆ Φιλόπαππον Βησαιέα τῆς εἰς ἑαυτὴν εὐεργεσίας ἕνεκα.

³⁾ Paus. I 25, 8 při vypravování o válce lamijské praví, zmíniv se o Museiu: ὕστερον δὲ καὶ μνημα αὐτόθι ἀνδρὶ φιλοδομήθῃ Σύρῳ.

V hořejší části, čtyřmi korintskými pilíři rozčleněné, byly tři výklenky; prostřední, největší, jest okrouhlý a chová v sobě sedící sochu Filopappa, zobrazeného jako heroa. Ostatní výklenky byly čtverhranné; v levém jest dosud socha děda Filopappova Antiocha, v pravém byla kdysi socha zakladatele rodu Seleuka I. Nikatora. To vše se potvrzuje nápisy. Na pilíři v levo od prostředního výklenku čte se nápis latinský, týkající se Filopappa

Obr. 124. Náhrobek Filopappův. (Podle fotografie.)

jako úředníka římského: *C. Iulius C. f. Fab(ia) Antiochus Philopappus cos., frater Arvalis, allectus inter praetorios ab imp. Caesare Nerva Traiano Optumo Augusto Germanico Dacico*, na pravém pilíři stál kdysi nápis, ve kterém se jevil týž muž jako král: Βασιλεὺς Ἀντίοχος Φιλόπαππος βασιλέως Ἐπιφάνους τοῦ Ἀντιόχου. Pod sochou pak byl prostý nápis Filopappa jako občana attického: Φιλόπαππος Ἐπιφάνους Βησαιεύς. Na pilířích krajních byly nápisy, které označovaly, koho představují sochy ve výklencích postran-

ních.¹⁾ Část dolejší ozdobena byla reliefem, nyní dosti porušeným. Zobrazen tu nebožtík ve své důstojnosti konsula římského: sedí na čtverospřežním voze a před ním kráčejí liktorové.²⁾

Za náhrobkem byla hrobka, která byla dosti vysoká, jak patrně i z levé strany našeho vyobrazení. Hrobka měla téměř tvar čtverce ($9.30 \times 10 m$). Při výkopech, podniknutých r. 1898, nebylo sice nalezeno ani stopy po hrobu, ale z toho neplyne, že bychom měli tuto památku pokládati za čestný pomník;³⁾ nebožtík mohl býti pohřben v mramorovém sarkofagu, jenž již dávno byl odnesen. Pro pohřební ráz svědčí nejen svědectví Pausaniovo, nýbrž i celý ráz nápisů.

Shledali jsme, že i za doby hellenistické a římské byly Atheny ozdobovány novými a novými stavbami, které třeba nedostihovaly krásou a uměleckým provedením památky z doby klassické, přece dodávaly městu nového půvabu. I tehdyž platila o Athenách slova, která stála na kenotafiu Euripidově: Ἑλλάδος Ἑλλάς Ἀθήναι.

¹⁾ *IG.* III 557 = Dittenberger, *Oriens Graeci inscr. sel.* 409—413. Nápis nyní nezachované četl ještě Cyriacus z Ankony (v. výše str. 8).

²⁾ Srv. o tom výklad Oldř. Köhlera v *AM.* I, 1876, str. 126.

³⁾ Tak soudil A. Skias v *Πρακτικά* 1898, str. 69; tamtéž na tab. I podán jest půdorys pomníku.

OPRAVY A DODATKY.

Str. 3. Periegeta Diodora klade Ed. Schwartz v Realencyklopaedii V, str. 662 do III. stol. př. Kr. — O Heliodorovi srv. nyní článek F. Drexlera v *AM.* XXXVII, 1912, str. 119 nn.

Str. 4. Zlomek popisu Peiraiea nově vydal Oldř. Wilcken v *Genethliacon für Carl Robert*, v Berlíně 1910, str. 189 nn. s tab.; klade periegesi do začátku III. stol. a pokládá ji za nejstarší příklad periegetické literatury vůbec.

Str. 7. Pausaniovovo vydání od Hitziga a Blümnera bylo 6. polo-svazkem r. 1910 ukončeno. Blümner vydal pak ještě jako doplněk k tomu: *Karte von Griechenland zur Zeit des Pausanias sowie in der Gegenwart.* V Bernu a Lipsku 1911.

Str. 24. Durmova „Baukunst der Griechen“ vyšla v 3. rozmnoženém vydání v Lipsku 1910. Dále možno uvést populární, ale spolehlivé dílo Ad. Strucka, *Griechenland, Land, Leute und Denkmäler.* Svazek I.: *Athen und Attika*, ve Vídni 1911.

Str. 26, odst. 2. V nejbližší době vydá americký archaeolog Ch. H. Weller novou knihu o Athenách: *The monuments of ancient Athens*, v Londýně 1913, u Macmillanů.

Str. 27. Gustav Fougères vydal velmi pěkně vypravenou populární knihu „Athènes“ ve sbírce „Les villes d'art célèbres“, v Paříži 1912.

Str. 28. Katalog fotografií, které má na prodej německý ústav archaeologický v Athenách, uspořádala sl. Markéta Bieberová. Roku 1912 vyšly v Athenách dva sešity; první z nich týká se Athen a Attiky.

Str. 34 nn. O pelasgickém opevnění akropole vydal zvláštní monografii Aug. Köster, *Das Pelargikon, Untersuchungen zur ältesten Befestigung der Akropolis von Athen.* V Strassburce 1909. Podle něho nebyl původní vchod na akropolis se strany západní — tam byla mohutná pelasgická zeď — nýbrž na straně severní byly vchody dva, jeden na též místě, kde v Themistokleově zdi byla branka (v. výše str. 141), druhý východně od Erechtheia. Teprve při zřízení enneapyla, které není původní, ale pochází též z dob předhistorických, byla západní zeď akropolis:ká proražena a zřízen tam vchod. — Pokládám nicméně za přirozenější, že hned původně byl vchod na akropolis na západě, ježto jen tam se půda sama sklání.

Str. 35. Nové stopy devitibranného opevnění akropole (enneapyla) byly odkryty v létě 1909 na západním svahu, dosti daleko pod Beuléovou branou (srv. zprávu R. Heberdeye v *Zeitschr. f. österr. Gymn.* 1911, str. 137),

Str. 53, poslední odstavec. Aug. Frickenhaus, Tiryns, sv. I., v Athenách 1912, str. 108 nn. pronáší jiné mínění o době, kdy Hekatompedon bylo postaveno. Klade zbudování jeho do r. 566, poněvadž od toho roku počaly gymnické závody v Panathenajích (Ed. Meyer, Gesch. d. Altertums II., str. 666; Busolt, Griech. Gesch. II², str. 344) a že od té doby vyskytují se vásy panathenajské s obrazem stojící, bojovné Atheny. Tento nový ideál bohyně jde prý na novou sochu Atheninu, postavenou v Hekatompedu. — Avšak náš materiál není podle toho, abychom mohli Hekatompedon datovati tak určitě jako na př. Parthenon; mimo to bylo by těžko pochopiti, proč chrám sotva vystavěný byl hned zase přestavován.

Str. 57. Aug. Frickenhaus na uv. m. uznává starší chrám na akropoli než bylo Hekatompedon (t. zv. „Urtempel“) a domnívá se, že ležel na témž místě, kde stálo Hekatompedon, a že pocházel z doby před druhou polovicí VII. stol. — Ale proti tomu umístění i datování mluví zřejmě Herodot, jak v knize vyloženo.

Str. 65, odst. 1. Plán „staršího Parthenonu“ byl jiný než jak vyloženo podle Dörpfelda. Chrám měl po 6 sloupech na stranách užších a po 16 na stranách podélných. Dokázal to americký archaeolog B. H. Hill v Amer. Journ. Arch. XVI., 1912, str. 535 nn. S výkladem jeho projevil souhlas Dörpfeld v sám AM. XXXVI., 1911, str. 49 nn. Také podle Hilla měl býti vlastní chrám zbudován jako amfiprostýlos.

Str. 68, ř. 14 zd. Čti: týž jako za dob pozdějších.

Str. 69, ř. 8 sh. Místo v kap. sedmé čti: na str. 218.

Str. 70, pozn. 2, čti δαμάσαντες.

Str. 72 nn. Pro t. zv. „dívký“ (κόραι) velmi důležitý jest spis H. Schradera, Archaische Marmor-Skulpturen in Akropolis Museum zu Athen, ve Vídni 1909, kdež četné sochy doplněny ze zlomků, dosud nezařaděných, a to s výsledkem mnohdy velmi překvapujícím. Socha, zobrazená v našem obr. 24, jest tam doplněna na str. 20 n.

Str. 90, pozn. 1. Čti: Arist. 'Αθ. πολ. 3, 5.

Str. 94. Za branou dipylskou objevena byla r. 1910 starobylá svatyně Tritopatorů, kterým podle svědectví Filochorova (Suidas s. v. Τριτοπάτορες) obětovali jedině Atheňané před svatbou, prosíce o potomstvo. Svatyně měla podobu lichoběžníka; před ní byl větší taktéž lichoběžníkovitý prostor, v jehož třech rozích dosud stojí mezníky, označující jej jako půdu, kam nikdo nesmí vstoupiti (ἄβατον). Srv. o tom zprávu Brückneovu v Πρακτικά 1910, str. 101 nn. (s plánem).

Str. 99. Na Pykně byly r. 1910 a 1911 podniknuty řízením K. Kuniota výkopy, při kterých byla za mohutnou zdi, která ohrazuje celou plochu, odkryta část starší opěrné zdi podoby schodovité; podobné zdi jsme dosud neznali. Také tato zeď má podobu obloukovitou. Nejnápadnější zjev jest, že v násypu mezi starší a pozdější zdi byly nalezeny předměty až ze začátku II. stol. př. Kr., z čehož by vyplývalo, že ona mohutná zeď, která byla kladena dosud všeobecně do doby předperské, pochází až ze začátku II. stol. př. Kr. Srv. o tom Πρακτικά 1910, str. 127 nn. a 1911, str. 106 nn. — Nicméně lze doufati, že se věc ještě uspokojivě vysvětlí; výkopy nejsou dosud skončeny.

Str. 106. Dörpfeldem objevenou s v a t y n i D i o n y s o v u pokládá Aug. Frickenhaus v *AM.* XXXVI., 1911, str. 113 nn. za svatyni Heraklea v Melitě; ale to jest domněnka velmi nejistá.

Str. 108, 8 ř. zd. čti: zbytky, tamtéž o řádek níže: poznati.

Str. 109. O Delfinii u jedná W. Aly, *Klio* XI., 1911, str. 19 nn.

Str. 114, pozn. 4. čti: 1897 (m. 1907).

Str. 115, odst. 3 zd. Čti: a ta část.

Str. 119, pod obr. 35 čti: tab. 307.

Str. 122, ř. 16 čti: ochlazují víno.

Str. 124, ř. 4 textu zd. čti: obr. 32 (m. 27).

Str. 126, pozn. 4 čti: str. 51.

Str. 130. Aug. Frickenhaus v *Jahrb. arch. Inst.* XXXII, 1912, str. 85 nn. pronáší domněnku, neleželo-li snad L e n a i o n na cestě od Dipyla k Akademii.

Str. 131, pozn. 1. Čti: XXV (m. XXXV).

Str. 170 nn. O nový výklad i rekonstrukci štítů parthenonských pokusil se N. Svoronos v *Journ. intern. d'archéol. numismatique* XIV, 1912, str. 193—339, užívaje hlavně četných mincí attických. Nám vadí hlavně, že není tu zachována zásada, kterou pokládáme za samozřejmou: ve východním štítě byla pouze božstva olympská, v západním (až na družinu zápasících bohů) pouze božstva lokální.

UKAZATEL.

ἄβρων 406.

Afrodite, socha její od Kalamida 220; její chrám „V zahradách“ 344; Pandemos, chrám její 299, totéž co Afrodita u Hippolyta 299; oltář Afrodity, vůdkyně Dema 364.

Agathon z Herakleie, pohřebiště jeho 318—320 a obr. 97.

Aglauros, svatyně její 90 n., 271 n. Agrai 131, 348.

agora před vpádem perským 82—87, za doby klassické 245—263, kde ležela 246, úřadovny 247—253, chrámy 253—257, sloupová 257—261, jako tržiště 262—263; za doby pozdější 363.

agoranomion 377.

Agra, svatyně její 347 n.

Agrippa 356, jeho pomník 358 n. s obr. 106; Agrippeion 369.

Aiakos, svatyně 257.

Aigeus, jeho heroon 301.

Akademeia 339 n.

akropolis, nejstarší osídlení 32—38, před vpádem perským 45—77, v V. a IV. století 140—226, za doby hellenistické a římské 358 až 362; vchod za doby klassické 193 n., za doby římské 358—360; obraz její z r. 1670 od italského malíře 9 (obr. 1.).

Alexander Veliký 352.

Amazonky, svatyně jejich na svahu Areiopagu 102; boje s nimi znázorněny na záp. metopách Par-

thenonu 166, a v sochách Attalových 361.

Amfiaraos, socha jeho na agoře 251.

Amynos, jeho svatyně 106—108 s obr. 32.

Anakeion 90, 271.

Anakreon, jeho socha 223.

Andronikos z Kyrrhu 336, jeho horologion 377—380 s obr. 113 a 114.

Anchimos, vůdce spartský, hrob jeho 338.

Annia Regilla, manželka Herodova 357.

Anonymus, vídeňský, pařížský, milánský 8 n., Nointelianus 15.

Anthemokritos, hrob jeho 309.

Antiochos IV. Epifanes 355, 362.

Antiochos Filopappos 356 n., jeho náhrobek 401—403 s obr. 124.

Apollon Lykeios, jeho chrám 342; Parnopios 222; Patroos, chrám jeho 253.

Areiopagos 101—102 s obr. 31, za doby klassické 301.

arrefory, příbytek jejich 213.

Ares, chrám jeho 253.

Arche, hrob její 332.

Archebios, jeho hrob 328 n.

Archinos, dar jeho Afroditě Pandemos 299 n.

Ariobarzanes II. 356.

Aristion ze Sifnu, jeho náhrobek 326.

Aristonantes, jeho náhrobek 328.

Artemis Ἀρπυγία, chrám její 347 n.

A. Brauronská, svatyně její za doby starší 68—69, za doby klassické 218; A. Epipyrgidia 151; A-

- Leukofryene 223; Soteira, svatyně její 333; svatyně Art. na cestě od Dipyla k Akademii 307.
- Asklepios a Hygieia, posvátný okrsek 293—298, věnovací dary 298.
- Athena Hygieia, svatyně její 217 n; A. Nike, chrám její 142—151 s obr. 40—42; nápis o jeho postavení 142 n., doba stavby 142 nn., osudy chrámu 145 n., vlys 148, zábradlí 149 nn; A. Polias, ctěna v Erechtheiu v. t.; přibýtek kněžky její 213; A. vládkyně, tržnice její 374—377; — veliká bronzová socha její na akropoli („Promachos“) 224 n.; A. lemnijská tamtéž 225; A. sedící, socha Endiova 223; několik starobylých bronzových soch Ath., které přečkaly vpád perský 224; A. vystupuje z hlavy Diovy, sousoší na akropoli 221; A. s Marsyem, sousoší na akropoli 221; A. s Poseidonem sousoší tamtéž 222.
- Attalos I. 355, sochy od něho na akropolis věnované 361 n.; Attalos II. 355, stoa od něho postavená 370—373 s obr. 107—109.
- Augustus, císař 356, chrám jeho a Romy 360 n.
- Babin, Jakub 14.
- Bakcheion 362 n.
- barathron 302 n.
- Basile, svatyně její 110.
- basileion 90.
- Baziny, chrám Dionysův tam 130; srv. též 106.
- Beuléova brána 360.
- bibliotheka Hadrianova 380—383 s obr. 115—117.
- Blaute 301, heros u Blauty 301.
- brány, devět bran na akropoli (enneapylon) 35 n. s obr. 7; neustálenost jmen jejich 236; brána Acharnská 238, Diocharova 238, Diomejská 238; Dipylská 232—234 s obr. 76; Itonska 237; Jezdecká 238, Melitská 237; Peirajská 237; Svatá 234 — 236, Thriasijská 235 n. Beuléova brána 360, vítězná na agorě 363, Hadrianova 385 n. s obr. 118.
- Bryaxis 365.
- bukoleion 89n., 274.
- buleuterion 85, 248—249.
- Buzygion 300 n.
- býk bronzový, od areopagitů věnovaný 221.
- Carrey, kresby Parthenonu, jemu nesprávně přičítané 14, 162.
- Cornelio Magni 15.
- Curtius Arn. 20.
- Cyriacus z Ankony 8.
- čtverospřeží bronzové na památku vítězství nad Chalkidany a Boioty 69—72, umístění jeho za doby klassické 194, za doby římské 358.
- čtvrti (demy) 41, 79—81.
- Dalton 16.
- dary votivní na akropoli za doby předperské 69—75, za doby klassické 219—226, za doby pozdější Delfinion 113, srv. 407.
- Demeter, chrám její 243; chrám její, kde se slavily menší mystérie 347 n; Euchloes 342; D. Chloe, svatyně její 300; D. a Kore, chrám v demu Lakiadai 310.
- Demetria, hrob její 329 n. s obr. 102; D., dcera Dionysiova, hrob její 331.
- Demetrios Falerský, jeho zákony o náhrobcích 315, jeho vláda 352.
- Demetrios Poliorketes 352 nn.
- Demos a Charitky, okrsek jejich 363 n.
- Demosthenes, socha jeho na náměstí 251 n.; D., syn Demainetův, jeho věnovací dar 364 n.
- demy (čtvrti městské) 41, 79—81.
- Dexileos, jeho hrob 316 a obr. 96.

- Diasia, kde se slavila 131.
 Diitrefes, socha jeho 221.
 Dikaiarchos, popis cesty po Řecku
 jemu nesprávně přičtený 4.
 Diodoros perieget 3, 405.
 Diogenes, velitel posádky make-
 donské 354; gymnasium Dio-
 genovo 383 n.
 Diokles, hrob jeho 330.
 Dione, oltář její 212.
 Dionysios z Kollytu, hrob jeho 320 n.
 s obr. 98.
 Dionysos, starobylá svatyně jeho
 pod Pyknou 104—106 s obr.
 32—34, srv. 407; jeho chrám
 v Bažinách 130; Lenaion 130—
 131; chrám jeho na cestě od Di-
 pyla k Akademii 307; D. Eleu-
 therský, jeho starý chrám 108 n.,
 staré divadlo 109, nový chrám
 281, divadlo Lykurgem dokon-
 čen 282—285 s obr. 81 (přil.) —
 83; D. Melpomenos, jeho okrsek
 244 n.
 divadlo Dionysovo 109, 282—285
 s obr. 81 (přil.) — 83; změny
 za doby hellenistické a římské
 394 n.
 dívky (κόραι), votivní dary na akro-
 poli 72—75 s obr. 24, srv. 403.
 Dorkas ze Sikyonu, hrob její 331.
 Efiates, státník athenský, hrob
 jeho 309.
 Eileithyia, chrám její 275.
 Eirene s Plutem, socha na náměstí
 251.
 Elecs, oltář na náměstí 252.
 Eleusinion 87—88, 270.
 Elgin, lord 163 n., 288.
 Enneakrunos v. Kallirrhoe.
 enneapylon 35, pozn. 1. a obr. 7,
 srv. 405.
 Epilykeion 90, 274.
 Epicharinos, jeho socha 221.
 Epikuros, jeho zahrady 368.
 eponymové, sochy jejich 86, 249 až
 250.
 Erechtheus s Eumolpem, sousoší na
 akropoli 223.
 Erechtheion starší 55—58, srv. 406;
 E. V. stol. 195—212 s obr. 65—73;
 doba stavby 195, úkol architektův
 a jeho řešení 197 n., vlys 198 n.,
 východní cella 200 n., severní
 předsín 202—204, προστομιαῖον
 204 n., strana západní 205 n.,
 cella Erechtheova 208 n., před-
 sň dívek 209, osudy chrámu 210,
 Dörpfeldovo mínění o původním
 plánu 210—212.
 Eridanos 31.
 Erinye, svatyně jejich pod Areio-
 gem 102, 301; v. též Eume-
 nidy.
 Eubios z Potamu, jeho pohřebiště
 323 n. s obr. 99.
 Eubulides, dar jeho 365—367.
 Eukleia, chrám její 270.
 Eukoline, náhrobek její 326 n.
 Eumenes II. pergamský 355, stoa od
 něho postavená 395—397.
 Eumenidy, posvátný háj jejich na
 Kolonu 341; v. též Erinye.
 Euripides, jeho kenotafion 338.
 Eurysakes, jeho svatyně 269.
 Euthias, komický básník, hrob jeho
 329.
 Fanokles, hroby jeho rodiny 326
 Feidias 151, 176; jeho Athena
 Parthenos 182—187, velká bron-
 zová socha Athenina 224 n.,
 Athena lemnijská 225.
 Filinna, hrob její 332.
 Filokrates, jeho náhrobek 326.
 Filon, syn Isidorův, hrob jeho 332.
 Filopappos 356 n., jeho náhrobek
 401—403 s obr. 124.
 Filoxenos z Messeny, pohřebiště jeho
 rodiny 332 s obr. 103.
 Forchhammer 19.
 Formion, jeho socha 221, jeho hrob
 307.
 Frixos s beranem, sousoší na akro-
 poli 221.

- fyly 79 n., nové 353—355, 357.
 Fytalos, hrob jeho 310.
 Gallové, sochy jejich v daru Attalově 361 n.
 Germanicus, na jeho počest přepsána Lykiova jezdecká socha 359.
 Giganti, sochy v daru Attalově 361 n., stoa Gigantů 370.
 Glykera, hrob její 331.
 Gorgonina hlava na jižní zdi akropole 362.
 Guillet 9, jeho plán obr. 2.
 gymnasium Diogenovo 383 n., Hadrianova 390 n., Hermovo 244, v Kynosargu 345 n., v Lykeiu 342 n., Ptolemaiovo 369.
 Hadrian 357, jeho edikt v tržnici 375, jeho stavby: bibliotheka 380—383 s obr. 115—117, brána 385 n. s obr. 118, gymnasium 390 n., Olympieion 388—390, s obr. 119—120, ostatní chrámy 390; jeho sochy v divadle Dionysově 395, v peribolu Olympieia 389.
 Hagnothea, hrob její 326.
 Hefaistův chrám (t. zv. „Theseion“) 264—270; plastické ozdoby 267 n., datování chrámu 268 n., sochy 268 n.
 Hegetor, hrob jeho 331.
 Hegeso, její náhrobek 324 n. s obr. 100 a 101.
 Hekate, svatyně její 333.
 Hekatompedon 48—55 s obr. 9—15, srv. 406; osudy jeho 214—217.
 heliaia 272—274.
 Heliodoros perieget 3, 405; H. malíř, hrob jeho 310.
 Hera, chrám její 390.
 Herakles rdousící hady, socha na akropoli 221; jeho z pas s Kynem, sousoší na akropoli 224.
 Hermes propylaios od Alkamena 220; socha jeho na agoře 86 a 261 n.
 Hermolykos, jeho socha 221.
 Herodes Attikos 357 n.; jeho stavby: agoronomion 377, odeion 397 až 401 s obr. 122—123, stadion 391—393 s obr. 121; chrám bohyně Tychy 393; jeho hrob 394; jeho manželka 357, 393, 398; jeho dcera 358.
 heros u Blauty 301; h. iatros 276.
 Heudanemové, oltář jejich 255 n.
 holírna při hermovkách na náměstí 245.
 honba na kance, sousoší na akropoli 224.
 Horkomiosion 271.
 Hieronymos, komický herec, hrob jeho 328.
 Hipparete, hrob její 326.
 Hippolytův náhrobek 299.
 hodiny sluneční na Pykně 97; horologion Andronika z Kyrrhu 377 až 380 s obr. 113—114.
 hradby akropolské: pelagická zeď 33—37 s obr. 5—7, severní akropolská 140 n., jižní 141 n.; ozdoby jižní zdi za doby hellenistické 361—362; městské: město bylo jimi obeháno již před válkami perskými 42—43; za Themistoklea 133 n., zachované zbytky 226—230 s obr. 74—76; směr jejich za doby klassické 231—232, oprava z r. 306 př. Kr. 230 n. s obr. 77.
 hrobka skalní jz. od Museia 338 n.
 hřbitovy: starý hřbitov u brány Dipylské 91—93 s obr. 26; čestné pohřebiště na cestě k Akademii 305—309; hřbitov při Svaté cestě, popisovaný Pausaniem 309—310; pohřebiště spojenců athenských 311—313 s obr. 93; soukromé pohřebiště při Svaté cestě 313—334 s obr. 94 až 104; hroby objevené D. Filiem 334—336; hřbitov za branou Jezdeckou 336—338; za branou

- Itonskou 338; na cestě z Peiraiea do Athen 338; hrobka skalní jz. od Museia 338; hřbitov na cestě podle prostřední zdi k Ilisu 339.
 Hypereides, hrob jeho 337.
 Chabrias, jeho hrob 307.
 chalkotheka 218—219.
 Chandler 17.
 Charitky, okrsek jejich 363 n.
 Chrysippos, hrob jeho 309.
 Iakcheion 243.
 Iatrokles, hrob jeho 332.
 Hikrates, jeho socha 222.
 Iobakchové 363.
 ionský chrám u Ilisu 346—348.
 Isidoros, hrob jeho 332.
 Isis, chrám její 384.
 Isokrates, hrob jeho rodiny 338.
 jeskyně ve skále akropolské 75—77 s obr. 25; nad divadlem 285; ve svatyni Asklepiově 294; Panova u Ilisu 348 n.
 Kallias starší, socha jeho na agoře 251.
 Kallirrhoe-Enneakrunos 114—130 s obr. 35—39.
 Kallistomache, náhrobek její 330.
 Kalos, hrob jeho 288.
 kámen na akropoli, na kterém prý si odpočinul Silenos 221.
 Kapucíni, jejich plán Athen 9 a obr. 3.
 kat, jeho příbytek 303.
 κατατομή 288.
 Kefisodoros, státník, hrob jeho 310; hrob jiného Kefisodora 322.
 Kekropion 67, 206.
 Kerameikos 80, agora v K. v. agora.
 Κερικίων αγορά 263.
 Kimon 134 n.
 Klepsydra 35.
 Kodros, Neleus a Basile, svatyně jejich 110.
 Kollytos, demos 80.
 Kolonos jízdny 340 nn.
 Konon 139, socha jeho na akropoli 222, hrob jeho 309.
 Korallion, hrob její 318—320 a obr. 97.
 Koroibos z Melity, jeho pohřebiště 324—326 s obr. 100 a 101.
 Kranaoi 302.
 Kritodemos, hrob jeho 329.
 kropenka na akropoli 221.
 křesel sedm na Museiu 100 s obr. 30.
 Kydathenaion, demos 80.
 Kylon, socha jeho 224.
 Kyloneion 88.
 Kynosarges 343, 345 n.
 Lakios, heros, posvátný okrsek 310.
 lázně při Svaté cestě 309, u stoe Gigantů 370, v městě Hadrianově 386.
 Leake 17.
 Lenaion 130—131; srv. 407.
 Leokorion 86, 256.
 lvíce ve vých. předstání propylajů 220.
 lutoforos 315 a obr. 95, srv. též obr. 100.
 Lykeion 342.
 Lykios, jeho jezdecké sochy před propylajemi 194 n., 360.
 Lykurgos, státník athenský 139 n.; socha jeho na náměstí 251, hrob jeho 309.
 Lysanias, pohřebiště jeho rodiny 316—318 s obr. 96.
 Lysikratův pomník 277—279 s obr. 80.
 Lysimachides, pohřebiště jeho 322.
 Magni, Cornelio 15.
 Makareus, tragický herec, hrob jeho 328 n.
 Martoni, Niccolò da 7.
 Melis z Mileta, náhrobek její 322.
 Melite, demos 80; Herakleion v M. 407; dům v M. 367.
 Menandros, hrob jeho 338.
 Menes, syn Kalliův, z Argu, hrob jeho 326.
 Meton, dům jeho 245; hodiny sluneční na Pykně 97.
 Metroon 247 n.
 mezník Kerameiku 227 a obr. 74.

- Mnesitheos, lékař, hrob jeho 310.
 Molottos, vojevůdce 310.
 Mynnia, hrob její 326.
 náměstí v. agora.
 Nausion, náhrobek její 330.
 Neleus, jeho svatyně 110.
 Nero, císař 356, přestavba divadla pro jeho vystoupení 394 n.
 Niccolò da Martoni 7.
 Nikias, choregický pomník jeho 289—293 s obr. 86—87; N. malíř, hrob jeho 309.
 Nikokles, kitharodos, hrob jeho 310.
 Nikostrate, její hrob 322.
 Nisos, jeho mohyla 343.
 Nointel, markýz 14, Anonymus Nointelianus 15, kresby jeho malíře, přičítané Carreyovi 14, 162.
 odeion Perikleovo 280 n., 394; blíže náměstí 368 n.; Herodovo 397 až 401 s obr. 122—123.
 Oidipus, hrob jeho pod Areiopagem 102, heroon na Kolonu 341.
 Oinobios, jeho socha 221.
 oltář Athenin na akropoli 213; o. dvanácti bohů na agorě 86, 252; milosrdenství 252.
 Olympieion za Peisistrata 110 n., za Anticcha IV. Epifana 355, 386 až 388; za Hadriana 388—390 s obr. 119 a 120.
 Olympiodoros, jeho socha 223.
 orchestra u náměstí 255 n., v divadle v. t.
 palác královský na akropoli 37—38.
 Palladion 113.
 Pamfile, hrob její 329 n. a obr. 102.
 Pan, jeho jeskyně u Ilisu 348 n.
 Panathenais, dcera Herodova 358.
 Pandrosos, posvátný okres její Pandroseion 67, 212 n.
 Pantheon 390.
 Parthenon starší 59—67 s obr. 16 až 23, srv. 406; Perikleův 151—187 s obr. 43—61; dobastavby 151 nn. popis 153—158, sloupy 158 n., kurvatury 160 n., osudy chrámu 162—165, metopy 165—169, štíty 169—176 (východní 170 až 173, západní 173—175; srv. 407), vlys 176—182 (nový výklad Premiersteinův 181 n.), socha Athénina 182—187; štíty z kořisti perské od Alexandra Vel. věnované 262; čestný nápis císaře Nerona 362.
 Pausanias, jeho dílo, doba složení a hodnověrnost 4—7, novější vydání 7.
 Peiraieus, popis jeho v papyru egyptském 4, 405; jeho věže 239 s obr. 78.
 Peitho, ctěna v chrámě Afrodity Pandemos 299.
 Πελαργικόν 33—37 a obr. 5—7.
 Pelasgové 33, pelasgická hradba na akropoli (pelargikon) 33—37 a obr. 5; srovn. též 405.
 Perikles 135—138, socha jeho na akropoli 226, jeho hrob 307—308.
 Persefone, svatyně její 256.
 Perseus s hlavou Medusy od Myrona 221.
 „Peršanův hrob“ 322.
 plán kapucínský 9 a obr. 3.
 Pnyx 94—100 s obr. 27—29, srv. 406.
 Pococke 16.
 pohřbívání, způsob jeho 336 n.
 pohřebiště v. hřbitovy.
 Polemon 3.
 poleterion 252.
 polyandreion 306—309.
 pompeion 242 n.
 Poseidon, metažící kopí na Polybota, sousoší před chrámem Demeťríným 244.
 Praxiteles, base jeho pomníku choregického 280.
 Prokne a Itys, sousoší na akropoli 222.
 Prokleides, jeho náhrobek 328.
 propylaje starší 45—46 s obr. 8; Mnesikleovy 187—193 s obr. 62—64, „pinakotheka“ 190 n.,

- jižní křídlo 191 n., původní plán 191 n.
 prytaneion 89, 275; u prytaneia 275, πρυτανικόν 251.
 Ptolemaics II. Filadelfos 354, gymnasium od něho postavené 369.
 Ptolemaios III. Euergetes 354.
 Pulytion, jeho dům 244.
 Pythagoras ze Sclymbrie, jeho náhrobek 312 a obr. 93.
 Pythion 112.
 Pythodorovy krámy 245.
 radnice (buleuterion) 85, 248—249.
 Revett, Mik. 16.
 Roma, chrám její a Augustův 360 n.
 Ross, Ludv. 18.
 Roy, le 16.
 rum perský 140 n.,
 Samakion, hrob její 326.
 San Felice 16.
 Serapis, chrám jeho 384.
 Simylos z Kerkyry, jeho náhrobek 312 a obr. 93.
 „Skalní město“ 39, původ jeho 302.
 skias 85, 250 n.
 Skiros, potůček 310; věštec dodonský, hrob jeho 310.
 Sofokles, jeho hrob 341 n.
 sochy jezdecké před propylajemi 194 n., 360.
 Sokrates, jeho hrob 338; t. zv. „vězení Sokratovo“ 303 n. s obr. 91—92.
 Sosibios, jeho náhrobek 334.
 Sosikrates, pohřebiště jeho 318—320.
 Spon, Jakub 15.
 stadion 349 n., 391—393 s obr. 121.
 stoa v Asklepieiu 295—297 s obr. 90;
 Attalova 370—373 s obr. 107 až 109; Dia Osvoboditele 257 n.; Eumenova 395 n.; Gigantů 370; hermavek 260 n.; královská 84, 247; obilní 261; pestrá čili Peisianaktova 258—260.
 Strabon 4.
 strategion 252.
 Stuart, James 16.
 Sulla, dobyl Athen 355 n.
 Štěstěna, její chrám 393.
 Telemachos, přenesl kult Asklepiův do Athen 293, 298.
 Theainetos, socha jeho na akropoli 224.
 Themis, chrám její 299.
 Themistokles 133 n.; Th. mladší, hrob jeho 310.
 Theodektes, tragický herec, hrob jeho 310.
 Theodoros, tragický herec, hrob jeho 310.
 Thersandros z Kerkyry, jeho náhrobek 312 a obr. 93.
 Theseion 90, 270 n., t. zv. „Theseion“ v. Hefaistův chrám.
 Theseus zápasí s Minotauem, sousoší na akropoli 221; Th. odvalující skálu a obětující býka marathonského, sochy na akropoli 224.
 thesmoforion 304 n.
 thesmotheteion 274.
 tholos 85, 250—251.
 Thrasybulos, jeho hrob 307.
 Thrasylllos, choregický pomník jeho 285—288 s obr. 84—85.
 Timon, věž, ve které bydlel 340.
 Timotheos, socha jeho na akropoli 222; hrob jeho 309.
 Transfeldt 16.
 trh na kovové zboží 263, vetešnický 263
 Tritopatores, jejich svatyně 406.
 trojnožky, vítězná odměna sborů 276 n.; ulice trojnožek 276 nn.
 tržnice z doby římské 373—377 s obr. 110—111.
 Tyche, její chrám 393.
 tyrannobijci, sochy jejich 86, 254 255; hrob jejich 309.
 ulice od Dipyla na náměstí (δρόμος) 244—245; u. trojnožek 276.
 umělci Dionysovi, dům jejich 367.
 Verneda 16.

- Vernon 15.
 „vězení Sokratovo“ 303 n. s obr.
 91—92.
 věže 239 s obr. 78.
 Wheler 15.
 Xanthippos, jeho socha 222.
 Zahrady 343.
 Zefyros, oltář jeho 310.
 Země, její svatyně blíže Olympieia
 111—112; Z. Κουρτορόφος, sva-
 tyně její 300; prosící Dia o dešť,
 socha na akropoli 222.
 Zenon, hrob jeho 309.
- Zeus Olympský, jeho chrám Olym-
 pieion 110—111, 386—390 s obr.
 119 a 120.; jeho posvátný okrsek
 na akropoli, kde se slavila Diasia
 222; Z. Panhellenský, jeho chrám
 390; agoraios, socha jeho 257;
 socha jeho od Leochara 222, Zeus
 Polieus 222; Hypsistos, votivní
 desky na Pykně 98.
 zdi dlouhé 239—242.
 Zosime, hrob její 332.
 zrádcové, deska zrádců na akropoli
 226.

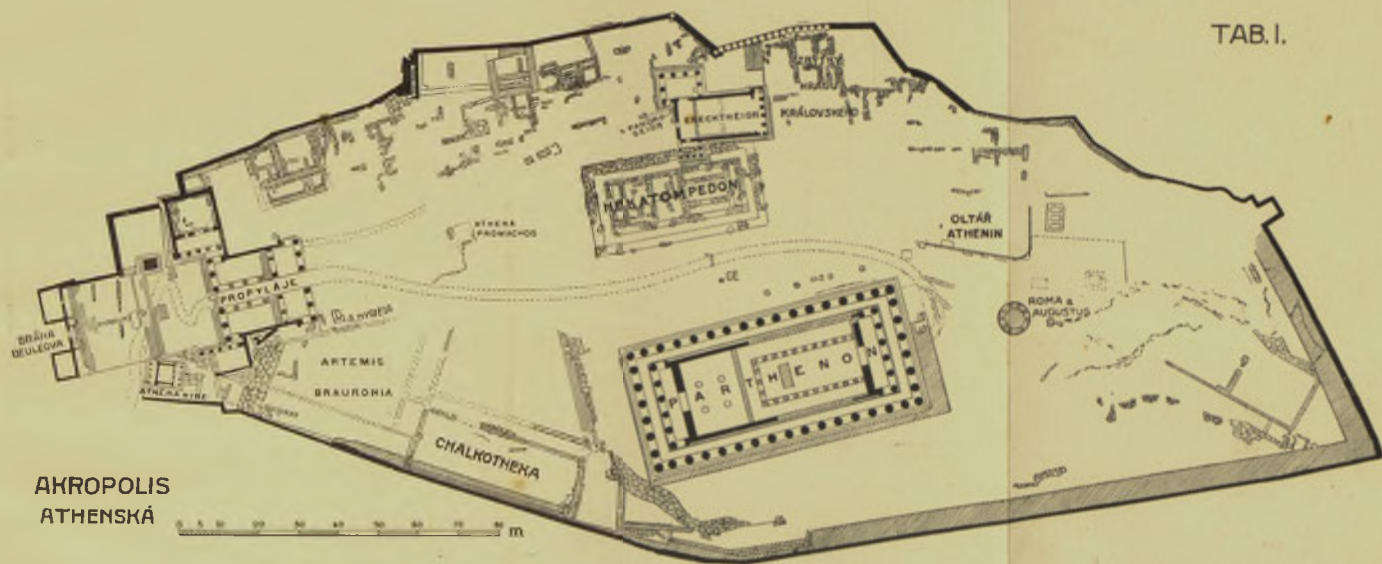
DOSLOV.

Vydávaje knihu, o níž jsem několik let s radostí pracoval, pokládám za potřebné objasniti čtenářům svým, proč část druhá se zdržela. Pocítoval jsem nutnost znova viděti Atheny a zejména shlédnouti, co nového bylo objeveno; avšak cestu do Athen mohl jsem podniknouti teprve v září a říjnu r. 1911. S radostí při tom vzpomínám na laskavé přijetí a ochotné podporování své práce, jehož se mi v rakouském i německém archaeologickém ústavu dostalo. Rukopis předložil jsem České akademii v říjnu r. 1912, avšak pro nepříznivý stav finanční, způsobený nečinností sněmu království Českého, bylo možno teprve nyní přikročiti k vydání. Mezi tiskem doplnil jsem též literaturu nejnovější.

Na Král. Vinohradech dne 6. července 1913.

Fr. Groh.

TAB. I.

AKROPOLIS
ATHENSKÁ

